КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Мовні і концептуальні картини світу

Випуск 38

У збірнику вміщено наукові розвідки професорів, доцентів, викладачів, аспірантів та студентів, присвячені аналізу світоглядних горизонтів сучасного мовознавства.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР

О.І. Чередниченко, д-р філол. н., проф.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

А.Д.Бєлова, д-р філол.наук, проф.; В.Б.Бурбело, д-р філол.наук, проф.; І.О. Голубовська, д-р філол.наук, проф.; Н.Ю.Жлуктенко, к. філол. наук, проф.; В.І.Карабан, д-р філол. наук, проф.; Н.Ф.Клименко, член-кор. НАНУ, д-р філол.наук, проф.; Н.М. Корбозерова, д-р філол.наук, проф.; Г.Г.Крючков, д-р філол.наук, проф.; О.С.Снитко, д-р філол.наук, проф.; Л.І. Шевченко, д-р філол.наук, проф., Л.В. Коломієць, д-р філол. наук, проф.

Адреса редколегії

01030, м. Київ, б-р Тараса Шевченка, 14
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, тел. 239-32-58

Рекомендовано

Вченою радою Інституту філології від 15.11.2011 (протокол № 4)

Зареєстровано

Міністерством юстиції України (свідоцтво про державну реєстрацію КВ№ 16155-4627Р від 11.12.2009 р.)
Постановою ВАК України
протокол №1-05/5 від 01.07.10

Адреса видавця

04080, Україна, м. Київ-80, а/с 41
Тел./факс: (044) 227-38-48, 227-38-28;
www.burago.com.ua, e-mail: conf@graffiti.kiev.ua

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ВПЦ "Київський університет", 2011

Клименко Н.Ф., д. філол. наук, проф.,
член-кореспондент НАНУ,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

НЕВТОМНИЙ МАНДРІВНИК У СВІТІ МОВ

Статтю присвячено видатному українському мовознавцеві, енциклопедисту, поліглоту, перекладачеві, педагогові Андрію Білецькому.

Проаналізовано його багатогранну наукову діяльність у різних галузях мовознавства, літературознавства, епіграфіки, культурології.

Ключові слова: *загальне мовознавство, етимологічні студії, лінгвосеміотика, класична філологія, елліністика.*

Статья посвящена выдающемуся украинскому языковеду, энциклопедисту, полиглоту, переводчику, педагогу Андрею Белецкому.

Рассмотрена его многогранная научная деятельность в различных областях языкознания, литературоведения, эпиграфики, культурологии.

Ключевые слова: *общее языкознание, этимологические исследования, лингвосемиотика, классическая филология, эллинистика.*

The paper is dedicated to Andriy Biletskyi, who was a prominent Ukrainian linguist, encyclopaedist, polyglot, translator, and pedagogue.

His versatile scientific work in different spheres of linguistics, literary studies, epigraphy, culturology is in the focus of its attention.

Key words*: general linguistics, etymological studies, linguosemiotics, Hellenistic studies.*

А.О. Білецький у передмові до своєї книжки «Про мову і мовознавство» (К., 1996) порівняв почуття мовознавця, який приступає до вивчення раніше невідомої ученим мови, з почуттям мандрівника, що, подорожуючи в океані, відкриває ще нікому не відомий острів і починає вивчати його флору і фауну, а також його можливих мешканців. Він сам сміливо подорожував у світі мов, шукав зміст давніх, не прочитаних текстів, розкривав первісну етимологію слів, яка допомагала йому зрозуміти світогляд носіїв мови або вказувала на історію їхнього поселення в певному місці.

Цього, 2011 року минає 100-річчя з дня народження А.О.Білецького, видатного вченого, який є гордістю української культури і науки, що ще за життя був легендою, одержавши загальновизнані титули енциклопедиста, поліглота, історика, перекладача, художника, культуролога, вільнолюбця. Цю легенду ніхто ніколи й не брався спростовувати. Професор А.О.Білецький справді був енциклопедистом, філологом широкого профілю, який досліджував проблеми загального, порівняльно-історичного, типологічного, зіставного мовознавства. Він писав праці з семіотики, епіграфіки, етимології, історії та археології, а також літературознавчі, перекладознавчі, культурологічні розвідки.

З великою глибиною осягнення учений аналізував мертві мови (давньогрецьку, латину, скіфську, санскрит) і багато живих сучасних. А.О.Білецький розкривав етимології слів давньогрецької мови і водночас осмислював основи лінгвосеміотики, зв'язку мови і мислення, мови і культури. У його працях гармонійно поєднувався історичний підхід до розкриття мовних закономірностей з синхронним. Його цікавили проблеми походження мови та її системності й знаковості.

У багатьох його працях простежується прагнення сконструювати досконалу систему мови з усіма її підсистемами, яка б охопила більшість індоєвропейських мов і кожна з яких мала б свою розпізнавану назву. Він був ученим аналітиком й добре розумів, що збудувати одну універсальну знакову систему мови важко, а то й неможливо. І це насамперед тому, що в неї не можна вбгати всі мовні факти. Одним із перших у мовознавстві А.О.Білецький збагнув суперечність між системним і структурним аналізом мови. Він проголошував динамізм знакових мовних систем, їхню здатність до видозміни.

Як теоретик мови А.О.Білецький обстоював думку про те, що кожна мова має свій час і простір, граматичний та лексичний склад. У далекому 1952 році, ще в умовах жорстокого тоталітаризму і політики русифікації, у рецензії на український переклад російського «Словаря иностранных слов» [Лёхин, Петров 1951], А.О.Білецький, віддаючи належне зусиллям перекладачів, пише, що в принципі не може бути словника чужомовних слів взагалі і що завжди слід брати до уваги специфіку мови, для якої словник укладають. Вона виявляється не тільки в порівняно сталому основному словниковому фонді, а й у мінливому словниковому складі кожної мови. Учений не схвалює переконання перекладачів, що всі наявні в згадуваному російському словнику слова іншомовного походження існують і в українській мові. Аналіз реєстру словника дозволяє А.О.Білецькому зробити висновок: «Сучасна нам українська мова одержує міжнародні терміни іншомовного походження безпосередньо від російської із новими словами російського походження. Проте не можна погодитися з тим, що в історії української мови не було випадків, коли міжнародні терміни іншомовного походження переходили до української мови безпосередньо з інших відповідних мов [Білецький 1951, 59].

Праці А.О.Білецького на основі порівняльно-історичного методу («Принципы этимологических исследований», К., 1950; «Лексикология и теория языкознания (ономастика)», К., 1972), численні статті цього циклу здобули визнання в нашій країні й далеко за її межами. Вони актуальні й сьогодні.

Його ономастичні студії охоплюють давні грецькі найменування і українські також. У цих його працях гармонійно поєднано пояснення грецьких і негрецьких топонімів, ойконімів та українських Бористена – Данапріса – Дніпра, Кагарлика й Чортомлика, Бобрика та Кічкаса і багато інших. У них розкрито наслідки вивчення слов'янських топонімів, гідронімів Греції, що свідчать про безпосередні й багаторічні контакти слов'ян і греків у V-VI століттях і пізніше. Мало хто з сучасних А.О.Білецькому дослідників міг з однаковою повнотою писати про фонетику праіндоєвропейської мови, походження мови скіфів та коріння рідної мови. Мало хто і зараз може так переконливо дискутувати з приводу повного перекладу С.Руданським

«Іліади» Гомера – «Омирової Ільйонянки», як це зробив професор. Про це пише І.М.Дзюба у своїй книжці «З криниці літ»: «А.О.Білецький докладно порівняв український текст С.Руданського з оригіналом і дійшов висновку, що це досить-таки точний переклад, а не переспів, попри українізацію прізвищ та деякі лексичні особливості» [Дзюба 2007, 141].

Професора А.О.Білецького називали за життя одним із найавторитетніших знавців давньогрецької мови, латини, античної літератури. Він знав діалекти давньогрецької і сучасної грецької мов, а також грецьке койне. До нього зверталися грецькі вчені за консультаціями з приводу етимології грецьких слів. Він був прекрасним елліністом і досконало володів новогрецькою.

А.О.Білецький – досвідчений перекладач давньогрецьких і латинських текстів. На початку 40-х років XX століття його батько, академік Олександр Іванович Білецький, упорядкував «Антологію античної літератури», яка вперше побачила світ 1938 року. Переклади для неї робили прекрасні знавці античної літератури. Серед них В.Державін, М.Зеров, Г.Кочур та інші.

До них приєднався двадцятичотирирічний Андрій Білецький, який переклав кілька поем Гомера, деякі твори Есхіла, Архілоха, Езопа, Вергілія, Горація. Про нього можна сказати так, як про Миколу Зерова М.Т.Рильський: «любив Гомера і поетів Риму». Його переклади схвалили метри української літератури. Їхня думка була великою підтримкою молодому перекладачеві. Згодом, 1968 року, коли готували перевидання «Антології», А.О.Білецький разом із своїм другом Г.П.Кочуром відновили прізвища перекладачів – «ворогів народу», викреслених у виданні 1938 року. Вершиною його перекладацької майстерності стали Геродотові «Історії в дев'яти книгах», опубліковані в 1993 році з коментарями, що змусили учених по-новому розглядати питання походження слов'ян.

А.О.Білецький – автор розвідок про давньогрецький, а також візантійський епос, мітологію. Він – укладач антології античної поезії «Золоте руно» (К., 1980), упорядник і редактор «Словника античної міфології» (К., 1985). Водночас він невтомно популяризував сучасну грецьку літературу в Україні – через свої переклади, статті, передмови та післямови до українських перекладів з новогрецької (Н.Казандзакіса, С.Міривіліса, Й.Сефериса, Я.Рицоса та ін.).

Велика роль проф. А.О.Білецького та його дружини Т.М.Чернишової в організації вивчення новогрецької мови і літератури в університетах колишнього Радянського Союзу. За їхньою ініціативою в Київському університеті імені Т.Шевченка 1958 року почали вивчати елліністику. Випускники університету цього профілю ставали викладачами, перекладачами, науковцями, дипломатами, журналістами.

В університеті під керівництвом А.О.Білецького та Т.М.Чернишової було започатковано наукове вивчення румейського діалекту греків Надазов'я. Вони дев'ять разів, починаючи з 1953 року, разом із студентами були в експедиціях у Надазов'ї. Наші дорогі й незабутні Вчителі навчали нас азів польової діалектологічної роботи. У румейських селах ми зблизька відчули скромну велич родини Білецьких, людей інтелігентних, високоосвічених, дуже добрих і щедрих. Ми жили в сільських клубах, шкільних залах, харчувалися усі разом у чайних, снідали просто неба шматком хліба,

часто з косхалвою, яку доводилося рубати сокирою, бо була застаріла, а в магазинах не було цукру. До побутових труднощів наші Вчителі ставилися з гумором. Нам було добре, щодня ми пізнавали щось нове: удень заповнювали анкети, записували казки, пісні. Вечорами поверталися на ночівлю. Учителі на наших очах ставали улюбленцями румеїв та урумів. До них горнулися. Нам показували народні танці. До клубів приходили дев'яносторічні бабусі співати пісні для запису на магнітофон. Уже сам приїзд професора і доцента зі студентами, інтерес до діалекту, румейського фольклору були великою подією для греків Надазов'я, які після сталінських репресій боялися навіть писати в анкетах, що вони греки.

Повага до А.О.Білецького була дуже щира. Нам здавалося, що професор знає про все на світі. Це відчували не тільки студенти. З роками це наше враження переросло у переконання. А.О.Білецький справді мав енциклопедичні знання у різних галузях науки і що найважливіше – він охоче ділився ними зі студентами, аспірантами і всіма, хто чимось захоплювався або цікавився. Енциклопедизм становить характерну рису його наукових і науково-популярних праць. Іноді нам здавалося, що А.О.Білецький на лекціях відволікався від основної думки. Та це було поверхове враження. Насправді він розмовляв з нами як з рівними. Так звані його відступи були частиною наукових фактів, які він ставив у широкий мовознавчий, історичний, культурологічний контекст. Ми просто не могли одразу дістатися до вершин його знань. Досить прочитати його книжку «Про мову і мовознавство» (Білецький 1996), щоб переконатися, як просто і дохідливо викладав А.О.Білецький величезний фактичний матеріал, а енциклопедичність знань ученого висвітлювала різні його аспекти і збагачувала читача.

А.О.Білецький умів збудити в студентів та аспірантів інтерес до науки. Ми знали, що професор багато працював над дешифруванням грецьких написів Ольвії і Софії Київської, брав участь у розкопках Ольвії 1952 року, згодом переклав і описав близько 30 лапідарних написів, що стали надбанням світової науки. Він розповідав нам, яке значення мають ці написи для античної історії, для розуміння економіки, політичного устрою, етносоціальної структури населення, культурного життя та релігійного світогляду мешканців не тільки Ольвії, а й інших полісів Причорномор'я та Середземномор'я.

До Софії Київської професор водив нашу новогрецьку групу багато разів, показував малюнки зі скіфськими мотивами, розповідав про реставраційні роботи в соборі. Якось підвів нас до стіни, де було зображення Марії, і каже: «Придивіться. Ви уявляєте, як намучився живописець, поки намалював її? Ось тут ще на свіжій стіні написав «Марія зла». У Лаврі ми разом із А.О.Білецьким і Т.М.Чернишовою знайшли залишки скульптури-надгробку на могилі Константиноса Іпсиланті, того патріота Греції, що був одним із активних учасників національно-визвольної боротьби грецького народу проти турецького ярма. Це він – великий драгоман Порти, господар Молдови і Валахії допомагав Росії воювати з турками. За що й був позбавлений престолу і звинувачений у зраді. К.Іпсиланті встиг з родиною виїхати з Валахії і мешкав 9 років (1807-1816) у Києві, де й помер і похований біля Георгіївської церкви. Залишки надгробку було знайдено серед руїн Успенського собору в 50-х роках XX століття. Професор допоміг у пошукові документів, частин пам'ятника. Можете уявити, як були ми

всі схвильовані, коли прочитали напис на надгробку. Згодом пам'ятник реставрували на кошти Всегрецького Союзу понтійських офіцерів «Олександр Іпсиланті» і за допомогою членів наукового історико-філологічного Товариства Андрія Білецького 29 липня 1997 року відбулося його урочисте відкриття в Києво-Печерській Лаврі.

Ознайомлення з творчістю А.О.Білецького наштовхує на питання: що впливало на формування його як особистості? За матеріалами енциклопедій (Української Радянської, Сучасна Україна, Українська мова) та університетських довідників хрестоматійними стали дані про життєвий шлях ученого. Народився 12 серпня 1911 р. в Харкові, помер 10 квітня 1995 у селищі Буча під Києвом. Закінчив1933 р. Харківський педагогічний інститут професійної освіти (згодом він знову став університетом), працював у 1934-1937 роках у Харківському педагогічному інституті іноземних мов. 1941-1944 – викладач Томського університету. Після закінчення докторантури в Москві в Інституті мов та писемності народів СРСР упродовж 1946-1987 у Київському університеті ім. Тараса Шевченка: в різні роки завідував кафедрами латинської мови, загального мовознавства і класичної філології, романської філології, був старшим науковим співробітником відділу лексикографії Інституту мовознавства АН УРСР. кілька років – Інституту археології АН УРСР.

А.О.Білецький змінив небагато професій: бібліограф, редактор видавництва, викладач. Викладання стало для нього професією життя. Понад 40 років А.О.Білецький працював в університеті. У 32 роки Андрій Олександрович – доцент, у 42 – професор.

Це тільки зовнішні пунктири його життя. За ними стоять внутрішні чинники, що сформували його як ученого. Він народився у родині високоосвічених людей, яка дала Україні трьох видатних учених. Це був батько Олександр Іванович – літературознавець зі світовим ім'ям та його два сини – Андрій Олександрович – доктор філології, член Атенської академії наук і Платон Олександрович – мистецтвознавець, дійсний член Академії мистецтв України, член-кореспондент НАН України. Мати Марія Ростиславівна – учениця відомого історика Тарле, викладачка французької та німецької мов.

Сини одержали блискучу мовну та гуманітарну освіту вдома і в Харківському університеті. Обидва вони захоплювалися живописом.

У дитинстві та в юнацькі роки А.О.Білецький мріяв стати астрономом, художником і істориком. І багато працював для цього. Але доля розпорядилася інакше: він став філологом, мовознавцем і літературознавцем, перекладачем. Його знання іноземних мов феноменальні. А.О.Білецький вільно володів кількома десятками мов – європейськими і східними. До глибокої старості вчив нові мови. На 84 році життя писав вірші японською. Бог наділив Андрія Олександровича багатьма талантами. Батьки розвивали їх і навчили працювати. Він був великим працелюбом. Талант, помножений на працю, давав прекрасний ужинок.

А.О.Білецький став видатним теоретиком мовознавства, істориком мови, фахівцем із класичної філології. Він збагатив науку прочитанням ольвійських написів, здійснив повний переклад «Історій» Геродота. У його творчому доробку літературознавчі розвідки зарубіжної літератури. Таких людей називають геніальними, таким був А.О.Білецький.

А.О.Білецький був непересічною особистістю, людиною великодушною, простою в спілкуванні. Він однаково доброзичливо ставився до декана, лаборанта і студента. За цим стояла висока гідність інтелігента, уміння вислухати, зрозуміти і допомогти. Водночас А.О.Білецький був принциповим, іронічним, іноді в'їдливим, особливо до невігласів. Такими були епіграми та крилаті фрази, що ходили по Союзу, автором чи популяризатором яких він був. Від Києва до Москви і Новосибірська лунали на спеціалізованих радах для захисту дисертацій його оцінки типу: «Работа написана гладко, особых мыслей не вызывает», «Работа написана со здоровым невежеством». Про дуже активну керівницю одного дисертанта, що була доктором наук, Андрій Олександрович говорив словами математика Лобачевського: «Алхимия мать химии, но дочь не виновата, что ее мать глуповата».

Аспіранти побоювалися його висновків на зразок «Краще менше, та глибше». «У Вас у дисертації більше моїх зауважень, ніж вашого тексту». Вони чули його поради: «Навчіться переконувати науковими фактами, не можете – тренуйте інтуїцію їх відчувати», «Професіонал завжди повинен уміти сказати правду, хоча б езоповою мовою».

На сьогодні підготовлено книжку А.О.Білецький «Вибрані праці». Це лише частина його доробку. В ній зібрано багатий фактичний матеріал, його оригінальні ідеї, проникливі гіпотези. Це все для нас і для тих, хто ще прийде в храм науки.

1. *Словарь* иностранных слов // За ред. І.В.Льохіна і проф. Ф.М. Петрова. – М., 1951. 2. *Білецький А.О.* До питання про словники іншомовних слів // Лексикографічний бюлетень. – К.: вид-во АН УРСР, 1952. – С. 58-62. 3. *Дзюба І.М.* Степан Руданський // З криниці літ. – Т.3. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 895 с.

Нікітіна Ф.О., д.філол.н., проф.,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

СЛОВО ПРО ВЧИТЕЛЯ

Статтю присвячено спогадам учениці А. О. Білецького проф. Ф. О. Нікітіної про свого Вчителя. Докладно описано останні місяці життя ученого, визначено роль наукового доробку Андрія Олександровича в розвитку фундаментальної науки в Київському університеті, надзвичайно зворушливо описано його відносини з колегами та учнями. У статті постає образ мужньої, сильної, гуманної, цілковито відданої науці людини – такої, яким Андрій Олександрович назавжди запам'ятався своїм учням, спогади про якого вони дбайливо бережуть.

Ключові слова: *А. О. Білецький, 100-річчя від дня народження, науковий доробок.*

Статья посвящена воспоминаниям ученицы А. А. Белецкого проф. Ф. А. Никитиной о своём Учителе. Подробно описываются последние месяцы жизни учёного,

определяется роль научного наследия Андрея Александровича в развитии фундаментальной науки в Киевском университете, трогательно повествуется о его отношениях с коллегами и учениками. Перед читателями оживает образ мужественного, сильного, гуманного и беззаветно преданного науке человека – такого, каким Андрей Александрович навсегда запомнился своим ученикам, воспоминания о котором они бережно хранят.

Ключевые слова: *А. А. Белецкий, 100-летие со дня рождения, научное наследие.*

The article contains Prof. F. O. Nikitina's recollections of her Teacher's life. The author focuses mainly on the last months of Prof. Biletsky's life. Much attention is also given to the role of his scientific output in the development of fundamental science at Kyiv University. Prof. F. O. Nikitina gives a moving description of the way A. O. Biletsky treated his colleagues and his disciples. The author remembers Prof. Biletsky as a strong and humane personality fully devoted to Science.

Key words: *A. O. Biletsky, 100th anniversary, scientific output.*

У ці дні, коли ми з нагоди 100-річчя від дня народження А.О. Білецького вшановуємо його світлу пам'ять, наші спогади про Вчителя, здається, стають більш яскравими. Згадую той день, коли я востаннє бачила Андрія Олександровича і розмовляла з ним.

У перших числах березня 1995 року ми (моя аспірантка Патрісія Саконі і я) приїхали до м. Бучі, де на той час перебував Андрій Олександрович. Він сидів за столом, оточений книжками, щось писав, тобто працював над тим, що його на той час цікавило. Андрій Олександрович був у хорошому настрої, був привітним (як завжди), дуже доброзичливим. Попри погіршення зору і слуху він не справляв враження людини хворої, тим паче безпомічної. Мене трохи вразило його небажання розмовляти з Патрісією іспанською або англійською мовою, він запропонував мені сісти поруч і перекладати.

Раніше Андрій Олександрович доволі охоче спілкувався з різними людьми, використовуючи іноземні мови. Я згадала (про це писали наші ЗМІ), як наші емігранти, що досить довго перебували за кордоном, і вільно розмовляли чужими мовами, за рік-півтора до відходу у вічність розмовляли лише рідною мовою. Цей спогад, звісно, мене трохи збентежив. Але погода була гарною, перед будинком розквітли перші весняні квіти. Андрій Олександрович, здавалося, почувався добре. А через місяці його не стало…

До останніх годин свого життя Андрій Олександрович працював. Він закінчив «Вступ до мовознавства», зорієнтований на викладання студентам перших курсів або навіть на зацікавлення азами мовознавства школярів. Шкода, що цей курс не був виданий українською мовою. Коли я читала цю книжку, не знаючи, хто її автор, не могла вгадати, хто міг написати цей курс так професійно та водночас по-молодому жваво. До останніх годин свого життя Андрій Олександрович прагнув знайомитися з новим – з мовами, якими він ще не володів.

Так він вивчав іврит за підручником, написаним російською мовою в Ізраїлі. В оволодінні цією мовою він уже встиг досягти певних успіхів, зокрема у засвоєнні лексики. Андрій Олександрович говорив, що дуже хотів би відвідати Єрусалим. На жаль, цьому не судилося відбутися.

Як і всі учні Андрія Олександровича, я тішуся з того, що мені пощастило упродовж кількох десятиліть спілкуватися з ним, слухати його лекції, консультації, а також слухати дуже цікаві розповіді на різні теми. Він був справжнім διδάσκαλος у найвищому розумінні цього слова. Андрій Олександрович навчав, не просто передаючи свої знання, – навчав аналізувати, досліджувати, навчав учитися. Він навчав, але ніколи не повчав, не читав жодних нотацій, навіть найслабшим із студентів.

Іноді я думаю: от якби були можливими перемовини між людьми, розділеними великими часовими відстанями, з ким було б цікаво спілкуватися Андрію Олександровичу. І спадає на думку, що найцікавішими співрозмовниками для нього могли б бути Сирано де Бержерак, Рабле, Вольтер – письменники оригінально-іронічного мислення, які попри іронію і сарказм, були великими гуманістами. Андрію Олександровичу абсолютно не було властиве самовихваляння, підкреслення своїх наукових досягнень. А самоаналіз, властивий йому як високоінтелектуальній людині, іноді проривався у гірких визнаннях (на звороті свого фото або у написах на подарованих ним книжках). І такі рядки писалися не у вісімдесят або сімдесят років, а тоді, коли йому не було і п'ятдесяти… Проте він не був песимістом. Один із таких гірких віршів закінчується словами: «но знай, что есть надежда, жди и верь».

Мабуть, найщасливішим періодом у житті Андрія Олександровича можна вважати перші роки подружнього життя з Тетяною Миколаївною, коли вони разом подорожували у пошуках причорноморських діалектів новогрецької мови і при укладанні середземноморського мовного атласу, ті роки, коли їхня донька була маленькою і її називали Манюся. Веселим і яскравим був шістдесятирічний ювілей Андрія Олександровича в 1971 році, що відзначався у ресторані «Столичний» (який був зруйнований в останнє десятиліття XX століття). Тоді Віктор Вікторович Коптілов під загальні оплески присутніх почепив Андрію Олександровичу на шию довгу гірлянду з шоколадних медалей, загорнутих у золотисту фольгу. Юрій Вадимович Шанін із запалом танцював «кабардинку», перемішану з танцями навприсядки. Було багато вітальників, було по-домашньому весело. Взагалі Андрій Олександрович не був відлюдником, у них з Тетяною Миколаївною збиралися колеги, знайомі, учні, люди різних національностей.

Андрій Олександрович радів успіхам своїх учнів – захистам дисертацій, публікаціям монографій і статей. Його тішило наукове зростання колег по кафедрі, по факультету, учнів. Андрій Олександрович високо цінував досягнення своїх ровесників і науковців, старших від нього. Андрій Олександрович шанобливо ставився до свого вчителя, академіка Леоніда Арсенійовича Булаховського, високо цінував наукові праці Соломона Яковича Лур'є, якого вважав людиною з надзвичайною ерудицією. У 70-80-ті роки він підтримував теплі людські і наукові відносини з Юрієм Олексійовичем Жлуктенком, їх об'єднували спільні наукові інтереси і взаємна повага.

На жаль, останні десятиліття життя Андрія Олександровича були затьмарені важкою хворобою Тетяни Миколаївни, недоброзичливим ставленням деяких адміністративних персон, дріб'язкових за знаннями та інтересами. Андрія Олександровича, як кожну талановиту і відому людину, оточували не лише учні та послідовники – траплялися й випадкові люди, ось чому його наукова спадщина виявилася розпорошеною. Але ми, учні Андрія Олександровича, і наші учні зберігаємо у своїх душах шанобливу любов і повагу до свого Вчителя.

Александрова О. М., к.філол.н., доц.,
Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського

СЮРРЕАЛИСТИЧЕСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ ОДИССЕАСА ЭЛИТИСА

У статті розглядаються проблеми впливу на становлення творчого методу Одіссеаса Елітіса поезії французького сюрреалізму, новаторство і традиційність його техніки сюрреалістичного письма.

Ключові слова: *грецька література, поезія грецького сюрреалізму, Одіссеас Елітіс.*

В статье рассматриваются проблемы влияния на становление творческого метода Одиссеаса Элитиса поэзии французского сюрреализма, новаторство и традиционность его техники сюрреалистического письма.

Ключевые слова: *греческая литература, поэзия греческого сюрреализма, Одиссеас Элитис.*

The article deals with the problem of influence French Surrealist poetry on the formation of Odisseas Elytis's creative method, innovation and tradition of his surrealistic art of writing.

Key words: *Greek literature, Greek poetry, surrealism, Odisseas Elytis.*

Одиссе́ас Эли́тис (Οδυσσέας Ελύτης, 1911-1996) – псевдоним греческого поэта-сюрреалиста Одиссе́аса Алепуде́лиса, лауреата Нобелевской премии в области литературы, который в 1925 году посещает Францию, где знакомится с теоретиком сюрреализма Андре Бетоном, увлекается французской поэзией, в дальнейшем значительно повлиявшей на его творчество. С основами же сюрреалистической техники он столкнулся еще в студенческие годы, когда на последнем курсе университета слушал лекции лидера греческого сюрреализма Андре́аса Эмбири́коса, который ввел его в круг писателей-новаторов, связанных с журналом «Новое литературное обозрение» («Τα νέα γράμματα»).

Когда в 1931 году поэт возвращается на родину, то становится одним из пионеров греческого сюрреализма, бунтарей и экспериментаторов, обновивших и революционно изменивших принципы современной греческой поэзии. Этот бунт был обусловлен всей эстетикой сюрреализма. И когда Андре Бретон 27 января 1925 года в знаменитом литературном манифесте сюрреализма писал о том, что он и его единомышленники полны решимости свершить Революцию, наряду с социальным и эстетическим бунтом, имелась в виду необходимость изменений, прежде всего, в поэтической технике.

Тем не менее, даже в Греции сюрреализм Элитиса считают умеренно революционным, да и сам поэт однажды признался: «Я никогда не был ортодоксальным сюрреалистом. Сюрреализм был только школой для поэзии, целью которой являлось духовное здоровье, и которая противодействовала модным тогда на Западе рационалистическим течениям» [Элитис, 6].

Воспитанный на лучших образцах мировой и греческой классической литературы, Элитис так и не отказывается от традиционных классических поэтических форм. В его практике встречаются и ода, и элегия, и послание, и идиллия, и песня. Его поэтическое новаторство больше касается строфики, а тематика стихов развивается в русле общих тенденций греческой поэзии Нового времени. И прежде всего, это тема любви, любви к женщине и к Отечеству, родной Греции, что и отличает Одиссеаса Элитиса от французских поэтов-сюрреалистов, для которых часто необходимо вырваться из «системы социальных истин, потерявших свою цену: «родина, честь, религия, добро – трудно узнать себя среди этих бесчисленных вокабул» [Цит. по: Поэзия французского сюрреализма, 4]. И в этой погоне за освобождением от любых ограничений и эпатажем сюрреалисты нередко теряли грань между свободой и вседозволенностью, проповедуя нередко откровенный аморализм и эротику. Они склонны были «эротизировать всю реальность», поднимая до философского уровня восприятие бытия мира, понимаемого как некую конвульсию красоты, вызывающую эротическую реакцию, и поэтому создающую и стимулирующую колдовство истинной Поэзии. Отзвуки подобной эротики можно обнаружить и в стихах греческого поэта:

«В копнах золотистого песка спят девчонки подростки
Сон их пахнет пожаром
В зубах у них солнце трепещет
Подмышкой у них сладко сочится мускатный орех
А дыханье хмельное тяжелым шагом
Шатаясь идет по зарослям ивняка и азалий» [Элитис 2008, 47].

Но совершенно недопустимо утверждать, что лирика Одиссеаса Элитиса аморальна и разнуздана. Его стихи действительно полны чувственности. Но поэту всегда удается избегать грубой эротики, его поэзия полна изящной, изысканной символики, намеков, недосказанности:

«Этот бутон огня раскроется когда ты иначе свой мак окрестишь. ... моя страсть всегда будет жить в апреле раскрывая с неизменной болезненной легкостью семь задумчивых языков его пламени» [Элитис 2008, 44].

Патриотические чувства Элитиса проявляются даже тогда, когда, в начале творческого пути он отказывается от достаточно известной в деловых кругах, почтенной и уважаемой фамилии «Алепуделис» и выбирает себе многосложный и символически выверенный псевдоним «Элитис» где суффикс подчеркивает гражданство, греческое происхождение писателя, а многозначный корень обозначает и любимую Грецию (η Ελλάδα), и свободу (η ελευθερία), и надежду (η ελπίδος), и вечную красоту возлюбленной поэта Елены (Ελένη), чей образ сливается с мифологическим персонажем Елены Прекрасной.

Любовь для поэта-сюрреалиста не имеет границ. Поэтому самые главные сюрреалистические требования – как можно больше любви (во всех ее проявлениях) и совершенно неограниченная свобода. Именно тогда истинная поэзия может стать безграничной, всеобщей и всеохватывающей. Так Любовь становится одной из главных категорий сюрреализма Элитиса. И если Андре Бретон и Поль Элюар считали ее безумной и полагали, что только это безумие может пронзить видимость мира и преобразить к лучшему грязную и пошлую жизнь, то для Одиссеаса Элитиса она – олицетворение всей мистики Поэзии. Именно эту черту отмечал в стихах Элитиса английский поэт и прозаик Лоренс Даррелл: «У него романтический и лирический ум, склонный к чувственной метафизике... Его стихи – это заклинание, они взывают к жизни тот нетленный греческий мир, который всегда ощущался в европейском сознании» [Цит. по:. Элитис, 6].

И хотя поэты-сюрреалисты использовали в своих стихах о любви иронию, обращались к магии подсознания и фрейдизму, обеспечивавшему в их глазах возвышение и отделение духа от материального, главной всегда оказывалась связь между любовью и свободой. А вырванная из контекста желания поэзия – это истинное, ничем не ограниченное освобождение, сравнимое разве что с бесконечной стихией моря:

«Эрос
Архипелаг
И киль среди пены
И чайки мечтаний
На самой длинной мачте развернута как парус
Песня матроса» [Элитис 2008, 18].

В своих поэтических произведениях Элитис не использует готовых схем, клише, избитых сюжетов, не дает готовых ответов на вопросы, возникающие у читателя. В этой ситуации читатель выступает своеобразным соавтором поэта, а индивидуальные метафоры и сравнения автора могут вызвать совершенно иные ассоциативные ряды у читателя. Нередко в его стихах стирается грань между поэзией и прозой, и поэт записывает свои стихи как обычный текст: «Постой и немного помолчи. Заплети волосы Ночи в косы. Пока в забвении она любуется своей наготой. У нее множество горизонтов, множество компасов и только одна Судьба – она швыряет в огонь всю ее карточную колоду. Островки твоего сна» (*«Κάτσε λίγο σιωπηλά. Πλέξε τα μαλλιά σε πλεξίδα σ`αυτή την νύχτα, ενώ κυττάζει στα ονειροπολήματα στο γυμνό της σώμα. Πολλοί ορίζοντες έχει αυτή, πολλές πυξίδες και μια τύχη που ρίχνει στην φωτιά πενήντα δύο χαρτιά*

της. Τα νησάκια του ύπνου» [Ελύτης, 1].). Жанр подобных произведений часто определяют так: «стихи в прозе» или «проза в стихах» (Пер. мой – О.А.).

В поэтической практике Элитиса все чаще проявляется увлечение верлибром), не сковывающим поэта традиционными формальными ограничениями в виде слогового метра, рифмы, регулярной строфики. Ему импонирует свойственная сюрреализму нарочитая бессвязность текста:

«Покажи глаза, полные слёз
Смотрят за окно
И видят печальные деревья в долине
И лучи солнца человека,
Дай же нить Смерти!» [Якушева 2000, 67].

(«*ΓΥΡΙΣΑ τα μάτια*	*	*δάκρυα γιόματα*
		κατά το παραθύρι
Και κοιτώντας έξω	*	*καταχιονισμένα*
		τα δέντρα των κοιλάδων
Κι η αχτίδα του ήλιου	*	*γίνηκεν, ιδέστε*
		ο μίτος του Θανάτου!» [Ελύτης, 1].)

Поэт полагал, что поэтическое содержание стихотворения определяет его форму, он был свободен от рифмы, которую описывал как «убаюкивание» и «поверхностное восхищение».

Основой сюрреалистической техники письма всегда была литературная игра: Сюрреалистические игры, из которых самой известной до сих пор остается «Изысканный труп», в некоторой мере, оказали влияние на творческий метод Элитиса. В своих творческих экспериментах он следует принципам своих французских предшественников, фактически, играет с рифмой, формой стиха.

Особенно ярко его экспериментаторство проявляется в поэме «Достойно есть» «Άξιον Έστι» (1948-1959), т.к. существуют определенные правила, по которым следует читать это произведение: здесь для облегчения восприятия нужно дать необходимые пояснения. В русском переводе читать стихотворение следует так: первый раз: две строчки – слева, две строчки –справа, затем – строка – слева, строка – справа:

«Ты, о постижимый	*	
праведности свет,	*	*с ветвью мирта,*
	*	*славящею нас,*
я прошу, вы край родной	*	
	*	*не предайте забвенью!*
Схожи гор вершины	*	
со стаей орлов,	*	*и питает*
	*	*кратер виноград;*
белизна его домов	*	

	*	*ярче в блеске заоблачном!*
Пусть слегка касается	*	
Азия его.	*	*и Европы*
	*	*тронет уголок.*
в воздухе и на море он	*	
	*	*парит в одиночестве!*
Ты, о постижимый	*	
праведности свет,	*	*с ветвью мирта,*
	*	*славящею нас,*
я прошу, вы край родной	*	*не предайте забвенью!»*

[Антология греческой поэзии 1999, 239].

Творчество поэта-сюрреалиста Одиссея Элитиса и в XXI веке постоянно привлекает внимание исследователей и читателей. На родине его произведения постоянно переиздаются, многие из его стихов входят в учебные программы как средних, так и высших учебных заведений Греции.

Крайне важным моментом в истории греческой литературы было появление в 1935 году сюрреализма с его новаторскими лозунгами. В творчестве Одиссея Элитиса ощущаются и символические и сюрреалистические мотивы, которые, однако, сочетались с элементами национальной традиции в греческой поэзии, со стремлением синтезировать традиционные элементы с новейшими достижениями западноевропейской поэзии.

Элитис почитается в Греции как национальный поэт, интерес к его наследию среди почитателей поэзии и литературоведов постоянен. Доказательством этого факта является то, что 15 сентября 2006 года в Афинах прошел тридцать пятый Ежегодный фестиваль книги, главной темой которого стало творчество Одиссеаса Элитиса, а 2011 год в Греции объявлен годом Элитиса. Произведения О. Элитиса переведены на многие европейские языки. Однако крайне немногочисленны переводы творчества О. Элитиса на русский язык. Среди наиболее известных и удачных переводов – переводы, сделанные С. Ильинской, М. Арутюновой, И. Ковалевой, Л. Якушевой и Ю. Мориц.

1. *Ελύτης Ο.* / Οδυσσέας Ελύτης // Ανθολογία στο διαΔίκτυο [Электронный ресурс]: – Режим доступа: http://douridasliterature.com/elytis.html 2. *Антология* греческой поэзии / [пер. с новогр. - Милена Арутюнова, Анна Новохатько, Мария Александрова, Анна Мишина., сост. Никифорос Вреттакос, отв. ред. Наталия Николау]. – М.: УРСС, 1999. – 280 с. 3. *Куликова И. С.* Сюрреализм в искусстве / Ирина Сергеевна Куликова [отв. ред. М. Ф. Овсянников, И. С. Куликова, В. Н. Ермолова]. – М.: Наука, 1990. – 287 с. 4. *Поэзия* французского сюрреализма [Электронный ресурс]: СПб.: Амфора, 2004. – 502 с. – Режим доступа: http:// www.bienvenue.ru/ kultura/literatura/syurrealizm-vo-frantsuzskoy-poezii. html. 5. *Элитис О.* Концерт гиацинтов / Одиссеас Элитис [ред.

Старикова О., пер. с новогр. Арутюнова М., Ильинская С., Ковалева И.]. – М.: О Г И, 2008. – 104 с. 6. *Элитис О.* / Одисеас Элитис // Лауреаты Нобелевской премии в области литературы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http:// noblit.ru/content/category/4/99/33/]. 7. *Якушева Л.* Стихотворения и переводы / Любовь Якушева // Антология мировой поэзии. – 2000. – № 11. – С. 65-68.

Банах Л.С., ст. викл., к.філол.н.,
Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського

КОМПОЗИЦИОННЫЙ ПРИЕМ «ТЕКСТ В ТЕКСТЕ» В РОМАНАХ МАРО ДУКА

У статті розглядаються особливості втілення прийому «текст в тексті» в композиції романів грецької письменниці Маро Дука. Вставні твори проаналізовано як психодраматичні інсценування психологічних проблем протагоністів, що дозволяють читачеві сприймати події через свідомість персонажів.

Ключові слова: *«текст в тексті», метатекст, новогрецька проза.*

В статье рассматриваются особенности воплощения приема «текст в тексте» в композиции романов греческой писательницы Маро Дука. Вставные произведения анализируются как психодраматические инсценировки психологических проблем протагонистов, позволяющие читателю воспринимать события через сознания персонажей.

Ключевые слова: *«текст в тексте», метатекст, новогреческая проза.*

The article deals with the peculiarities of the embodiment of the method «text in text» in the composition of the novels of a Greek writer Maro Duka. The inserted texts are analysed as psychodramatization of psychological problems of protagonists, that makes it possible for readers to perceive the events through the conscience of personages.

Key words: *«text in text», metatext, New Greek prose.*

«Текст в тексте» – введение в оригинальный авторский текст чужого текста, каковым может оказаться и текст, созданный тем же автором, но как бы вставленный в качестве текста другого автора (например, персонажа произведения). Риторическое построение «текст в тексте», характерное для художественной литературы XX века, состоит в том, что основной текст несет задачу описания или написания другого текста. Композиционный прием «текст в тексте» обостряет момент игры в поиске «реального» и «фиктивного» в пространственно-временных измерениях текста и создает конфликт между двумя текстами за обладание большей подлинностью. Этот конфликт вызван глобальной установкой культуры XX века на поиски утраченных

границ между иллюзией и реальностью. Поэтому именно построение «текст в тексте» часто используется писателями в композиционной организации произведений, а его исследование становится актуальным, что доказывает и ряд теоретических работ последнего десятилетия, посвященных принципам двойного кодирования текста (Валгина Н.С., Золотухина Е., Береговская Э.М., Дениско П.В., Сергеева О.В., Бразговская Е. Е.). Относительно греческой литературы рассмотрение композиции произведений, построенных на основе приема «текст в тексте» еще не становилось предметом литературоведческих студий, что позволяет говорить о новизне данного исследования. Целью статьи является определение роли приема «текст в тексте» в композиции романов новогреческой писательницы Маро Дука. Для достижения поставленной цели ставятся следующие задачи: 1) рассмотреть особенности реализации приема «текст в тексте» в шести романах Маро Дука; 2) раскрыть способы образования метатекста в романах новогреческой писательницы.

Композиционным приемом, лежащим в основе построения всех романов Маро Дука, является «текст в тексте». По замечанию Ю.М. Лотмана способами введения «текста в текст» являются либо кодирование тем же самым, но удвоенным кодом, либо посредством кода, отличного от остального пространства произведения [Лотман 71, 156]. К первому типу относятся конструкции «текст в тексте» в романах Маро Дука «Медный колчедан» («Η αρχαία σκουριά», 1979), «В глубине картины» («Εις τον πάτο της εικόνας», 1990). Ко второму типу принадлежат тексты театральных пьес в романах «Плывущий город» («Η πλωτή πόλη», 1983), «Застывшие тополя» («Οι λεύκες ασάλευτες», 1987), дневник в романе «Небесная механика» («Η ουράνια μηχανική», 1999), дневник-письмо в романе «Невинные и виновные» («Αθώοι και φταίχτες», 2004). Вставные тексты, создаваемые главными персонажами романов, выполняют функцию смыслового центра, вокруг которого объединены все другие части целостного произведения.

Так, Мирсини из романа «Медный колчедан» свои переживания, эмоции, сомнения излагает в жанре дневника, построенного как ответы на вопросы анкеты. В процессе повествования девушка изображает частную и социальную стороны своей жизни в самые кризисные для становления ее личности годы (отрочество и студенчество). Изложенная на бумаге история взаимоотношений с окружающими людьми помогает Мирсини разобраться в самой себе и побороть свои комплексы: «подсознательно я идентифицировала других людей со всем тем, что ненавижу. Словно при помощи масок, которые я на них надевала, я изгоняла свои страхи» («...ασυνείδητα ταύτιζα τους άλλους με όσα απεχθάνομαι. Σαν νά'ταν δηλαδή ότι με τις μάσκες που τους κολλούσα εξόρκιζα τους φόβους μου [Δούκα 1979, 269]»).

Героиня романа «Плывущий город» Ольга задумывает написание комедии под названием «Сады земных наслаждений» («Οι κήποι των απολαύσεων») по названию одноименной картины Иеронима Босха “Le Jardin des Délices”, оргийного, благочестивого и нечестивого одновременно произведения, представляющего собой своеобразный трактат о происхождении и развитии жизни на земле. Ольга считает, что каждый человек неизбежно испытывает некое притяжение к другому человеку, поэтому никто не может избежать попадания в этот сад. Сама Ольга пишет комедию с целью

избавления от рокового притяжения к Маркосу, эмигранту из Греции во Францию, женатому мужчине, ненасытному женолюбу. Ее намерение объясняется при помощи метатекстовых элементов: «Поскольку Ольга не может изжить из себя Маркоса, она его воплотит» («Αφού η Όλγα αδύνατο να ζήσει τον Μάρκο, θα τον διαπράξει [Δούκα 1983, 350]», то есть, не имея возможности реализовать свою любовь в собственной жизни, она попытается найти ее в воображаемом творческом мире, а придуманный ею персонаж Ангелики «будет театральным лицом, и настоящая Ольга может написать про нее все то, что не может написать про себя» («θα είναι πρόσωπο θεατρικό και θα μπορεί να γράψει γι'αυτήν η αληθινή Όλγα όσα της είναι αδύνατο να γράψει για τον εαυτό της [Δούκα 1983, 353]»). Таким образом, в создаваемой комедии-психодраме Ольга приобретет возможность дополнительной самореализации, проживая не одну, а как бы несколько жизней, благодаря ролевой децентрации, то есть своеобразному перевоплощению в объект творчества, условно становясь теми, кем в реальной жизни она никогда стать не сможет.

Аспазия из романа «Застывшие тополя» создает в воображении театральную пьесу, в которой сценического двойника ее отца убивают его внебрачные дети. Созданное произведение помогает девушке избавиться от негативного «комплекса Электры», который деформировал ее полноценное развитие как женщины. В романе Аспазия одновременно выступает в роли режиссера, аналитика и протагониста.

В романе «В глубине картины» эксплицитный автор, юрист, Александр Пападакос, представитель элиты прогрессивных горожан 80-х годов, создает роман о человеке из среднего класса, таксисте Антонисе Литрасе, случайно встретившемся с ним в ресторане на площади Омония в Афинах. Создаваемая Пападакосом история выполняет две функции: с одной стороны является разновидностью психодрамы, а с другой философско-политическим эссе, в котором ставится вопрос о том, а может ли писатель проанализировать глубины души другого человека, или же посредством своего героя он высказывает лишь собственные мысли, а герои создаваемого им романа похожи на реальных людей его круга.

В романе «Небесная механика» главный персонаж Иаковос записывает придумываемую историю о двух возможных вариантах своей судьбы в форме дневника. Создаваемая психодрама «субличностей» предоставляет возможность подростку, которому тяжело разобраться в своих внутренних ролях, попробовать себя в разных амплуа, «услышать спор, который ведут в сознании личности внутренние голоса». В результате записанной и проигранной в воображении психодрамы протагонист может сказать: «Я был этим лишь для того, чтобы стать тем, кем я могу быть» [Лакан 1995, 21].

В романе «Невинные и виновные» писательница выстраивает повествование на противопоставлении двух психодрам, ставших отражением культурных кодов главных персонажей: мусульманина Арифа и христиан Панариса и его сестры Элеоноры. Ариф пишет дневник в форме отрытого письма к своей невесте Ванесе, а затем к сыну от первого брака Хаинриху. Панарис обращается к творческой переработке национального мифа, взятого из книги Замбелиоса «Критские свадьбы» («Κρητικοί γάμοι»), повествующего о любви сына предводителя восстания греков против венецианцев,

Георгоса Канданолеу, Петра, и дочери коварного феодала да Молина, Софии. Свой сценарий Панарис строит на основе достоверных событий 1527 г., а именно восстания местного населения против захватчиков-венецианцев на западе Крита. При написании сценария по этой книге Панарис имеет возможность пережить чувства героев, понять их поступки и объединить национальный миф с семейным, то есть с «драмой Фумисов»: историей любви его бабушки, мусульманки Айше (сестры-близнеца отца Арифа), и его деда, христианина Фумиса, и смерти Айше от руки Фумиса. Сценарий Панариса представлен либо в виде текста, появляющегося на экране компьютера, за которым работает Панарис, либо в форме фрагментарного рассказа различным собеседникам, другу Ставросу, Арифу, Мафьюдакису, Элеоноре, то есть вторичность этого текста подчеркивается тем, что его слушают и читают.

Общая структура романов Дука создается так, что произведения персонажей оказываются «чужими», включенными текстами, но содержательно оба текста перекрещиваются и дополняют друг друга, создавая два временных и пространственных измерения. Тексты выполняют взаимодополняющую или взаимоотражающую функцию, причем пространство текста, воспринимаемое как «реальное», становится метатекстом для «вставных текстов». Лотман Ю.М. называет метатекст «текстом в тексте», который содержит в себе информацию как о событиях и героях этого текста, так и информацию о самом тексте; такие отдельные структуры текста Ю.М. Лотман определяет как метатекстовые элементы [Лотман 1992, 129]. Метатекст является не только средством обозначения готовой мысли, но и средством создания мысли. Так, для понимания текста пьесы, разыгрываемой в воображении Аспазии, для раскрытия причин убийства главного героя этой пьесы, нужен метатекст как метод «ведения» читателя по тексту. Пьесе Аспазии предшествуют или следуют за ней метатекстовые размышления о том, как ее создавать: «Совсем недавно она чувствовала себя ответственной за расположение вещей. Теперь все ей кажется чужим и враждебным» («Πριν από λίγο αισθανόταν υπεύθυνη για τη διάταξη πραγμάτων. Τώρα όλα τα θεωρεί ξένα και εχθρικά [Δούκα 1987, 27]»). «От нее ускользает формулировка слов, из-за чего она мучается. Она знает, что любое представление требует мнения режиссера, а не труда социальных служащих, ей нужно быть внимательной» («Της διαφεύγει εντούτοις η διατύπωση των λόγων για τους οποίους είναι αγανακτισμένη. Γνωρίζει ότι μια παράσταση απαιτεί την άποψη ενός σκηνοθέτη και όχι το μόχθο κοινωνικών λειτουργών. ...αυτή πρέπει να είναι προσεχτική [Δούκα 1987, 27]»). Метатекстовые элементы обрамляют текст пьесы, тесно с ним взаимодействуют, иногда переплетаются, и, таким образом, граница между реальностью и ирреальностью стирается. Например, повествование в пространстве текста пьесы Аспазии заканчивается таким образом: «Ей остается все меньше времени, а нужно прийти к какому-то завершению» («Ο χρόνος της όμως λιγοστεύει..., πρέπει να δώσει ένα τέλος»), в то время, как следующая часть начинается словами «знали, что он умрет: у него был рак, и это было известно» («το ήξεραν πώς θα πεθάνει' είχε καρκίνο και το ήξεραν»). Разделение на повествовательные планы в романе графически маркировано. Например: «Когда она снова его обнаруживает, он ругается с кем-то в гостиной. Речь идет о какой-то футболке… – («Όταν τον ξαναβρίσκει, λογομαχεί με κάποιον στο σαλόνι. Ακούει για ένα φανελάκι...–)

«Аспазия перевернула страницу, и появилось второе изображение села…» (γύρισε σελίδα η Ασπασία και εμφανίστηκε η δεύτερη εικόνα του χωριού...)

«Газеты на следующий день после убийства пестрили фотографиями на все вкусы» (Οι εφημερίδες, την επόμενη του φόνου, είχαν πολλές φωτογραφίες για όλα τα γούστα... [Δούκα 1987, 84-85]»).

В романе «В глубине картины» появляется метатекст, поскольку для персонажа-повествователя важен сам процесс создания произведения. В связи с этим композиция романа выступает примером внутритекстовой рефлексии, так как Пападакос периодически перебивает самого себя, объясняя значение того или иного образа, указывая на обстоятельства, сопутствующие процессу написания произведения, а так же обсуждает проблемы, возникающие при его создании, высказывая свои мысли и чувства в форме метатекстовых элементов. Метатекст представлен в форме диалога с женской персонификацией бессознательного протагониста, Эос неутомимой. Пападакос рассуждает о своем замысле, удивляется сам себе, задавая себе вопросы в форме диалога с Эос: «Я нахожусь за пределами моей истории, меня лихорадит, а Фани? Прошло уже десять дней с тех пор, как она видела в последний раз Антониса Литраса. Значит, действительно исчез этот человек?» («Βρίσκομαι έξω από την ιστορία μου, πελαγοδρομώ, και η Φανή; Δέκα ημέρες έχουν περάσει από τότε που είδε για τελευταία φορά τον Αντώνη Λύτρα, δηλαδή στ'αλήθεια έχει χαθεί αυτός ο άνθρωπος; [Δούκα 1990, 108]»). В заключительной части своего романа Пападакос в диалоге с Эос подводит итог, описывая свои ощущения от созданного произведения: «…я буду хвастуном, который ликует в своем свежем и неоформленном еще понимании вещей, я буду жертвой и губителем, разочаровавшимся человеком, который никогда не пойдет ко дну» («...εγώ θα είμαι ο αλαζόνας που θ'αλαλάζει μέσα από τη νωπή και αδιαμόρφωτη ακόμη αντίληψή του για τα πράγματα, θα είμαι το θύμα και ο θύτης, ο απογοητευμένος που ποτέ δε θα βουλιάζει [Δούκα, 1990, 281]»).

В романе «Небесная механика», где от третьего лица описывается жизнь несовершеннолетнего преступника в исправительной колонии, создается видимость гетеродиегетического повествования до тех пор, пока главный герой Иаковос не признается в эпилоге, что история придумана им самим как один из вариантов его нежелательного будущего, после чего знакомит читателя с теми реальными событиями, которые повлияли на создание романа.

Таким образом, все романы Маро Дука закодированы двойным кодом, то есть содержат вставные тексты, выполняющие функцию смыслового центра. Выбранная писательницей форма «романа в романе» позволяет рассматривать вставные произведения как психодраматические инсценировки имеющихся психологических проблем протагонистов, чему способствует игровая функция приема «текст в тексте», дифференциация в ситуации «текст в тексте» реального и фиктивного, а также высокий уровень авторефлексивности, достигаемый при помощи приема «текст в тексте», позволяющего читателю воспринимать события через сознания персонажей.

1. *Лакан Жак*. Функция и поле речи и языка в психоанализе/ Пер.с фр. А.К. Черноглазова. – М.: Гносис, 1995. – 192 с. 2. *Лотман Ю. М.* Текст в тексте /

Ю. М. Лотман // Труды по знаковым системам. – Тарту : ТГУ, 1970. – Т. 1. – С. 148–160. 3. *Лотман Ю. М.* Семиотика культуры и понятие текста // Избранные статьи : в 3 т. / Ю. М. Лотман. – Таллинн : Александра, 1992. – Т. 1: Статьи по семиотике и типологии культуры. – 1992. – С. 129–132. 4. *Δούκα Μάρω.* Η αρχαία σκουριά / Μάρω Δούκα. – Αθήνα: Κέδρος, 1979. – 274 σ. 5. *Δούκα Μάρω.* Η πλωτή πόλη / Μάρω Δούκα. – Αθήνα : Κέδρος, 1983. – 348 σ. 6. *Δούκα Μάρω*. Οι λεύκες ασάλευτες / Μάρω Δούκα. – Αθήνα : Κέδρος, 1987. – 286 σ. 7. *Δούκα Μάρω*. Εις τον πάτο της εικόνας / Μάρω Δούκα. – Αθήνα : Κέδρος, 1990. – 283 σ. 8. *Δούκα Μάρω.* Η ουράνια μηχανική / Μάρω Δούκα. – Αθήνα : Κέδρος, 1999. – 554 σ. 9. *Δούκα Μάρω*. Αθώοι και φταίχτες / Μάρω Δούκα. – Αθήνα : Κέδρος, 2004.– 586 σ.

Баранівська О.С., к. філол. н., викл.,
Ягеллонський університет (Краків, Польща)

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ СИНТАКСИЧНІ КОНТРАСТИ В ПЕРЕКЛАДІ

Автор здійснює порівняльний аналіз складнопідрядних речень з підрядними означальними у польській мові в романі Є. Єнджеєвича Noce Ukraińskie, albo Rodowód Geniusza (Українські ночі, або Родовід генія) та в перекладі цього твору українською мовою. Аналіз стосується синтаксичних контрастів, які простежуються при порівнянні підрядних означальних речень польської мови з українськими означальними конструкціями. Це, зокрема, відмінності в частоті зв'язку (в оригіналі польською мовою і перекладі), міжмовна синонімія, синтаксичні трансформації.

Ключові слова: *підрядні означальні речення, синтаксичні контрасти, міжмовна синонімія, синтаксичні трансформації.*

Автор проводит сравнительный анализ сложноподчиненных предложений с придаточными определительными в польском языке в романе Е. Енджеевича Noce Ukraińskie, albo Rodowód Geniusza (Украинские ночи, или Родовод гения) и в переводе этого произведения на украинский язык. Анализ касается синтаксических контрастов, наблюдаемых при сравнении придаточных определительных предложений польского языка с украинскими определительными конструкциями. Это, в частности, различия в частоте связи (в оригинале на польском языке и в переводе), межъязыковая синонимия, синтаксические трансформации.

Ключевые слова: *придаточные определительные предложения, синтаксические контрасты, межъязыковая синонимия, синтаксические трансформации.*

The autor makes a comparative analysis of complex sentences wiht subordinate attributive clauses in Polish in the novel Noce Ukraińskie, albo Rodowód Geniusza by

J. Jędrzejewicz and in its translation into in Ukrainian. The analysis concerns Polish syntactic contrasts in relation to subordinate attributive clauses in Ukrainian, including differences in the frequency of connectives (in the Polish original and its translation), interlingual synonymy, syntactic transformation.

Key words: *subordinate attributive clauses, syntactic contrasts, interlingual synonymy, syntactic transformation.*

Синтаксис кожної мови має свої особливості, які найповніше простежуються в художніх текстах, адже художній стиль найкраще їх віддзеркалює. У нашій статті до уваги візьмемо мовні контрасти – польсько-українські – у синтаксисі, зокрема особливості складнопідрядних речень з підрядними означальними в романі Є. Єнджеєвича "Noce Ukraińskie, albo Rodowód Geniusza" (оригінал – польською мовою) і в перекладі його українською мовою "Українські ночі, або Родовід генія"*. Глибше виявлення функціонально-синтаксичних особливостей синтаксичних одиниць можливе при порівнянні текстів (завершених), тобто при аналізі оригіналу і перекладу.[1]

З мовознавчого погляду сам переклад є процесом, у якому перекладач транспонує іншою мовою світ думок, що є віддзеркаленням об'єктивної реальності. Однак завданням перекладача є реалізація її (реальності) в різних, не обов'язково таких самих (як в оригіналі) мовних формах, "відтворення мовних явищ, що містяться в оригінальному тексті, мовними явищами, вираженими в тексті перекладу" [Klemensiewicz 1955, 86] а „завданням перекладу – не копіювання, а впровадження таких елементів, які були б за мірою можливості субститутами і еквівалентами" [Klemensiewicz 1955, 93]. Ці дві мови (тексти) взаємозалежні. Добре перекладений текст, безумовно, це текст, що адекватний оригіналові. Останній слід розуміти як систему, а не як суму елементів.

Переклад художніх текстів характеризується великим полем свободи і творчим характером. Проте надмірна свобода часто призводить і до невиваженості стилістичних відповідників. Його специфічність виникає з особливостей художнього тексту, в якому домінуючими елементами є форма і образ.

Порівнюючи складнопідрядні речення з підрядними означальними як один з найпоширеніших типів складнопідрядних речень у польській і українській мовах, можемо ствердити, що речення цього типу мають ряд формальних особливостей (це стосується не тільки "Nocy Ukraińskich..." і його перекладу, але й також публіцистичних і наукових текстів), зокрема як у польській, так і в українській мовах ці речення завжди є в пост- або інтерпозиції відносно головного речення. Іншою спільною рисою є сполучні засоби. Однак частота їх вживання, вибір залежать від стилю письменника і перекладача.

Сполучні засоби є певною мірою індикаторами при дослідженні і аналізі складного речення на міжмовному рівні.

Спільною рисою складнопідрядних речень з підрядними означальними в оригіналі і в перекладі є функціонування сполучного слова *który* (пол.) і *який* (укр.), яке

* Усі приклади почерпнуті з: *Jędrzejewicz J.* Noce Ukraińskie, albo Rodowód Geniusza. Warszawa, 1970; *Єнджеєвич Є.* Українські ночі, або Родовід генія. Львів, 1997.

найчастіше вживається в обох мовах. Наприклад: *A w ogóle sztukę i literaturę mają tylko narody, które żyją samoistym bytem politycznym* [J. Jędrzejewicz, 182] – *А загалом мистецтво і літературу мають тільки ті народи, які живуть самостійним політичним життям* [Є. Єнджеєвич, 138].

Речення з *jaki* в польській мові так само, як і речення з *котрий* в українській мові порівняно з реченнями з *który*, *який* мають вужчий діапазон функціонування. Оскільки ці сполучні слова можуть виступати в різних відмінкових формах, є речення, в яких у підрядній частині з'являється *który* (*jaki*) / *який* (*котрий*) і без прийменника, і з прийменником. Наприклад: *Przyczyna była prosta: chodziło o to, aby dążenia patriotyczne Ukraińców – prawosławnych, których uważano za Rosjan, tylko mówiących dialektem, przeciwstawiać patriotycznym dążeniom Polaków [*J. Jędrzejewicz, 205-206] – *Причина була проста: йшлося про те, щоб патріотичні прагнення українців – православних, яких вважали за росіян, але таких, що говорили на «наречии», протиставити патріотичним прагненням поляків-католиків [Є. Єнджеєвич, 154]; Akwafora Swaty przedstawiałą izbę, do której weszło dwóch swatów [J. Jędrzejewicz, 265] – Офорт «Старости» зображував хату, до якої ввійшли двоє старостів* [Є. Єнджеєвич, 197].

У процесі перекладу можуть з'являтися відмінності, що стосуються вживання сполучного слова в певній відмінковій формі, яка залежна від змісту підрядної частини. Наприклад: *Rodzice, acz przyznawali się do polskości, nie mieli już w sobie tego ducha patriotycznego, jaki cechował wówczas Polaków, zwłaszcza na Litwie i Rusi* [J. Jędrzejewicz, 384] – *Але батьки, хоч і вважали себе поляками, вже не мали в собі того патріотичного духу, яким відзначалися в той час поляки, особливо в Литві й на Русі* [Є. Єнджеєвич, 280].

Більшості підрядних речень з *który* польської мови в українській відповідають синтаксичні одиниці з *який*. Трапляється, що в українській мові замість *який* може вживатися *котрий*, але це залежить від мовно-стилістичних уподобань перекладача.

Відмінності складнопідрядних речень з підрядними означальними простежуються і на іншому рівні: специфікою польських речень із *który* є те, що цей відносний займенник має в підрядній частині конкретно визначене місце. У польській мові його позиція є чітко усталеною: завжди стоїть на першому місці в підрядному реченні, завжди вказує на останній іменник у головному реченні (або на іменник, логічно наголошений). Натомість, як знаємо, в українській мові відносний займенник *який* (*котрий*) у підрядному реченні, якщо він виступає в ролі підмета (*який* (*котрий*) у формі називного відмінка), завжди стоятиме на початку підрядної частини; якщо ж у підрядному реченні це сполучне слово є у функції другорядного члена, залежного від іменника або прикметника, то розміщуватиметься після головного слова словосполучення. Наприклад: *Rosła tam ogromna lipa, pod której kronami mogło się zmieścić chyba ze sto osób* [J. Jędrzejewicz, 43] – *Там росла величезна липа, під гіллям якої могла б умістится, мабуть, ціла сотня людей* [Є. Єнджеєвич, 37].

Проте деякі речення польської мови засвідчують розташування *który* не на своїй позиції, адже "існує невелике поле свободи місця *który* в підрядному реченні" [Wawrzyńczyk 1979, 110]. Наприклад: *W sześć dni później spisano akt, mocą którego Taras Szewczenko zyskał uwolnienie z poddaństwa* [J. Jędrzejewicz, 124] – *Через шість*

місяців було підписано відпускну, за якою Тарас Шевченко звільнявся від кріпацтва [Є. Єнджеєвич, 96]. Постпозицію *który* в підрядній частині нам удалося зафіксувати тільки один раз.

З цією граматичною особливістю пов'язана інша – вживання в українській мові *чий* у ролі сполучного засобу, відповідником якого в польській мові є сполучне слово *który*. Конструкції, які містять у підрядній частині *чий*, в українській мові трапляються нечасто (в аналізованому перекладі – тричі). Наприклад: *Plany wojskowe i polityczne, układane w ścisłym porozumieniu się z Padlewskim i Kalinowskim, ulegały modyfikacjom w zależności od biegu wydarzeń i rozmów z ludźmi bliskimi Sierakowskiemu, pod każdym względem, z ludźmi, których poglądy i charaktery wysoko cenił* [J. Jędrzejewicz, 555] – *Воєнні і політичні плани, розроблені разом з Падлевським і Калиновським, могли бути замінені залежно від розвитку подій та розмов з близькими до Сераковського людьми, в усякому разі тими, чиї погляди він цінував* [Є. Єнджеєвич, 401].

Для польської і української мов характерним явищем є синонімія *który – со / який – що. Сполучник со (пол.) – що* (укр.), за статистикою, є на другому місці після *który / який (і в польській, і в українській). Варто зауважити, що польська мова частіше послуговується конструкціями з który*, ніж з *со*, натомість в українській *що* вживається частіше (у складнопідрядних реченнях з підрядними означальними), ніж його польський відповідник.

Як у польській, так і в українській мові *który* (*який*) можемо замінити на *со* (*що*). Така заміна можлива не тільки в межах однієї мови, але й також під час перекладу. Наприклад: *Poszedł więc Taraz do Chlipniówki, która słynęła z malarzy* [J. Jędrzejewicz, 67] – *Пішов Тарас до Хлипнівки, що славилася малярами* [Є. Єнджеєвич, 54].

У процесі перекладу можна зауважити ще одну відмінність між складнопідрядними реченнями з підрядними означальними польської і української мов: для української мови характерні підрядні речення зі сполучним засобом *що його* (*що її*, *що їх*), який є синтаксичним синонімом *якого* (*яку*). В польській літературній мові така заміна суперечить мовним нормам. Наприклад: *W roku tysiąc osiemset sześćdziesiątym trzecim istotnie zaszło wiele wydarzeń mogących być cząstkami jakiegoś wielkiego, z rozmachem nakreślanego planu, o którym pisali później zandarmscy historycy: marsz Topora-Zwierzdowskiego na Hory-Horki w gubernii mohylowskiej, próba zawładnięcia przez Sierakowskiego twierdzą w Dynaburgu...* [J. Jędrzejewicz, 614] – *У 1863 році сталося немало подій, які могли бути частками якогось більшого, з розмахом наміченого плану, що про нього пізніше писали жандармські історики: похід Топора-Звєждовського на Гори-Горки в Могилівській губернії, спроба Сераковського заволодіти фортецею в Динабурзі...* [Є. Єнджеєвич, 443].

Між оригіналом і перекладом спостерігається явище міжмовної синонімії: *który* можемо замінити не тільки сполучним словом *со*, але й і *gdzie*, *kiedy* (як в тексті-джерелі, так і в перекладному тексті). Найчастіше синтаксична синонімія поширюється на *który – де* (пол. *gdzie*). Наприклад: *...A chłopiec przenosił się myślami w inny, cudowny świat, w którym działy się niezwykłe rzeczy i żyli nadzwyczajni ludzie* [J. Jędrzejewicz, 26] – *...І хлопець переносився думками в інший світ, де відбувалися дивні речі і жили незвичайні люди* [Є. Єнджеєвич, 25]; *który* (переважно з прийменником – *z którego*) – *звід-*

ки (пол. *skąd*, *odkąd*). Наприклад: *"Bajka o żołnierzu i śmierci" przywodziła na pamięć straszliwe warunki służby w carskim wojsku, z którego ludzie wracali do stron ojczystych już tylko po to, żeby umrzeć* [J. Jędrzejewicz, 265] – *"Казка про солдата і смерть" нагадувала про ті жахливі умови служби в царському війську, звідки люди поверталися в рідний край тільки для того, щоб померти* [Є. Єнджеєвич, 197]; *który* (також з прийменником – *do którego*) – *куди* (пол. *dokąd*). Наприклад: *Od księdza Zielonki i Arkadiusza Więgrzynowskiego nauczył się Szewczenko wiele o kraju, do którego zapędziły go nieprzyjazne losy* [J. Jędrzejewicz, 427] – *Від отця Зельонки і Аркадія Венгжиновського Шевченко довідався немало цікавого про край, куди закинула його нещаслива доля* [Є. Єнджеєвич, 309].

Для польської і української мов характерним є явище трансформації підрядних означальних речень у дієприкметникові звороти і навпаки. Трансформація також є поширеною при перекладі конструкцій однієї мови іншою (наприклад, складнопідрядне речення з підрядним означальним української мови можемо перекласти польською простим реченням, ускладненим дієприкметниковим зворотом). Аналізуючи оригінал і переклад, доходимо висновку, що перший є багатший на дієприкметникові звороти, ніж другий. Це пов'язано з тим, що в польській мові активні дієприкметники на *-ący* є дуже поширені (особливо в художньому, науковому і публіцистичному стилях, менше в розмовному). Польському реченню з активним дієприкметником на -ący в українському тексті відповідає складнопідрядне речення з підрядним означальним. Наприклад: *Barszczewski reprezentował młodą, budzącą się do życia literaturę narodu, tak samo uciskanego, jak naród ukraiński* [J. Jędrzejewicz, 147] – Барщевський репрезентував молоду, що пробуджувалася до життя, літературу народу, так само пригніченого царатом, як і народ український [Є. Єнджеєвич, 112].

Натомість речення, що містять пасивні дієприкметники, при перекладі зазвичай не трансформуються у підрядні означальні речення. Наприклад: *Artemowski zajmował na peryferiach miasta drewniany parterowy domek, zwrócony frontem do ulicy, która wychodzia na pole* [J. Jędrzejewicz, 293] – *Артемовський займав на околиці міста дерев'яний одноповерховий будиночок, звернений фасадом до вулиці, що виходила в поле* [Є. Єнджеєвич, 217]. Проте особливості перекладу дозволяють трансформувати складнопідрядні речення з підрядними означальними таким чином: *Niejedna łza upadła na kartkę papieru, na której czerniały żałobne litery elegii* [J. Jędrzejewicz, 50] – *Не одна сльоза впала на лист паперу, помережаний сумними рядками елегії* [Є. Єнджеєвич, 42].

Переклад, на відміну від оригіналу, містить і такі моделі, в підрядній частині яких сполучними засобами є *хто*, *що* (головне речення + підрядне: *всі, хто*; *ті, хто*) У польській мові їхніми відповідниками є *wszyscy, którzy*; *ci, którzy*). Наприклад: *Najczęściej tym mianem* [chłopskiego poety. – *О. Б.*] *szemrowali ci, którzy utworów Tarasa nie czytali, a nawet nie rozumieli po ukraińsku* [J. Jędrzejewicz, 189] – *Найчастіше ці прізвиська* [хлопський поет. – *О. Б.*] *вживали ті, хто творів Тараса не читав і навіть української мови не знав* [Є. Єнджеєвич, 143].

При порівнянні двох текстів виявляємо ще одну особливість: в оригіналі, наприклад, маємо – просте речення, в перекладі – складнопідрядне з підрядним означаль-

ним; в оригіналі — складнопідрядне з підрядним означальним, в перекладі – два речення — просте і складне; в оригіналі – складнопідрядне з підрядним означальним, в перекладі – складносурядне; в оригіналі – складне безсполучникове речення, в перекладі – складнопідрядне з підрядним означальним, в оригіналі – сурядне, в перекладі – складнопідрядне з підрядним означальним тощо. У цьому і полягає перекладацька майстерність. Наприклад: *Rok przed tem ożenił się* [Paweł. – *О. Б.*] *z daleką kuzynką, Zofią Engelhardt, z inflanckich Engelhardtów, wykształconą i wychowaną w kulturze polskiej* [J. Jędrzejewicz, 69] – *Рік тому він* [Павло. – *О. Б.*] *одружився з далекою кузиною Софією Енгельгардт з ліфляндських Енгельгардтів, яка одержала освіту і виховання на польський манір* [Є. Єнджеєвич, 56]; *Zaleski zarówno talentem, jak i wykształceniem malarskim nie dorównywał się Szewczence, ten zaś chętnie pomagał polskiemu koledze, a nawet po prostu go uczył* [J. Jędrzejewicz, 520] – *Своїм талантом і малярською школою Залеський не міг зрівнятися з Шевченком, який допомагав польському колезі, а то й просто навчав його* [Є. Єнджеєвич, 376].

Досить часто перекладач стикається з проблемою поділу речень, зокрема коли йдеться про передавання мовою перекладу багатокомпонентних синтаксичних структур. Проте не завжди доцільно розбивати синтаксичні конструкції на дві-три частини, оскільки такий поділ може бути невиправданий законами тієї (в нашому випадку української) мови, якою перекладено текст. З іншого боку — калькування, яке тривалий час було характерне для вітчизняного перекладу, — теж не наблизить оригінал до перекладу, не передасть усієї гами і колориту автентичного тексту.

Попри те, що більшою мірою граматичні і семантичні особливості підрядних означальних речень польської і української мов не мають суттєвих відмінностей, можемо стверджувати, що природа підрядних означальних речень не є однорідною, і це простежується, зокрема, в зіставленні оригіналу і перекладу, оскільки, порівнюючи складнопідрядні речення з підрядними означальними (на ґрунті двох мов), виявляємо низку не тільки подібних синтаксичних характеристик, але й відмінностей.

1.*Єнджеєвич Є.* Українські ночі, або Родовід генія: Роман / Пер. з пол. В.Іванисенка. – Львів: Атлас, 1997. – 444 с. 2. *Jędrzejewicz J.* Noce Ukraińskie, albo Rodowód Geniusza. – Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1970. – 624 s. 3. *Klemensiewicz Z.* Przekład jako zagadnienie językoznawstwa // O sztuce tłumaczenia / Pod red. M. Rusinka. – Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wyd-wo PAN, 1955. – S. 85 – 97. 4. *Wawrzyńczyk J.* Z problematyki zdań względnych w polskim i rosyjskim // Slavica Lundensia. – 1979 (№ 7). – S. 109 – 117.

Басюк Л. М., асп.,
Волинський національний університет імені Лесі Українки

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ЯК ЗАПОРУКА ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ
(на матеріалі англомовного парламентського дискурсу)

У статті йдеться про особливості реалізації принципів кооперації та ввічливості в англомовному парламентському дискурсі, дотримання яких сприяє ефективності комунікації.

Ключові слова: *парламентський дискурс, мовленнєва взаємодія, принцип кооперації, принцип ввічливості, ефективна комунікація.*

В статье рассматриваются особенности реализации принципов кооперации и вежливости в англоязычном парламентском дискурсе, соблюдение которых способствует эффективности коммуникации.

Ключевые слова: *парламентский дискурс, речевое взаимодействие, принцип кооперации, принцип вежливости, эффективная коммуникация.*

The article deals with the specifics of realizing the principles of cooperation and politeness in the English parliamentary discourse. Following these principles is believed to contribute to the effectiveness of communication.

Key words*: parliamentary discourse, speech interaction, cooperation principle, politeness principle, effective communication.*

Принципам міжособистісного спілкування присвячено низку праць вітчизняних і зарубіжних учених з позицій розуміння мовленнєвої комунікації як форми людської діяльності, вивчення засобів вираження адресованості, взаємодії адресанта і адресата [Алпатов 1973, 1; Богданов 1990, 4; Борисова 1990, 5; Вежбицка 1996, 6; Ларина 2009, 7; Шамьенова 2007, 10; Штерн 1998, 11; Fraser 2001, 15; Johnson 1996, 17; Stembrouk 2000, 19], проте це питання потребує подальшого вивчення.

Актуальність статті визначається недослідженістю реалізації принципу ввічливості та принципу кооперації в комунікативних подіях парламентського дискурсу Великої Британії, що є різновидом професійного дискурсу, соціально-спрямованим типом комунікативної діяльності, регулюється стратегіями і тактиками; є синтезом когнітивних, лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів, має своїм результатом формування мовленнєвих жанрів. Під час такої взаємодії відбувається не лише сприйняття та розуміння партнера по комунікації, але й вагомий вплив одного співрозмовника на іншого з метою досягнення певного результату [Яшенкова 2010, 13].

Мета статті – виявити особливості дії принципів міжособистісного спілкування в англомовному парламентському дискурсі.

Об'єктом дослідження статті є мовленнєві інтеракції у межах парламентського дискурсу Великої Британії. **Предметом** дослідження – дотримання максим принци-

пів кооперації та ввічливості парламентаріями. Матеріалом для дослідження слугували п'ятдесят комунікативних подій парламентських дебатів.

Для ефективної, успішної комунікації важливою умовою є дотримання принципів кооперації (співробітництва) і ввічливості (етикетності). Принцип кооперації – це єдність максим (правил), які визначають внесок учасників комунікативного процесу в мовленнєву ситуацію, що їх об'єднує [Бацевич 2011, 2]. Принцип ввічливості, в свою чергу, визначає манеру поведінки комунікантів і регулює форму та зміст повідомлень.

Сутність принципу кооперації полягає в наданні комунікативного внеску у мовленнєве спілкування відповідно до прийнятої мети в напрямку розмови та регулює форму і зміст повідомлень, що значною мірою впливає на успішність комунікативних інтеракцій [Яшенкова 2002, 12]. Принцип кооперації сформулював американський логік Г. П. Грайс, розглянувши його як єдність чотирьох максим: 1) *максима кількості:* «Висловлювання повинне мати не менше інформації, ніж потрібно; висловлювання повинно мати не більше інформації, ніж потрібно»; 2) м*аксима якості:* «Не говори того, що вважаєш неправдивим; не говори того, для чого не маєш достатніх підстав»; 3) м*аксима відношення:* «Не відхиляйся від теми»; 4) м*аксима манери:* «Уникай незрозумілих висловів; уникай неоднозначності; уникай непотрібної багатослівності; уникай невпорядкованих висловів» [Grice 1975, 16].

Під ввічливістю розуміють чемність, дотримання правил пристойності у вчинках і в мовленні, вияв вихованості [Радевич-Винницький 2001, 8]. У широкому розумінні ввічливість визначають як принцип соціальної взаємодії, що базується на повазі до партнера, врахуванні його інтересів, готовності надати допомогу [Беляева 1992, 3]. Крім того, принцип ввічливості розглядають як стратегію мовленнєвої поведінки, що спрямована на запобігання конфліктним ситуаціям [Leech 1983, 18] з метою збереження обличчя (гідності, самоповаги, престижу тощо) в ситуаціях, коли існує загроза втрати обличчя [Brown, Levinson, 1978, 14]. Такий стратегічний принцип, подібно принципу кооперації, реалізується в мовленні за допомогою різних максим.

Дж. Ліч виокремлює шість максим: 1) *максима такту:* «Завдавай мінімум незручностей іншим; забезпечуй максимум вигоди для інших»; 2) м*аксима великодушності:* «Роби мінімум вигоди для себе; зведи до максимуму незручності для себе»; 3) м*аксима схвалення:* «Найменше осуджуй інших; найбільше схвалюй інших»; 4) м*аксима скромності:* «Найменше хвали себе; найбільше осуджуй себе»; 5) м*аксима згоди:* «Зведи до мінімуму розбіжності між собою та іншими; намагайся досягти максимальної згоди між собою та іншими»; 6) м*аксима співчуття:* «Зведи до мінімуму антипатію між собою та іншими; виявляй максимум прихильності до інших» [Leech 1983, 18].

Дотримання принципу кооперації передбачає дотримання у комунікативному акті принципу ввічливості. Обидва принципи є взаємодоповнюючими елементами інтеракції. У своїй взаємодії принцип ввічливості часто приходить на допомогу там, де недостатньо ефективним є другий. Він навіть більшою мірою відповідає вимогам кооперативності учасників розмови [Сусов 2006, 9].

Зазначимо, що ступінь дотримання максим принципів кооперації та ввічливості в парламентських дебатах Великої Британії варіюється від абсолютного (дотримання всіх максим) до конфліктного (дотримання однієї або жодної максими). У нашій статті ми розглядаємо комунікативні взаємодії двох типів: 1) успішна комунікація з дотриманням усіх максим (повне дотримання принципів спілкування); 2) успішна комунікація з порушенням окремих максим (неповне дотримання принципів спілкування).

Дослідивши п'ятдесят фрагментів комунікативних взаємодій, ми дійшли висновків, що успішна комунікація з дотриманням усіх максим є ідеальною, вона наявна у шести випадках із п'ятдесяти.

Розглянемо такий приклад:

Q217 Mr Hayes: *Martin, you have spoken about the issues around funding, budget lines, and the capacity of colleges to move money around—indeed, the Bill gives them capacity to borrow as well as to invest. How important is that going to be to meet the new challenges that colleges will face?*

Martin Doel: *The additional payments will be very important to colleges in order to adapt to the difficult funding circumstances they find themselves in. Operating flexibly within an overall budget gives the person closest to the point of delivery the greatest ability to make sensible efficiencies in order to deliver the output. So that, I think, is a nostrum which is exactly the right one for the time we find ourselves in. Therefore, it is important to have the freedoms* [Parliamentary Debates, 20].

У вищенаведеному прикладі комунікативної взаємодії дотримано максими: кількості, якості, відношення і манери. Комуніканти добре знають про що говорять, не відхиляються від теми, не говорять більше, ніж потрібно, чітко формулюють свою думку. Водночас мовці позитивно налаштовані на взаємодію. Вони тактовні, доброзичливі по відношенню один до одного, солідарні у темі розмови, не акцентують увагу на своїх досягненнях, тобто дотримуються максим: такту, великодушності, схвалення, скромності, згоди та співчуття. Отже, дотримання всіх максим принципу ввічливості та принципу кооперації у даному прикладі свідчить про ефективну комунікацію та високу мовну культуру учасників взаємодії.

Неповні комунікативні взаємодії переважають у парламентському дискурсі Великої Британії та формують його національну специфіку.

Розглянемо такий приклад:

Q173 Mark Durkan: *You regulate vocational qualifications in Northern Ireland?*

Sandra Burslem: *Indeed we do.*

Q174 Mark Durkan: *As I understand it, a legislative consent motion will be required from the Assembly for the clauses in the Bill. Are you aware of any potential issues or complications whereby people might have reservations about that, or might suggest that other changes could be carried through in the Bill as well, so there might be supplementary amendments? Are you aware of any such thing?*

Sandra Burslem: *No, I am not. Two colleagues and I appeared before the Committee for Employment and Learning last week and talked about our role in Northern Ireland. We also have a Northern Ireland committee, which is chaired by our Northern Ireland*

member, and I am flying to Belfast again tomorrow to conduct our regular Northern Ireland committee.

We took our board over to Northern Ireland for its last meeting. The Minister for Education and Learning, Danny Kennedy, came and met us, and we had a discussion with him about the relevance of vocational qualifications—for learners, obviously, but also for the economic regeneration of Northern Ireland. We are very aware and cognisant of the importance of our work in Northern Ireland. Clearly, how that is conducted in the future is a matter for the Northern Ireland Assembly [Parliamentary Debates, 21].

У вищенаведеному прикладі комунікативної взаємодії дотримано не усіх максим принципу кооперації та принципу ввічливості. Комуніканти знають про що говорять, чітко висловлюють свою думку (дотримуються максим якості та манери), проте надають забагато інформації, відхиляючись від теми дискусії (не дотримуються максим кількості та відношення). При цьому партнери по комунікації відносяться один до одного з повагою, позитивно налаштовані на взаємодію, намагаються досягти згоди між собою (дотримуються максим такту, великодушності і згоди), хоча наголошують на власних досягненнях, виявляють прихильність до третіх осіб (не дотримуються максим схвалення, скромності та співчуття). Однак, комунікативна взаємодія парламентарів залишається успішною, не зважаючи на деякі порушення максим принципів міжособистісного спілкування.

Принцип кооперації та принцип ввічливості є найважливішими принципами регуляції міжособистісного спілкування, дотримання яких є запорукою досягнення згоди між комунікантами та ефективної комунікативної взаємодії. Парламентарії переважно дотримуються принципів ввічливості та кооперації, що є цілком закономірно, оскільки вони повинні досягати позитивного результату в процесі обговорення та розв'язанні певних питань на державному рівні. При цьому порушення окремих максим може не вплинути на ефективність комунікації.

У подальшому доцільним вважаємо дослідити випадки негармонійного спілкування учасників англомовного парламентського дискурсу, причиною якого є порушення принципів ввічливості та кооперації.

1. Алпатов В. М. Категория вежливости в современном японском языке/ В. М. Алпатов. – М.: Наука, 1973. – 152 с. 2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2011. – 304 с. 3. Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения: Английский язык: монография / Е. И. Беляева. – Воронеж: Изд-во Вор. ун-та, 1992. – 118 с. 4. Богданов В. В. Речевое общение. Прагматические и семантические аспекты / В. В. Богданов. Л. – 1990. – 88 с. 5. Борисова И. Н. Русский разговорный диалог: зоны толерантного и нетолерантного общения / И.Н. Борисова // Философские и лингвокультурологические проблемы толерантности. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – С. 364-389. 6. Вежбицка А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицка. – М.: Русские словари. – 1996. – 416 с. 7. Ларина Т. В. Категорія вежливости и стиль коммуникации / Т. В. Ларина. – М.: Языки славянских культур, 2009. – 516 с. 8. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – Львів: "СПОЛОМ", 2001. – 224 с. 9. Сусов И. П. Лингвистическая

прагматика / И. П. Сусов. – М.: Восток-Запад. – 2006. – 200 с. 10. Шамьенова Г. Р. Вежливость как качество хорошей речи / Г. Р. Шамьенова // Хорошая речь. – 2-е изд. − М.: ЛКИ, 2007. – С. 179-196. 11. *Штерн І. Б.* Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики / І. Б. Штерн. – К.: АртЕк, 1998. – С. 188. 12. Яшенкова О. В. Реалізація принципів спілкування в діловій сфері / О. В. Яшеноква // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць. – К.: «Логос». – 2002. – № 7. – С. 561-573. 13. Яшенкова О. В. ***Типи комунікативної координації в англомовному діловому діалогічному дискурсі***/ О.В. Яшенкова // Наукові записки. – Серія «Філологічні науки (мовознавство)»: у 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – Вип. 89 (5). – С. 240-245. 14. *Brown, P. & Levinson, S.C.* Politeness Phenomena // Questions and Politeness Strategies in Social Interaction / E. M. Goody (ed). –Cambridge: CUP, 1978. – 323 p. 15. *Fraser B.* The Form and Function of Politeness in Conversation / B. Fraser // Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. – Berlin : Walter de Gruyter, 2001. – Bd. 2. – S. 1406-1425. 16. *Grice H. P.* Logic and Conversation / H. P. Grice // Syntax and Semantics / P. Cole, J. Morgan (eds.). – N.Y.: Academic Press, 1975. − Vol. № 3. – Pp. 41-58. 17. *Johnson, H.* Let's Restore Politeness at Work, Home [Електронний ресурс] / H Johnson. – Режим доступу: http://www.athensnewspapers.com/1996/12196/1201.johnson.html. 18. *Leech G.* Principles of Pragmatics / G. Leech. − L., N.Y.: Longman Linguistic Library, 1983. – 250 p. 19. Stembrouk*, S.* The Principle of Politeness and Its Attendant Maxims [Електронний ресурс] / S. Stembrouk. – Режим доступу: http://bank.rug.ac.be/da/pp.htm

Джерела ілюстративного матеріалу

1.*Parliamentary Debates* (Hansard) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201011/cmpublic/education/110301/pm/110301s01.pdf.

Бегма (Фролова) Ю.О., здобувач,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ВИДИ ТА ПІДВИДИ КОМПЛЕКСНИХ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Метою статті є виявлення видів комплексних перекладацьких трансформацій, що складаються з кількох однакових чи різних простих лексичних та/або граматичних трансформацій, на основі українських перекладів художніх творів англійських письменників XIX – XX століть. У цій праці зроблено спробу описати підвиди окремо різних комплексних лексичних та/або граматичних трансформацій при перекладі художніх текстів.

Ключові слова: *комплексні перекладацькі трансформації, лексико-граматичні трансформації, антонімічний переклад, описовий переклад.*

Целью статьи является установление видов комплексных переводческих трансформаций, которые состоят из нескольких одинаковых или разных простых лексических и /или граматических трансформаций, на основе украинских переводов художественных произведений английских писателей XIX – XX столетий. В статье представлена попытка описания подвидов отдельно разных комплексных лексических и/или грамматических трансформаций при переводе художественных текстов.

Ключевые слова: *комплексные переводческие трансформации, лексико-грамматические трансформации, антонимический перевод, описательный перевод.*

The aim of the research is to identify the types of complex translation transformations which consist of some similar or different simple lexical and/or grammatical transformations in English-Ukrainian literary translation on the material of the Ukrainian translations of the works of English writers of the 19−20th centuries. An attempt to describe the subtypes of different complex lexical and/or grammatical transformations in the translation of literary works is presented.

Key words: *complex translation transformations, lexico-grammatical transformations, antonymic translation, descriptive translation.*

Як відомо, художній переклад є особливим видом перекладацької діяльності, оскільки він пов'язаний зі створенням художніх текстів, здатних передавати естетичний вплив оригінального тексту. Перекладаючи художній літературний твір, необхідно відтворити естетичну цінність оригіналу без відчутних втрат та зберегти достовірність і повноту сюжету, а також художній характер твору першоджерела в умовах культури та мови перекладу [Казакова 2006, 5-6, Оболенская 2010, 74-75]. Перекладач вдається до перетворень, а саме, використовує різноманітні види перекладацьких трансформацій, зокрема, прості лексичні і граматичні та/або комплексні лексико-граматичні трансформації.

Такі відомі перекладознавці, як А. В. Федоров і Я. І. Рецкер, визначили два з найголовніших понять у перекладі, а саме, перекладацькі відповідності і перекладацькі перетворення, тобто трансформації. Теоретичні думки зазначених авторів передбачають встановлення механізмів перекладу, заснованих на взаємовідносинах між логічними поняттями, а саме, трансформацій генералізації й конкретизації, разом із метонімічним і антонімічним видами перекладу [Бреус 2010, 5]. Інші перекладацькі трансформації частково розглянуто у підручниках, посібниках, наукових працях, збірниках статей з теорії та практики перекладу, зокрема, у таких, як «Перевод и лингвистика»

О. Д. Швєйцера [1973, 16-30], «Теория перевода (лингвистические аспекты) за редакцією В. Н. Комісарова [1990, 183-186], Л. С. Бархударова «Язык и перевод (вопросы общей и частной теории перевода) [1975, 215-221], «Проблемы перевода» Т. Р. Левицької та А. М. Фітерман [1976, 7-28], «Теория перевода» В. В. Алімова, [2009, 20], «Теория перевода» Н. К. Гарбовського [2007, 358-394], «Вступ до теорії перекладу» А. В. Мамрака [2009, 105-116], у підручнику, написаному англійською мовою «Translation theory foundation» автора Г. І. Сидорука [2009, 239-267], у навчальному посібнику «Переклад з української мови на англійську мову» В. І. Карабана [2003, 24-36; 176-213], а також у наукових працях К. А. Кузьміної «Трансформація номіналізації в англо-українському та українсько- англійському напрямках перекладу» та О. В. Борисової «Трансформація вербалізації в англо-українському перекладі». Але всі вищезазначені автори розглядають лише окремі лексичні, граматичні або лексико-граматичні трансформації та їх види. Щодо комплексних трансформацій не було проведено ґрунтовного дослідження, тому доречним буде визначити види та підвиди комплексних лексико-граматичних трансформацій, у складі яких виокремлюються простіші лексичні і граматичні трансформації.

Можна виділити три види досліджуваних трансформацій: комплексні лексичні, комплексні граматичні і комплексні лексико-граматичні трансформації. Комплексні лексичні трансформації – це такі трансформації, що складаються з двох або більше суто простих лексичних трансформацій, а саме, генералізації, конкретизації, лексичних замін тощо, наприклад:

“When they were installed on the ground floor she walked into the glare of the French windows and out a few steps onto the stone veranda that ran the length of the hotel [Фицджеральд 2007, 6]. – Коли подорожні влаштувалися в номері на першому поверсі, дівчина, відчинивши скляні двері, впустила до кімнати сліпуче світло, вийшла і зійшла кількома сходинками вниз, на вимощену кам’яними плитами веранду, що оперізувала будинок [Фіцджеральд, 136].

У цьому прикладі при перекладі англійського займенника-підмета *they*, вжитого у широкому значенні, українським іменником *подорожні* спостерігається конкретизація, а саме, звуження значення і його уточнення в мові перекладу [Рецкер 1974, 41-43; Алимов 2009, 85-86; Мамрак 2009, 110]. Теж саме відбувається й з англійським підметом *she*, що має загальне значення у мові оригіналу і конкретизується в український іменник *дівчина*, з вужчою семантикою. Англійське словосполучення *French windows* при перекладі замінюється українським лексичним відповідником

– загальнішим словосполученням *скляні двері*, що більше доступне для розуміння українського читача [Карабан 2003, 24-39;Основи перекладознавства 2008, 117], а англійський іменник *hotel* замінюється словом ширшої семантики *будинок*.

Перейдемо до розгляду наступного виду комплексних лексико-граматичних трансформацій, а саме, комплексних граматичних трансформацій.

Комплексні граматичні трансформації – це трансформації-перетворення, що складаються з простих суто граматичних трансформацій. До їх складу належать такі граматичні трансформації, як вилучення, додавання (або доповнення), членування речення, об'єднання речень, перестановка членів речення, граматичні заміни тощо. Розглянемо такий приклад: I remember going to the British Museum one day to read up the treatment for some slight ailment of which I had a touch – hay fever, I fancy it was [Джером К Джером 2007, 5] – Пам'ятаю, якось я пішов до бібліотеки Британського музею, щоб прочитати, чим лікують одну легку хворобу, що саме причепилася до мене, – здається, сінну гарячку [Джером Джером К 2003,15].

Під час перекладу цього речення відбувається кілька простих граматичних трансформацій: так, для того щоб уникнути повторювання, перекладач використовує перестановку підмета – англійський підмет *I*, що стоїть на початку оригінального речення, у перекладі займає місце після присудка та прислівника-обставини. Перекладаючи англійське словосполучення *the British Museum,* перекладач додає уточнюючий іменник *бібліотека* для того, щоб читачу було зрозуміло про наміри головного героя. Зазначимо також ще одну граматичну трансформацію, що спостерігається у цьому прикладі – це перехід однієї частини мови в іншу: англійський іменник *treatment* транспонується у перекладі в дієслово *лікують*; така трансформація доволі широко використовується у перекладі художніх творів.

Особливе місце у нашому дослідженні займають комплексні лексико-граматичні трансформації, що супроводжуються антонімічним перекладом, компенсацією, описовим перекладом і цілісним перетворенням тощо, і складаються при цьому з простих лексичних і граматичних трансформацій.

Розглянемо приклад антонімічного перекладу [Корунець 2001, 367-368; Основи перекладознавства 2008, 119; Комісаров 1990, 183-184]:

My tooth-brush is a thing that haunts me when I'm travelling, and makes my life a misery [Джером К Джером 2007,61] – Та зубна щітка в дорозі не дає мені спокійно дихнути, геть затруює життя [Джером Джером К 2003, 53].

Для точної передачі змісту цього англійського речення, перекладач використовує перш за все антонімічний переклад, тобто, англійське стверджувальне дієслово *haunts* при перекладі трансформується в уточнююче заперечне українське речення *не дає мені спокійно дихнути*, що має образне значення. Таке речення є повнозначним, оскільки перекладач доповнює (граматична трансформація) його частинами мови, що необхідні для правильного розуміння речення, а також замінює англійське дієслово *haunts* на українське *дихнути* (трансформація відбувається на лексичному рівні). У цьому прикладі можна також зазначити наявність інших лексичних і граматичних, або лексико-граматичних перетворень: англійський присвійний займенник *My* у перекладі замінюється на вказівний український займенник *та;* оригінальне речення

I'm travelling номіналізується у прийменниково-іменникове словосполучення *в дорозі*; англійське дієслово *make* вилучається як семантично зайве, а іменник *misery* трансформується в українське словосполучення *геть затрує*, причому перекладач навмисно додає прислівник, який підсилює значення дієслова, тим самим підкреслює почуття страждання головного героя. Останні перетворення свідчать про лексико-граматичні трасформаії.

Наступний приклад перекладу має характер цілісного перетворення [Рецкер 1974, 52-53; Швейцер 1973, 26-27]: "Most extraordinary thing I ever heard of", said George [Джером К Джером 2007, 63] – «Диво, та й годі», - сказав Джордж [Джером Джером К 2003, 55].

У цьому прикладі можна зазначити абсолютну заміну англійського повнозначного речення *Most extraordinary thing I ever heard of* висловом, притаманним українській мові – *Диво, та й годі*, при цьому вилучається прислівник *most.* Також зменшується громіздкість речення оригіналу завдяки звуженню англійського сполучення *extraordinary thing* до іменника *Диво* і граматичній заміні речення *I ever heard of* словосполученням *та й годі.*

Розглянемо ще один приклад: …girls canned tomatoes quickly in August or worked rudely at the Five-and-Tens on Christmas Eve [Фицджеральд 2007, 98]. – …у серпні дівчата зранку до вечора консервували помідори, а перед Різдвом збивалися з ніг за прилавками магазинів стандартних цін [Фіцджеральд 2003, 177].

Тут у перекладі спостерігається заміна англійського словосполучення *the Five-and-Tens* українським сполученням слів *за прилавками магазинів стандартних цін,* тобто відтворюється втрачений смисл, а зміст оригіналу відтворюється з більшою повнотою [Основи перекладознавства 2008, 119; Комисаров 1990, 185-186; Сидорук 2009, 257-262; Рецкер 1974, 56-63, Бархударов 1975, 218-221]. Використавши такий прийом, як описовий переклад, перекладач запобіг семантичній втраті і при цьому зберіг стилістичний аспект оригінального речення. Також у прикладі відбувається заміна англійського прислівника *rudely* на фразеологізм *збивалися з ніг,* що вживаються у перекладі у переносному значенні.

Отже, на основі вищенаведених прикладів та їх аналізу можна зробити висновок, що існують різні види комплексних лексико-граматичних трансформацій, що складаються з простих лексичних та/або граматичних трансформацій, а саме: комплексні лексичні, комплексні граматичні і комплексні лексико-граматичні, що супроводжуються антонімічним перекладом, компенсацією, описовим перекладом і цілісним перетворенням, і включають в себе також прості лексичні та/або граматичні, або лексико-граматичні трансформації. Такі види трансформацій засвідчують особливості перекладацького процесу, а також характер відносин між художніми оригінальними текстами й текстами перекладу в цілому та між окремими одиницями таких текстів.

Перспективою дослідження є вивчення умов застосування комплексних перекладацьких трансформацій в англо-українському художньому перекладі.

1.Алимов В.В. Теория перевода: Перевод в сфере профессиональной коммуникации: Учебное пособие. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 160 с. 2.Бархуда-

ров Л. С. Язык и перевод. Вопросы общ. и част. теории перевода. М.: Международ. отношения, 1975. – 239 с. 3. Борисова О.В. Трансформація вербалізації в англо-українському перекладі: дис... канд. філол. наук: 10.02.16 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 279 с. 4. Бреус Е.В. Курс перевода с английского языка на русский. – М.: Р. Валент, 2010. – 312 с. 5. Гарбовский Н. К. Теория перевода: Учебник. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 2007. – 544 с. 6. Джером, Джером К. Троє в одному човні (як не рахувати собаки); Оповідання / З англ. пер. Ю. Лісняк, Р. Доценко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 370 с. 7. Джером К. Джером. Трое в лодке, не считая собаки: Книга для чтения на английском языке. – Спб.: Издательство «КАРО», 2007. – 256 с. 8. Казакова Т.А. Художественный перевод. Теория и практика: Учебник. – СПб.: ООО «ИнЪязиздат», 2006. – 544 с. 9. Карабан В.І. Переклад з української мови на англійську мову. Навчальний посібник-довідник для студентів вищих закладів освіти. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2003. – 608 с. 10. Комиссаров В. Н. Теория перевода: лингвистические аспекты – М.: Высш. шк.., 1990. – 250 с. 11. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): Підручник. – Вінниця: Нова книга, 2001. – 448 с. 12. Кузьміна К.А. Трансформація номіналізації в англо-українському та українсько англійському напрямках перекладу: дис. … канд. філол. наук: 10. 02. 16 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 227 с. 13. Левицкая Т.Р., Фитерман А. М. Проблемы перевода. (англ. яз.). М., «Международные отношения», 1976. – 208 с. 14.Мамрак А. В. Вступ до теорії перекладу: навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 304 с. 15.Оболенская Ю.Л. Художественный перевод и межкультурная коммуникация. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 264 с. 16. Основи перекладознавства: Навчальний посібник / За редакцією А. Є. Нямцу – Чернівці: Рута, 2008. – 312 с. 17. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. – М.: Международные отношения, 1974. – 216 с. 18. Сидорук Г. І. Основи перекладознавства: Методична розробка (англійською мовою). – К.: КОНДОР, 2009. – 284 с. 19. Фіцджеральд Ф.С. Великий Гетсбі. Ніч лагідна: Романи / Пер. з англ. М. Пінчевського. – Харків: Фоліо, 2003. – 397 с. 20. Фицджеральд Ф. С. Великий Гетсби. (The Great Gatsby). На англ. яз. – М.: Юпитер-Интер, 2007. – 160 с. 21.Фицджеральд Ф.С. Великий Гетсби. (The Great Gatsby). На англ. яз. – М.: Юпитер-Интер, 2007. – 160 с. 22.Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика. – М.: Наука, 1973. – 280 с. 23. Фицджеральд Ф.С. Великий Гетсби. (The Great Gatsby). На англ. яз. – М.: Юпитер-Интер, 2007. – 160 с. 24.Фицджеральд Ф.С. Ночь нежна: Книга для чтения на английском языке – СПб.: КАРО, 2007. – 576 с.

Безпаленко А.М., д. філол. н., доц.,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

ПОНЯТТЯ ГНОСТИЧНОЇ ВІДСТАНІ МІЖ ФІГУРАМИ ҐЕШТАЛЬТУ СЛОВА

У статті йдеться про психічну природу вербальних субституцій, а відтак про психічну природу тропіки. Стверджується, що одиницею виміру відстані між фігурами ґештальту слова є індекс асоціативної реакції на слово-стимул, величина якого залежить від ступеня перевантаженості свідомості при доборі слова.

Ключові слова: *троп, ґештальт, теорія рухів, психолінгвістика, гностична відстань, асоціація.*

В статье идет речь о психической природе вербальных субституций и в силу этого о психической природе тропики. Утверждается, что единицей измерения расстояния между фигурами гештальта слова является индекс ассоциативной реакции на слово-стимул, величина которого зависит от степени перегрузки сознания при подборе слова.

Ключевые слова: *троп, гештальт, теория движений, психолингвистика, гностическое расстояние, ассоциация.*

The article deals with the psychic nature of the verbal substitution and therefore of the psychic nature of the tropes. It is confirmed that the dimension unit of the distance between the figures of the word gestalt is the index of the associative reaction for the word-stimulus which depends on the level of the consciousness overload when a word is being selected.

Key words: *trope, gestalt, motion theory, psycholinguistics, gnostic distance, association.*

Усім нам з дитинства добре відома гра у відгадування слів, яка супроводжується підказками *«тепло», «холодно», «вже тепліше».* У її основі лежить правило: потрібно знайти слово, яке найбільш **близьке** до шуканого. З погляду когнітивної лінгвістики дихотомія «близький – далекий» лежить в основі таких явищ, як синонімія, метафора, метонімія, загалом тропіка. Але як можна «виміряти» гностичну відстань між значеннями слів? Якщо в акустичних ґештальтах слова відстань (різниця) між фігурами може усвідомлюватися у таких одиницях, як децибел, герц, а в інгротактильно-рухових (артикулемах) – міліметр, мікрон, грам (сила притискання артикуляторних органів один до одного), то відповіді на те, у яких одиницях можна уявити відстань між фігурами у гностичних ґештальтах, очевидно, не існує. Крім висловлювань, які трапляються у З. Фрейда про те, що певні вербально-семантичні рефлекси є суміжними, позаяк вони **«стоять, лежать у безпосередній близькості»** до шуканого слова, **«лежать у безпосередньому сусідстві»** з ним [Фрейд 1990, 203 – 230], показовим у цьому плані є також спогад І.Ільфа про те, як вони із Є. Петровим працювали над добором потрібного слова. «Якщо слово прийшло в голову одночасно обом, – казав

Ільф, – значить воно може прийти в голову трьом і чотирьом, значить воно надто **близько** (sic! – А.Б.) лежало. Не лінуйтесь, Женю, пошукаємо інше. Це важко. Але хто сказав, що писати художні твори легка справа?» [Ильф, Петров 1961, 247]. Очевидно, що близькими гностичними фігурами слід вважати ті вербально-семантичні рефлекси, які є **автоматичними**, які зовсім не потребують часу для обдумування і тому відклалися у довгостроковій пам'яті. Розглянемо це на прикладах.

Приклад 1. Один перехожий питає іншого:

– Як пройти до приміщення Голосіївського суду?– Он бачите, пішла ***зелена шапка****. Ідіть он за нею і навпроти гаражів побачите будівлю суду.*

Тут другий перехожий автоматично субституював фігуру *жінка* фігурою *зелена шапка*, не розрізняючи їх у єдиному ґештальті (шапка іти не може). Або у М.Гоголя: «Два русских мужика, стоявшие у дверей кабака против гостинницы», питають однин одного: *– Что ты думаешь, доедет то колесо, если б случилось, в Москву или не доедет? – Доедет, – отвечал другой»* [Гоголь 1978, 27].

Тут фігура *ресорна бричка* також легко, без обдумування («мужики», як би й хотіли, то вже не могли думати), субституюється одним із «мужиков» фігурою *колесо* (доїхати може тільки бричка).

Ці субституції прості, автоматичні, бо, як і фізичні рухи, вони, за словами класика теорії рухів М.Бернштейна, не «викликають великого перевантаження свідомості, яке було б змушене вникати у кожну технічну деталь» при їх конструюванні, свідомість тут «розвантажена», її «зусилля мінімальні» [Бернштейн 1979, 83]. Тому за класифікацією, запропонованою В. Гладуном, В. Величком та Л. Святогором, ці фігури порівняння слід віднести до «асоціацій нижнього рівня» [Гладун, Величко, Святогор 2010, 158].

Приклад 2. А ось «свідчення» поета Ярослава Нѐрада поліцейському агентові Мейзліку із оповідання К. Чапека «Поет»: *Дома в строю темнели сквозь ажур / Рассвет уже играл на мандолине / Краснела дева. / В дальний Сингапур / Вы уносились в гоночной машине. / Повержен в пыль надломленный тюльпан / Умолкла страсть. Безволие…/ Забвение. / О шея лебедя! / О грудь! / О барабан, и эти палочки – трагедии знаменье!* [Чапек 1984, 120].

У цьому вірші виявились «зашифровані» час, місце, та тризначний номер автомобіля, який збив перехожу. *Краснела дева* – це *вранішня зоря*, *Сінгапур – коричневий колір* автомобіля (у ґештальтах ***автомобіль*** і ***Сінгапур*** поет виділив спільну фігуру *коричневий колір*), *надломлений тюльпан – бабуся*, яку збило авто, *шея лебедя* – це *цифра 2*, *грудь – цифра 3*, *барабан* та *палички – цифра 5*. На основі цих метафоричних свідчень, суть яких у тому, що *на світанку гоночний автомобіль коричневого кольору, номер якого 235, проїжджаючи на великій швидкості, збив перехожу похилого віку*, поліції вдалося розкрити злочин.

На відміну від попередніх у цьому випадку текстотворець довго обдумував і, перевантажуючи свідомість, ретельно конструював нові тропи, старанно перебирав старі, неоригінальні фігури, субституюючи їх новими, оригінальними, в результаті чого слова *лебедь*, *грудь*, *палички*, *барабан* та ін. набули нових значень. Фігури-порів-

няння, які застосовано у цьому прикладі, слід віднести до «асоціацій верхнього або середнього рівня» [Гладун, Величко, Святогор 2010, 156 – 158].

Очевидно, що у прикладі з К.Чапека між виділеними фігурами значно більша гностична відстань (більше семантичних кроків), ніж у перших двох ілюстраціях. Але для обізнаного індивіда, який читав це оповідання, відстань між фігурами *шия лебедя* і *цифра 2*, може видаватися не такою великою, бо ці фігури вже гностично увійшли у його ґештальтну сітку номінації. Всі фігури, що вже надбані індивідом стосовно певного ґештальту, стають суміжними. Всі фігури, які виводяться, шукаються, вираховуються з докладанням значних «зусиль з боку свідомості», за умов її «перевантаження» для того, щоб «вникати у кожну технічну деталь руху» [Бернштейн 1979, 83], є віддаленими, але як тільки вони стали усвідомленими, як тільки вони стали номінативно-когнітивним надбанням свідомості індивіда і відклалися у його довгостроковій пам'яті, так одразу вони стають близькими, суміжними. Найпереконливішим доказом того, що гностичні фігури є близькими, суміжними, є факт їхнього нерозрізнення і субституції одна одною. Віддалені фігури не можуть не розрізнятися і ототожнюватися. Якщо вони субституюються якимось індивідом, то це означає, що вони у його свідомості є суміжними.

Отже, відстань між фігурами є категорією індивідуальною. Для гоголівського «мужика» відстань між фігурами *коричневий – Сінгапур, надломлений тюльпан – старенька жінка* буде дуже великою, а для поета Нѐрада виявилась мінімальною.

Повертаючись до наведеної вище цитати зі спогадів І.Ільфа, зазначимо, що обидва письменники, щоб виділити оригінальну фігуру в ґештальті якогось денотата (референта), довго думали, пропускаючи через свідомість гностичні ланцюги фігур (іноді довгі), які у суспільстві вже було багато разів виділено до них. Письменники свідомо чи несвідомо порівнювали їх і «перевантажували», таким чином, «свідомість». Коли фігуру вже було знайдено і схвалено обома авторами, вона вставлялась у текст, при цьому проміжні гностичні варіанти (ланки, кроки), які привели до вибору цієї номінації, опускалися. В результаті чого фігура номінації, через те, що «далеко лежала», набувала оригінальності, свіжості, будучи водночас точною, наприклад: *«дым, курчавый, как цветная капуста, валил из пароходных труб»* [Ильф, Петров 1988, 232]. На якій відстані *дим* відстоїть від *капусти* у свідомості пересічного адресата? Очевидно, на великій: *дим → його колір → форма (кучерявість) його клубів → вихід за межі початково заданих розмірів → рух доверху → колір суцвіття цвітної капусти → форма (кучерявість) суцвіття цвітної капусти* (6 кроків). Але письменники опустили ці проміжні кроки, залишивши їх невидимими для читача, і здійснили гностичне стягнення, метафоричну лігатуру лише **крайніх, віддалених елементів.** Тому метафора виявилась свіжою і точною. Відтак можна стверджувати, що, окрім іншого, стилістичний успіх письменника у певній мірі прямо пропорційно залежить від віддаленості стягуваних фігур.

У деякій мірі уявити поняття гностичної відстані між фігурами допомагають так звані асоціативні словники, які, висловлюючись з позиції ґештальт-теорії, фіксують фігури у певному соціумі, що можуть бути або є суміжними у межах якогось ґештальту. Але це стосується лише тих асоціативних словників, у яких після кожного

слова-реакції вказується індекс збігу зі словом-стимулом. У більшості асоціативних словників просто наводиться список слів, які, так чи інакше пов'язані з пред'явленим словом [див. словники в пошуковій системі Google за адресою **http://www.slovesa.ru/**].

Прикладом індексування слова-реакції можуть бути так звані експерименти на асоціацію. Першим, хто вдався до такого прийому у 1879 р. був Френсис Ґальтон (двоюрідній брат Ч.Дарвіна). Найбільше розвинув цю методику американський психолог Дж. Міллер, який на початку 50-х років минулого століття провів серію психолінгвістичних експериментів на вимірювання ступеня збігу реакцій (збігу фігур у ґештальтах), викликаних двома словами, в результаті чого увів поняття **асоціативного значення**, величину якого запропоновано вимірювати числом, що показує частоту реакцій. Нижче наводяться результати первинної реакції (тобто найшвидшої реакції, без обдумування) зі списку запропонованих слів на слово-стимул ***chair*** двохсот опитаних Дж. Міллером людей:

Частота реакції	**Слово-реакція**	**Частота реакції**	**Слово-реакція**
191	table	2	broken, hickory
127	seat		home, necessity
83	furniture		rounds
56	sitting		seating, use
49	wood	1	back, beauty
45	rest		bed, book
38	stool		boy, bureau
12	cushion		crooked
10	floor		foot
9	desk, room		footstool
6	easy, sofa		implement
5	couch, hard		massive, mission
4	arm, article		people, place
3	cane		indleness, platform

[Слобин, Грин 1976, 141].

Як видно із таблиці, найменша гностична відстань має місце між словами *chair* і *table*, бо ці два слова найчастіше пов'язуються у американському соціумі (частота реакцій на їх зв'язування =191). Найбільша відстань між словами *chair* і *back, beauty* та іншими, що стоять нижче (частота їх зв'язування всього лише = 1). Аналогічну методику застосовував також американський психолінгвіст, Дж. Діз [докладніше див. Miller, 1951; Слобин, Грин 1976, 139 – 146]. Але таке вимірювання, незважаючи на те, що експерименти проводились з групою людей, все одно залишається досить суб'єктивним, на що вказував той же таки Дж. Діз [там само, 141 – 142]. І все ж подібні дослідження таки вказують, як мінімум, на тенденцію до заміщення однієї лексико-семантичної фігури іншою у певному соціумі. Індекси реакцій можуть роз-

цінюватися як величина гностичної відстані між фігурами гностичних ґештальтів. Чим вищий індекс, тим менша відстань між фігурами, тим менше часу, зусиль з боку свідомості зайняла реакція. Тому відстань між фігурами *зелена шапка – жінка, колесо – бричка* співвідносна із *chair – table* (мала відстань), і навпаки, відстань між *коричневий – Сінгапур* співвідносна із *chair – back, beauty* (велика відстань). В основі інших методик, які можуть наблизити нас до розуміння відстані між фігурами (так званий «компонентний аналіз» [там само, с. 127 – 138], «міжкореляційний аналіз», «факторний аналіз»[там само, с. 143] та «семантична генералізація» [там само, с. 146 – 164]) також лежить опитування груп людей з метою виявлення їхніх реакцій на слово-стимул.

Головне, що слід взяти до уваги після викладеного: найпереконливішим доказом того, що гностичні фігури є близькими, суміжними, є факт їх нерозрізнення і субституції одна одною. Віддалені фігури не можуть не розрізнятися і ототожнюватися. Якщо вони субституюються якимось індивідом, то це означає, що вони у його свідомості стали близькими, суміжними.

1.*Бернштейн Н.А.* Природа навыка и тренировки/ Николай Александрович Бернштейн // Хрестоматия по общей психологии. Психология памяти / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – С. 81 – 84. 2.*Гоголь Н.В.* Мертвые души. Поэма / Николай Васильевич Гоголь. – К.: «Веселка», 1978. – 419 с. 3.*Гладун В., Величко В., Святогор Л.* Структурирование онтологии асоциаций для конспектирования естественно-языковых текстов. [Електронний ресурс] / Виктор Гладун, Виталий Величко, Леонид Святогор. – Режим доступу:http://www.google.com.ua/search?q. 4. *Ильф И.*, Петров Е. Двенадцать стульев; Золотой теленок: [Романы] / Илья Ильф, Евгений Петров. – Архангельск: Сев.-Зап. кн. изд-во, 1988. – 639 с. 5.*Ильф И., Петров Е.* Собрание сочинений в пяти томах / Илья Ильф, Евгений Петров. Т. 1. – М.: Художественная литература, 1961. – 307 с. 6.*Слобин Д., Грин Дж.* Психолингвистика / Ден Слобин, Джудит Грин / Под ред. А.А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1976. – 350 с. 7. *Фрейд З.* Психология бессознательного: Сб. призведений / Зигмунд Фрейд / Сост., научн. ред., авт. вступ. ст. М.Г. Ярошевский. – М.: Просвещение, 1990. – 448 с. 8. *Чапек К.* Рассказы. Перевод с чешского / Карел Чапек. – М.: Вид-во «Художественная литература», 1984. – 310 с. 9.*Miller G.A.* Language and communication / George A. Miller. – N.Y.: McGraw Hill, 1951. – xiii. – 298 p.

Берегова О.А., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

КОДУВАННЯ“СВЯЩЕННОГО ЖІНОЧОГО” В ЕНІГМАТИЧНИХ ТЕКСТАХ

У статті розглядається загадка як об’єкт лінгвістики. Ознайомлення з корпусом еротичної загадки привело до певних висновків про первинний локус, в якому виникла загадка як нове культурно-мовленнєве явище. Корпус загадки представляє основний зміст буття людини. Вихідний локус еротичних загадок є текст, що розуміється як ціле, а окрема загадка не більше ніж відокремлений від сакрального цілого тіла його профанізований член. Сміливий “еросний” контакт людини і світу яскраво продемонстрований в еротичних загадках кодуванням жіночого начала через стрункy метафоричну систему культурних кодів.

Ключові слова: *загадка, ритуал, еротична загадка, жіночий початок, культурний код, метафора.*

В статье рассматривается загадка как объект лингвистики. Ознакомление с корпусом эротической загадки привело к определенным выводам о первичном локусе, в котором возникла загадка как новое культурно-языковое явление. Корпус загадки представляет основное содержание бытия человека. Выходной локус эротических загадок является текстом, который понимается как целое, а отдельная загадка не более чем отделенный от сакрального целого тела его профанизованный член. Смелый “эросный” контакт человека и мира ярко продемонстрирован в эротических загадках кодированием женского начала через стройную метафорическую систему культурных кодов.

Ключевые слова: *загадка, ритуал, эротическая загадка, женское начало, культурный код, метафора.*

Such phenomenon of linguistics as riddle is examined in the article. Acquainting with the corps of erotic riddle resulted in certain conclusions about primary locus, in which a riddle was as a new cultural and linguistic phenomenon. The corps of riddle is presented by basic maintenance of man’s life. The source locus of erotic riddles is a text which is understood as a unit, and an isolated riddle is no more than separated from a whole sacral body of its prophanizative member. The bold “eros” contaction with man and world is brightly shown in erotic riddles, koding of the woman beginning through slender metaphorical system of cultural code.

Key words*: riddle, ritual, erotic riddle, woman beginning, cultural code, metaphor.*

Проягом останніх років розвитку етнічної історії науковці зверталися до аналізу амбівалентності загадки як фольклорного та міфологічного феномену [Елизаренкова 1984; Леви-Стросс 1984; Мечковская 1998; Токарев 1982]. Дослідження загадки

відкрило кордони щодо антропоцентричної сутності, зокрема виявлення типу знань людини про навколишню дійсність, відображених в енігматичних текстах.

У цій статті ми розглянемо загадку як феномен лінгвістики, а саме відображення її магічно-еротичної сутності в кодуванні священного жіночого начала.

Актуальність дослідження. Питання про жіноче начало в еротичних загадках є мало вивченим. Роль і участь загадки у формуванні етнічної картини світу ще не дуже досліджена.

Вище сказаним детерміновано вибір іспанських еротичних загадок, як **об›єкта дослідження**.

Мета роботи полягає у спробі з'ясування сфер кодування "жіночого" в іспанських еротичних загадках, аналіз їх образності, які містять модус жіночого.

Витоками празагадки є таємна мова людей, табуювання, яке застосовувалося з метою приховати дійсну інформацію від сил природи, ворогів, нечистої сили. Табу було б неможливим, якби архаїчна свідомість не була схильна до метафоризації. Про магічне значення загадок свідчила система заборон на їх загадування. Табуйованість предметів або дій породила настільки розгалужену мережу всіляких енігматичних текстів — загадок, що одне їх перерахування перетворюється на "первісний сексуальний роман" зі всілякими каверзами і вивертами. Наявність самого "сексуального роману ", заснованого на взаємодії чуйних та заборонених відчуттів говорить про амбівалентність загадки. Еротичні празагадки є процесом комунікації, що складається з кодування, передачі і декодування повідомлень.

Вихідний локус загадки становить собою текст, який розуміється як ціле, а окрема загадка не більше, ніж відокремлений від сакрального цілого тіла його профанізований член. Структура цього тексту відзначається повторюванням питально-відповідальних актів, тобто ряд загадок-відгадок, які пов'язують денотатну сферу зі сферою високих розумінь та цінностей. Окрема загадка являє собою не більш ніж відокремлений від сакрального цілого профанізований елемент.

Як було зазначено раніше, еротична загадка зберегла зв'язок з визначеними просторово-часовими умовами, з ритуалом, з дійсним функціонуванням їх як цілого корпусу. Цей контекст пояснює поняття "загадкового" прототексту та важливість його реконструкції в "загадкову" метамову [Топоров 1999].

Як відомо, загадка являє собою засіб фідеїстичного спілкування. Дональд Мак-Гранді [McGrandy 1984] стверджує, що класична або космогонічна загадка – непристойна або безсоромна, яка за допомогою метафоричних формул описує чоловічі або жіночі статеві органи та сексуальний акт. В давні часи еротичні загадки були частиною гри, не розгадавши які людина могла втратити частину тіла або навіть померти.

Точний час виникнення еротичної загадки не відомий, тому що, дослідники не приділяли увагу такому чарівному феномену як непристойна загадка. Але ми можемо припустити, що засновниками еротичної енігматичної спадщини були греки та римляни. Цьому свідчать такі збірки Havelock Ellis "Erotic Symbolism", Raymond Theodore Ohl "Enigmas of Symphosius", Durham "La poesía amatoria de las época de los Reyes católicos", Whinnom "Poesía amatoria", Guiseppe Bellini "La defraudación del lector: un recurso desatendido de la poesía cancionaril" [McGrandy 1984, 74-77]. Останні

дві роботи – антологія безсоромних загадок, які представляють сублітературу – еротичну.

Таким чином, еротична загадка являє собою завуальовану алегоричну форму, в якій зашифровані етнічні реалії конкретного етносу, відображення ментального, матеріального і духовного розвитку, специфіка образного мислення. Загадки більш пов'язанні з культовими обрядами та звичаями, в них помітні сліди первісного світогляду. У давньому суспільстві існували заборони на вживання лексем еротичної сфері. Тому первісна людина використовувала образне мовлення для кодування еротичних понять, але іноді загадки мали дві відповіді: пристойну і непристойну. Наприклад:

Cutro pies tengo, y muerto sin sentido
camino asaz, sin que nunca me canso;
después de flaco, a ser muy gordo alcanzo,
soy enojoso, haciendo gran ruido.
No puedo ser siempre bien detenido,
a muchos llevo; y me dejo muy manso
también llevar; y luego pues me lanzo
a caminar, no sin ser bien sentido.
Dañado soy de lluvia y de viento;
de dar placer yo nunca me arrepiento,
a quien después me deja con descuido,
lo que no hace el a quien doy enojos;
mi galardón después de mil trabajos,
es que de algún al fin quedo comido. {El coche} {El pene}

Починається ця загадка з числа 4, де 1 – *el pene*, 2 – *los testículos,* 3 – сума попередніх. 4 ноги – опора людини, яку вона приймає під час статевого акту чи її коліна, лікті, руки. Далі з'являються прикметники – *muerto, flaco, gordo*, які описують фізичний стан чоловічого органу під час статевого акту, не вистачає тільки – *vivo*. *Gran ruido* та *ser bien sentido* ймовірно вважалось як ознака повноцінного статевого акту. *Llevar a muchos* – процес сім'явиверження. *Lanza* – часто використовується метафора до образу чоловічого статевого органу. *Lluvia* відноситься до оргазму, в якому чоловічий орган *muere* або *es muerte* після еяколяції. Метафора *dañado soy de luvia y de viento* – кінець статевого акту, а метафорична формула в кінці загадки підводить підсумок al fin quedo comido comer – відображає «кінець статевого акту».

На перший погляд ця поема цнотлива, але декодувавши «загадкову» метамову ми бачимо як буденні предмети та повсякденні дії подаються в сексуалізованному плані. Це приклад як машина перетворюється на чоловічий статевий орган.

Образне відображення жіночого постійно функціонувало в системі культури, на кожному етапі розвитку цивілізації, відновлюючись в різну формулу статево-ролевих правил і розпоряджень. Символіка жіночого інтерпретується способом переживання індивідуального втілення в одній або іншій статті. Модель жіночого начала в загадці,

об'єктивно виражена в метафорах представлених в правій частині дихотомії: світло, піднебіння, активність, душа, розум. Даний спосіб представлення жіночого інваріантний для більшості культур і відображає відношення до жіночого, як до базового.

Кодування "священного жіночого" реалізується через струнку міфопоетичну систему, органічно пов'язану із міфологемами води, сонця, вітру, каміння, неба тощо. Еротичні загадки містять закодовані у назви образи-символи, що визначають тяжіння адресанта до природних стихій у їх філософсько-метафоричному осмисленні та узагальненні. Із фундаментальних першооснов світобудови найчастіше використовуються міфологеми води, потоків, що активно функціонує і в національному міфопоетичному образі світу. Стосовно ґендерного аспекту "вода" може символізувати джерела життя, еротичне єднання чоловічого та жіночого начал. "Вода" виступає і символом очищення, створюючи метафору високості людського духу, його прагнення до ще більших вершин. Таким чином, загадка має магічно-еротичну сутність, яка створює певну модель світу, певну еротичну реальність, архетипічні еротичні образи і фантазії. Вони мають прихований сугестивний характер, спрямований на чоловіка.

Проаналізовані загадки представлені в збірці "Cuarenta enigmas en lengua española" [McGrandy , 78-79]. Особливість цих загадок полягає в тому, що автор кодує еротичні поняття та об'єкти, використовуючи метафори, тобто прочитавши загадку ви не побачити соромливої лексики. Кожна загадка складається із графічного опису, в який включається або натякається на обидва органи та акти. Із проаналізованих загадок 14 – мали відповідь статевий чоловічий орган, а жіночий лише 5 і 1 відноситься до обох. Результати аналізу представленні на рис. 1:

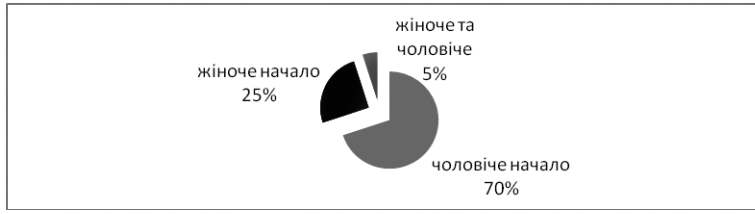

Рис.1

Для визначення чоловічого статевого органу використовуються 49 іменників (*arquebus, ave, bordón, calabaza, corona, cruz, los cuatro, cutro pies, los dos, dos hermanas, galán, nieve, pan, pella, pena, pies redondos, pluma, rey, simiente, traidor, los tres, el uno, vida, vino*), а для жіночого лише 24 (*agua, boca, bosque, breña, cárcel, cielo, doncella, fuego, homicida, infierno, joya, levante, llano, lluvia, malla, monte, ojo, sepultura, vecina*), обидва – 6 (*alas, arcado, cabello, los cuatro, guerra, paz*) і гомосексуальний – 1 (*poniente*).

На матеріалі проаналізованих загадок нам вдається позначити зв'язки з топікою, образністю, мотивами, які характерні лише для текстів архаїчної епохи. Тому в корпусі загадок винятковий інтерес представляють метафори, в яких моделюється жіно-

че начало, яке кодується в термінах: земля та її варіанти – *arados, bosque, breña, llano, monte*; атрибути символічного значення – *aqua, alas, doncella, joya, lluvia*; просторові індекси – *aradas, bosque, llano*; кольорова символіка – *azul, verde*; числова символіка – *cuatro*; предикати «космогонічного» характеру – *volar; caminar; cantar, hablar, hacer ruido; hacer guerra, cazar; vivir, morir, matar.* Результати аналізу представленні на рис. 2:

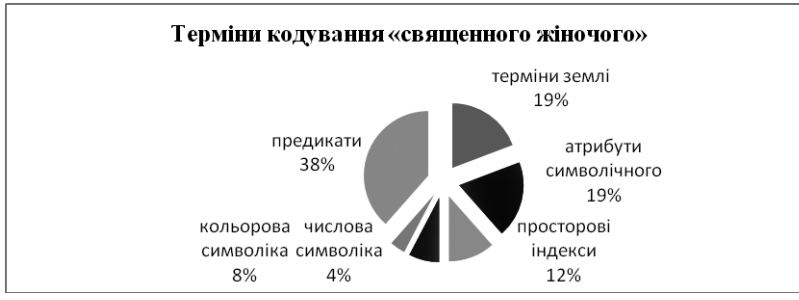

Рис. 2 Терміни кодування «священного жіночого»

Проаналізувавши наявні загадки, ми дійшли до висновку, що в них досить повно представлений "алфавіт" моделі світу. Головною особливістю кодування об›єкта загадок – жіноче начало – є використання антропоцентричного та просторового коду, що ототожнює елементи світу точно і цілком. Лексика загадок – елементи всесвіту, що описують світ в його становленні та й в дійсному стані.

Таким чином, метафоричний номіналізм ставить ім'я попереду, того, що цим ім'ям нарікається, і тому в загадках саме пошук імені, його відгадування, його феноменалізація грають головну роль. Змальовуючи визначений фрагмент мовної картини світу, особливості етнічного світосприйняття, спосіб пізнання світу ми дійшли висновку, що еротична загадка демонструє місце людини в формуванні кодів культури крізь метафоричні образи жіночого начала. Цей факт дозволяє зробити висновок щодо збереження в мові елементів тотеїзму, антропоморфізму та антропоцентризму. При відгадуванні пізнається метод таємного кодування ключових імен сакрального характеру. Еротична загадка формує смисл там, де він відсутній і зовсім не передбачений структурою мови в її профанічному аспекті.

1. Елизаренкова Т. Я. О ведийской загадке типа brahmodya / Татьяна Яковлевна Елизаренкова, Владимир Николаевич Топоров // Паремиологические исследования. Сборник статей. / гл. ред. .– М.: Гл. ред. восточной лит, 1984 С. 14-46. 2. *Леви-Стросс К.* Структурная антропология./ Клод Леви-Стросс – М.: Наука, 1988. – 430 с. 3. Токарев С. А. Что такое мифология? / Сергей Александрович Токарев // Вопросы истории религии и атеизма. – Х., М., 1982. – С. 537-551 4.Топоров В.Н. К реконструкции «загадочного» прототекста / Влади́мир Никола́евич Топоро́в // Исследования в области балто-славянской культуры. Загадка как текст. № 2. – М, 1999. – С. 178-194.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. *Donald McGrandy.* Notas sobre el enigma erótico, con especial referencia a los Cuarenta enigmas en lengua espsañol / Donald McGrandy // Criticón. Núm. 27. 1984 – p. 72-108.

Бітківська Г.В., к. пед. наук, доц.,
Київський університет імені Бориса Грінченка

МІСЬКІ ТЕКСТИ В ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ ВИДАННЯХ ГЕОГРАФІЧНОЇ ЛОКАЛІЗАЦІЇ: КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються структурно-семіотичні складові міських текстів у часописах «Київ», «Нева» й визначаються основні напрями теоретичного осмислення топосів міст у моделях літературно-художніх видань.

Ключові слова: *міський текст, топос міста, модель літературно-художнього видання.*

В статье рассматриваются структурно-семиотические компоненты городских текстов в журналах «Київ», «Нева», определяются основные направления теоретического осмысления топосов городов в моделях литературно-художественных изданий.

Ключевые слова: *городской текст, топос города, литературно-художественное издание.*

The article deals with structural-semiotic components of the urban texts in the magazines Kyiv, Neva. The main trends of theoretical comprehensions of the towns' toposes are defined in the models of literary fiction editions.

Key words: *city text, topos of city, the model of a magazine.*

У сучасних літературознавчих дослідженнях виявляється виразний інтерес до дослідження урбаністичного простору (В. Агєєва), урбаністичного дискурсу (Я. Поліщук, В. Фоменко), міського тексту (Л. Лавринович, В. Левицький, О. Харлан) тощо. Об'єктом досліджень здебільшого обиралися художні твори, опубліковані окремими виданнями, літературно-художня періодика залучалася принагідно, хоча вона може бути й об'єктом спеціального дослідження.

Основи семіотичного прочитання міського тексту розробляли Ю. Лотман, Вяч. Іванов, В. Топоров та ін. Ю. Лотман визначає семіотичний сенс міського тексту так: «реалізуючи зіткнення різноманітних національних, соціальних, стильових кодів і текстів, місто здійснює різноманітні гібридизації, перекодування, семіотичні переклади, які перетворюють його в генератор нової інформації. Джерелом таких семіо-

тичних колізій є не тільки синхронне розташування різних семіотичних утворень, але й діахронія: архітектурні споруди, міські обряди і церемонії, сам план міста, назви вулиць і тисячі інших реліктів минулих епох діють як кодові програми, які постійно заново генерують тексти історичного минулого. Місто – механізм, який постійно заново народжує своє минуле, яке отримує змогу розміщуватися з теперішнім ніби синхронно» [Лотман 1996, 282–283].

Мета цієї статті — визначити структурно-семіотичні складові міських текстів у часописах «Київ», «Нева» й дослідити значення локальних міських текстів у моделях літературно-художніх видань.

Матеріалом для дослідження обрано річні комплекти журналів «Київ» та «Нева» за 1991-й рік. Початок 90-х років XX століття характеризується активізацією процесів з визначення національної та культурної ідентичності, що, безсумнівно, вплинуло на формування компонентів міського тексту в періодичних виданнях.

Міський текст у «товстих» журналах складається з невеликої кількості невербальних (візуальних) та значного обсягу вербальних компонентів. Локальний міський текст маркується насамперед назвою журналу, що є звичайно відомим топонімом — Київ, Дніпро, Нева. Водночас така позиція не є обов'язковою — «Дзвін», «Ї», «Березіль», «Сучасність», «Вітчизна» та ін.

Невербальним елементом міського тексту в журналі «Київ» є графічне зображення пам'ятника засновникам Києва Кию, Щеку, Хориву та їхній сестрі Либіді. Для оформлення першої та четвертої сторінок журналу використано фрагмент розпису Успенського собору Києво-Печерської лаври. Ці невербальні елементи міського тексту є в кожному номері журналу за різні роки. Детальніше проаналізуємо перший номер журналу «Київ» за 1991-й рік як приклад цілісного сприйняття міського тексту, прочитаного в різних художніх творах, але об'єднаних під однією обкладинкою часопису. Репродукція картини Д. Нагурного «Се Людина», вміщена на 2-й сторінці обкладинки, сприймається як символічний епіграф до матеріалів першого номера, які можна прочитати як цілісний текст. Зображення на картині сприймається по-різному: це людина біля дерева, але, можливо, це і образ Ісуса Христа з хрестом, на якому його розіпнуть. Для матеріалів міського тексту в номері є й вербальний епіграф — перші рядки вірша Є. Сверстюка «Хвилі радості — дні розплати, / а човен вже на риф жене. / Можна перейти всі утрати. / Відстраждати й спалити мости...». Вірш був написаний у 1974 р., але опублікований у 1991-му. У літературно-художніх виданнях 90-х років активно публікувалися матеріали про перешкоди й страждання, які подолав український народ на шляху до національної незалежності.

В оповіданні Б. Харчука «Нічна стежка» міський текст є одним із виражальних засобів прагнення свободи як обов'язкової умови життя. Негативна тілесність міста — квартира, наповнена дражливими образами, замкнений простір — символізує за відсутності волі поступову духовну й фізичну смерть: «Я задихаюсь у чотирьох комунальних стінах. Постійно протікають крани, й іржава вода капає на моє хворе серце. Вічно псуються вмикачі, й висне похмурий присмерк. Стіни здригаються, тремтять від міського транспорту, стіни насуваються, сходяться докупи — чотири гробові дошки. Каюк!» [Харчук 1991, 13]. У цьому описі реалізований типовий семіотичний

мотив, виокремлений Ю. Лотманом у петербурзькому тексті: мотив нерухомого, яке рухається, момент перетворення нормального світу в перевернутий [Лотман 1996, 279]. Квартира, яка призначена для життя людини, власне стає її могилою — «ізольованою указармленою квартирною коміркою». Причини такого гротескного перетворення указані у тексті — за квартиру заплачено совістю й честю. Життя в ній перетворюється на животіння.

Автор поки що не іменує зображений урбаністичний простір, і це теж знаково, адже подібна ситуація існує скрізь. Різкі контрасти є засобом вираження повсюдності потворного явища: «...куди б я не піткнувся: в апартаментах вознесених товаришочків і в хижці колгоспника, в сонячному надмор'ї і в старому пропліснявілому підвалищі — скрізь на мене пантрує (...) одне й те ж» [Харчук 1991, 14]. Міське середовище в процитованому реченні в дусі просвітницької риторики символізує негативний вплив соціальних, цивілізаційних стереотипів на індивіда. Однак згідно з цією ж традицією життя в селі (хижка колгоспника), на лоні природи, тим більше на морському узбережжі мало б викликати душевний спокій, гармонію, але йдеться про перевернутий світ, тому душевне збурення і негація досягають апогею: «Мені нема місця. Увесь світ — тісна комуналка, переповнена насильством, брехнею і найпідлішим злом під безсоромними прапорами доброчинства» [Харчук 1991, 14]. У розповідача виникає цілком природне бажання вирватися з цієї «проклятої, яремної буденщини». Він з легкістю покидає свою квартиру, не відчуваючи страху, бо назад вороття немає.

Перед ним розстеляється місто — поєднання архітектурної еклектики — «висотні хмародери і присадисті мури, вибаглива примхливість і барачна безформенність — архітектура довгих немирних століть». Перевернутий світ заповнюють нічні сутінки і, ніби палімпсест, крізь нові потворні шари проступає давній справжній зміст і ім'я міста: «Киев, Kiev, Київ». Зміст поки що напівпрозорий, примарний, його справжність має здолати страшні міфи радянського минулого, які символізує образ Лук'янівської в'язниці — «дід Лук'ян». Цей образ також семіотичний. Про в'язницю сказано, що її не видно, ніби її немає, але вона є. Її існування засвідчене розповідачем: «я коло неї живу», просторова локалізація має переконати у матеріальності цієї споруди. Водночас споруда забудувалася «п'ятиповерхняками», вона невисока над землею, але глибока у землі, до неї веде кована брама. Мимоволі виникає асоціація з пекельною брамою Данте Аліг'єрі «Лиш після мене світ став брами зводить. / Ніщо не вічне, я ж на всі віки. / Лишайте сподівання всі, хто входить» (перекл. Є. Дроб'язка). Проте розповідач простує нічною стежкою повз страшне місце до іншої брами — до Золотих воріт.

Образ Золотих воріт в оповіданні багатозначний: це минула велич і слава; святиня, якій присягається головний персонаж; пам'ять народу, його історія, совість. Зрештою розповідач визнає, що людина ніде не самотня — «ні в многолюдді, ні в карцері. З нею завжди її совість: рід, земля, мова». Ідучи до Золотих воріт, герой вишіптує молитву: «Києве над Дніпром — мамо-слов'янко і падчерице-українко: Київ, Київ... Гострим кіллям, густим частоколом загородити це перекривлюване ім'я, щоб не знебулось і не пропало» [Харчук 1991, 15]. Зрештою той, хто торував стежку, прийшов до Золотих воріт: «Розверзлася земля. Вийшла історія: лава за лавою — народ, якого

підпер своїм словом поет. Я встав з колін, влився у ці лави. Народ іде нічною стежкою, щоб зачерпнути з Дніпра» [Харчук 1991, 18]. Образ історії надзвичайно важливий у цьому тексті, адже, за Ю. Лотманом, наявність історії є обов'язковою умовою працюючої семіотичної системи [Лотман 1996, 282].

Вяч. Іванов, характеризуючи семіотичний підхід до вивчення культурної історії великого міста, називає такі містотвірні елементи: храм – релігійний центр, палац – осередок адміністративної влади, фортеця – військовий опорний пункт, ринок (торговий центр), бібліотека-архів (найчастіше у палацах і храмах) [цит. за: Харлан 2009]. У оповіданні Б. Харчука зображено вихід з «перевернутого» світу, тому Золоті ворота «безверхі, принижені, замоховілі», собори затиснуті стандартними символами мізерного бездумного споживацтва — залізобетонною бабою і телевежею, а багато храмів «знищені, зметені з лиця землі». Немає храмів, немає і бібліотек, та натомість є невмируща душа народу і слова, такі ж прості, як справи народу: хліб, сорочка, дах. А ще є молитва, яка замовляє на буття саму історію й совість — Київ. І ринок також не є торговим центром, це базарчик, під ворітьми якого сидять кілька невдах. Одначе він має семіотичний аспект: «...ймовірно, він зовсім про інше: базарчик, нечистоти і бруд, але не все продається, не все і купується. Наприклад, хміль людяного» [Харчук 1991, 15].

Основні структурно-семіотичні елементи оповідання Б. Харчука «Нічна стежка» мають виразні зв'язки з іншими матеріалами першого номера журналу «Київ» за 1991 рік. Матеріал, який дешифрує образ «діда Лук'яна» і наповнює мотив ув'язнення безневинного разючими свідченнями, це щоденникові записи та вірші Гелія Снєгірьова, які він написав у слідчому ізоляторі КДБ і лікарнях, де перебував з вересня 1977-го до своєї смерті в грудні 1978-го року. Образ Києва як славного незнищенного минулого України повноголосно звучить у поезії Миколи Мухоїда «Дух України в Києві відчув...»: «Дух України — батьком у мені / і прадідом нестерпно і свідомо, / як вогнище невичахлих вогнів, / озвався, повернувшись незникомо» [Мухоїд 1991, 19].

Київський текст прочитується і в оповіданні Михайла Черничука «Пінгвін». Головний персонаж цього твору Сашко втратив на війні в Афганістані руки й ноги, тому й ходить на протезах перевальцем, ніби пінгвін. На відміну від попереднього безіменного розповідача, який самостійно обирав свою стежку, Сашко не виходить за межі осоружної квартири (також комунальної), він спостерігає за життям міста з вікна. Воно здається йому прекрасним. Місто одразу впізнаване за промовистими деталями: каштани, Ботанічний сад, дзвони Володимирського собору і назвою Київ, воно не безіменне, як на початку попереднього оповідання. Проте насилля, зло великого міста також приходить у його квартиру — через смерть сусіда Кості, брутальність офіцера міліції.

Випробування, дні розплати (пригадуємо рядки з поезії Є. Сверстюка) є змістом добірки поезій Івана Гнатюка «Хресна дорога». Нова інформація народжується за допомогою поєднання кількох кодів (суду, вини, численних незворотних втрат, перепоховання, вшанування пам'яті тощо) в топосі Києва у вірші «Хресна дорога Василя Стуса, Миколи Литвина, Олекси Тихого»:

Неначе підсудний, пронизаний болем провини,
Тривожно завмер сторозтерзаний Київ, коли
Підхоплені плином процесії, три домовини
Хитнулись на плечах — і важко у світ попливли [Гнатюк 1991, 72].

Біль провини виражений не лише в цьому вірші. В оповідання Б. Харчука молода жінка запитує в розповідача, де вхід до Лук'янівки. Він показав, але йому стало соромно, що він на волі: «Гіркотного зітхання я не можу і досі видихнути зі своїх легень» [Харчук 1991, 14].

Відомі локуси топосу Києва є в поезії І. Гнатюка «Софіївські дзвони», зокрема, Софія, Софіївська дзвіниця, пам'ятник Б. Хмельницькому. Із цією поезією корелює власне не київський текст, а київський дискурс: стаття П. Кропиви «Пам'ятник гетьманові» (про пам'ятник Богдану Хмельницькому від проекту до відомостей про його спорудження і можливу втрату) (Київ. — 1991.— №1).

Завершує номер стаття «Чи повернеться архангел Михаїл?» про художника Дмитра Нагурного. Сам художник вважає для себе головною тему Міста, він пише картини «Архангел Михаїл, який покидає місто», «Місто», «Місто у зоні», зображує знищені історичні пам'ятки та старі будинки Києва тощо.

Отже, на основі проаналізованого матеріалу можна зробити висновок, що окремі тексти у журналі «Київ» прочитуються як цілісний текст, загалом це текст-пам'ять, текст-реквієм, але водночас у ньому є також любов, бажання в минулому зачерпнути наснаги для майбутнього. Щоб переконатися у вірогідності такого висновку, звернемося до іншого літературно-художнього видання, наприклад, журналу «Нева».

Елементом міського тексту в журналі «Нева» за 1991 рік є назва журналу великими літерами синього кольору через усю обкладинку навскоси. Невербальний елемент — публікація графічних рисунків на другій сторінці обкладинки та фотоілюстрацій до публіцистичних, літературно-критичних та краєзнавчих матеріалів. Графіка Ю. Куликова («Зимовий вечір. Адміралтейський проспект», «Стрілка Васильєвського острова», «Ленінградські етюди. Коломна», «Біля інженерного замку», «Непорушна Росія…» (пам'ятник Петру І) та Ф. Васильєвої («Конюшенний міст», «Мойка») є зображенням містотвірних елементів Санкт-Петербурга. Водночас архітектурні споруди, назви вулиць, пам'ятники є кодовими програмами, які покликані відтворювати тексти історичного минулого на тлі сучасності. Тому вважаємо ілюстративний матеріал важливим елементом міського тексту.

Вербальний елемент — поезія та художня проза, публіцистика, літературна критика та краєзнавчі матеріали.

У поетичних творах передано прагнення ліричних героїв осмислити себе в часі бурхливих змін, віднайти культурні константи: «Неблагостен апрель, обманчив май… / Что позади? Что впереди? Кто рядом? / Нелепая бесснежная зима, / Прекрасные разбитые дома, / Санкт-Петербург, не ставший Ленинградом» [Алексеева 1991, 66]. Автор Тетяна Алексеєва переконана, що високу культуру минулого радянські десятиліття знищити не змогли. Часова перспектива, проте вже значно ширша, пронизує й поезію Тетяни Вольської «Невський». Його лірична героїня вміщує історію знаменитого проспекту впродовж віків у власний життєвий досвід: «Першпектива, острая,

как шпага, / Сквозь меня прошедшая игриво, / Целясь — сквозь меня! — в висок залива» [Невська 1991, 119]. Архаїчна вимова першпектива викликає асоціації з початком XVIII століття, а метафора «висок залива» маркує роки радянських репресій. Лаконічні, від того ще виразніші, образи символізують пам'ять про трагічне минуле: «рыхлая земля», «Траурная ленточка небес. / И чеканной площади эфес» [Там же].

У вірші створено надзвичайно впізнаваний образ каналу з мостом:

Ледяной канал с отбитым краем —
Белый шарф, уроненный Баклаем
Под ноги,
присыпанный толпою
На мосту — как рыхлою землею,
Взорванной невидимым ядром,
Свозь века свистящим напролом [Там же].

Двічі використаний у строфі анжанбеман підсилює пластику образів. Водночас словесні образи викликають просторові асоціації і спонукають сприймати образи природи й архітектури в єдності.

У диптиху «Снігопад» Марк Кабаков також повертається до часів спорудження міста: «Словно не было и нет / Этих двух столетий; / Никаких бетонных благ, / Ни теплоцентрали… / Человек и сир и наг…» [Кабаков 1991, 118]. Контраст минулого й сучасного поєднується з бажанням протягу, який провітрить душу крізь століття.

У четвертому номері «Неви» за 1991 опублікована підбірка поезій Юрія Колкера, написаних на початку 70-х років. В них прочитується стандартний набір топоніміки петербурзького тексту — Мойка, Нева, Літній сад, Прачечний місток. Водночас автор створює оригінальний семіотичний образ-код міста як приватного щоденника:

Этот город, короткий дневник,
Наших судеб, их честный двойник,
Точный слепок, —
В пот, и в кровь, и в сознанье проник —
И, как спирт неразбавленный, крепок. <…>
Зря взволнован;
Этот город, твой частный дневник,
Не прочитан и не расшифрован.

Розшифровувати міські тексти заняття захоплююче, однак обсяг статті обмежує наші наміри.

Отже, міські тексти у літературно-художніх виданнях можуть сприйматися як цілісні культурологічні пласти, які формуються з різних художніх творів різних видів мистецтва. Перший крок до створення цілісності — назва періодичного видання. Важливі елементи міського тексту — традиційні топоніми та іконічні образи, можливий варіант прочитання яких можна зробити на основі семіотичного підходу. Своєрідність міського тексту в періодичних часописах зумовлюється часом видання та просторовою локалізацією. Вважаємо цю тему перспективною для подальших досліджень, зокрема такий аспект, як специфіка реалізації міського дискурсу в літературно-художніх виданнях.

1. Алексеева Т. Безумен март, неблагостен апрель... // Нева. — 1991. — №2. — С. 66. 2. Велігоцька Н. Чи повернеться архангел Михаїл? // Київ. — 1991. — №1. — С. 165–167. 3. Вольская Т. Невский // Нева. — 1991. — №3. — С. 119. 4. Гнатюк І. Хресна дорога // Київ. — 1991. — №1. — С. 71–75. 5. Кабаков М. Снегопад // Нева. — 1991. — №3. — С. 118. 6. Лотман Ю.М. Символика Петербурга // Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек — текст — семиосфера — история. — М.: Языка русской культуры, 1996. — С. 275–297. 7. Мухоїд М. Дух України в Києві відчув... // Київ. — 1991. — №1. — С. 14. 8. Харлан О.Д. Міський текст в історичній перспективі (Зінаїда Тулуб, «Людолови»)// http://www.nbuv.gov.ua/ portal/soc_gum/ Apsf_lil/ 2009_20/ Harlan.pdf. 9. Харчук Б. Нічна стежка // Київ. — 1991. — №1. — С. 13–18. 10. Черничук М. Пінгвін // Київ. — 1991. — №1. — С. 42–48.

Блик О. І.
МЕСТО РАБОТЫ, ДОЛЖНОСТЬ??
(м. Київ)

ОРЕСТ СОМОВ І «УКРАЇНСЬКА ШКОЛА» В РОСІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XIX СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто специфіку творчості Ореста Сомова, а саме використання ним фольклорних матеріалів. З'ясовано походження фольклорних вставок у його творчості шляхом порівняльного аналізу художніх творів та записів українського фольклору. Для аналізу використано праці М.Маркевича, В.Милорадовича, В.Гнатюка. У підсумку зроблено висновки про особливості трансформації фольклорного матеріалу у творчості Ореста Сомова. У результаті дослідження висловлено гіпотезу про фольклоризм як художньо-ідеологічну основу «української школи» в російській літературі XIX ст.

Ключові слова: *Орест Сомов, «українська школа», літературна школа, російська література І пол. XIX ст., фольклоризм, романтизм.*

В статье рассматривается специфика творчества Ореста Сомова, а именно использование им фольклорных материалов. Выяснено происхождение фольклорных вставок в его творчестве путем сравнительного анализа художественных произведений и записей украинского фольклора. Для анализа использованы труды Н. Маркевича, В. Милорадовича, В. Гнатюка. В итоге сделаны выводы об особенностях трансформации фольклорного материала в творчестве Ореста Сомова. В результате исследования высказано гипотезу о фольклоризме как художественно-идеологической основе «украинской школы» в русской литературе XIX в.

Ключевые слова: *Орест Сомов, «украинская школа», литературная школа, русская литература І пол. XIX в., фольклоризм, романтизм.*

The article discusses the specifics of Orest Somov's writing, namely its use of folk materials. It was found the origin of folk inserts in his work through a comparative analysis of art and records of Ukrainian folklore. Analysis is labor M. Markiewicz, W. Miloradovich, V. Hnatiuk. In the end we made a conclusions about folk transformation in Orest Somov's art. Our research suggested the hypothesis folkloryzm as artistic basis «Ukrainian school» in Russian literature of the nineteenth century.

Keywords: *Orest Somov, «Ukrainian school», literary school, Russian literature of the first part of XIX century, Folklorism, Romanticism.*

Популярність творів на українську тематику в російській літературі XIX ст. була зумовлена загальним зацікавленням екзотичним Півднем. Українські мотиви трапляються у творах суто російських письменників (Рилєєв, Пушкін). Але вони подають матеріал «ззовні», тоді як письменники-українці з походження вражали глибоким знанням фольклорного матеріалу, побуту та звичаїв українського народу. Їхня латентна українськість настільки глибоко проявлялася у творчості, що могла слугувати об'єднавчим мотивом.

Творчість письменників-українців, які писали російською мовою, визначний літературознавець Дмитро Чижевський називає «українською школою». У подальшому цей погляд підтримує Павло Филипович. Представниками «української школи» в російській літературі XIX століття були О.Сомов, В.Наріжний та М.Гоголь.

Як зазначає Андрій Савенець, літературна школа – це «тенденції, ідейно-художні особливості, манера письма, властиві літераторам, що знаходяться під значним впливом великого письменника, свого сучасника чи попередника» [Савенець 2000, 44-45]. Загалом, для виділення поняття «школа» необхідні такі елементи: особисте знайомство авторів, їх літературно-критична взаємодія, міжтекстовий діалог та спільні ідеологічно-художні переконання.

У нашій статті ми акцентуватимемо увагу на ідеологічно-художньому спрямуванні цієї групи. Об'єднавчим фактором для кожного з них було широке використання українського фольклору, як на стилістичному, так і на сюжетному рівнях. Саме це дозволяє нам висловити гіпотезу про фольклоризм, притаманний творчості письменників «української школи».

У першу половину XIX століття питання фольклоризму актуалізувалося в зв'язку з виокремленням романтичної парадигми світосприймання. Найбільш помітними працями у галузі взаємодії фольклору та літератури в той час були праці О. Бодянського, М.Костомарова, П.Куліша, М.Максимовича, І.Срезневського [Бурлака 2009].

Сам термін «фольклоризм» є вживаним не тільки в літературознавстві. Термін був запропонований французьким фольклористом XIX ст. Полем Себійо для номінації різноманітних занять і захоплень фольклором (у житті, мистецтві тощо) [Бурлака 2009]. Відомо, що на першому етапі свого існування кожна література міцно пов'язана з фольклором. Як зазначає О.Потебня, початкові продукти літератури багато в чому нагадують настрій думки, властивий народній поезії, а в яскравих, відомих творах народної (усної та безособової) поезії ми маємо бути налаштовані зустріти підготовку літературних явищ [Бурлака 2009, 83].

Для нашого дослідження є надзвичайно корисним підхід американського фольклориста Р.Дорсона, який удосконалив метод «ідентифікації» фольклорного матеріалу за рахунок пошуку біографічних свідчень про контакти письменника з усною традицією.

Саме в цьому контексті ми спробували розглянути біографію Ореста Сомова. Як зазначає З.Кирилюк, дитинство та юність він провів у невеликому маєтку, де близько контактував з українськими звичаями, наслухався казок, вірувань та сказань, історичних переказів та тогочасних забобонів. 1809 року він вступає до Харківського університету, що пізніше стане колискою харківської школи романтиків. Захоплення українською старовиною, прагнення зберегти пам'ятки українського фольклору мали на Сомова безпосередній вплив. Як зазначає З.Кирилюк, у своєму оповіданні «Полонений турок», О.Сомов згадує, як під час канікул відправлявся у своєрідні «експедиції» – вивчав життя, побут, звичаї та творчість українського народу [Кирилюк 1991, 6].

У Петербурзі письменник зближується з літераторами, які захоплюються українською тематикою: з поетом В.І.Туманським, з М.Цертелєвим, який в цей час готує до видання збірник «Опыт собрания старинных малороссийских песен», з Федором Глінкою, автором роману «Зиновій-Богдан Хмельницький, або Звільнена Малоросія».

Першим твором Сомова, який був написаний на основі фольклорного матеріалу, стала повість «Гайдамак», заснована на народному переказі про розбійника Гаркушу. Ця повість отримала значний успіх. Але найбільше прислухався Сомов до відгуків фахівців з українського фольклору. Так, він пише М.Максимовичу, видавцю «Малоросійських пісень»: «Приємний Ваш лист порадував мене тим, що знову переконав мене у втішній увазі, з якою освічені земляки мої приймають «Гайдамака» та інші малоросійські бувальщини та небилиці Байського… Ваша добра думка і схвалення І.П.Котляревського (від якого на днях отримав я листа) дуже його підкріплюють» [Кирилюк 1991, 11]. З переписки О.Сомова та М.Максимовича дізнаємося, що письменник допомагав своєму товаришеві у збиранні матеріалів для збірника «Малоросійські пісні». Він не лише повідомляв про публікацію нових текстів, але списав для Максимовича декілька десятків українських пісень і переслав йому.

Таким чином, ми знаємо про добру ознайомленість О.Сомова з українським фольклором, яка була присутня на всіх етапах його життя – у дитинстві та юності, під час проживання в маєтку на Україні, у період навчання у Харківському університеті, а також у Петербурзі – завдяки активному спілкуванню з земляками, письменниками-популяризаторами української тематики та збирачами й видавцями українського фольклору.

Орест Сомов виступає зі статтею «О романтической поэзии», у якій наголошує, що справжній талант має лише національне обличчя: «Словесность народа есть говорящая картина его нравов, обычаев и образа жизни. В каждом писателе, особливо в стихотворце, как бы невольно пробиваются черты народные» [Сомов 1978, 264].

Без сумніву, Орест Сомов застосовував висловлені ним принципи і у власних творах. Оскільки ми маємо на меті визначити сутність фольклоризму Ореста Сомова, ми спробували порівняти залучений письменником фольклорний матеріал із «живи-

ми» записами українських фольклористів. Так, у творі «Русалка» О.Сомов залучає повір'я про дівчат-потопельниць, які можуть з'являтися на поверхні лише в певні визначені дні. Розглянемо відомості з українського фольклору:

«Русалки – се дівчата, що потопилися в часі купелі. Вони жиють на дні ріки в чудових хрусталевих палатах…В лісі гойдаються на деревах, ухопившись за гілля руками. Ходять звичайно голі, з довгими розпущеними косами. А очі в них зелені, як у жаб…. На свій празник. 10 травня, вилазять з води, бігають по полю, лякають людей, а як кого зловлять, заскубочуть на смерть» [Гнатюк 1992, 395].

«Русалки могут являться на свет только в день св. Духа и Троицын….В эти дни и можно сделать наблюдения над управлением русалками, местами их пребывания, наружностью, их превращениями» [Милорадович 1992, 414].

«На Тройцын день они выходят в лес; там целую неделю они качаются по ветвям дерев, поют, играют, бегают по берегам рек и озер, катаются по росистой траве. Накануне Духова дня бегают во ржи, хлопают в ладоши, хохочут» [Маркевич 1992, 116].

Підводне житло русалок українці уявляли так: «Нельзя знать наверно, каковы подводные жилища этих красавиц… Другие полагают, что в подводных дворцах у них, построенных из морских раковин, блещут жемчуга, яхонты, серебро и коралл…. У русалок по дну, усеянному разноцветными раковинами, катятся ручьи изумрудные и падают водопадами над хрустальными чертогами» [Маркевич 1992, 116].

Погляньмо, як трансформуються ці перекази у творі О.Сомова «Русалка»:

«-Скоро настанет зеленая неделя, – продолжал старик, – в последний день этой недели, в самый полдень, пойди в лес, отыщи там поляну, между чащею; ты ее узнаешь: на ней нет ни былинки, а вокруг разрослись большие кусты папоротника. Проберись на ту поляну, очерти клыком круг около себя и в середине круга воткни черную свечу. Скоро они побегут; ты всматривайся пристально и чуть только заметишь свою дочь —схвати ее за левую руку и втащи к себе в круг» [Сомов 1991, 15].

«Вдруг раздался шум: с гиканьем и ауканьем, быстро как вихрь помчалась через поляну несчетная вереница молодых девушек; все они были в легкой, сквозящей одежде, и на всех были большие венки, покрывавшие все волосы и даже спускавшиеся на плеча. На одних венки сии были из осоки, на других из древесных ветвей, так что казалось, будто бы у них зеленые волосы» [Сомов 1991, 16].

«Здесь во всем нужды: то голод, то холод; там мы не знаем никаких нужд, всем довольны, плещемся водой, играем радугой, ищем по дну драгоценностей и ими утешаемся». [Сомов 1991, 18].

У оповіданні «Київські відьми» Орест Сомов також застосовує фольклорний матеріал. Значну роль грає у творі опис шабашу. Ось що повідомляють про це українські повір'я:

«Главные собранья их бывают в Киеве, на Лысой горе, в Ивановскую ночь: они со всей Малороссии улетают туда через трубу печи (комын) на помеле или вилках или лушпе. Но сперва для этого натираются подмышками отваром ведемских трав и в особенности отваром тырлыча» [Маркевич 1992, 116].

«Відьми мають свої сойми, на які злітаються звідусюди в стало означені дні, звичайно першого тижня кожного нового місяця або на великі свята, як Юрія та Дмитра,

і там складають справоздання зі своєї діяльності перед чортами і набувають нових практик» [Гнатюк 1992, 405].

«Злітаючись на Лису гору (по іншим сказанням на Бабину або Осіянську), відьми входять у найближчий зв'язок з чортами» [Єфименко 1883, 377].

Погляньмо, як трансформуються ці перекази у творі Ореста Сомова: «Сосед Панчоха сам однажды видел своими глазами, как старая Ланцюжиха вылетела из трубы и отправилась, видно, на шабаш...» [Сомов 1991, 313].

Так автор описує збори героїні на шабаш: «Он видел, как она развела в печи огонь, как поставила на уголья горшок с водою, как начала в него бросать какие-то снадобья, приговаривая вполголоса странные, дикие для слуха слова… Наконец, раздалось из него писклявым и резким голосом, похожим на визг железа, чертящего по точилу, трижды слово: «Лети, лети, лети!» Тут Катруся поспешно натерлась какой-то мазью и улетела в трубу» [Сомов 1991, 315].

У творі О.Сомова збір відьом, згідно з українськими переказами, відбувається на Лисій горі біля Києва. А за те, що чоловік підгледів відьомський шабаш, головній героїні доводиться вбити його.

У повісті «Гайдамак» О.Сомов використовує народні перекази про Гаркушу. Але у його інтерпретації Гаркуша стає справедливим месником, який наказує жорстоких багатіїв та оділяє бідних. Можна стверджувати, що на образ Гаркуші вплинув романтичний образ шиллерівського розбійника. У тогочасній літературі образ справедливого лицаря Горкуші був досить популярним, але він не мав коріння в українському фольклорі. Його описують як прекрасного лицаря в ошатному жупані й на білому коні. В.Милорадович зазначає: «Нічого подібного не зустрічається в приведених нижче народних оповідях, записаних у місцевості, що прилягає до пограничного Миргородського села Ромодану або Бригадирівки, яку він ніби заснував, де одружився, залишив потомство, яке збереглося до сих пір, і звідки розвивалася його обширна діяльність» [Милорадович 1903, 248]. Більшість переказів описують його як винахідливого, жорстокого розбійника, який володів надприродніми силами та міг вгадувати успіх крадіжки: «Старий Горкуша як вийде ввечері на дорогу, подивиться на небо і по зорях узнає, на яку ніч іти красти, чи поймається, чи ні» [Милорадович 1903, 248]. Горкуша краде і у панів, і у звичайних людей, знущається над жінками: «А ті гомонять: «Давай гроші, Явдохо, бо дивись!» - та в халяву руку, виволіка ніж, веде матір до ладанки, каже «заріжу»!...Кинули вони її додолу, забили кільком коси у діл» [Милорадович 1903, 249]. Народні перекази одностайні: «Горкуша вор був» [Милорадович 1903, 250]. Лише в одному переказі образ Горкуші трохи наближається до образу справедливого месника: «Горкуша був кошовий отаман і в його шайка розбійників. Вони чумаків ограбляли і церкви. Він багатших ограбляв, а бідніших награждав» [Милорадович 1903, 252].

Можемо підсумувати, що використання образу Гаркуші в повісті «Гайдамак» свідчить про глибоке зацікавлення Сомовим українською минувшиною. Але у своєму творі він не йде строго за українськими переказами, а трансформує їх у відповідності з тогочасною літературною традицією.

Загалом, значення українського фольклору у творчості О.Сомова важко переоцінити. Він використовує фольклорні перекази у більшості своїх творів. Але функціональне навантаження фольклорного матеріалу у його творах різне: у «Русалці» на переказах про русалок побудоване майже все оповідання, у «Київських відьмах» відьомство Катрусі стає на заваді її єднанню з чоловіком, і тут автор змальовує внутрішній конфлікт особистості. А у повісті «Гайдамак» Сомов бере народний переказ за основу, трансформуючи образ Гаркуші відповідно з романтичними традиціями.

Констатуємо: український фольклор у творчості О.Сомова (на прикладі оповідань «Русалка», «Киевские ведьмы» та повісті «Гайдамак») виконує стилістичну та сюжетну функцію. Український матеріал використовується широко, і подається автором з глибоким знанням матеріалу. Отже, можемо назвати фольклоризм важливою рисою творчості О.Сомова та ствердити використання фольклору як одну із сутнісних особливостей його письма.

1. *Бурлака Н.* Фольклоризм: взаємозв'язки літературної та народнопоетичної творчості // Література. Фольклор. Проблеми поетики: наукове видання / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2009. – Вип. 31: присвячений дослідженню творчої спадщини Л.Ф.Дунаєвської. – с. 82 – 91. 2. *Гнатюк В.М.* Останки предхристиянського религійного світогляду наших предків // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упоряд. А.Л.Пономарьова. – 2-е вид. – Київ, 1992. – 428с. 3. *Ефименко П.* Суд над ведьмами // Киевская старина. – 1883. – т.5. – №9. – отд.1 – с. 245 – 296. 4. *Кирилюк З.* На пути к реализму. Орест Сомов и его роль в литературном движении начала XIX в. // Сомов О.М. Купалов вечер / О.М. Сомов – К., 1991. – с. 5 – 18. 5. *Кирилюк З.В.* Фольклор в творчестве Ореста Сомова // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1965. – №4. – с. 40-50. 6. *Манн Ю.* У истоков русского романа // В. Т. Нарежный. Собрание сочинений в 2 томах. – Т.1. – М., 1983. – с. 5-40. 7. *Маркевич М.* Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упоряд. А.Л.Пономарьова. – 2-е вид. – Київ, 1992. – 428с. 8. *Милорадович В.* Заметки о малорусской демонологии // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упоряд. А.Л.Пономарьова. – 2-е вид. – Київ, 1992. – 428с. 9. *Милорадович В.* Средняя Лубенщина // Киевская старина. – 1903. – т.82. – №9. – отд.1 – с. 245 – 296. 10. *Мусий В.Б.* Мифологические персонажи в повестях О.Сомова и украинский фольклор // Вопросы литературы народов СССР. – Киев, Одесс: Вища школа, 1989. – Вып. 15. – с.101 – 110. 11. *Савенець А.* Літературна школа – «один із блукаючих термінів» // Слово і час. – №4. – 2000 р. – с. 44-51. 12. *Сомов О.М.* Купалов вечер / О.М. Сомов – К., 1991. – 557 с. 13. *Сомов О.М.* О романтической поэзии // Литературно-критические работы декабристов. – М., 1978. – с. 234 – 272.

Бовсунівська Т.В., д.філол.н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

РОМАН-ЕКФРАСИС «КОРАБЕЛЬ ДУРНІВ» ГРЕГОРІ НОРМІНТОНА

Стаття містить виклад теоретичних підходів до проблеми екфрасису, «вербальної репрезентації візуальної репрезентації». Екфрастичний роман – це жанр, сенс якого розкривається в семіотичному Іншому, наприклад, роман-екфрасис «Корабель дурнів» Г. Норміптона - це варіант семантичної конверсації живопису (Пітера Брейгеля та Ієроніма Босха) в літературний твір.

Ключові слова: *екфрасис, роман-екфрасис, семіотичний код, жанр, змішування різних видів мистецтва, екфрастична проза,візуалізація, іконічність, алюзія, спеціальні екфрастичні стратегії.*

В статье изложены теоретические подходы к проблеме экфрасиса, "вербальной репрезентации визуальной репрезентации". Экфрастический роман является жанром, смысл которого раскрывается в семиотическом Другом, например, экфрастический роман "Корабль дураков" Грегори Норминтона представляет вариант семиотической конверсации живописи (картин Питера Брейгеля и Иеронима Босха) в литературный текст.

Ключевые слова: *экфрасис, роман-экфрасис, семиотический код, жанр, смешивание различных искусств, экфрастическая проза, визуализация, иконичность, аллюзия, специальные экфрастические стратегии.*

This article is about a theoretical understanding of ekphrasis, the `verbal representation of visual representation`. Ekphrastic novel is the genre, in which texts encounter their own semiotic «others,» for example; ekphrastic novel `Ship of Fools` by Gregory Normintom represented a variant of semiotic conversion work of painting (works of Pieter Bruegel and Hieronymus Bosch) in the literary text.

Key words: *ekphrasis, ekphrastic novel, semiotic code, convention, genre, mixing different art, ekphrastic prose, visuality, iconology, allusions, special ekphrastic strategies.*

Екфрасис пройшов шлях від стилістичної фігури чи словесної емблеми у Феона і Філострата [Брагинская 1981] і сакрального зразка [Ропер 2009] - до специфічного жанру доби postпостмодернізму, сформувавши роман-екфразис [Бочкарева 2009; Сидорова 2009]. Поринемо в суть проблеми жанрової ідентифікації цього новоутворення.

Сучасний Оксфордський словник визначає екфрасис як «риторичний опис предметів мистецтва». «Енциклопедія роману» (2011) розглядає екфразис у статті «Опис», оскільки він визнаний варіантом опису, як це було у риториках Е. Феона чи Л. Домерона [Брагинская 1981; Брагинская 1977; Domairon 1804], а не жанровим утворенням. Виділяючи дескрипцію й нарацію услід за Ж. Женеттом як відмінні форми оповіді, Синтія Волл, писала, що в літературі ХХ ст. «екфрасис дедалі більше відривається від

його класичного розуміння живої репрезентації якогось із творів мистецтва, перестає бути частиною оповіді (додаючи слова й сцени до сюжету або актуальні міркування про явища мистецтва), обтяжуючи оповідь, стаючи самодостатнім та перериваючи основну оповідь» [The Encyclopedia of the Novel 2011, 234-235]. Вона віднесла екфрасис до опису, хоча й не заперечила можливість жанрового розвитку. Мек З. і Сміт Дж. (Mack R., Smith JR.) виділяли екфрастичну традицію всередині реалістичного роману та передрікали у 1980 році майбутній розвиток цієї традиції в окрему жанрову форму. Карен Л. Льювіс (2004) виділила в окрему жанрову групу екфрастичні новели доби вікторіанства.

Дж. Хеффернен вважає екфрасисом «вербальну репрезентацію візуальної репрезентації» [Heffernan 2004, 191]. К. Джоунес була суголосною, визначаючи екфрасис як «літературну інтерпретацію візуального мистецтва»[Jones 2008]. Дж. Боухер, подовжуючи думку Хеффернена, пропонувала замінити термін «екфрасис» терміном «метаекфрасис» як більш точним у даному разі, адже екфрасисти завжди трансцендують за межі, запропоновані візуальними мистецтвами. Інтерпретація є ворогом екфрасису, запевняла вона. Екфрасис – це тип експерименту над візуалізацією словом і він належить до креативних поетик, що базуються на підсвідомому та ірраціональному. Дж. Боухер пов'язувала екфрастичну поетику з методом імперсональної креативності К. Юнга. Рут Вебб [Webb 2009] вважає, що будь-який тип екфрасису з'являється завдяки твору мистецтва. Колективна праця була присвячена проблемі екфрасису та інтермедіальності – «Образ – Текст – Образотекст: есе про екфрасис та інтермедіальність» 1996 р. за редакцією П. Вагнера. В ній розміщена стаття Дж. Хеффернена «Відкриваючи музей слів: «Моя остання герцогиня» Браунінга і екфрасис XX ст.» [Heffernan 1996], головною думкою якої є те, що Браунінг, створивши графиню Феррару як прототип власного музею слів, показав письменникам XX ст. новий шлях розвитку екфрасису: конструктивну можливість романної форми, що засновується на живописі. Так, в "Музеї прекрасних мистецтв" (1938) Вістена Хью Одена вербально реконструюється одна з картин Брейгеля, "Пейзаж з падінням Ікара", при цьому мислення автора детермінується тим, що закладене в картині. На думку Дж. Хеффернена, розширене художнє тлумачення предмета мистецтва може становити окремий жанр у словесному мистецтві. З початком XXI ст. збулось його передбачення. В.Дж.Т. Мітчелл у книзі «Теорія зображальності: Есе про вербальну та візуальну репрезентацію» (1995) тлумачив екфрасис як особливий поетичний модус, «текстовий живопис», який ґрунтується на «екфрастичному страху» - "момент зіставлення чи протиставлення сенсів вербальної та візуальної репрезентації, що долається у фігуративному, образному екфрасисі" [Mitchell 1995, 151]. Він засвідчив, що на екфрасис потрібно дивитись як на особливий жанр, "екфрастична поезія представляє особливий жанр, в якому стикаються різні семіотичні системи з притаманними їм модусами репрезентації візуального, графічного, пластичного чи «просторового» («spatial») мистецтв» [Mitchell 1995, 156]. Тож саме у В. Дж. Т. Мітчелла ми знаходимо обґрунтування жанрового сенсу екфрасису, хоча тільки на поезії, романні форми він не залучає. У статті «Ефразис та інакшість», він писав: «Екфрасис створює надія на «подолання інакшості». Екфразис-вірш представляє собою жанр, в якому тексти

зустрічають своїх семіотичних двійників, тих інших, що існують в режимі візуалізації, пластики, чи «просторових» мистецтв. Наукова термінологізація цієї інкшості знайома нам як система семіотичних опозицій: символічні й знакові репрезентації, звичайні і природні знаки, темпоральні й просторові модуси, візуальна і звукова інформація» [Mitchell 1995]. Виділяючи особливий тип репрезентації – «змішування мистецтв» - дослідник вважає це передумовою існування екфрасису як жанру.

У російській теоретичній традиції спостерігаються спроби обґрунтувати наявність у сучасній літературі роману-екфрасису, зокрема в працях Н. Бочкарьової, Г. Сидорової, Є. Третякова. Г. Сидорова проаналізувала роман-екфрасис Ю. Буйди «Ермо», вважаючи його варіантом «метапрози». Вона запевняє, що «композиція роману-екфрасису в цілому заснована на принципі гіпертексту» [Сидорова 2009, 50], «вигаданий напівфантастичний сюжет перетворюється на субститут реальності» [Сидорова 2009, 199] або прочитується як метакод, а сам роман такого типу є породженням процесу синтезу мистецтв у сучасному світі. Н.Бочкарева: екфрасис – «словесне відтворення зображального мистецтва», «вербальне представлення візуального зображення» [Бочкарева 2000], змагання слова і картини. Вона й визначила «Корабель дурнів» Г. Нормінтона як роман-екфрасис [Бочкарева 2009]. Більшість же російських дослідників обмежуються номінативним, семантичним чи формально-функціональним окресленням цього явища. Наприклад, М. Байцак пропонувала власну дефініцію екфрасису: «У сучасній традиції склалось розуміння екфрасису як інтермедіального простору, в якому зустрічаються та взаємодіють різні культурно-художні коди. Звідси уявлення про провідну функцію екфрасису у тексті – це функцію перекладу з мови однієї семіотичної системи на мову іншої» [Байцак 2009, 9]. Л. Генералюк долучала до екфрасису будь-який «словесний опис творів візуальних мистецтв, супроводжуваний зазвичай естетичною оцінкою, іноді – описом окремих технічних прийомів автора твору, його манери чи стилю» [Генералюк 2008, 290], і не важала екфрасис окремим жанром літератури. Н. Брагінська обґрунтувала існування як в теорії, так і на практиці античного мистецтва діалогічного екфрасису та висловилась щодо його жанрового розвитку: «Існуюча класифікація екфрасисів не дає можливості з'ясувати, за яких умов екфрасис як тип тексту перетворюється на екфрасис як жанр, оскільки ця пасивна класифікація розподіляє екфрасиси за жанрами, до яких він включений? Екфрасиси в епосі, в епіграмі, в романі, в драмі, епістолографії, риториці, історіографії, перієгезі тощо» [Брагинская 1977, 271]. Хоча «Картини» Філострата вона таки віднесла до окремішного жанру [Брагинская 1981]. Н. Брагінська дивиться на екфрасис як на тип тексту, а не як на жанр тому, що в класичній своїй формі він ніколи не був жанром, а поставав як інтертекстуальне включення. Вона наголошувала, що «Картини» Філострата не йдуть у розрахунок через те, що їх ніколи не відносили до красного письменства. В. Бичков [*Бычков*] вирізняв греко-римський (статичний) та давньоєврейський (динамічний) екфрасис на основі характерних тенденцій опису, вважаючи візантійський екфрасис формою поєднання цих двох.

Дедалі більше дослідників цікавлять теоретичні аспекти екфрасису як типу взаємоперекодування різних видів мистецтва. Насамперед з'являється теорія **екфрастичного перекладу** як художнього виду креативності сучасної людини. У такому аспекті

розглядається екфрасис Є. Третьяковим, який переконаний, що екфрасис – унікальна мова міжкультурної комунікації. Він пропонує прийняти таке визначення екфрасису – як «однієї з найбільш давніх форм художньої дискурсії, яка заснована на взаємодії двох модусів мислення - образного та вербального. /.../ Провідна функція екфрасису – візуалізація» [Третьяков, 103-104]. Він же наголосив, що екфрасис почав осмислюватись як специфічний жанр вже в давнину і з того часу існував у двох іпостасях: 1) як риторична теорія перекладу одного виду мистецтва засобами іншого, 2) як жанр, де цей переклад здійснений, тобто як матрична репрезентація образних знаків. Услід за Л. Геллером, який наголосив на зростанні ролі та функцій екфрасису у сучасній російській словесності, М. Уртмінцева заявляє, що екфрасис розсуває межі сюжету, збагачуючи текст новими змістами. Наслідувальна природа екфрасиса неодноразово привертала увагу дослідників: «Екфрасіс не представляє собою ні наслідування дій посередництвом мови, ні дієгезис у сенсі розмислів і узагальнюючої аукторіальної мови. Він є мимесисом стану. Його наративна функція, послідовно, не ототожнюється ні з динамічним розгортанням дій, ні з узагальнюючим конкретні події мисленням, яке за Платоном викликає «обговорення» (διαλέγεσθαι). Екфрасис зупиняє хід дії або відхиляється від родових, узагальнених висловлювань. Іншими словами, дуже ймовірно, що в екфрасисі увага читача послаблюється, і автор може непомітно відкривати перспективу майбутніх подій, маніпулюючи читачем за допомогою ізоморфного наслідування дійсності" [Брагинская 1981, 24].

Теорія екфрасису стає дедалі популярнішою: кандидатська дисертація А. Воєводіної присвячена вивченню екфрасису в поезії «срібного віку», зокрема «топоекфрасис» посів чільне місце; І. Заярна вивчала екфрасис на російській поезії другої половини XX ст.; Х. Загороднєва – на матеріалі есе У. Пейтера та сонета Росетті; О. Карбишев – на романі С. Соколова «Між собакою і вовком»; К. Комарова – на матеріалі творчості Ж.-К. Гюїсманса; В. Костюк – в поезії Олени Гуро; А. Криворучко – в російській поезії 1920-х років; Н. Морозова – в прозі російського романтизму; С. Скльоміна – на романі Ігоря Шмєльова «Невипивна чаша»; О.Тараннікова – на англомовній поезії; О. Яценко – на творчості Джона Фаулза, переважно на романі «Волхв»; Сілк Хорсткотте – візуальна пам'ять і екфрасис у творчості Севалда; Брюс Хенріксен – реалізм і екфрастична традиція; Рафаель Дж. Шалт досліджував екфрасис на творчості Френка О'Хари та Ларрі Ліверса та ін.

Екфрастичні романи сьогодення також стають дедалі популярнішими та збільшуються чисельно, до цього жанру, наприклад, належать твори: «Храм Місяця» 1989 року американського романіста П. Остера; «Афіна» 1995 та "Прага. Містичні замальовки" 2003 ірландського письменника Дж. Бенвілла, «Фламандська дошка» 1990 іспанського письменника А. Перес-Реверте; «Мене кличуть Червоним» 1998 турецького письменника О. Памука; "Ермо" 2009 російського романіста Ю. Буйди; "Кохання в стилі бароко" 2009 нашого В. Даниленка; "Корабель дурнів" 2001 англійського прозаїка Г. Нормінтон та ін.

Роман Г.Нормінтона – це зразок утворення зображального екфрасису на основі однієї картини І. Босха – "Корабель дурнів". Н. Бочкарьова зазначала, що сюжетно-композиційна структура роману продиктована картиною Босха: "Послідовність

опису кожного оповідача в пролозі зумовлена просторовою композицією картини. Оповідач починає з нижнього лівого кута і рухається спочатку по діагоналі вгору (сплячий п›яниця, п›яна баба, хористи, ненажера), а потім вниз (ненажера, блазень, покаянний п›яниця). Тим самим позначається пірамідальна композиція полотна. У центральній частини основи піраміди на кораблі розташовані черниця і чернець. Від опису останнього оповідач переходить до плавця. Після нього за означеною логікою мав іти розташований поруч другий плавець з мискою, але автор вправно перемикає нас на інший оповідний регістр - перший плавець починає розповідати свою історію і ми забуваємо про його неназваного сусіда" [Бочкарева 2009]. Фактично, композиція роману перегукується з композицією картини І. Босха так само, як і сюжет.

У романі Г. Нормінтона трапляються численні **алюзії до картин**, наприклад, Пітер Сивуха відсилає читача до Б. Кустодієва, зокрема, до картин "Російська Венера", "Купальщица", "Купчиха за чаєм": "– Була у мене нагальна потреба, – говорить Пітер Сивуха, – ***кустодіальним*** своим опікунством виправити природу Белкули, бо внаслідок вродженої нематримоніальності та sine magistrum (без господаря) проявляє вона всі розпусні слабкості, властиві її статі, й необхідна їй мудра настанова та керівництво" [Норминтон 2001]. Алюзії до міфів: лицар кельтської міфології Ланселот оживає в образі Ковпачка. Образ Ковпачка за зовнішніми характеристики в іншому фрагменті тексту нагадує Святого Антонія з однойменної картини І. Босха, до того ж у тексті йдеться про його осяяння після смерті Белкули. Муха має виразні портретні характеристики іншого персонажа з картини Босха "Життєвий шлях". Фактично, *всі персонажі роману "списані" з натури – з картин або Брейгеля або Босха*.

Філософські алюзії, утворені на основі обігравання живопису, також становлять стійку художню властивість роману "Корабель дурнів" Г. Нормінтона. Наприклад: "Здобич знову вислизає, і розлючена Грета нічтоже сумнящеся крокує у прірву. Вона свого не упустить. Її шалене воїнство рухається услід за нею: жалібно мекаючи і вивергаючи прокляття, жінки кидаються вниз зі скелі. Всі як одна. (Щодо даного феномена Арістотель писав в томі 12 своєї «Історії тварин», що кавказький вовчий бабак – найлютіший і найжорстокіший з гризунів – в гонитві за здобиччю може кинутися стрімголов вниз з кручі і розбитися об каміння на смерть. Кожному зрозуміло, що, подібно до василіска і єдинорога, кавказькі вовчі бабаки давно вимерли, впали жертвою свого безоглядного апетиту. Те ж саме вірно і для Божевільної Грети, погана слава якої пережила її саму. Мораль в цьому випадку очевидна)" [Норминтон 2001]. Кожна філософська алюзія промовляється від імені автора і становить частину *екфрастичної алегорези*, адже не випадково автор обирає для словесного розгортання П. Брейгеля та І. Босха – художників глибокого філософського звучання, картини яких сприймаються як алегорези, дешифрування яких спирається на весь культурний досвід їхньої доби – пізнього середньовіччя та відродження. Деякі алюзії автор відверто називає "алюзіями": "Тут **алюзія** на Джона Донна. Сатира III. Про релігію" [Норминтон 2001].

Однією з **алюзій** роману "Корабель дурнів" є маленькі слизькі істоти, що живуть у Вежі та обслуговують братів винахідників. Їх явним прототипом були жабоподібні потвори з картини Брейгеля "Божевільна Грета". І символіка цих істот розкривається

саме завдяки наявності цього сполучення з картиною Брейгеля, а саме: в обох художніх творах вони прочитуються як рештки цивілізації і як її жертви водночас. Адже їхня потворність мотивується способом життя, який вони не обирали. Вони – символ виродження людської цивілізації: "Ти вже зустрівся з Мешехом. Його Народ-Слуги Вежі, вони говорять Мовою Книги. За тисячу років без Світла їх шкіра втратила всяку пігментацію; їх Скелет деформувався і скоротився в розмірах, їх очі, пристосовані до напівтемряви, не виносять Денного Світла. Вони суть кров'яні тільця Вежі, а ми, Обранці, що приходять Ззовні, суть її кисень. Мешех пережив мене, як всякий Слуга переживає свого Господаря-Майстра, поки покійному не знайдуть заміну, доки в Вежі з'явиться новий Майстер, новий Слуга, висунутий з Тьми згідно з давнім Критеріям, займе місце свого попередника" [Норминтон 2001]. Ще одна **алюзія** постає у фразі про менестреля, нібито він "був чимось схожий на святого Еразма". За християнською легендою Святий Еразм, який помер мученицькою смертю близько 303 року, зазнав жорстоких знущань з боку катів, зокрема, йому вийняли нутрощі та намотали на лебідку. Один із характерних сюжетів про Еразма поданий Дірком Баутсом (1415-1475) у картині, яка так і називається "Мученичество Святого Еразма".

Алюзії до численних картин, що змальовують страждання Святого Себастьяна, який постає у тексті таким чином: "Як святий Себастьян, що постраждав за віру, ми прийняли на себе снаряди хай і не смертоносні, але спрямовані ненависницькою волею. Витираючи обличчя від смердючої сливової рідини, я намагався триматися з гідністю і раптом побачив, що менестреля вже немає на місці – він тікав з усіх ніг, так що п'яти виблискували" [Норминтон 2001]. Ця алюзія обернена пародійним чином та навертає до знижених форм побиття в умовах карнавалу.

Вагому роль у вибудові художнього світу екфрастичного роману відіграє **пародія**. З пародійною метою використовується в романі наукова лексика, зокрема, термінологія психології: "Однак варто взяти до уваги й ті немалозначимі обставини, що і доброму імені Тошніли загрожує фрустраційна дискредитація" [Норминтон 2001]. Фрустрація (розчарування - «обман», «невдача», «марне очікування», «розлад задумів») вжита у сенсі психічного стану, що виникає в ситуації реальної або передбачуваної неможливості задоволення тих чи інших потреб. Термін був введений в обіг науки психології наприкінці XIX ст., події ж, що описуються в романі, мають належати до XV ст. Тож читач усвідомлює, що Пітер Сивуха не міг ані знати цього терміну, ані бачити картини Б. Кустодієва (1878-1927). У такий спосіб Г. Нормінтон створює складну систему семантичних відповідностей, заснованих на часопросторових зіставленнях на *контамінаціях смислового поля культури*, найчастіше - живопису.

Деякі із **персонажів роману** ніби сходять з картин того ж таки П. Брейгеля, наприклад, Божевільна Грета – "образа Творця і Творення": "Тільки Божевільна Грета (як кличуть її невдячні міщани), безпринципна мародерка, яка розшукала й взяла в полон втікачку герцогиню Дармштадтську та сама припинила бунт єретиків в Оденарді, зможе добитися успіху в такій непростій справі. Божевільна Грета не знає співчуття, з її звірячою жорстокістю може порівнятися тільки її жадоба до грошей, а добродії пропонують чималу винагороду за вилов та повернення Белкули" [Норминтон 2001]. На картині П. Брейгеля Божевільна Грета має лицарські обладунки та тягне у

пелені та під пахвами загарбаний скарб, а довкола неї вирують чвари та бійки. Брейгель присвятив цю картину зображенню людського божевілля у всіх його активних формах. Поступово докладний опис у романі постає словесною ілюстрацією картини Брейгеля "Божевільна Грета". Нормінтонівська Грета вирушає на пошук Белкули. При цьому разом з нею вирушає натовп зі збуджених жінок-прихильниць: "Натовп розгнузданих жінок вирушає за своїм ватажком, як рій бджіл кочівних – за маткою" [Норминтон 2001]. В іншому місці Нормінтон називає їх "натовпом біснуватих домогосподарок". Так само і на картині Брейгеля – за Гретою суне агресивний натовп жінок, які долають всі перепони, побивають навіть чоловіків-воїнів.

Н. Бочкарьова писала: «Картини нідерландських художників Північного Відродження Ієроніма Босха та Пітера Брейгеля не тільки стають однією із жанроутворюючих ознак цього своєрідного «роману культури», а й дозволяють говорити про особливий різновид «роману про картину». Від інших зразків популярного «роману про картини» як «вимерлого (або ж вимираючого) жанру», який часто будується на мотиві таємниці і злочину, що зумовлюють детективний і кримінальний сюжет (А.Перес-Реверс, Ф. Андахазі, Д. Браун), роман Нормінтона «Корабель дурнів» вигідно відрізняє поетика народної сміхової культури середньовіччя з її карнавальністю, амбівалентністю, концепцією вмираючого і відроджуваного тіла. Основна «таємниця» роману Нормінтона пов'язана з творчістю, що породжується функцією картини Босха як частини ренесансної культури, а основний «злочин» автора і близьких йому героїв – пристрасть вигадувати і розповідати історії» [Бочкарева 2009, 89]. Нормінтон досягає ефекту картини в картині подібно до словесного ефекту тексту в тексті.

Розповідь Монашки представляє собою словесну ілюстрацію до картин П. Брейгеля «Сінокос» та «Жнива» (1565). Знову стикаємось з ефектом картини в картині. Ось специфічний опис: «Якщо дивитися з самої вершини горба за селом, то будинки внизу так і сяють на сонці, як глазуровані кораваї. Селяни працюють не покладаючи рук на полях. Працюють всі, окрім хворих і калік: косять траву, збирають її в скирти, вантажать граблями на вози". Поволі картина починає розгортатись та поперсонально озвучуватись. Так оживає історія кохання Агнесс і Вільгельма, яка позбавлена еротизму, тілесності, існує поза часом і простором, а місце і час зустрічі головних героїв постійно корегується станом речей та міфічною постаттю Срібного лицаря на білому коні, який врешті виявляється носієм чуми, її передвісником.

"Історія покаянного пияка" апелює до картини П. Брейгеля "Вавілонська вежа" (1563). Знову картина в картині, алегорія в алегорії. Екфрастична алегореза видається безкінечною. Тим паче, що читач може додати до описаного ще й власні міркування з приводу Вежі за художніми текстами (Пісня Пісень, Флобер, Умберто Еко, Джон Фаулз та ін.). Втім, символіка Вежі у Г. Нормінтона розгортається згідно до середньовічних та ренесансних уявлень про Вежу як символ непорочності та витривалості. У Нормінтона Вежа не має вікон. Її вершину не можна побачити знизу. До його Вежі люди приносять свої *винаходи*. Тут же знаходимо образну алегорезу на плагіат: герой знаходить копію власного винаходу «збивалка» у брата Нестора. Потім виявляється, що герой винайшов збивалку незалежно від Нестора, який був у цій справі першим.

Оповідання покаянного п'яниці розгортається у філософему людської цивілізації як цілковитого та поступального виродження, як забування знання та істин, а не винайдення їх. Вежа ж символізує руйнування думки, цивілізації та моралі. «Те, що вчені та мислителі називають прогресом, є ні чим іншим, як Стислим Повторенням». «Вежа – це Повторення» [Норминтон 2001]. Ці істини відкриває майстер Гербош фон Окба у посмертній записці для новачка. Влада потрібна для влади. Брат Кай приходить із ножем до героя, щоб відстояти владу для себе. Це влада над мешканцями Вежі, що йде у небуття, що символізує суцільну руйнацію думки й прогресу.

Історія Блазня лаконічна й нагадує Брейгеля за стилем. Проте такого сюжету ані у Брейгеля, ані у Босха немає. Йдеться про блазня Муху, якого принц наблизив до себе, розбестив розкошами, а потім дозволив, щоб Муху випороли різками замість нього, коли принц підпалив бібліотеку, книги якої йому читати зовсім не хотілося. Вся новела є унаочненням прислів'я "хлопчик для побиття". А ми знаємо, що у П. Брейгеля є картина "Фламандські прислів'я". Тут стикаємось з явним прагненням продовжити традицію словесних вже не живописних ілюстрацій до прислів'їв. Живописні прислів'я Брейгеля й словесні Нормінтона – це *інтермедіальні форми однієї семантичної групи*.

Роман-екфрасис завжди поліфонічний. Горацio – Ієронім – Ганс – імена одного й того самого персонажа з історії горлопанів – це не проста гра у найменування, а вираження суті різними голосами, оповідь про одне явище відразу у три голоси. Бахтінівський принцип поліфонії втілений сповна, проте особливість та, що виокремлення кожного з голосів є виразним, театралізованим, демонстраційним. Вирізнення "голосів" проглядає і в поділі тексту на історії і тут відчутна традиція "Декамерона" Боккаччо: сюжет складається з окремих історій, їх десять, як і в "Декамероні", хоча десятеро пливуть і в кораблі Босха, одинадцятий на мачті врізає курку.

Епілог роману "Корабель дурнів" представляє собою специфічний міксінг окремих образів з картин Брейгеля та Босха, при чому відбираються найбільш потворні та страшні, наділені симптоматикою кінця світу, як у Босха, так і у Брейгеля. Риба, у пащі якої смикаються людські постаті в останній агонії, слизькі потвори поглинають людську плоть разом із блювотинням, блазень смикається у пащі кита, велетенська мушля ковтає п'яну бабу… Врешті, корабель йде під воду, бо морські потвори пробивають в ньому дірки. Ця апокаліптична картина за візуальними характеристиками відповідає водночас двом художникам – Брейгелю й Босху. У кожного є картини на тему семи смертних гріхів. Пітер Брейгель намалював 8 картин на тему Семи смертних гріхів: Сріблолюбство - avaritia, Заздрість – invidia, Гординя - superbia, Гнів – Ira, Обжерливість – gula, Перелюб – luxuria, Лінощі – acedia. Картина Босха так і називається "Сім смертних гріхів". Тема гріха неоднозначно виринає в епілозі, другий пловець говорить: "Я не знаю, чому вони всі повинні були потонути. Що це: покарання – або спокутування? За які гріхи – і яких гріхів: простимі або смертні? А якщо так, то до чого тут блазень? Долю решти – при їх похоті, жадібності і розпачі, при їх лінощах і гордині – ще можна було б передбачити. Але блазня, який дурень в своєму праві, можна було б і помилувати: його професія, за ідеєю, повинна давати йому повну недоторканність". Він же й називає себе зберігачем всіх виголошених історій. Мовляв

саме він, другий плавець, записав їх для того, щоб прочитати комусь на іншому кораблі: "Я пливу до корабля, який, швидше, вутлий човник, і навіть не човен, а так, незрозумілого призначення посудина" [Норминтон 2001]. Корабель – символ цивілізації, а сама ця цивілізація не більше ніж історія, її природа суто наративна, оповідна, а отже нетривка та різноспрямована. Символіка "корабля дурнів" триваліша, ніж видається від початку (С. Брант "Корабель дурнів" 1494, у Босха – 1490). У 1962 Кетрін Енн Портер видала роман "Корабель дурнів", який мав шалений успіх. Цивілізація як форма нарації, яка залежить від оповідача, а оповідач може бути п'яним, може бути блазнем чи п'яною бабою… Отже, як пощастить.

Екфрастичний роман Г. Норміntона утворений на основі живопису. У німецькій теоретичній традиції, зокрема в працях К. Клювера, пропонується вирізняти різні типи екфрасисів за різними видами мистецтв, які вони захоплюють: живописний – Bildgedicht, музичний – Musikgedicht, архітектурний – Architekturgedicht [Word and Music Studies 1999]. Суть новітніх модифікацій роману в тому, що вони засновуються не на простому обіграванні певної суми формальних ознак, а на утворенні складної смислоструктури тексту, що базується, наприклад як у нашому аналізі, на живописному творі. Такий роман, як "Корабель дурнів" Норміntона міг бути написаний тільки у той час, коли накопичення прийомів екфрастичного перекладу досягло якісних переваг як система семіотичного перекладу міжвидових феноменів всередині культури.

1.*Байцак М.С.* Поэтика описания в прозе И.А. Бунина: живопись посредством слова. Авт. канд. фил. н. – Омск, 2009. – 17 с. 2.*Бочкарева Н.С.* Роман о художнике как «роман творения»: генезис и поэтика. –Пермь: Перм. ун-т,2000.–252 с. 3.*Бочкарева Н.С.* Функции живописного экфрасиса в романе Грегори Норминтона «Корабль дураков» // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – 2009. – № 6. – С.81-92. 4.*Брагинская Н. В.* О композиции «Картин» Филострата Старшего // Структура текста. – М., 1981. – С. 129-133. 5.*Брагинская Н.В.* Экфрасис как тип текста (к проблеме структурной классификации) // Славянское и балканское языкознание. Карпато-восточнославянские параллели. – М.: Наука, 1977. – С.259-283. 6. *Бычков В.В.* Становление византийской эстетики IV—VII века. // Бычков В. В. Малая история византийской эстетики // http://www.biblicalstudies.ru/Books/Bychk3.html 7. *Генералюк Леся*. Екфразис // Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва. – К.: Наукова думка, 2008. – С.290-293. 8.*Норминтон Грегори*. Корабль дураков. 2001. http://lib.rus.ec/b/75757/read. 9.*Ропер Дэвид.* Божий образец для нас // Истина сегодня. – 2009. http://www.biblecourses.com/Russian/ru_lessons/ RU_200903_06.pdf. 10.*Сидорова А.Г.* Роман-экфрасис Ю.В. Буйды «Эрмо» // Интермедиальная поэтика современной отеественной прозы (литература, живопись, музыка). Дис. на соискание уч. степ. канд. филол. н. – Барнаул, 2009. – 218 с. 11.*Третьяков Евгений*. Экфрасис как форма взаимодействия слова и образа. http://www.cultureurope.com/Livres/TAT27-111.pdf. 12.*Ходель Роберт*. Экфрасис и «демодализация» высказывания. // Экфрасис в русской литературе. Под редакцией Леонида Геллера. – Москва, 2002. – С.23-30. 13.*Domairon L.* Poétique française adoptée par la commission des livres classiques pour l'usage des lycées et des écoles secondaires. Paris, 1804. – 464 p. Є на GoogleBooks.

14.*Heffernan, James.* Entering the Museum of Words: Browning`s "My Last Duchess" and Twentieth-Century Ekphrasis // Icons – Texts – Iconotexts: Essays on Ekphrasis and Intermediality. Ed. By Peter Wagner. – Berlin; NY: de Gruyter & Co, 1996. – 262-280 pp. 15.*Heffernan J.A.W.* Museum of Words:The Poetics of Ekphrasis from Homer to Ashbury.–Chicago UP,2004.–257p. 16.*Kendra Jones.* The ekphrasis effect: an analysis of Goya's «Black Paintings» within Antonio Buero Vallejo's play the «Sleep of Reason» // Ciberletras: Revista de crítica literaria y de cultura, ISSN 1523-1720, Nº. 19, 2008. http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2742430. 17.*Mitchell William J. Thomas*. Ekphrasis and the Other // Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation. – University of Chicago Press, 1995. – 154 p. http://www.rc.umd.edu/ editions/shelley/medusa/mitchell.html 18.*Ruth Webb.* Ekphrasis, Imagination and Persuasion in Ancient Rhetorical Theory and Practice. – Farnham, UK/Burlington, VT: Ashgate, 2009. – 252 p. 19.*The Encyclopedia* of the Novel. –Wiley-Blackwell Encyclopedia of Literature, 2011.– Vol.1. – P. 234-235. 20.*Word* and Music Studies: Defining the Field Proceedings of the First International Conference on Word and Music Studies at Graz, 1997 / Bernhart, Walter, Steven Paul Scher and Werner Wolf (Eds.) – Amsterdam/Atlanta, GA: Rodopi, 1999. – 187 p.

Боднар О. М., ст. викл.,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СИСТЕМНА ОРГАНІЗАЦІЯ НІМЕЦЬКОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Стаття присвячена дослідженню основного виду парадигматичних зв'язків в німецькій терміносистемі екології, вирізненню та опису вертикальних та горизонтальних рядів, які утворюють екологічні терміни. Автор здійснює комплексний аналіз особливостей системного функціонування даного пласту галузевої термінолексики.

Ключові слова: *термінологія екології, терміносистема, термінологічне поле, парадигматичні та синтагматичні відношення.*

Статья посвящена исследованию основного вида парадигматических связей в немецкой терминосистеме экологии, выделению и описанию вертикальных и горизонтальных рядов, которые образуют экологические термины. Автор осуществляет комплексный анализ особенностей системного функционирования данного слоя отраслевой терминолексики.

Ключевые слова: *терминология экологии, терминосистема, терминологическое поле, парадигматические и синтагматические отношения.*

The author of the article has researched the main types of paradigm relations in the German terminological system of ecology. Vertical and horizontal rows, that form ecologic

al terms, have been defined and described. The complex analysis of specificity of the system functioning of the given layer of the branch terminological vocabulary has been conducted.

Key words: *terminology of ecology, terminological system, terminological field, paradigmatic and syntagmatic relations.*

За останнє десятиліття з'явилася низка фундаментальних досліджень, присвячених вивченню окремих термінологій (Л.О. Симоненко, І.М. Кочан, В.П. Даниленко, Л.В. Морозова та ін.). Учені порушують й активно досліджують найрізноманітніші питання термінології. Особливий інтерес викликає системна організація термінів різних галузей. На жаль, вивченню системних зв'язків між одиницями німецької екологічної термінології в сучасній лінгвістиці приділено значно менше уваги. Тому метою статті є комплексний аналіз особливостей системного функціонування даного пласту галузевої термінолексики. Мета зумовлює вирішення таких завдань: визначити основний вид парадигматичних зв'язків в терміносистемі екології, вирізнити та описати вертикальні та горизонтальні ряди, які утворюють екологічні терміни. Актуальність розвідки зумовлена тим, що в ній зібрано й систематизовано малодосліджений пласт лексики – німецькі екологічні терміни, вивчена їх системна організація.

У сучасній німецькій літературній мові, як і в будь-якій іншій мові, галузеві терміни обов'язково утворюють систему. Рівень системної організації окремих ланок мови науки, тобто галузевих терміносистем, є вищим порівняно з системною організацією загальнолітературної лексики, що зумовлюється, з одного боку, наявністю класифікацій за певним критерієм відповідних понять, а з іншого – більш „оперативним" втручанням носіїв мови науки в організацію терміносистем [Даниленко 1977, 57].

Всередині галузевих терміносистем спеціальна лексика поділяється на термінологічні поля та мікрополя, де окремі слова пов'язані одне з одним *тематично, поняттєво та лінгвістично. Тематичний* зв'язок відбувається завдяки предметним знанням, на підставі яких і для точнішого викладу яких створюються одиниці спеціальної лексики. *Поняттєвий* зв'язок особливо необхідний для термінів, за допомогою яких членується і стає доступною для сприйняття певна галузь знань (пізнання). *Лінгвістичний* зв'язок супроводжує тематичний і поняттєвий, тому що, не називаючи поняття, неможливо пояснити, що це таке, і зробити явище, відкрите одним ученим, надбанням усього людства [Суперанская 1993, 9].

Важливо підкреслити, що лінгвістичний зв'язок лексики всередині одного поля (мікрополя) реалізується за допомогою мовних засобів, яким надається перевага у тій чи іншій галузі знань. Це можуть бути спеціалізовані афікси, слова, словосполучення, фрази, які складаються з національних та іншомовних елементів мови і які є найбільш характерними для певної галузі знань. Наприклад, для біології, хімії, медицини типовим є використання термінів з латинської та грецької мов [Суперанская 1993, 9]. Подібне спостерігаємо і в екологічній терміносистемі, де з однаковою активністю функціонують латинізми та грецизми. Пор.: *der Biotop* (біотоп) (від гр. βίος bíos – „Leben" та τόπος tópos – „Ort"), *das Reservat* (резерват, заповідник) (від лат. *"reservare"* – "aufbewahren, retten, vorbehalten") тощо.

Як наголошують А.В. Крижанівська та Л.О. Симоненко, термінологічна система є системою знаків-термінів певної галузі знань. Причому одні терміносистеми мають певну віддаленість, наприклад, лінгвістична і математична, інші ж, навпаки, настільки близькі, що утворюються спільні „нашарування". Прикладом такої близькості можуть бути біологічна, медична, фармакологічна термінології, які користуються багатьма спільними термінами [Крыжановская 1987, 120]. Явище „нашарування", на нашу думку, властиве й екологічній термінології, оскільки до її складу входять терміни природничих суміжних з нею наук, здебільшого – біології. Як коротко визначив екологію американський еколог Ю. Одум, екологія – це біологія навколишнього середовища [Джигирей 2002, 9]. А поява і функціонування тих чи інших термінів „зумовлена концептуальним апаратом наук, які вони обслуговують, закономірностями і процесами розвитку самих цих наук" [Даниленко 1980, 16].

Системність термінології ґрунтується головним чином на теорії поля. Теорію термінологічного поля висунув О.О. Реформатський, який указував, що поле терміна – це конкретна термінологія, поза якою слово втрачає свою характеристику терміна [Реформатский 1961, 51]. У свою чергу, Л. В. Морозова визначає термінологічне поле як строгу послідовну ієрархію зв'язків між термінами на основі їхніх семантичних показників – обов'язкових наукових дефініцій, які відображають логіко-поняттєві відношення в певній галузі знань [Морозова 1969, 224]. Ми підтримуємо думку І. М. Кочан, яка вважає, що кожному поняттєвому полю повинно відповідати певне знакове поле. Тобто система мови розмежовується на два паралельні типи полів: поняттєві та словесні, між якими не може бути абсолютного паралелізму. Словесне визначення терміна охоплює суттєві семантичні компоненти, в яких наявні головні ознаки конкретного наукового поняття. Дефініція окреслює значення терміна, формулюючи в стислій формі основний зміст поняття [Кочан 2004, 18].

Певна галузева термінологія, зокрема й екологічна, охоплює цілу низку термінологічних полів, пов'язаних між собою як у значеннєвому плані, так і в плані вираження. „В плані змісту відбивається суть поняття, зумовленого місцем останнього серед інших понять, забезпечується його точність, однозначність, лаконічність; в плані вираження системність досягається однотипністю словотворчих моделей" [Симоненко 1991, 15].

Основним і розвинутим видом парадигматичних зв'язків в термінології є гіперогіпонімічні відношення. Будь-яка галузева терміносистема має їх у своїй основі як показовий приклад логічних відношень, які є водночас вертикальними відношеннями суперординації (відношення роду до виду) і субординації (відношення виду до роду). Ці відношення релевантні і в організації екологічної термінології, оскільки процес термінологічної номінації забезпечується за допомогою вияву синтагматичних властивостей терміна. Синтагматичні значення виникають завдяки лінійним контактам між знаками (родовий термін і видові терміни) в лінійному ряді, який ілюструє звуження значення родового терміна за допомогою термінологічної семи або сем. В основі цього процесу – взаємозв'язок між родовим і видовим поняттям. „Утворення нових видових понять – процес об'єктивний. Тому для номінації нового змісту – видового поняття – одного родового терміна недостатньо і вона здійснюється за раху-

нок актуалізації мовною одиницею синтагматичних властивостей, тобто з опорою на значення лексичного конкретизатора" [Реформатский 1961, 51]. У результаті в терміносистемі вибудовуються гіперо-гіпонімічні зв'язки.

Парадигматичні відношення охоплюють тематичні групи, синоніми, антоніми, словотвірні парадигми тощо. Синтагматичні відношення – це відношення сполучуваності у певну синтагму за законами лексики та граматики. Якщо відношення лінійної сполучуваності (комбінації) утворюють синтагматику терміноелементів, то відношення нелінійної заміни (альтернації) утворюють їхню парадигму. Ці відношення чітко простежуються у термінологічних рядах [Суперанская 1989, 178].

Вирізняють *вертикальні й горизонтальні* термінологічні ряди. *Вертикальні ряди* об'єднують терміни, що належать до різних поняттєвих категорій: процесів, предметів, приладів, матеріалів. *Горизонтальні* ряди об'єднують терміни, що виражають одне поняття та мають спільні ознаки – компоненти, що відіграють роль класифікаторів цього поняття. На структурному рівні таку функцію можуть виконувати суфікси, міжнародні терміноелементи, окремі слова словосполучення тощо [Кочан 2004, 20]. Пор., наприклад: *die Phytohygiene, die Phytomelioration, die Phytotoxikologie* – горизонтальний ряд, в якому класифікаційну функцію виконує міжнародний терміноелемент грецького походження *Phyto-*, що у складних екологічних термінах вказує на зв'язок з поняттям „рослина".

Як засвідчує проведений нами аналіз, при визначенні екологічної специфіки, пов'язаної із процесом номінації екологічних понять, функцію класифікатора поняття найчастіше виконують суфікси, блоки (терміноелементи), окремі слова у словосполученні. Наприклад: на позначення екологічних напрямків, вчень та абстрактних якостей використовується запозичений суфікс ***-ismus***: *der Darwinismus, der Neoevolutionismus, der Lamarckismus* або за допомогою блоків ***-meter***: *das Anemometer, das Aräometer, das Barometer*; ***-graph***: *der Thermohygrograph, der Aerograph, der Barograph;* ***-skop***: *das Nephoskop, das Radioteleskop* – за участю яких утворюються назви приладів, пристроїв для дослідження екологічних явищ. Терміни на позначення назв екологічних дій та процесів утворюються за допомогою національного суфікса ***-ung*** (*die Belastung, die Verschmutzung, die Ozonierung*) та запозиченого суфікса ***-tion*** (*die Erosion, die Melioration, die Regeneration*). Назви властивостей, характеристик, здатностей в екології найчастіше позначаються термінами на ***-keit/tät***: *die Widerstandsfähigkeit, die Unempfänglichkeit, die Schwerabbaubarkeit* тощо. Класифікатором екологічного поняття може виступати й окреме слово, пор., наприклад: ***die Belastung*** (забруднення) – *Belastung der Atmosphäre, Belastung durch Abprodukte, Belastung der Umwelt mit Abfallprodukten* тощо. Тобто конкретизатори вводять у сигніфікат нові дані про родове поняття, зокрема, Л.О. Симоненко такі терміни-словосполучення називає „вищим ступенем системної родо-видової ієрархії" [Симоненко 1991, 16].

Говорячи про системність екологічної термінології, беремо до уваги ядро та периферію, рівневу організацію, вертикальні та горизонтальні ряди, які утворюють екологічні терміни. При цьому зважаємо на те, що поняттєва *системність* не завжди співвідносна із системністю виражальною. Для плану вираження характерна системність словесного позначення, тісно пов'язана з процесами термінотворення і

зумовлена цілим рядом структурних моделей на різних ієрархічних рівнях. Терміни, на відміну від загальновживаних слів, мають більш чітку будову і їх логічні ряди парадигматичної організації залежать, насамперед, від логічної організації понятєвого апарата науки.

Аналіз фактичного матеріалу виявив, що семантичне ядро екологічної термінології формують прості терміни-слова (*der Abfall, die Belastung, das Ökosystem* тощо), кількість яких є незначною. Пояснюється це тим, що екологія як наука природничого циклу часто користується простими за структурою термінами, які обслуговують термінологічні поля суміжних природничих наук: біології – *der Typ, das Wesen, die Population*; хімії – *der Stoff, das Toxin, die Substanz*; географії – *das Areal, das Gebiet, die Zone*; фізики – *die Masse, der Raum, das Gewicht* тощо. Відповідно, перевага в екологічній терміносистемі надається складеним за структурою термінам, які комплексно виражають власне екологічну семантику, наприклад: *das Puffer*ökosystem*, die Puffer<u>z</u>one, ökologischer Ausgleichs<u>r</u>aum* (буферна зона) – „місцевість з природним або частково зміненим станом ландшафту, що оточує найбільш цінні ділянки екологічної мережі та захищає їх від дії зовнішніх негативних факторів природного походження або спричинених діяльністю людини" [Філіпчук 2003, 39].

Спрацьовує „правило", сформульоване Д. С. Лотте: будь-яка термінологія, яка не використовує метод прямого запозичення іншомовних термінів, може розвиватися в основному двома шляхами: чи змінювати значення вже існуючих слів і термінів, чи створювати словосполучення та складні слова. Перший спосіб можна застосовувати, якщо до терміна пред'являти лише умову його номінативності, тобто намагатися, щоб він був однозначним. А при усвідомленні іншої функції терміна – функції класифікаційно-систематизувальної – застосування способу „ускладнень". Тому головною причиною збільшення кількості „ускладнень" і розвитку їхніх конструкцій є збільшення і розвиток понять, що спонукає до ускладнення науково-технічного лексикону [Лотте 1969, 87].

Стрижневе „слово-термін" [Панько 1979, 134] екологічних термінів-композитів пояснюється допоміжним (залежним) компонентом, що комплексно окреслює власне екологічну семантику. Серед таких складених екологічних термінів фіксуються одиниці, що розрізняються за допомогою залежного компонента, який дозволяє зарахувати весь комплекс до аналізованої галузевої терміносистеми. Пор., наприклад: *der Schad<u>faktor</u>, der Schädigungs<u>faktor</u>, der Verschmutzungs<u>faktor</u>.*

Як і в будь-якій терміносистемі німецької мови, в екологічній реалізуються родо-видові зв'язки, що знаходять мовне вираження предусім у збільшенні кількості характеризуючих компонентів у видових назвах порівняно з родовою: *das Areal* (ареал) – *das Art<u>areal</u>, disjunktes <u>Areal</u>, geschlossenes <u>Areal</u>* тощо. Це той випадок, про який Д.С. Лотте писав як про „уточнення значення терміна" [Лотте 1961, 39]. У кожному із наведених прикладів синтагматичні властивості реалізуються через значення лексичного конкретизатора.

Відношеня між термінами-гіпонімами розглядаємо як багатогранну опозицію, що ґрунтується на спільності категоріальних ознак. Тому терміни, видові назви, містять ознаки значення терміна, виразника родового поняття, а також додаткові,

що звужують об'єм їхнього значення. Так, наприклад, гіперонімом до термінів *das Materialrecycling, das Müllrecycling, das Abfallrecycling,* виступає термін ***das Recycling***, тобто термін-виразник родового поняття, інші терміни є гіпонімами. Правда, в родо-видовому дереві вони можуть бути гіперонімами до інших гіпонімів. Так, наприклад, гіпонім *das Materialrecycling* виступає гіперонімом до терміна *das Glasrecycling*, а гіпонім *das Abfallrecycling* виступає гіперонімом до терміна *das Kunststoffrecycling*. У родо-видовому дереві терміна *das Recycling* є декілька груп гіпонімів, в основі виокремлення яких різні диференційні ознаки. Так, за семантичною ознакою „тип переробки" довкола терміна *das Recycling* групуються співгіпоніми: *thermisches Recycling, sekundäres Recycling, stoffliches Recycling*; за ознакою „матеріал переробки та вторинного використання" поєднуємо терміни *das Kernbrennstoffrecycling*, *das Altpapierrecycling*, *das Verpackungsrecycling* тощо.

Отже, системність екологічних термінів підпорядковується, з одного боку, внутрішнім закономірностям мовної системи, а з другого – відбиває структуру понять екологічної галузі знань, описаних цими термінами. Парадигматичні та синтагматичні відношення утворюють комплексні термінологічні поля, що є рядами екологічних термінів та охоплюють слова і словосполучення. В екологічній терміносистемі німецької мови реалізуються родо-видові зв'язки, що знаходять мовне вираження предусім у збільшенні кількості характеризуючих компонентів у видових назвах порівняно з родовою.

1.*Даниленко В. П.* Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с. 2.*Даниленко В. П.* Теоретичні та практичні аспекти нормалізації наукової термінології / В. П. Даниленко, Л. І. Скворцов // Мовознавство – 1980. № 6. – С. 16–21. 3.*Джигирей В. С.* Екологія та охорона природнього середовища / В. С. Джигирей. – К.: Знання, 2002. – 203 с. 4.*Кочан І.* Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові: [монографія] / І. Кочан. – Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Фанка, 2004. – 519 с. 5.*Крыжановская А. В.* Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / А. В. Крыжановская, Л. А. Симоненко. – К.: Наукова думка, 1987. – 163 с. 6.*Лотте Д. С.* Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 149 с. 7. *Лотте Д. С.* Образование и правописание трехэлементных научно-технических терминов / Д. С. Лотте. – М.: Наука, 1969. – 119 с. 8.*Морозова Л. В.* Дифференциальные признаки термина: структурные и статистические свойства английского языка / Л. В. Морозова // Ученые записки Калинин. пед. ин-та. – Калинин,1969. – Т. 64. – Вып. 2. – С. 223–249. 9.*Панько Т. І.* Від терміна до системи / Т. І. Панько. – Львів: Вища школа, 1979. – 148 с. 10.*Реформатский А. А.* Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский // Вопросы терминологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 46–54. 10. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко. – К.: Наук. думка, 1991. – 152 с. 11.*Суперанская А. В.* Общая терминология. Терминологическая деятельность / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М.: Ин-т этнологии и антропологии, 1993. – 288 с. 12. *Суперанская А. В.* Общая термино-

логия: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М.: Наука, 1989. – 243 с. 13. *Філіпчук Г. Г.* Словник термінів з питань екології та безпеки життя і діяльності: Навч. посібник. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – 752 с.

Бойніцька О.С., к. філол. н., доц., докторант,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОСОБИСТА ТА СУСПІЛЬНА ІСТОРІЯ В РОМАНІ КАЗУО ІШІҐУРО «ЗАЛИШОК ДНЯ»

«Залишок дня» К. Ішіґуро розглядається в контексті англійського історіографічного роману межі XX – XXI ст., зокрема, такого його жанрового різновиду, як ретроспективний роман. Аналізується взаємодія індивідуальної та колективної пам›яті, що корелює, відповідно, із особистою та суспільною історією у творі.

Ключові слова: *англійський історіографічний роман, ретроспективний роман, пам'ять, історія, Казуо Ішіґуро.*

«Остаток дня» К. Ишигуро рассматривается в контексте английского историографического романа рубежа XX – XXI вв., в частности такой его разновидности, как ретроспективный роман. Анализируется взаимодействие индивидуальной и коллективной памяти, коррелирующее, соответственно, с личной и общественной историей в романе.

Ключевые слова: *английский историографический роман, ретроспективный роман, память, история, Казуо Ишигуро.*

The Remains of the Day by K. Ishiguro is considered in the context of the English historiographic novel of the end of the 20th – the beginning of the 21st cent., particularly, of such its genre modification as the retrospective novel. The article analyses an interaction of individual and collective memory that correlates, correspondingly, with personal and general history in the novel.

Key words: *English historiographic novel, retrospective novel, memory, history, Kazuo Ishiguro.*

Пам'ять, поряд із традицією та історією, є одним із вимірів минулого, що виразно окреслюються в англійській літературі після Другої світової війни й утворюють ґрунт історіографічного роману межі XX – XXI ст. У низці творів (як-от: «Папуга Флобера» Дж. Барнса, «Залишок дня» К. Ішіґуро, «Земля води», «Відтоді й назавжди», «Останні розпорядження» Ґ. Свіфта), які можна об'єднати під назвою «ретроспективні романи», спостерігаємо взаємодію індивідуальної та колективної пам'яті: окремі оповіді – «історії», що стосуються особистого досвіду персонажів, нараторів або часом і са-

мого автора, виходять за межі особистостей та стосуються значно більшої спільноти, суспільства в цілому, перетворюються на «історію». У спосіб, подібний до індивідуального переосмислення персонажами своїх особистих історій, у ретроспективному романі здійснюється переосмислення з позицій теперішнього й перетворення історії взагалі.

Дослідження у галузі неврології довели, що пам'ять не зберігає й не відтворює первісне враження [Schacter 1996, 104]. Образ людини або події постійно розвивається у пам'яті, адже ми осягаємо минуле у світлі теперішнього, залежно від того, як ми змінюємося, змінюємо спільноти, до яких належимо, або змінюється наше положення у спільноті, змінюється наше світосприйняття тощо [Halbwachs 1950, 57-66]. Нові ідеї та спогади інших також можуть модифікувати вже існуючі спогади. Це постійне поновлення спогадів – як на індивідуальному, так і на колективному рівнях, – згідно наших нинішніх переконань, а також поглядів інших членів нашої соціальної групи, є несвідомим феноменом, а отже й образ минулого, що створюється з цих модифікацій, здається реальним. За Ж. Кандо, пам'ять є, радше, постійно поновлюваним, аніж достовірним відтворенням минулого [Candau 1998, 5].

Подібний процес ревізії минулого як шлях до поновлення цілісності свого досвіду та особистості загалом відбивається у ретроспективних романах. Зокрема, проблема недостовірності пам'яті, «ненадійності» спогадів та важкості самопізнання ретельно вивчається у романі Казуо Ішіґуро «Залишок дня» (The Remains of the Day, 1989). В одному інтерв'ю автор цього твору зазначив: «Такі речі, як пам'ять, те, як людина використовує її у своїх власних цілях, зі своєю метою – такі речі цікавлять мене … глибоко» [Mason 1989, 347]. Загальними обрисами «Залишок дня» схожий на «Папугу Флобера» Дж. Барнса: в обох творах розповідь про історичні події (в одному романі – таємні переговори, що вирішували долю Європи між двома світовими війнами, в іншому – життя Гюстава Флобера та літературне життя Франції XIX ст.) сплітається з особистими ремінісценціями нараторів та певною мірою змушує їх, попри тривалі намагання уникати глибинних одкровень, нарешті зустрітися зі своїм особистим минулим.

Центральний персонаж «Залишку дня» є типовим протагоністом ретроспективного роману: на схилі літ, емоційно травмований дворецький Стівенс бере коротку відпустку від своїх обов'язків у Даргінґтон-Холі – родовому маєтку, зараз, у 1956 році, придбаному заможним американцем – та вирушає в автомандрівку з Беркширу до Корнуолу, з метою зустрітися з міс Кентон, колишньою економкою маєтку, та обговорити можливість її повернення на службу.

Наратив у романі Ішіґуро має форму своєрідного журналу-щоденника Стівенса, в якому звіт про подорож перетинається з особистими спогадами та розміркуваннями про історичну роль Дарлінґтон-Холу. Адресат наратора не є чітко визначеним. Іноді оповідь Стівенса спрямована на певного читача, такого ж рівня та суспільного положення, як колишній господар Даргінґтон-Холу, а отже імплікує існування світу, що пішов у небуття разом зі смертю лорда Дарлінґтона – світу з чітким розмежуванням приватного та публічного, внутрішнього та зовнішнього, англійського та іноземного. Часом наратор звертається до позірної особи свого кола, рівної з ним за віком та до-

свідом, як-от у дискусіях щодо стандартів серед дворецьких. Однак, дедалі більш очевидним стає, що адресатом Стівенса є не інша людина, а він сам. Характер, що його показано у романі, суголосить способу його зображення. Стівенсова пильно точна оповідь, яка ніколи не дозволяє собі жодних відхилень від норм пристойності та правильного мовлення, відтворюється у наративі, так само замкненому у певних межах. Зауважимо, що «Залишок дня» – один із небагатьох історіографічних романів, котрі відмовляються від множинності наративних голосів.

Із перебігом оповіді вилаштовується зв'язок між теперішнім та минулим планами: минуле поступово, хоча й ненадійно, окреслюється, відновлюється в пам'яті наратора. Н.Ю. Жлуктенко у статті, присвяченій аналізу «Залишку дня», зазначає: «Ішігуро начебто керується уроками прустівського асоціативного письма. Стівенсова свідомість сфокусована на міс Кентон подібно до того, як думки героя Пруста спрямовані «на Сванову сторону». Ішігуро насичує оповідь дескриптивними елементами, в його творі, як і в романі Пруста, є місце пейзажам, жанровим сценам, ліричним відступам та історичним екскурсам. Автор «Залишку дня» монтує ретроспективу, відштовхуючись від вражень героя – зорових, тактильних, чуттєвих» [Жлуктенко 2000, 89].

Зокрема, відзначимо особливу роль, що її відіграє у романі пейзаж, краєвиди сільської Англії, якою подорожує персонаж. Озброївшись путівником «Дива Англії», написаним місіс Джейн Сімонс у 1930х роках, Стівенс усе ж таки почувається дуже невпевнено на початку своєї мандрівки: «Врешті-решт, я перестав упізнавати місцевість, і зрозумів, що так далеко ще ніколи не забирався. ... Мушу зізнатися, я відчув легку паніку, яка ще посилювалась побоюванням, що я, можливо, зовсім не на правильному шляху, і рухаюсь у цілком невірному напрямку, у якусь дику місцевість» [Ishiguro 1990, 24]. Вийшовши з авто, Стівенс зустрічає старого місцевого мешканця, котрий радить йому піднятись на пагорб та помилуватись «краєвидом, краще якого не знайти в усій Англії» [Ishiguro 1990, 25]. Панорама, що відкривається Стівенсові зачаровує його, і можна вважати, саме тієї миті розпочинається подорож персонажа не тільки на захід країни, а й у своє минуле. Дворецький і справді ступає на непередбачувану та емоційно небезпечну територію: «дика місцевість» англійської провінції є для нього настільки ж непізнаною, як і «дика місцевість» власного минулого. Увечері того ж дня повертаючись до ранішніх вражень, Стівенс відзначає характерну зовнішню «стриманість» англійського пейзажу [Ishiguro 1990, 28-29], і думки про співвідношення зовнішнього та внутрішнього, форми та змісту спонукають його до інтерпретацій своєї історії. Від роздумів про «величність» краєвиду Стівенс переходить до розміркувань про «величність» дворецького.

Ретроспекції персонажа здебільшого зумовлені прагненням довести самому собі, що як дворецький Даргінгтон-Холу він «настільки наблизився до самої маточини колеса, яке рухає світ, наскільки хтось, подібний до мене міг лише мріяти» [Ishiguro 1990, 126]. А втім, уся оповідь Стівенса засвідчує, радше, те, що він опинився не у центрі, а на периферії цього колеса історії. З історичного та класового погляду дворецький став аутсайдером. Навіть його підкреслено правильна англійська парадоксально звучить як набута мова іноземця.

Особисті ремінісценції протагоніста, вочевидь, домінують у творі, водночас, роман Ішігуро є обізнаним та глибоким дослідженням історичного часу. Розглядати «Залишок дня» в контексті історичного письма дає змогу яскраве відтворення міжвоєнного та повоєнного періодів, а також присутність у творі реальних історичних постатей (Ріббентроп, Освальд Мослі, Юніті Мітфорд, герцог Віндзорський). Окрім того, роман містить і імпліцитні історичні алюзії. Як приклад наведемо епізод суперечки між міс Кентон та Стівенсом з приводу «неправильного розташування» порцелянового китайця [Ishiguro 1990, 58-59]. Вказуючи на те, що прикраса знаходиться не на своєму місці, міс Кентон намагається змусити Стівенса визнати, що його літній батько - свого часу також видатний дворецький – втрачає хист та, прислуговуючи по дому, починає робити помилки. У деяких деталях цієї сцени наявний підтекст, який виходить за межі особистих стосунків персонажів. Пересунення порцелянової фігурки є ознакою рокового втручання похибки у ретельно відрегульований світ, а той факт, що контраст ладу та безладу тут ілюструється як неузгодження англійського та східного, вказує на зв'язок між внутрішнім та глобальним простором Імперії. Вочевидь, цей епізод містить натяк на перерозподіл сил на міжнародній арені та ті кардинальні зсуви та зміни, які відбувалися у світі до й після війни. Тут також слід зауважити, що 1956 рік – відправний часовий момент у романі – увійшов в історію Великої Британії як рік Суецької кризи, котра засвідчила ці зміни та втрату державою світового впливу. «Невірне розташування» фігурки є результатом помилки батька Стівенса, і китаєць пов'язується з небезпекою порушення порядку та простору. Наприкінці суперечки міс Кентон промовляє: «Подібні похибки можуть бути незначними самі по собі, містере Стівенс, проте ви повинні усвідомлювати їх більш широке значення» [Ishiguro 1990, 59]. Отже, «широке значення» пересунення китайця виявляється, можливо, навіть ще ширшим, ніж це уявлялося міс Кентон.

Зазвичай, у ретроспективному романі особиста історія персонажа та історія суспільна, певним чином, пов'язуються між собою – у «Залишку дня» вони вибудовуються навколо однієї проблеми, яка є ключем і до образу наратора, і до погляду на історію, що його пропонує роман Ішігуро. Це проблема «гідності», на переконання Стівенса, – визначальної риси «великого дворецького». Гідність, що надавала Стівенсові відчуття мети та власної значущості, розуміється ним як відмова від прояву почуттів, як чітке розмежування приватного та публічного, як вірність обов'язкам завжди та за будь-яких обставин, а загалом – як безособовість. За гідністю він ховає, навіть від себе самого, почуття до міс Кентон, і гідність змушує Стівенса, у момент, коли його батько вмирає у кімнаті нагорі, безпристрасно прислуговувати поважним гостям лорда Дарлінґтона, знаходячи самоствердження у служінні «видатному» чоловікові, котрий «сприяє прогресу людства» [Ishiguro 1990, 114]. Не проявляючи почуттів та не бажаючи мислити самостійно, Стівенс підпорядковує своє особисте життя відчуттю обов'язку, уникаючи, таким чином, відповідальності та прямих людських зв'язків.

Поступово, шар за шаром відкриваючи своє минуле, Стівенс приходить до розуміння недоречності своєї відданості лордові, прихильникові нацизму, і загалом до усвідомлення ілюзорної природи «гідності»: «Лорд Дарлінґтон був непоганою людиною. Зовсім непоганою. І він хоча б мав перевагу – міг наприкінці життя сказати,

що зробив свої власні помилки. Його світлість був людиною відважною. Він вибрав у житті свій шлях, як згодом виявилось, невірний, але вибрав сам, хоча б це, принаймні, він міг стверджувати. Що ж до мене, я навіть цього про себе сказати не можу. Знаєте, я довіряв. Довіряв мудрості його світлості. Усі ті роки служби, я вірив, що роблю дещо значуще. Я навіть не можу сказати, що я робив свої власні помилки. Справді, треба спитати себе, яка гідність є в цьому?» [Ishiguro 1990, 243].

Історія, непомітним учасником якої став Стівенс, штовхає його до усвідомлення того, що і дії, і нездійснення дій мають наслідки. Крізь свого персонажа Ішігуро нагадує, що з подібних діянь, здійснених та нездійснених, зрештою, складається як історія окремої особистості, так і історія суспільства. Звичайно, дворецький не несе відповідальності за Мюнхенську змову, Голокост або ж Другу світову, однак, його сліпа відданість своєму господареві є типовим прикладом спокусливості моделі стосунків лідера та послідовника, небезпечної в усі часи, а надто у період між двома світовими війнами.

Поїхавши вранці з Даргінгтон-Холу і повернувшись ввечері наприкінці сьомого дня, персонаж роману Ішіґуро здійснює мандрівку насправді набагато тривалішу, і досягає мети значнішої, аніж та, з якої він вирушив у путь. Ця подорож у минуле дає Стівенсові змогу «дивитись у майбутнє з надією і спробувати якнайкраще використати подарований залишок дня» [Ishiguro 1990, 244].

1. *Жлуктенко Н.Ю.* Текстуальні стратегії роману Казуо Ішігуро «Залишок дня» / Наталія Юріївна Жлуктенко // Наукова спадщина професора Ю.О. Жлуктенка та сучасне мовознавство: Зб.наук.праць. – КНУ ім. Т. Шевченка. – Київ, 2000. – С. 8891. 2. *Candau J.* Memoire et Identite / J.Candau. – Paris: PUF, 1998. – 225 p. 3. *Halbwachs M.* La Mйmoire collective / M.Halbwachs. – Paris: PUF, 1950. 4. *Ishiguro K.* The Remains of the Day / K.Ishiguro. – NY: Vintage, 1990. – 245 p. 5. *Mason G.* An Interview with Kazuo Ishiguro / G. Mason // Contemporary Literature. – 30.3. – 1989. – P. 337–347. 6. *Schacter D.* Searching for Memory: The Brain, the Mind, and the Past / D. Schacter. – New York: Basic Books, 1996. – 398 p.

Борисенко Н.Д., к. філол. н., доц.,
Житомирський державний університет

ҐЕНДЕРНА МАРКОВАНІСТЬ ПЕРСОНАЖНОГО ДИСКУРСУ СУЧАСНОЇ БРИТАНСЬКОЇ ДРАМИ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено аналізу персонажного дискурсу сучасної британської драми як такого, що відображує ґендерні стереотипи британської лінгвокультурної спільноти. Аналізується лінгвокультурна специфіка ґендерних стереотипів. Розглядаються особливості реалізації погрози в персонажному дискурсі сучасної британської драми.

***Ключові слова**: ґендер, ґендерний стереотип, персонажний дискурс, британська лінгвокультура, погроза.*

Статья посвящена анализу персонажного дискурса современной британской драмы, отражающего гендерные стереотипы британского лингвокультурного сообщества. Анализируется лингвокультурная специфика гендерных стереотипов. Рассматриваются особенности реализации угрозы в персонажном дискурсе современной британской драмы.

***Ключевые слова**: гендер, гендерный стереотип, персонажный дискурс, британская лингвокультура, угроза.*

The article deals with the analysis of Modern British Drama personages' discourse as such that reflects gender stereotypes of British lingual cultural community. Lingual cultural specific character of gender stereotypes is analyzed. The peculiarities of threat realization in personages' discourse of Modern British Drama are taken into account.

***Key words**: gender, gender stereotype, personages' discourse, British lingual cultural community, threat.*

У сучасних лінгвістичних розвідках незмінним залишається інтерес до статусних характеристик комуніката, що впливають на перебіг інтеракції. Однією з таких характеристик є ґендер, що розглядається сьогодні як соціокультурна категорія [див., напр., Бєлая 2009; Вахрамеева 2009; Герасименко, 2008; Гриценко 2011], а сучасна ґендерна теорія бере до уваги саме культурну зумовленість ґендеру та вказує на існування певного культурного коду, відповідно до якого мовець шукає ті мовні та мовленнєві одиниці, що відображують особливості ґендерної культури і утворюють простір національної ґендерної лінгвокультури. При цьому ґендер розглядається як основна антропометрична сутність лінгвокультури, один з важливих культурних концептів англомовного соціуму [Бодрова 2008, 135-136]. У сфері ґендеру культурний простір формує систему цінностей, правил та зразків поведінки, що є прийнятними для представників певної лінгвокультури [Герасименко 2007]. Лінгвокультурологічний підхід до ґендерних стереотипів дозволяє розглядати останні як лінгвокультурні

моделі, що існують у певному лінгвокультурному середовищі і фіксують уявлення цього середовища про представників протилежних статей, загострюючи певні риси, і дозволяють апелювати до цих уявлень у дискурсі [Некрасова 2009, 142-143]. Ґендерний дискурс, таким чином, сприймається як частина глобального культурного дискурсу, що безпосередньо впливає на мову та її вживання [Бодрова 2008]. Відповідно дискурсивні стратегії та тактики, що використовуються представниками протилежних статей, залежать певною мірою від культурних норм соціуму, а аналіз ґендерно маркованих стратегій та тактик спілкування є на часі. Розробка типології стратегій та тактик знаходить сьогодні широке висвітлення у цілій низці мовознавчих розвідок, що свідчить про важливість зазначеного феномену у процесі організації спілкування людини [див., напр., Ісерс 2002, 101]. Стратегія є сукупністю запланованих мовцем заздалегідь і реалізованих у комунікації ходів, спрямованих на досягнення комунікативної мети [Клюев 1998, 11], загальною схемою, що розгортається і репрезентується завдяки тактикам [Нікульшина 1998, 8], від вдалого і адекватного комбінування яких залежить успішність або неуспішність стратегії [Щипіцина 2007, 10]. Тактики складаються з окремих мовленнєвих ходів, що відповідають загальній стратегії [Формановська 2002, 58] та забезпечують корегування поведінки адресата відповідно до мети, яку переслідує адресант [Франко 2006, 115-121]. З іншого боку, використання тактик потребує постійного корегування поведінки адресанта, якщо певна тактика не спрацьовує, і певних навичок, які забезпечують можливість здійснювати вибір тактик вже у процесі спілкування, що забезпечується прагматичною компетенцією мовця. Дискурсивний аналіз, у свою чергу, дозволяє враховувати не лише власне повідомлення, а й екстралінгвістичний контекст, що значно розширює матеріал дослідження та робить його результати більш валідними.

Наше дослідження персонажного дискурсу сучасної британської драми розглядає використання тактики погрози та мовленнєвих актів менасивів, які зазвичай її реалізують, у персонажному дискурсі з метою досягнення впливу на адресата. Серед різноманітних класифікацій мовленнєвих актів обираємо класифікацію, запропоновану В.І. Карасиком, і побудовану на принципі врахування статусних відносин комунікантів [Карасик 1992, 120]. Відповідно до останньої мовленнєві акти, використання яких направлене на підвищення статусної позиції одного з комунікантів, називають *статусно-маркованими*. Останні, у свою чергу, поділяються на *статусно-фіксовані* (із заданою позицією адресата) й *статусно-лабільні* (в яких статусний вектор залежить від ситуації спілкування). Таким чином, вибір статусно-маркованого мовленнєвого акту зумовлений не лише інтенцією мовця, але й врахуванням статусної позиції комунікантів або бажанням адресанта підвищити власний статус чи статус слухача. Менасив є статусно-маркованим і статусно-фіксованим мовленнєвим актом, оскільки його реалізація має на меті керування діяльністю й поведінкою співрозмовника, що призводить до зміцнення статусу мовця.

З погляду Принципу ввічливості [Ліч 1983] та Теорії ввічливості [Браун, Левінсон 1987], мовленнєвий акт менасиву та тактика погрози належать до таких, які обмежують волю адресата, визначаючи його майбутні дії. Специфічною особливістю

тактики погрози та мовленнєвого акту менасиву є відсутність зацікавленості адресата в їх здійсненні:

Mum. *And don't you laugh at Gwyneth and don't you mention this to her or anyone else. If you do, I'll tell on you. And there're things I know about all of you that would surprise your better halves* (Wood 1977, 18).

Наявність тактики погрози та менасивів у висловлюваннях персонажів обох статей показує, що автор демонструє прагнення обох ґендерних груп до зміцнення свого статусу і відображує важливість статусної позиції в британській лінгвокультурі. Реалізація менасива у ситуації, коли статус мовця нижчий за статус слухача, свідчить про намір адресанта підвищити свій статус за рахунок вживання менасива, як то, у діаді чоловік-доглядальник і жінка-наймач. При цьому погроза-шантаж реалізується як реакція на дії персонажа-жінки, що має на меті звільнити доглядальника:

Peggy. *I won't pay you any more.*

Julian. *Then I'll take that little brown bottle down to the police station and ask them to analyze it* [Manktelow 1977, 58].

Гендерні розбіжності полягають у реакції співрозмовників протилежних статей на менасив. За відсутності експліцитних розбіжностей у статусі на користь чоловіка, в діаді *чоловік – жінка* жінка-адресат реагує на погрозу, підкоряючись чоловікові й виконуючи його вимоги:

Frank. *Well, if you go on being secretive, I shall have to go on calling him Valerie.*

Paula. *I wasn't being secretive.*

Frank. *Oh. I must have misunderstood.*

Paula. *Mark.*

Frank. *I see* [Benfield 1981, 5]. Так, персонаж-жінка поступається приятелю свого чоловіка й повідомляє йому ім'я коханця, на якого вона чекає, хоча спочатку і вдається до тактики виправдання власних дій (*I wasn't being secretive*). У цій ситуації автор твору підвищує статус персонажа-чоловіка не лише за рахунок вживання менасива в його репліці, але й за рахунок реакції персонажа-жінки.

У діаді *жінка – чоловік* адресат ігнорує погрозу в персонажному мовленні. Наприклад, у бесіді подружжя персонаж-чоловік не реагує на погрозу дружини піти від нього, якщо з ними буде жити свекруха:

Sam. *You've done it this time.*

Elsie. *No such luck. She'll be back. But this time if she comes, then I go – I promise you.*

Sam. *For God's sake, shut up! I've 'ad enough* [Vooght 1980, 15]. Тактика погрози виявляється не дієвою, хоча менасив комбінується з перформативом *(I promise you)*, що має підсилювати дієвість обраної тактики.

Як показують приклади, менасиви у мовленні персонажів-жінок зустрічають відсіч зі сторони персонажів-чоловіків:

Paula. *If you don't get out of here I shall call the police!*

Frank. *The police? Whatever will you tell them?*

Paula. *(nervously) I'll – I'll tell them you broke into my house.*

Frank. *But I didn't. (Pointedly) You opened the front door yourself. Don't you remember? (He moves towards the desk) Tell me, Paula – how would you feel about ... divorce?*

Paula. *What are you talking about?* [Benfield 1981, 11]. Аналіз ситуації показує, що для реалізації мети – позбутися приятеля чоловіка, який намагається її шантажувати, персонаж-жінка використовує тактику погрози. При цьому висувається вимога (*If you don't get out of here*), у разі невиконання якої буде реалізовано менасив (*I shall call the police!*). Доведення персонажем-чоловіком неспроможності погрози шляхом використання риторичного питання та питання повтору (*The police? Whatever will you tell them?*) зводить нанівець дієвість тактики і змушує персонажа-жінку продовжити спілкування, вдаючись до пояснень (*I'll – I'll tell them you broke into my house*). При цьому повтори (*I'll – I'll*) та особливості невербальної поведінки персонажа-жінки (*nervously*) демонструють зміну її психологічного стану та неможливість протистояти стратегії персонажа-чоловіка, який втягує жінку у подальше спілкування (*Tell me, Paula – how would you feel about ... divorce?*). Таким чином, жінка не досягає мети припинити спілкування і відповідає питанням на питання (*What are you talking about?*). Мовленнєвий акт квеситива, реалізований персонажем-жінкою, одночасно виконує дві функції, а саме сигналізує про зацікавленість жінки у подальшому перебігу інтеракції і вимагає уточнення попереднього питання та дозволяє виграти час, щоб скорегувати власну стратегію.

У спілкуванні персонажів, коли кількість учасників перевищує двох, тактика погрози, реалізована персонажем-жінкою, зустрічає неприйняття не тільки з боку чоловіка-адресата, але й з боку інших персонажів-чоловіків, що беруть участь у комунікації:

Mrs. Evans. *I hope you'll enjoy carrying every drop of water across those fields, Vicar.*

Vicar. *Oh dear, oh dear! I don't know what to say. It's blackmail, Mrs. Evans. I don't think legally you can...*

Griffiths. *Ah, you may have a point there, Vicar. I should say that the Evanses have a contract to supply the village with water...*

Mrs. Evans. *(hastily) Nothing in writing, nothing in writing.*

Griffiths. *And that if they don't fulfill the contract the Local authority might take over the supply* [Wood, 1977b:17]. Коли персонаж-жінка погрожує вікарію відключити водопровід, то не лише вікарій протидіє погрозі, апелюючи до моральної сторони справи (*It's blackmail*) та висуваючи контраргументи (*I don't think legally you can*), а й один із присутніх персонажів-чоловіків пояснює неможливість виконання погрози (*the Evanses have a contract to supply the village with water*). Все це призводить до того, що персонаж-жінка вимушена застосувати тактику виправдання (*Nothing in writing, nothing in writing*).

Тактика погрози та мовленнєвий акт менасиву у персонажному дискурсі сучасної британської драми виступає як один із засобів зміцнення статусу комуніканта, до чого прагнуть персонажі обох статей. Реалізації цієї мети сприяє не тільки погроза, а й реакція на неї адресата. Розбіжності полягають у тому, що реакція персонажів-жінок на менасиви персонажів-чоловіків сприяє зміцненню статусу останніх. Реакція персонажів-чоловіків на погрози, реалізовані персонажами-жінками, спричиняє протилежний ефект. Таким чином, драматург відтворює гендерні розбіжності як у реалізації певних мовленнєвих актів, так і в реакції адресата на них. При цьому реакція

адресата-жінки підвищує дієвість мовленнєвого акту, а відповідь адресата-чоловіка знижує її. Загалом, особливості використання тактики погрози у ґендерно маркованому персонажному дискурсі відображують ті моделі ґендерної поведінки, що існують в британській лінгвокультурній спільноті.

Подальшою перспективою дослідження є порівняльний аналіз ґендерних моделей поведінки, стратегій й тактик спілкування як таких, що відображують ґендерні стереотипи у різних лінгвокультурах.

1. *Белая Н.В.* Гендер как фактор социальных отношений в английской, американской и русской лингвокультурах : Автореферат диссертации … (10.02.19…) / Белая Наталия Викторовна; Воен. ун-т. - Москва, 2009. - 18 с. 2. *Бодрова А.А.* Гендерный дискурс как средство создания комического. // Вестник Чувашского университета. – Вып.7. – Чебоксары, 2008. – С. 135-140. 3. *Вахрамеева А.С.* Гендерно-ориентированные высказывания в современном английском языке (на материале женской прозы). Автореф. дис… канд. филол. наук.: 10. 02. 04 – Германские языки / СПбГУ. – С.Пб., 2009. 19с. 4. *Гендер* в английской лингвокультуре : Коллективная монография / Е.С. Гриценко, А.О. Лалетина, М.В. Сергеева. – М.: Флинта, 2011. – 224 с. 5. *Герасименко И.Е.* Гендер в коннотативном пространстве русской лингвокультуры. – Тула: Изд-во ТГПУ им. Л.Н. Толстого, 2008. – 189 с. 6. *Герасименко И.Е.* О специфике гендерного стереотипа // Русская словесность в контексте современных интеграционных процессов: Материалы II Междунар. научн. конф., Волгоград, 24-26 апреля 2007 г.: В 2-х т. – Т.1. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2007. – С. 676-680. 7. *Исерс О.С.* Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. – М.: УРСС, 2002. –284 с. 8. *Карасик В.И.* Язык социального статуса. – М.: Институт языкознания РАН, 1992. – 330 с. 9. *Клюев Е.В.* Речевая коммуникация. – М.: ПРИОР, 1998. – 224 с. 10. *Некрасова А. Е.* Этнические стереотипы в медийном дискурсе: механизмы интерпретации и попытка классификации. // Вестн. Моск. ун-та. – Сер. 19. *Лингвистика* и межкультурная коммуникация. – 2009. – №2. – М., 2009. – С. 141-147. 11. *Нікульшина Т.М.* Інформаційна стратегія у спонукальному дискурсі (на матеріалі англійської мови): Автореф. дис… канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови / КНЛУ. – К., 1998. – 18 с. 12. *Формановская Н.И.* Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. – М.: Рус. яз., 2002. – 216 с. 13. *Франко О.Б.* Стратегії мовця-ініціатора у німецькомовному спонукальному дискурсі // Вісник КНЛУ. Серія Філологія. – К.: Вид-во КНЛУ, 2006. – Т. 9, № 1. – С. 115-121. 14. *Щипіцина Ю.В.* Англомовні тексти з корпоративної етики: лінгвопрагматичний та семантико-когнітивний аспекти: Автореф. дис… канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови / КНЛУ. – К., 2007 – 20 с. 15. *Benfield D.* In for the Kill. – L.: Samuel French, 1981. – 77 p. 16. *Brown P., Levingson S.* Politeness: Some Universals in Language. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987. – 345 p. 17. *Leech G.* Principles of Pragmatics. – L., N.Y.: Longman Linguistic Library, 1983. – 250 p. 18. *Manktelow B.* They Call it Murder. – L.: Samuel French, 1977. – 65 p. 19. *Vooght Ch.* Barbecue. – L.: Samuel French, 1980. – 20 p. 20. *Wood M.* A Moving Story. – L.: Samuel French, 1977. – 24 p. 21. *Wood M.* Parochial Problems. – L.: Samuel French, 1977. – 25 p.

Боронь О.В., к.філол.н., ст. наук. сп.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ

ЖОРЖ-САНДІВСЬКА РЕМІНІСЦЕНЦІЯ У ПОВІСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «ПРОГУЛКА С УДОВОЛЬСТВИЕМ И НЕ БЕЗ МОРАЛИ»

Стаття присвячена з'ясуванню функціонального значення жорж-сандівської ремінісценції в повісті Т. Шевченка «Прогулка с удовольствием и не без морали».
Ключові слова: *інтертекстуальність, претекст, ремінісценція, алюзія.*

Статья посвящена определению функционального значения жорж-сандовской реминисценции в повести Т. Шевченко «Прогулка с удовольствием и не без морали».
Ключевые слова: *интертекстуальность, претекст, реминисценция, аллюзия.*

The article defines the functional meaning of George Sand's reminiscence in the story «Walking with pleasure and not without morals» by T. Shevchenko.
Key words: *intertextuality, ante-text, reminiscence, allusion.*

Дослідники не раз намагалися з'ясувати ступінь ознайомленості Шевченка із творчістю Жорж Санд, з одного боку, а з іншого – розшукати відповідні відгомони у його повістях. Схоже, першим цю проблему сформулював П. Филипович, який небезпідставно стверджував: «Певно, знав він і твори Жорж Занд. Зберігся такий його малюнок з періоду заслання. Шевченко сидить коло столу й малює товариша, що стоїть проти нього з голою спиною: на підлозі лежить книжка з написом "G. Sand 1851 г.". На засланні Шевченко радий був кожній книжці – так важко було їх діставати. Мабуть, ознайомився він із цією книжкою Жорж Занд, читав же він колись у первотворі повість Поль де Кока, Гіббона, та, певно, й інші книжки. Звичайно, міг він читати – в різні часи життя – й численні російські переклади популярних тоді романів французької письменниці» [Филипович 1926, 4]. Варто застерегтися: роман «Андрей Савояр» Поль де Кока Шевченко найімовірніше читав у російському перекладі (1831–1832, тт. 1–5), щодо іншого його роману – «Брат Яков», – то у повісті «Художник» згадується лише, що головний герой із Л. Демським (реальність особи якого досі не доведена [Т. Г. Шевченко. Біографія 1984, 299]) перекладали з нього розділ; той самий персонаж повісті стверджував: «У Карла Павловича есть Гиббон на французском языке, и я не могу смотреть на него равнодушно» – і тільки [Шевченко 2003, 157]. П. Филипович має на увазі малюнок «Шевченко серед товаришів», створений у липні-серпні 1851 р. [Шевченко 1964, № 15], на думку упорядників Повного зібрання творів у десяти томах, на книжці проставлено авторську дату виконання сепії [Шевченко 1964, 14]. П. Филипович помиляється, цитуючи напис: скорочення «г.» на малюнку немає, тобто цифра може означати рік виходу друком франкомовної книжки Ж. Санд. Крім самого Шевченка, на сепії зображено також Л. Турно та Бр. Залеського. Деталь доволі промовиста: таким чином художник зафіксував факт наявності

творів французької письменниці в товаришів по засланню. Французькою мовою 1851 року вийшли два романи Жорж Санд, зокрема «Замок самотності» («Le Château des Désertes») і «Правдива історія Грибуля» («Histoire du véritable Gribouille»), та кілька п'єс, однак, зрозуміло, напевне говорити саме про одне з цих видань не випадає з огляду на короткий часовий проміжок між публікацією книжок та початком Каратауської експедиції (28 травня 1851 р.). У всякому разі не буде перебільшенням стверджувати, як це робили дослідники і раніше, що романи Жорж Санд і висловлені в них ідеї обговорювалися засланцями за участю Шевченка. Є. Кирилюк навіть вважає, що читання романів Жорж Санд «якоюсь мірою могло наштовхнути Шевченка на думку писати повісті» [Кирилюк 1959, 351].

Про те, що Шевченко міг ознайомитися з романами Жорж Санд у російських перекладах ще до арешту, можна говорити лише гіпотетично, хоч і виключати цього, звісно, не можна. Як відомо, популярність письменниці у Росії 1840-х рр. була надзвичайна. Так, 1845 р. один і той самий переклад П. Фурмана роману «Мельник із Анжибо» (1845) виходить одразу в двох російських видавництвах. Водночас маємо більш певні відомості про ознайомленість Шевченка з критичними статтями про творчість Жорж Санд. Так, у Щоденнику поет записав свій сон, у якому йому явився М. Щепкін: «Я ему заметил, почему он не продолжает свои "Записки артиста", начало которых напечатано в первой книжке «Современника» за 1847 год» [Шевченко 2003, т. 5, 40]. У першому номері часопису опублікована і розлога стаття А. Кронеберга «Последние романы Жорж Санд», в якій слушно зауважено радикальну зміну предмету зображення в літературі: «… в кабінеті міністра і літератора незримо присутній народ і кабінетні люди дуже ясно усвідомлюють цю присутність» [Кронеберг 1847, 89]. Ця ідея суголосна настановам Шевченка-прозаїка, персонажами повістей якого виступають люди з народу, позначені яскравою індивідуалізацією.

Ідеологічну, сказати б, дискусію серед літературознавців свого часу викликала Шевченкова згадка про комунізм у «Прогулке с удовольствием и не без морали». Розповідаючи про марні спроби Курнатовського домогтися прихильності кріпачки Олени, письменник глузливо додає: «Прежние благородные обладатели крепостных душ только гаремы заводили из собственных девок, а теперь жениться начали. Выходит, что идея о коммунизме не одна только пустая идея, не глас вопиющего в пустыне, а что она удобоприменима к настоящей прозаической жизни. Честь и слава поборникам новой цивилизации!» [Шевченко 2003, т. 4, 261]. О. Білецький [Білецький 1965, 235], а пізніше і Ю. Івакін [Івакін 1986, 92–93] резонно зауважують: це – іронія. Натомість Л. Кодацька звертає увагу [Кодацька 1972, 128], що Ф. Прийма наведений фрагмент трактує у цілком серйозному тоні. Справді, дослідник пафосно стверджує, що Шевченко невипадково звертається до «проблеми комуністичних форм співжиття» [Прийма 1961, 152], на його думку, в повісті знайшли своє відображення ідеї жорж-сандизму, оскільки письменниця розв'язувала проблему комунізму в романах «Мельник із Анжибо» та «Гріх пана Антуана» (1845) приблизно так само, як і Шевченко в «Прогулке…». У названих творах Жорж Санд «робітники і селяни одружуються з графинями і поміщицями, а поміщики і графи – з селянськими дівчатами» [Прийма 1961, 152]. По-перше, не помітити сарказм наведених слів Шевченка неможливо. По-

друге, Ф. Прийма вдається до примітивізації змісту романів французької письменниці: їхній сенс полягає зовсім не в одруженні представників протилежних соціальних станів. У «Мельнику із Анжибо» [Санд 1973], зокрема, це взагалі не так: баронеса справді закохана в простого робітника, однак він син досить заможного комерсанта, після смерті якого свідомо роздав усі гроші, бо вважав їх брудними. Анрі не може одружитися з несподівано овдовілою Марсель, адже вона занадто багата. У результаті фабульних перипетій, зрештою, з'ясовується, що баронеса після виплати всіх боргів залишиться незаможною, чому страшенно радіє, головне ж – вона сповідує ті ж ідеї про шкідливість і небезпечність грошей, необхідність служіння бідним і т.д., що й її наречений. Російський читач не міг скласти адекватного уявлення про оригінал через втручання цензури, на що натякає у своїй рецензії В. Бєлінський: «…мрії закоханої пари, які вимальовуються на першому плані, такого роду, що не можуть бути передані російською мовою; тому перекладач дозволив собі дещо переробити, перетворити і переправити…» [Белинский 1955, 408–409]. Утім, їхні мрії доволі туманні і невизначені, в чому, зокрема, зізнається й сам Анрі. Відкидаючи поширені на той час концепції соціального устрою, зокрема фур'єризму та сен-симонізму, герої роману не можуть запропонувати щось якісно інше. Однак вони наполегливо шукають соціальної справедливості, визнають за необхідне для себе працювати, аби заробляти на життя, тощо. У романі «Гріх пана Антуана» [Занд 1930], син багатого промисловця Еміль – пропагандист комуністичних теорій – одружується з позашлюбною донькою збіднілого графа (її матір теж була аристократичного походження); цей шлюб стає можливим тільки завдяки маркізу Буагібо, прихильнику комунізму, який усі свої кількамільйонні статки заповів подружжю для створення в майбутньому комуни. Жан, виразник авторської позиції в романі, не розуміє значення бурхливого розвитку промисловості, як свого часу й англійські лудити, натомість Шевченко передбачав історичну роль владного приходу буржуазних відносин у пореформену Росію: «Великий Фультон! И великий Ватт! Ваше молодое, не по дням, а по часам растущее дитя в скором времени пожрет кнуты, престолы и короны, а дипломатами и помещиками только закусит, побалуется, как школьник леденцом. То, что начали во Франции энциклопедисты, то довершит на всей нашей планете ваше колоссальное гениальное дитя. Мое пророчество несомненно» [Шевченко 2003, т. 5, 86–87]. У згаданій статті А. Кронеберг цілком правильно оцінює роман як художньо слабкий [Кронеберг 1847, 93]. За його словами, якщо вилучити схематичну й бліду любовну історію, на якій тримається твір, залишається «дисертація про різні соціалістичні предмети» [Кронеберг 1847, 92]. Палкі промови Еміля на захист своїх теорій критик небезпідставно називає «порожніми і гучними фразами». Таким чином, іронічний відгук Шевченка про комунізм цілком узгоджується з поглядами А. Кронеберга. Попри те, що герої Ж. Санд належать до різних (але не антагоністичних) станів, їх, крім, зрозуміло, кохання, об'єднує висока освіченість, спільність переконань і поглядів на призначення людини в суспільстві. Подружжю Олени та Курнатовського це абсолютно не властиво – радикальних духовно-психологічних змін поміщик зазнає пізніше, очевидно, під впливом своєї дружини. Більш схожа на історію одруження в «Прогулке…» аналогічна фабульна схема іншого роману Жорж Санд – «Лукреція Флоріані» (1846), про

який переважно йдеться в Кронеберга. Кохання між людьми надзвичайно різними за складом характеру, не тільки соціальним становищем – князем та актрисою, дочкою рибалки.

До важливих свідчень обізнаності Шевченка з творчістю Жорж Санд можна віднести пізніший спогад М. Чалого про перебування поета в Києві у серпні 1859 р.: «Говорячи про "Інститутку", присвячену йому Вовчком, Тарас Григорович зробив досить дивне зіставлення, порівнявши малоросійську письменницю з Ж. Санд, яка, на його думку, Марії Олександрівні "й у куховарки не годиться"!» [Чалий 2011, 117]. Несподіване й дивне для мемуариста порівняння Шевченка говорить про те, що ім'я французької письменниці було в активному лексиконі поета, воно логічно спало йому на гадку через наявність спільної основи для порівняння – обидві були жінками-письменницями, яким у середині XIX ст. доводилося долати гендерні стереотипи й прокладати шлях до літературного визнання. Шевченко, зрозуміло, підносить народну творчість Марка Вовчка, полемічно знижуючи значення доробку Ж. Санд, однак не відкидає його цілком.

Зі сказаного випливає, що у витлумаченні цитованого фрагменту повісті Шевченка тривалий час превалювала кон'юнктурна догма, на догоду якій митця прагнули перетворити якщо вже не на комуніста, то принаймні утопічного соціаліста. Шевченко справді, як видно, певною мірою знав ідеї Ж. Санд, був ознайомлений із деякими її творами (гіпотетично – в оригіналі чи російських перекладах) і безперечно – з критичними статтями про її творчість у періодиці. Ці ідеї, без сумніву, не раз обговорювалися у товариському колі. Важливе інше – Шевченко ставився до них скептично, як до незастосовних у реальному житті теорій, яким він протиставляє звичайні радощі людського життя, для них не потрібно вигадувати нові суспільні відносини, достатньо лише піднятися над своїм середовищем, стати освіченим. Цей погляд українського письменника виявився у мимовільній ремінісценції в «Прогулке…». Інша річ, що його мрії були теж недосяжні, однак цілком відповідали прагненню утілити в «Прогулке…» просвітницькі настанови. Зрозуміло, Шевченко з вторинних джерел чи недосконалих та скорочених перекладів не міг скласти повне уявлення про політико-економічні погляди Жорж Санд, однак власну думку з приводу шукань французької письменниці він, безперечно, мав. Прикметно, що в часописі «La Revue Indépendante» («Незалежний огляд»), редагованому Ж. Санд спільно з П. Леру, 1848 року з'явилася стаття Е. Хоєцького «Порівняльне вивчення слов'янських мов і діалектів», в якій згадувався і Шевченко: «De nos jours, plusieurs écrivains du pays, animés de l'amour de leur langue maternelle, ont commencé à publier des poésies, des nouvelles et d'autres œuvres littéraires dans un dialecte national pur, mélodieux et correct. Kotlarevsky donna le premier l'exemple: outre plusieurs chansons et ballades, il a travesti l'Énéide avec beaucoup de naïveté et d'esprit; Pavlovsky, Chevtchenko, Mohyla, Halka et autres marchèrent sur ses traces, et publièrent quelques poésies lyriques» [Chojecki 1847, 362]. («У наші дні кілька місцевих письменників, натхнених любов'ю до материнської мови, почали друкувати поезії, повісті й інші літературні твори, писані чистим, мелодійним і правильним народним наріччям. Першим подав приклад Котляревський, який поза кількома піснями та баладами так по-простонародному й так дотепно перелицював «Енеїду»;

його слідами пішли й надрукували кілька ліричних поезій Павловський, Шевченко, Могила, Ганка й інші». – Переклад С. Захаркіна). На той час поет перебував уже на засланні.

1. [*Белинский В. Г.*] Мельник (Le Meunier d'Angibault). Роман Жоржа Санда. […] // Отеч. зап. – 1846. – Т. XLIV. – № 1. – Отд. VI. – С. 1–2. Цит. за: Белинский В. Г. Полн. собр. соч.: [В 13 т.]. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – Т. 9. – С. 407–409. 2. Білецький О. І. Російська проза Т. Г. Шевченка // Білецький О. І. Зібр. праць: У 5 т. – К.: Наук. думка, 1965. – Т. 2. – С. 219–243. 3. *Занд Ж.* Гріх пана Антуана. – Х.; К.: ДВУ, 1930. – 312 с. 4. *Івакін Ю. О.* Нотатки шевченкознавця. – К.: Рад. пис., 1986. – 311 с. 5. *Кирилюк Є. П.* Т. Г. Шевченко. Життя і творчість. – К.: Держ. вид-во худ. літ-ри, 1959. – 675 с. 6. *Кодацька Л. Ф.* Художня проза Т. Г. Шевченка. – К.: Наук. думка, 1972. – 327 с. 7. *Кронеберг А.* Последние романы Жорж Санд // Современник. – 1847. – № 1. – Отд. III. – С. 86–102. 8. *Прийма Ф. Я.* Шевченко и русская литература XIX века. – М.; Лг.: Изд-во АН СССР, 1961. – 411 с.; 9. *Санд Ж.* Мельник из Анжибо // Санд Ж. Собр. соч.: В 9 т. – Лг.: Худ. лит-ра, 1973. – Т. 7. – С. 5–316. 10. *Филипович П.* Європейські письменники в Шевченковій лектурі // Пролетарська правда. – 1926. – 10 берез. 11. *Чалий М. К.* Життя і твори Тараса Шевченка. (Звід матеріалів до його біографії). – К.: Веселка, 2011. – 263 с. 12. *Т. Г. Шевченко*. Біографія. – К.: Наук. думка, 1984. – 557 с. 13. *Шевченко Т. Г.* Повн. зібр. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 4. – 599 с. 14. *Шевченко Т. Г.* Повн. зібр. тв: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 5. – 495 с. 15. *Шевченко Т.* Повн. зібр. тв: В 10 т. – К.: Наук. думка, 1964. – Т. 9. 16. *Chojecki E.* Étude comparée des langues et dialectes slaves // La Revue Indépendante. – Paris, 1847. – 10 vol. – août.

Бурбело В.Б., д. філол. н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

СУЧАСНА ЛІНГВОПОЕТИКА: ТРАДИЦІЇ ТА НОВІ ОРІЄНТИРИ

Статтю присвячено аналізу історії та сучасного стану лінгвопоетичних досліджень та обґрунтуванню дискурсивної концепції лінгвопоетики та методів лінгвопоетичного аналізу.

Ключові слова: *лінгвопоетика, дискурс, текст, літературний твір.*

Статья посвящена анализу истории и современного состояния лингвопоэтических исследований и обоснованию дискурсивной концепции лингвопоэтики и методов лингвопоэтического анализа.

Ключевые слова: *лингвопоетика, дискурс, текст, литературное произведение.*

The article deals with the history and modern state of linguopoetic studies as well as with the reasoning of the discourse conception of linguopoetics and methods of linguopoetic analysis.

Key words: *linguopoetics, discourse, text, literary work.*

Останнім часом увагу мовознавців привертають здебільшого лінгвопрагматичні, комунікативні, лінгвокогнітивні аспекти мовлення, а об'єктом аналізу стають «нехудожні» типи мовлення – політичний, науковий, побутовий та інші типи дискурсів. Проте ще 20-30 років тому саме художній текст був основним об'єктом та матеріалом мовознавчих розвідок, а також дидактичної мовознавчої літератури. Зараз же серед дисертаційних робіт, які захищаються з філологічних спеціальностей, дослідження, присвячені художньому тексту, трапляються не так часто. Не вдаючись до розгорнутого аналізу історії розвитку методів аналізу художнього тексту, хочемо все ж нагадати основні віхи цього розвитку: 1) виокремлення філологічного напрямку, який поєднав мовознавчі та літературознавчі підходи до аналізу художнього тексту (див. визначення філології С.Аверинцевим у [544-545]); 2) перехід до надфразового, а потім і текстового рівня аналізу художнього твору (граматика тексту, лінгвістика тексту); 3) структурний напрямок у літературознавстві, який вивів аналіз тексту до «морфологічних» категорій та наратологічних структур (В.Пропп, французька школа – Ц.Тодоров, К.Бремон та ін.); 4) комунікативний підхід до поліфонічної організації літературного тексту (М.Бахтін); 5) семіотичний підхід до аналізу художнього твору (Р.Барт, Ю.Крістєва, А.-Ж.Греймас, Ю.Лотман); 6) лінгвокогнітивний аналіз літературного тексту, зокрема лінгвоконцептологія; 7) дискурсологічний та прагматичний підхід до художньої творчості, передусім виокремлення теорії мовленнєвих жанрів М.Бахтіним як корелята традиційної типології літературних жанрів.

Утворена цими підходами складна призма розгляду художнього тексту дозволила по-новому поставити основні питання, які намагаються розв'язати дослідники, наприклад: у чому сутність поетичного, що таке художній образ, у який спосіб літературний твір справляє естетичне враження на адресата і т.п. Відповідно, застосування до аналізу літературного твору складної методики аналізу, яка враховує якщо не всі, то принаймні деякі з вищезазначених підходів, а головно комплексну методику, відкрило нові можливості для досліджень, але водночас значно ускладнило їх, поставивши вимоги до них на вищий рівень, чим, зокрема, поряд з іншими чинниками, і пояснюється зменшення кількості мовознавчих робіт, присвячених літературному тексту. Ще рідше зустрічаємо діахронічні дослідження з цієї проблематики [Бурбело 1999]. Разом із тим, саме ці нові міждисциплінарні підходи уможливили окреслення нового напрямку – лінгвопоетики, яка, з нашого погляду, ще знаходиться в стані пошуку власних методологічних засад та чітко окресленого поля пошуку.

У міркуваннях сучасних науковців про сутність лінгвопоетики, її предмет, методи дослідження наголос ставиться передусім на обов'язковому включенні мовного аспекту до аналізу художнього тексту. Так, В. Я. Задорнова вважає, що «предметом лінгвопоетики як особливого розділу філології є сукупність використаних у художньому творі мовних засобів, за допомогою яких письменник забезпечує естетичний

вплив, необхідний йому для втілення його ідейно-художнього задуму» [Задорнова 1992, 59].

Основну відмінність сучасної лінгвопоетики від інших методів дослідження художнього тексту, зокрема лінгвостилістики, сучасні дослідники вбачають в аналізі твору у єдності **мовностилістичної форми і змісту**, на чому ґрунтувалися і більш ранні концепції, такі як поетика у потрактуванні О.Потебні та О.Веселовського чи філологічний аналіз у розумінні Д.Ліхачова та В.Виноградова. Так, Н.Ніколіна зазначає, що філологічний аналіз художнього тексту передбачає взаємодію літературознавчого і лінгвістичного підходів до нього, що дозволяє уникнути «суб'єктивізму й імпресіоністичності висновків і спостережень, які не спираються на розгляд «першоелемента» літератури — мови…» [Николина 2003, 4-5]. У свою чергу А.Ліпгарт визначає лінгвопоетику як «розділ філології, в рамках якого стилістично марковані мовні одиниці, використані в художньому тексті, розглядаються в зв'язку з питанням про їх функції і порівняльну значущість для передачі певного ідейно-художнього змісту і створення естетичного ефекту» [Липгарт 1997, 20]

Іншою визначальною рисою лінгвопоетики, на якій наголошують учені, є необхідність врахування **багатоплановості, багатошаровості, ієрархії** страт художнього тексту, складових різних рівнів та їх функціонального навантаження. Традиційно, фактично звертаючись до системного підходу у вивченні мовних явищ, численні дослідники лінгвістики тексту виділяють композиційний, лексико-семантичний, граматичний рівень, до яких у разі аналізу поетичного тексту додається фонетичний (орфоепічний, просодичний, ритмомелодичний). Останнім часом зустрічаємо також виділення рівня мовленнєвих жанрів, що вводить елементи дискурсивного аналізу, а також звернення до комунікативного аспекту. У цьому плані художній текст розглядається «і як естетичний феномен, який наділено цільністю, образністю і фікціональністю, і як форма звернення до світу, тобто як комунікативна одиниця, в якій, у свою чергу, моделюється певна комунікативна ситуація; і як окрема динамічна система мовних засобів» [Николина 2003, 4-5].

Складність комплексного лінгвопоетичного аналізу зумовлює пошук тих **вузлових елементів** художньої формально-смислової єдності, розгляд яких уможливить реальне просування у пошуку сутності поетичного. Серед таких елементів багато дослідників виділяють **образ автора** (В.Виноградов, М.Бахтін, І.Смущинська, А.Науменко та ін.). Так, з погляду А.Науменка, лінгвопоетичний підхід до текстового слова «акцентує авторську функцію кожної лінгвістичної одиниці, бо авторський задум реалізується в тексті лінійно (за рахунок черги слів) та синтетично (через злиття всіх мовленнєвих і позамовних засобів до єдиного цілісного комплексу)» [Науменко 2007, 8].

Такий підхід визначається основною настановчою тезою лінгвостилістики, філологічного аналізу тексту у вітчизняному мовознавстві, яким є положення про **антропоцентризм** літературного твору. Ця теза певним чином переосмислюється в зв'язку з новітньою науково-філософською парадигмою постмодерну та відповідним напрямком художньої творчості – літературним постмодерном (хоча останнім часом йдеться вже про наступний етап розвитку, а саме про пост-постмодернізм). Постмо-

дерністський підхід до аналізу художнього твору, тексту взагалі втілено в понятті «письма», передусім бартівського «нульового рівня письма», де суб'єкт мовлення нівелюється, розчиняється в тексті, дискурсі як єдиній реальності, яка переживається й осмислюється тим же суб'єктом, зануреним у цей текст/дискурс, створеним цим знаковим універсумом.

Іншою формально-смисловою одиницею літературного твору вважається **художній образ**, дослідженню якого присвячено численні праці як літературознавчого, так і філологічного, лінгвостилістичного спрямування, де він розглядається переважно у семантико-тропеїстичному аспекті, рідше – фонопросодичному. Естетичний вплив художнього твору, художнього образу є предметом рефлексії переважно естетики та літературознавства, у той час як його психоемоційний аспект – Аристотелів «катарсис» – досліджується у сучасній психолінгвістиці (див. передусім праці Л.Виготського).

Виходячи з цієї коротко окресленої історії становлення лінгвопоетики та її засадничих принципів, ми хотіли б запропонувати: по-перше, визначення сучасної лінгвопоетики, принаймні на засадах робочої гіпотези; по-друге, окреслення основних векторів лінгвопоетичного аналізу художнього тексту. Вважаємо доцільним розмежувати два потрактування сутності та методології лінгвопоетики: 1) у вужчому значенні, лінгвопоетика є спадкоємницею і нерідко аналогом філологічного аналізу тексту, граматики та лінгвістики тексту, лінгвостилістики, метою якої є дослідження діалектичного поєднання форми і змісту художнього твору на основі його комплексного багаторівневого аналізу; 2) у ширшому значенні, яке ми пропонуємо, лінгвопоетика є спеціальною міждисциплінарною галуззю, метою якої є виявлення та дослідження сутності «поетичного» у тричленній дискурсивній парадигмі. У цій перспективі основним питанням є виокремлення тих вузлових одиниць аналізу і тих векторів дослідження, які наблизили б до визначення сутності поетичного у всіх його виявах – від «нехудожніх» до власне поетичних. Зважаючи на обмежений обсяг публікації, ми пропонуємо наразі схематичне представлення такого підходу.

Обрання дискурсивного вектору дослідження надає можливість вибудувати перспективу: **дискурс** (процес) – **текст** (мовленнєвий продукт) – **твір** (результат здійснення поетичної функції у дискурсивно-текстовому утворенні, де «вписування» в систему суспільних уявлень і цінностей, передусім естетичних, переходить у «вписування» до суб'єктності адресанта / адресата). Така перспектива, з нашого погляду, дозволяє окреслити основну методику пошуку: від контексту до інтердискурсу, від комунікативних обмежень до обмежень «письма» в **дискурсивній** парадигмі рамковості / відкритості; від аналізу одиниць традиційних «системних» текстових рівнів у парадигматичному (системному) аспекті до дослідження їх сполучуваності в синтагматичній (актуалізованій) **текстовій** перспективі; від настановних параметрів поетичного модусу у художньому моделюванні до власне образотворення, яке є основною метою сучасного художнього дискурсу в пошуку специфіки поетичного як художнього **твору**. Уведення третього члену – художнього твору – до вже усталеної дихотомії чи скоріше двох іпостасей **єдиної дискурсивної сутності** мовленнєвого продукування та його результату, якими є відповідно поняття дискурсивного контек-

сту висловлювання і тексту-висловлення, дозволяє, з нашого погляду виокремити власне «поетичну» функцію, ті прагмакогнітивні та семіотичні операції зі словом, які перетворюють мовленнєвий продукт у витвір мистецтва.

Власне **дискурсивний** напрям дослідження спрямовано на встановлення прагма-комунікативних, контекстових, та інтердискурсивних (тут можна також увести пара-, мета- та гіпер- рівні) умов, обмежень, рамок та закономірностей їх накладання при продукуванні мовленнєвого твору. Йдеться про «вписування» тексту до певного типу дискурсу чи його різновиду – у даному випадку до царини художнього дискурсу, до тієї чи іншої літературної школи в літературознавчому розумінні, адже традиційно певні дискурсивні параметри у сучасному їх розумінні вивчалися літературознавством: біографія автора, його наміри, аналіз власних творів чи літературної творчості взагалі у мета- та паратекстовому вимірах, тощо. Дискурсивний аналіз спрямовано передусім на пошук «слідів», маркерів такого «вписування» у дискурсивний контекст, на дослідження мовленнєво-жанрової й мовленнєво-актової будови тексту. Основним вектором дискурсивно спрямованого пошуку є передусім виявлення «преконструктів» (за М.Пеше [Квадратура 1999, 262]) цього типу дискурсу, а також його полідискурсивної будови. Когнітологічний аспект дискурсивного аналізу спрямовано на виявлення закономірностей «вписування» у певні когнітивні схеми, сценарії. У власне прагмакомунікативній площині експліцитні та імпліцитні вияви художньої комунікації, різноманітні параметри присутності мовців та їх взаємодії виявляються як у текстовій тканині, так і в паратекстових компонентах, які часто задають певний напрям інтерпретації, декодування художнього послання.

Середня ланка нашої схеми – художній **текст** – залишається наразі основним об'єктом переважно лінгвостилістичних досліджень і, як зазначалося вище, розглядається передусім в ієрархії різних рівнів: від фонетичного до структурно-композиційного. Сучасний текстовий аналіз передбачає, у першу чергу, інвентаризацію одиниць цих рівнів залежно від конкретного спрямування пошуку. Найчастіше для такого аналізу обирають лексико-семантичні одиниці, зокрема тропи, які класифікують за тим чи іншим принципом, рідше – фонетичні чи граматичні. Аналіз структурно-композиційного рівня, зокрема мовленнєвих жанрів чи функціонально-смислових типів мовлення, який зустрічаємо рідше, виводить, як зазначалося вище, до власне дискурсивно-процесуальної та інтердискурсивної перспектив. Такий парадигматичний підхід, «деконструкція» мовної тканини тексту дозволяє окреслити структуру семантичного у широкому значенні чи виражального (в плані фоностилістичному) просторів твору, їх елементний склад. Іншим вектором дослідження тексту є аналіз сполучуваності його одиниць, передусім лексико-граматичного плану, тобто перехід від інвентаризації текстових одиниць до текстової синтагматики. У синтагматичній перспективі літературознавчий підхід спрямовано на аналіз сюжетного розгортання, інтриги. Водночас уведення таких напрямків, як виділення, інвентаризація та порівняння сюжетних схем, мотивів, а також наратологічні студії структурно-функціонального та семантичного спрямування (передусім виділення актантних функцій В.Проппом, А.-Ж.Греймасом, К.Бремоном), розширює парадигматичну перспективу до встановлення певних когнітивних універсалій та окреслює певні закономірнос-

ті переходу від інвентаря до функціонування його компонентів. У такому поєднанні парадигматичного і синтагматичного підходів текст постає як матриця готова до несення певних смислів.

Аналіз художнього тексту як **літературного твору** видається нам завершальною ланкою лінгвопоетичного пошуку. У наших попередніх роботах ми відзначали особливу значущість смислотвірного процесу семіозису та його складових, до яких ми відносимо відтворення, творення, вибір, валоризацію [Бурбело 1999,12]. Якщо, представляючи дискурсивний напрямок дослідження ми наголошували на важливості виявлення преконструктів, принципів вписування у певні ментально-дискурсивні схеми, то виведення методів дослідження на рівень твору передбачає перехід до дослідження того, яким чином дискурсивний преконструкт, текстова матриця перетворюються на новий, оригінальний, неочікуваний авторський «конструкт».

Усі дослідники літературного тексту, художнього дискурсу одностайно погоджуються з творчим характером літературної діяльності. Водночас ще Аристотель відзначав наслідувальну сутність мистецтва [Античні 2007, 28]. Чи не суперечить це загальному визнанню творчої домінанти у літературі, яка має переважати над відтворюваним, упізнаваним? Повторення, наслідування є необхідною основою будь якого дискурсу, мовленнєвої діяльності взагалі. Водночас значущість та сутність наслідування залежить від культурних домінант певної доби [Бурбело 1996], відповідної соціо-дискурсивної практики, яка може розбудовуватися навколо нормотвірного, приписового ядра і, таким чином, орієнтується на типове, спільне, повторюване, впізнаване, усталене, традиційне, належне (передусім адміністративно-юридична галузь), або ж спрямовуватися до трансформації, зміни, розвитку, руйнації усталених норм, стереотипів, як от філософія та наука, мистецтво і література, які відповідно реалізують пізнавальну та мистецько-естетичну чи поетичну функцію.

Літературний твір у такій дослідницькій перспективі третього виміру дискурсивного підходу слід розглядати з позицій поетичного семіозису, який є в цьому випадку процесом формування нового **знаку-смислу** шляхом розбудови певних моделей, відмінність яких від типових когнітивних схем та усталених суспільних уявлень та цінностей полягає в специфічному **модусі** поетичного моделювання. Вважаємо доцільним позначати терміном «модус», уведеним свого часу Ш.Баллі у його відомій дихотомії *диктум / модус,* у поєднанні зі специфікатором «поетичне моделювання» сукупність прагмалінгвістичних операцій, які визначають референтну функцію поетичного означення, інтерпретаційний «паркур» в ідентифікаційній та комунікативній площинах та формування образу як основної лінгвопоетичної смислотвірної одиниці художнього дискурсу.

Сутність та джерело поетичного модусу, художнього моделювання дійсності вже традиційно пов'язують з образом автора, авторською модальністю (про що ми вже згадували вище) як призмою, через яку подається специфічне художнє бачення світу і людини. Проте, враховуючи складну взаємодію параметрів суб'єктної залежності / незалежності в дискурсивному продукуванні, у чому розходяться думки антропоцентричного та постмодерного потрактування цього питання, а саме ролі преконструкту – відтворення та конструювання – творення, вважаємо за можливе представити по-

няття модусу поетичного моделювання як дискурсивного визначеного, тобто переважно надсуб'єктного вибору преконструйованих смислів та матричних структур у все більш суб'єктно позначеній референтній та інтерпретаційній перспективах розбудови твору, яку, услід за Р.Якобсоном, визначено як поетичну функцію [Якобсон 1975]. Говорячи про все більш суб'єктно позначені етапи розбудови твору, ми хочемо наголосити на тому, що і власне художній дискурс утворено як систему преконструктів та матриць, серед яких автор обирає та валоризує певні компоненти. Ці компоненти вже у власній авторській конфігурації, тобто творі, стають **знаками-смислами**, а саме компонентами художнього образу.

Поняття знаку-смислу дозволяє, з нашого погляду, окреслити сутність тих трансформацій, які мовний знак як носій потенційного значення, що відсилає до уявлень про об'єкт як клас предметів, актуалізуючись у мовленні, перетворюється у своїй «безкінечній смисловій валентності мовного знаку», за О.Лосєвим [Лосев 1982, 114], на компонент смислу, а в результаті дії поетичної функції знак, залишаючись знаком, стає носієм складного смислового навантаження (зауважимо, що Ю.Лотман наділяє поняття знаку широким значенням, визначаючи як знак навіть цілісний поетичний твір [Лотман 1996, 116]). Залишатися знаком, у річищі визначення поетичної функції Р.Якобсоном, означає звернення до самої мовної форми, що справляє естетичний ефект на читача чи слухача. Яким же чином відбувається така поетична валоризація мовного знаку?

Основним засобом валоризації є заміна, в процесі мовленнєвої актуалізації знаку, звичайної референтної функції на поетичний референтний модус, завдяки якому відсилання до класу предметів перетворюється на відсилання до певного суб'єктного стану, втіленому в сприйнятті конкретного предмета чи явища, які таким чином стають синкретичним образом єдності «Я» та «Іншого». Зауважимо, що індивідуальний психоемоційний стан, чуттєве сприйняття є, з погляду А.Бергсона, основною формою відчуття існування, індивідуального переживання дійсності [Бергсон 2010, 10-15]. Модус поетичного моделювання полягає, таким чином, у конструюванні сприйняттєвого фокусу, який через загальне, усталене, типове відсилає до моменту власного переживання, індивідуального досвіду. При цьому знак, зберігаючи свою цілісну структуру, зберігає та актуалізує первісний процес означення, семіозис в його багатовимірному форматі, де привілейоване місце належить ракурсу «бачення», яке відсилає і до моменту психофізичного сприйняття, і до аспекту ідентифікації (упізнавання, аспектуалізації, фокусування), і до наділення їх ціннісними конотаціями, валоризуючи у такий спосіб індивідуальне психоемоційне переживання. Повернення до знаку означає розбудову в процесі означення теоретично безкінечної смислової і, відповідно, інтерпретаційної перспектив, множинності смислів, відкритості до нових прочитань-переживань. Такий модус «перенесення», вписування себе в іншого через ототожнення себе з уявними (пережитими, упізнаваними) станами в можливих світах, які моделює художній твір, і визначає специфіку поетичної функції.

Звичайно, на практиці важко чітко розмежовувати різні рівні чи аспекти аналізу. Визначальними є ті чи інші методологічні домінанти, які ми у загальному плані окреслили вище. Тут слід окремо зазначити специфіку **тропологічних** досліджень та

когнітологічний напрямок, а саме **когнітивну поетику**. До прикладу: певний лексико-семантичний елемент художнього твору, поетичне слово, можна розглядати в парадигматичному плані як складову семантичного простору тексту, що відсилає до певної суспільної практики та/або відповідного функціонального стилю, чи як маркер, який вписує текст до певного типу дискурсу, або значущий в дискурсивній чи інтердискурсивній перспективі концепт (як ядро дискурсивній формації, за М.Фуко), чи, нарешті, як знак-смисл – валоризований в референтній перспективі поетичного моделювання елемент поетичного символотворення, формування художнього образу.

Таке пошукове завдання є складним і вимагає кропіткої, важкої дослідницької праці, ґрунтовної фахової підготовки. Проте лише у такий спосіб сучасна лінгвопоетика як рефлексія надзвичайно важливої галузі людської діяльності – мистецтва, літературної творчості – зможе наблизитися до вирішення своїх актуальних проблем у сучасному світі швидких та динамічних змін естетичних та суспільних цінностей, наукових парадигм, цивілізаційних настанов.

1. *Античні поетики*. Аристотель. Поетика. Псевдо-Лонгіп. Про високе. Горацій. Про поетичне мистецтво / Упоряд. М.Борецький, В.Зварич. – К.: Грамота, 2007. 2. *Бергсон А.* Творча еволюція / Анрі Бергсон. – К.: Вид-во Жупанського, 2010. 3. *Бурбело В.Б.* Концепція наслідування і моделювання культурно-мовленнєвої діяльності / Валентина Броніславівна Бурбело // Міжнар. наук. конф. пам яті проф. А.О. Білецького: Тез. доп. – К.: КУ, 1996. – С.10-11. 4. *Бурбело В.Б.* Лінгвопоетика французької словесності IX-XVIII ст.: монографія / Валентина Броніславівна Бурбело. – К.: ВЦ «Київський університет», 1999. 4. *Задорнова В.Я.* Словесно-художественное произведение на разных языках как предмет лингвопоэтического исследования: Дисс. ... доктора филол. наук. – М.: МГУ, 1992. 5. *Квадратура смысла*. Французская школа анализа дискурса. – М.: Прогресс, 2002. – 262 с. 6. *Лингвистический* энциклопедический словарь [под ред. В.Н.Ярцевой]. – 2-е изд., доп. – М.: Большая Российская Энциклопедия, 2002. 7. *Липгарт А.А.* Методы лингвопоэтического исследования / Андрей Александрович Липгарт. – М.: Московский лицей, 1997. 8. *Лосев А.Ф.* Знак. Символ. Миф / Алексей Федорович Лосев. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1982. 9. *Лотман Ю.* О поэтах и поэзии / Юрий Михайлович Лотман. – С.-Пб.: Искусство – СПБ, 1996. 10. *НауменкоА.М.* Теорія лінгвопоетики / Анатолій Максимович Науменко // Наукові праці. Філологія і літературознавство.Том 70. Випуск 57, 2007. ЧДУ ім. П.Могили, Миколаїв. – С.5-13. 11. *Николина Н.А.* Филологический анализ текста: Учеб. пособие / Наталия Анатольевна Николина. — М.: Изд. центр «Академия», 2003. – 256 с. 12. *Якобсон Р.* Лнгвистика и поэтика / Роман Якобсон. – У кн.: Структурализм: «за» и «против». Сб. статей. – М.: Прогресс, 1975. – С.193-230.

Вахонєєв В.В., мол. наук. сп.,
Департамент підводної спадщини Інституту археології НАН України

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЧИНИ ПОЯВИ ПЕРШИХ ГРЕЦЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ В РАЙОНІ БОСПОРУ КІММЕРІЙСЬКОГО

Стаття присвячена проблемам заснування перших колоній в районі Боспору Кіммерійського (Керченська протока) протягом першої половини VI ст. до н.е. Проаналізовано основні причини виводу колоній та зроблено мікроісторичний аналіз колонізаційного процесу на даній території.
Ключові слова: *колонізація, апойкія, Боспор Кіммерійський.*

Статья посвящена проблемам основания первых колоний в районе Боспора Киммерийского (Керченский пролив) на протяжении VI в. До н.э. Проанализированы основные причины вывода колоний та сделан микроисторический анализ колонизационного процесса на данной территории.
Ключевые слова: *колонизация, апойкия, Боспор Киммерийский.*

This article devoted to the problem of foundation of the first colonies at Cimmerian Bosporus (Kerch strait) during first half of the VI cent. B.C. Main reasons of this foundation were analyzed and microhistorical analyze of colonization process on this territory was made in article.
Key words: *colonization, apoykia, Cimmerian Bosporus.*

Грецький колонізаційний процес архаїчної доби є однією з найбільш дискусійних тем антикознавства за останні 2 століття. Питання колонізації Боспору Кіммерійського (Керченської протоки) також до сьогодні є дуже актуальним в сучасних історико-археологічних дослідженнях. А.Дж. Грейем справедливо вважає, що ні географічні фактори, ні мистецтво мореплавання, ні географічні знання не були визначальними в розповсюдженні грецької колонізації: «… греки могли б вести колонізаційну діяльність де завгодно від Неапольської бухти до Боспору, якщо не далі». Визначали ж колонізацію фактори політичні та економічні[Graham 1971, 47].

Починаючи з робіт засновників соціально-економічного напрямку в антикознавстві Ю. Белоха, Е. Мейєра та П. Гіро в науці утвердилися концепції торговельної та аграрної колонізації [Блаватский, Кошеленко 1979, 10-11]. Ці теорії виникли незалежно одна від одної, перший том «Історії Греції» Белоха, другий том «Історії древності» Мейєра та «Земельна власність в Греції» Гіро були опубліковані одночасно в 1893 р. Так, Е. Мейєр обгрунтував тезу про колонізацію як торгівельну експансію великих грецьких міст [Meyer 1893, 433-484]. Він відмічав, що грецька колонізація тісно пов'язана з розквітом товарного виробництва, що прийшло на зміну ойкосному господарству гомерівського періоду. І саме в цей час починає значно розвиватися морська торгівля. Пошуки ринків збуту призводять до постійних подорожей по всьо-

му Середземномор'ю. Згодом теорію «торгівельної» колонізації повністю підтримає Р. Пьольман.

Теорію «аграрної» колонізації сформулювали незалежно один від одного Ю. Белох та П. Гіро. На думку першого, на ранньому етапі колонізації торгівельні інтереси не мали істотної ролі, оскільки промисловість знаходилася в зачатковому стані. Нестача землі змушувала греків шукати родючі країни. Белох вважав, що з самого початку грецькі поселення були землеробськими, підтвердження чому він вбачав в участі Беотії, Арголіди та інших землеробських областей в колонізаційному русі [Beloch 1912, 229-333]. Гіро напроти стверджував, що в архаїчну добу землі в Греції вистачало, а причиною колонізації стало масове обезземелення селянства. Земля належала родині і не підлягала розділу між братами. Деспотична влада голови сім'ї могла поставити будь-якого члена поза сімейне майно. Земля полісу була поділена на ділянки, котрими володіла та чи інша сім'я, особи ж, що були поза цих, землі не мали і вимушені були шукати її поза Батьківщиною [Guiraund 1893, 78-88].

Згодом робилися спроби критичного аналізу даних концепцій, під час яких ставилися питання про причинно-наслідкові зв'язки: торгівля була причиною чи слідством процесу колонізації, так само як і аграрне освоєння нових територій? Хлібний експорт з Північного Причорномор'я, за спостереженнями Ю.О. Віноградова, не міг початися до останньої третини VI ст. до н.е., оскільки лише тоді греки зуміли освоїти сільськогосподарську територію регіону. Ще О. Гвін в 1918 р. відмічав, що дане явище було не причиною, а наслідком колонізаційного процесу.

Такі ж висновки приходять і при аналізі торгівлі. Так О.М. Бутягін відмічає, що сучасні дані про торгівлю причорноморських колоністів з племенами степу та лісостепу не можуть свідчити про її значні масштаби. Попередні дані кількісного аналізу наявності грецького імпорту часу першого покоління боспорських поселенців показують, що кількість розписних посудин на городищах лісостепової зони та в курганах обчислюється декількома десятками, причому на деяких городищах знайдено взагалі декілька фрагментів. Амфорних фрагментів також невелика кількість [Бутягин 2009, 62]. М.Ю. Вахтіна детально проаналізувала всі відомі знахідки східногрецької архаїчної кераміки з варварських пам'яток лісостепової зони (Бельське, Трахтемирівське, Пастирське, Немирівське городища), прийшовши до висновку, що головним джерелом торгівельних контактів греків з варварами було Березанське поселення [Vachtina 2007, 35].

В цьому плані цікаве безпосереднє порівняння характеру археологічного нашарування безпосередньо з грецькими поселеннями, котрі буквально забиті імпортними керамічними виробами. Якщо торгівельні контакти боспорян із варварами і були, то вони не мали масового характеру, якщо взагалі не були епізодичні на даному етапі становлення поселень. Ще раз слід підкреслити, що на момент виведення поселень в районі Боспору Кіммерійського, стабільного туземного населення тут не було.

Березанське ж поселення (Борисфен) в цілому виглядає достатньо привабливим пунктом для ведення торгівлі: воно розташовано на окраїні степу в гирлі судоходної річки, що веде вглиб хінтерляду. Частина будівель цілком могла бути використана в якості складів для зберігання виробів на продаж. Крім того, частина продукції мо-

гла вироблятися на місці. В порівнянні з Березанським, боспорські поселення значно менше схожі на торговельні емпорії. В першу чергу звертає на себе увагу їхня кількість на порівняно невеликій території. Здається недоцільним заснування кожного з них в якості окремого торговельного пункту: для торговців раціональніше була б організація одного такого поселення, де товари могли б знаходитися під загальним наглядом і охороною, в умовах варварського оточення. В цьому плані вельми показові приклади Єлизаветовського поселення та Танаїсу, де були засновані квартали купців, проте в набагато пізніший час. Таким чином, якщо торгівля і мала місце в новостворених боспорських поселеннях, то безперечно не мала тих позицій, які б вабили греків до їх заснування.

До речі, існує і інша точка зору. Так, Д.В. Григорьєв зробив спробу пояснити факти появи грецької кераміки VII ст. до н.е. в похованнях скіфської знаті та на варварських городищах не торговельними зв'язками, а необхідність налагодження престижного обміну з місцевим населенням з метою забезпечення безпеки своїх колоній [Григорьев 2008, 125]. Проте, дана версія виглядає не дуже переконливою з погляду на відсутність тих самих колоній, окрім що Березані та Таганрогського поселення.

На думку О.М. Бутягіна, Березанське поселення в першій половині VI ст. до н.е. могло бути центром торгівлі та обробки металу. Проте, виходячи із тимчасового характеру багатьох заглиблених будівель поселення, ця діяльність мала сезонний характері могла функціонувати лише в період навігації, а на зимовий час тут, наприклад, залишалася лише частина населення.

Не виключено, що перші греки, котрі з'явилися на берегах Боспору в першій половині століття, могли використовувати замість стаціонарних жител щось на зразок куренів (які майже не фіксуються археологічно), слід визнати, що в зимовий період, відмічений античними авторами яв доволі холодний, такі будівля навряд чи могли захистити поселенців від сил природи. Хоча, слід відмітити, все ж, що такі конструкції можуть бути ефективнішими внаслідок їхнього заглиблення, проте це вже буде робитися потім, а такі конструкції вже будуть називатися напівземлянками [Вахонеев 2010, 61-62]. Зрештою, спочатку грецьке населення так само могло відвідувати береги протоки сезонно в період навігації, як і мешканці березанського поселення.

Виникає закономірне питання чим могли привабити береги Керченської протоки греків, якщо це не торгівля, не аграрне освоєння, не видобуток металу. Як здається, версію про те, що боспорські поселення першопочатково були засновані в якості сезонних риболовних станцій, про що писав ще М.І. Ростовцев, може бути реанімовано в найближчий час [Ростовцев 1918, 77-78].

Як відомо, рибні продукти займали далеко не останні позиції в раціоні харчування грецького населення, чиє повсякдення було нерозривно пов'язане із морем [Wilkins 2005, 21-31].

Район Боспору Кіммерійського за своїми географічними характеристиками мав потужні сировинні ресурси навіть для організації рибного експорту. Писемні джерела залишили велику кількість згадок про багатство протоки рибою, зокрема, згадуються морські види риб (пеламіда, тунці), а також прісноводні (осетр). Страбон згадує, що осетри могли досягати розмірів дельфінів (Strabo. VII. 3.18, 6,2). Важливість рибного

промислу зафіксована також і в назві першого поселення на Боспорі Кіммерійському – Пантикапеї (panti-kapa), яке, на думку М. Васнера та В.І. Абаєва, з давньоіранського перекладається як «рибний шлях» [Абаев 1949, 170, 175, 193].

До того ж археологічні дані також свідчать про те, що основними промисловими видами для даного району були великі риби, як прісноводні, так і ті, що водилися в соленій воді (осетри, севрюга, стерлядь, сазан, судак, сом, лящ, тарань) [Лебедев, Лапин 1954, 205, 208, 213, табл. 1, 3, 10; Прокопенко, Репина 2010, 370]. В.Ф. Столба навіть провів спеціальний аналіз нумізматичних знахідок, прийшовши до висновку, що на Пантикапейських монетах класичної епохи зображені білуга, севрюга чи осетер [Stolba 2005, 122-123, fig. 3].

Більшість сучасних досліджень щодо риболовного промислу на Боспорі в основному присвячена римській добі, що обумовлено характером археологічного матеріалу: саме в цей час відноситься масове спорудження на Боспорі рибозасолювальних ванн. Проте, як відмічає О.В. Одрін, пов'язувати початок експорту риби з території Боспору з початком широкого розповсюдження практики виготовлення рибних соусів не вірно. Для виробництва соусів на Боспорі використовували оселедець та хамсу, тоді як соленою рибою були осетрові [Одрин 2010, 332]. Доказом цього є матеріали з розкопок Пантікапею: серед решток іхтіофауни в нашаруваннях II ст. до н.е. оселедець та хамса були відсутні.

На жаль, слід відмітити, що дотепер при археологічних дослідженнях культурних нашарувань VI ст. до н.е. ні колоній, ні метрополій майже не фіксувалася наявність рибних решток, що не дозволяє наводити статистичні дані на користь даної гіпотези. Однак, якщо врахувати, що основним способом приготування риби для експорту було в'ялення, то очікувати великої кількості кісток риб в архаїчних нашаруваннях боспорських поселень не приходиться. Безумовно, осетрові мали достатньо великі розміри і вони розрізалися на менші частини, при цьому кістки видалялися. При цьому, сам технологічний процес обробки риби, напевно, проходив безпосередньо на березі, а кістки утилізувалися в море [Вахонеев 2010, 62]. Дані етнографії також свідчать на користь даної версії [Одрин 2010, 334].

Цікаві свідчення про ловлю риби в даному районі містяться у Страбона: (Ἐν δὲ τῷ παράπλῳ τῷ παρὰ γῆν πρῶτον μέν ἐστιν ἀπο τοῦ Τανάιδος προισοῦσιν ἐν ὀκτακοσίοις σταδίοις ὁ μέγας καλούμενος Ῥομβίτης, ἐν ᾧ τὰ πλεῖστα ἁλιεύ τῶν εἰς ταριχείας ἰχθύων·(При плаванні вздовж берега першим від Танаїсу на відстані 800 стадій буде Великий Ромбіт, в котрому є велика кількість пунктів ловлі риби, що йде на солінння)». Надалі давній автор в цьому ж абзаці відмічає: «ἐν δὲ τῷ παράπλῳ τούτῳ καὶ σκοπαί τινες λέγονται Κλαζομενωνί (На цьому ж узбережжі вказують ще декілька спостережних вишок Клазоменців)» (Strab. XI, 2, 4).

Існує велика дискусія з приводу інтерпретації останнього речення. Зазвичай під σκοπαί Κλαζομενωνί Страбона дослідники розуміють вишки, що використовувалися для спостереження за ходом риби [Гайдукевич 1949, 111], хоча є точки зору, що це топонім, назва поселення, заснованого клазоменцями, навігаційні знаки чи просто назва мису, котрий отримав свою назву від клазоменських башт [Кулакова, 2003, 302; Тохтасьев 1984, 134]. Все ж таки, виходячи з граматичної побудови речення, а також

із загального змісту абзацу можна погодитися з думкою, що дані «σκοπαί» використовувалися для рибної ловлі. До речі, і сьогодні в Керченській протоці поблизу селі Завітного знаходяться дерев'яні вишки для рибної ловлі, а ряд місцевих рибалок пристосували для цих же самих цілей уривчастий високий беріг.

Осетрові відносилися до цінних промислових видів риб, в басейні Середземного моря вони чи взагалі відсутні, чи зустрічаються у вельми обмеженій кількості. Цінність таких риб на зовнішніх ринках булла значною, що в свою чергу не могло не привабити перших греків, які з'явилися на берегах Боспору Кіммерійського в першій половині VI ст. до н.е. Вочевидь, вони заснували невеликі сезонні риболовні станції. Саме цим можна пояснити майже повню відсутність житлових споруд першої половини VI ст. до н.е. на більшості боспорських поселень, які були начебто засновані в цей час. І лише згодом, близько середини століття на них проходять якісні зміни (з'являються перші заглиблені житла (землянки та напівземлянки), будуються фортифікаційні споруди), які можна пов'язати з появою нового стаціонарного населення, а отже і виводом повноцінної апойкії.

1. *Абаев В.И.* Осетинский язык и фольклор. I. Скифский язык. М., 1949. 2. *Блаватский В.Д.,* Кошеленко Г.А., Кругликова И.Т. Полис и миграция греков // Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья. Тбилиси, 1979. – С. 7-29. 3. *Бутягин А.М.* К проблеме освоения Северного Причерноморья // Боспорские чтения. Вып. X. Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Актуальные проблемы. Керчь, 2009. – С. 60-63. 4. *Вахонеев В. В.* Колонизация Боспора и промыслы архаического Мирмекия // Боспорские чтения. Вып. XI. Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Ремесла и промыслы. / Ред.-сост. В.Н. Зинько. Керчь, 2010. – С. 60-63. 5. *Гайдукевич В.Ф.* Боспорское царство. М.-Л., 1949. – 624 с. 6. *Григорьев Д.В.* К вопросу о торговых связях эллинских колоний Северного Причерноморья и местного населения в VII в. до н.э. // Труды II (XVIII) Всероссийского археологического съезда в Суздале. Том II. М., 2008. – С. 124-125. 7. *Кулакова А. П.* Клазомены и Северное Причерноморье (к вопросу о σκοπαί Κλαζομενίνων Страбона) // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира. Под ред.проф. Э.Д. Фролова. Вып.2. СПб., 2003. – С. 297-306. 8. *Лебедев В.Д.,* Лапин Ю.Е. К вопросу о рыболовстве в Боспорском царстве // МИА. 1954. № 33. – С. 197-214. 9. *Одрин А.В.* Рыболовный промысел Боспора в доримское время // Боспорские чтения. Вып. XI. Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Ремесла и промыслы. Керчь, 2010. – С. 332-335. 10. *Прокопенко С.Н.*, Репина Е.В., Красникова Е.А. К вопросу о рыбном экспорте раннего Боспора // Боспорские чтения. Вып. XI. Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Ремесла и промыслы. / Ред.-сост. В.Н. Зинько. Керчь, 2010. – С. 369-373. 11. *Ростовцев М.И.* Эллинство и иранство на юге России. Общий очерк. Пг., 1918. – 190 с. 12. *Тохтасьев С.Р.* Scythica в «Трудах II Всесоюзного симпозиума про древней истории Причерноморья» (Цхалтубо, 1979) // ВДИ. 1984. № 3. – С. 133-143. 13. *Beloch K.J.* Griechische Geschichte. Strassburg, 1912. – 480 s. 14. *Graham A.J.* Patterns in Early Greek Colonisation // JHS.

1971. XCI. – P. 35-47; 15. *Guiraund P.* La propriété foncière en Grıce jusqu'à la conquête romaine. Paris, 1893. – 162 s. 16. *Meyer Ed.* Geschichte des Altertums, II. Stuttgart, 1893. – 380 s. 17. *Stolba V.F.* Fish and Money: Numismatic Evidence for Black Sea Fishing // Black Sea Studies. Vol. 2. Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region. Aarhus, 2005. – P. 115-132. 18. *Vachtina M.Ju.* Greek Archaic Orientalising Pottery from the Barbarian Sites of the Forest-steppe Zone of the Northern Black Sea Coastal Region // Black Sea Studies. Vol. 6. Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region. Aarhus, 2007. – P. 23-37. 19. *Wilkins J.* Fish as a Source of Food in Antiquity // Black Sea Studies. Vol. 2. Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region. Aarhus, 2005. – P. 21-31.

Весоловська Е., д-р габ., проф.,
Університет імені Адама Міцкевича (Познань, Польща)

ANTYK W POLSKIEJ WSPÓŁCZESNEJ KULTURZE POPULARNEJ – ZYSKI I STRATY

У статті досліджено важливі й розмаїті приклади присутності в польській масовій культурі тем і сюжетів давньої греко-римської традиції. Як масову культуру потрактовано фільми і літературні твори, адресовані до найширшого кола реципієнтів. Адже у польській масовій культурі наявні витвори, пов'язані з античністю і навіть такі, які завдяки цьому значно підвищують свою популярність. Цю ситуацію показано у ширшому світовому контексті. Основна обговорювана проблема полягає в тому, чи античність у такому її образі для масового споживання втрачає свої основні цінності, чи, може, скоріше виграє, стаючи доступною для широких мас, особливо для молоді.

Ключові слова: *греко-римська традиція, польська масова культура.*

В статье анализируются важные и разнообразные примеры присутствия в польской массовой культуре тем и сюжетов давней греко-римской традиции. В качестве явлений массовой культуры рассматриваются фильмы и литературные произведения, адресованные широкому кругу реципиентов. В польской массовой культуре присутствуют произведения искусства, связанные с античностью и даже те, что благодаря этому значительно повышают свою популярность. Эта ситуация показана в более широком мировом контексте. Основная обсуждаемая проблема состоит в том, утрачивает ли античность в таком ее образе для массового потребления основные свои ценности или, возможно, скорее выигрывает, становясь доступной для широких масс, в особенности для молодежи.

Ключевые слова: *греко-римская традиция, польская массовая культура.*

The aim of the paper is to investigate important and various examples of the presence of ancient topics and themes in Polish popular films and novels, addressed to a mass audience. In our mass culture we have many connections with the Antiquity, and sometimes it is even the ground of extra popularity of such a work. It can be interesting to compare such a tendency with the world trends. The basic problem is if such mass image of antiquity deprives the Past of some basic features or, quite the opposite – makes it more familiar to the mass young audience.

Key words: *Antiquity, Polish popular culture.*

Na wstępie pozwolę sobie na pewną dość oczywistą konstatację. Wszyscy jesteśmy z antyku. Przez antyk rozumiem zarówno znajomość literatury starożytnej Grecji i Rzymu, jak i znajomość łaciny. W antyku bez wątpienia jesteśmy zakorzenieni, do niego co chwilę się odwołujemy. Nie zawsze co prawda świadomie i nie zawsze poprawnie. Na przykład w nauce antyk jest obecny na różnych poziomach. W humanistyce czerpiemy z niego na co dzień pełnymi garściami. W medycynie lekarze także nie stronią od łacińskich terminów, choć do łaciny Cycerona tu daleko... Ale z drugiej strony antyk schodzi do podziemia. Język łaciński staje się ozdobnikiem, snobistycznym wypełnieniem dyplomów, hołdowniczych tytułów i częstokroć nawet ci, którzy je wręczają oraz adresaci, nie mają pełnej świadomości, jaka treść się w nich kryje. Pojawia się więc pytanie, po co to wszystko? Czy to obłuda, czy snobizm?

W Polsce, i nie tylko, mieliśmy bardzo dobrą, przedwojenną polską tradycję gimnazjów klasycznych. Teraz wydaje się, że łacina jest w odwrocie (dodajmy – przeciwnie niż w większości krajów unijnych). To temat bardzo bolesny i bulwersujący nas w najwyższym stopniu. Oto pojawiła się dyrektywa, by za kilka lat łacina, m. in. obok filozofii (sic!), została skreślona z listy przedmiotów maturalnych. Równocześnie w sposób dość obłudny proponuje, byśmy w środowisku zastanowili się wspólnie nad podniesieniem rangi tegoż przedmiotu. Czyli jedną ręką skreślamy, drugą próbujemy pielęgnować.

Próbujemy walczyć z tym pomysłem, odwołując się m.in. do sytuacji w innych krajach unijnych, np. we Włoszech, Niemczech czy Austrii, gdzie ponad 30% wszystkich uczniów szkół średnich uczy się języka łacińskiego. W Polsce łaciny uczy się zaledwie 1,5% uczniów szkół średnich ogólnokształcących (gimnazjów i liceów). Szacując ostrożnie, mniej więcej co piąty młody Europejczyk w wieku 11-13 lat poznaje język łaciński wraz z kulturą antyczną. W Polsce w gimnazjum łaciny nie uczy się nikt! Według nowej podstawy programowej za dwa lata w liceach język łaciński może być umieszczony dopiero w planie zajęć drugiej klasy. I to na poziomie rozszerzonym, co jest zupełnie bez sensu. W pogoni za fałszywie pojmowaną europejskością (czytaj: nowoczesnością) tracimy to, z czegośmy wyrośli. Są jednak u nas i za granicą mądrzy naukowcy, którzy w tej sprawie potrafią zabrać sensownie głos. Kilka lat temu w Niemczech ukazała się książka prof. w. Stroha o prowokacyjnym tytule „Łacina nie żyje, niech żyje łacina! Wielka historia małego języka"[Stroh, 2008]. Książka zrobiła prawdziwą furorę na Zachodzie i z pewnością też wiele dobrego w świadomości młodszego pokolenia.

Warto uczyć się łaciny, także z tego względu, że jest bliska matematyce. Każda z nich uczy dyscypliny myślenia daje związek z przeszłością i silne ugruntowanie swojej pozycji

na przyszłość. Podobno na Zachodzie filolodzy klasyczni są chętnie zatrudniani np. w bankowości, gdyż dzięki studiom są dobrze ukształtowani osobowościowo i intelektualnie. O czymś to świadczy.

A przecież młodzież nie ucieka od szeroko pojętego antyku, wręcz przeciwnie! Myślę bowiem, że wszystko, co rozumne i dobrze pokazane, nawet z domieszką pewnego (sensownego) snobizmu, jest *trendy*. Przykłady? Spektakle naszego poznańskiego studenckiego teatru, grającego wyłącznie sztuki antyczne, odbywają się zawsze przy pełnych salach. Prowadzimy w instytucie od 12 lat letnie kursy żywej łaciny, które przyciągają na ogół tłumy młodzieży. Z kolei gimnazjaliści i licealiści, nawet z klas maturalnych, już od 5 lat garną się do udziału w organizowanym przez IFK regionalnym Konkursie Wiedzy o Antyku. W tegorocznej edycji uczestniczyło ponad stu uczniów, a przecież ten konkurs nie daje im punktów w żadnych rankingach maturalno-uczelnianych. To dla nich czysta przyjemność intelektualna, przyjemność obcowania z kulturą starożytną. I z każdym rokiem jest tych uczestników coraz więcej i coraz lepiej są przygotowani. Dostajemy też sygnały ze szkół podstawowych, które chciałyby włączyć się do konkursu jako kolejne ogniwo. A zatem jest zainteresowanie, jest potrzeba poznawania antyku. Tym oczekiwaniom warto wyjść naprzeciw, ożywiając dziedzictwo antyku, chociażby przez poszerzenie rynku wydawniczego przekładów, które nie powinny się kojarzyć z szacownymi, lecz trudno już zrozumiałymi translacjami pokrytymi pleśnią, tylko muszą być przystępne – i to właśnie dla młodzieży, bo ona wbrew pozorom lubi czytać – także świetne współczesne przekłady starożytnych dzieł. To tyle w tym miejscu i czasie o antyku jako języku w kulturze budowanej przez szkołę i o oczekiwaniach z tym związanych.

Przejdźmy teraz do problemu popularyzacji antyku w kulturze polskiej. Tu sprawa jest bardziej skomplikowana. Przede wszystkim, nie wszystko w antycznej Grecji czy Rzymie zasługuje na pochwałę i miano wzorca. Tu trzeba więc unikać apologii starożytności na wzór antycznych lśniąco białych posągów[1]. W latach siedemdziesiątych XX w. pojawił się u nas w sprzedaży „Ulisses" J. Joyce'a. Książka będąca przewrotnym i właśnie anty-heroicznym nawiązaniem do Homerowej „Odysei" sprzedała się błyskawicznie. Równocześnie jednak rzadko który nawet z tzw. intelektualistów ją przeczytał... Zejdźmy jednak nieco niżej, do kultury *stricte* popularnej, a więc chociażby do osnutych na wątkach starożytnych wielkich produkcjach filmowych jak *Gladiator*, *Troja* czy *300*. Pojawia się bowiem pytanie, czy mamy do czynienia z gruntu pozytywnym popularyzowaniem starożytności czy też jej spłycanie? Kwestia jest oczywiście niejednoznaczna. Jest to w ogólności zjawisko pozytywne, że nawet tzw. „zwykły zjadacz chleba" dowie się dzięki temu, że była kiedyś wojna trojańska, piękna Helena, Parys, Marek Aureliusz i kilku innych z mitologii czy historii. A że historyk się dopatrzy, że buty są nie takie jak trzeba a hełm pochodzi z zupełnie innej epoki, to nie jest moim zdaniem aż takie istotne. Byle nie było rażących nadużyć. Dziś żyjemy w kulturze komiksowej i wiele rzeczy chcąc nie chcąc musimy do niej sprowadzać. Dlatego utwór – szczególnie filmowy – by przyciągnął szczególnie szerokie grono zainteresowanych, nie może być nadmiernie hermetyczny. Powinien jednak być uczciwy co do meritum i przesłania. A może gdy taki film zaciekawi i zauroczy, to zachęci również

[1] Jak powszechnie wiadomo greckie posągi były barwne, a ich nowożytny nieskazitelny wygląd to skutek „fałszującego" działania czasu.

do sięgnięcia po książkę, po przekład, a w dalszej konsekwencji może nawet także po oryginał, na którym film oparto? Jestem przekonana, choć nie ma na to dowodów, że niejeden młody człowiek dopiero po obejrzeniu filmu Kawalerowicza „Quo vadis" sięgnął po ponad już 100-letnią znakomitą powieść[2] Henryka Sienkiewicza. Od czegoś trzeba zacząć. Dlatego nie przekreślałabym popularnej kultury czy literatury, byle w granicach prawdy i rzetelności i na przyzwoitym poziomie. Przyjrzyjmy się więc w części drugiej mojego referatu, jak antyk funkcjonuje w szerokiej kulturze, tej popularnej, m. in. tej dla młodych przeznaczonych. Dokonamy tego jedynie na kilku najbardziej charakterystycznych przykładach, bo jest ich bardzo wiele i nie miejsce tutaj, aby je wszystkie roztrząsać.

1. Antyk w reklamie.

Ta kultura, najbardziej populistyczna, darzy antyk najmniejszym szacunkiem, choć bodaj najczęściej po niego sięga. Filologowi klasycznemu aż dech zapiera z radości, że zakład pogrzebowy nosi dumną nazwę CHARON. Gorzej jednak, kiedy taka sama instytucja działa pod szyldem FELIX (szczęśliwy). Czy to dobrotliwa drwina z tych, co to już „po tamtej stronie"? Czy może raczej brak rozeznania w łacińskim znaczeniu? A co zrobić z medycznym ośrodkiem o nazwie ART MEDICUM, skoro to całkiem nieudolny zlepek angielszczyzny i łaciny oraz wielkiego samozadowolenia autorów tego dziwoląga. Wobec tego sklep z odzieżą damską PARYS specjalnie nie dziwi, ani biuro obrotu nieruchomości VERBUM czy ulica wielkiego rzymskiego poety Horacego na tzw. osiedlu greckim (sic!). Jakkolwiek ogródki działkowe w Poznaniu nazwane SENEKA pewnie by rzymskiego filozofa przyprawiły o któryś z afektów, przeciw którym tak zdecydowanie i po stoicku występował[3].

2. Antyk w mediach.

I tu mamy także przeróżne uchybienia językowe, skoro w recenzjach filmu „Quo vadis" powtarzał się okropny błąd – utworzone pytanie na wzór „Quo vadis, domine" (dokąd idziesz, Panie?) zmieniło się w swój koszmarny odpowiednik „Quo vadis, homine?" (miało znaczyć: dokąd idziesz, człecze? Niestety nie ma takiej formy „homine") Wzięło się to z arogancji (bo przecież analogia wszystko załatwi) i z niechlujstwa językowego. Aż boli! Na pociechę dodajmy tutaj, że ekranizacja „Quo vadis?" była przedsięwzięciem udanym i istotnym wkładem w podniesienie poziomu „antycznej" edukacji.

3. Antyk w literaturze.

Na szczęście istnieje polska literatura współczesna, napisana dla szerokich kręgów, mimo to bardzo dobra, także pod względem „antycznym". Tu muszę przeprowadzić podział na tzw. „kryminały" oraz literaturę dla dziewcząt. Ta ostatnia kategoria to przede wszystkim powieści Małgorzaty Musierowicz, broniącej swym znakomitym piórem wartości rodzinnych, ale równocześnie wplatającej trafne sentencje łacińskie, które z wielkim wyczuciem serwują nam nie tylko osoby wykształcone humanistycznie, ale także nastoletnie bohaterki. Wkład p. Musierowicz w popularyzację łaciny i w ogóle antyku jest nie do przecenienia! Oto dla przykładu tytuł tylko jednej jej powieści „Ida sierpniowa" [Musiero-

[2] Powszechna opinia w Polsce, że to z jej powodu autor został w 1905 r. uhonorowany nagrodą Nobla jest błędna.

[3] Trudno oczywiście powiedzieć, czy Seneka wpadłby w gniew z powodu upokorzenia, czy raczej w rozpacz z powodu tak niskiego naszego poziomu wykształcenia.

wicz, 2001]. Historia nastoletniej Idy, która zbuntowała się akurat w sierpniu jest inteligentnie zapowiedziana w tytule-kalamburze, nawiązującym do Id Marcowych – tragicznego końca Juliusza Cezara. Pewnie nie każdy na to wpadnie, ale taki to już urok tego rodzaju gier literackich[4]. W jej uroczych literackich książkach kucharskich również mamy nawiązania do antycznych anegdot i realiów, skoro jest tam przepis a na np. „paluszki Aspazji". Warto tu jeszcze wspomnieć nieco dawniejszego Niziurskiego ze swym fascynującym wciąż „Sposobem na Alcybiadesa" [Niziurski, 1975] gdzie antyk jest „na wyciągnięcie kredy" oraz nie stroniący od łacińskich wstawek Kornel Makuszyński.

A co się dzieje, kiedy za pióro chwytają filologowie klasyczni? Mamy znakomite hity w tej dziedzinie również. Przecież autorem słynnej kiedyś „Love story" był amerykański pisarz E. Segal, z wykształcenia filolog klasyczny. Na naszym zaś polskim podwórku mamy prawdziwe przeboje za sprawą Marka Krajewskiego ongiś adiunkta na Uniwersytetu Wrocławskiego, od kilku już lat jednego z najpoczytniejszych autorów „czarnych" powieści kryminalnych. Jego antyk na szczęście daje o sobie znać nie tylko w CV autora. Krajewski z wielkim talentem i swadą kreśli pełne wyrazu postaci oraz oplata sytuacje gęstą siatka inteligentnych nawiązań do kultury i literatury starożytnej. Tak było już we wrocławskiej serii o detektywie Mocku [Krajewski 2005]. Jego najnowsza książka „Liczby Charona" i wcześniejsza „Głowa Minotaura" już w obrębie tytułu kuszą tajemniczymi zagadkami antyczno-kryminalnymi na najwyższym poziomie.

I jeszcze choć kilka słów o literaturze przez duże L. Ileż tracą czytelnicy, którzy nie potrafią rozszyfrować i docenić znakomitych lingwistycznych żartów Tuwima w jego zbiorze „Cicer cum caule"[5]. Cóż dopiero, gdy do ręki weźmiemy piękny i nostalgiczny wiersz Tuwima „Nad Cezarem" z jego łacińskimi „wstawkami":

Szkoło, szkoło, gdy cię wspominam,
tęsknota w serce się wgryza, oczy mam pełne łez:
Galia est omnis divisa in partes tres.
oraz
Cezarze! Niejedną tobie rzuciłem obelgę,
a teraz: *Fortissimi sunt Belgae.*

Wspomnijmy w tym miejscu jeszcze raz (bo warto) o przekładach z łaciny antycznej i greki. Na szczęście jest i tak, że wielu filologów klasycznych umie i chce przekładać antyczną prozę lub poezję. Ostatnio ukazał się w Polsce np. znakomity przekład Petroniusza. Przedtem był Owidiusz, komedia rzymska oraz wiele innych dzieł. Jeżeli język jest giętki, to istnieje dużą szansa, że ta tak bardzo stara literatura znów zachwyci współczesnego czytelnika i pociągnie go do fascynującego świata sprzed wieków. To wtedy jest ten najprawdziwszy zysk intelektualny i społeczny.

Można więc pokusić się o następującą konkluzję. Antyk w kulturze popularnej trzyma się nieźle. Chciałoby się co prawda, żeby nie służył jedynie jako ozdobnik szyldów i dokumentów. To niewątpliwie strata wynikająca z jego „powierzchownego" upowszechnienia,

[4] Pewnie też nie każdy zauważy dowcip w nazwaniu wina „Platon" oraz „Plotyn" w znakomitym komediowym filmie Juliusza Machulskiego „Pieniądze to nie wszystko".

[5] Jeśli czytelnik nie zetknął się nigdy z łaciną nie rozbawi go kalambur poety „pecunia non omlet" zamiast przypisywanej Tyberiuszowi konstatacji „Pecunia non olet" (pieniądz nie śmierdzi).

bo istnieje wtedy poważne ryzyko banalizacji zwrotów, słów i odniesień. Żeby się ludziom (nie tylko młodym) nie myliła hetera z megierą itp., a tzw. polska łacina kuchenna nie straszyła nie tylko na placach budowy, ale i niestety także w tramwajach i na boiskach.

Takiej bowiem popularności z pewnością język starożytnych Rzymian nie potrzebuje. I jeszcze jedno życzenie, żebyśmy nie musieli użyć pożegnalnych i metaforycznych słów z dawnej popularnej piosenki:

Do widzenia wam: *canto, cantare.*

1. *M. Krajewski*, Festung Breslau, Warszawa 2005. 2. *M. Krajewski*, Liczby Charona, Kraków 2011. 3. *K. Makuszyński*, Szatan z siódmej klasy, Warszawa 1950. 4. *A.W. Mikołajczak*, Łacina w kulturze Europy, Wrocław 1999. 5. *M. Musierowicz*, Ida sierpniowa, Kraków 2001. 6. *E. Niziurski*, Sposób na Alcybiadesa, Warszawa 1975. 7. *H. Sienkiewicz*, Quo vadis? Kraków 1950. 8. *W. Stroh*, Latein ist tot, es lebe Latein! Kleine Geschichte einer grossen Sprache, München 2008. 9. *E. Wesołowska*, Antyku naszego powszedniego, „Polonistyka" LII, 1999, s. 302 – 304. 10. *Wywiad* M. Miazek-Męczyńskiej z E. Wesołowską „Wszyscy jesteśmy z antyku „Życie Uniwersyteckie" czerwiec 2011.

Віндерських С.О., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

МІФ ПРО ГЕРУ І ЗЕВСА ТА ЙОГО ІНТЕРПРЕТАЦІЯ У РОМАНІ ДЖОЗЕФА ХЕЛЛЕРА «ПОРТРЕТ МИТЦЯ В СТАРОСТІ»

У статті проаналізовано міфологічний поступ Гери і Зевса в останньому романі американського класика Джозефа Хеллера (1923 – 1999).

***Ключові слова**: міфокритика, Гера, Зевс, Хеллер, постмодернізм.*

В статье проанализирована мифологический план Геры и Зевса в последнем романе американского классика Джозефа Хеллера (1923 – 1999).

***Ключевые слова**: мифокритика, Гера, Зевс, Хеллер, постмодернизм.*

The point of the paper is to analyze the mythological scope of Hera and Zeus in Joseph Heller's (1923 – 1999) last novel.

***Key words**: mythological criticism, Hera, Zeus, Heller, postmodernism.*

Джозеф Хеллер, американський новий класик та славнозвісний автор роману «Catch-22», полишив світ живих наприкінці 1999 року. Останній його роман, 'Portrait of an Artist, as an Old Man', «Портрет художника в старості», вийшов посмертно у 2000 році. Роман цей – абсолютно постмодерністичний на усіх рівнях, надто на рівні побудови тексту. Писаний він про знаменитого літнього романіста, який відчуває,

що жити й творити залишилося йому недовго, та намагається наостанок написати шедевр, який не поступався б його найвідомішій роботі. Це роман про те, як письменник намагається написати роман. Сутність нарратора «Портрета митця в старості» при цьому є вельми амбівалентною і має становити окрему розмову. Домінуючим у складній нарратологічній структурі роману є, «автор роману, який має бути написаний», він же протагоніст, Юджин Пота. Прізвище «Пота» є акронімом «Portrait of an Artist» і підказує різноманітні тлумачення, у які ми зараз не будемо заглиблюватися, адже нашим завданням є охарактеризувати міфологічний поступ Гери та Зевса у романі.

Нарратор запитує себе, де ж йому шукати натхнення, де в світі знайти щось таке, про що досі не написала ціла когорта авторів? То, якщо не в цьому світі, – може, на небесах? [Heller 2010, 25] Так, виявляється, що небо із своїми планетами таїть в собі безліч історій, усе, що читачеві потрібно: війни, секс, насильство, пристрасть [Heller 2010, 27]. І ось ми виходимо на широкий міфологічний пласт, з яким Хеллер грається досхочу, виокремивши два міфи як головні: це міф про Геру та Зевса.

Зауважимо, що Зевс як творець, деміург, виринає в нас ще до того, як ім'я його буде вимовлено: «автор роману» (як персонаж, не Хеллер) ще перед пасажем про багатообіцяючий матеріал з небес висловлює самовдоволену думку про те, що зустріч з коханками минулого у нього пройшла б чудово. Бо, по-перше, і він, і ці жінки, які, до речі, захоплювалися астрологією, – розумні, веселі та чутливі; по-друге, він оптиміст; ну і, зрештою, він – письменник [Heller 2010, 27]. І коли пізніше в епізоді про зустріч його з постарілою ніжною Адель все стається так, як він задумував (дзвонить її чоловік, каже, що вона хвора і хоче побачити його ще хоча б один раз), наш автор-великий самодержець повністю задоволений, а ми пересвідчуємося, що Зевсова міфема тут залишила свій явний слід (*«Трохи раніше того самого вечора, <u>не зовсім випадково</u>* (виділення наше – С.В.)*, пролунав дзвінок по телефону, про який він мріяв інколи та сподівався якось використати у романі, якби вдалося вписати його туди природно»)* [Heller 2010, 133]. На легітимність проведення паралелей із Зевсом та «автором роману» (літнім автором, 'the elderly author' [Heller 2010, 28], як його називає, подекуди виринаючи, всезнаючий наратор), свідчить не тільки побудова роману, а й вибір лексики у частинах, написаних від імені Зевса та про нього.

Отже, Зевс і Гера. Зевсу присвячено, окрім попередніх роздумів про складнощі взаємин пантеону давньогрецьких богів, два окремі розділи під назвою «Зевс»: один на самому початку роману та другий в самому кінці. Перше вставне «есе» ми охарактеризуємо як нарис, окреслення образу, усвідомлення Юджином («автором роману») міфу про Зевса. Це потік свідомості, відвертий, багатообіцяючий – ми відчуваємо, як автор намацує цю площину та бачить її потенціал для свого роману. Він з'ясовує подробиці поведінки Зевса (його любовні стосунки з богинями та смертними жінками і чоловіками Юджин називає просто – 'гаре'), його взаємовідносини з Прометеєм, творцем людей, які Зевсу згодом так *полюбилися*, і, захоплений, бачить, що це гарна історія.

Власне Герин нарратив слідує одразу за першою «книгою» Зевса та одразу перед другою, останньою. Перший розділ під назвою «Гера» написаний від першої особи,

від її імені. Починається він словами «Мій чоловік – це мій брат» [Heller 2010, 27], і за цим слідує сповідь Гери про весь той біль, який Зевс завдав і завдає Гері за час їхнього шлюбу своїми любовними зв'язками на стороні. Гера, як відомо, є покровителькою шлюбних стосунків, їхньою берегинею, охоронницею шлюбного кохання. І з цього випливає той нарратив, який вкладає Хеллер у її вуста в цій сповіді. Це тонка психологічно виписана відверта розмова ображеної жінки.

Стосунки Гери та Зевса тут постають як уособлення осоружного шлюбу, який давно неідеальний, якщо колись таким взагалі був; через Герину скривджену промову описана втрата близькості, інтересу та винахідливості у інтимних стосунках, зацікавленості одне одним у парі: *«Коли він приходить до мене, нема ніколи нічого нового, все завжди те саме, той самий старий бог»* [Heller 2010, 34].

Печаль та розпач у її словах посилюється з нашим розумінням того, що Гера – це ідеальна *дружина*, «небесний прототип», вона знає, що сенс її існування – бути берегинею шлюбу, і вона не бачить можливості іншої ролі для себе та виходу з цієї згубної для неї ситуації. Описана колізія співпадає із уявленням, що досі домінує в людській свідомості, хоча на Заході, звісно, ситуація вже значно змінилася: дружина – берегиня шлюбу та домашнього затишку, тож має терпіти; а щодо чоловіка (Зевс), до його промискуїтету ставляться із розумінням та поблажливо, аргументуючи це його власною чоловічою природою.

Не випадково Гера нагадує нам, що Зевс – її брат. В цьому відчувається додатковий пронизливий сум: він рідний для неї, завжди буде близьким; бути поряд, хоч би що, – її доля та хрест. Більше того, хоча її роздирає на шматки ревнощами і Афродіті дісталося багато не надто цензурних епітетів з її уст, Гера розуміє всіх жінок, які віддалися Зевсу, не роздумуючи багато – вона зізнається, що теж не встояла б, як Даная чи Леда, якби він прийшов до неї в образі золотого дощу чи великого білого лебедя.

Стосунки Зевса та Гери – це безперечне відлуння стосунків Юджина Поти та його дружини Поллі. Він сам, рефлексуючи після розмови з жінкою, намагаючись написати свій новий роман («Сексуальну біографію моєї дружини»), у цьому зізнається. Від шлюбу втомилися обидва, змінювати ж нічого жоден з них не збирається (знов-таки, типова ситуація для багатьох пар, що перебувають у шлюбі тривалий час). Юджин роздумує, *що* можна поставити йому у вину, і серед них – те, що він фліртує і зачаровує усіх жінок, з якими розмовляє: як і раніше – дружину, але зараз йому вже не треба так з нею розмовляти, оскільки вони тепер разом – *«як Зевс з Герою»* [Heller 2010, 61]. Поллі ж у романі не має власного голосу, вона говорить словами та почуттями Гери. Юджин, здається, власне і озвучує думки дружини, пишучи розділи Гери, відчуваючи свою провину та розуміючи її.

Пізніше, у роздумах після розмови із одною з колишніх коханок, Юджин запитує себе, чи «виросте» він колись? Чи перестане закохуватися в жінок – йому вже майже 76 (поважний вік метра на кшталт Зевса)? Юджин відповідає, що ні, і його слова пояснюють для нас психологію поведінки Зевса (у Хеллеровій інтерпретації, звісно): *«Він [Юджин] любив жінок, завжди любив – те, як вони вдягаються та виглядають, їхній запах, звук та форму. ... у так багато з тих, кого він зустрів, йому хотілося б закохатися, хоча б ненадовго, і так мало лишилося часу... він знав, що може*

піддатися спокусі без жодних роздумів, трохи побоюючись, що його розкриють та можливої сварки удома, та з абсолютно чистою совістю» [Heller 2010, 178]. У них багато спільного, у Юджина Поти й Зевса. Так само, як Зевс старішає і боїться свого наступника, який має скинути його з престолу, згідно пророцтва, підстаркуватий письменник також передчуває невдовзі свій відхід, він цього боїться, та вдіяти щось навряд чи можливо.

Другий, більший за розміром розділ про Геру, знаходиться під заголовком «Сексуальна біографія мого чоловіка, писана Богинею Герою, розказана Юджину Поті. Роман». Цей «роман» має лише першу частину, «вступ». У ньому Гера ще більш відверта із нами, і описує свою поведінку, яку ми можемо визначити як самодеструктивну: вона намагається дізнатися у Афродіти та самого Зевса, які в них були стосунки і чи були вони, бо вона знає, що про них говорять; Гера твердить, що правда більше не завдасть їй болю, та і ми, і Афродіта розуміємо, що це не так. Якщо задуматися, Гера страждає не тільки від подружніх зрад Зевса, а ще й від того, що ними він не дає їй можливості виконати своє найвище призначення, і в цьому її глибоке почуття образи та нереалізованості: вона має бути цією богинею-берегинею шлюбних стосунків, а як вона може бути нею односторонньо?

Зрештою, подекуди почуття Гери до своїх суперниць та найзнаменитішого із суперників – Ганімеда, нагадують більше почуття старшої дружини до молодших дружин у гаремі: це, безперечно, суперництво, але ще й деяке співчуття, розуміння та жаль. І в цьому, знов-таки, покірність «першої леді» та безпорадність її становища, у якому вона повинна грати «хорошу міну при поганій грі».

Яскраві події міфів про зв'язки Зевса із земними жінками, переказані Герою в цьому розділі, виводять на поверхню інший план: світ представляється простором, наповненим вщерть нащадками Зевса та їхніми матерями – жінками, яких він згвалтував. Положення про Бога як творця людей таким чином перетлумачується у дещо зниженому, отілесненому руслі. Тема Бога-творця неодноразово виникає у романі, з цього приводу необхідно звернути увагу на епізод «Богова дружина» (ще одну забраковану ідею роману Поти), у якому дружина Бога явно непокоїться з приводу ідеї створення людей та її доцільності взагалі: *'Богова дружина була проти цієї ідеї із самого початку'* [Heller 2010, 66].

При описі Зевсових походеньок здається, що на якісь моральні табу зважає тільки Гера – приміром, сходження Зевса із власною дочкою Персефоною для народження рогатого бога Загрея (який ототожнювався з Діонісом) «було забагато» для Гери, і вона вмовила титанів зжерти його. При цьому інших такі питання інцесту не турбують. Тобто, Гера тлумачить події з сучасної точки зору. Вона «сучасна дружина», яка задається питаннями про те, як відійти від архаїки та стереотипної поведінки минулого. З цього боку роман буде цікаво розглянути з точки зору феміністичної критики.

З реплік Гери у відповідь на докори Афродіти щодо переслідування нею Алкмени, до якої Зевс зійшов прихованим, у образі її чоловіка, ми пересвідчуємося, що Гера, не зважаючи на усі образи Зевса, любить його: «Вона [Алкмена] мала відчути різницю. Мій чоловік – особливий. Він – Зевс» [Heller 2010, 218]. Та вся ця помста і переслідування, зрештою, були влаштовані лише для того, щоб чоловік звернув на

неї увагу: «Я не намагалася покарати *її*… Я намагалася покарати Зевса» [Heller 2010, 218].

Міф про втечу Гери в Беотію, куди вона відправилася, будучи ображеною на Зевса, та влаштоване ним несправжнє весілля із дерев'яною нареченою, щоб виманити її звідти, тлумачиться Хеллером також амбівалентно. Наприкінці свого другого розділу Гера переповідає цю історію як тріумфальне завершення своїх страждань: розізлившись, що Зевс знайшов їй заміну, вона зірвала з нареченої одяг і почала сміятися, побачивши, що над нею пожартували. Зевс також сміявся, і так вони помирилися: «Звичайно, ми пішли додому разом, і щасливі у шлюбі з того часу і дотепер» [Heller 2010, 221]. У другому розділі Зевса, який слідує за Гериним як коментар та завершення цієї історії, ми бачимо, що насправді весілля там таки мало бути, і справжнє: з милою дівчиною Лайкрою з Беотії. Та Зевс перед самим приходом Гери встиг перетворити Лайкру на сузір'я і замінити дерев'яною статуєю. Гера нічого не запідозрила, і він продовжує «бачити Лайкру кожної ночі» – як зірки чи справжню дівчину, це багатозначна англійська мова залишає вирішувати нам.

Таким чином, поступ Гери розвінчується, деконструюється ще одним витком міфології, залишивши нас у домінуванні дещо деспотичного та патріархального Зевсового начала. До цього долучається також побудова розділів про Зевса та Геру, яка має циклічний, завершений характер: Зевс – Гера – Гера – Зевс. Це наростання конфлікту, його удаване вирішення та завершення у тій самій точці.

Можемо сказати, що міф про Геру та Зевса служить Хеллеру у романі канвою та лакмусовим папером для відображення справжніх стосунків та емоцій своїх героїв: Юджина Поти та Поллі. Він дає їм можливість пізнати та висловити свої почуття, пізнати себе та *визнати* правду про себе. Питання про Бога-творця ж дозволяє Хеллеру захопити інші плани, інші великі тексти та продовжити свою гру з ними, яка має бути досліджена далі.

1. *Американський модернізм*: контекст, постаті. Післяпостмодерністський погляд / Відповідальний редактор – Т.Н. Денисова – К.: Факт, 2008. – 424 с. (ст. 309-319) – Людмила Казакова. Від багатомірності художнього простору – до взаємодії жанрових форм: Дж. Джойс «Портрет митця замолоду», Дж. Хеллер «Портрет митця в старості». 2. *Хеллер Д.* Портрет художника в старости: [роман] / Джозеф Хеллер; пер. с англ. Г.П. Злобина. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2010. – 254, [2] с. – (Книга на все времена). 3. *Heller, Joseph*. Portrait of an Artist, as an Old Man – Simon & Shuster New York, First Scribner Paperback Fiction edition, 2001. – 240 с.

Володарська М.В., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ТЕМА СКАЛІЧЕНОГО ДИТИНСТВА У РОМАНІ Г. БІЧЕР-СТОУ «ХАТИНА ДЯДЬКА ТОМА» ТА ОПОВІДАННІ МАРКО ВОВЧОК «ІГРУШЕЧКА»

Стаття присвячена розгляду проблем дитинства у романі Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» та оповіданні М. Вовчка «Іграшечка». Здійснюється типологічний аналіз образів дівчаток, які формують ядро дитинного світу зазначених текстів.

***Ключові слова**: Г. Бічер-Стоу, Марко Вовчок, образ дитини, концепт любові/ віри, духовний розвиток, соціалізація, принцип контрасту.*

Статья посвящена рассмотрению проблем детства в романе Г. Бичер-Стоу «Хижина дяди Тома» и рассказе М. Вовчок «Игрушечка». Осуществляется типологический анализ образов девочек, формирующих ядро мира детства указанных произведений.

***Ключевые слова**: Г. Бичер-Стоу, Марко Вовчок, образ ребенка, концепт любви/ веры, духовное развитие, социализация, принцип контраста.*

The article deals with the problems of childhood in the novel "Uncle Tom's Cabin" by H. Beecher Stowe and the story "Little Toy" by Marko Vovchok. The main attention is paid to the typological analysis of the little girls' images constructing the core of children's world within the indicated texts.

***Key words:** H. Beecher-Stowe, Marko Vovchok, child's image, concept of love/ faith, spiritual development, socialization, principle of contrast.*

Класичний статус відомих текстів Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» та Марко Вовчок «Іграшечка» висуває можливості численних інтерпретацій. Твір «маленької жінки, що спричинила велику війну» (за влучним висловом тогочасного президента США А. Лінкольна), незважаючи на свою майже 160-річну історію, продовжує привертати увагу до себе, породжуючи дискусії у широких колах літературознавців. Ґендерна специфіка твору (Елізабет Еммонс) [Ammons 1977], соціальна (Шеріл Бутс та ін.) [Boots 2010], релігійна й антирелігійна (Райан Корделл) [Cordell 2008], питання наративу (Кейт Керебін) [Beecher Stowe 2002] – ось далеко не повний перелік аспектів, до яких звертаються науковці та критики, досліджуючи потенціал книги, що у XIX столітті мала найбільшу кількість видань після Біблії.

Зважаючи на закономірність зумовленості літературної спадщини митця особистісним фактором і, відповідно, неможливість оминути декларативне твердження Джейн Топкінс про написання роману Г. Бічер-Стоу «for, by and about women [O'Brein Sheila Ruzycki 2006, 450]», виникають природні асоціативні паралелі з творчістю української письменниці Марко Вовчок; зокрема, це «Оповідання з руського народного побуту» та «Народні оповідання». Типологічну єдність між вказаними збірками

М. Добролюбов убачав в «увазі автора до великих, дочасно прихованих сил народу [Зимомря 1996, 220]». Така ідеологічна тотожність, вірогідно, і стала поштовхом до першої спроби компаративного аналізу «Народних оповідань» та роману «Хатина дядька Тома», зробленої Проспером Меріме у листі до Жанни Дакен (1859). Микола Зимомря вважає показовим суголосність думки французького письменника суб'єктивній оцінці Тургенєва про пріоритет «Народних оповідань» порівняно із романом Бічер-Стоу [Зимомря 1996, 181].

Не менш високу оцінку отримає від О. Герцена твір Марко Вовчок «Ігрушечка», спершу опублікований у журналі «Руський вісник» (1859), а пізніше – в уже згаданому циклі руських побутових оповідань.

Типологічні збіги «Ігрушечки» з романом Г. Бічер-Стоу простежуються на наступних рівнях: – тематичному: зведення людини до ролі речі); – історичному: «Хатина дядька Тома» та «Ігрушечка» публікуються майже одночасно (з розривом у 7 років), спрямовані на висвітлення подібних соціальних аномалій: рабовласницької системи у США та кріпацтва у царській Росії; – образному (матері заможних дівчаток, образи дітей та вихователів); – сюжетному (смерть незрозумілої для соціуму дитини, передача дитини у дарунок, духовний розвиток дитини/ дорослого через діалог з іншою дитиною); структурному (побудова текстів за принципом контрасту) та ін.

Характер типологічних паралелей дає уявлення про причини вибору зазначених текстів для порівняльного дослідження. Такий вибір пояснюється пильною увагою Г. Бічер-Стоу та Марко Вовчок до проблем дитинства – феномена, зацікавленість у якому сучасних науковців зумовлена «актуальним питанням включення дитини у загальний культуротворчий процес [Коваль 2009, 230]». Нові моделі стосунків дітей і дорослих, оновлення соціокультурних умов, сприйняття дитинства як «особливого власного стану, що його соціум проходить у своєму постійному відтворенні [Хрестоматия 2003, 29]», спричинило, за Д. Коваль, виокремлення «світу дитини в автономну антропологічну, соціальну, культурну і навіть філософську категорію [Коваль 2009, 230]».

Закономірно, що «дитяча» тема органічно вписана у контекст майже кожної роботи американських та британських дослідників, присвяченої аналізу «Хатини…», проте здебільшого це лише атомарні випадки доказів певної світоглядної концепції. Приклади спроб руйнації християнської ідеї смиренності через утвердження тези про неправдоподібність характеру маленької Єви та навіть пародіювання цього образу наводили Кейт Керебін [Beecher Stowe 2002], Крістофер Діллер [Diller 2004], Райан Корделл [Cordell 2008] та інші.

Українська сучасна наукова думка оминає увагою творчість Г. Бічер-Стоу, та навіть більше, попри незгасаючий інтерес загалу до літературної спадщини вітчизняної письменниці Марко Вовчок, знаходимо лише одну статтю, присвячену оповіданню «Ігрушечка» й орієнтовану на встановлення типологічних збігів між жіночими образами текстів «Институтка» та «Ігрушечка» [Маценко 2007] .

Отже, системний аналіз образу дитинства не як чергового засобу маніпулювання свідомістю реципієнта через викриття релігійної або політичної ідеології, але як окремого об'єкта, вартого спеціального дослідження, становить науковий інтерес і

визначає **мету** роботи; а відсутність спроб типологічного порівняння дитячого аспекту «Хатини…» та «Ігрушечки» обумовлює **актуальність теми**.

Предметом аналізу, таким чином, стає специфіка інтерпретації кризи дитинства в творах американської та української письменниць із урахуванням контексту соціальних відносин відповідного історичного етапу.

Ретроспективний погляд у минуле дає змогу твердити, що дискримінація дітей сягає первісної доби з властивим цьому періоду інфантицидом. Тривала відмова дітям у статусі повноправних представників суспільства пояснюється, на думку І. Кона, амбівалентним розумінням дитинства як уособлення невинності і водночас втілення первородного гріха [Кон 1988, 217]. Російський культуролог поділяє точку зору Л. Демоза, висловлену у статті «Еволюція дитинства»: «Історія дитинства - це страхітливий сон, від якого ми тільки нещодавно почали пробуджуватися. Чим далі поринаєш в історію, тим нижчий рівень піклування про дітей, і тим частіше дітей вбивають, б'ють, тероризують та ґвалтують [Кон 1988, 217]».

Незважаючи на очевидну спрощеність такого свідчення, адже «нормативні процеси та реальна батьківська поведінка ніколи і ніде не збігаються повністю [Кон 1988, 220]», лише XIX століття з його культом дитинності, інтересом до тонких психологічних станів, сприйманням маленької людини в якості «етимологізації самого життя» (за Ф. Шлегелем) [Кон 1988, 8], здавалося, мало б покласти край одвічному нехтуванню інтересами дітей.

Проте саме у контексті філософії романтизму особливо яскраво вимальовуються протиріччя між абстрактною дитиною-символом, зведеною на недосяжний для дорослого п'єдестал досконалості, та реальними психологічними і фізичними утисками зростаючого індивіда, його зруйнованими бажаннями, депресіями і самотністю.

Тема дитинства в аналізованих творах представлена у кількох площинах:

образи конкретних дітей (осіб, які не досягли повноліття – Гаррі, діти Тома, Додо та Енрік, чисельні образи маленьких рабів, Єва і Топсі у «Хатині», Зіна та Груша – в «Ігрушечці»);

оточення дитини, котре має безпосередній чи опосередкований вплив на формування її світоглядних настанов та процеси соціалізації (батьки Єви та Зіни, господарі Топсі та Ігрушечки, вчителі й вихователі);

дитинність як метафізична категорія, як прояв інфантильності дорослої людини (мати Єви, батьки Зіни, частково – батько Єви), чи її природності, чуттєвості та невинності – дядько Том, Сент-Клер (характерно, що в «Ігрушечці» такі аналогії відсутні);

дитинство як категорія філософсько-соціальна, коли одвічний концепт «батьки-діти» проектується на відносини між верствами суспільства із подальшим спекулятивним інтерпретуванням християнських сімейних цінностей та ототожненням підлеглих (рабів, кріпаків) із нерозумними дітьми, наставляння яких на «шлях істиний» визначатиме місію пануючої верхівки. Невипадково у романі Бічер-Стоу істотними є випадки уподібнення психології дорослих негрів до дитячої: "As to honesty, the slave is kept in that dependent, semi-childish state, that there is no making him release his rights of property [Beecher Stowe 2002, 198]", "my servants act like spoiled children [Beecher Stowe 2002, 229]".

Враховуючи неможливість розглянути у межах однієї статті всі аспекти обраної теми, зосередимося лише на перших двох, фокусуючи основну увагу на характерах-антитезах – Єви і Топсі, Зіни та Груші, котрі формують ядро дитинного світу американського й українського творів відповідно.

Соціальна проблематика текстів, органічно побудованих за принципом контрасту (природи і цивілізації, панського маєтку та хатин робітників тощо) сягає свого апогею через застосування антитез у розробці образів найменших представників соціуму. Спираючись на твердження І. Кона, що кожен новий образ дитини є не просто «етапом поглиблення художнього пізнання дитинства, а становить специфічний вид соціальної проекції, відображення надій та розчарувань дорослих [Кон 1988, 8]»; підкреслено-контрастне введення у тканину тексту дитячого світу провокує в реципієнта болісне відчуття соціальної несправедливості.

Характерний приклад цього знаходимо у сцені першої зустрічі Єви і Топсі, де зовнішня опозиція дітей містить яскраво виражений соціальний підтекст: ”There stood the *two children* (курсив мій – М. В.), representatives of the two extremes of society. The fair, high-bred child, with her golden head, her deep eyes, her spiritual, noble brow, and prince-like movements; and her black, keen, subtle, cringing, yet acute neighbour. They stood, the representatives of their races. The Saxon, born of ages of cultivation, command, education, physical and moral eminence; the Afric, born of ages of oppression, submission, ignorance, toil and vice [Beecher Stowe 2002, 228]”.

Впадає в око не просто наявність антитези «чорне-біле», підкресленої спільною ознакою – «two children» та єдиним для дівчаток часопростором, а проекціювання більшості негативних характеристик окремого індивіда на цілу расу і зворотної проекції стереотипів расової поведінки на дитину. Отже, характер визначається зовнішністю, що підтверджують спостереження Крістофера Діллера: ««Хатина дядька Тома» містить два (…) майже несумісні підгрунтя ідентичності: натурфілософія, в якій особливості раси, регіону чи статі укорінені в біологію (можуть розпізнаватися за зовнішніми тілесними ознаками), та соціологічний погляд на людську природу, згідно з яким зовнішні ознаки відповідають умовам середовища і таким чином стають хоча б потенційно гнучкими [Diller 2004, 29]».

Третьоособове наратування з позиції всезнаючого розповідача відтворює загальноприйняті суспільні стереотипи, які вже у наступному параграфі ставить під сумнів, а отже, і заперечує інстинктивна світоглядна позиція дитини-євангеліста, – провідника авторської свідомості. “Something perhaps of such thought struggled through Eva’s mind. But a child’s thoughts are rather dim, undefined instincts; and in Eva’s noble nature many such were yearning and working, for which she had no power of utterance [Beecher Stowe 2002, 228]”.

Вірогідно, що ключ до неоднозначного тлумачення характеру і зовнішності Топсі прихований у номінації образу. Слово “topsy” входить до складу англійського словосполучення “topsy-turvy”, що у перекладі означає «догори дригом», «навпаки» і, відповідно, містить конотацію «інакшості», «незвичності», протидії усталеним нормам. Аналіз цього імені дав змогу дослідникам провести типологічні паралелі між образом негритянки та Джо з роману «Маленькі жінки» Л. Елкотт [Abate 2006].

Структура оповідання «Ігрушечка» теж базується на контрастах, які послідовно змінюють один одного. Проте якщо в тексті Бічер-Стоу дається детальний опис зовнішності малої Топсі, то у Марко Вовчок портретні характеристики оповідачки майже відсутні, поступаючись місцем фіксації психологічних станів. Обрана авторкою для розкриття теми «я-нарація», інтимізуючи оповідь, дозволяє висвітлити приховані грані почуттів людини, зведеної силою зовнішніх обставин до ролі ляльки або ж «ігрушечки»/ “thing”: «И приснится мне матушка, я к ней прижимаюсь крепко, я хочу ей все рассказать, да пожаловаться, а тут меня толкают, будят, сон прогнали, – и уж как я, бывало, эти сны отлетевшие отталкиваю, словно живых людей [2 Вовчок 1983, 159]».

Часопростір пам’яті, завдяки кінематографічному способу реконструювання минулого, зосереджує увагу на найбільш вагомих для людини аспектах дійсності. З характеристик зовнішності акценти зміщуються на пейзажні замальовки, що відповідають відтінкам психологічних станів протагоністки і свідчать про її витончену природність («… я помню безлюдное да безбрежное поле, да по полю дорогу змеей черной, да помню свою тоску беспомощную [Вовчок 1983, 156]»); на символічне зображення назавжди втраченого сімейного щастя, котре реалізується через циклічну повторюваність образів будинків – рідних та чужих (материнського – панського – ймовірного власного – панського). Той факт, що замість власної зовнішності оповідачки двічі у тексті (в 1-й та останній главах) подані ідентичні характеристики «баришні» («маленькая барышня, румяненькая, кудрявая, вертелась по комнате… [Вовчок 1983, 154]»/ «кудрявенькая и веселая она была на портрете: такая она была, когда меня Игрушечкой назвала [Вовчок 1983, 194]»), а також побудова сюжету через детальну фіксацію психологічних станів маленької Зіночки, свідчить про поступове витіснення власного «я» оповідачки, аж до повного розчинення «Груші» в «Ігрушечці».

Зауважимо, що у тексті Бічер-Стоу, попри окремі випадки порівняння Топсі із річчю, внутрішнього «опредмечування» дівчинки не відбувається, а швидкість еволюції її характеру дорівнює швидкості еволюції малої панночки з оповідання Марко Вовчок.

Чому при майже тотожних вихідних даних (дитина = іграшка панів) поведінка і подальша доля дівчаток цілковито відмінні? Чим взагалі зумовлений розвиток дитини та її соціалізація?

І. Кон висуває термін «екологічне середовище» на позначення «прогресивної акомодації між активною зростаючою людською істотою, та змінними властивостями безпосередніх умов життя дитини, причому розвиток (…) можливий лише в результаті постійної взаємодії середовища й особистості [Кон 1988, 59]». Поняття екологічного середовища постає у вигляді сукупності структурних компонентів мікро-, мезо-, екзо- та макросистеми, визначення кожної з яких передбачає поступове розширення сфери «діяльностей, ролей та міжособистісних відносин дитини у конкретному оточенні [Кон 1988, 60]». Під «конкретним оточенням» уявляють, насамперед, інститут батьківства – найпершого середовища людського існування та розвитку. Значення образів батьків для формування уявлень про оточуючий світ важко переоцінити. «І

батько, і мати виступають як еталон для формування Я-образу дитини, її усвідомлення власного Я, самооцінки через сприйняття певних якостей у батьків і перенесення їх на себе, ідентифікування, переймання ставлення батька й матері до дитини, порівняння своїх рис із рисами батьків тощо [Авдєєва 2007, 7]».

Відсутність початкового симбіозу дитини з батьками, нерозвиненість цього «ми» - основи майбутнього «я», мала б спричинити суттєві порушення в розвитку дитини. Проте етнографи заперечують такий спрощений підхід, нагадуючи, що формування індивідуальних зв'язків між батьками та дітьми історично ускладнювалось функціонуванням «інституту виховательства» – звичаєм обов'язково виховувати дітей поза батьківською сім'єю [Кон 1988, 219]». Ця суспільна норма, провокуючи певне внутрішньосімейне відчуження, не спричиняла, однак, дисгармонізації особистості.

Всупереч фактичній тотожності залежного становища Топсі та Груші у панських маєтках (порівняємо хоча б ставлення «добрих» господарів до дітей як до істот нижчого ґатунку: "St Clare took the same kind of amusement in that child that a man might in the tricks of a parrot or a pointer [Beecher Stowe 2002, 235]"/ «Была у Зиночки козочка дикая (…), был попугай у Зиночки (…). Что ж вам бедная эта Игрушечка сделала? [Вовчок 1983, 152]»), помітна суттєва різниця в інтерпретації дівчатками власного «предметного» існування. Якщо для оповідачки Марко Вовчок трагедія раннього дитинства (відірваність від рідного середовища, смерть матері, атмосфера неприйняття іншими) поширюється і на подальше життя, заважаючи природному перебігу процесу соціалізації, то негативний досвід Топсі ("poor, abused" child), хоча і накладає відбиток на становлення її характеру, проте не провокує формування у неї довготривалих песимістичних настанов.

За свідченням учених, ступінь руйнівного впливу на психіку особистості окремого фактору визначається його приналежністю до соціонормативної системи суспільства [Кон 1988].

Розуміння негараздів власної долі як загальної, а не особистісно-орієнтованої несправедливості уможливлює амбівалентне ставлення дитини до себе: з одного боку – проекція своїх проблем на долю інших дітей такої ж раси, нації, верстви населення сприяє певною мірою збереженню почуття власної гідності (формула: «я не гірший за інших»); з іншого – підсвідомий розвиток негативного ставлення до «стримуючих» характеристик (кольору шкіри, соціального становища тощо), які не дають змогу повноцінно реалізувати власний потенціал. Як наголошує Енн де Сілль, «справжня влада білого кольору полягає у тому, з якою готовністю багато афроамериканців прийняли ідею, що автентична чорнота (…) пов'язана з неправильною мовою, з бідністю, з неписьменністю [Цитовано за: Дитина і світ 2005, 27]».

В Ігрушечки, котра до панщини не знала іншого життя, окрім материного будинку, відсутній досвід вписування своєї долі у загальний контекст, їй не відоме існування інших «ігрушечок», і брак такого досвіду збільшує самотність та депресивний стан дитини. У тексті це проявляється як на рівні фактажу (наприклад, хвороба, спричинена журбою), так і через багаторазові повторення словосполучень на позначення негативних психологічних станів («слезы детские [Вовчок 1983, 157]», «горькие слезы [Вовчок 1983, 156]», «всех-то я боюсь [Вовчок 1983, 157]»), ворожого оточення

(«как встречу ее глаз черный, злобный да голос шипящий послышу – меня уж дрожь пронимает [Вовчок 1983, 157]»).

Поняття історичного соціального нормативу та амбівалентного мислення дитини, що зазнає утисків, уможливлює пояснення невиправданої, на перший погляд, бравади Топсі з приводу покарання тітки. “Law, Miss feely whip! – wouldn’t hill a sheeter, her whippin’s. Oughter see how old mas’s made the flash fly; old mas’r know’d how [Beecher Stowe 2002, 232]”. За припущенням І. Кона, «психологічний ефект має не стільки спосіб покарання, скільки уявлення про його законність чи незаконність, яке складається у дитини в результаті засвоєння існуючих незалежно від її волі (…) правил [Кон 1988, 158]».

Епатажна поведінка Топсі спрямована на руйнування горизонтів очікування білого соціуму, з його стандартами ґендерної і расової поведінки, а також на самоствердження шляхом домінування над іншими (звернімо увагу на відмінні, порівняно з «young uns» координати дівчинки у просторі: “roosted on by some projection of the balcony [Beecher Stowe 2002, 232]”).

Відмежовуючись від “white folks” (“Law, you niggers”, she would say to some of her auditors, ”does you know you are all sinners? (…) White folks are sinners two – Miss Feely says so; but I ‘spects niggers is the biggest ones: but lor! Ye an’t any on ye up to me. I am so awful wicked there can’t nobody do nothing with me. (…) I ‘spects I’s the wickedest critter in the world [Beecher Stowe 2002, 232]”), Топсі почувається вільною від будь-яких зобов’язань, котрі накладають на людину любов і турбота, – незнайомі дівчинці почуття. З іншого боку, нігілістичне ставлення до соціуму несе загрозу психічному розвиткові молодої людини, еволюціонуючи у неприйняття дитиною самої себе через поступове перебільшення власних негативних характеристик.

Тут упритул підходимо до розгляду концепту «любов», оскільки саме вона, тобто усвідомлення її щирості з боку іншого, стала початком еволюції характерів дітей.

Крістофер Діллер слушно фіксує зміни у зовнішності і поведінці Топсі, викликані втручанням Єви: «Топсі зазвичай описують як пустотливе дівча з “black, glassy eyes that glittered with a kind of wicked drollery” – зображення, що часто цитують на доказ її стереотипності. Однак після втручання Єви очі Топсі змальовують як “round”, “keen”, та, чи не найважливіше, “full of tears” [Diller 2004, 35]». Завдяки Єві, “a ray of real belief, a ray of heavenly love, had penetrated the darkness of her heathen soul [Beecher Stowe 2002, 261]”.

Водночас американська критика зазначає неприродність, сентиментальність такого впливу через надмірний контраст язичницького образу маленької негритянки та ідеалізованої сутності дитини-євангеліста. За метафоричним висловом Кейт Керебін, «вся складна натура Топсі принесена у жертву штампові «язичницької душі» шляхом екзальтованої фальсифікації у стандартній місіонерській карикатурі [Beecher Stowe 2002, 12]».

Щоб збагнути істинність чи хибність такого судження, згадаємо про необхідність аналізу будь-якого образу лише у відповідному історичному контексті. XIX століття висунуло свій ідеал юної леді, провідними рисами якого були побожність, милосердя, гуманізм, витонченість. Навіювання відповідних характеристик дітям здійснювалось

зі сторінок моралізаторських книг, котрі часто містили релігійні міркування, причому популярність таких книг засвідчує їх досить стійкий вплив на розвиток дівочої ментальності [Шишкова 2003].

Дискусія щодо можливості існування ідеальних характерів у літературі та в житті, укорінена в прадавню історію, сягає і наших днів, відгукуючись на появу нових «дивних» (згадаємо Зіну, Єву) дітей, до яких взагалі важко застосовувати загальноприйняті критерії.

Алегоричність образу Єви, безумовно, заперечувати важко. Проте сила цієї алегорії – у синкретичному поєднанні християнської ідеї спасіння та природного/ людського начала, сукупний потенціал яких дає змогу цій постаті зростати до рівня Месії.

Зовнішність «світлого ангела», напівпрозорий портрет з постійним домінуванням білого кольору ("Although dressed in white , she seemed to move like a shadow through all sorts of places, without contracting spot or stain [Beecher Stowe 2002, 136]"), не тільки містить тривожну конотацію ілюзорного зв'язку дитини із життям, але до певної міри пояснює виникнення інтересу та недовіри до Єви з боку Топсі під час першої зустрічі. "… the sweet tone and manner struck strangely on the wild, rude heart, and a sparkle of something like a tear shone in the keen, round, glittering eye; but it was followed by a short laugh and habitual grin. (…) Topsy only thought Eva's speech something funny and inexplicable – she didn't believe it [Beecher Stowe 2002, 228]".

Перевагу для негритянських дітей білого кольору над чорним засвідчує цікавий експеримент, проведений подружжям Кларків і згаданий у розвідці Н. Висоцької. В ході експерименту, що полягав у виборі негритянськими дітьми чорної або білої ляльки, 70% дітей обрали білу, відчуваючи при цьому глибокий дискомфорт через необхідність ототожнювати себе з менш привабливим кольором [Дитина і світ 2005, 25-26]. Аналогічно досконалість іншого, викликаючи захоплення, доволі рідко ініціює зближення.

Текст Марко Вовчок містить дзеркальну проекцію стосунків дитини-господаря та дитини-іграшки. У «Хатині…» (відповідно горизонту очікувань більшості реципієнтів тієї доби) еволюціонує представниця нижчої, залежної верстви. Марко Вовчок запропонувала інший підхід: розвиток психологічних характеристик панської дитини через комунікацію з дитиною-іграшкою.

На перший погляд, в оповіданні «Ігрушечка» таке зближення зумовлене логікою сюжету: постійний збіг часопросторових координат мав рано чи пізно спровокувати психологічну взаємодію. Але чи так це насправді? Момент появи «ляльковоі номінації» («»Грушечка! Грушечка! – подхватила барышня. – Пусть будет она лучше Игрушечка!» (…) С той поры и стала я И г р у ш е ч к а [Вовчок 1983, 158]») акцентується у тексті різким протиставленням оповідачкою загальної назви та особового займенника «я», і відтак свідчить про неможливість налагодження стосунків із людиною, котра ініціювала залежний стан. Який тоді аспект стане визначальним критерієм довіри? Проаналізуємо ключові епізоди зближення дітей в обох текстах.

«O Topsy, poor child, *I* love you!» said Eva, with a sudden burst of feeling, and laying her little thin hand on Topsy's shoulder: (…) I am very unwell Topsy, and I think I shan't live a great while; and it really grieves me to have you be so naughty.(…) Yes in that

moment, a ray of *real belief* (курсив мій – М. В.), a ray of heavenly love had penetrated the darkness of her heathen soul! [Beecher Stowe 2002, 261]".

«Игрушечка, милая, скажи мне, какое твое горе?» - говорит, а сама мне ручку на плечо положила и в лицо заглядывает.

– Ах, барышня, барышня! – отвечаю. – И на что вам знать, что мне за горе!

– На то знать, что мне тебя очень жалко, Игрушечка, - говорит.

Я на нее поглядела (курсив мій – М. В.). Глаза у ней такие тихие, и личико отуманилось.

– Барышня, милочка! Продали Тростино! [Вовчок 1983, 168]».

В кожному з наведених уривків помітні чіткі ознаки зміни ставлення залежних дітей до дітей господарів: заміщення колишнього словосполучення "I don't believe" на "a ray of real belief" («Хатина…»), індикатор першого двостороннього візуального контакту («Я на нее поглядела») («Игрушечка»)). Новий досвід проекціювання понять «люблю» та «мені тебе шкода» на свою особистість з боку іншого, посилений спільними часопросторовими координатами («There sat the two children on the floor, with their faces towards them [Beecher Stowe 2002, 261]») і тактильними діями (в обох текстах ініціаторки зближення торкаються плеча іншої дитини) є важливим кроком на шляху встановлення взаємодовіри. Але визначальним стає усвідомлення Топсі та Грушею можливості співчуття до панянок, порівняння власної долі з долями маленьких господарів ("I think I shan't live a great while" («вияляється, гинуть діти не тільки негрів»)/ «глаза у ней такие тихие и личико опечаленное» – психологічний стан, характерний для самої оповідачки).

Принцип контрасту, що супроводжує всю структуру текстів, чи не найглибше проймає образи панянок, Зіни («Ігрушечка») та Єви («Хатина…», розкішне життя яких приховує глибокий духовний дискомфорт.

Спільні зовнішні ознаки (веселість, наявність обох батьків, приналежність до заможних родин) формують в реципієнта однаковий горизонт очікування щодо світоглядної орієнтації дівчаток, який докорінно руйнується вже у сцені мотивації бажання дітей володіти іншою людиною (на початку текстів нормативність такого процесу ще не ставиться дівчатами під сумнів).

«Увидала меня на улице барышня гуляючи; я барышне приглянулась. «Дай мне эту девочку, подари!» – говорит она барыне. Барыня ее уговаривать. «На что тебе такая замарашка, глупенькая!» Да барышня ничего слушать, знать не хочет: «Дай девочку!» [Вовчок 1983, 156]».

"Papa do buy him!" (…) "What for, pussy? Are you going to use him as a rattle-box, or a rocking-horse, or what?" "I want to *make him happy*! (курсив наш – М. В.) [Beecher Stowe 2002, 140]".

Позиція батьків в обох випадках провокуюча: вони навмисно принижують цінність того, що діти хочуть отримати. Тим різкіший контраст між імпульсивною, невмотивованою (на перший погляд) забаганкою капризного дівчати та зрілою християнською ідеєю загальнолюдського щастя через допомогу ближньому. Якщо для Зіни купівля виступає задоволенням власних бажань, то Єва (того ж 6-річного віку!) вбачає у цьому акті шлях порятунку. Оскільки висунута раніше ідея про наявність

природної складової характеру Єви не дає права тлумачити її образ виключно з абстрактно-філософських засад, то в чому ж причина такої психологічної розбіжності між двома однолітками?

Крізь зовнішню безтурботність Зіночки проглядає скалічене екологічне середовище (термінологія І. Кона), всі підвалини якого, включаючи первинні – любов батьків – виявляються фальшивими. Розлучена з матір'ю маленька Груша при цьому стає тим Іншим, діалог з ким сприяє висвітленню сутності дорослого; і перше ж введення у текст оповідачкою прямого мовлення Зініної матері викриває байдужість цієї жінки, приховану під маскою добропорядності. «Вышла барыня из девичьей и говорит своей ключнице любимой: – Ах, как жалко мне эту женщину! Просто я на нее смотреть не могу. Идите, душечка, (…) ну, отдайте ей что-нибудь из моих вещей – что похуже. Только поскорее, чтоб она шла себе, чтоб *тут* (курсив мій – М. В.) не плакала [Вовчок 1983, 156]». Сама лише акцентуація прислівника «тут» підкреслює егоїзм «доброї» жінки, для якої власний спокій важливіший за чиїсь сльози.

Взагалі концепт «доброта», вжитий на позначення панів, несе у текстах важливе стилістичне навантаження, створюючи через протиставлення між новим та старим значенням (людина, що не має наснаги ані на злу, ані на добру справу [Колесов 1991, 25-26]») сильний сатиричний ефект, котрий сягає критичної межі при використанні означення «добрий» поруч із концептом «бог»: « – Смотри же, Игрушечка, говорит мне барышня, – ничего не делай по злости, будь *добрый человек*, *все* тогда *можно*, и все тебе *бог простит* (курсив мій – М. В.) [Вовчок 1983, 164]».

Нещирість матері Зіни поширюється і на спекулювання природною потребою доньки в соціалізації , коли обмеженій у комунікації з однолітками дитині дарують живу дівчинку, що фактично виконує функцію «метонімічного замінника матері [Дитина і світ 2005, 27]» (материн дарунок + небажання розуміти власну дитину). На підсвідомому рівні таку свою функцію відчуває і сама «іграшка», до якої постійно звертається Зіна у пошуках відповідей на болючі питання, і чиє життя втрачає сенс після смерті панночки.

Проте факт вимушеного зближення дівчаток не знімає провини із Зініних батьків за накладання на психіку малої дитини надлюдського тягаря моральних зобов'язань. Адже відоме містичне сакральне значення «живих» ляльок, і те, що першим гуманоїдним артефактом у низці європейської традиції був засновник людства Адам – лялька Бога [Дитина і світ 2005, 23].

Приклади неповаги до дитини, опозиції материнського егоїзму та байдужості дитячій щирості і допитливості знаходимо в обох текстах:

«Вскочила она к барыне на колени, обнимает и прижимается к ней, и в глаза ей глядит – *ждет слова от нее заветного* (курсив мій – М. В.), а барыня ей в ответ: – Умные дети, мой дружочок, никогда не плачут [Вовчок 1983, 169]»;

"But, mamma, it's so different to be brought up as I've been, with so many friends, so many things to make me good and happy, and to be brought up as she's been, all the time, till she came here!" – "Most likely", said Marie, yawning. "Dear me, how hot it is [Beecher Stowe 2002, 265]".

Стимуляція дитиною дорослого світу, прагнення скорішої соціалізації зіштовхуються з глибокою інфантильністю дорослих. Типовий характер такої інфантильності підкреслюється використанням загальних назв (бариня, барин) як замінників власних імен (батьків Зіни) та найрозповсюдженішого жіночого імені Марі на позначення матері Єви.

Зцілюючим фактором для дитини-євангеліста є глибока християнська віра, укорінена в любові батька – в тій, що дає перший імпульс подальшому виконанню високої місії дівчинки.

Зіна, позбавлена такої любові, не знаходить порятунку ні у вірі, ні у навчанні. Внутрішня вичерпаність Зіни, сублімуючись у дивну, неприйнятну для соціуму поведінку, зрештою призводить до тяжких психічних розладів і безглуздої загибелі у віці 15 років – від самотності та байдужого до неї ставлення. Натомість смерть Єви (всупереч чисельній негативній реакції критиків), слід, ймовірно, вважати логічно вмотивованою для розкриття призначення дівчинки. Британська дослідниця Кейт Керебін зводить функцію світлої дитини до підготовчої перед введенням в останній частині роману темношкірого Спасителя [Beecher Stowe 2002, 12]. З таким твердженням важко погодитися. Сюжетні лінії Єви і дядька Тома міцно переплетені: Том рятує життя дівчинки на кораблі, а світла пам'ять Євангеліни допомагає Томові у скрутну хвилину. В контексті інтимізуючої твір Я-нарації образ дитини виходить далеко за межі текстуального простору, набуваючи загальнолюдського смислу. Адже не лише темношкірим месіям судилося рятувати людство. Гріх владного білого соціуму страшніший, через те "white folks" змушені жертвувати найдорожчим – дитиною, інколи навіть не помічаючи цього. Таку непомітну жертву у вигляді представника потенційної інтелектуальної еліти – Зіни – приносить слов'янське суспільство з оповідання Марка Вовчка.

Висновки:

1. Природному прагненню дітей соціалізуватися, вписати себе в дорослий контекст у творах Г. Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома» та Марко Вовчок «Ігрушечка» заважає стандартизована й інфантильна поведінка дорослої частини суспільства, передбачаючи появу у майбутньому докорінно нового, префігуративного типу культури (термін М. Мід), в якому батьки вчаться також у своїх дітей.

2. Концепти любові, віри та довіри є визначальними для зближення та еволюції дівчаток, супротив існуючим нормам.

3. Незважаючи на відмінність вихідних даних, типологічно подібними у текстах виявилися образи-представники різних суспільних прошарків: Єва та Груша (домінантні позитивні риси характеру, ліричність, відсутність необхідності еволюціонувати через «іншого», «промовисте» ім'я); Зіна і Топсі (глибокий психологічний потенціал, еволюціонування через діалог з іншим, можливість девіантної поведінки).

Типологічна подібність образів дівчат, які належать до антагоністичних верств населення, може свідчити про хибність усталених суспільних стереотипів щодо расової / гендерної / класової диференціації, а також важливість спрямування зусиль на єдину місію – захисту дитинства. Адже головною спадщиною, що передається з

теперішнього у майбутнє, за висловом У. Емерсона, є «діти – вічні месії суспільства, втілення його неминучого майбутнього [Цитовано за: Кон 1988, 137]».

1. *Авдєєва І.* Особливості образу батька та образу матері, в залежності від соціокультурної ситуації розвитку дитини / Авдєєва І. // Вісник. Вип.23. – Харків, 2007. – С. 5 – 18. 2. *Вовчок Марко*. Рассказы. Сказки. Повести. Роман / Марко Вовчок. – К.: Наукова думка, 1983. – 638 с. 3. *Дитина і світ*: проблеми культурного діалогу: зб. наук. праць/ ред. В. Фесенко. – К.: вид. центр КНЛУ, 2005. – 176 с. 4. *Зимомря М.* Марко Вовчок на шляху до світового визнання / Микола Зимомря // Український вільний університет : Наукові збірники. – Мюнхен, Львів, 1996. – С. 171-184. 5. *Коваль Д.* Образ дитини в мистецтві античності (давні Греція і Рим) / Коваль Дарія Орестівна // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. – Вип.23. – К., 2009. – С. 229 – 238. 6. *Колесов В.В.* Язык города / Колесов В. – М.: Высшая Школа, 1991. – 192 с. 7. *Кон И.С.* Ребенок и общество (Историко-этнографическая перспектива) / Кон И.С. – М.: Изд-во «Наука», 1988. – 270 с. 8. Маценко Ірина. Типологія образів панянок у повістях Марка Вовчка «Інститутка» та «Ігрушечка» / Маценко Ірина // Теоретична і дидактична філологія. Зб. наук. Праць. Вип. 1. – К, 2007. – С. 83–90. 9. *Хрестоматия* по возрастной психологии: учебное пособие для студентов / [Д.И. Фельдштейн, С.К. Бондырева, А.Г. Асмолов и др.] – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. – 400 с. 10. *Шишкова И.А.* Национальная ментальность в английской художественной литературе для подростков: конец XIX – XX веков: дисс.. …докт. фил. наук: 10.01.03 / Шишкова Ирина Алексеевна. – М., 2003. – 426 с. 11. *Abate Ann Michaelle*. Topsy and topsy-turvy Jo: Harriet Beecher Stowe's Uncle Tom's Cabin and Louisa May Alcott's Women / Michaelle Ann Abate // Children's Literature, Vol. 34, 2006. – P. 59-82. 12. *Ammons, Elizabeth.* Heroines in Uncle Tom's Cabin / Elizabeth Ammons // American Literature, Vol. 49/2, 1977. – P. 161-179. 13. *Beecher Stowe Harriet*. Uncle Tom's Cabin or Negro Life in the Slave states of America / Harriet Beecher Stowe [with an introduction and notes by Keith Carabine] – London: Wordsworth Classics, 2002. – 438 p. 14. *Boots Cheryl C.* Harriet Beecher Stowe's Abolition Soundtrack in Uncle's Tom Cabin / Cheryl C. Boots // Forum on the public policy: a journal of the Oxford Round Table, 2010. – P. 1 – 13. 15. *Cordell Ryan C*. "Enslaving you, body and soul": the uses of temperance in Uncle Tom's Cabin and "anti-Tom" fiction / Ryan C. Cordell // Studies in American Fiction, 2008. – P. 3-26. 16. *Diller Christopher*. Sentimental types and social reform in Uncle Tom's Cabin / Christopher Diller // Studies in American Fiction. – 2004. – P. 21-48. 17. *O'Brein Sheila Ruzycki*. "There is no arguing with pictures": Stretching the Canvas of Gender in the Art Portraits, Picture-language, and the Original Illustrations in Uncle's Tom Cabin / Sheila Ruzycki O'Brein // ATQ (The American Transcendental Quarterly), 2006. – P. 448-480.

Волосенко І.В., викл., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

СУЧАСНА МОЛОДІЖНА МОВА ЯК МЕДІЙНИЙ ФЕНОМЕН (на матеріалі німецьких студентських інтернет-форумів для юристів)

Статтю присвячено дослідженню молодіжної мови молоді в Інтернеті. Розкрито лінгвокультурну феноменальність мови студентів-юристів в контексті медійних трансформацій мовної свідомості сучасної молоді. Класифіковано лінгвокультурні аспекти вивчення цих трансформацій (технічні, постмодерністські, меморіальні). Виокремлено основні типи комунікативної діяльності студентів-юристів у віртуальному комунікативному просторі Німеччини.

Ключові слова: *молодіжна мова, медійні трансформації, мовне мислення в інтернет-спілкуванні, комунікативна діяльність, юридична мова.*

Статья посвящена исследованию молодежного языка в интернете. Раскрыта лингвокультурная феноменальность языка студентов-юристов в контексте медиальных трансформаций языкового сознания современной молодежи. Классифицированы лингвокультурные аспекты изучения этих трансформаций (технические, постмодернистские, мемориальные). Выделены основные типы коммуникативной деятельности студентов-юристов в виртуальном коммуникативном пространстве Германии.

Ключевые слова: *молодежный язык, медиальные трансформации, языковое мышление в интернет-общении, коммуникативная деятельность, юридический язык.*

The article is dedicated to study of youth language and student's identities on the internet. It's explained, how are presented the linguistic and cultural phenomena of web-based language for law students in the context of the medial transformations of modern linguistic youth's consciousness. The linguistic and cultural aspects of the study of medial transformations are classified (technical, postmodern, memorial). The main types of communication activities of law students in the virtual communicative space in Germany are categorized.

Key words: *youth language, medial transformation, linguistic thinking in the communication on the Internet, communication activities, legal language.*

Мета статті – дослідити лінгвокультурну природу інтернет-спілкування сучасної німецькомовної молоді в галузі юридичної діяльності.

Наукова новизна статті полягає в систематизації сучасних знань про медійні дослідження мови студентства та з'ясуванні ролі медійних трансформацій у спілкуванні сучасної молоді. У статті виокремлено основні типи комунікативної діяльності студентів-юристів у віртуальному просторі Німеччини.

Об'єктом статті є медійні репрезентації студентської мови в галузі юридичної діяльності.

Предметом статті є лінгвістичні та загальнонаукові характеристики німецькомовної електронної комунікації студентів в галузі юридичної діяльності.

Актуальність дослідження пов'язано з переосмисленням природи студентського спілкування у віртуальному комунікативному просторі Німеччини. Опис сучасних способів утілення медійності сприяє виявленню нових змістів у молодіжній мові сучасної Німеччини.

Німецька молодіжна мова як об'єкт лінгвістичних досліджень привертає увагу лінгвістів з давніх часів. Так, у лінгвістичних колах Німеччини XVII століття жартували, що в університетах країни спочатку з'явився студентський сленг, а потім – літературна німецька мова [Neuland 2003, 92]. Цей жарт був пов'язаний з відомим юристом та філософом кінця XVII – поч. XVIII століття Х. Томазіусом, який започаткував викладання лекцій з юриспруденції та філософії німецькою мовою. Промови ученого містили жаргонні слова, які використовували на той час німецькі студенти. Цікаво, що саме цей вчений став автором основ німецької юридичної та філософської термінології. Після смерті університетського революціонера вийшов у світ перший німецький словник найуживаніших студентською молоддю слів [Henne 2009, 49].

З того часу студентська мова постійно перебувала в центрі уваги насамперед соціолінгвістичних студій. Центральними питаннями цих досліджень були стильові диференціації німецької мови та лексичні розбіжності між літературною та розмовною формами мови; лінгвістичні аспекти вивчення мови в дії за допомогою часток та сполучників; жаргонні та лайливі вирази, табуйована лексика, ідіоматичні вирази, оцінна лексика тощо. Останнім часом також розвинулися дослідження студентських сленгів у галузі лінгвістики тексту. Так, важливим напрямом цих досліджень є аналіз мовних засобів вираження молодіжної комунікації студентів у різних жанрах, зокрема в таких:

Інформаційні жанри. Первинні жанри (студентські статті)	Інтерперсональні / контрактивні жанри (запрошення, звертання, привітання)	Дидактичні жанри (методико-інформаційні матеріали)	Популярні жанри (статті з газет, журналів)	Керівні жанри (інструктивні, наприклад звіти студентського парламенту) [Gläser 1990, 87].

Протягом останніх десятиліть основним мовним матеріалом для дослідження молодіжної мови в різних галузях людської діяльності були фахові мови реклами, моди та музики. На даний час спостерігаємо підвищений інтерес також до молодіжної мови як медійного феномену. Можна говорити про становлення молодіжної медійної мови, яка дає можливість науковцям виокремлювати насамперед дві великі галузі комунікації молоді, зокрема дискусії про рекламні інтернет-ролики та комп'ютерні ігри [Schlobinski 1998, 155].

Особливий інтерес сучасні лінгвісти також звертають на виокремлення нових характеристик віртуального комунікативного простору студентства, зокрема на особливості віртуальної комунікації, жанрам комп'ютерного спілкування, чатовій комунікації, віртуальним студентським конференціям, конститутивним ознакам інтернет-спілкування студентів юристів як окремого жанру комп'ютерного спілкування.

Важливим аспектом нашого дослідження є вивчення мовних та позамовних засобів візуалізації фахового знання у віртуальних текстах, а також мовної особистості віртуального комуніканта в студентському середовищі. Таке спілкування найчастіше відбувається через SMS, електронну пошту, чати, месенджери, Skype, Facebook, блоги та соціальні мережі. Тут важать так звані візуальні або ікононічні характеристики текстів студентських юридичних форумів, наприклад NJW, JuS, JA, JURA, AdLegendum, ZJS, IURRATIO тощо [JZ].

Ці та інші студентські форуми поєднують багатовимірну візуальність й аудіовізуальність, що суттєво змінює природу сприйняття інформації. Простір студентських інтернетспільнот Німеччини ми можемо позначити терміном «студентський технопростір». Відмітимо, що у електронній комунікації формуються й нові текстові жанри взагалі: електронна база даних про навчання; відеоконференції з представниками студентського парламенту, адміністраторами вишів; дискусійні чати, електронні інформаційні дошки оголошень, наприклад, з інформацією про іспити та заліки і т. ін.

Безумовно, віртуальна комунікація суттєво впливає на формування нового типу віртуальної ідентичності студента. На думку Ж.Ф. Ліотара, за такої глобальної зміни природа знання не може залишатися незмінною [Ліотар 1998, 72]. Знання може проходити іншими каналами і залишатися операційним лише за умови його конвертації у певні одиниці інформації. Отже, ми можемо припустити, що все неперекладне у виявленому знанні буде відкинуте. А напрями нових досліджень підпорядковуватимуться умовам відтворення можливих результатів мовою машин. Усе це впливає, на нашу думку, на трансформацію лінгвокультурних типів мислення молоді у таких напрямах:

1. технічному: усі комунікативні практики студентів у віртуальному просторі пов'язані з операціями реєстрування на нові курси, іспити, конкурси на отримання грантів, а також з організацією фахових форумів з викладачами;

2. постмодерністському: телекомунікаційні системи використовують для створення віртуальних фікцій, наприклад – віртуальні міста. Щоправда, фіктивність цих явищ має відносний характер, адже самі операції відбуваються лише з елементами "фікції". Таким чином, маніпулюючи реальністю, віртуальний дискурс має магічну силу перетворювати своїх комунікантів з глядачів на користувачів. Віртуальний дискурс породжує нові реалії: через нього з навчальними цілями продукують віртуальні злочини, відкривають юридичні літературні салони, які є окремими віртуальними галузями студентського спілкування. Так, студенти Дармштадта будують віртуальний Ватикан [DS], а на студентському форумі «Unikosmos» можна навчитися писати кримінальні романи [UK].

3. меморіальному: мережа комп'ютерних технологій у галузі студентського спілкування перетворилася на своєрідну метапам'ять. Віртуальне середовище розгляда-

ється як «живе» динамічне утворення, як середовище мовного існування людини та її лінгвокультурного світу. Практично кожне студентське видання в інтернеті містить потужні бази даних. А деякі форуми, наприклад «Die JA», пропонують історії про життя відомих юристів, які студенти можуть використовувати для юридичної та життєвої практики [JA].

Ці напрями свідчать про становлення нових лінгвістичних пріоритетів вивчення студентської мови, які набули нового змісту, хоча ще на початку 80-х років минулого століття відомий німецький лінгвіст Г. Генне писав, що лінгвістичні дослідження молодіжної мови, зокрема студентської, не мають перспектив [Henne, Objartel 1982, 11]. Тем не менш, розвиток лінгвістики останніх 30 років спростував подібні оцінки. Суттєву роль у зростанні інтересу до цих досліджень відіграє електронна комунікація студентів. Такі взаємодії відбуваються на перетинові різних галузей людського знання та практики, що позначається на всіх мовних елементах, структурах, зв'язках і стратегіях. У студентській комунікації утворюються складні ланцюжки міжкомунікативних (інтердискурсивних) характеристик, які унаочнюють докорінні зміни в процесах створення, сприйняття та інтерпретації інформації. Це супроводжується її інтенсивною візуалізацією.

Диференціація студентських інтернет-форумів для юристів дає нам можливість виокремити основні типи комунікативної діяльності студентів-юристів у віртуальному просторі Німеччини.

Усі ці типи діяльності репрезентовані в сучасному віртуальному комунікативному просторі німецького студентства, – це насамперед:

1.студентські віртуальні форуми (СВФ) для широкоформатного обговорення різноманітних тем студентського життя;

2. інформаційні сайти, на яких репрезентовано студентські новини;

3. інтерактивне спілкування малого формату в чатах або в режимі телефонного інтернет-зв'язку;

4. юридичні віртуальні ділові ігри.

СВФ не мають обмежень у віртуальному просторі і є набагато поширенішими в німецькому віртуальному комунікативному просторі, ніж в Україні. СВФ мають репрезентативний характер (репрезентація та обговорення теми, виступи) та дискусійний характер (дискусії на репрезентовані теми, наприклад у жанрі рецензії). До важливих характеристик СВФ відносимо: необмежену кількість учасників (студентів, викладачів, громадських діячів), спонтанне підключення до дискусії в будь-який час, широкі можливості пошуку за гіпертекстової структури електронних документів, вільний доступ до електронних ресурсів по матеріалам конференції.

Інформаційні сайти для студентів-юристів мають на меті інформувати студентів про події студентського життя, зокрема через документи (накази, розпорядження університетського парламенту, адміністрації вишу), офіційні заяви, повідомлення (Studienberichte, Studienartikeln, Informationsblätter für Studenten, Studiennachrichten). При вивченні мовної специфіки інтернет-текстів інформаційної специфіки перспективним напрямом дослідження стає аналіз комунікативної специфіки цих повідомлень, зокрема текстів університетської, наукової та публіцистичної спрямованості.

Широко розповсюджені на студентських юридичних сайтах різноманітні форми чатової комунікації, які репрезентовано насамперед такими IRC (Internet Relay Chat), Instant-Messenger; Webchats та Online-Chats. Чатова комунікація є різновидом спонтанної розмови, яка має свої фонетичні та сленгові особливості, характеризується широким використанням емоційно забарвленої лексики, скорочень, коміксів, слухових сигналів тощо.

Юридичні сайти містять широкий корпус текстів, які презентують ділові ігри для студентів-юристів. Роль центру керування й контролю за правилами ділової гри бере на себе комп'ютерна програма, яку умовно можна назвати "віртуальним учителем". Віртуальний учитель пильнує кожну ігрову ситуацію, а саме оцінює, коригує й тлумачить дії гравців. Юридичні віртуальні ділові ігри дозволяють студентам-юристам вчитися розв'язувати юридичні завдання; знімати конфлікти при обговоренні складних ситуацій; планувати дії на перспективу; забезпечувати вербальну й візуальну підтримку юридичних операцій тощо.

Серед перспективних напрямів дослідження студентського мовлення є дослідження інтердискурсивності студентських текстів, зокрема аналіз міжтекстових референцій – лінгвальних й екстралінгвальних, а також моделювання типів мовленнєвої взаємодії між комунікантами, комунікантами й комп'ютером [Біскуб 2009, 79].

Емпірична перспектива дослідження полягає, на наш погляд, також у вивченні комунікативної організації студентського спілкування в інтернеті відповідно до сегментів його основних сфер комунікації: публічні або професійно спрямовані типи спілкування, наприклад спілкування студентів з громадськістю, рекламні тексти; науково-популярні інтернет-тексти, а також численні віртуальні типи висловлювань та дискурсів, які використовує сучасне німецьке студентство в галузі юридичної діяльності.

1.*Gläser R.* Fachtextsorten im Englischen. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1990. – 331 S. 2. *Henne H.* Jugend und ihre Sprache: Darstellung, Materialien, Kritik. – Ausgabe: 2. Aufl. – Hildesheim: Olms, 2009. – 385 S. 3. *Henne H.*, Objartel G. Historische deutsche Studentensprache. – Berlin: de Gruyter, 1982. – 31 S. 4. *Neuland E.* (Hrsg.) Jugendsprache – Jugendliteratur – Jugendkultur: Interdisziplinäre Beiträge zu sprachkulturellen Ausdrucksformen Jugendlicher. – Auflage: 1. – Frankfurt am Main: Peter Lang-Verlag, 2003. – S. 277. 5. *Schlobinski P.* (Hrsg.). Jugendliche und «ihre» Sprache: Sprachregister, Jugendkulturen und Wertesysteme: empirische Studien. – Opladen: Westdt. Verl., 1998. – 236 S. 6. *Біскуб І. П.* Англомовний дискурс програмного забезпечення як модель мовленнєвої взаємодії людини й комп'ютера: монографія. – Луцьк: РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 388 с. 7. *Лиотар Ж.-Ф.* Состояние постмодерна. – Москва, Санкт-Петербург, 1998. – 289с.

Джерела ілюстративного матеріалу

DS Darmstädter Studenten bauen virtuellen Vatikan. Електронна адреса джерела: http://www.zdnet.de/news/2045705/darmstaedter-studenten-bauen-virtuellen-vatikan.htm

JA Juristische Arbeitsblätter: JA-aktuell.de. Електронна адреса джерела: http://www.ja-aktuell.de/cms/website.php?id=/de/index.htm

JZ Juristische Zeitschriften. Електронна адреса джерела: http://www.jurakopf.de/juristische-zeitschriften/

UK Unikosmos. Електронна адреса джерела:http://www.unikosmos.de/

Вронська О., к.філол.н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

РАЙ ТА ПЕКЛО У КАРТИНІ СВІТУ МАРІО ВАРҐАСА ЛЬЙОСИ

У статті проаналізовано місце концептів "рай" та "пекло" у художній картині світу Маріо Варґаса Льйоси на прикладі роману "Рай на іншому розі".

Ключові слова: *Маріо Варґас Льйоса, художня картина світу, рай, пекло, порівняння, універсальний концепт.*

В статье анализируется место концептов "рай" и "ад" в художественной картине мира Марио Варгаса Льйосы на примере романа «Рай на другом углу».

Ключевые слова: *Марио Варгас Льйоса, художественная картина мира, рай, ад, сравнение, универсальный концепт.*

The article analyses the concepts of Paradise and Hell in the Mario Vargas Llosa's novel "El Paraíso en la otra esquina".

Key words: *Mario Vargas Llosa, Paradise, Hell, universal concept, comparison.*

Рай та пекло, їхнє протиставлення, пошуки раю та спроби подолати пекло на землі червоною ниткою проходять крізь роман Маріо Варґаса Льйоси "Рай на іншому розі" (2003). Узагалі, творчість нобелівського лауреата з літератури 2010 року, якого порівнюють із найвидатнішими класиками англійської, російської та французької літератури XIX сторіччя [Domínguez, 2003], є невичерпним джерелом для літературознавчих, мовознавчих, перекладознавчих, культурологічних, філософських досліджень тощо. На жаль, в українському науковому просторі Варґасу Льйосі приділяється занадто мало уваги. Можна згадати статтю Г.Й. Давиденко "Проблема влади у культурному просторі європейської літератури та глобалізації (на матеріалі творчості Ж. Расіна, Р.П. Уоррена та М. Варґаса Льйоси)" [Давиденко, 2010], де, поміж іншого, можна дізнатися про приналежність перуанського та американського письменників до європейської літератури, про те, що Нобелівську премію М. Варґасу Льйосі було присуджено ще 2004 року, а його останнім опублікованим романом є "Хто вбив Паломіно Молеро", який насправді побачив світ ще 1986 року. У перекладознавчому аспекті творчості цього письменника було приділено увагу на Зеровських читаннях, що відбулися у грудня 2010 року на кафедрі теорії та практики перекладу з романських мов імені Миколи Зерова. Олена Юндіна цікаво й ґрунтовно дослідила питання від-

творення іспанської військової лексики українською мовою. Також можемо згадати наші виступи на першому конгресі іспаністів України у 2009 році [Wronska, 2009] та на науковій конференції, що відбулася в Інституті філології КНУ у квітні 2011 року.

Відомо, що кожна мова є відображенням певного сприйняття й організації світу. При цьому значення, що виражаються цією мовою, утворюють певну єдину систему, яку Ю.Д. Апресян називає колективною філософією, котра нав'язується в якості дійсності всім носіям мови. Поняття мовної картини світу включає дві пов'язані між собою, проте різні ідеї. По-перше, картина світу, запропонована мовою, відрізняється від так званої "наукової картини світу". По-друге, кожна мова "змальовує" власну картину, яка зображує дійсність дещо по-іншому, ніж це роблять інші мови. Реконструкція мовної картини світу є одним з найголовніших завдань сучасної лінгвістичної семантики.

У свою чергу, можемо сказати, що кожний письменник, а особливо письменник масштабу М. Варґаса Льйоси, створює свою власну картину світу у мініатюрі, яка збагачує мову і культуру його власного народу, а також усього світу завдяки перекладам його творів. У цьому випадку йдеться про *художню картину світу*, яка виникає у свідомості читача при сприйнятті ним художнього твору. Відомо, що картина світу в художньому тексті створюється мовними засобами, та при цьому відображає індивідуальну картину світу в свідомості письменника, який втілює її у відборі елементів змісту художнього твору; у відборі мовних засобів (використання певних тематичних груп мовних одиниць, підвищення чи зниження частотності окремих одиниць та їхніх груп, індивідуально-авторські мовні засоби тощо); в індивідуальному використанні тропів. У художній картині світу можуть бути виявлені концепти, притаманні сприйняттю світу лише цього автора, так звані індивідуальні концепти письменника [Попова, Стернин].

На підставі аналізу творів перуанського письменника можна стверджувати, що основними національними концептами його художньої картини світу є Перу, Ліма, Мірафлорес (аристократичний район перуанської столиці, надзвичайно важливий в естетиці Варґаса Льйоси), місто П'юра на тихоокеанському узбережжі Перу, місто Арекіпа і вся географічна зона Анд і нагір'я (Пуно), Амазонія. Серед важливих універсальних концептів слід зазначити армію, любов, дружбу, засоби масової інформації, проституцію, диктатуру, та, природньо, рай і пекло. Останні два концепти широко досліджуються у кількох епічних романах письменника, а саме "Війна кінця світу" (1981 рік), "Історія Майти" (1984 рік) та "Рай на іншому розі" (2003 рік).

Уже в самій назві роману автор дає зрозуміти не тільки те, що пошуки раю є основною темою його книги, але й те, що ці пошуки – справа складна, на яку можна витратити все життя. У цьому контексті професор Луіс Кінтана Техера зазначає, що ця назва є навіть не метафорою, а добре продуманою гіперболою, бо відомо, що рай (тобто есхатологічне місце, куди потрапляють душі праведників), не має чітко визначеної адреси, і побачити його можна лише у видіннях загробного світу, як наприклад, у "Божественній комедії" Данте. Більше того, фраза "на іншому розі" може означати, що рай може знаходитися або у будь-якому місці, або у жодному [Quintana Tejera]. Більше того, для кожної людини існують свій рай і своє пекло, тому не обов'язково

те, що прийнятне для одних, є позитивним для інших. Саме тому, аби показати багатогранність концептів "рай" і "пекло" автор вирішив розкрити їх на прикладі життя двох персонажів.

Отже, головні дійові особи роману – це Флора Трістан, відома французька феміністка і соціалістка перуанського походження, та її онук – всесвітньо відомий геніальний художник Поль Гоген. Здається, між ними немає нічого спільного, окрім споріднених зв'язків. Проте, любов до життя, боротьба за свої ідеали й бажання, певна одержимість є тими ланками, що поєднують обох персонажів та допомагають їм боротися з пеклом і шукати рай.

Розглянемо, що ж є раєм і пеклом для Флори Тристан, а що – для її відомого онука. У першій главі, в якій ми знайомимся з Флорою, а також в останній, в якій зображено агонію й смерть Поля, автор розповідає нам про гру в рай, в яку, виявляється, грають діти по всьому світу: в Європі (Франція), у Південній Америці (Перу), у Полінезії (Маркизькі острови). При цьому автор використовує такий прийом стилістичного синтаксису, як анафора, але не у звичному нам мікроконтексті, а на рівні всього тексту. Це дозволяє письменнику привернути увагу читача до важливості питання, де ж знаходиться рай. Але, як слушно нагадує професор Кінтана Техеро, знаходиться на іншому розі, де на нас знов чекає відповідь, що рай зовсім не тут, а на іншому розі. Читач має зрозуміти, що колись він знайде нарешті цей мінливий ріг, який перетвориться на таємні двері до його власного раю. Тому що рай (і ця думка є найважливішою) у кожного свій, і кожна людина може знайти його завдяки силі свого творчого духа [Quintana Tejera]:

Jugaban al Paraíso. ¿Te acordabas, Florita? "¿Es aquí el Paraíso)" "No, señorita, en la otra esquina". Y mientras la niña, de esquina en esquina, preguntaba por el ***esquivo*** Paraíso, las demás se divertían cambiando a sus espaldas de lugar. Recordó la impresión de aquel día en Arequipa, el año 1833, cerca de la Iglesia de la Merced, cuando, de pronto, se encontró con un grupo de niños y niñas que correteaban en el zaguán de una casa profunda. "¿Es aquí el Paraíso?" "En la otra esquina, mi señor". Ese juego que creías francés resultó también peruano. Bueno, ***qué tenía de raro, ¿no era una aspiración universal llegar al Paraíso***?" [Vargas Llosa 2003, 18 – 19].

"¿Es aquí el Paraíso?" "No, señorita, aquí no. Vaya y pregunte en la otra esquina. Una oleada cálida lo invadió... "¿Están jugando al Paraíso, verdad, hermana?" – preguntó a la monja... "***Un lugar donde usted nunca entrará***" – le repuso la monjita, haciéndole una especie de exorcismo con su pequeño puño. – "Váyase, no se acerque a estas niñas, se lo ruego"... ¡El juego del Paraíso! Todavía no encontrabas ese ***escurridizo lugar***, Koke. ***¿Existía?*** ¿***Era un fuego fatuo, un espejismo***? No lo encontrarías en la otra vida, pues, como acababa de profetizar esa hermana de Cluny, ***lo seguro era que, allá, a ti te hubieran reservado un lugar en el infierno*** [Vargas Llosa 2003, 466 – 467].

При описі цього мінливого місця автор використовує різні стилістичні засоби: епітети-синоніми (escurridizo lugar, el esquivo Paraíso), порівняння (¿Era un fuego fatuo, un espejismo?), риторичне питання (¿no era una aspiración universal llegar al Paraíso?), антитезу (Paraíso – infierno).

Як ми вже зазначали вище, у кожної людини свої рай та пекло. Навіть одне й

те саме місце для когось рай, для іншого – справжнє пекло: "¿Pensabas esas frases llameantes que escribías a Olympia desde ***Londres***, mientras, disfrazada de hombre, visitabas fábricas, bares, barrios miserables y burdeles para documentar tu odio a ***ese paraíso de los ricos e infierno de los pobres***?" [Vargas Llosa 2003, 384]. При створенні цього образу автор знову вдається до антитези, протиставляючи рай та пекло.

Протягом свого життя Флора Тристан займалася пошуками раю, оскільки з пеклом для неї все було зрозуміло. Пекло для неї – це жахливі, принизливі умови життя жінки у сучасному їй світі та нелюдські, пекельні умови праці робочих. У своїх пошуках раю вона ознайомилася з різними утопічними баченнями ідеального суспільства, на яке було так багате XIX сторіччя. Згідно з доктриною Шарля Фур'є – це Гармонія, досконале суспільство, маленький рай, в якому зникають усі можливі джерела нещастя: "La humanidad había dejado atrás las etapas iniciales, Salvajismo, Barbarie, Civilización, y ahora, gracias a las nuevas ideas, pronto ingresaría en la última: la Armonía. El falansterio, con sus ***familias, de cuatro miembros cada una, constituiría una sociedad perfecta, un pequeño paraíso organizado de manera que desaparecieran todas las fuentes de la infelicidad***..." [Vargas Llosa 2003, 102].

Для інших утопістів ідеалом раю є вигадана країна Ікарія, маленький комуністичний рай, де зникнуть жебраки й проститутки, бари й кав'ярні, гроші й торгівля, де не буде жодних соціальних класів, а майно буде належати всім громадянам і державі: "... ***un fabuloso país igualitario*** sin bares ni cafés ni prostitutas ni mendigos – ¡pero con baños en las calles! – , ilustraba sus teorías sobre ***la futura sociedad comunista***, donde mediante los impuestos progresivos a la renta y a la herencia, se lograría la igualdad económica, se aboliría el dinero, el comercio y se establecería la propiedad colectiva... ***paraíso icariano***, donde no había pobres, ni clases sociales, ni ociosos, ni servicio doméstico, ni propiedad privada, donde todos los bienes eran comunes y el Estado, "el soberano Icar", alimentaba, vestía, educaba y entretenía a todos los ciudadanos." [Vargas Llosa, 181]. При створенні цього образу М. Варгас Льйоса використовує різні стилістичні засоби: порівняння (***paraíso icariano – la futura sociedad comunista***), епітети (***un fabuloso país igualitario***), гіперболу. Цікавим є застосування асиндетону та афективного заперечення, які утворюють ефект іронії та змушують замислитися в реальності створення подібного раю на землі.

Під час своєї подорожі до Перу Флора з подивом дізналася, що Париж, цей жахливий, брудний, злиденний Париж, який вона так добре знала, для перуанців є ототожненням раю: "En todas estas reuniones, por supuesto, se hablaba, con nostalgia, con envidia, con desesperación, de París, que era para los arequipeños ***una sucursal del Paraíso***" [Vargas Llosa 2003, 236].

В останній рік свого життя Флора Тристан вирушає в поїздку французькими регіонами, аби розповсюджувати серед робочих свою книгу про робочий союз та пропагувати свої ідеї. У своїх виступах вона заявляла, що одними з провідників зла є багаті, на що один з робітників відповів їй, що багаті необхідні у цьому житті, бо завдяки їм у світі існують бідні, які наслідують Царство Небесне: "Flora... escuchó decir a un mecánico: "Los ricos son necesarios, pues gracias a ellos hay pobres en el mundo, que nos iremos al cielo, en tanto que ellos no". Que los púlpitos hubieran convencido a los obreros

de que era bueno ser explotados porqué así entrarían al Paraíso, la demoralizó de tal modo que estuvo mucho rato muda, sin ánimas ni siquiera para indigarse" [Vargas Llosa 2003, 302].

Отже, якщо шлях до розуміння раю на землі у Флори був довгий й складний, то стосовно пекла вона не мала жодних сумнівів. Найкращим ототожненням пекла, величезною метафорою цього жахливого місця для Флори стає Марсель та Лондон першої частини XIX сторіччя з усім його брудом і жахом.

Кажучи про Марсель, письменник порівнює його з Вавилоном, а головним джерелом зла вважає гроші й пристрасть до збагачення: "Marsella, ***pequeña Babilonia de aventureros y emigrantes ávidos***... ¡***Maldita ciudad donde las gentes sólo pensaban en lucro***! El ***dinero era veneno de la sociedad***; ***lo corrompía todo y volvía al ser humano una bestia codiciosa y rapaz***" [Vargas Llosa 2003, 217]. Окрім яскравих авторських порівнянь письменник при створенні образу використовує персоніфікацію, а на синтаксичному рівні – емфазу.

Що ж до Лондона, то Флора навмисно відвідує найсумніші місця британської столиці, аби на власні очі побачити, на яку підступність здатна людина заради отримання багатства. Її подорож Лондоном можна порівняти з подорожжю пекла, описаною у "Божественній комедії" Данте. Наведемо лише деякі приклади.

Одну ніч вона присвятила відвідуванню Ватерло Роуд і мосту Ватерло, району розпусти британської столиці: "La ***mercancía*** se ofrecía ***con descaro*** a los paseantes que, a pie, a caballo o en coche, circulaban por la calzada, examinando ***el material disponible***. En teoría, la edad mínima para el comercio humano era doce años. Pero Flora hubiera jurado que entre los ***esqueletitos sucios, pintarrajeados y semidesnudos*** que las ***alcahuetas*** y los ***cabrones*** ofrecían, había niñas y niños de diez y acaso de ocho, ***criaturitas de miradas aturdidas o estúpidas*** que no parecían entender nada de lo que les ocurría – el desenfado y la obscenidad con que ofrecían los servicios... le produjeron vaharadas de odio. Estuvo a punto de desmayarse. Recorriendo ***la interminable avenida***, oculta en sombras que interrumpían de tanto en tando las danzantes lámparas rojizas de las casitas prostibularias, oyendo los asquerosos diálogos, las voces destempladas de los borrachos, tenías la impresión de ***una fantasmagoria macabra, de un aquelarre medieval.*** ¿***No era esto lo que más se acercaba, en la tierra, al infierno***? ¿***Podía haber algo más demoníaco que el destino de esas niñas y niños ofrecidos por unos centavos, a la lujuria de estos asquerosos***? Podía haberlo, Florita" [Vargas Llosa 2003, 407]. Пекельні картини змальовані письменником з використанням різних стилістичних засобів: метафори, метонімії, порівняння, гіперболи, епітетів, емфази, риторичних питань, стилістично забарвлених лексичних одиниць й афіксів.

Інше жахливе місце, яке нагадує скоріше один із підрозділів пекла, ніж місце проживання людей, це газова підстанція у Вестмінстері, яку вона порівнює з кузнею Вулкана: "En la gran usina de gas de la Horsferry Road Westminster casi mueres asfixiada, por empeñarte en ver de cerca cómo esos obreros cubiertos con un simple taparrabos raspaban el coque de unos ***hornos que te hicieron pensar en las forjas de Vulcano***... El jefe de planta te dijo que ninguno soportaba más de siete años este oficio, antes de contraer la tuberculosis. Ése era el precio de las iluminadas veredas con postes de gas de Oxford

Street, en el corazón del West End, ¡la avenida más elegante del mundo!" [Vargas Llosa 2003, 412].

Серед інших уособлень пекла, з якими Флора Трістан зустрілася в Лондоні – це робочі квартали, насамперед, ірландський, вкритий брудними калюжами, сповненими мухами, гниллю, рештками померлих тварин. Після відвідування цього кварталу, населеного живими скелетами, одягненими в лахміття, Флора з жахом помітила, що її одяг буквально кишить вошами. Натомість, лондонські в'язниці не справили на неї такого гнітючого враження. Люди там утримувалися в достатньо гідних умовах, камери були чисті, а ув'язнені харчувалися набагато краще, ніж робітники фабрик і заводів. Проте, на них було накладено дві пекельні заборони: це закон мовчання, за порушення якого на ув'язненого чекало жахливе покарання, а також заборона працювати.

Зовсім іншими є рай й пекло для Поля Гогена. Найжахливішим для нього є зручне й рутинне життя біржевого маклера. Аби щось змінити у своєму житті він починає відвідувати заняття живопису, який поступово захоплює все його життя. Але Париж – це не те місце, де можна знайти рай. Тому Гоген спочатку шукає його в Бретані, де народні стародавні традиції збереглися як ніде інше у Франції. З часом Поль розчаровується в Європі та європейському мистецтві та відправляється шукати долі й раю на острови Тихого океану – спочатку на Таїті, а згодом – ще далі, на Маркизькі острови.

Це рішення з'явилося у Поля, коли він почав вивчати символізм: "Estudiando el simbolismo y la sutileza de esas imágenes tuviste, por primera vez, la adivinación de lo que, ahora, por fin, veías muy claro: que ***el arte europeo estaba enclenque, afectado también de la tuberculosis pulmonar*** que mataba a tantos artistas, y que sólo un baño revivificador, venido de esas ***culturas primitivas*** no aplastadas aun por Europa, ***donde el Paraíso era todavía terrenal***, lo sacaría de la decadencia" [Vargas Llosa 2003, 116].

Сама природа цих островів є райською, райськими, неземними є її кольори, її прозорість і чистота, її птахи й тварини, її тиша та її звуки: "El ***espacio era verde-azul***, no piaba pájaro alguno, y, salvo el rumor de la corriente contra las piedras, ***había un silencio, una tranquilidad y una libertad que***, pensaba Paul, ***debieron ser los del Paraíso terrenal***" [Vargas Llosa 2003, 73].

Там, на Таїті, у своїх картинах Поль намагається зобразити цей рай на землі, хоча до кінця й не впевнений, що йому вдалося його знайти, бо цей рай – точно не європейський, не абстрактний, не рай релігійних містиків, це примітивний рай полінезійців: "¿Era aquello el ***Paraíso***, reinventado por un pintor salvaje avecinado en la de ***Tahití***? Ésa había sido tu vaga intención inicial. O, más bien, pintar desde el infierno en el que estabas caído en estos últimos tiempos de encarnizamiento del infortunio, ***un Jardín del Edén, no abstracto, no europeo, no místico, sino maorí. Un Edén material, encarnado aquí y ahora***" [Vargas Llosa, 251]. Цікавою особливістю сприйняття раю й пекла Полем Гогеном є те, що автор майже завжди використовує прийом протиставлення цих двох понять, коли передає почуття й хвилювання митця. Пеклом є його фізичний стан, так звана "невимовна хвороба", пеклом є його жалюгідний фінансовий стан, пекельними є його стосунки з деякими європейцями й представниками колоніальної влади французької Полінезії. Одночасно до Поля приходить усвідомлення того, що

Таїті, так само як і Маркізи, вже давно не є раєм, бо європейська цивілізація прийшла туди й принесла свій згубний вплив: “Sin embargo, aunque a regañadientes, poco a poco, fue comprendiendo que las ***Marquesas, si habían sido en algún momento el Paraíso, ya habían dejado de serlo***. Como Tahití” [Vargas Llosa 2003, 336].

“Lo peor no fue la multa, sino que hizo trizas mi sueño: ***Tahití no era, pues, el Paraíso terrenal***. Había uniformados que impedían vivir a los seres humanos una vida libre” [Vargas Llosa 2003, 384].

Ці пошуки раю не покидали Поля до останніх моментів життя. Під час агонії він також не припиняє шукати у своїх думках це місце, і ось йому вже здається, що він помилився, що земний рай треба було шукати не в Полінезії, а в Японії: “Allí debías haber ido a buscar el Paraíso, Koke, en vez de venir a la mediocre Polinesia. Pues, en el refinado país del Sol Naciente todas las familias eran campesinas nueve meses al año y todas eran artistas los tres meses restantes. Pueblo privilegiado, el japonés” [Vargas Llosa 2003, 473].

Отже, бачимо, що Поль багато разів знаходив і втрачав рай, а інколи те, що раніше для нього було раєм, перетворювалося на пекло. Тому дуже слушним нам здається твердження професора Кінтани Техери, що рай знаходиться там, де людина переживає своє власне щастя. Так само й пекло завжди знаходиться там, де людина віддається відчаю й залишається одна [Quintana Tejera].

Таким чином, можемо зробити висновок, що хоча рай і пекло є концептами універсальними, кожний індивід розуміє їх по-своєму, оскільки кожна людина – це окрема особистість зі своїми бажаннями, ідеалами й прагненнями. Для глибшого аналізу того, яке місце рай і пекло займають у картині світу Маріо Варгаса Льйоси та якими засобами відбувається їхня вербалізація, вважаємо за доцільне провести порівняльне дослідження цього роману, а також двох інших творів, у яких цьому питанню приділяється значна увага, а саме, “Війна кінця світу” та “Історія Майти”.

1. *Давиденко Г. Й.* Проблема влади у культурному просторі європейської літератури та глобалізації (на матеріалі творчості Ж. Расіна, Р.П. Уоррена та М. Варгаса Льйоси) // Наукові записки. Серія філологічна. Вип. 15. – Острозька академія, Острог, 2010 р. – с. 73 – 81. 2. *Попова З.Д.*, Стернин И. А. Когнитивная лингвистика.//zinki.ru/book/kognitivnaya- lingvistika. 3. *Domínguez Michael C.* El Paraíso en la Otra Esquina de Mario Vargas Llosa. // www.litart.mforos.com. 4. *Quintana Tejera L.* Concepción del Paraíso y el recurso axiológico de la temeridad. // Espéculo. Revista de Estudios Literarios. Universidad Complutense de Madrid. // www.ucm.es/info/especulo/ numero39/paraiso.html 5. *Vargas Llosa, Mario*. El Paraíso en la Otra Esquina. – Madrid: Santillana Ediciones Generales, S.A., 2003. – 487 p. 6. *Wronska O.* La riqueza del lenguaje vargasiano en *La Guerra del Fin del Mundo*. // I Congreso de hispanistas de Ucrania. Actas. – Kiev, 2009. – p. 242 – 249.

Вишницька Ю.В., к.філол.н., доц.,
Гуманітарний інститут Київского университету імені Бориса Грінченко

МИФОЛОГИЧЕСКИЕ СЦЕНАРИИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ПРОБЛЕМА ПРОЧТЕНИЯ

У статті зроблено спробу окреслити проблемне коло питань, пов'язаних із прочитанням міфологічних сценаріїв, зокрема ритуалу ініціації. На матеріалі духовно-сакральної літератури досліджено міфологічний етносценарій «повернення в хаос». Сценарій реконструйовано через призму універсальної міфологеми шляху з використанням фреймового аналізу.

***Ключові слова**: ініціація, міф, міфологічний сценарій, ритуал, сакральний, слот, трансформація, фрейм.*

В статье предпринята попытка описания проблемных вопросов, связанных с прочтением мифологических сценариев, в частности ритуала инициации. На материале духовно-сакральной литературы исследован мифологический этносценарий «возвращения в хаос». Сценарий реконструирован через призму универсальной мифологемы пути с использованием фреймового анализа.

***Ключевые слова**: инициация, миф, мифологический сценарий, ритуал, сакральный, слот, трансформация, фрейм.*

The article attempts to describe the problematic issues associated with the reading of the mythological scenarios, in particular ritual of initiation. The mythological ethnical script of "return to chaos" is being researched on the material of the religious literature. It is being reconstructed through the prism of the universal mythologeme of "the road" with the use of the frame analysis.

***Keywords**: initiation, myth, mythological script, ritual, sacred, slot, transformation, frame.*

Последнее столетие Вселенная, энтропия которой возросла в миллионы раз, пытается включить механизмы защиты от разрушительного действия информационного хаоса. Огромное количество информации, хранящееся в пространстве, требует упорядочивания и спрессованности. Именно поиском и изучением механизмов такой компрессии и занимается сегодня лингвистическая наука. Вселенная, обладая «скрытой памятью» и уникальной способностью протягивать смысловые нити по временной вертикали, моделирует своего рода схемы, сценарии, модели, которые представляют в сжатом виде знания о мире.

Наибольшей «памятью» обладают мифологические сценарии, так как, будучи «парадигматическими единицами» [Гуріна 1997], они моделируют Вселенную как текст. Пересекаясь с реальностью, мифологические сценарии, призванные описывать мир неосознанного, трансцендентного [см. об этом: Чуличков], претерпевают ряд изменений, что влечет за собой сложности интерпретации.

Первая проблема прочтения состоит в механизме описания мифологических сценариев, которые, объективируясь в текстах, представляют как лингвистическую, так и экстралингвистическую информацию. Поэтому необходим поиск релевантных способов их описания.

Среди видов моделирования информации одними из наиболее продуктивных называют фреймы.

Теория фреймов (от англ. frame – «рамка, граница, каркас» и т.п.), взятая языкознанием из области искусственного интеллекта, «прижилась» и последние десятилетия очень успешно развивается в когнитивной лингвистике.

Появившись в 1974 году, понятие «фрейм» изначально понималось в логико-семиотической системе как набор конкретных знаний, связанных между собой тематически, наряду с такими лингвистическими категориями, как «широкий контекст», «фоновые знания» [см. об этом: Науменко 2005, 55].

Впервые на актуализацию фоновых знаний в памяти человека во время восприятия им сообщения обратил внимание Ф. Бартлетт в 1932 году и назвал ее «схемой» [Барлетт]. Но если Ф. Бартлетт, как замечает А.М.Науменко [Науменко 2005, 56], только акцентировал внимание на значительной роли предыдущего общесоциального опыта для психологически-семантического понимании нового текста, то Марвин Минский, спустя полвека, что называется, возвел его в «концептуальный абсолют» [Науменко 2005, 56]. Согласно Минскому, фрейм – это структура данных, представляющих стереотипную ситуацию. Наглядным примером работы фрейма Марвин Минский предложил ситуацию, объясняющую способность человека видеть, «охватывать все единым взглядом»: когда человек заходит в новую комнату. Эту способность ученый считал иллюзорной, так как «на самом деле видение – это протяжный во времени процесс» [см. об этом: Чарняк 1983], и в действительности люди сводят конкретные предметы к их прототипам, «в результате чего у них и формируются их собственные представления о стандартных предметах (как бы вводятся переменные с незаполненными значениями)» [Чарняк 1983, 173].

Перенесение термина «фрейм» в лингвистику из сферы информационных технологий стало, по мнению лингвиста А. М. Науменко, «экспериментальным нонсенсом, логической ошибкой, так как мыслительные процессы, для описания которых Марвин Минский придумал термин «фрейм», не адекватны вербальным [Науменко 2005, 56-57].

Процессы лингвистического терминообразования активно продолжаются и сегодня. Так, «фрейм» М. Минского, заменивший «схему» Ф. Барлетта, стал наполняться новыми смысловыми нюансами и синонимично заменяться «скриптами», «сценариями», «глобальными моделями», «псевдотекстами», «базой», «сценой» и мн. др. (см. работы Ч.Филлмора который в 1985 году пытался сделать реестр терминологических новообразований: [Филлмор 1988]). Все они, как справедливо замечает Филлмор, так или иначе отражают теорию семантического поля, введенную еще в 1931 году Й. Триром.

Таким образом, лексема «фрейм» имеет двоякий характер: формально соотносится с понятиями когнитивной лингвистики, а по смыслу – с традиционным «кон-

текстом», о чем говорит и В. Манакин: «когнитивная лингвистика оперирует не языковыми элементами (это понятие структурной лингвистики), а единицами, причем особенными по своей природе: они являются проводниками различного рода информации в языке и через язык. Для названия этих единиц чаще всего используют термины «семантемы», «фреймы», «концепты», общим знаменателем которых является возможность передавать /…/ концептуально-когнитивную информацию людей о мире и о себе в нем» [Манакин 2004].

Фреймы как семантические проводники репрезентируют в сознании человека стереотипные ситуации, которые часто являются закамуфлированными, секуляризованными мифологическими сценариями. Так возникает проблема родовидовых отношений этих информационных моделей: считать фрейм и мифологический сценарий синонимами или мифологический сценарий – видом фрейма, одной из его репрезентаций?

По мнению ученых, в основе теории фреймов лежит гипотеза о том, что мировоззренческие знания формируются по определенным сценариям как фиксированный набор стереотипных ситуаций и могут быть описаны как результат заполнения рамок, или фреймов. Стереотипность фрейма способствует не только сохранению информации, но и познанию новой. Пытаясь познать новую для себя информацию, индивид выбирает из своей памяти нужный фрейм с таким расчетом, чтоб путем замены в нем отдельных деталей сделать его способным для понимания большего класса явлений или процессов [см.: Засєкіна, 2001].

Именно существование в фрейме потенциальной информации (которую Марвин Минский соотносит с фреймами третьего типа, описывающими стереотипные ситуации, и называет их «фреймами сценариев» [Минский 1979]), делает его открытой структурой. Заполнение пустых «узлов», «слотов», переменными (то есть конкретными для исследуемой ситуации данными) свидетельствует о продуктивности такой «упаковки», так как «каждый слот содержит какой-то тип информации, релевантной концепту» [см.: Пантелей] и является тем «мостиком», который позволяет связать когнитивный и языковой уровни, соединяя узлы фрейма с компонентами вербальной структуры [Тишко 2009, 398].

«Прочтение» заполненных переменными слотов фреймов является второй проблемой интерпретации мифологических сценариев, потому что «…каждый фрейм как структура хранит знания о предметной области (фрейм-прототип), а при заполнении слотов знаниями превращается в конкретный фрейм события или явления» [Никонова 2008, 227].

С.А.Жаботинская выделяет пять базовых фреймов: акциональные, посесивные, предметные, таксономические и компаративные [Жаботинская 1999]. Все они прочитываются в публицистических текстах, моделирующих мифологические сценарии, одним из которых является ритуал инициации.

Первый этап инициации в духовно-сакральной литературе эксплицируется предметно-акциональным фреймом «Отделение». «Отделение» происходит или в «осовремененной» «*хижине*», или в «*пещере*». Все слоты терминала «локус» фрейма «Отделение» представлены концептуальной метафорой «*пустыня (хижина, пещера)*

одиночества» и маркированы изолированностью, тишиной и отдаленностью от мира суеты. Характерно, что публицистические тексты одинаково выдвигают оба полюса ценностной вертикали: пустыня одиночества как место «личностного роста» и как место достижения абстрактного идеала. Терминал «Локус» «пустыня одиночества» смыкает верифицированную инициацию и псевдоинициацию. Первая, истинная, «пустыня одиночества» маркирована «пробуждением, рождением», сопряженными с преодолением препятствий, которые имеют большей частью внутренний характер, так как «*тишина и одиночество*» для инициируемого – символ освобождения от «*внутреннего хлама»*: *«Залежи хлама внутри слишком велики, чтобы созерцать лазурь с первой попытки»* (Отрок №5, 2009, 27). «Пустыня», вынесенная за пределы мира реального бытия, «мира зла», является псевдолокусом, антиакциональным терминалом фрейма «Отделение»; включенная же в мир реального бытия, «вр*е*менная» и «относительная» «пустыня» представляет собой символ истинного начала движения на пути инициации, так как именно в ней происходят истинные внутренние преобразования ступившего на путь познания высшей истины. Религиозно-сакральная литература многократно актуализирует сценарий возвращения в первоначальный хаос как первую ступень инициации.

Сценарий «Возвращение в хаос», во-первых, разворачивается в локусно замкнутых пространствах: «*закрытого на ключ дома», «незнакомых, холодных коридоров», «зарослей городского парка»*; во-вторых, идентифицируется с чувством абсолютной покинутости, брошенности, опасности, беспомощности, безысходности, отчаяния, одиночества; в-третьих, семантически отождествляется с путем схождения в ад, маркированным кромешной тьмой, чувством разрыва, пропасти и пр.

Фрейм «Отделение», являющийся воспроизведением мифологического сценария «Возвращение в первоначальный хаос», на страницах периодических изданий «Отрок», «Фома» имеет такую структуру: [некто (агенс – инициируемый), руководствуясь определенным стимулом (духовное преобразование, постижение духовных истин, поиск истинного пути), входит (помещается, изолируется) в определенное место (локус) на определенное время (хронотоп)]. Терминал «агенс» представлен метонимическими формами объективации внутреннего состояния инициируемого: одиночество, страх, робость, благоговение, трепет, опасность, разлука, пропасть, разрыв, страх и т.п., являющиеся семантическими синонимами мифологического хаоса. Терминал «локус» представляет собой ряд слотов *«пустыня», «пещера». «хижина», «коридоры», «заросли»* и пр., отмеченных, с одной стороны, изолированностью, отдаленностью, закрытостью, огражденностью, непроницаемостью, а с другой стороны – колоративными изоморфами «тьмы»: холод, ад и т.п. «Отделение» как локусно, так и хронотопически, ограничено. Все тексты духовно-сакральной сферы фиксируют временное «погружение», «возвращение в хаос»: «*…хотя бы полчаса тишины…*» (Отрок №5, 2009, 26-27**).** Итак, отделение от привычной среды, во-первых, сопряжено со страхом, тревогой, опасностью, во-вторых, изоляция имеет не только локусный характер, но и психологический: инициируемый чувствует абсолютное одиночество, и в-третьих, этот этап, во многом соотносимый с символической смертью, связан с жесткими испытаниями, которые должен пройти инициируемый.

«Прочтение» мифологического сценария «Возвращения в хаос» как отражение ритуала инициации вызвало несколько вопросов, связанных с классификацией базовых фреймов. Таксономичный фрейм, который представляет отношения категоризации, в исследуемом сценарии выглядит следующим образом: «КТО-ТО (род) является КЕМ-ТО (роль)»: «вышедший на поиски истины играет роль инициируемого»: *«Для человека важно принять на себя ответственность за собственную жизнь и все, что в ней происходит. Найти свой уникальный смысл и предназначение, свой путь с миллионами решений и выборов. Это пугает – ведь для этого нужно стать сильным, взрослым, готовым к трудностям»* (Отрок, №4, 2009, с. 32).

Предметный фрейм, референт которого характеризуется по качественным, локативным, темпоральным и количественным параметрам [см. Пантелей], репрезентирован таким набором пропозиций: «НЕКТО референт ИНИЦИИРУЕМЫЙ является ТАКИМ (свойства: потерянный, страдающий, ищущий, одинокий и т.п.); существует ТАК (способ бытия: изолированно, отдаленно от привычной среды и пр.); существует ТАМ (локус «отдаления»); существует ТОГДА (время: сейчас, в настоящем); существует СТОЛЬКО (количество: время изоляции ограничено)». Характерно, что исследуемые тексты выделяют в основном не естественные, природные, и социокультурные, а индивидуально-психологические свойства референта: его морально-этические и поведенческие характеристики. Последнее и определяет особенность «наполнения» посесивного фрейма, который демонстрирует связь: «КТО-ТО (инициируемый) имеет ЧТО-ТО (предмет собственности)». Но именно в сценарии, отражающем ритуал инициации, инициируемый на время отказывается от собственности, изолируясь и в прямом, и в переносном значениях от социума в «*пещеры одиночества*» (которые могут быть иллюзорными «локусами отдаления»). Поэтому связь между элементами в посесивном фрейме нарушена, а такое нарушение, и даже отсутствие связи и является непременным условием ритуала инициации.

В акциональном фрейме актанты предметно-референтной ситуации наделены аргументированными ролями: НЕКТО (инициируемый) ДЕЙСТВУЕТ РАДИ ЧЕГО-ТО (цели и результата: поиск истинного пути): «*В этом мире нет евангельской точки отсчета «высот добродетели и глубин негодяйства», а потому ключевые понятия человеческого сознания – понятия добра и зла в пользу зла – лишены смысла. В этом мудрость любви Господа к Своим творениям – не просто поставить их на путь истинный, а дать им возможность этот единственный путь искать и находить*» (Отрок, № 6, 2008, с. 45).

Компаративный фрейм формируется связями тождества и подобия, что является концептуальной основой метафоры: «КТО-ТО как КТО-ТО» («ЧТО-ТО» подобно «ЧУМУ-ТО»): *«… выбор пути к своему истинному «я» - к образу и подобию Господа в каждом из нас»* (Отрок, № 6, 2008, с. 44). Наиболее частотным среди кодов дешифровки образа инициируемого в духовно-сакральной литературе можно считать теистический код, эксплицирующий верхнюю точку пути по ценностной вертикали.

Итак, на примере мифологического сценария «возвращение в первоначальный хаос», отражающего ритуал инициации, мы видим, что «фреймовое» «прочтение», с одной стороны, упрощает интерпретацию, так как фреймы, объединяющие разно-

образные знания человека, его опыт и характеризующиеся максимальной формализованностью и энциклопедичностью, дают ключ «к раскрытию механизмов концептуализации вербализованных понятий и явлений окружающей действительности…» [Никонова 2008, 224], объясняют многие языковые феномены с позиций когнитивного анализа и, что очень важно, предоставляют возможности прогнозирования, ожидания, допущения. Но, с другой стороны, фрейм не всегда охватывает все возможные значения, эксплицируемые и имплицируемые текстами.

1. *Бартлетт Ф.* Человек запоминает // Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.psychology-online.net/articles/doc-352.html. 2. *Гуріна А.В.* Міфологічна семантика і традиційна культура // Культура України. Збірник статей: Вип. 4 / Під ред. проф. М.В.Дяченка. – Х., 1997. – 199 с. – С. 51-57. 3. *Засєкіна Л.В.* Методологія психолінгвістичних досліджень // Вісн. Харків. нац. ун-ту, 2001. – №520. – Вип. 3. – С. 69–73. 4. *Жаботинская С.А.* Концептуальный анализ: типы фреймов / С.А.Жаботинская // Вісник Черкаського державного університету. – 1999. – Вип. 11. – С. 12-25. 5. *Кукса І.М.* Фреймове моделювання мовленнєвого жанру теледебатів // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – № 9 (220), Ч. ІІ. – Київ, 2011. – С. 52-57. 6. *Козак С.В.* «Людина і природа» у змалюванні побуту в літературно-художньому дискурсі / С.Козак // Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkhnu/Rgf/2011_953/11ksvlhd.pdf. 7. *Колесник А.С.* Языковые средства создания мифологической картины мира: лингвокогнитивный аспект (на материале древнеанглийского эпоса и современных британских художественных произведений жанра фэнтези). – Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 – германские языки. – Киевский национальный лингвистический университет, Киев, 2003. // Електронний ресурс. Режим доступу: http://31f.ru/author-abstract/page,7,227-avtoreferat-yazykovye-sredstva-otrazheniya-mifologicheskoj-kartiny-mira-lingvokognitivnyj-aspekt.html 8. *Манакин В.М.* Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326с. 9. *Минский М.* Фреймы для представления знаний: Пер. с англ. – М.: Энергия, 1979. – 151 с. 10. *Науменко А.М.* Філологічний аналіз тексту (Основи лінгвопоетики). Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів – Вінниця: НОВА КНИГА, 2005. – 416 с. – С. 55-59. 11. *Никонова Ж.В.* Основные этапы фреймового анализа речевых актов // Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского. – 2008. – № 6. – С. 224-228. 12. *Пантелей М.В.* Фреймовий аналіз понятійного складника лінгвокультурного концепту POLITICIAN/ПОЛІТИК у британському газетному дискурсі // Електронний ресурс. Режим доступу: http://bibl.kma.mk.ua/pdf/novitfilolog/13/62.pdf. 13. *Тишко О.В.,* Коцюк Л.М. Лінгвістичний аналіз поняття фрейму // Наукові записки Острозької Академії. Серія «Філологія». – Вип. 11. — Острог, 2009. – С. 391-399. 14. *Филлмор Ч.* Фреймы и семантика понимания: Пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. – М.: Прогресс, 1988. – С. 52-92. 15. *Чарняк Ю.* Умозаключения и знания / Ю.Чарняк // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1983. – Вып. XII. – С. 171-207. 16. *Чейф У.Л.* Память и вербализация прошлого опыта / У.Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1983. – Вып. XII. – С. 35-73. 17. *Чуличков А.И.* Соотношение

естественнонаучной и мифологической картин мира // Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.newacropolis.org.ua/ua/study/conference/?thesis= 4313.

Глущенко Л. М., к.філол.н., доц.,
Зубченко С. В., асп.,
Львівський національний університет імені Івана Франка

РЕЧОВИННІ ІМЕННИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТВЕРДИХ МІНЕРАЛІВ У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ ТА НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВАХ (етимологічний, формально-граматичний та лексико-семантичний аспекти)

Здійснено зіставний аналіз речовинних іменників на позначення твердих мінералів у давньогрецькій та новогрецькій мовах, виявлено загальні тенденції розвитку і формування цієї лексико-семантичної групи від часів античної Греції до Греції сучасної.

Ключові слова*: речовинні іменники на позначення твердих мінералів, давньогрецька мова, новогрецька мова, збереження/зміна формально-граматичного оформлення та семантики, етимологічні дублети.*

Осуществлен сравнительный анализ вещественных существительных, обозначающих твердые минералы в древнегреческом и новогреческом языках, определены основные тенденции развития и формирования этой лексико-семантической группы со времен античной Греции до Греции современной.

Ключевые слова*: вещественные существительные, обозначающие твердые минералы, древнегреческий язык, новогреческий язык, сохранение/изменение формально-грамматического оформления и семантики, этимологические дублеты.*

The article deals with the analysis of material nouns denoting solid minerals in the Old Greek and Modern Greek languages. It shows the general tendencies of the development and formation of this lexical-semantic group from Ancient Greece times to present-day Greece.

Key words*: material nouns denoting solid minerals, Old Greek, Modern Greek, preservation/change of grammatical form and lexical meaning (semantics), etymological doublets.*

За останні десятиліття спостерігається активізація досліджень проблем зіставного мовознавства, розширюється коло мов, залучених до контрастивного аналізу. В цьому контексті актуальними стають дослідження взаємодії мов, особливе місце серед яких займає зіставне дослідження споріднених мов, до яких належать давньо-

грецька та новогрецька мови (далі ДГМ та НГМ). Завдяки таким дослідженням можна простежити в діахронії дію законів розвитку словникового складу грецької мови. На необхідності діахронічного вивчення мови неодноразово наголошував академік Ф. Ф. Фортунатов. Він вважав, що існування кожної мови в часі полягає в постійній, хоч і поступовій, видозміні даної мови з плином часу, тобто кожна жива мова в певну епоху її існування є видозміною мови конкретної епохи [Фортунатов 1956, 24].

У центрі уваги нашого дослідження, яке є частиною комплексного вивчення лексико-семантичного поля речовинних іменників ДГМ та НГМ (об'єктом попереднього дослідження були іменники на позначення рідин [Зубченко 2010]), – лексико-семантична група іменників на позначення твердих речовин, зокрема твердих мінералів, серед яких розглянуто іменники, що позначають такий вид твердих мінералів, як дорогоцінне каміння, та іменники, що позначають інші тверді мінерали. Подібні дослідження у вітчизняному мовознавстві майже не здійснювалися, за винятком розвідки Т. М. Чернишової, присвяченої розвитку грецької морської лексики від гомерівського епосу до сучасності [Чернышова 1969, 75–76].

З уваги на недостатню розробку питань зіставної лексикології грецької мови ціллю роботи стало виявлення закономірностей розвитку лексико- семантичної групи речовинних іменників на позначення твердих мінералів у словниковому складі грецької мови. Мета роботи зумовила вирішення низки конкретних завдань**,** головне з яких: висвітлити загальні тенденції розвитку і формування досліджуваної ЛСГ від часів античної Греції до Греції сучасної, застосувавши зіставний метод, спрямований, за словами В. Н. Ярцевої, передусім на виявлення відмінностей між двома мовами, що порівнюються [Ярцева 1988, 13]. Проте, цей метод, на думку М. П. Кочерган [Кочерган 2006, 77], не ігнорує їхніх спільних рис.

Об'єктом дослідження слугують основні речовинні іменники на позначення твердих мінералів, які отримано шляхом вибірки із лексикографічних джерел ДГМ та НГМ [Дворецкий 1958; Вейсман 1991; Μπαμπινιώτης 1998; Λεξικό της κοινής νεοελληνικής 1998; Хориков 1993]. Це архілексема ὁ λίθος, іменники на позначення дорогоцінного каміння: ὁ ἀδάμας, ἡ σάπφειρος, ὁ σμάραγδος, ὁ κρύσταλλος, τό τοπάζιον, ἡ ἴασπις, ὁ χρυσόλιθος, ἡ βήρυλλος; іменники на позначення інших твердих мінералів: ὁ ἄνθραξ, ὁ ἅλς, ἡ ὕαλος, ὁ **(**ἡ**)** μάρμαρος. Предметом дослідження будуть формально-граматичні та лексико-семантичні особливості порівнюваних іменників у плані їхніх подібностей та відмінностей.

Аналіз морфологічного оформлення порівнюваних іменників дав змогу виявити такі факти: 1) три іменники перейшли в НГМ без жодних морфологічних змін і функціонують без етимологічних дублетів: ὁ λίθος – ο λίθος, ἡ ἴασπις – η ίασπις, ὁ χρυσόλιθος – ο χρυσόλιθος; 2) одна лексема перейшла зі зміною у формі, втративши кінцеве -ον: τό τοπάζιον – το τοπάζι; 3) два іменники перейшли у НГМ, змінивши при цьому рід, що зумовило зміну формальних засобів вираження категорії роду: ἡ βήρυλλος – το βερύλλιο; ὁ **(**ἡ**)** μάρμαρος – το μάρμαρο; 4) п'ять лексем залишились у НГМ без жодних морфологічних змін, але в процесі історичного розвитку набули або етимологічні дублети іншого роду, як правило середнього, з відповідним граматичним оформленням: ὁ σμάραγδος – ο σμάραγδος, το σμαράγδι; ὁ κρύσταλλος – ο κρύσταλλος, το κρύσταλλον;

ἡ ὕαλος – η ύαλος, το γυαλί; ὁ σάπφειρος – ἡ σάπφειρος, το ζαφείρι; або словотвірні, у тому числі зі зміною роду парадигми: ὁ άδάμας – ο αδάμας, ο αδάμαντας, το διαμαντι; 5) два іменники (ὁ ἅλς, ὁ ἄνθραξ) вийшли з ужитку, а поширення набули їхні дублети переважно середнього роду: το αλάτι та ο άνθρακας – το κάρβουνο (латинізм).

Щодо семантики лексем зафіксовано такі зміни: 1) чотири лексеми (τό τοπάζιον, ἡ ἴασπις, ὁ χρυσόλιθος, ἡ βήρυλλος) в основному зберегли первинне (етимологічне) значення, однак, у НГМ набули певного уточнення, пов'язаного з розвитком науки про мінерали, виявленням їхніх додаткових властивостей. Наприклад, іменник ἡ βήρυλλος у ДГМ має значення *берил, дорогоцінний камінь* (βήρυλλος λίθος – Лукіан) [Вейсман 1991, 249], а у НГМ – *кремнієвий мінерал, деякі різновиди якого є дорогоцінним камінням* [Μπαμπινιώτης 1998, 367], тобто значення було уточнене тим, що не кожен кремнієвий мінерал, який позначається цим іменником, на відміну від ДГМ, є дорогоцінним. Названі іменники, як у ДГМ, так і у НГМ мають лише одне значення, що зумовлено вузькоспеціальною сферою їхнього застосування.

2) Значення двох лексем звузилося. Якщо лексема ὁ λίθος у ДГМ служила на позначення каменю, мармуру (λευκός λίθος – Геродот), магніту (μαγνίτις λίθος – Еврипід), гірського кришталю (ἡ λίθος ἡ διαφανής ἀφ' ἧς τὸ πῦρ ἅπτουσι – Арістофан), пробного каменю (λίθος, ᾧ βασανίζουσι τὸν χρυσόν – Платон), грального камінця (Теокріт), каменя, що використовується як публічна трибуна (Арістофан), дорогоцінного каменя (Геродот, Новий Завіт), надгробку (Палатинська антологія), кам'янистої місцевості (Ксенофонт), кам'яної скрижалі (Новий Завіт) [Вейсман 1991, 762; Дворецкий 1958 (т. 1), 1028], то у НГМ значення цієї лексеми обмежилось позначенням каменю та каменеподібних тіл різної структури, що можуть утворюватися в різних органах людського тіла: жовчному міхурі, нирках і т.д. Лексема ὁ σμάραγδος зберегла значення *смарагд*, але перестала позначати *інше дорогоцінне каміння зеленого кольору*. Можливо, це сталося тому, що знання в галузі мінералології значно розширились порівняно з попередніми епохами, почали розрізняти більше видів дорогоцінного каміння, для кожного з яких існує окрема назва.

Значення двох лексем розширилось. Іменник ДГМ ὁ ἀδάμας – *діамант* набув додаткового значення *інструмент з гострим кінцем, зробленим із діаманта, що використовується для різки, нарізання, гравірування твердої поверхні* та трьох метафоричних значень: *щось прозоре, чисте, наче діамант* (νερό διαμάντι), *той, хто відзначається чистотою вдачі* (παιδί διαμάντι) та *те, що має велику цінність* (το διαμάντι της αρετής). Іменник ἡ σάπφειρος – *сапфір* набув додаткового метафоричного значення *все, що має колір сапфіра* (μάτια ζαφείρι) [Μπαμπινιώτης 1998, 708; Λεξικό της κοινής νεοελληνικής 1998, 557].

Дві лексеми редукувалися в напрямі спеціалізації, а широкого вжитку набули їхні дублети. Іменник ДГМ ὁ κρύσταλλος – *лід, гірський кристал, прозорий камінь* у НГМ обмежив свій узус сферою хімії, де він означає лише *кристал* або *будь-яке тверде тіло з високою кристалічністю* [Μπαμπινιώτης 1998, 969; Λεξικό της κοινής νεοελληνικής 1998, 763]. Ширше вживається лексема το κρύσταλλον, яка має значення: *прозора та чиста крига* (το νερό έγινε κρύσταλλο από το κρύο), *гірський кришталь*, *прозоре скло, виготовлене штучно* (ποτήρια από κρύσταλλο), синекдохічно позначає

те, що виготовлено з кришталю (αγόρασα πολύτιμο κρύσταλλο), метафорично – щось дуже чисте (νερό σαν κρύσταλλο – кришталева вода) та може мати прикметникове значення *холодний, крижаний* (το νερό της πήγης ήταν κρύσταλλο) [Μπαμπινιώτης 1998, 969; Λεξικό της κοινής νεοελληνικής 1998, 763]. Лексема ДГМ ἡ ὕαλος – *прозорий камінь*, *кристал*, *скло* у НГМ зберігає значення *скло*. Водночас як синонім широко вживається його демінутив – το γυαλί, який розширив своє основне значення дома метафоричними: *телебачення* (зневажливо) (τούς έχει αποβλακώσει το γυαλί) та *блискучий, чистий* (Με την καινούργια παρκετίνη έκανε το πάτωμα γυαλί). Лексеми ὁ ἄνθραξ – *вугілля,* та ὁ ἅλς – *сіль,* пер. *гостинність, дружба, дотеп* стали архаїзмами в НГМ, а в мовний узус увійшли їхні етимологічні дублети. З їхньою появою основні значення перейшли до дублетів та були доповнені новими. Наприклад, дублет від давньогрецького іменника ὁ ἄνθραξ – о άνθρακας набув ще додаткового, ботанічного значення *антракоза, хвороба рослин, що проявляється зовнішньо темними плямами на поверхні листя* [Μπαμπινιώτης 1998, 191; Хориков 1993, 87; Λεξικό της κοινής νεοελληνικής 1998, 122], а його інший дублет – το κάρβουνο набув ще синекдохічного значення *щось спалене* (το κρέας έγινε κάρβουνο [Μπαμπινιώτης 1998, 843; Λεξικό της κοινής νεοελληνικής 1998, 666]. Дублет το αλάτι набув додаткового значення *щось, що надає цікавості, викликає задоволення* (το χιούμορ είναι το αλάτι της ζωής).

3) У іменника το μάρμαρο кількість значень збігається з іменником ὁ (ἡ) μάρμαρος у ДГМ, однак, зміст значень є іншим. Спільним для НГМ та ДГМ є значення *мармур*. При переході цієї лексеми в НГМ зникли значення *блискучий камінь* (μάρμαρος πέτρος – Гомер), *надгробок* (τυκτή μάρμαρος – Страбон), мармурова крихта (Теокріт) [Вейсман 1991, 781; Дворецкий 1958 (т. 2), 1053] натомість розвинулись три нових значення: синекдохічне *бюст, статуя або інший витвір мистецтва з цієї породи* (αρχαία μάρμαρα), метафоричне *те, що характеризується силою та твердістю* (στήθος μάρμαρο) та значення *дуже холодний* (τα χέρια μου είναι μάρμαρο από το κρύο).

Проведений аналіз показав основні лінії розвитку досліджуваної ЛСГ, серед яких переважає тенденція до збереження формально-граматичного оформлення та семантичного змісту іменників ДГМ. З формальної точки зору простежується: збереження слів давньогрецького походження без змін у формі, в яких у процесі історичного розвитку з'явилися етимологічні дублети, переважно середнього роду, що функціонують як їхні синоніми (38,5%); адаптація лексем ДГМ новогрецькою мовою без жодних морфологічних змін та їхнє існування в НГМ без етимологічних дублетів (23,1%); втрата деякими іменниками середнього роду ДГМ форманта -ον як результат уніфікації форми середнього роду (7,7%); перехід у НГМ зі зміною граматичної форми та функціонування разом з синонімічними дублетами (15,4,7%); частина лексем ДГМ (15,4%) зникла, а в мовний простір НГМ в активний узус увійшли новостворені дублети.

Аналіз семантики лексем дав змогу встановити такі особливості: збереження при переході у НГМ всього діапазону значень як багатозначних, так і небагатозначних речовинних іменників ДГМ з деякими уточненнями, пов'язаними з розвитком мінералогії (30,7%); збереження значною частиною давньогрецьких лексем тільки основного значення, яке часто набувало термінологічного характеру внаслідок зву-

ження семантики іменника та сфери його застосування, та появою, з іншого боку, етимологічних дублетів (30,8 %); звуження палітри значень деяких лексем у зв'язку з розвитком науки (15,4%); розширення значення деяких давньогрецьких лексем у НГМ переносними значеннями (метафоричними, синекдохічними та ін.) (15,4%); збереження тієї ж кількості значень, частина з яких у НГМ модифікується (7,7%).

Хоча більшість лексем ДГМ, що й далі позначають існуючі в сучасному світі реалії, вийшли з активного вжитку, витіснені з різних причин (архаїзація, термінологізація, стилізація) синонімічними лексичними одиницями, здебільшого етимологічно спорідненими, можна стверджувати, що основний словниковий фонд давньогрецької мови зберігся і був використаний як основа словникового складу новогрецької мови.

1. *Вейсман А.* Греческо-русский словарь / Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина / Вейсман А. − репринт V-го изд. 1899 г. − М., 1991. − 1370 с. 2. *Дворецкий И. Н.* Древнегреческо-русский словарь: В двух томах / Дворецкий И. Н. − М., 1958. – 1905 с. 3. *Зубченко С. В.* Іменники на позначення рідин у давньогрецькій та новогрецькій мовах / С. В. Зубченко // Зб. наук. праць. X Всеукр. наук. конф. для студентів і аспірантів "Від духовних джерел Візантії до сучасної України", присвяченої пам'яті трьох святителів В. Великого, І. Златоустого, Г. Богослова, 22 лютого 2010. – К.: Вид-во Київ. славістичного ун-ту, 2010. – С.7. 4. *Кочерган М. П.* Основи зіставного мовознавства: Підручник / Михайло Петрович Кочерган. – К.: Вид. Центр "Альманах", 2006. – 424 с. 5. *Фортунатов Ф Ф.* Избранные труды. т. I. / Фортунатов Ф. Ф. − М.: Учпедгиз, 1956. – 450 с. 6. *Хориков И. П.*, Малев М. Г. Новогреческо-русский словарь / Хориков И. П., Малев М. Г. − М.: Культура и традиции, 1993. − 854 с. 7. *Чернышова Т. Н.* Развитие греческой морской лексики от гомеровского эпоса до современности / Т. Н. Чернышова // Тезисы докладов конференции по классической филологии, ноябрь 1969. – Тбилиси: Изд-во "МЕЦНИЕРЕБА", 1969. – С. 75-76. 8. *Ярцева В. Н.* Методы сопоставительного изучения языков / Ярцева В.Н. − М.: Наука, 1988. – 93 с. 9. *Λεξικό* της κοινής νεοελληνικής. Αριστοτελείο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών σπουδών − Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφιλλίδη, 1998. 10. Μπαμπινιώτης Γ. Δ. Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας / Μπαμπινιώτης Γ. Δ. − Αθήνα: Κέντρο λεξικολογίας, 1998. − 2064 σ.

Гнідан Ю.В., асп.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ТЕМА МИСТЕЦТВА ТА ОБРАЗ ХУДОЖНИКА В НОВЕЛІ АКУТАГАВА РЮНОСКЕ

Статтю присвячено висвітленню особливостей розкриття теми мистецтва та образу художника в новелі Акутагава Рюноске.

Ключові слова: *новела, мистецтво, одержимість, натхнення, деталь, символізм, гуманізм, естетизм.*

Статья посвящена особенностям раскрытия темы искусства и образа художника в новелле Акутагава Рюноскэ.

Ключевые слова: *новелла, искусство, одержимость, вдохновение, деталь, символизм, гуманизм, эстетизм.*

The article considers the peculiarities of the presentation of the theme of art and the artist's image in Akutahava Ryunoske's novel.

Keywords*: novel, art, obsession, inspiration, detail, symbolism, humanism, aestheticism.*

Тема мистецтва і образ художника в тій чи іншій мірі привертали увагу мислителів, поетів, живописців і скульпторів різних історико-культурних епох. Необхідно відзначити, що в розробці теми мистецтва і художника у письменників різних країн спостерігається національна специфіка, зумовлена особливостями історичного розвитку країни і своєрідністю її художніх традицій.

Дослідження проблем мистецтва, художньої творчості, особистості художника не втрачає своєї актуальності незалежно від соціокультурної ситуації, державного ладу, ідейного стану епохи. Етап сучасної культури не є винятком. Однак у процесі необоротних змін у всіх її сферах названі проблеми викликають потребу в новому осмисленні.

Не все те, що в цьому столітті великих змін створено думкою художника, входить як щось необхідне і значне в духовне життя людини. На початку XX століття ми бачимо у світовому мистецтві велику кількість течій та напрямів. Одним з найбільш популярних був естетизм, тобто захоплення ефектними зовнішніми формами на шкоду ідейній стороні твору. Для мистецтва естетизму характерні витонченість і іронія, пристрасть до манірності і стилізації. У художній творчості і літературі естетизм намагався втілити ідею «чистого мистецтва» (або мистецтва задля мистецтва).

Мистецтво — процес або підсумок вираження внутрішнього світу в художньому образі, творче поєднання елементів таким чином, що відображає ідеї, відчуття або емоції.

Визначення і оцінка мистецтва як явища — предмет безперервних дискусій. Природу мистецтва нерідко вважають «найневловимішою з усіх загадок людської куль-

тури». Одні вважають, що мистецтво — це спосіб вираження або співпереживання емоцій та ідей.

У XX столітті образ художника набуває ще більшої популярності; увагу художників слова приваблює внутрішнє життя особистості, зростає інтерес до самого творчого процесу і, відповідно, до проблем мистецтва в цілому.

Проблема безкінечно повторюваної драми художника така стара, як і саме мистецтво, вона була актуальною за життя Акутагава Рюноске і в наші дні вона не втрачає своєї актуальності. Вирішення цієї проблеми можливе за умови, що цінність мистецтва стане доступною всьому суспільству, а не обраним особистостям. Тема мистецтва і творчої діяльності становить для Акутагава особливий інтерес: до неї він звертається майже в кожній зі своїх книг. Письменник ставить своїм завданням виявити природу творчості, його механізми, завдання мистецтва та його функції, зміст і значення для автора і читача, для особистості і суспільства.

1918 року в журналі «Осака майнічі» була опублікована одна з найблискучіших та найстрашніших новел Акутагава «Муки пекла» (地獄変 («дзігокухен»)). Можна сказати, що нею він передбачив свою долю. Це розповідь про художника, настільки одержимого своєю творчістю, що для написання картини цей художник (Йосіхіде) просить замовника спалити на його очах карету з придворною дамою всередині, щоб побачити муки пекла на її обличчі.

У «Муках пекла» письменник вирішує одвічну проблему мистецтва і художника, морального обличчя творчої особистості, «генія та злочину». В новелі розповідається про те як правитель Хорікава доручив талановитому художникові Йосіхіде відтворити на ширмах муки пекла.

Йосіхіде був найвідомішим на той час художником. Це був похмурий, п'ятдесятилітній чоловік схожий на мавпу. Про картини Йосіхіде ходили страшні чутки: наприклад, говорили, що жінки, які були зображені на його картинах невдовзі захворювали, немовби з них вийняли душу, і помирали. Розповідали, що в його творчості замішана магія. Йосіхіде любив тільки свою єдину доньку та своє мистецтво.

В нагороду за вдало зроблену картину правитель пообіцяв Йосіхіде виконати будь-яке побажання художника. Йосіхіде попросив відпустити свою дочку додому, яка на той час служила при дворі правителя, але Хорікава відмовив йому.

Коли художник розпочав роботу над картиною, то десь півроку не з'являвся в палаці. Уві сні він бачив кошмари, і розмовляв сам із собою. Упевнений у тому, що творити можна лише з натури, Йосіхіде малює чортів, побачених ним у сні; щоб відтворити муки грішників, одного з учнів він закував у кайдани і почав робити нариси, не звертаючи уваги на страждання хлопця. І тільки коли з перевернутого горщика виповзла змія і ледве не вкусила учня, Йосіхіде змилостивився і зняв кайдани. На іншого художник нацькував хижу сову і холоднокровно відобразив на папері як хлопця роздирає птах: «何しろ手も足も;惨たらしく折り曲げられて居りますから、動くのは唯首ばかりでございます。そこへ肥つた体中の血が、鎖に;循環を止められたので、顔と云はず胴と云はず、一面に皮膚の色が赤み走つて参るではございませんか。が、良秀にはそれも格別気にならないと見えまして、その酒甕のやうな体のまはりを、あちこちと廻つて眺めながら、同じやうな写真の図を何枚となく

描いて居ります», “Його руки і ноги були так сильно скручені, що рухати він міг тільки головою. А ланцюг так сильно стягував його повне тіло, що кров у ньому зупинилася не тільки на лиці та грудях, але все тіло стало червоного кольору. Та Йосіхіде це не тривожило. Він ходив навколо цього тіла, яке було схоже на бутилу, що впала і розглядав його з усіх сторін, і робив нариси» [Рюноске, 135-136].

Але йому не вдається центральна частина картини із зображенням жінки, яка гине у палаючій кареті. Він звернувся із зухвалим проханням до правителя, і Хорікава жертвою обрав дівчину, яка не піддалася його залицянням. Цією дівчиною була дочка Йосіхіде. Художник став свідком загибелі своєї дочки у полум'ї палаючої карети. Та Йосіхіде не залишив свого наміру закінчити картину, а навпаки ця страшна сцена пробудила у ньому натхнення. І через місяць ширма з картиною мук пекла була закінченою. Але, завершивши картину, і віддавши її правителю, на наступний день Йосіхіде вчинив самогубство. Він повісився. Про цю історію ходило багато чуток. Одні вважали, що правитель спалив дочку художника, щоб помститися їй за знехтуване кохання. Інші вважали, що правитель хотів провчити злобного художника, який заради своєї картини був готовий спалити карету і вбити людину.

Виразні деталі портрета (занадто червоні губи, похмурий вигляд, схожість із мавпою) мають на меті викликати у читача неприязнь до Йосіхіде. Не випадково поряд з художником у новелі виведений образ Хорікави. Вони близькі за характерами. У своїй жорстокості, в задоволенні своїх бажань вони не визнають жодних моральних обмежень. Йосіхіде створив шедевр, але його загибель закономірна. Мистецтво, доводить Акутагава, не може бути вільним від моралі, і художник повинен бути обачним і обережним у виборі засобів для створення свого твору.

Художник за задумом автора – це той, хто створює прекрасне. Безперечно, що найголовнішим обов'язком художника є обов'язок перед мистецтвом, служіння прекрасному. То ж яку істину Йосіхіде хотів вселити світу, яке мистецтво створити? Ми бачимо, що Йосіхіде не може творити, прагнучи лише до бездоганної правдоподібності, його не задовольняє одномірний реалізм.

Це дійсно божевільна, одержима розповідь про творчість, безумство та муки такого плану, коли жити більше немає для чого і для кого. А Йосіхіде справді, після завершення картини, не було для кого жити. Його донька була єдиною людиною, яку він любив, але вона загинула, причому здебільшого з його вини. І врешті-решт Йосіхіде не витримав випробування. Він був настільки одержимий творчістю, що всі життєві цінності відходили на другий план. І поки він творив, він жив, не помічаючи нічого навколо. Як тільки робота закінчилася, завіса спала з його очей і він зрозумів, що сталося.

Ця новела наскільки жорстока, настільки і правдива – за великий витвір мистецтва завжди доводиться, здебільшого, платити чиїмось життям. Така ціна безсмертя. І в цьому плані Йосіхіде – це alter ego самого Акутагава Рюноске.

1. *Акутагава Рюноскэ*. Сочинения в 4-х томах, т. 4. – М., 1998. – с. 520. 2. *Акутагава Рюноске*. Новеллы; Эссе; Миниатюры: Пер. с яп./ Вступ.статья А. Стругацкого; Коммент. В. Гривнина. – М.: Худож. Лит.,1985. – 620 с. 3. *Гривнин В.С.* Акутагава Рю-

носке: Жизнь. Творчество. Идеи. – М.: Изд-во МГУ, 1980 – с. 115-160. 4. *Гривнин В. С.* Акутагава Рюноске. Био-библиографический указатель. – М.: Изд-во Всесоюзной книжной палаты, 1961 – с. 92. 5. *Конрад Н. И.* Курс лекций по истории японской литературы эпохи «Мэйдзи» (1868-1912). На правах рукописи. ЛИФЛИ. 1934-1935 гг. Ленинград. 6. *Крістева Ю.* Stabat Mater / Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доповнене. – Львів: Літопис, 2001. – С. 662-679. 7. *Фельдман Н. И.* Предисловие. – В кн.: Акутагава Рюноске, Расемон. Л., 1936, с. 3-15. 8. *Timothy J. F.* Iles Akutagava Ryunosuke: Three Themes. – The University of British Columbia, 1992. – P. 56-89.

Голубовська І.О., д.філол.н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЛІНГВІСТИЧНІ ІДЕЇ А. БІЛЕЦЬКОГО У КОНТЕКСТІ АНТРОПОЛОГІЗМУ ТА СИНЕРГЕТИЗМУ В МОВОЗНАВСТВІ

Статтю присвячено проблемі спадкоємності лінгвістичних ідей, тяглості мовознавчої традиції, а також обґрунтуванню тези про те, що творчість Великих Вчених завжди випереджає час їхньої життєдіяльності, містячи в імпліцитному вигляді зерна нових теоретико-методологічних підходів до осмислення мовних явищ, які вповні проростають через багато десятиліть і навіть століть.

Ключові слова: *спадкоємність ідей, антропологізм, синергетизм у мовознавстві.*

Статья посвящена проблеме наследия лингвистических идей, беспрерывности языковедческой традиции, в целом, обоснованию тезиса о том, что творчество Великих Учёных всегда опережает своё время, поскольку содержит в имплицитном виде зёрна новых теоретико-методологических подходов к осмыслению языковых явлений, которые вполне прорастают через многие десятилетия и даже столетия.

Ключевые слова: *лингвистическое наследие, антропологизм, синергетизм в языкознании.*

The article is devoted to the problem of linguistic ideas' heritage, continuity of linguistic tradition, in a nutshell, to the essence of creative activity of Great Scholars, which always outstrips their time and implicitly contains grains of new theoretical and methodological approaches to the understanding of language phenomena, that could arise and develop many years after.

Key words: *linguistic ideas' heritage, anthropological linguistics, synergetics.*

Vitam impendere vero

Ця стаття – данина глибокої пошани блискучому вченому надзвичайно широкої гуманітарної ерудиції, творчі здобутки якого мають реляції не тільки до філології, а й до історії, археології, епіграфіки, палеографії тощо. У працях Андрія Олександровича сучасник може знайти оригінальну розробку фундаментальних понять і проблем загального, порівняльно-історичного та типологічного мовознавства, лінгвосеміотики, етимології, ареальної лінгвістики, класичної філології та неоелліністики.

Не визнаючи аніяких догм у науці, ігноруючи прескриптивні ідеологічні норми соціальної поведінки радянських часів, проф. Білецький усім своїм життям та діяльністю утверджував у складний для науковців період стагнації право людини на вільне мислення, на творчий пошук Істини. Як зазначає учениця проф. А. Білецького Ніна Федірівна Клименко, «… його називають цілою філологічною епохою, вченим, що зберіг у наш такий трагічний час тоталітарних режимів спадковість гуманітарних традицій XIX і початку XX сторіч» [Клименко 1996, 222].

У рамках цієї невеличкої розвідки мені хотілося б зупинитися на тих загальнолінгвістичних ідеях проф. А.О. Білецького, які фактично стали передтечею виникнення та формування новітніх напрямків у сучасному мовознавстві.

Звернімося до статті проф. А. О. Білецького «Естественный язык и знаковые системы» (1976 р.), у якій він полемізує з відомими вже й на той час московськими вченими В. Ярцевою, Г. Колшанським, Ю. Степановим, Г. Уфімцевою (авторами колективної доповіді «Основні проблеми марксистського мовознавства» на листопадовій 1974-ого року Всесоюзній конференції з теоретичних питань мовознавства) на предмет можливості зіставлення природної мови та інших немовних знакових систем. Дозволимо собі вторинне цитування вищезазначеної доповіді з опертям на статтю А.О. Білецького: «У світлі теорії відображення сучасне мовознавство має вирішити чимало питань методологічного характеру, одним з яких є питання про сутність мовного знака…. Невиправдане розширення поняття знака безвідносно до природи системи, у якій функціонує цей знак, іншими словами, стирання меж між природними та конвенціональними системами знаків створило у лінгвістичній теорії явну небезпеку ототожнення людської мови із символічним кодом або технічними знаковими системами. Внаслідок такого підходу у деяких напрямках сучасної лінгвістики мову було відторгнуто від мислення… Та суттєва розмежувальна лінія, яка відділяє людську *свідомість і мову як явища відображення (курсив мій – І.Г.)* від знакових систем вторинного характеру, була виключена з наукового розгляду, і мова опинилася серед простих технічних засобів, опис яких потребує лише якісного математичного апарату [Цит. за Белецкий 1976, с. 4 – 5]. Коментуючи цю цитату, проф. Білецький зазначає, що автори вищезазначеної доповіді акцентують увагу не на спільних, а на відмінних рисах між мовою та іншими семіотичними системами (пор. з протилежним підходом Ф. Соссюра!); при цьому набагато складніший семіотизм мови порівняно зі штучними знаковими системами не заперечується. Ці положення не викликають принципових заперечень з боку проф. Білецького. Суттєві заперечення з боку Вченого викликає потрактування свідомості та мови як явищ, що мають **відображальний характер**. Дотримуючись наукової коректності щодо своїх колег і політичної коректності відносно пануючої у радянському мовознавстві 70-80 років марксист-

ського-ленінської теорії відображення як методологічної основи лінгвістичних досліджень, проф. А. Білецький називає ці суттєві заперечення «певними уточненнями». Він виступає проти механічного поширення критики «знакової теорії пізнання» на знакову теорію мови, причому пресупозиції, які можна вилучити з викладення проф. А. Білецьким теоретичних положень критикованої «знакової теорії пізнання» свідчать про більш ніж співчутливе ставлення вченого до цієї теорії: «загальновідомо, що *відображення дійсності у* розумовому *пізнанні* різною мірою *пов'язані з умовними (конвенційними) елементами і особливо із знаками та знаковими системами*» (курсив мій – І.Г.)»; «згідно зі знаковою теорією пізнання людське пізнання полягає у встановленні безпосереднього зв'язку між фактами (квантами дійсності) і знаками» [Белецкий 1976, 4]. Проте на час розвинутого соціалізму у мовознавстві можна було твердити лише про те, що діалектико-матеріалістична теорія відображення все-таки не виключає семіотичний характер мови. Думки на підтвердження цього знаходимо і в учня проф. А.О. Білецького – проф. С.В. Семчинського, який, розмірковуючи над теоретичними аспектами унілатерального та білатерального визначення мовного знака, пише «… з визнання знакового характеру білатеральних мовних одиниць аж ніяк не випливає, що людське мислення і пізнання є знаковим, оскільки форми чуттєвого пізнання реальної дійсності є наслідком її безпосереднього впливу на органи чуття і не залежать від мови» [Семчинський 1996, 32]. Щодо неопозитивістської знакової теорії пізнання, то новітні дані про характер «мови думки», різнорідну природу одиниць когнітивного простору людини, виділення тезаурусного рівня мовної особистості з одиницями когніції людини повністю виправдовують симпатії великого вченого, адже ці одиниці "... найімовірніше є різнорідними, як анізотропним є сам когнітивний простір: серед них можуть бути і наукові поняття, і просто слова, що набули статусу узагальнення, символи, за якими прихована ціла ділянка знання, образи, картини і "уламки" фраз ..., стереотипні судження, вербальні й інші формули" [Караулов 1986, 172].

Вчений ставить питання, яке має характер риторичного, містячи у собі, по суті, і відповідь на нього: « Чи *відображає мова так само як наші органи чуття*… об'єктивну дійсність, або *«зображує»* її своїми засобами, іншими словами, *моделює* її?» [Белецкий 1976, 4; Курсив мій – І.Г.]. Така постановка питання у 70-ті роки минулого століття на радянських теренах була занадто сміливою і … напрочуд красивою, спрямованою у майбутнє мовознавчої науки, адже сучасна антропологічна лінгвістика виходить з презумпції не відображального, а інтерпретаційного характеру мовного значення, яке наразі визначається у термінах ментальних констант, «схоплених знаком», що соціалізовані у рамках того чи того етносу. Як відомо, саме суттєві розбіжності в трактуванні природи лексичного значення слова стали наріжним каменем для розмежування «старої» структурної і новітньої когнітивної парадигми. Якщо структурні семантики наголошували на відображально-узагальнювальному характерові лексичного значення слова, розуміючи його як сукупність об'єктивно притаманних денотату дистинктивних ознак [Уфимцева 1986, 29], то представники когнітивної лінгвістики зосередилися на його суб'єктивізмі, антропоцентричності, культурній зумовленості та енци-

клопедизмі. У межах когнітивної лінгвістики лексичне значення виступає актом інтерпретації фрагмента світу людиною, який не зводиться до відношення між знаком та реалією, тобто до референції.

Як відомо, останнім часом у лінгвістиці набуває бурхливого розвитку лінгвосинергетика, метою якої є дослідження механізмів самоорганізації та саморегуляції мови як складної, відкритої, нелінійної суперсистеми, що перебуває зазвичай у стані відносної рівноваги і здатна протистояти ентропійним дестабілізуючим чинникам (Див. роботи О. Тарасової, В. Аршинова, В. Базильова, І. Герман, Г. Москальчук, В. Манакіна та ін.). Не буде перебільшенням сказати, що у загальнолінгвістичних працях А. О. Білецького закладено підґрунтя для розвитку цілісної синергетичної концепції мови, яка щільно пов'язана з формуванням нової універсальної методології у наукознавстві – **синергетизмом.**

Ми спробуємо опрацювати вчення професора Андрія Білецького про мову як складну знакову систему у контексті ідей синергетики, проводячи певні паралелі між лінгвістичними ідеями Вченого у галузі мовної знаковості та системності та ідеями синергетичного характеру.

Звернімося насамперед до визначення найсуттєвіших ознак нової науки. **Синергетику** (від гр. συν – «сумісно» та εργος – «який діє») можна визначити як науку про принципи самоорганізації та розвитку складних систем, які існують в природі й суспільстві. Вдале визначення системі, здатної до самоорганізації, було запропоновано російським філософом Б.Г. Юдіним ще за радянських часів: «Системи, що самоорганізуються, … це системи, здатні за умов активної взаємодії із середовищем змінювати свою структуру, спроможні обирати одну з можливих ліній поведінки, водночас зберігаючи цілісність і діючи у рамках закономірностей, притаманних оточенню. Така система здатна враховувати велику кількість факторів, кожен з яких має великий діапазон мінливості, тобто спроможна здійснювати контроль, регулювання або управління надзвичайно складними процесами» [Юдин 1970, 360-361].

Засновником синергетики як нового міждисциплінарного напряму є Герман Хакен, німецький фізик-теоретик, який вперше впровадив цей термін у науковий обіг в курсі лекцій, прочитаних у 1969 р. у Штутгартському університеті. Саме він сформулював ключові положення цієї науки, котра вивчає складні багатокомпонентні системи нелінійної взаємодії і наразі висуває серйозні претензії щодо перетворення на новий концептуальний світогляд людства. Ось ці ключові положення:

1. Системи, що досліджуються, складаються з декількох або багатьох однакових або різнорідних частин, які перебувають у взаємодії між собою.
2. Ці системи мають нелінійний характер (тобто описуються нелінійними рівняннями).
3. Вони є відкритими і неврівноваженими (тобто такими, що обмінюються енергією й речовиною із зовнішнім світом).
4. У цих системах відбуваються внутрішні й зовнішні коливання.
5. Ці системи можуть стати нестабільними.
6. Відбуваються якісні зміни, внаслідок яких система набуває нових (емерджентних) властивостей.

7. Можуть виникати просторові, часові, часово-просторові і/або функціональні структури.

8. Структури можуть мати або упорядкований, або хаотичний характер.

9. Можлива математична обробка цих структур [Хакен 2000, 55].

Пафос синергетики полягає насамперед у спробі опису на основі фундаментальних ідей і образів схожих процесів розвитку у складних фізичних, хімічних, біологічних, географічних, соціологічних, лінгвістичних, культурологічних, дидактичних системах з їх подальшим можливим математичним моделюванням (Див. праці: С. Капица, Л. Кірбаба, С. Курдюмов, К. Князєва, О. Кобляков, Л. Киященко, В. Аршинов, О. Пономаренко Д. Чернавський, В. Буданов, А. Волошинов, В. Зінченко, В. Степін, В Войцехович, М. Каган та ін.). Це дає підстави деяким вченим міркувати про можливість нової масштабної наукової революції, співставної за глибиною і далекосяжністю спричинених наслідків до ефекту теорії відносності Ейнштейна та квантової механіки (М. Планк, А. Зоммерфельд, Л. де Бройль, Е. Шредингер, В. Гейзенберг), що стане базисом для формування принципово нового світобачення й світорозуміння Людиною.

У синергетиці сьогодення склалося декілька наукових шкіл: 1) це школа професора Інституту синергетики і теоретичної фізики Г. Хакена (Німеччина, Штутгарт); 2) брюсельська школа лауреата Нобелівської премії І. Пригожина, у рамках якої розробляється теорія дисипативних структур (інша назва синергетики); 3) роботи, в яких опрацьовується математичний апарат для опису синергетики катастроф (акад. В.І. Арнольд, франц. математик Р.Тала); 4) школа акад. А.А. Самарського і член-кор. АН СРСР С.П. Курдюмова, яка розробляє теорію механізмів виникнення й еволюції відносно сталих структур у нелінійних системах, etc. Таке розмаїття шкіл та підходів красномовно свідчить про те, що синергетика наразі являє собою не теорію, а швидше **парадигму нового науково-філософського знання,** методологія якого здатна озброїти фахівців найрізноманітніших галузей науки й техніки **евристичними** ідеями і підходами. Її ключові слова: **нелінійність, самоорганізація, відкритість, еволюційність, холістичність, нестійка рівновага складних систем.** Проте ці поняття, як кажуть англійці, “ring a bell” (тобто щось нагадують) кожному фахівцевілінгвістові. Адже ієрархічність, відкритість і динамічність мови як знакової системи особливого роду, нелінійність її плану змісту, здатність до поступовості еволюційного розвитку під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників (кожен статичний зріз в історії мови відкриває притаманну їй ad hoc системність; водночас самі історичні зміни мають системний характер), – все це вже давно увійшло до класичних підручників і посібників зі вступу до мовознавства та загального мовознавства. За висловом В. Базилєва, мова «… є цілісним, нестабільним, змінним еволюціонуючим світом, що дає право говорити про неї як про певну нестійкість» [Базылев 1999, 20]. У лоні синергетичних ідей мова/мовлення/дискурс осмислюються як система, здатна до самовпорядкування під впливом немовних (екстралінгвістичних – культура, політика, науково-технічний прогрес, інформаційна революція) та мовних (суто мовних зовнішніх – контактування мов – та внутрішньо-структурних чинників). Дія всіх зазначених факторів призводить до функціональних коливань (флуктуацій), наприклад

заміна норми на узус, що порушує рівновагу мовної системи, «хаотизує параметри порядку», підводячи схаотизовану систему до точки біфуркації (точки відліку можливих шляхів подальшого розвитку системи), і врешті-решт змінює ці параметри через дію атрактора (реальних просторово-часових структур складної системи, що визначають прерогативний вектор її майбутньої еволюції з метою забезпечення найоптимальнішого режиму функціонування).

Лінгвосинергетику можна вважати новою парадигмою системної лінгвістики, яка, на відміну від «старої», виходить із урахування дії не тільки синхронно-іманентних та діахронних зв'язків і відношень між елементами системи, а також тих факторів, які у сосюріанстві складали ділянку «зовнішньої лінгвістики». І тут на перший план висувається синергетичний постулат **неврівноваженості, несталості** мовної системи, здатної у процесі енергообміну із зовнішнім середовищем **сприймати зовнішні впливи** і адаптовувати їх для нової якості свого функціонування.

Все це добре, проте, як видається, поки що не створює нового предмета нової науки, оскільки в історії мовознавчої думки можна відстежити найрізноманітніші спроби дослідити феномен самоорганізації й саморегуляції мовної системи в різних аспектах і підходах як в синхронії (квантитативна лінгвістика та типологія – М. Арапов, Дж. Грінберг, Р. Піотровський), так і в діахронії (Дж. Ціпф, М. Сводеш). Очевидно, **новизна предмета лінгвосинергетики зумовлюється намаганням лінгвістів відшукати і вивчити механізми самоорганізації й саморегуляції мови/мовлення/дискурсу.**

Схарактеризувавши основні поняття синергетики, маємо підстави звернутися до творчої спадщини проф. А. Білецького у галузі знакової теорії мови та мовної системності. З-поміж статей А. Білецького, опублікованих у періодичному виданні «Структурная и математическая лингвистика», особливу увагу привертає стаття під назвою «Естественный язык и знаковые системы» [СМЛ, 1976, № 4] (про яку вже йшлося вище), де обстоюється розуміння професором специфіки семіотизму природної мови, її генетичної спорідненості з іншими знаковими системами. Цитую: «… останнім часом у радянському мовознавстві … відмовляються від зіставлення природної мови з іншими знаковими системами» [Білецький 1976, 3] хоча «… людську мову об'єднує з різними конвенціональними системами багато спільних рис…» [Там само, 6]. І відмовляти класичній скульптурі, яка використовує знаки-копії, у знаковості, на думку вченого, було б безпідставно. Безсумнівно, що тут А. Білецький розвиває ідеї Ф. де Сосюра (учнем якого себе вважав). Нагадаємо, що останній включав лінгвістику до складу семіології (семіотики), яка, у свою чергу, для Сосюра виступала частиною соціальної психології. Окрім того, не можна виключати і впливу ідей Тартуської школи семіотики, палким адептом яких був Андрій Олександрович. Проте для нас, у контексті цієї статті, головним постає, мабуть тоді ще неусвідомлювана самим автором «синергетичність» подібного трактування, закладена у ньому імпліцитна нелінійність ходу мислення. Продовжуючи віртуальну розмову, А. Білецький з іронією коментує тезу москвичів про «дискусійність однобічності і двобічності мовного знака», наголошуючи на тому, що знак, безвідносно до розуміння його природи й сутності, **насамперед виступає** компонентом знакової (семіотичної) ситуації,

включеної до комунікативної, тобто виступає **елементом людського спілкування**: «… те, що називається просто «знаком» (прибічниками «однобічності» або унілатералістами) або «формою знака» (прихильниками «двобічності» або білатералістами), неодмінно виступає елементом згаданих ситуацій, що містять у собі інтерпретатора (або інтерпретаторів) і можливість «комутації» еквівалентних мовних елементів цим інтерпретатором на основі використовуваної ним мовної системи» [Там само, 6]. І знову ми натрапляємо на ознаки синергетичності у трактуванні особливостей розгортання мовних механізмів талановитим вченим. Фактично до визначення сутності знака включається фактор впливу свідомості «інтерпретаторів» (комунікантів), що може призвести або до породження нових смислів у ході комунікації, або до спотворення вихідних змістовних констант, – це явище Андрій Олександрович називав **семантичним або естетичним резонансом**: «…інформація, закодована… у вигляді текстів людської мови, при передаванні … від відправника до одержувача значно зменшується, згортається, збіднюється, схематизується, і, відповідно, при рецепції її збільшення, розгортання, збагачення, конкретизація досягаються на основі накопичених і у пам'яті одержувача всіх видів інформації» [Белецкий 1976, 10]. Таким чином, на перший план у трактовці А. Білецького висувається інформативність знака як перемінна величина, залежна від «енергії» впливу мовця. Далі вчений у форматі 24 тез викладає своє бачення спільності й відмінності між мовою та іншими культурологічними та технологічними системами [Та само, 6-8]. З-поміж цих постулатів у контексті несвідомої реалізації вченим лінгвосинергетичних візій, ми звернули увагу на такі (подаємо їх в узагальненому і синкретизованому вигляді):

1. А. Білецький наголошує на складному, ієрархічно маркованому, гетерогенному устрої мови як мегасистеми; подає у своїх власних авторських лінгвістичних термінах її структуру: «парадигма (найпростіша інваріантна схема, в якій можуть розміщуватися взаємопов'язані знаки), парасистема (система парадигм), катасистема (система парасистем), діасистема (перехідна між катасистемами, наприклад, морфоносистема …, антисистема (що супроводжує або заміщує ту чи ту катасистему, наприклад графічна антисистема). Знаки, які функціонують у рамках різних мовних систем та підсистем, навіть ті, які не мають плану змісту – інформи (це, в термінах Білецького, діакритичні знаки – фонеми, тонеми, силабеми), мають яскраво виражений структурний характер, «…складаючись з декількох дистинктивних ознак – диференціалів» [Там само, 9]. З огляду на субординативний характер мовної ієрархії, знаки однієї парасистеми або катасистеми використовуються як структурні (конструктивні) елементи для знаків другої парасистеми або катасистеми, причому певні знаки слугують диференціалами (диференціальними ознаками) для інших знаків (інтегралів). Складність структурної будови мовного знака і мови як системи у цілому зумовлює феномен невіддільності (інтегральності) та взаємопроникності (інтерпенетрації) всіх мовних систем і підсистем, що, у свою чергу, породжує нечітку виділюваність, «розмитість» або «дифузність» реалізації мовних одиниць у текстах (texta excogitata, transmissa, recepta – задуманих, надісланих і одержаних текстах). Реалізація мовної системи у текстах супроводжується **конотацією** знаків (уточненням значення знака

шляхом його сполучення з іншими знаками), за рахунок чого й досягається повнота втілення інформації.

2. Характеризуючи інформу (план змісту) мовних знаків, А. Білецький наголошує на багатошаровості мовної семантики, яка виступає складним конгломератом логічних, внутрішньо системних, соціальних, індивідуальних, історичних, ситуативних смислових зумовленостей. Така стратифікація семантики забезпечує одночасну передачу як логічної (ноетичної), так і естетичної інформації, що є характерним для «особливо складних семіотичних систем» [Там само, 9]. Задекларовану Ф. де Сосюром мінливість мовної системи Білецький називає динамічним характером, оскільки мовна система здатна до саморозвитку і самоналаштування, спроможна бути водночас процесом і продуктом цього процесу, унікальною діалектичною єдністю безперервного і перервного, синхронії і діахронії.

У світлі представлених, безумовно синергетичних за своєю природою розумінь специфіки мовної семіотичності і глибоко пов'язаної з нею системності, зрозумілішими стають слова А. Білецького, з яких фактично й починається опрацьована нами стаття «…нас не може задовольнити визначення трьох особливостей мовних знаків згідно з Ф. де Соссюром: їх довільність, лінійність та мінливість» [Белецкий 1976, 3]. Дійсно, перед нами принципово нова концепція мовної системності й семіотизму, у якій синхронія не відірвана від діахронії, де складна організація мовних знаків як структурних компонентів мовної системи діалектично пов'язана із стратифікаційної будовою мови як системно-структурного утворення, де параметри мовної реалізації у вимірі текстової семантики зумовлені зовнішніми, екстралінгвістичними, у тому числі й прагматичними, чинниками. Таке розуміння мови не можна не визнати синергетичним за своєю суттю.

Як зазначалося вище, на часі стає з'ясування **механізмів** самоорганізації й саморегуляції мови/мовлення/дискурсу. Під кутом зору системно-семіотичних ідей А. Білецького спробуємо розібратися у деталях механізму самоорганізації **мови,** тим більше, що дискурс різних типів вже став об'єктом лінгво-синергетичного осмислення у працях таких російських учених, як В. Пищальникова, І. Герман, Н. Дрожащих, О. Пономаренко та ін.

Ще в 70-ті роки минулого століття учениця проф. А. Білецького Фіонілла Олексіївна Нікітіна, міркуючи про рівневість мовної системи, її ієрархічну стратифікацію, доходить висновку про те, що «… не стільки ієрархія рівнів, *скільки їх перетин* (Курсив мій – І.Г.) відбиває своєрідність тієї складної у своїй динаміці системи, якою є будь-яка природна мова» [Нікітіна 1976, 11]. Розглядаючи різноманітні зв'язки словотвору з морфемікою, лексикою, семантикою, дослідниця звертає увагу на характер цих перетинів: «один рівень зв'язується з іншим відношенням інструментальності: морфологія слугує інструментом створення словотвірних моделей, словотвір і семантика виступають інструментами створення лексичних одиниць і, природно, морфологія (точніше, її частина – морфемні засоби словотвору) також виступають інструментом створення лексики… *Перетин рівнів ... знімає питання про їх ієрархічну організацію.* Ієрархію спроможні утворювати рівні, які не перетинаються: синтаксис – морфологія – фонологія» [Нікітіна 1976, 12, Курсив мій – І.Г.]. Щодо відношень між

морфологією і словотвором, словотвором і лексикою, ці рівні пов'язуються не домінацією, а відношеннями однобічної або двобічної **парадигматизації.** Таким чином, певній мовний рівень можна розглядати не тільки «з середини», а й «ззовні», через інші рівні. При цьому, вважає Фіонілла Олексіївна, «…вивчення «з середини» можна розглядати як статичне, вивчення за допомогою рівнів, що знаходяться у відношеннях парадигматизації, як динамічне» [Там само]. Як видається, тут йдеться не тільки про гносеологічний бік справи, – явище **міжрівневої парадигматизації** зумовлене глибинними онтологічними властивостями мови як системно-структурного знакового утворення, – саме воно певною мірою спричинює мовну динаміку, створює потенціал внутрішньомовної мінливості, хоча, звичайно, з іншого боку, не є єдиним його чинником. Так, парадигматизація семантики може здійснюватися не тільки за допомогою лексики: *університет, інститут, коледж* (відповідність «одне слово ↔ один зміст»), а й за допомогою багатослівної номінації референта, фактично словосполучення – *вищий учбовий заклад (вуз)*. Цікаво, що абревіація як спосіб словотвору «… намагається ввести парадигматизацію семантики у звичну лексичну площину» [Там само, 13]. З іншого боку, діє протилежна тенденція, скажімо, коли у російській мові в сфері дієслова паралельно існують можливості однослівної і двослівної номінації дії на кшталт: рос.: *садиться – совершать посадку, участвовать – принимать участие, лететь – совершать полёт, интересоваться – проявлять интерес* etc., де повнозначне дієслово замінюється парафразом, що містить майже десемантизоване квазіслужбове дієслово, поєднане з віддієслівними іменниками. Подібні за суттю процеси можна спостерігати і у фразеологічній сфері, коли емотивно і стилістично марковані фразеологічні одиниці здатні кореспондувати стилістично й емотивно нейтральній монолексемі: укр. *теревені правити – базікати, дуба врізати – померти, замилювати очі – обманювати* тощо. Таким чином, парадигматизація семантики може мати і синтаксичний характер. Можлива також парадигматизація семантики на основі морфологічних засобів (Див. детальніше Нікітіна 1976, 13 – 15). Як видається, певні уявлення про **механізми саморозвитку й саморегуляції мовної системи в історичній перспективі** можна було б отримати на підставі статистичного опрацювання подібних міжрівнених утворень у різні періоди розвитку тієї чи тієї природної мови. Окрім того, як побічний наслідок, зіставлення одержаних даних по мовах створило б прекрасне підґрунтя не тільки для діахронно-типологічних студій, а й для когнітивного дослідження явища логіко-предметної концептуалізації дійсності – so called semantic mapping [Голубовська 2004, 76] (пор. франц. *l'Anniversaire*; англ. *Birthday*; нім. *Geburtstag*; укр. *день народження*; → відповідно: просте слово; складне слово, утворене юкстапозицією; складне слово, утворене композицією; словосполучення).

Цікаво, що у сучасному російському мовознавстві ці візії корифеїв знаходять рецепцію у вигляді критичного ставлення до рівневої моделі мови (їй закидається неможливість охоплення всіх одиниць мови, особливо тих, які формуються засобами різних рівнів, та відсутність у деяких мовних підсистемах, зокрема словотворі, ієрархічних відносин – про це якраз і йшлося у вище цитованій статті проф. Ф. Нікітіної в термінах парадигматизації). Натомість пропонується польова модель мови, яка, на думку воронізьких авторів Й.А. Стерніна, З.Д. Попової та Н.О. Козельської, дозволяє

більш адекватно описати системну будову природної мови [Козельская 2004, 27–28; Попова, Стернин 2004, 100–116].

Таким чином, як ми намагалися показати, розуміння природи лексичного значення, специфіки мовної знаковості, особливостей системного устрою мови у рамках школи проф. А. Білецького набагато випереджувало свій час, здобувши підтвердження і розвиток у сучасних науково-лінгвістичних парадигмах антропологізму і синергетизму.

1. *Базылев В.Н.* Автопортреты политиков: от психопоэтики к психополитике // Политический дискурс в России. Материалы рабочего совещания. – М., 1999. – С. 17–24. 2. *Белецкий А.А.* Естественный язык и знаковые системы // Структурная и математическая лингвистика. – № 4, 1976. – С. 3 – 10. 3. *Белецкий А.А.* Информация и семиозис // Структурная и математическая лингвистика. – № 8, 1980. – С. 3–8. 4. *Белецкий А.А., Никитина Ф.А*. О некоторых вопросах теоретического и прикладного языкознания // Структурная и математическая лингвистика. – № 9, 1981. – С. 3 – 6. 5. *Голубовська І.О.* Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 254 с. 6. *Дрожащих Н.В.* Лингвосинергетика: истоки и перспективы // Вестник Тюменского государственного университета. – № 1. – 2009. – С. 227 – 234. 7. *Караулов Ю.Н.* Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – М.: Наука, 1976. – 355 с. 8. *Клименко Н.Ф.* Післямова. А.О. Білецький – поліглот, учений, педагог // Білецький А.О. Про мову і мовознавство. – К.: «АртЕк», 1996. – С. 216 – 222. 9. *Князева Е.Н.* Антропный принцип в синергетике // Вопросы философии. – 1997. – № 3. – С. 36 – 44. 10. *Козельская Н.А.* Общее языкознание: общие проблемы языка / Н.А. Козельская. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2004. – 35с. 11. *Никитина Ф.А.* Пересечение лингвистических уровней как способ их парадигматизаци // Структурная и математическая лингвистика. – № 4, 1976. – С. 11 – 15. 12. *Пономаренко Е.В.* О принципах синергетического исследования речевой деятельности // Вопросы филологии. – 2007. – № 1. – С. 14 – 23. 13. *Попова З.Д., Стернин И.А.* Общее языкознание: учеб. пособие / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 408с. 14. *Семчинський С.В*. Загальне мовознавство. – 2-е видання, перероб. і доп. – К.: АТ «ОКО», 1996. – 416с. 15.*Уфимцева А.А.* Лексическое значение: принципы семасиологического описания лексики. – М.: Наука, 1986. – 360 с. 16. *Хакен Г.* Синергетике – 30 лет. Интервью с профессором Г. Хакеном, проведённое Е.Н. Князевой // Вопросы философии. – 2000. – № 3. – С. 53 – 61. 17. *Юдин Б.Г.* Методологические проблемы исследования самоорганизующихся систем // Проблемы методологии системного исследования. – М.: Мысль, 1970. – С. 360 – 361.

Гомон Н.В., ст. викл.,
Національний університет ДПС України

ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ІСПАНСЬКИХ БУТТЄВИХ РЕЧЕНЬ ІЗ ПЕРСОНІФІКАЦІЄЮ

У статті розглядаються особливості перекладу українською мовою іспанських буттєвих речень, що структуруються за допомогою персоніфікації. Систематизуються основні перекладацькі трансформації, які застосовуються для подолання асиметрії між такими реченнями у двох мовах.

Ключові слова: *персоніфікація, перекладацькі трансформації, семантика буття.*

В статье рассматриваются особенности перевода на украинский язык испанских бытийных предложений, структурированных при помощи персонификации. Систематизируются основные переводческие трансформации, употребляемые для преодоления асимметрии между такими предложениями в двух языках.

Ключевые слова: *персонификация, переводческие трансформации, бытийная семантика.*

The article deals with the peculiarities of translation of Spanish existential sentences with personification into Ukrainian language. The main translation techniques used for overcoming the asymmetry between such sentences in two languages are systematized.

Key words: *personification, translation techniques, existential semantics.*

У науковій праці Н. Д. Арутюнової та Є. Н. Ширяєва речення з семантикою буття визначаються як ті, у котрих стверджується існування у світі, або окремому його фрагменті, об'єктів, що мають певні ознаки, тобто належать до того чи іншого класу. Відправним пунктом таких повідомлень є просторове поняття, яке виступає як фрагмент світу, знайомий мовцю чи адресату. Новою інформацією в них є повідомлення про те, що у цьому просторі є об'єкти того чи іншого типу. Таким чином, речення буття відображають просторово-предметний аспект світу [Арутюнова 1983, 8]. Учені зазначають, що хоча логічні закономірності мислення створюють найбільш універсальний компонент мов, вони далеко не завжди реалізуються в однакових чи схожих граматичних структурах [Арутюнова 1983, 6].

Це зауваження отримує своє підтвердження в контрастивно-перекладознавчій розвідці, проведеній на матеріалі іспанської мови, з одного боку, та української і російської, з іншого [Kalustova 1997, 89-112]. За спостереженнями вчених, речення з семантикою буття та події в іспанській мові частіше отримують синтаксичне оформлення у вигляді прямого порядку слів (SV), ніж в українській чи російській мовах, для яких характерним є інвертоване розташування підмета та присудка в реченнях з тією ж семантикою (VS). Адже, дійсно, як свідчать дослідження, в російській мові структура речень буття, як правило, має такий вигляд: локалізатор – екзистенційне дієслово – ім'я предмета, що існує [Арутюнова 1983, 14]. Частотність такої схеми та-

кож підтвержується у комплексному лінгвістичному дослідженні структурно-семантичних особливостей буттєвих речень в українській мові [Лонська 2001]. Ці висновки мають важливе значення для перекладу, оскільки отримані дані про асиметрію дають підстави прогнозувати необхідність застосування перекладацьких трансформацій при відтворенні речень із такою семантикою. У загальних рисах розгляд просторово-екзистенційних речень та їх співвідношення у контексті перекладу проводився на матеріалі російської та англійської мов [Текст и перевод 1988, 130-144]. Один із аспектів такого розгляду був пов'язаний із можливістю персоніфікаційного представлення локативного елемента ситуації в англійській мові, на відміну від російської, і, відповідно, із необхідністю застосування перетворень у перекладі [Текст и перевод 1988, 135]. В іспанській мові також, за нашими спостереженнями, у буттєвих реченнях у ролі агентивного підмета часто можуть опинятися неживі іменники на позначення просторового чи часового конкретизатора, тобто відбувається їх персоніфікація. Мета нашого дослідження полягає у виявленні та систематизації основних перекладацьких трансформацій, що застосовуються при відтворенні таких речень в українських перекладах.

Оскільки вживання персоніфікації характерне як для іспанської, так і для української мов, то в перекладі існує можливість такого відтворення речень екзистенційної семантики, при якому лексемний і синтаксичний склад фрагментів із персоніфікацією залишається без змін, наприклад:

(…) *como recomiendan los tratados de artes cisorias que se haga con las piezas de fina venatería* (...) [Carpentier] – *як радить старовинний трактат про мистецтво приготування делікатесів* (…) [Карпентьєр 2003, 70].

Однак не завжди найкращим шляхом є збереження персоніфікації у перекладі, наприклад:

Es lo que no decían los periódicos de ayer [García Márquez] – *Це те, чого не сказали вчорашні газети* [Гарсіа Маркес 1972, 12].

Незмінне лексичне відтворення таких структур із персоніфікацією у перекладі виглядає не зовсім природно з точки зору цільової мови.

З метою уникнення подібних випадків до речень буттєвої семантики, структурованих за допомогою персоніфікації, застосовуються перекладацькі трансформації, в залежності від яких їх можна об'єднати у декілька груп.

До першої групи увійшли речення, що зазнають лексичних перетворень, проте персоніфікація у перекладах зберігається, а також зберігається рівень стилістичної нейтральності речення в цілому відносно оригіналу:

La pequeca vivienda denunciaba laboriosidad, economía y limpieza (…) [Isaacs] – *Скромне житло свідчило про працелюбність і дбайливість господарів* (…) [Ісаакс 1990, 20].

В оригіналі персоніфікується іменник *vivienda*, сполучаючись із дієсловом *denunciar*, що позначає зазвичай дію, виконувану людиною. У перекладі персоніфікується відповідник іспанського іменника-підмета *житло*, яке поєднується із дієсловом *свідчити*, що з'являється внаслідок лексичної заміни. Подібні випадки свідчать

про розбіжності у закономірностях сполучуваності персоніфікованих іменників та дієслів-персоніфікаторів у буттєвих реченнях між двома мовами.

Таким чином, в перекладі речень із семантикою буття характерною є трансформація заміни дієслова-персоніфікатора відповідно до норм лексико-семантичної сполучуваності української мови. Персоніфікація при цьому, як правило, зберігається.

У другу групу об'єднуються буттєві речення, у перекладі яких застосовуються такі лексико-синтаксичні перетворення, які забезпечують збереження персоніфікації, проте, як правило, вже іншого іменника, тобто в перекладі відбувається реперсоніфікація, наприклад:

(…) *cada anaquel encierra treinta y dos libros de formato uniforme* [Borges] – *На кожній полиці стоять тридцять дві книжки однакового формату* [Борхес 2008, 202].

Внаслідок застосування конверсивного перетворення просторовий іменник-підмет іспанського речення *anaquel* в перекладі стає обставиною місця відповідно до своєї семантики, дієслово *encerrar* замінюється на *стояти*, яке несе стерті антропоморфні ознаки, а підметом українського речення є іменник *книжки*, відповідник якого в оригіналі виконує функцію додатка. Отже, можливим є застосування лексико-синтаксичної конверсії, завдяки якій відбувається реперсоніфікація.

Однак у випадку перекладу речень, що мають семантику буття в іспанській мові, часто доводиться застосовувати такі граматичні трансформації, при яких відбувається деперсоніфікація. До них, зокрема, відноситься синтаксична конверсія. Сама можливість таких перетворень підтверджується тезою про різницю у формально-граматичному вираженні семантичної схеми буття в іспанській та українській мовах. При цьому застосовані трансформації також відрізняються.

Речення, яке ми наводимо нижче, є типовим за граматичною структурою для речень буттєвої семантики, як в іспанській, так і в українській мовах:

En pleno verano la Chacarita va a ser un horno y los muchachos la van a pasar mal (…) [Cortázar] – *У розпал літа в Чакаріті буде жарко, як у печі, а хлопці погано переносять спеку* (…) [Кортасар 1996, 120].

Неживий іменник просторової семантики *Chacarita* виступає в першотворі у функції агентивного підмета, сполучаючись із зворотом *ir a + inf.*, типовим для іспанської мови. Подібне оформлення іспанського речення додатково може бути зумовлене наявністю детермінанта *en pleno verano*, адже, як показує цитоване вище контрастивно-перекладознавче дослідження, для іспанської мови, на відміну від української чи російської, нетиповим є накопичення двох або більше детермінантів на початку речення [Kálustova, Tánich 1997, 109]. Задля уникнення цього один із детермінантів може вживатися у якості підмета. У перекладі, завдяки застосуванню синтаксичної конверсії, отримуємо типове синтаксичне оформлення буттєвого речення в українській мові, яке повністю відповідає його семантичній схемі.

Отже, до речень буттєвої семантики можливим є застосування синтаксичної конверсії, при якій члени речення змінюють свої синтаксичні функції, але при цьому порядок лексем не змінюється.

До наступної групи відносяться іспанські буттєві речення із персоніфікацією, що в перекладах зазнають комплексних лексико-граматичних перетворень, наприклад:

Las filosofías tienen cosas regulares y a veces algunas cosas malas [Quiroga] – 1) *Яку філософію не візьми, в кожній намішано і доброго, і поганого* [Кірога(1) 1989, 191]; 2) *У різних вчених зустрічаються нормальні ідеї, а іноді – ненормальні* [Кірога 1989, 274].

Іспанське речення структурується за схемою SVO: персоніфікований іменник-підмет *filosofía* сполучається із дієсловом-присудком володіння *tener.* Така конструкція навряд чи може бути збережена в українському перекладі, тому перекладачі вдаються до синтаксичних перетворень. Так, у першому перекладі відбувається лексико-семантична заміна дієслова, яке набуває неозначено-особової форми: *намішано*. Відповідник іменника-підмета перетворюється на обставину місця, що передує присудку. Слід зауважити, що речення із простого перетворюється на складнопідрядне у перекладі. У другому перекладі персоніфікований іменник-підмет оригіналу замінюється іменником-обставиною на позначення реального суб'єкта дії *вчені*, що стоїть на початку речення. Підметом стає іменник *ідея*, тобто відповідник додатка оригіналу, який сполучається із дієсловом-присудком у зворотній формі *зустрічатися* (яке лексико-семантично узгоджується з іменником і знаходиться у постпозиції до нього). Незважаючи на різницю у перекладацьких трасформаціях, речення зберігає свою екзистенційну семантику в обох перекладах. Отже, граматичні трансформації можуть доповнюватися лексичними. Найчастіше відбувається лексична заміна дієслова-присудка. Може також змінюватися лексичне значення персоніфікованого іменника.

Лексико-граматичні перетворення іншого плану відбуваються у перекладі такого речення із персоніфікацією:

El pie del grabado representa una pradera rodeada de árboles [Cela] – *У нижній частині гравюри зеленіє оточена деревами лука* [Села 1979, 186].

В оригіналі персоніфікується словосполучення *el pie del grabado*. Дієслово-антропоморфізатор виступає у функції присудка *representar*. У перекладі персоніфікований іменник-підмет перетворюється на просторовий детермінант: *у нижній частині гравюри*, підметом стає відповідник додатка оригіналу *pradera – лука*, а дієслово-присудок *representar* замінюється на *зеленіти*, що зумовлюється його лексико-семантичною сполучуваністю з іменником-підметом *лука* в українській мові. Порядок лексем у перекладі відносно оригіналу залишається незмінним.

Ще однією трансформацією при відтворенні іспанських буттєвих речень є така:

La mujer se retuerce con las carcajadas; su rostro revela desesperación [Vargas Llosa] – *Жінка корчиться від реготу; на обличчі її розпач* [Варгас Льоса 1976, 147].

В іспанському реченні підметом виступає іменник на позначення частини людського тіла *rostro*, який сполучається із досить частотно вживаним у цій функції дієсловом-присудком *revelar*, тобто знову відбувається свого роду уособлення метонімічного характеру. У перекладі цього речення за вже визначеною схемою відповідник підмета оригіналу трансформується у детермінант речення – *на обличчі*, а дієслово-присудок лексично не відтворюється, таким чином, речення є бездієслівним у перекладі. Проте це не суперечить нормам схеми буттєвих речень, оскільки в українській мові дієслово-зв'язка *бути*, *є* часто може взагалі опускатися.

Іншою трансформацією, хоча й не дуже частотною, яка також з успіхом може застосовуватися при відтворенні іспанських буттєвих речень, структурованих за допомогою персоніфікації, є трансформація активного стану в пасивний:

La cavidad toráxica mostraba dos perforaciones (…) [García Márquez] – *Грудна клітка була пробита в двох місцях* (…) [Гарсіа Маркес 2004, 35].

Агентивний підмет оригіналу, виражений стійким словосполученням-терміном *cavidad toráxica*, зберігає свою синтаксичну роль у перекладі. При цьому дієслово-персоніфікатор *mostrar* в перекладі вживається у пасивній формі, зазнаючи й лексико-семантичного перетворення: *була пробита*. Подібна лексико-семантична заміна зумовлена додатком іспанського речення *perforaciones*, яке несе найбільше інформаційне навантаження в реченні.

Таким чином, при відтворенні буттєвих речень, структурованих за допомогою персоніфікації, можуть відбуватися лексико-граматичні перетворення, що полягають у зміні синтаксичних функцій членів речення (синтаксична конверсія). Граматичні трансформації можуть доповнюватися лексичними. Найчастіше відбувається заміна дієслова-присудка, рідше змінюється лексичне значення персоніфікованого в оригіналі іменника. Присудок може вилучатися завдяки тому, що в українській мові дієслово *бути* зазвичай не вживається в теперішньому часі. Може відбуватися комплексна лексико-граматична заміна присудка, внаслідок якої речення перетворюється на неозначено-особове або пасивне. Всі ці трансформації забезпечують збереження буттєвої семантики речення. Якщо вони не використовуються активно і творчо, а персоніфікація зберігається, це може призводити до стилістичної неадекватності.

Однак деякі речення, зазнаючи у перекладі певних трансформацій, внаслідок яких вдається уникнути персоніфікації, втрачають екзистенційну семантику, наприклад:

Pasados seis años, los últimos días de un lujoso agosto me recibieron al regresar al nativo valle [Isaacs] – *Збігло шість років, і ось наприкінці квітучого серпня я повертаюся в рідну долину* [Ісаакс 1990, 6].

В іспанському реченні персоніфікується іменник, семантиці якого відповідає граматична роль обставини часу: *día*. Однак він оформлений у вигляді підмета, що сполучається із дієсловам з антропоморфними ознаками *recibir*. Подібне сполучення в українській мові набагато менш узуальне, тому перекладач вдається до синтаксичної конверсії речення. В перекладі підметом стає реальний суб'єкт дії, граматично виражений займенником *я*, на який замінюється займенник *me*, що є додатком у першоджерелі. Присудком стає відповідник інфінітива *regresar – повертатися,* що розташований у абсолютному інфінітивному звороті в іспанському реченні. Отже, внаслідок застосування невідповідної трансформації речення в перекладі може змінювати буттєву семантику на семантику дії, яку виконує людина.

Які є варіанти відтворення речень із семантикою буття краще можна продемонструвати на двох перекладах одного й того ж речення у виконанні різних перекладачів:

En vano fatigué mis pasos: el negro basamento no descubría la menor irregularidad, los muros invariables no parecían consentir una sola puerta [Borges] – 1) *Дарма я при-*

швидшував ходу – на чорній основі не було найменшої нерівності, а стіни здавалися глухими – в них не виднілось жодних дверей [Борхес 1976, 31]; 2) *Ноги в мене підгиналися від утоми, але в чорній скелі я не побачив жодної заглибини, жодного виступу, а в одноманітному й, здавалося, нескінченному мурі ніде не виднілося жодної брами* [Борхес 2008, 275].

У першому перекладі Ю. Покальчук досить адекватно відтворює екзистенційну семантику іспанського речення з персоніфікацією. Завдяки застосуванню конверсивної трансформації підмет іспанського речення *basamento* відтворюється іменником *основа*, що виконує роль просторового детермінанта речення і знаходиться перед дієсловом-присудком *бути*, у яке перетворюється дієслово-персоніфікатор оригіналу *descubrir*. Друга частина речення так само має семантику буття, хоча відтворена дещо інакше: на початку – відповідник персоніфікованого іменника першоджерела *стіни* у функції підмета; друга частина структурується за схемою речення буття "сфера існування – екзистенційне дієслово – існуючий предмет".

У наступному перекладі В. Шовкуна семантика речення частково трансформується: підмет оригіналу, як і у попередньому перекладі, перетворюється на обставину місця, а підметом речення стає реальний суб'єкт дії, виражений займенником *я*, з яким узгоджується дієслово-присудок *побачити*. Таким чином, перша частина речення структурується за схемою речення з семантикою дії. У другій частині перекладу, однак, семантика буття вже відтворена: просторовий детермінант на початку, дієслово-присудок прономіналізується, а за ним слідує додаток.

Таким чином, в результаті перекладацьких трансформацій семантика буття змінюється на семантику дії, яку виконує реальний суб'єкт. Останній виводиться із контексту. Хоча у більшості випадків такі речення можуть перекладатися зі збереженням буттєвої семантики, з точки зору цільової мови вони звучать природно, тому їх можна оцінювати як адекватні.

Підсумовуючи, слід наголосити на тому, що прослідковується певна залежність структурної організації речення від його семантики в обох мовах. В іспанській мові речення з семантикою буття тяжіють до прямого порядку слів (SVO), у результаті чого у функції агентивного підмета можуть опинятися неживі іменники, що не позначають діяча, а мають просторову чи часову семантику. В українській мові реченням з такою ж семантикою відповідає структура з інвертованим розташуванням підмета та присудка (VS), яким передує детермінант усього речення. Це створює передумови для застосування перекладацьких трансформацій, що можуть коливатися в діапазоні від лексичних до комплексних лексико-граматичних. Серед лексичних трансформацій найпоширенішою є лексико-семантична заміна дієслова-присудка, внаслідок чого персоніфікація зберігається. При застосуванні лексико-синтаксичної конверсії можливою є реперсоніфікація. Речення буттєвої семантики також можуть зазнавати синтаксичної конверсії, при якій члени речення змінюють свої синтаксичні функції, але при цьому порядок лексем не змінюється. У таких випадках відбувається деперсоніфікація. При деперсоніфікації основною синтаксичною трансформацією виступає та, при якій персоніфікований іменник перетворюється на обставину місця, що займає початкову позицію, а підметом стає додаток оригіналу. Ці перетворення можуть допо-

внюватися лексичними. Найчастіше заміни зазнає дієслово-присудок, рідше змінюється лексичне значення персоніфікованого в оригіналі іменника. Присудок може вилучатися завдяки тому, що в українській мові дієслово *бути* зазвичай не вживається в теперішньому часі. Може відбуватися також комплексна лексико-граматична заміна присудка, внаслідок якої речення перетворюється на неозначено-особове або пасивне. Всі ці трансформації забезпечують збереження буттєвої семантики речення. При застосуванні невідповідних трансформацій речення може змінювати буттєву семантику на семантику дії, яку виконує реальний суб'єкт і який виводиться із контексту. Адекватність такої зміни оцінюється з точки зору стилістичних норм мови перекладу.

1. *Арутюнова Н. Д.* Русское предложение. Бытийный тип: Структура и значение / Н. Д. Арутюнова, Е. Н. Ширяев. – М.: Русский язык, 1983. – 198 с. 2. *Борхес Х. Л.* Безсмертний / Х. Л. Борхес; пер. з ісп. Ю. Покальчук // Всесвіт. – 1976. – № 2. – С. 27–37. 3. *Борхес Х. Л.* Вавилонська бібліотека // Алеф. Прозові твори / Х. Л. Борхес ; пер. з ісп. В. Шовкун. – Х.: Фоліо, 2008. – С. 201–208. 4. *Борхес Х. Л.* Невмирущий // Алеф. Прозові твори / Х. Л. Борхес; пер. з ісп. В. Шовкун. – Х.: Фоліо, 2008. – С. 270–284. 5. *Варгас Льоса М.* Гість / М. Варгас Льоса ; пер. з ісп. А. Перепадя // Всесвіт. – 1976. – № 2. – С. 145–150. 6. *Гарсіа Маркес Г.* Полковникові ніхто не пише / Г. Гарсіа Маркес; пер. з ісп. Ж. Конєва, Л. Олевський // Всесвіт. – 1972. – №3. – С. 5–42. 7. *Гарсіа Маркес Г.* Хроніка вбивства, про яке всі знали заздалегідь // Сто років самотності: Роман. Повісті. Оповідання / Г. Гарсіа Маркес; пер. з ісп. В. Шовкун. – К. : Видавничий дім "Всесвіт", 2004. – С. 447–526. 8. Ісаакс Х. Марія: Роман / Х. Ісаакс; пер. з ісп. Г. Філіпчук. – К.: Дніпро, 1990. – 252 с. 9. Карпентьєр А. Концерт барокко // Латиноамериканські повісті та оповідання / А. Карпентьєр; пер. з ісп. М. Жердинівська. – К.: КМЦ "Поезія", 2003. – С. 44–96. 10. *Кірога О.* (1) Дієта і кохання / О. Кірога; пер. з ісп. Л. Маєвська // Всесвіт. – 1989. – № 4. – С. 189–192. 11. *Кірога О.* Дієта в коханні // Анаконда: Вибрані твори / О. Кірога ; пер. з ісп. А. Бережний. – К.: Дніпро, 1989. – С. 271–275. 12. *Кортасар Х.* Ліліана плаче / Х. Кортасар; пер. з ісп. Ю. Покальчук // Всесвіт. – 1996. – № 10-11. – С. 119–125. 13. *Лонська Л. І.* Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Л. І. Лонська. – К., 2001. – 19 с. 14. *Пространственно*-экзистенциальные предложения в русском и английском языках (их соотношение и перевод) // Текст и перевод [Под ред. А. Д. Швейцера]. – М.: Наука, 1988. – С. 130–144. 15. *Села К. Х.* Вулик / К. Х. Села; пер. з ісп. П. Соколовський, А. Собуцький. – К.: Дніпро, 1979. – 214 с. 16. *Borges J. L.* El inmortal / Borges J. L. – Режим доступу: http://www.franklang.ru. 17. *Borges J. L.* La biblioteca de Babel / Borges J. L. – Режим доступу: http://www.franklang.ru. 18. Carpentier A. Concierto Barroco / Carpentier A. – Режим доступу: http://www.librodot.com. 19. *Cela C.J.* La colmena / Cela C. J. – Режим доступу: http://www.franklang.ru. 20. *Cortázar J.* Liliana llorando / Cortázar J. – Режим доступу: http://www.librodot.com. 21. *García Márquez G.* Crónica de una muerte anunciada / García Márquez G. – Режим доступу: http://www.franklang.ru. 22. *García Márquez G.* El coronel no tiene quien le escriba / García Márquez G. – Режим доступу: http://www.truly-free.org. 23. *Isaacs J.* María / Isaacs J. – Режим

доступу: http://www.librodot.com. 24. *Kalustova O. M.* El orden de palabras en español, ruso y ucraniano: análisis contrastivo y traductológico / O. M. Kalustova, K. Tanich // La traduction au seuil du XXIe siècle: histoire, théorie, méthodologie. – Strasbourg – Florence – Grenade – Kyiv: "Політична думка", 1997. – P. 89–112. 25. *Quiroga O.* Dieta de amor / Quiroga O. – Режим доступу: http://www.librodot.com. 26. *Vargas Llosa M.* Un visitante / Vargas Llosa M. – Режим доступу : http://www.franklang.ru.

Горенко О., д.філол.н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

АНТРОПОНІМІЧНА ПАЛІТРА РОМАНУ «АЛХІМІК» П. КОЕЛЬО ЯК ГЕШТАЛЬТ

У статті розглядається система імен роману як цілісна гештальт-формула, котра структурує наративний простір й окреслює його центри напруги та взаємодії. Такий підхід має потужний евристичний потенціал, дозволяє по-новому проаналізувати ідейно-філософський контекст твору.

Ключові слова: *гештальт-формула, антропонім, антропонімічний простір.*

В статье рассматривается система имен как целостная гештальт-формула, структурирующая наративное пространство и локализирующая центры напряжения. Такой подход имеет мощный эвристический потенциал, позволяет по-новому проанализировать идейно-философский контекст произведения.

Ключевые слова: *гештальт-формула, антропоним. Антропонимичныое пространство.*

The anthroponomy of the novel is regarded here as a Geshtalt-formula structurizing the narration and emphasizing its centers of tension. Such an approach has a powerful heuristic potential and helps to probe deep into philosophic and moral context of the novel.

Key words: *geshtalt-formula, anthroponomy, anthroponimic space.*

Ім'я бразильського письменника Пауло Коельо посідає одне з перших місць у рейтингу популярності сучасних митців слова. В Інтернеті точиться постійний читацький діалог, висловлюються інколи цілком протилежні думки стосовно творчості П.Коельо. Прихильники відзначають гуманістичну складову його книг, опоненти критикують письменника за спотворення біблійних канонів, інколи відверто називаючи його „антихристиянином". Більше того, багато критиків уважають доробок письменника аж занадто спрощеним, орієнтованим лише на комерційний успіх. Звичайно, що кожний критик, не важливо, фахівець він або ж аматор, має право на власну думку. Але сам факт інтернет-обговорення творів бразильського прозаїка

міжнародним загалом свідчить про неперечісність його мистецького продукту, здатного сколихнути найширшу читацьку аудиторію.

Кожний роман автора, попри стильову невибагливість та певну фабульну схематичність, вражає дивовижною енергетикою. Те, що в іншому контексті виглядало б простим до банального, під пером Коельо магічно набуває глибини проникнення, наче відкриваються нові ракурси там, де все здавалося знайомим і знаним. Саме цей аспект книг письменника примушує більш уважно придивитися до тих механізмів його творчості, які сприяють найбільш повній та ефективній читацькій рецепції. Безсумнівно, одним із таких механізмів є майстерне відчуття ономастичного матеріалу, задіяного у канву оповіді. Для П.Коельо, так само як і для інших представників постмодерної літератури, притаманний інтерес до феномену імені. Цей факт вже досліджувався у вітчизняному літературознавстві на прикладі роману „П'ята гора" (O Monte Cinco, 1996) [Горенко 2004,146], [Горенко 2008,115-116]. Роман „Алхімік" ("A Alquimista", 1988) також відтворює насичений антропонімічний простір, здатний продукувати внутрішню напругу, підсилювати ідейно-філософське звучання, розширювати моральний контекст твору, який, по суті, є романтично забарвленою атеїстичною екзегезою біблійних мотивів, трансформованих у відповідності до запитів маскультури.

Той факт, що в антропонімічну парадигму цього твору включається лише чотири чоловічих імені, а інші герої та персонажі не мають власних імен, свідчить не тільки про авторську вибагливість у сфері найменування, а й дає підставити угледіти певну номінативну стратегію. Які ж це імена? По-перше, Сантьяго, саме так звати головного героя, звичайного іспанського юнака-вівчара. По-друге, Мелхиседек, яке має персонаж наче б то і другорядний, але вирішальний у плані впливу на подальший розвиток подій. По-третє, Алхімік, яке у контексті оповіді набуває статусу власного імені. І, нарешті,Святий Яків. Це ім'я хоча і згадується хіба що кілька разів, тим не менш має особливе ідейно-художнє навантаження. Спрощена фабула цього твору майже повністю зводиться до „Історії про двох сновидців" Х.Л.Борхеса, і цей факт є загальновідомим. Але те, що у Борхеса представлено як маленьке (трохи більше сторінки) курйозне, хоча й дійсно цікаве оповідання, у Коельо переростає в емоційно насичену оповідь екзистенційного характеру. Вибір імен, денотативно й конотативно пов'язаних одне з одним, утворює потужне семантичне поле, насичене символами та міфологічними й біблійними алюзіями. Саме це і дозволяє наростити рівні сприйняття: етнографічний, культурологічний, анагогічний, епістемологічний. Отже, що ж є надзвичайним у цих іменах, і яке стратегічне значення вони мають? На наш погляд, ці чотири імені утворюють семіотичну цілісність. Об'єднавчим моментом цієї парадигми стає гештальт, який насичує наративний простір, певним чином структурує його, породжує центри напруги та взаємодію між ними. Для німецького слова гештальт не існує точного перекладу. До певної міри його значення може бути передане словами „конфігурація", „структура", „структурне відношення", „значуще організоване ціле". Але, разом із тим, гештальт – не лише цілісна структура, а й функціональна, котра впорядковує багатоманіття окремих явищ. Гештальт- підхід дозволяє по-новому висвітлити проблему свідомості в її онтологічному значенні. Це особливо важливо для

сучасної людини, яка зростає в атмосфері внутрішніх конфліктів, звикла мислити протилежностями та втратила свою цілісність й єдність. І щоб відновити їх, їй слід подолати дуалізм своєї особистості, мислення й мови. Єдність світосприйняття, здатна подолати цей дуалізм, є глибоко прихованою, але не зруйнованою, і може бути відновлена [Perls 1951]. У цьому сенсі сама теорія *гештальтів*, як приклад системного підходу і психологізований варіант класичної взаємодії простої і складної ідей, є історичним фрагментом продуктивного філософського, психологічного й лінгвістичного дискурсу, має потужний евристичний потенціал.

Взаємодія простої і складної ідей відбувається за рахунок групування окремих елементів за принципом так званого закону прегнантності. Прегнантність – від латинського praegnans — змістовний, наділений багатим змістом — одне з ключових понять гештальтпсихології, що означає завершеність гештальтів, які набувають стану рівноваги, «довершеної форми». Прегнантні гештальти мають такі якості: замкнуті, чітко окреслені кордони, симетричність, внутрішню структуру, що набувають форму певної фигури. При цьому були виокремлені такі фактори, які сприяли групуванню елементів у цілісні гештальти: фактор схожості, фактор загальної долі, тощо. Експериментальні дослідження гештальт-психологів (Келер, Вертхаймер, Дункер) довели один із головних механізмів мислення – виявлення нових аспектів предметів шляхом їхнього включення у нові зв'язки та відношення за рахунок їхнього переструктурування та надання їм значущості. Яким же чином імена цього твору об'єднані у єдиний гештальт?

Імена Сантьяго та Святий Яків є інваріантами одного імені, оскільки Святого Якова, якого вважають релігійним покровителем Іспанії, називають Сантьяго. За переказами Святий Яків, брат Іоана-євангеліста, слідував за Ісусом Христом з самого початку його проповідування. Після розп'яття Христа апостол Яків присвячує себе розповсюдженню Його вчення. Спочатку проповідує в Іудеї та Самарії, а потім їде до Іспанії, де, неподалік від міста Сантьяго де Компостелла, його і було поховано. Герой П.Коельо Сантьяго начебто і не здогадується, що він є тезкою апостола. Лише тоді, коли потрапляє в арабське середовище, він згадує, що у „дитинстві в їхній сільській церкві бачив образ Святого Якова – переможець маврів був зображений верхи на білому коні, з піднятим мечем у руці, а йому поклонялись зловісного виду люди, схожі на тих, що сиділи зараз поряд з ним. Юнакові було не по собі – він відчував себе самотнім" [Коельо 2003, 58]. Відчуття самотності у момент згадки про святого ще тісніше пов'язує ці образи (фактор схожості). Яків відчував самотність серед іспанців, яких марно прагнув навернути до християнства за свого життя, так само як Сантьяго відчуває себе чужим серед арабів. Перший зміг тільки після смерті стати своїм у Іспанії, її покровителем. Битва з маврами при Кловіхо, що відбувалась у 844 році, пов'язується саме з іменем святого. Згідно з легендами він з'явився на полі битви на білому коні, озброєний славетним мечем, «Хрестом Сантьяго», який з часом перетворився на символ перемоги. Герой Коельо так само спромігся стати своїм серед чужих, і це також поєднує ці два імені. Вже на початку мандрів він „уявляв, як переможцем зійде з корабля на пристані в Тарифі [Коельо 2003, 85]". Якщо брати за ключовий сегмент наповнення обох образів факт перемоги (визнання) іншими і факт

перемоги над самим собою (духовне зростання), то ці два імені, так само як і образи, можна розглядати як дзеркальні – (фактор загальної долі).

«Хрест Сантьяго» використовується Коельо як формоутворюючий принцип антропонімічного гештальту. Парадигма вищезазначених чотирьох імен структурується саме у формі хреста. У романі відчувається алюзія не лише на хрест Сантьяго, але й взагалі на хрест як один із найдавніших цивілізаційних символів, що відображає зв'язок між горизонтальною силою життєвих сил землі та вертикальною силою енергії зірок. Хрестовидна структура чотирьох імен у романі також формується за рахунок перетину вертикальної та горизонтальної антропонімічних ліній. Вертикальну (духовну) лінію продукують два біблійних імені – Мелхиседек та Святий Яків. Це лінія становлення, сходження, духовного зростання. Її підгрунтям і відправною точкою є Мелхиседек, котрий благословляє героя на подорож, так само як у Біблії він благословив Авраама. А метою, своєрідним вектором цієї лінії становлення, слугує ім'я Святого Якова, не лише як підкорювача маврів й покровителя іспанців, а й як людини, що отримала перемогу над своєю долею. Друга лінія – горизонтальна, що символізує земні пошуки, від Андалусії до Єгипту і від Єгипту – до Андалусії. В антропонімічній системі це є рухом від Сантьяго до Алхіміка і від Алхіміка – до Сантьяго-Алхіміка. Цей рух символізує перемогу над силами природи (розуміння єдності Всесвіту), До речі ім'я Яго у французькій мові означатиме Жак. Це ім'я протягом довгого часу використовувалось не як власне, а як професійна назва для людей з фаховими навичками або ж природними здібностями до будівництва, архітектури, математичних пропорцій та сакральних знань. Тому інколи воно розглядається як родове з загальним значенням „мудра людина", щось на кшталт таких імен як „Менес" або ж «Зороастр». Тож „Яго" можна інтерпретувати як той, хто володіє таємницями природи і всесвіту. У такому разі значення імені „Сантьяго" виводить нас ще на більш високий рівень оволодіння такими знаннями. Отже, імена Алхімік і Сантьяго по суті є однозначними.

Літературний антропонім як „гештальт", з одного боку, формує твір і окреслює шляхи його тлумачення та розуміння, а з другого боку, сам перебуває у стані динамічної вірогідності, тобто є відкритою художньо-логічною моделлю. Сюжетну лінію роману утворює подорож за скарбом, яка по суті перетворюється на духовну подорож, шлях прочанина, шлях Сантьяго. В Іспанії дуже популярною є проща, яка має саме таку назву – Шлях Сантьяго. Прочани торують шлях від міста Хака (Jaca) до міста Сантьяго де Компостелла, неподалік від якого і знаходиться захоронення апостола. Топонім Компостелла жодним чином не задіяний у романі, принаймні у його російськомовному перекладі. Однак символіка цього топоніма постійно простежується протягом оповіді. Справа в тому, що слово „Компостелла" має декілька можливих тлумачень. Згідно з найбільш відомим варіантом воно походить від латинського "campus stellae" (зоряне поле), що пов'язане з особливим виблискуванням зірок, котре спостерігалось над місцем захоронення ще до його відкриття у IX столітті. Це виглядає достовірним, оскільки у топоніміці міст, що знаходяться між містом Хака та Компостелла, дуже часто трапляються слова "estrella" "estela" (зірка). Це наводить на думку, що Шлях Сантьяго являє собою зоряну дорогу, що веде до певної мети –

зоряного поля, зоряної гори або зоряного святого. Друге пояснення назви походить від латинського "compostum" (кладовище). На цьому місці було знайдено тіло святого, отже Компостелла є священим некрополем. Можна також пов'язати походження топоніма з алхімічним терміном „компост". На символічних зображеннях Великого Творення над магічним сосудом із сумішшю (compost) малювали зірку, яка свідчила про те, що робота проведена успішно і мета досягнута. Існує ще одна версія, згідно з якою Компостелла походить від слова "Compos", котре на давніх мовах значило „Вчитель". У такому випадку Компостелла означає „Зоряний учитель". У будь-якому випадку це слово має глибокий символічний зміст і його виникнення не можна розглядати як випадкове. У романі П.Коельо символіка Компостелли присутня у повному обсязі. Мета героя – єгипетські піраміди, це також свого роду паломництво до місця захоронення. Хоча у цьому разі релігійно-культове захоронення підмінюється ідеєю історико-культурного пам'ятника, оскільки це не подорож з метою поклоніння мощам фараонів. Шлях героя також усіяний зірками. Постійно протягом своєї подорожі герой звертає увагу на зірки, які передують появі довгоочікуваних місць – оазису, пірамід, зруйнованої церкви в Андалусії, де сховано скарб. [Коельо 2003, 109, 122, 220].

Хрест створює лише основу антропонімічної парадигми, ключову форму її організації, водночас між цими іменами існують і свої точки тяжіння, які сприяють взаємодоповненню імен, розширенню їхнього семантичного поля. Так, наприклад, Алхімік під час своєї першої зустрічі з Сантьяго нагадує Святого Якова „У цю мить вершник здався йому надзвичайно схожим на зображення Святого Якова, переможця маврів. Точнісінько такий, тільки тут було все навпаки" [Коельо 2003, 154]. Поступово Алхімік перебирає на себе функцію Мелхиседека – спонукати героя на подальші пошуки скарбу. І нарешті сам герой перетворюється на Алхіміка, справжнього знавця мови Всесвіту, здатного підкорити собі стихії. Загалом ці чотири імені утворюють один гештальт, одну людину – в її мріях, надіях і сподіваннях, у прагненні до вищого і більш досконалого. Імена представляють широкий діапазон емоцій та відчуттів: від зародження мрії і первинного внуштрінього імпульсу щось зробити (Мелхиседек) до кульмінації цієї мрії, реалізованої у певному омріяному образі (Св.Яків). Від „споглядального життя", орієнтованого на зовнішній світ (Сантьяго на початку шляху) до глибоко напруженого внутрішнього життя, синтезуючого зовнішнє і внутрішнє у єдиній цілісності (Алхімік).

Гештальт-ім'я вбирає різні елементи, інколи начебто й зовсім незначні, але суттєві з погляду цілісної структури. Наративна лінія роману чітка, не переобтяжена деталями. Саме тому кожна дрібниця перетворюється на важливий елемент оповіді. Морська мушля, яку знаходить у серці пустелі Сантьяго, може розглядатися як подвійний, езотеричний (алхімічний) та міфологічний, символ. У таємній символіці алхіміків зображення раковини відповідало принципам Меркурія, а сам Меркурій – то є свята вода філософів. Водночас раковина вважалась схематичним представленням лабіринту як символу складної, виснажливої подорожі, Шляху. Лабіринт примушує людину рухатися, виводить її зі стану нерухомості, інертності. Це також є символ ініціації. Усі цивілізації прагнули до того, щоб примусити людину зростати, зробити перший

крок, перенести цілий ряд випробувань. Вихід з лабіринту – це повернення до духовних цінностей. У символічній системі роману обидві інтерпретації, міфологічна й езотерична, співпадають, означають набуття духовності, енергії, глибоких знань про Всесвіт. Немає жодного сумніву, що лабіринт являє собою символ духовної прощі, рух від зовнішнього матеріального світу до божого одкровення. У такому сенсі лабіринт можна вважати символом Великого Діяння, тобто трансформації грубої матерії у справжній філософський камінь людської мудрості. Таким чином цілісна структура антропонімічної моделі складається із різноманіття символів і значень. Саме тому імена Св.Яків, Сантьяго, Алхімік, Мельхиседек маркують лише кордони єдиного образу у його найбільш узагальненому значенні.

Розширення гештальт-імені у рамках теми духовних і матеріальних пошуків дозволяє сфокусуватися на суттєвому моменті хрестовидної моделі, яким є інтерпретація таких понять як „свій"/„чужий" та пов'язаних з ними понять „традиційний", „звичний"/ „новий". Прологом до роману слугує цікаве прочитання Оскаром Вайлдом міфу про Нарциса. Коельо акцентує думку на тому, що у кожному „чужому" або „іншому" ми бачимо себе. Така зацикленість на собі мабуть стимулює бажання залишатися у колі звичного, традиційного, оскільки кожне нове вносить аспект чужорідного, незвичного. Для багатьох поняття „нове" є синонімічним до поняття „чуже",, оскільки обидва протистоять традиційному, звичному. Наприклад, хазяїн крамниці кришталю, з яким доля зводить героя на початку роману, не бажає змін, навіть прибуткових, оскільки „він звик до того, що має" [Коельо 2003, 87]. Втім життя незворотньо рухається уперед і ламає перепони між чужим та своїм. А інколи між ними і перепон немає. Чуже може органічно поєднуватися зі своїм, як це відбувається в епізоді, коли Сантьяго милується красунею-андалусійкою з „очима маврів" (ст.20). Чужинці-загарбники, які прийшли до Іспанії і тимчасово підкорили її, назавжди увійшли в єство підкорених іспанців. Вміння бачити „чуже" як „своє" або ж „нове" стає важливою віхою на шляху духовного становлення. У чужомовному арабському місті Сантьяго раптово відкриває для себе істину: „Він окинув очима площу. Зовсім не чужий світ простирався перед ним – просто новий" [Коельо 2003, 68]. Переведення категорії „чужий", тобто „ворожий", в категорію „новий", тобто такий, що підлягає вивченню, освоєнню, є першим кроком на шляху пізнання світу і себе. Таке пізнання якраз і перетворює людину на Алхіміка, тобто того, хто осягає сутність речей і явищ. Саме таке пізнання дозволяє герою перетворитися на вітер. „Юнак позаздрив вільному вітру і відчув, що може уподібнитися йому. Ніхто не стоїть у нього на шляху, тільки він сам" [Коельо 2003, 51].

Гештальт-механізм розширює рамки романного простору, дозволяє у банальному скарбі побачити щось більш важливе та вагоме, ніж кінцевий матеріальний стимул. Внутрішня структура гештальт-імені акцентує саме процес пошуків за рахунок безпосередньої апеляції до вже наявної у читацькій підсвідомості знакової системи традиційної культури. Всі здобутки такого пошуку можна розглядати як метафору скарбу, врешті-решт знайденого Сантьяго. Гештальт-формула пошуку і трансформації повною мірою допомагає письменникові виконати своє ідейно-художнє завдання, яке на думку М.Понті повинно полягати не в тому, щоб „викласти якісь ідеї або про-

аналізувати якийсь характер, а в тому, щоб показати міжлюдську подію, щоб змусити її дозріти або проступити без жодного ідеалогічного коментаря" [Мерло-Понті 2001, 180]. Розглянутий механізм гештальт-імені засвідчує актуальність його критичного аналізу, особливо у випадку контроверсійності запропонованих світоглядних орієнтирів.

1. *Горенко О. П.* Постмодерна концепція імені у дзеркалі міфологічної та езотеричної традиції // Наукові записки: зб. наук. пр. / КНУ ім. Тараса Шевченка – К. : КПВД „Педагогіка", 2004. – Т. XIII : Ін-т філології. – С. 140-147. 2. *Горенко О. П.* Антропонімічний вимір американського романтизму. Монографія / Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, 2008. – 312 с. 3. *F.Perls,* R.Hefferline &.Goodman. Gestalt therapy: Excitement and growth in the human personality. – NY: Julian Press, 1951 / http: // psylib.org.ua/books/perlz01/txt00.htm 4. *Коельо П.* Алхимик /Пер. с порт. – К.: „София", 2003. – 224 с. 5. *Мерло-Понті М.* Феноменологія сприйняття / Пер. з фр. О. Йосипенко, С. Йосипенка. – К.: Український Центр духовної культури, 2001. – 552 с.

Грекова М.А., ст.викл.,
Київський національний лінгвістичний університет

ПТАХ У КУЛЬТУРІ АНТИЧНОЇ ГРЕЦІЇ
(на матеріалі комедії Аристофана «Птахи»)

У статті розглядаються результати аналізу функціонування символу птаха у міфопоетичній системі образів античності та вербалізація концепту «птах» як фрагмента картини світу в давньогрецькій культурі на прикладі комедії Аристофана «Птахи».

Ключові слова: *концепт, міфопоетична картина світу, комедія Аристофана «Птахи».*

В статье рассматриваются результаты анализа функционирования символа птицы в мифопоэтической системе образов античности и вербализация концепта «птица» как фрагмента картины мира в древнегреческой культуре на примере комедии Аристофана «Птицы».

Ключевые слова: *концепт, мифопоэтическая картина мира, комедия Аристофана «Птицы».*

The article deals with an analysis of the functioning of the symbol of bird in ancient Greek mythopoetic imagery, and the verbalization of 'bird' concept as a fragment of world view in ancient Greek culture on the example of Aristophanes' comedy The Birds.

Key words: *concept, mythopoetic world picture, Aristophanes' The Birds comedy.*

Птах, що є символом ще за античним визначенням [Тахо-Годі 1999, 330-361], відіграє значну роль у системі символів культури [Іванов, Топоров 1980, 837-840]. Міфопоетичній світ має вертикальне членування на три частини: підземний, потойбічний світ, що є локусом демонічних, хтонічних сутностей; власне землю, світ людей і небо, світ богів [Топоров 1980, 832-834; Топоров 1983, 227-284; Степанов 2004, 42-67]. Птах у цьому світі як істота крилата, а, отже, здатна до польоту, забезпечує зв'язок між частинами світу, він причетний до всіх трьох частин, тому має провісницькі здібності, відіграє сакральну роль. Птах нерозривно пов'язаний з міфологічними символами світового дерева і космічного яйця. Крук, орел, півень, павич, ластівка, лебідь – птахи, що мають найглибшу міфологічну семантику.

Культура античної Греції міфологічна за своєю сутністю. На думку багатьох дослідників, зміст грецького мистецтва – саме в його міфологічності [Лосєв 1996, 866-868; Грейвс 1992, 5-14, 548-570; Акімова 2007, 6-17]. Зображення птахів (півня, лебедя, ластівки, орла, куріпки) можна побачити на багатьох предметах розписної кераміки Греції всіх періодів її існування: від Егейської доби до еллінізму [Блаватський 1953; Акімова 2007; Вощініна 1962]. Грецькі художники також охоче зображували птахів власне міфічних (стимфалійських) та істот «міксорнітоідальної» природи: сфінксів, грифонів, Пегаса, Медузу, сирен, гарпій. Крила, пір'я – іманентні атрибути птахів, отже, беручи pars pro toto, розуміємо, що кожна істота, що має крила і/або пір'я, є птахом з його провідною функцією медіатора між світами. Боги, які виконували такі функції (Гермес, Ірида, Ніка) – крилаті, хоча б метонімічно (Гермес мав крилатий капелюх та крилаті сандалі; його капелюх, до речі, допоміг Персею подолати Медузу). Птахи є анімалістичною іпостассю богів: орел – Зевса, крук – Кроноса, Аполлона, сова – Афіни, півень – Асклепія, павич – Гери з її стооким Аргусом, лебідь та горобець – Афродіти, тому зображення певного птаха є натяком на присутність пов'язаного з ним божества. Не поодинокими є також зображення богів у їх метаморфічному вигляді: Зевса у вигляді орла або лебедя, рідше – Немесіди або Леди у вигляді гуски. Метаморфоз з перетворенням на птахів [Акімова, Кіфішин 2002; Грейвс 1992, 126-128, 478 ; Тахо-Годі 1980, 828] зазнавали також як напівбоги: Алкіона, дочка Еола, стала рибалочкою (*Alcedo atthis*), а Кейк, син Еос, – чайкою [Грейвс 1992, 415-418] , так і смертні, зокрема, Короніда, мати Асклепія, стала вороною [Грейвс 1992, 134-125], а Терей, Філомела і Прокна перетворилися відповідно на одуда, солов'я та ластівку (Apollod. III 14, 8; Ovid. MA. VI 424-674). Остання метаморфоза покладена в основу сюжету «Птахів» Аристофана.

Окремо слід звернути увагу на локалізацію та форму давньогрецьких храмів як центрів сакрального простору, домівок богів. Храми стояли на землі, зберігаючи тим самим зв'язок із автохтонними божествами, але, разом з тим, вони мали колони. Колони, символи деревних стовпів, будучи антропоморфними за своєю семантикою, являли собою також храмове оперення (диптери, періптери та ін.), тим самим даючи можливість храмові відірватися від землі, зв'язати її з небом.

У давньогрецькій літературі птахи згадуються в поезії: епосі, лірици (Піндар, Архілох, Сімонід), драмах (Софокл, Аристофан), байках (Езоп) і прозі (Платон, Аристотель, Геродот, Павсаній, Страбон). Твором, що несе різноманітну, можна навіть сказа-

ти, всебічну інформацію про вербалізацію концепту «птах» у культурі Давньої Греції, є однойменна комедія Аристофана – «Ὄρνιθες».

У системі мовної картини світу «птах» є загальновизнаним універсальним концептом [Вежбицька 1996, 205-207; Дем'янков 2007, 611; Кубрякова 1996, 97-80; Степанов 2004, 42-67], визначальними зовнішніми ознаками якого є наявність пір'я і крил, внутрішньою характеристикою – здатність до польоту. Птах став хрестоматійним прикладом для ілюстрації категоріальної системи, градації концепту [Рош 1978, 27-48], згідно з якою птахів можна поділити на п'ять категорій: 1) птахи як такі (жайворонок); 2) хижі (орел); 3) домашні (кури, качки, гуси); 4) птахи екзотичні, з редукованими або гіпертрофічними зовнішніми ознаками (пінгвін, пелікан); 5) крилаті істоти, які не є птахами (кажани). Концепт «птах», будучи універсальним, зручний для дослідження, тому, звісно, є праці, у тому числі вітчизняні, у яких розглядається цей концепт у картинах світу нових європейських мов, зокрема, англійської [Тхор, Попик 2009] та ін. Стосовно мов європейської античності, мовна картина яких, за Голубовською, розглядалася ще недостатньо [Голубовська 2010, 14-20], концепт «птах» згадується у М. Н. Славятинської [Славятинская 2000, 118-123].

Концепт «птах» у давньогрецькій мові позначається лексемою *Ὀρνις* , яка, за Шантреном, Лідделлом і Скоттом та Дворецьким, безпосередньо пов'язана із гомерівською *о„ωνὸς* зі значеннями: «хижий птах; віщий птах; віщування», тому семантична структура *Ὀρνις* складається із значень «птах, у тому числі домашній, зокрема, півень або курка» та «віщий птах, віщування». Корінь же *Ὀρνις* orn- (arn-, ir-) зустрічається у назві орла у мовах хетській та германських, а також у балто-слов'янських мовах [Шантрен 1977, 839-840; Лідделл, Скотт 1996, 1254; Дворецький 1958, 1195]. Для порівняння: українська лексема *птах*, як і російська *птица*, загалом поєднуються з подібними за значенням словами у балтійських мовах і пов'язуються з латинським *putus* «хлопчик, дитина» та аналогічними у індо-іранських мовах [Фасмер 1971, 398; Етимологічний словник… 2004, 623-624].

На відміну від латини та сучасних мов, у яких концепт «птах» репрезентований розгалуженою системою спеціальних номінативних одиниць як найменувань цілого класу, так і назвами таксономічних груп у межах класу – рядів, родин, родів і видів, орнітоніми давньогрецької мови, крім назви класу, є лише родовими найменуваннями, які можна надійно ідентифікувати тільки для обмеженої кількості лексем (ϕετὸς – орел, ϕλšκτωρ – півень, ϕηδὲν – соловей, χελιδὲν – ластівка, ταὲς – павич, κὸραξ – крук, корѐνη – ворона, колο…ος – галка, œποψ – одуд, γšρανος – журавель, χ»ν – гусь, κΰκνος – лебідь, корυδαλὸς – жайворонок, к…χλα – дрізд, περιστερ£ – голуб, пšρδιξ – куріпка, κὸκκυξ – зозуля, στρουθὸς – горобець). Для більшості давньогрецьких орнітонімів можна визначити родову приналежність тільки вірогідно, часто обмежуючись лише припущенням про ареал (πηνšλοψ – водяний птах) чи про спосіб харчування (νšρτος – хижий птах). В окремих випадках не можна напевне навіть сказати, йдеться про реального чи міфічного птаха (ϕλκυὲν – міфічний птах або рибалочка) [Лідделл, Скотт 1996; Дворецький 1958]. (Цікаво зазначити, що майже кожна лексема на позначення птаха має своїм другим значенням певний іхтіонім.)

Концептуальна градація *птаха* у культурі Давньої Греції відрізняється від такої, яку наводить Рош [Рош 1978, 27-48] для англомовної картини світу, адже домінантою давньогрецької культури є міфопоетичне світосприйняття. Ми можемо запропонувати наступну градацію концепту «птах» для культури Давньої Греції, в основу якої покладено: 1) ареал; 2) сакральне значення; 3) промислове значення:

- власне птахи (за Рош) – зерно- і комахоядні, які гніздяться на землі і на деревах та є промисловими (жайворонки, дрозди, голуби, куріпки);

- ієрархічно вище розташовані – піднебесні, хижі (орел);

- водні, пов'язані з найдавнішою стихією – водою, яка асоціювалася з хаосом (гусак, качка, лебідь, чайка);

- крук, або ворона як птах-медіатор [Мелетинський 1980, 202] між життям і смертю, між верхом і низом; як культурний герой і, водночас, трикстер; як віщун доброї чи злої долі; як провідник у путі.

Окремої уваги заслуговує, на нашу думку, семантика птахів родини воронових, які у побутовому сприйнятті часто ототожнюються між собою і у паремічному вжитку мають спільну ознаку «поганий птах», але наявність у давньогрецькій мові різних лексем на позначення представників цієї родини переконливо свідчить про їх диференціацію у культурі. КÒραξ (Corvus corax) – «крук» у Гомера і Гесіода асоціюється перш за все з пожирателем падалі, птахом підземного царства; у Аристотеля, Теофраста і Плутарха – з поганим / добрим вісником; у Аристофана, який використовував одні і ті самі слова для характеристики певного персонажу у всіх своїх комедіях [Полонская 1956, 72], *κÒραξ* найчастіше вживається у формулі прокльону ™ς *κÒρακας* («до круків», «щоб тебе розірвало») [Лідделл, Скотт 1996, 980; Дворецький 1958, 970].

Корèνη (Corvus cornix) – «ворона» згадується у Гесіода, Архілоха, Езопа, Полібія та Аристофана переважно у паремічному аспекті: як вісник лиха – μ¾ τοι ™φεζομšνη κρèξη λακšρυζα – «не каркай на ворону, що сидить», «не чіпай лиха»; як втілення поганого – у прислів'ях на зразок «найшла коса на камінь» у ситуаціях поїдання вороною чогось твердого, неїстівного: «σκορπ…ον ¼ρπασε» – «схопила скорпіона», «συκÁ πετρα…η βÒσκουσα» – «наїлася камінних фіг»; як символ довголіття – Øπερ τ¦ς корèνας βεβιωκὲς – «той, що пережив ворону», «дуже старий» [Лідделл, Скотт 1996, 983; Дворецький 1958, 972].

Κολο…ος (Coloeus monedula) – «галка», як і ворона, згадується у Аристотеля, Полібія, Лукіана, Аристофана у паремічному аспекті як неповноцінний представник родини воронових, оскільки має порівнюючи до інших родичів менші розміри і більш бліде забарвлення: «¢λλοτρ…οις πτερο‹ς ¢γ£λλεται» – «вбирається у чуже пір'я»; як синонім базіки [Лідделл, Скотт 1996, 973; Дворецький 1958, 964].

Показовою щодо розмежування функцій крука і ворони є байка Езопа «Корèνη και κÒραξ», у якій розвивається типовий сюжет байки про нещастя, яке зазнає слабий, коли він хоче наслідувати сильному, позаздривши йому (ворона намагається наслідувати круку у віщуванні: «™πι τὺ δι¦ ο„ωνῖν μαντεÚεσθαι»)[Езоп 1970, 118].

Птахи родини воронових у якості супровідників героїв у потойбічний світ з'являються на початку комедії Аристофана «Ὄρνιθες». Але герої-комедійні персо-

нажі замість «правильного» провідника – крука взяли собі його пейоризовані варіанти – ворону і галку, тому корѐνη і κολο…ος ведуть ™ς κÒρακας. Слід зазначити, що «Птахи» є дійсно дуже «пташиною» комедією за всіма засобами художньої виразності, використаними у ній. Головними характеристиками поведінки птахів тут є безперервний рух без певного напрямку, снування туди і сюди, супроводжуваний звучанням: часом як безладне торохкотіння, іноді як гарна, чаруюча пісня. І персонажі-люди, що, за канонами комедії, перетворюються на птахів, теж наділяються цими властивостями. Більш того, навіть сюжет набирає «пташиних» ознак, адже протягом усієї драми дія комедії і репліки персонажів є миттєвими відгуками на попередню дію чи репліку, усі асоціації одразу стають предметними, персоніфікуються. Як і інші комедії Аристофана, «Птахи» є пародією на епос, на міф, на трагедію, і, водночас, на тогочасне життя в Афінах; багата на злободенні аналогії, щоправда менш прямі, ніж у інших комедіях. Комедія містить інвективу на Софокла (а не на Еврипіда, як у інших творах Аристофана) і на дифірамбічного поета Кінесія [Радціг 1956, 24], який зловживав розтягуванням складу слова на кілька нот, з певними модуляціями і розтягненнями (у піснях пташиного хору теж часто використовуються такі розтягнення і повтори, але для птахів це природно, а для людей пародійно); ці пісні багаті на каламбури, що викликаються звуконаслідуванням: ™ποπο‹ (звуконаслідування пісні одуда) – πο‹ («куди?»), ™ποποὰ (модуляція попереднього вигуку) – ποὰ («де?»), „è (крик птаха) – „τὲ («нехай прийде»), на алітерації, асонанси, омофони, анномінації, анафори, гомеотелевт та інші звукові засоби, що посилює комічний ефект [Ульянова 1989, 86]).

Для Аристофана наявність пір'я і крил зовсім не є обов'язковою ознакою птахів: птахи-афіняни, мешканці міста роззяв (κεχηνα…ων πÒλις – постійний аристофанів епітет афінян, який, асоціюючись із птахами, саме у цій комедії набуває особливого звучання), натомість обов'язковим атрибутом птаха є комедійно гіпертрофований дзьоб – γ£μφος (пародія на гомерів епітет «γαμψὲνυξι» і натяк на одне із значень лексем *кÒραξ* і *корѐνη* – «гак») та гребінь (натяк на військовий головний убір афінян: *λÒφος* водночас означає і «гребінь півня», і «султан на шоломі»; одуд-Терей, будучи царем, має найбільший за всіх, потрійний гребінь). Відповідно до цього не можна не згадати анекдот про платонову дефініцію людини (двоногий без пір'я) і про Діогена, що спростував її, принісши щипану курку.

Головні дійові особи комедії – два афінських громадянина, які шукають місця без турбот і знаходять його серед птахів, у пташиному місті, що знаходить собі розташування у середині між світом людей і світом богів, Πεισθ‹ταιρος і EÜελπις. Щоб стати птахами, вони беруть собі пташині імена, відповідно 'Επικεχοδὲς ΦασιανικÒς і `Υποδεδιὲς, ΛιβυκÕν Ôρνεον. Другий компонент цих імен можна розуміти як місце походження, як це було зазвичай в іменах: обидва персонажі, маючи чудернацький вигляд, називають себе прибульцями з далеких земель; а можна вважати назвами екзотичних птахів, перший з яких – φασιανÒς (фазан); другий, λιβυκÕν Ôρνεον, – «лівійський птах», вважається таким, що не піддається точному визначенню [Лідделл, Скотт 1996, 1047], ми ж ризикнемо припустити, що йдеться про страуса, що у інших

творах Аристофана і у Лукіана має назву λιβυκὸς στρουθὸς [Лідделл, Скотт 1996, 1655; Дворецький 1958, 1514].

Варто згадати, що етимологією орнітоніма *страус* цікавився професор А. О. Білецький [Білецький А. О. 1993, 483].

1. Акимова Л. И., Кифишин, Л. И. Аполлон и сирены (о ритуальной специфике Дельф) // Жертвоприношение: Ритуал в искусстве и культуре от древности до наших дней: сб. статей. – М,: Языки русской культуры, 2000. – С. 199-212. 2. Степанов Ю. С. Концепт // Константы: Словарь русской культуры: 3-е изд. – М.: Академический проект, 2004. – С. 42-67. 3. Акимова Л. И. Искусство Древней Греции: геометрика, архаика. – СПб.: Изд-во «Азбука-классика», 2007. – 397 с. 4. Білецький А. О. Примітки // Геродот. Геродота Турійця з Галікарнасса «Історій» книг дев'ять, що їх називають Музами./ Переклад, передмова та примітки А. О. Білецького. – К.: Наукова думка, 1993. – 571 с. 5. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. / Отв. ред. и составитель М. А. Кронгауз. – М.: Русские словари, 1996. – 411 с. 6. Блаватский В. Д. История античной расписной керамики. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1953. – 301 с. 7. Вощинина А. И. Античное искусство. М.: Изд-во Академии художеств СССР, 1962. – 392 с. 8. Голубовська І. В. Антропологічна лінгвістика і класичні мови: можливості дослідження. // Іноземна філологія, 2010. – вип. 122. – С. 14-20. 9. Грейвс Р. Мифы Древней Греции. / Пер. с англ, ред. и послесловие А. А. Тахо-Годи. – М.: Прогресс, 1992. – 624 с. 10. Демьянков В. З. Термин «концепт» как элемент терминологической культуры // Язык как материя смысла: сб. статей в честь академика Шведовой. – М.: Издат. центр «Азбуковник», 2007. – С. 606-622. 11. Етимологічний словник української мови: у 7 т. /Укладачі: Болдирєв Р. В., Коломієць В. Т., Критенко А. П. та ін. – К.: Наукова думка, 2004. – т. 4. – 653 с. 12. Иванов В. В., Топоров В. Н. Птица // Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2 т. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – С. 837-840. 13. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – 121 с. 14. Лосев А. Ф. Мифология греков и римлян. – М.: Мысль, 1996. – 804 с. 15. Мелетинский Е. М. Ворон // Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2 т. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – С.202. 16. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2 т. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – 1147 с. 17. Полонская К. Н. Сатирический образ демагога в комедиях Аристофана // Аристофан: сб. статей. – М.: Изд-во МГУ, 1956. – С. 56-80. 18. Радциг С. И. Аристофан и его время // Аристофан: сб. статей. – М.: Изд-во МГУ, 1956. – С. 7-40. 19. Славятинская М. Н. Функциональные архетипы греческой словесности // Язык: теория, история, типология: антология. – М.: Изд-во Едиториал УРСР, 2000. – с. 118-123. 20. Тахо-Годи А. А. Термин «символ» в древнегреческой литературе // Тахо-Годи А. А., Лосев А. Ф. Греческая культура в мифах, символах и терминах. – СПб.: Алетейя, 1999. – С. 329 – 361. 21. Топоров В. Н. Пространство // Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2 т. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – С. 824-825. 22. Топоров В. Н. Пространство и текст // Текст: семантика и структура. – М.: , 1983. – С. 227 – 284. 23. Тхор Н. М., Попик И. С. Теоретические предпосылки концепта «птица» как фрагмента англоязычной картины мира //Наук. вісник Волинського нац. університету ім. Лесі Українки, 2009. – вип. 5. – С. 354-357. 24. Ульянова

И. Л. Стилистическая окраска комедий Плавта «Ослы» и «Вакхиды» // Классическая филология как компонент высшего гуманитарного образования. / Сборник научных трудов Мос. гос. ун-та иностр. яз. им. М. Тореза. – 1989. – вып. 347. – С. 82-88. 25. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. /Пер. с нем. и дополнения Трубачева О. Н. – М.: Прогресс, 1971. – т. 3. – 827 с. 26. Aristophanis comoediae. / Ed. Th. Bergk. – Lipsiae: In aedibus B. G. Teubneri, 1886. – vol. 2. – p. 1-70. 27. Corpus Fabularum Aesopicarum. / Ed. A. Hausrath, H. Hunger. – Leipzig: aed. B. G. Teubneri, 1970. – vol. 1, fasc. 1-2. – 215 P.Liddell H. G., Scott R. Greek – English Lexicon. – Oxford: Clarendon Press, 1996. – 2042 p. 28. Rosch E. Principles of categorization // Cognition and categorization. – Hillsdale, 1978. – P. 27-48.

Григорчук Ю.А., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

МЕНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР РОМАНУ МЮРІЕЛЬ БАРБЕРІ «ЛАСОЩІ»

У статті досліджено теоретичні і практичні аспекти використання ментальних просторів у літературних творах на прикладі роману М. Барбері «Ласощі». Розкривається питання тісного зв'язку між різними світами: реальним світом, світом дитинства та світом кулінарії.

Ключові слова: *ментальній простір, ментальність, когнітивні структури, базовий простір, когнітивні конструкти, реальний світ, світ дитинства, світ кулінарії.*

В статье исследуются теоретические и практические аспекты использования ментальных пространств в литературных произведениях на примере романа М.Барбери «Лакомка». Раскрывается вопрос тесной связи между различными мирами: реальным миром, миром детства и миром кулинарии.

Ключевые слова: *ментальное пространство, ментальность, когнитивные структуры, базовое пространство, когнитивные конструкты, реальный мир, мир детства, мир кулинарии.*

The article is dedicated to study theoretical and practical aspects of usage mental spaces in literary works on the example of the novel of M.Barbery "Une Gourmandise" (fr). The issue of close connection between different worlds: the real world, the world of childhood and the world of cooking is described.

Key words: *mental space, mentality, cognitive structure, basic space, cognitive constructors, real world, world of childhood, world of cooking.*

Метальний простір – це певний простір людського мислення, де здійснюється концептуалізація, що охоплює наші уявлення про реальні ситуації та події минулого або майбутнього [Бовсунівська 2010, 3].

Згідно з теорією Ж. Фоконьє, ментальні простори покликані не відображати так звану «об'єктивну дійсність», а втілювати образ того, як людина думає і говорить про ті чи інші речі. Таким чином, ментальні простори за своєю природою є когнітивними і не мають онтологічного статусу поза людською свідомістю [Скребцова 2002, 8].

У нашому прагненні зрозуміти цей світ, ми використовуємо когнітивні моделі. Зокрема, ми використовуємо їх, коли теоретично осмислюємо світ, коли створюємо наукові теорії, а також теорії для повсякденного життя [Самигуллина 2007, 7].

З погляду Ж. Фоконьє, зміст речення може бути зрозумілим завдяки аналізу «ментальних просторів». Ментальні простори – це когнітивні структури, що існують виключно в думках співрозмовника. Згідно з його теорією існує 2 типи ментальних просторів: базовий простір і просторові конструкти. Базовий простір використовується для опису реальності. Просторові конструкти – це ті ментальні простори, які виходять за межі реальності шляхом апелювання до можливих світів поряд з часовими виразами, вигаданими конструкціями та ін. [Fauconnier 1985, 12].

У романі М.Барбері «Ласощі» можна виділити три основних ментальних простори: реальний світ, світ дитинства, світ кулінарії.

Ми можемо співвіднести ці простори з типами ментальних просторів. Базовий простір – це реальний світ, в якому перебуває наш герой. В якому зображується опис почуттів на даний момент. Просторові конструкти – два інших простори: світ дитинства і світ кулінарії. Ці два світи виходять за межі реальності, вони є спогадами минулого головного героя.

Реальний світ – це світ теперішнього часу, все відбувається тут і тепер. Світ, в якому герой перебуває наприкінці життя. Стан і час, в якому він перебуває, розповідаючи всі свої спогади про минуле. Стан і час, в якому він перебуває, коли намагається згадати той єдиний смак, який прагне скуштувати перед смертю [6].

Світ дитинства і світ кулінарії поєднані в один великий спогад. Головний герой згадує усі кулінарні шедеври і просто страви, які скуштував у житті. Він згадує дитинство, різні подорожі, наприклад, канікули в Греції, подорож до Іспанії, канікули в Бретань кожного літа. З кожним з цих місць у нього є певні специфічні спогади.

Наприклад, наш головний герой полюбляв ласощі, а саме морозиво. «Слово «сорбет» втілює в себе цілий світ… він легкий, майже нематеріальний, він лиш трохи піниться, торкаючись нашого тіла, і одразу ж плавиться, розтікається, випаровується в горлі, залишаючи на язику дивний смак фруктового соку та води» [Барбері 2010, 1]. Він описує цей вид морозива наче якесь диво, куштуючи його наче весь світ впав під його ногами. Ця насолода – божественна. Саме таке морозиво робила його бабуся, влітку, коли на вулиці було дуже жарко.

Отже, ми спостерігаємо, що світ кулінарії тісно пов'язаний з дитинством, адже будь яку страву, яку згадує герой, він куштував в дитинстві, чи то у бабусі, чи на канікулах.

Таким чином, можна підсумувати, що згідно з теорією Ж. Фоконьє існує 2 типи ментальних просторів, які співвідносяться з певними світами в романі М. Барбері «Ласощі». Базовий простір – це реальний світ, в якому перебуває наш герой, в якому зображується опис почуттів на даний момент. Просторові конструкти – два інших

простори: світ дитинства і світ кулінарії. Ці два світи виходять за межі реальності, вони є спогадами минулого головного героя.

Назва роману М. Барбері «Ласощі» несе в собі своєрідний метапростір, в якому відбувається становлення світу як тексту. Автор хотів виразити всю повноту сюжету в спогадах про їжу та в емоціях, що з нею пов'язані. Слово «ласощі» тлумачиться по-різному: 1. смачні кондитерські вироби; солодощі; 2. ласий шматочок; щось дуже смачне; 3. те, що надає насолоди, задоволення [Єфремова 2000, 4].

Усі ці визначення наповнюють зміст роману. Усі ласощі змальовуються в описах спогадів головного героя. Для нього їжа – ласощі. У всьому бачить щось божественне, неймовірно смачне. Він – гурман.

Роман «Ласощі» вписується в простір між двома світами, двома різновидами насолоди: світ дитинства, світ кулінарії. Світ дитинства – це суміш смутку та радості, які головний герой переживає, згадуючи про втрачені часи. Світ кулінарії – це світ дегустацій та ненажерливості. Мюріель Барбері звела ці два світи в один, коли взялася змалювати портрет старіючого кулінарного критика, який загубився поміж спогадів дитинства і пошуків втрачених смакових відчуттів.

Головний герой – старий кулінарний критик, але він зовсім не неприємна людина з критичним ставленням до себе. Він говорить все, що йому хочеться і що йому неприємно. Він без найменшого сорому розповідає про свої таємні кулінарні фантазії. За кілька днів до смерті він намагається згадати той дивний смак, який йому хочеться відчути востаннє. Він перебирає в пам'яті свої смакові відчуття з раннього дитинства, від найпростіших до екзотичних, і кожен його внутрішній монолог – це справжнє свято смаку.

Ці світи поєднуються, адже вони обоє є певними просторами мислення нашого головного героя, в яких здійснюється концептуалізація, що охоплює його уявлення про реальні події минулого. Ці світи є спогадами всього його життя. Один світ переплітається з іншим. Дитинство дуже сильно вплинуло на його кар'єру, ось тому він і став кулінарним критиком, гурманом.

Почнемо зі світу дитинства. Цей світ є найголовнішим спогадом будь-якої людини. У нашого головного героя з дитинством пов'язані дуже насичені та вишукані страви його бабусі. Кухня бабусі заманювала його наче печера чудес. Він думає, що джерелом його кар'єри є ті апетитні запахи, що долітали до нього звідти, і від яких він шаленів ще у дитинстві.

«Екзальтація дитинства: за скільки років ми забуваємо цю пристрасть, яку втілювали в будь-яке заняття, що віщувало нам задоволення? Чому ми більше не здатні до повної віддачі, до бурхливих радощів, до цих дивних запальних поривів?» [Барбері 2010, 1]. Головний герой перебуває у невеликому відчаї, через те, що не можна повернути ті чудові миті дитинства, всі ті спогади. «Було в цих днях на морі стільки простої радості… яка, нажаль, так швидко пішла, і ставало все важче і важче чомусь радіти…» [Барбері 2010, 1]. З дитинством пов'язано багато поїздок на море з батьками, в провінцію до тітоньки, до бабусі, до друга батька.

Перейдемо до світу кулінарії. Архаїчне осмислення їжі краще всього збереглося у релігійному обряді. Вживання їжі під час літургії – це обряд їжі та пиття – від почат-

ку приготування до прибирання [Фрейденберг 1997, 11]. Смакові образи органічно поєднуються з усіма іншими народно-святковими обрядами. Банкет – обов'язковий момент в кожному народно-святковому дійстві [Бахтин 1990, 2; Кузніцова, 5]. Їжа посідає важливе місце в житті людини. Без цього обряду людина не зможе жити. Їжа, продукти, припаси, стіл, харчі, ласощі тощо – складові лексичної парадигми, що відображають різні інтерпретації тієї сторони буття будь-якого організму, яка пов'язана з його тілесністю. Їжа – невід'ємна частина буденності. Філософи вважають її не тільки засобом задоволення життєвих потреб, а й процесом постійного возз'єднання людини зі світом природи. З іншого боку, процес приготування їжі є феноменом культури, а не природи, є тією гранню, яка відділяє людину від тварини [Устинова, 10].

Харчова традиція включає в себе з погляду онтології різні елементи:

1. продукти і страви
2. кухонні інструменти
3. способи приготування їжі
4. ритуали трапези
5. функції, виконані різноманітними складовими харчової традиції.

Будь-яка харчова традиція – складна семіотична система, що включає в себе декілька рівнів від фізіологічного до естетичного і сакрального [Телия 1996, 9].

Людська духовність проявляється через споживання їжі. «Запах – новий, незнайомий – розхвилював мене як ніщо у світі. Яка розкішна агресія, який вибух енергії, різкий, сухий і в той же час трохи фруктовий – наче вилив адреналіну не потрапив, як зазвичай, в кров, а, випарувавшись, вдарив у ніздрі летючим конденсатом чуттєвої крутизни…» [Барбері 2010, 1]. Головний герой виражає себе через спогади та описи відчуттів, які доводили його до блаженного стану, які були для його душі та тіла потрясінням. Його пам'ять змінюється їжею. Його духовність характеризується через божественну їжу, що він споживав протягом життя, всі почуття, які вона несла з собою.

Роман можна назвати кулінарним, адже всі перипетії життя персонажа подаються через опис страв, від яких у героя паморочиться голова. Він сприймає все так, як його спрямовують відчуття, якими наповнені витвори кулінарного мистецтва. «Я здатен був ридати від щастя, коли ще з вулиці почув божественний запах» [Барбері 2010, 1].

Головний герой роману вирішив зайнятися дуже відповідальною і духовною діяльністю. Він став дуже вибагливим та прискіпливим кулінарним критиком. Посвятив цьому все своє життя. Він просто захоплений вишуканою їжею.

Перебуваючи в спогадах в Іспанії, в містечку Танжер, він каже «Може я і не знайду те, що шукаю. Але, принаймні, є привід згадати це: м'ясо на вертелі, мешуйя – гарячий салат з томатів та перцю, чай з м'ятою і мигдальне печиво під назвою «ріжок газелі». Я був Алі-Бабою. Моя печера зі скарбами була тут, в цьому довершеному ритмі, в дивовижній гармонії страв, які в ритуальній послідовності воістину наближалися до божественного» [Барбері 2010, 1]. Йде порівняння самого смаку їжі, а також її послідовного споживання з чимось неземним.

Головний герой звертає увагу на всі деталі, починаючи від метушні господаря на кухні (усього шуму, гуркоту каструль, шкварчання олії та дзвону ножів) до сервіров-

ки столу та споживання їжі. Це все має велике значення, кожен хазяїн, що згадується в романі, відрізняється один від одного, кожен має свої специфічні властивості і дії.

Він дуже полюбляє описувати приготування, а ще більше спостерігати як їсть інша людина, а саме хазяїн дому, який приготував цю вишукану страву. «Куштувати – акт задоволення, описувати це задоволення – акт мистецтва, але в остаточному результаті єдине істинно художнє мистецтво – чужий банкет» [Барбері 2010, 1].

У романі проявляється удаване як звичне і звичне як удаване. Ці стани перетікають один в одного дуже плавно, часом навіть непомітно. М.Барбері часто вживає такі порівняння: то возвеличення, то приниження певної дії або навіть людини чи тварини.

Удаване як звичне ми бачимо, наприклад, коли пес Ретт вирішує вкрасти зі святкового банкету десерт, що приготувала бабуся, «простий бісквіт, згорнутий в рулет і прошарований жирним кавовим або шоколадним кремом» [Барбері 2010, 1]. Спочатку він «маленький осередок антропоморфічних проекцій, вірний друг», а після цього випадку з викраденням бісквіту, відкривається інша його сторона, і все це видається удаваним. Як людина собі це намислила, так і сприймає. А насправді, Ретт – «собака – це всього лише вертлявий, гавкаючий предмет нашого щоденного вжитку» [Барбері 2010, 1]. Тобто, як возвеличення, так і приниження пса – це удаване, яке робиться звичним, хатнім атрибутом щоденного вжитку. Також, удаване як звичне ми бачимо, коли героїня роману Анна спочатку намислює, а потім факт здійснюється, реалізується. «Я завжди знала, яке у нас з ним буде життя. З перших днів я передбачила його походеньки поза мною, інших жінок, кар'єру непересічного, неймовірного спокусника; я знала, що він, принц, володар, буде завжди полювати поза своїми стінами і рік за роком все більше віддалятиметься від мене, що скоро він навіть помічати мене не буде…» [Барбері 2010, 1].

Прикладом звичного як удаваного є та сцена, коли просте споживання хліба символізує Святе причастя. «Будучи далеко від ритуальної розкоші церковних мес, не думаючи про релігійний акт заломлення хліба і не подякувавши небесам за нього, за цим столом, однак, ми приймали Святе причастя і долучилися, без свого відома, до певної високої істини…» [Барбері 2010, 1]. Також, звичне як удаване проявляється в тому, як головний герой поетизує бабусину кухню як вершину кулінарного мистецтва. «У мене також колись була бабуся, і її кухня вабила мене, як печера див» [Барбері 2010, 1].

У романі значне місце займає опис хліба. Семантика хліба як символ вічного, що зійшло з небес на землю, як символ спасіння від смерті та воскресіння [Фрейденберг 1997, 11]. «Хлібні» одиниці харчової традиції можуть кодувати конституцію людини, його «тілесність». Красота та повнота символізується різновидом муки, а також тіста; худорлявість – стан мучного виробу; повнота та малорухливість – станом тіста [Устинова, 10]. Герой саме перед смертю чомусь задумався про хліб, а саме про марокканську кесру (це кругла приплюснута булка, тістом більше схожа на пиріг, ніж на звичайний батон). «Я сідав за стіл, відщипував від шматка, який мені давала мати, перший, найсмачніший шматочок і в м'якому золотистому теплі знову відчував блаженство» [Барбері 2010, 1]. Дуже чуттєво постає перед нами опис хліба «… і хліб,

круглий хліб, солодка серенада єднання плоті» [Барбері 2010, 1]. Також хліб описується як дуже важливий чинник людського існування. «Чим, як не хлібом єдиним, живе людина?» [Барбері 2010, 1]. Тобто без хліба людина не буде людиною.

Достоїнство хліба полягає не лише в тому, що він самодостатній і при цьому супроводжує всю іншу їжу. «Хліб «самодостатній» тому, що він багатоликий, не за розмаїттям сортів, але за самою своєю суттю, бо хліб є багатством, його безліч, хліб є мікрокосм.» [Барбері 2010, 1]. У хлібі можна побачити весь світ у мініатюрі. Споживач долає хлібну скоринку як фортецю, і добравшись до м'якушки можна віддатися божественній насолоді. Наш герой їсть хліб як тістечко, тільки на відміну від солодощів, коли жуєш хліб, результат виходить неочікуваний. «Хліб в'язне, так-так, саме в'язне в роті» [Барбері 2010, 1]. Він уявляє, що жує вже не хліб, не м'якушку, не тістечко, а подібність до самих себе.

Можемо сказати, що будь-який плід, чи то хліб, чи щось інше, є безпосередньо дитям землі; народження та смерть служать формами вічного життя, безсмертя, повернення з нового стану в старе і зі старого в нове [Фрейденберг 1997, 11]. Для нашого героя кулінарія була всім його життям. Перед смертю на останніх сторінках роману він згадує, врешті решт, чого ж йому хочеться скуштувати. Містичним бажанням його душі та шлунка виявився звичайний фабричний еклер з супермаркету. Здавалося б, що для такої прискіпливої людини, як кулінарний критик, не може бути припустимим фабричний еклер. Але чого тільки душа не забажає. «Їсти чи не їсти, жити чи не жити – справа ж не в тому, головне – знати навіщо. В ім'я батька, сина і еклера, амінь. Я помираю» [Барбері 2010, 1].

Отже, ми визначили два основні ментальні простори в романі М.Барбері «Ласощі»: світ дитинства та світ кулінарії. Світ дитинства – це суміш суму та радості, які головний герой переживає, згадуючи про втрачені часи. Світ кулінарії – це світ дегустацій та ненажерливості. Ми визначили, що ці два світи тісно пов'язані між собою, проаналізувавши цей зв'язок на багатьох прикладах з роману. Їжа – невід'ємна частина буденності. Філософи вважають її не тільки засобом задоволення життєвих потреб, а й процесом постійного возз'єднання людини зі світом природи. З іншого боку, процес приготування їжі є феноменом культури, а не природи, є тією гранню, яка відділяє людину від тварини. А також, що значне місце у романі займає опис хліба. «Хлібні» одиниці харчової традиції можуть кодувати конституцію людини, його «тілесність».

1. *Барбери М.* Лакомство: Лакомство / Пер.с фр. Н. Хотинской. – М.:Иностранка, 2010. – 160 с. 2. *Бахтин М.М.* Пиршественные образы у Рабле // Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и ренессанса. – М.: Художестенная литература, 1990. – С. 305–306. 3. *Бовсунівська Т.В.* Когнітивна жанрологія і поетика: монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 180 с. 4. *Єфремова Т.Ф.* Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. – М.: Русский язык, 2000. – 1233 с. 5. *Кузніцова В.І.* Семантичний простір художнього тексту та імена персонажів. http://studentam.net.ua/content/view/3398/97/. 6. *Крайчинська В.А.* Когнітивні моделі постановки життєвих завдань в просторі олюдненого/

оречевленого самонастановлення особистості. http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ znpip/2/2010_6/st16.pdf. 7. *Самигуллина А.С.* Когнитивная лингвистика и семиотика. Вопросы языкознания/ РАН. – Москва., 2007. – №3 – С.11–24. 8. *Скребцова Т. Г.* Языковые бленды в теории концептуальной интеграции Ж. Фоконье и М. Тернера // Respectus philologicus. Вильнюс, 2002. - № 2 (7). – С. 137-142. 9. *Телия В.Н.* Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М., 1996. – 288 с. 10. *Устинова Н.А.* Пищевой код как символизация пищевой традиции. http://sun.tsu.ru/mminfo/ 000063105/333/image/333-028.pdf 11. *Фрейденберг О.М.* Семантика еды, литургия Поэтика сюжета и жанра. – М., 1997. – С. 53-67. 12. *Fauconnier, G.* 1985. Mental Spaces. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Гриценко М.В., магістрант,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ РІЗНОВІКОВОЇ АУДИТОРІЇ (КРОСОВЕР-ЛІТЕРАТУРИ)

Стаття присвячена прагматичному аспектові перекладу художньої літератури для різновікової аудиторії, а також ролі норми перекладу.

Ключові слова: *література для різновікової аудиторії (кросовер-література), норма перекладу, прагматичний потенціал, адаптація.*

Статья посвящена прагматическому аспекту перевода художественной литературы для разновозрастной аудитории, а также роли нормы перевода.

Ключевые слова: *литература для разновозрастной аудитории (кроссовер-литература), норма перевода, прагматический потенциал, адаптация.*

This article is focused on the pragmatic aspect of translation of crossover fiction and on the role of translational norm.

Key words: *crossover fiction, translational norm, pragmatic potential, adaptation.*

Кросовер-література, або ж, за нашим визначенням, література для різновікової читацької аудиторії, — явище не нове, однак цікаве й зовсім не досліджене у світлі перекладознавства. Художні твори різних жанрів, які з тих чи інших причин увійшли до цієї категорії, стали невід'ємною частиною популярної літературної культури. Так званим «каталізатором» такого явища слала публікація серії романів «Гаррі Поттер» Джоан К. Ролінґ. Проте, як зауважує Рейчел Фалконер, незважаючи на агресивний маркетинг дитячої художньої літератури, читання все ж залишається індивідуальним досвідом. [Falconer 2009, 2] І приналежність літературного твору (далі йтиметься про

романи для дітей і дорослих) ще донедавна визначалася зважаючи на вподобання читачів.

До кросовер-літератури належать книги відомих сучасних авторів, як-от: Філіп Пулман, Роальд Дал, Марк Геддон, Девід Алмонд. Однак не варто забувати й про класиків: Антуана де Сент-Екзюпері, Льюїса Керрола, Джона Толкіна, Даніеля Дефо і Джонатана Свіфта. Зростання популярності літератури для різновікової аудиторії як явище привертає увагу дослідників, і в літературознавстві вже з'явилися праці, в яких учені, як, наприклад, Сандра Л. Бекет, Рейчел Фалконер та Перрі Ноделмен, намагаються простежити історію виникнення такого феномена й пояснити його. Однак у перекладознавстві цілеспрямованих досліджень цього явища немає, тому ми вважаємо, що така робота є **актуальною**, зважаючи на поширення кросовер-літератури в Україні й цікавість до неї з боку читачів. **Метою** нашої розвідки є дослідження прагматичного аспекту перекладу літератури для різновікової аудиторії як одного з ключових факторів, який впливає на успішність перекладу.

Тому перш за все слід визначити, що саме ми називаємо кросовер-літературою. Джеральдін Беделл подає таке тлумачення: роман для різновікової аудиторії — це художній твір, очевидно написаний для дітей, який також слід почитати й дорослим. Однак, на переконання Р. Фалконер, визначити кросовер-літературу як окремий жанр неможливо, оскільки не існує чітких рис, тем, мотивів або ж динаміки оповіді, які були б спільними для всіх творів цієї категорії. Ця група романів занадто неоднорідна. Невизначеність самого терміна «кросовер» чітко відображає аморфний характер такої літератури. Р. Фалконер вважає, що кросовер-література якнайкраще показує як спільні, так і відмінні риси літератури для дітей і для дорослих. Вона ставить під сумнів межі, які в минулому визначали поняття дитячої літератури й приписували, що саме вона повинна містити, і чого в ній не повинно бути. [Falconer 2009, 2] Британська письменниця Лінда Ньюбері вважає, що книги, які належать до такого виду літератури, подобаються однаково як дітям, так і дорослим. [Beckett 2009, 1]

Загалом, кросовер-літературу вважають новим напрямком, навіть винаходом XXI ст. При цьому велика кількість художніх творів, представлених на ринку дитячих книжок, насправді були написані для читачів різного віку. [Beckett 2009, 1]

Кросовер-література розмиває межу між двома традиційно окремими читацькими аудиторіями: дітьми та дорослими. Однак такі художні твори не обов'язково призначені для якоїсь певної групи читачів. Насправді ж, кросовер-література звертається до розмаїтої аудиторії, що охоплює різні покоління дітей, підлітків і дорослих. Термін «кросовер-література» використовується на позначення художніх творів, які переходять від дитячого до дорослого читацького загалу і навпаки. [Beckett 2009, 1]

Кросовер-література може знайти своїх читачів як серед дітей, так і серед дорослих незважаючи на те, чи були такі наміри в автора й редактора/видавця. Такі твори мають подвійну, або ж різновікову аудиторію, при цьому останній термін має свої переваги, адже вказує не на два окремі кола читачів, а на розмаїття читацької аудиторії загалом. Зараз критики, видавці, продавці книжок, письменники й читачі визнають кросовер-літературу як особливий літературний жанр і як складову маркетингу. [Beckett 2009, 1]

Отже, бачимо, що кросовер-література має свою характерну рису: перехід від однієї читацької аудиторії до іншої. І якщо в мові оригіналу сам художній твір, а точніше його текст, у більшості випадків залишається незмінним, змінюється лише ставлення до нього, його позиція на ринку художньої літератури, розширюється коло читачів, то в середовищі мови перекладу ситуація може виявитися зовсім іншою. Спочатку його становище визначає видавець, тобто в такому разі можливі варіанти: чи призначатиметься він для дорослих, чи для дітей, чи, знову таки, матиме різновікову аудиторію. Тобто перекладний твір із самого початку може змінити коло читачів, а це означає, що перекладач повинен буде працювати з першотвором у такий спосіб, щоб він зміг стати популярним серед наперед визначеної цільової аудиторії, що, своєю чергою, передбачає до певної міри відхід від першотвору, або ж, навпаки, прискіпливе дотримання його норм.

Саме в цьому випадку слушним буде розглянути питання норми перекладу. Адже під час роботи з художнім твором для різновікової аудиторії перед перекладачем постає проблема вибору: наскільки можна, і чи взагалі потрібно відходити від норм першотвору? На які критерії потрібно спиратися, щоб не порушити художньої цілісності твору? І що в такому разі ми називаємо нормою перекладу?

За словами дослідниці дитячої літератури Зохар Шавіт, переклад для дітей визначають два принципи, які можуть або суперечити один одному, або ж доповнювати один одного: адаптація тексту для того, щоб зробити його прийнятним і корисним для дитини, та адаптація сюжету, характерів персонажів та мови до здатності дитини читати й сприймати відповідно до того, що саме суспільство визначає як «хороше для дитини», і що дитина може читати й розуміти.

Норми перекладу не обов'язково мають бути тотожними нормам, що діють в оригінальній художній літературі для дітей у мові перекладу, та й перекладачі не завжди дотримуються цих норм, адже певний ступінь творчої свободи зазвичай виявляється цілком прийнятним. Позиція перекладу між адекватністю та прийнятністю визначається нормами перекладу [The Translation ... 2006, 6] .

Норми перекладу можна поділити на дві групи: попередні норми, які впливають на вибір художніх творів, та практичні норми, що визначають перекладацькі рішення в процесі перекладу. Зазвичай, норми перекладу спричиняють зсув у бік прийнятності тексту. Це, на думку Тіини Пууртінен, частково пов'язано з особливостями цільової читацької аудиторії, а в цьому випадку — з недосконалою здатністю дітей до читання і браком життєвого досвіду, адже діти не можуть сприйняти стільки незнайомих і чужорідних елементів тексту на відміну від дорослих [The Translation ... 2006, 6]. Однак у цьому випадку з Т. Пууртінен можна посперечатися. Так, Сандра Бекет на противагу вищесказаному стверджує, що діти можуть не розуміти всіх шарів значення в таких творах, однак і не кожен дорослий зможе це зробити [Beckett 2009, 1].

Першим читачем іншомовного художнього твору стає перекладач, і його власне сприйняття твору може вступати в конфлікт із тим завданням, яке він повинен виконати. Що в такому випадку означатиме збереження всіх рис першотвору в перекладі? Як саме перекладачеві слід чинити, щоб зберегти або ж змінити їх і при цьому не спотворити сприйняття цього твору читачем?

Перехід від дитячої до дорослої аудиторії і навпаки може наштовхнутися в середовищі мови перекладу на перепони, яких не існує в мові першотвору. Тут важливу роль відіграють екстралінгвістичні чинники, наприклад, що саме суспільство визначає як прийнятне або ж неприйнятне в літературі для дітей.

Перекладач має перш за все спробувати визначити прагматичний потенціал твору й співвіднести його з поставленими до перекладу вимогами.

Розгляньмо детальніше прагматичний аспект перекладу літератури для різновікової аудиторії на прикладі роману «Spit Against the Wind» британської письменниці Анни Сміт. Він написаний від імені Кетлін, десятирічної дівчинки. Це оповідь про жорстоке й скрутне, однак сповнене пригод життя її друзів і сім'ї, а заразом і про Шотландію шістдесятих років. Маємо таку ситуацію: перед нам — роман для дорослих, який потенційно міг би сподобатися й читачам молодшого віку. Його потрібно перекласти для різновікової аудиторії. Тож ми пропонуємо два варіанти перекладу одного уривка:

We could argue for hours over whose turn it was to be Blue Boy from the High Chaparral and who would be Manolito. We were the family from the Big Valley and I was Barbara Stanwyck, sitting side-saddle on the wall. [Smith 2003, 3]

1. *Ми могли годинами сперечатися про те, чия зараз черга бути Синьооким Хлопчаком із Високих Чагарів, і хто буде Маноліто. Ми були сім'єю із Великої Долини, а я — Барбарою Стенвік, що за звичкою сидить на паркані.* (Переклад наш. — М. Г.)

А тепер звернімося до прагматичного потенціалу. Яке смислове навантаження несуть власні назви в цьому уривку? У першому реченні — алюзія на популярний у 60-х рр. XX ст. американський серіал у жанрі вестерн «Високі Чагарі» та його головних героїв: невгамовного упертюха Маноліто Монтойю, у якого вітер в голові гуляє; молодого, незалежного й гордого, а разом з тим чутливу й творчу натуру Вільяма Кенона на прізвисько «Синьоокий Хлопчак» [5] . У другому реченні — так само алюзія на ще один американський телесеріал-вестерн шістдесятих «Велика Долина» і виконавицю головної ролі, голлівудську кінозірку Барбару Стенвік, яка грала роль сильної духом і незалежної вдови Вікторії Барклі [4]. Отже, бачимо, що всі вищеперераховані елементи першотвору мають потужний прагматичний потенціал: вони не тільки створюють атмосферу шістдесятих років, а й відображають уподобання дітлахів тієї доби, їхні ідеали, і таким чином розкривають внутрішній світ героїв роману. Загалом, є велика ймовірність того, що без допомоги перекладача ці місця залишаться «білими плямами» навіть для дорослого українського читача. Такий переклад цих особливостей оригіналу не відтворює. В такому випадку можна запропонувати інший варіант:

2. ***Ми полюбляли гратися в ковбоїв, яких показували в кіно по телевізору**,і тому могли годинами сперечатися про те, чия зараз черга бути **гордовитим** Синьооким Хлопчаком із Високих Чагарів, і хто буде **шибайголовою** Маноліто. Ми були сім'єю із Великої Долини, а я — Барбарою Стенвік, **відважною власницею ранчо,** яка за звичкою сидить на паркані.* (Переклад наш. — М. Г.)

Такий переклад прямо не вказує на те, що ці серіали — частина популярної культури шістдесятих, однак дозволяє зробити таке припущення, а додані означення наповнюють змістом імена персонажів і дають змогу краще уявити, чому саме діти зо-

бражали їх під час ігор. Цей текст виразно орієнтований на цільового читача. В цьому випадку можна було б вдатися до паратексту: пояснити всі алюзії в примітках або ж у післямові, проте, на нашу думку, пояснення, ведені в текст сприяють кращому розумінню твору безпосередньо під час прочитання, хоча й не можуть повністю передати весь прихований зміст таких висловлювань.

Отже, в поданих вище двох перекладах бачимо типовий випадок прагматичної асиметрії. Один і той самий текст може по-різному функціонувати в перекладі.

Проаналізуймо можливі варіанти перекладу ще одного уривка.

In real world there were psychopathic teachers who got some kind of twisted pleasure out of torturing and humiliating you. There were drunken fathers who blotted out squandered lives in smoky, stinking pubs with men just like them who never even glimpsed their day in the sun. [Smith 2003, 3]

1. *У справжньому житті не бракувало вчителів-психопатів, що отримували якесь збочене задоволення, коли знущалися й принижували нас. Не бракувало й батьків-п'яниць, які заливали випивкою своє змарноване життя в смердючих прокурених пабах разом із такими ж, як і вони самі, завсідниками, що й світу білого не бачили за цими посиденьками*. (Переклад наш. — М. Г.)

2. У справжньому житті не бракувало жорстоких вчителів, які любили знущатися над нами. Не бракувало й батьків, які вчащали до смердючих пабів, де повітря було аж сивим від тютюнового диму, і марнували там своє життя разом із іншими завсідниками. (Переклад наш. — М. Г.)

У запропонованих нами перекладах бачимо, що різкі висловлювання першотвору можна зберегти, а можна й замінити більш нейтральними синонімічними висловлюваннями, як це було зроблено в другому варіанті перекладу. Однією з причин такої трансформації тексту можуть бути традиційні вимоги нашого суспільства до дитячої та підліткової літератури, відповідно до яких занадто натуралістичне зображення негативних аспектів людського життя не припустиме. В цьому правилі також бувають винятки, однак тут ідеться про загальну тенденцію.

Отже, зважаючи на проаналізовані приклади, ми можемо зробити висновок про те, що прагматичний аспект є одним із основних у перекладі художньої літератури для різновікової аудиторії, адже в такому разі ми враховуємо екстралінгвістичні чинники, які можуть суттєво впливати на сприйняття тексту. Такий підхід передбачає чітку спрямованість перекладного твору на читача й припускає, в разі потреби, одночасне існування кількох перекладів. Однак, не слід залишати поза увагою й інші аспекти перекладу, тому в подальших дослідженнях ми вважаємо за доцільне присвятити увагу проблемам синтаксису й стилістики в перекладі художніх творів для різновікової аудиторії, щоб таким чином простежити роль лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів у їх сукупності, а також визначити, що в такому випадку означатиме поняття норма перекладу, і як вона впливатиме на вибір перекладача при відтворенні тих чи інших особливостей першотвору в перекладі.

1. *Beckett S. L.* Crossover Fiction: Global and Historical Perspectives. — New York and London: Routledge, 2009. – 346 p. 2. *Falconer R.* The Crossover Novel: Contemporary

Children's Fiction and Its Adult Readership. – New York and London: Routledge, 2009. – 264p. 3. *Smith A*. Spit Against the Wind. – London: Headline Book Publishing, 2003. — 248p. 4. *The Big Valley*. – http://en.wikipedia.org/wiki/The_Big_Valley 5.*The High* Chaparral Home Page. — http://www.thehighchaparral.com/ 6. *The Translation* of Children's Literature: A Reader/ Edited by Gillian Lathey. — Clevedon: Multilingual Matters LTD, 2006. — 260 p.

Дель Ґаудіо С., к. філол. н., доц.,
Київський національний університет ім. Т. Шевченка

АСПЕКТУАЛЬНІСТЬ В ІТАЛІЙСКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена актуальній темі категорії виду та її реалізації у двох типологічно різних мовах: італійській та українській. У цьому дослідженні ми розглядаємо лише певні аспекти такого складного питання. Підхід до проблематики має теоретично-практичний, проте, доволі обмежений характер.

Ключові слова: *аспект, вид, італійська та українська мови, порівняльна граматика.*

В статье рассматривается категория вида и ее реализация в двух типологически разных языках: итальянском и украинском. В исследовании уделяется внимание лишь определенным аспектам этого сложного вопроса. Подход к общей проблематике преследует теоретико-практические цели.

Ключевые слова: *аспект, вид, итальянский и украинский язики, сравнительная грамматика.*

The paper is devoted to the topical issue of the verb aspect and its realization in two typologically different languages, Italian and Ukrainian respectively. The approach to the problem pursues theoretical and practical goals: therefore only some aspects of this complex issue are highlighted.

Key words: *the verb aspect, Italian and Ukrainian languages, contrastive grammar.*

Цей невеликий розділ, який присвячено проблемі аспектуальності в італійській та українській мовах, є частиною циклу лекцій з італійсько-української контрастивної (порівняльної) граматики для студентів-філологів, що навчаються за спеціальністю «Переклад». Тому, автор не претендує задовольнити потреби фахівців щодо проблеми аспекту (виду) дієслова. Натомість, автор намагається заповнити брак досліджень з питань порівняльної граматики італійської та української мов. Незважаючи на те, що існує ціла низка праць присвячених дієслівній аспектуальності, тема залишається вельми актуальною як для теоретичних студій, так і для практичних занять. Саме

тому наш підхід до означеної проблематики є практично спрямованим і особливо придатним у викладанні обох мов.

Поняття і категорія «аспект», відповідно до міжнародної лінгвістичної традиції, збігається з поняттям «вид», що широко використовується у слов'янській мовній традиції. Проте «вид» можна розглядати як більш специфічний компонент аспектуальності. Насправді, за словами Кочергана [2006, 229], вид належить до більш широкої поняттєвої категорії аспектуальності, яка, окрім виду, охоплює суміжні з ним значення, передусім способи дії [Гак 1989; Мельчук 1998].

Суттєва різниця між термінологією західноєвропейського походження і українською (східнослов'янською) полягає в тому, що аспектуальність представлена в усіх мовах, а вид – лише в деяких. Тому вживання терміну «аспект», у значенні «вид» дієслова, яким користуються у міжнародній термінології, не сприймається українськими вченими. Слов'янський «вид» є конкретним випадком загального поняття «аспект».

Італійська лінгвістична традиція розрізняє між «aspetto» (аспект) і «azione» (дія). Перший термін вважається переважно морфологічною категорією, пов'язаною з дієвідмінюванням дієслова; а другий термін розглядається як семантична категорія, оскільки стосується властивого значення дієслова [Dardano & Trifone 1995, 285].

На відміну від ширшого поняття аспектуальності, категорія виду є семантичною категорією і має дві грамеми - 'доконаний вид' (перфектив) і 'недоконаний вид' (імперфектив). Єдиної думки щодо основи протиставлення доконаного і недоконаного виду поки що не існує у мовознавчій літературі.

Недоконаний вид указує на тривалість, протяжність, лінійність дії або на найзагальнішу, неконкретизовану інформацію про дію. Навпаки, дієслова доконаного виду виражають результативну дію, переважно нетривалу [Плющ 2005, 270]. Зауважимо, що зміст граматичної опозиції «доконаний – недоконаний вид» не повністю збігається в усіх слов'янських мовах [Маслов 1978, 33]. В українській мові (та інших слов'янських мовах) існують різні способи для творення видів: афіксація (префіксація, наприклад, по-, з-, ви-, за-, при-, під-, роз-, у-(в-), та суфіксація: -ва-, -ува-, -юва-, -ив-); чергування суфіксів у корені слова; чергування звуків у коренях слів; зміна наголосу, а також суплетивні форми: *говорити – сказати*; *брати – взяти* тощо.

Нещодавно у мовознавстві переважала думка, що категорії виду немає ані в германській, ані в романській групах мов і що ця категорія була притаманна лише давній грецькій та слов'янським мовам. В.С. Виноградов і І. Г. Милославський [1986, 86-94] зазначають, що видове забарвлення в іспанській мові притаманне часовим формам, а не самому дієслову.

Вчення про вид і протиставлення виду в українській мові є складним і в теоретичному, і в практичному сенсі. Ця категорія ще більше ускладнюється, якщо ми її застосовуємо у германських та романських мовах, наприклад, в італійській. Постає логічне запитання: чи існує категорія виду в італійській мові і, якщо вона відсутня, то як передавати українські (взагалі, слов'янські) видові значення в італійській мові?

Італійська дієслівна система, що є більш розвинена (більша кількість часів: вісім у дійсному способі) ніж українська, передає своїми засобами видові характеристики,

у тому числі й значення українських видів. Треба підкреслити, що аспект (або видові відтінки) в італійській мові не є граматикалізованим.

Типовою рисою української мови є те, що українські дієслова утворюють так звані видові пари, що співвідносяться між собою. Видові пари можуть поєднуватися на основі таких опозиційних ознак: закінченість, завершеність, результативність дії; з іншого боку, спостерігається незакінченість, незавершеність. Групи дієслів за характером вираження видового значення можуть бути також одновидовими і двовидовими.

Дієслова доконаного виду вказують на результат або однократність дії і характеризуються певними граматичними ознаками, а саме - вони не можуть, як правило, виражати дію під час мовлення. Іншими словами, вони не передають значення теперішнього часу. Вони тільки мають значення минулого і майбутнього часів.

Схематично, можна репрезентувати семантичні ознаки видових пар української мови таким чином:

Таб.1

Доконаний вид	**Недоконаний вид**
Початок дії	Дія, яка не реалізувалася
Кінець дії	----------
Однократний вияв дії	Повторення дії
Результативність дії	Тривала не результативна дія

Значення виду також тісно пов'язане із значенням часу. У багатьох мовах вид і час так тісно взаємодіють, що доводиться говорити про єдину видо-часову систему або про наявність у дієсловах цих мов гібридних видо-часових утворень.

Так, в українській та в інших слов'янських мовах, теперішній час доконаного виду використовується у значенні майбутнього часу («Я напишу» є семантично майбутнім часом, але граматично — теперішнім). У східно- і західнослов'янських мовах вид розрізняється лише в минулому й майбутньому часах, а тому форми теперішнього часу виявляються поза аспектуальними протиставленнями. Кожне дієслово видової пари утворює свою систему часових форм: дієслова недоконаного виду утворюють форми усіх трьох часів, а дієслова доконаного виду – лише форми минулого й майбутнього часу [Плющ 2005, 270-273].

Відтворення українських видових значень в італійській мові

Відсутність формально вираженої граматичної категорії виду в італійській мові компенсується різними засобами. Італійська часова система містить у собі поняття про обмеженість і необмеженість часу дії, його тривалості й однократності, кратності та пунктуальності та ін. У цих протиставленнях, як згадано вище, безсумнівно містяться елементи аспектуальності.

Багато італійських граматистів вважають, що, за винятком простої форми минулого часу (*passato remoto*), усі інші прості часи означають дію незавершену, а точні-

ше – у них відсутня вказівка на обмеженість часу дії. З аспектуальної точки зору ці форми виражають відтінки недоконаного виду. Навпаки, всі складні часові форми і простий минулий час передають обмежену в часі й закінчену дію. Тому в їх часових формах містяться відтінки доконаного виду.

Звичайно, якщо порівняти українські тексти з їх перекладами італійською мовою, можна виявити численні випадки відсутності прямих еквівалентів типу «доконаний вид – складний час» і «недоконаний вид – простий час». Проте загальний принцип залишається правильним, тобто опозиція між простими й складними часами надає італійській мові можливості для вираження видових, аспектуальних відтінків.

Варто підкреслити, що в італійській мові видовий відтінок властивий часовим формам і системі часів дієслова, а не самому дієслову. В українській мові видова характеристика закладена у дієслові в його первісній інфінітивній формі. В італійській мові також поширені аналітичні дієслівні конструкції: звороти, перифрази. Багато з них пов'язані з передаванням видових відтінків.

Так звані «інхоативні» (починальні) конструкції з дієсловами *cominciare, iniziare, principiare* + прийменник ***a*** + інфінітив, які вказують на початок дії, також містять видові відтінки. Зауважимо, що в українській мові дієслова, що передають значення початку дії, вимагають інфінітива недоконаного часу.

В італійській мові, категорія виду не є граматикалізованою. Дія може вважатися завершеною чи в процесі розгортання, чи у відношенні до свого результату. Порівняємо такі фрази:

1. *Lisa tornò dal padre – Ліза повернулася до батька*;
2. *Lisa tornava a casa – Ліза повертала додому*;
3. *Lisa è tornata dal padre – Ліза повернулась до батька*;

Якщо зіставимо і проаналізуємо попередні фрази, то спостерігаємо, що, у першому випадку, маємо завершену дію у минулому (перфект/доконаний вид), який в італійській мові виражається через простий минулий час «passato remoto»; у другому прикладі, дія розглядається в її розгортанні, тому маємо в італійській мові недосконалий минулий час або імперфект, що збігається з українським недоконаним видом; у третьому прикладі, дія також завершена і передається, у цьому випадку, українською мовою дієсловом доконаного виду, але італійський «passato prossimo» (складний минулий час), на відміну від простого минулого («passato remoto»), виражає минулу дію ще пов'язану з теперішнім часом. Подібна ситуація спостерігається з іншими італійськими складними минулими часами дійсного способу: *trapassato prossimo* і *trapassato remoto*. У цій статті подальші аспекти минулого часу італійської мови ми не розглядаємо.

Ще характерним для сучасної італійської мови, особливо для його розмовного варіанта, є вживання «прогресивного виду», вираженого з конструкцією *stare* + *gerundio* (герундій) наприклад, *Maria* ***stava tornando*** a casa – Марія повертала додому; *Maria* ***sta tornando*** *a casa* – Марія повертається додому; *Carlo* ***stava scrivendo*** *la lettera* – Карло писав лист; *Carlo* ***sta scrivendo*** *la lettera* – Карло пише лист; тощо. Зазвичай наведені приклади у «прогресивній» формі можна також передати італійською мовою зі простими формами теперішнього часу та імперфекту, пор.: *Carlo scrive la*

lettera – Carlo sta scrivendo la lettera = Карло пише лист. З погляду італійської граматики не має граматичної відмінності між обома формами; проте, на рівні семантики, мовець краще відчуває процес дії, коли використовується «прогресивна форма».

Подібним способом, англійська та іспанська мови, також виділяють, так званий, *прогресивний* вид (англ. *progressive* або *континуатив*, англ. *continuous*). Зауважимо, що поняття «прогресивний» запозичене саме із англійської мови. Цей вид означає дію у процесі її здійснення у конкретний момент часу (англ. *Maria was going home; Charles is writing a letter*; ісп. *estoy escribiendo* «я пишу у цей момент»). Він протиставлений у різних часах, станах та інфінітиві «загальному» виду (непрогресиву).

Крім таких не складних випадків, представлених вище, суттєві труднощі можуть виникати при перекладі текстів італійських дієслівних конструкцій українською мовою. Це залежить від вибору часів, які, як відомо, є більш численними в італійській мові і які виражають хронологічне відношення. Контекст і правило узгодження часів (пор.: лат. *consecutio temporum*), типове для італійської граматики, допомагає уникати помилок щодо правильного вживання категорії часу.

Отже, в українській мові, категорія виду є граматикалізованою і від неї залежить форма часу, на відміну від італійської, де функція аспектуальності пов'язана з більш артикульованою дієслівною системою, а відтінки виду розподіляються в різних формах минулого та майбутнього часу і в опозиції між простими та складними формами часу.

1. *Виноградов В.С.,* Милославский І.Г. Сопоставительная морфология русского и испанского языков / В.С. Виноградов, І. Г. Милославский. – М., 1986. 2. *Гак В.Г.* Сравнительная типология французкого и русского языков / В.Г. Гак. – М.,1989. 3. *Кочерган М.П.* Основи зіставного мовознавства / М.П. Кочерган. – К., 2006. 4. *Маслов Ю.С.* К основаниям сопоставительной аспектологии. // Вопросы сопоставительной аспектологии. – Л., 1978. 5. *Мельчук И.А.* Курс общей морфологии. – М. – Вена, 1998. –Т.2. 6. Сучасна українська літературна мова. За ред. М.Я. Плющ. – К., 2005. 7. *Dardano M.,* Trifone P. Grammatica Italiana con nozioni di linguistica. – Bologna, 2005. 8. *Straniero F.* Elementi di grammatica contrastiva russo-italiano, – Roma, 2008.

Дубенко О.Ю., к. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ФАКТОР МОВНОЇ МАТРИЦІ В ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті представлено аналіз явищ граматичної метафоризації і граматичної персоніфікації як закономірності побудови поетичного мовлення у тих мовах, які мають категорію граматичного роду. Перетворення граматичного роду на рід поетичний, що відбувається в поетичному тексті, призводить до вибудовування специфічної за своїм ґендерним складом поетичної картини світу, яка визначається граматикою відповідної мови.

Ключові слова: *граматична метафоризація, граматична персоніфікація, мовна матриця, поетична картина світу.*

В статье анализируются явления грамматической метафоризации и грамматической персонификации как закономерности построения поэтической речи в тех языках, которые имеют категорию грамматического рода. Превращение грамматического рода в род поэтический, происходящее в поэтическом тексте, приводит к созданию специфической по своему гендерному составу поэтической картины мира, которая определяется грамматикой соответствующего языка.

Ключевые слова: *грамматическая метафоризация, грамматическая персонификация, языковая матрица, поэтическая картина мира.*

The article deals with the phenomena of grammatical metaphorisation and grammatical personification as regulations of poetic speech in those languages which possess the grammatical category of gender. The transformation of grammatical gender into a poetic category leads to the emergence of a specific gender make -up of the poetic mapping of the world which is predetermined by the grammar of the corresponding language.

Key words: *grammatical metaphorisation, grammatical personification, language matrix, poetic mapping of the world.*

Проблема розкриття виражальних можливостей граматичного роду в художньому тексті порушувалася в багатьох класичних працях з філології Л. Щербою, В. Виноградовим, О. Потебнею та іншими. Перспективним видається її розгляд з позиції співвіднесення мовної та поетичної картин світу: насамперед, зумовленості поетичного бачення наявними у мові схемами родової належності речей. З огляду на те, що в основі поетичної творчості лежить накладення семантичного континууму на дискретні складові буття, одним з найпотужніших інструментів поета є метафора як ототожнення різнокатегоріальних речей і явищ. При цьому у процесі поетичної метафоризації вмикається механізм, який можна було б назвати ефектом матриці. Він полягає у тому, що зведення двох сутностей у складі метафоричного виразу регулюється не лише семантикою слів, що позначають ці сутності, але й схожістю їхніх формальних характеристик, адже чим багатограннішим, а внаслідок цього повнішим,

буде метафоричне ототожнення, тим більшої поетичної переконливості воно набуватиме. І оскільки форма слова, яке позначає тему метафори (означуване), задає особливості словесної форми образу метафори (означнику), сполучення слів у межах метафори відбувається, у кінцевому рахунку, за лекалами мовної картини світу. Саме тут відбувається процес перетворення певних граматичних і фонологічних особливостей мовних одиниць на значущі складники поетичного бачення світу. Можливості цього процесу обмежені тими можливостями, які надає для такого смислотворення граматична або фонетична структура певної мови. Скажімо, для англійської мови метафоричне ототожнення двох сутностей на рівні лексичного значення може набувати довершеності, навіть певної стереоскопічності, за рахунок схожості фонологічної структури слів, що позначають ці сутності, утворюючи таким чином не лише семантичну, але й фоносемантичну єдність. Граматика української мови відкриває ще один вектор ототожнення – перетворення граматичного роду слів, що сполучуються у метафоричному виразі, на рід поетичний. Тому у мовах, які мають категорію граматичного роду, гомогенність родових характеристик означувального та означника метафоричного виразу стала нормою поетичного мовлення, відхилення від якої сприймається як дисгармонійність, певною мірою неповноцінність, недосконалість поетичного вираження. Адже частиною процесу метафоричного ототожнення стає за таких умов і персоніфікований граматичний рід слів, які виступають у ролі теми та образу метафори. Отже, рід означника, як правило, незмінно віддзеркалює рід означуваного:

Чоловічий рід:
*Холодний **обрій** – синій **змій***
В своє залізне коло владно
Узяв цей світ. *[Мисик 1987, 41]*

Жіночий рід:
*Прослалась **ніч** – розкрита **готовальня***
З рейсфедером і циркулем зірок. *[Стус 2006, 527]*

Середній рід:
Ніч
*Знесла **яєчко** тепле – **сонце**.* *[Мисик 1987, 53]*

Принцип граматичної метафоризації набуває особливої наочності, коли контрастність різних за родовими характеристиками метафоричних виразів підкреслено у поетичному тексті синтаксичним паралелізмом:

***Земля** чорніє, наче **доля**,*
*а **край** кострубиться, як **мрець**.* *[Стус 2006, 300*]

Таким чином, надзвичайно поширена в українській поезії лексика жіночого роду, можна сказати, кількісно подвоюється внаслідок дії законів граматичної метафоризації.

При цьому темою та образом метафоричного виразу можуть виступати не лише слова чоловічого або жіночого роду, які несуть в собі символіку відповідно чоловічого і жіночого начала завдяки оживленню в поетичному тексті граматичного роду слів, але й безпосередньо чоловічі й жіночі образи: батька, брата, матері, коханої, дівчини,

сестри і т.п. Цей поширений у художньому мовленні різновид метафори є відомим під назвами уособлення або персоніфікації, антропоморфізму, анімізму. Саме на прикладі граматичної персоніфікації, особливо виразно проявляються закони поетичного оживлення, що спрацьовують у річищі відповідних мовних матриць. Потрібно зазначити, що вищенаведені персоніфікатори сполучаються із широким спектром важливих для поетичного універсуму понять, що належать, насамперед, до царини природи (пори року, природні явища, дерева та рослини). Ще одним надзвичайно типовим матеріалом для персоніфікації в чоловічих та жіночих образах виступають абстрактні поняття як позитивного, так і негативного змісту: *спокій, душа, любов, віра, мета, смерть, самотність, журба, доля, поезія* і т. д. Нарешті, чоловічі і жіночі образи можуть виступати персоніфікаторами для неживого об'єкту чи навіть субстанції.

Як свідчать результати дослідження, проведеного на поетичному матеріалі загальним обсягом 3500 сторінок, внаслідок дії закону граматичної персоніфікації корпус вихідного матеріалу для персоніфікаторів жіночого роду виявляється набагато чисельнішим, ніж для персоніфікаторів чоловічого роду:

Чоловічий рід	Жіночій рід
Світ, всесвіт, спокій, вечір, вітер, дощ, місяць, ліс, Дніпро, клен, папір, сніг.	*Природа, земля, планета, Україна, нива, ніч, весна, осінь, зима, зоря, темінь, зірка, Десна (ріка), любов, віра, душа, смерть, журба, туга, біда, самотність, тривога, мета, поезія,творчість, воля, правда,справедливість, луна, конвалія,азалія, яблунька, вільха, береза, липа, Фергана, ртуть.*

Відповідно до кількості понять, що персоніфікуються, ширшим є й коло «жіночих» персоніфікаторів. Тут виділяються загальнородові персоніфікатори (*жінка, дівчина*) та персоніфікатори, що конкретизують жіночий образ. Останні представлені персоніфікаторами: а) з семою родинного зв'язку (*мати, дружина/жона, сестра, дочка* і т.п.); б) з семою пристрасно-любовного зв'язку (*коханка*); в) з семами більшої, ніж у попередніх випадках, емоційної віддаленості від об'єктів, явищ та понять, що піддаються персоніфікації (*господиня, ворожка, розлучниця, циганка, вакханка, німфа* і т.п.). Натомість серед персоніфікаторів чоловічого роду не спостерігаються такі, що мають загальнородові значення, а наявні «чоловічі» означники належать лише до двох підрозділів тих персоніфікаторів, які конкретизують образ: з семою родинного зв'язку (*батько, брат*) та зі значенням певної емоційної віддаленості від персоніфікованої сутності (*гість, кочовик, циган, витязь, джентльмен*).

По суті, такий широкий спектр персоніфікаторів означає представленість в українській поезії фемінності як такої у всіх її можливих іпостасях. У виразах із загальнородовими персоніфікаторами констатується жіноча сутність певного об'єкту, поняття чи явища, які наділяються відповідними «родовими» жіночими характеристиками:

Цвіте азалія, мій друже Ушаков,

У мене на вікні, вкінці старого року,

І я люблю її, як дівчину жорстоку,
Що після довгих мук дарує нам любов. [Рильський 2005, 134]

Це – любов. Вона як жінка
крутостегна. [Стус 2006, 82]

Усі персоніфікації, що вибудовуються на стосунках родинного або любовного зв'язку, можна поділити на дві категорії. До першої з них належать ті, в яких персоніфікована сутність співвіднесена з певним об'єктом, поняттям або явищем, з котрим вона перебуває у метафоричному родинному або любовному зв'язку. Як правило, на перший план тут виходить ідея внутрішньої спорідненості, хоча, безумовно, створювані у такий спосіб образи збагачують поетичну картину світу фемінними і маскулінними рисами:

І з тривогою обнявся
Спокій чистий та розумний
Із сестрою – старший брат. . . [Рильський 2005, 80]

Вже чорний сон шлюбується з бідою! [Стус 2006, 206]

Проте більш потужну поетичну семантику виявляють ті персоніфікації, в яких персоніфіковані сутності пов'язуються родинним або любовним зв'язком з авторським «я» або ж представлені абстрактно, без співвіднесення з тими, з ким вони споріднені чи зашлюблені:

Моя жалка самотносте! Сестро!
Моя віками долана прамати!
Ти не живеш, а вчишся помирати. [Стус 2006, 269]

Мов жона – тонка, колисла –
нива хліб зернить. [Тичина 1990, 160]

Особливе авторське ставлення до жіночого образу передбачає і використання персоніфікатора «коханка», який дозволяє актуалізувати семи фемінності і палкого любовного зв'язку:

З усіх коханок дайсь єдиній – вірі,
що зраджує і любить навмання. [Стус 2006, 390]

Ти – Адам. Журба – твоя коханка,
а земне тяжіння – то любов. [Стус 2006, 38]

Перелічені групи персоніфікаторів доповнюються цілою галереєю жіночих образів більш віддалених емоційно від авторського «я» – від дбайливої господині до розпусниці або відьми:

Це ж осінь, як розумна господиня,
В засіки зерно запашне склада… [Рильський 2005, 19]

В вінку з огнів, в огні квіток
Любов – вакханка п'яна… [Рильський 2005, 178]

а відьма доля розпустила патла
і щось не своїм голосом кричить. [Стус 2006, 511]

Прости мене,
поезіє, розлучнице-ворожко. [Стус 2006, 195]

Отже, завдяки дії таких законів художнього мовлення як граматична метафоризація та граматична персоніфікація, поетична картина світу набуває того ґендерного профілю, який визначається ґендерним профілем мови, оскільки питома вага маскулінних або фемінних образів безпосередньо пов'язана з належністю слів, що позначають найбільш важливі для художнього осмислення об'єкти і поняття, до чоловічого або жіночого граматичного роду.

1. *Мисик В.О.* Серед сонячної повені. Поезії, переклади, прозові твори / В.О. Мисик – К.: Радянський письменник, 1987. – 383 с. 2. *Рильський М.Т.* Лірика / Передмова І.Ф. Драча./ М.Т. Рильський – К.: ВАТ «Видавництво Київська Правда», 2005. – 240 с. 3. *Стус В.* Час творчості / Dichtensezeit / Післямова Стуса Д.В. / Василь Стус – К.: Дніпро, 2005. – 704 с. 4. *Тичина П.Г.* Сонячні кларнети: Поезії / П.Г. Тичина. – К.: Дніпро, 1990. – 399 с.

Дурманенко А.М., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ФРАНКОМОВНІ ПЕРЕКЛАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТЬ

Статтю присвячено аналізові перекладів творів сучасної української літератури французькою мовою.

Ключові слова: *сучасна українська література, франкомовний світ, культурний контекст, переклад.*

Статья посвящена анализу переводов произведений современной украинской литературы на французский язык.

Ключевые слова: *современная украинская литература, франкоязычный мир, культурный контекст, перевод.*

The article is devoted to the analysis of translations of the works of contemporary Ukrainian literature into French.

Key words: *contemporary Ukrainian literature, French speaking world, cultural context, translation.*

Якщо українська історія у світі вже досить відома, якщо інформацію про українських поетів і письменників знайти можна, то переклади українських класичних і сучасних авторів іншими мовами до останнього часу з'являлися рідко і їх було мало. Залишається українська література «terra incognita» і для франкомовної аудиторії.

Досліджуючи українсько-французькі літературні відносини у XX-XXI століттях, можна назвати кілька спроб познайомити франкомовний світ з українською художньою літературою.

У 1921 році Михайло Грушевський підготував Антологію української літератури до середини XIX ст., що охоплювала українську літературну спадщину різних часів від періоду XI ст. до творів Тараса Шевченка включно. Укладена разом із донькою К. Грушевською з передмовою відомого славіста А. Мейє, Антологія вийшла мізерним тиражем і вже давно неможливо її знайти в друкованому вигляді. На щастя, з відсканованим примірником оригіналу ще можна ознайомитись на сторінках французьких Інтернет-джерел.

Відвідавши Галичину та радянську Україну, французький славіст Антуан Мартель зацікавився нашою країною та присвятив їй хроніку в журналі la Revue des Etudes Slaves, а також зініціював доповнене перевидання Антології М. Грушевського. Так, 1928 року у Бельгії видавництво "La Nervie" в IV–V і VII випусках бельгійсько-французького літературного журналу "La Nervie" із матеріалами про Україну та українську літературу перевидало згадану Антологію з деякими доповненнями Антуана Мартеля.

У 1947 році вийшла книга французької перекладачки, славіста Марі Шеррер "Українські думи козацької доби". В книзі перекладачка досліджує джерела та історію народних пісень про боротьбу козаків проти мусульман, а також поруч з французьким перекладом подає українські оригінали 18 дум — "Невільники", "Плач невільника", "Маруся Богуславка", "Самійло Кішка", "Олексій Попович" та інші.

Після другої світової війни в 1949 році виходить у світ переклад французькою мовою Сюзанни Давон роману Володимира Винниченка "Нова заповідь", який був високо оцінений критикою.

1961 року з'являється "Сад Гетсиманський" Івана Багряного перекладений французькою мовою емігрантом та другом Леніна Григорієм Алексинським. Роман справив сильне враження і на критиків, і на читачів. Зіставивши французький переклад роману з оригіналом, не можна не помітити несподіване – майже четверта частина тексту І. Багряного в перекладі була відсутня! В такому пошматованому, «розіп'ятому», вигляді "Сад Гетсиманський" потрапив до рук франкомовного читача. Це стало однією з причин того, чому роман І. Багряного не мав у Франції «ефекту Солженіцина», який лише через багато років після перекладу українського твору змінив ставлення Заходу до СРСР, змусив його визнати злочинність радянської влади [5].

Засноване на чужині в 1938 році незалежне підприємство з чітко окресленою національною приналежністю – Перша Українська Друкарня у Франції (Première imprimerie ukrainienne en France, PIUF), зробило чимало для ствердження українознавства у Франції. Перша Українська Друкарня у Франції видавала не лише періодич-

ні видання українською мовою про політику, культуру та громадське життя України, не лише літературні твори українських митців українською мовою, а й переклади цих творів французькою мовою. 1964 року у ній було видано за редакцією К. Угрин та А. Жуковського збірник статей та перекладів 22 віршів Тараса Шевченка "Тарас Шевченко (1814-1861). Життя та творчість". В 1965 році побачив світ збірник 18 поезій Євгена Маланюка у перекладі Мирослави Маслов та Ольги Репетило. У 1967 році Мирослава Маслов представила зібрання творів українських шістдесятників "Нова літературна хвиля в Україні". У 1970 році Перша Українська Друкарня публікує повість Михайла Коцюбинського "Тіні забутих предків" у перекладі Жана-Клода Маркаде, з передмовою Марі Шеррер. І вже у 1985 році читачі мали змогу познайомитися з твором Олеся Бердника "Зоряний корсар. Збірник вибраних творів" у перекладі Калени Угрин.

1964 року під егідою ЮНЕСКО до 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка було видано малий "Кобзар", ілюстрований автопортретом та кількома малюнками поета, в перекладі французькою мовою Ежена Гійвіка, з передмовою М. Рильського та О. Дейча [Чередниченко 2005, 171].

Великий внесок у розвиток українсько-французьких літературних взаємин належить французькому літературознавцю і перекладачу Емілю Крюба, який досліджував творчість українських письменників кінця XIX – початку XX ст. Е. Крюба переклав французькою мовою вірш "Каменярі" І. Франка, який було надруковано 1966 року з нагоди 110-ї річниці від дня народження письменника, а також повість "Тіні забутих предків", новели "Поєдинок", "На камені", "Цвіт яблуні", "Він іде", "Intermezzo" та "Що записано в книгу життя" М. Коцюбинського, опубліковані 1971 року окремою книжкою "Nouvelles" видавництвом "Дніпро". Як дослідник-українознавець Е. Крюба багато зробив для знайомства французької громадськості з українською літературою і культурою, про що свідчать його праці "M. Kocjubynskyj et la prose ukrainienne de son temps", представлена як докторська дисертація у 1974 році в Паризькому університеті, а надрукована окремою книгою 1982 року, а також "Національне та культурне відродження в Україні в 1917-1930 рр." (1989), у співавторстві з ученим-філологом Аркадієм Жуковським [Яцків 2008, 311].

1974 року виходить друком автобіографічна повість "Більмо" українського дисидента Михайла Осадчого у перекладі Калени Угрин, якій завдячуємо перекладами творів багатьох українських авторів: Тараса Шевченка ("Заповіт" якого у її перекладі вважається найближчим до оригіналу і найкращим), Лесі Українки, Олени Теліги, Василя Симоненка та Івана Дзюби, переклад книги "Інтернаціоналізм чи русифікація?" якого побачив світ у 1980 році.

У 1974 та 1976 роках опубліковано перекладені французькою мовою професором Делаварського університету Рене Кулет дю Гардом збірки поезій "Завойовники прерій" та "Жар-птиця" українського поета та перекладача з когорти національно-визвольних бійців Яра Славутича, який, перебуваючи в еміграції, взяв на себе відповідальну місію захисника і вільного (від загроз репресій сталінщини) речника української нації.

Про роман Василя Барки "Жовтий князь" в Україні ніхто навіть не довідався, зате зарубіжна критика відгукнулася на нього досить прихильно. У 1981 році вийшов переклад цього роману французькою мовою, який зробила Ольга Яворська для престижного видавництва "Галлімар". Цьому виданню сприяв відомий французький письменник П'єр Равіч, що написав до нього передмову. Серед відгуків тогочасної французької преси на цей твір були такі: «Добра книжка. Страшна книжка... Великий трагічний твір, який абсолютно варто прочитати...» "Арт Прес"; паризький часопис "Ле Монд" назвав "Жовтого князя" «найкращим твором у повоєнній Європі на одну з найважчих тем»; «Організовані українці повинні висунути майстра художнього слова на кандидата Нобелівської нагороди» "Ля Нувель Ревю Франсез".

У 1993 році Олесь Маслюк перекладає французькою збірку новел "Дорога і ластівка" Миколи Хвильового, неперевершеного майстра малої прозової форми, який витворив власний стиль, своєрідний різновид лірико-романтичної, імпресіоністичної новели, на середину двадцятих років став визнаним лідером цілого літературного покоління і був незмінним детонатором гострої критичної полеміки про шляхи розвитку пореволюційної української культури.

З українськими казками та легендами франкомовний читач може познайомитися у збірці "Українські казки та легенди", яку уклала та переклала Галина Кабакова у 1999 році і яка була перевидана у 2009; та збірці "Російські і українські казки" (1999) за редакцією Олександра Афанасьєва, Марко Вовочок та Івана Тургенєва, яку переклав на французьку мову Мішель Кадо.

У Бельгії українську літературу пропагував Андрій Свірко (1920–1994), який активно виступав у галузі художнього перекладу в кінці 60-х і на початку 70-х рр., відтворюючи французькою твори Лесі Українки, Івана Франка та Тараса Шевченка (на жаль, задуманий переклад віршів Тараса Шевченка так і залишився незавершеним – перекладач помер 1994 року; комп'ютерний варіант його перекладів творів Т. Шевченка, як він сам стверджував, потребував ще додаткового редагування). Художні переклади А. Свірко супроводжував власними критичними розвідками про життя і творчість українських письменників і друкував, переважно власним коштом, у брюссельських видавництвах [Кравець 2006, 202].

Також сприяв ознайомленню франкомовних читачів з українською поезією і Роман Бабовал (1950-2005) – український і французький поет та перекладач з Бельгії. У 1996 році Роман Бабовал переклав та видав книгу поезій Ігоря Калинця в двох томах "Коронування опудала". Ця книга побачила світ з приводу і в рамках п'ятої "Biennale Internationale de la Poésie Nord / Pas-de-Calais", виключно присвяченої поезії Східної Европи (20-22 вересня 1996 року). Багато перекладів сучасних українських поетів французькою мовою Романом Бабовалом було опубліковано в бельгійській франкомовній літературній пресі.

Чимало для поширення української літератури у світі було зроблено і безпосередньо у Києві. Українське видавництво художньої літератури "Дніпро" у радянський час входило до п'ятірки найбільших видавництв світу і експортувало книги до 110 зарубіжних країн. Щороку у видавництві видавали 250-255 назв книг загальним накладом близько 14 мільйонів примірників. Також видавництво "Дніпро" сприяло

становленню української школи художнього перекладу. Загалом були перекладені книги з понад 100 іноземних мов. Існував при видавництві і відділ, де працювали кілька фахівців, що складали редакцію перекладів української літератури на іноземні мови. Серед франкомовних перекладів української літератури того часу можна назвати: кіноповість Олександра Довженка "Зачарована Десна" (1972), перекладену Женев'євою Кофман, повість Ольги Кобилянської "Земля" (1973) у перекладі Жінет Максимович, збірку "Тарас Шевченко. Вибрані твори" (1978) у перекладі Анрі Абріля, Олександра Карвовського, Ніни Насакіної, Казимира Шиманського, збірку поезій Лесі Українки, перекладену у 1978 році Анрі Абрілем, "Вибрані твори" (1979) Павла Тичини у перекладі Анрі Абріля з передмовою О. Гончара, повість Івана Франка "Захар Беркут" (1981) у перекладі Івана Бадича та збірку новел Романа Іваничука, яку переклала у 1983 році Жінет Максимович.

Своєрідним містком у справі ознайомлення франкомовного читача зі здобутками української літератури були періодичні видання.

Для збереження етнічної й культурної самобутності українці Франції засновують мережу громадських організацій і установ, випускають періодичні видання, знайомлячи зарубіжних читачів із життям, історією, культурою, літературою українського народу та сприяючи розвитку франко-українських контактів, популяризації духовних цінностей України у світі. Так, інформація про Україну та українську літературу (зокрема переклади творів українських митців) друкується в наступних періодичних виданнях: "La Revue Prométhée", що його випускав (1938–40) О. Шульгин, "L'Est Européen" (з 1962), редактор В. Косик; "Echos d'Ukraine" (1962–69), орган Французько-Українського Товариства "Cercle d'Etudes Franco-Ukrainiennes", редактори М. Татаруля і К. Митрович; "Bulletin Franco-Ukrainien" (1959–70), редактор К. Лазовінська; "Echanges" (з 1971) редактор К. Угрин.

Французькі переклади поезій Тараса Шевченка, Василя Стуса, Юрія Тарнавського, здійснені відповідно Луї Арагоном, Олафом Едерою, Олесем Маслюком, зустрічаємо і у французьких журналах "Les Lettres Françaises" (№557, 1955), "Continent" (1989), "La Reviste" (1994), "L'intranquille" (№4-5, 1999).

Журнал "Тисяча нових новел" (Les milles nouvelles nouvelles) виходив у Парижі й публікував французькою мовою щомісяця десять найкращих новел світової літератури. У 1911 р. (№ 21) журнал публікує в перекладі М.Рудницького новелу "В монастирі" М. Яцківа – молодого представника українського модернізму, а в 1912 р. (№ 25) – новелу В. Стефаника "Злодій".

З ініціативи керівництва дипломатичної місії УНР у Парижі виходить газета "France et Ukraine" (1920−1922) для пропаганди у Франції відомостей про Україну, її історію та культуру. До складу редакційної колегії видання входили французький славіст, літературознавець і перекладач Фернанд Мазад, вчені Ілько Борщак, Федір Савченко та Михайло Рудницький. На сторінках газети М. Рудницький систематично публікує статті про українське мистецтво, літературу, критичні розвідки про письменників і поетів, переклади їхніх творів. У 5 номері газети у рубриці "Українське мистецтво. Легенди та міфи України" доктор філософії та філології Ежен Гінс зна-

йомить франкомовного читача з українським фольклором, подаючи у власному перекладі українські християнські перекази [Яцків 2008, 309].

Серед корифеїв української літератури газета "France et Ukraine" друкує переклад новели М. Коцюбинського "В дорозі", у перекладі Л. Галафрея новелу "Серп" М. Яцківа.

Серед зарубіжних популяризаторів української літератури, важливу роль відіграв польський і німецький літературознавець Артур Зеліб (1878−1958), який видавав у Лозанні з 1915 р. журнал "La Revue Ukrainienne", де знайомив франкомовних читачів Західної Європи з публіцистичними працями українських учених: М. Драгоманова, М. Костомарова, М. Грушевського, В. Дорошенка, Є. Бачинського та інших, а також збирав розвідки про Україну в іноземній періодиці, маючи за мету, в міру своїх сил, «помогти Україні вийти на широку арену Європи, бо ж культура українська дійсно заслуговує на те, щоби її знали в Європі» [Яцків 2008, 310]. У його перекладі на сторінках журналу друкуються і новели В. Стефаника "Вечірня година" та "Похорон".

Французький літературний журнал "Revue des Deux Mondes" – один з найкращих і найвпливовіших французьких літературних журналів, заснований в 1831 році в Парижі швейцарським друкарем Франсуа Бюлозом, також сприяв поширенню відомостей про Україну та її культуру франкомовною аудиторією. Журнал виходив двічі на місяць і з самого початку був зорієнтований на інтелектуальну еліту Франції, вирізнявся серйозністю, ґрунтовністю і глибиною публікацій та давав широку панораму європейського суспільного та культурного життя. Саме зі сторінок цього видання франкомовні читачі мали змогу дізнатися про Україну та ознайомитися з творчістю українських письменників, з яких першим у журналі у 1876 році було опубліковано вірш Тараса Шевченка "Мар'яна-черниця", перекладений французькою Емілем Дюраном.

Отже, можна впевнено стверджувати, що творчість українських письменників кінця XIX – XX ст. стала відомою у Франції передусім завдяки старанням самих українців, емігрантів та просто небайдужих до України і української літератури письменників, перекладачів, літературознавців, етнографів, науковців, які прагнули представити українську культуру європейським читачам.

Потреба представлення України, її культури, мови та літератури франкомовному світові не втратила актуальності і у наш час.

У XXI столітті першим проторував шлях до франкомовної аудиторії український автор Андрій Курков, який на сьогодні вже набув певної популярності. Андрій Курков – найбільш успішний та плідний сучасний український белетрист, який пише свої твори російською мовою. Його книжки перекладено англійською, німецькою, французькою, іспанською, голландською, турецькою та іншими мовами. Він – єдиний автор із СНД, твори якого потрапили до першої десятки європейських бестселерів.

Книжки Андрія Куркова, видані французькою мовою видавництвом Liana Levi, отримали схвальні відгуки франкомовних читачів та критиків: "Смерть постороннего" (2000) більш відома під назвою "Пикник на льду", перекладена з російської Наталі Амаржьє; перекладені Крістіною Зейтунян-Бєлоус "Добрый ангел смерти" (2001) та "Милый друг, товарищ покойника" (2002); "Закон улитки" (2004) у перекладі На-

талі Амаржьє; “Последняя любовь президента” (2005), перекладена Ані Епельбвен; перекладені Полем Лекесном “Ночной молочник” (2010) та “Рождественский сюрприз” (2010).

Другим сучасним українським письменником, з яким знайомився французький читач, був Юрій Андрухович. У 2004 році видавництво Noir sur Blanc друкує переклад французькою мовою книги Анджея Стасюка та Юрія Андруховича “Моя Європа”, яка представляє собою два есеї про найдивнішу частину світу польського і українського письменників під однією обкладинкою. Есей Анджея Стасюка називається “Корабельний щоденник”, Юрія Андруховича – “Центрально-східна ревізія”, кожен з яких є «книгою спостережень» над нинішніми особливостями європейського культурно-історичного ландшафту та спробою гранично відвертого осмислення свого власного «часу і місця».

2007 року французькою мовою з’являється “Московіада” Ю. Андруховича у перекладі Марії Маланчук, а вже 2008 року Ірина Дмитришин перекладає французькою його роман “Дванадцять обручів”.

Чималий внесок в ознайомлення франкомовного читача зі здобутками української літератури зробило Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Франції, яке, за сприяння Українського міжнародного комітету з питань науки і культури при НАН України, підготувало публікацію видавництвом ім. Олени Теліги у 2004 році “Антології української літератури XI – XX ст.”. Редакційна колегія Антології, до якої увійшли М. Кадо, А. Жуковський, В. Коптілов, Е. Крюба, І. Попович, намагалася на 1202 сторінках збірки якнайширше охопити цілість української літератури від зародження до сучасності. І хоча укладачі прагнули подати якнайновіший загальний огляд української літератури, вибір представлених творів та уривків залежав від наявності перекладів, тому деяких видатних представників українського красного письменства включити до Антології не вдалося [Жуковський 2005, 143]. На жаль, маємо також констатувати, що невеликий наклад цього видання навряд чи зробить його доступним для широкого загалу читачів.

У 2006 році виходить ще одна збірка творів українських авторів, підготована Іриною Дмитришин “Україна очима українських письменників: з кінця XIX до першої половини XX століття”. Хоча обсяг збірки менший за Антологію (всього 290 сторінок), І. Дмитришин на її сторінках представила франкомовному читачу твори нових, раніше неперекладених авторів (Марка Черемшину, Степана Васильченка, Антіна Крушельницького, Григорія Косинку та Віктора Домонтовича), уривки відсутніх в Антології творів, а також запропонувала свої переклади вже перекладених раніше творів. Цікаво відзначити, що в книжці упорядник подає і українські оригінали перекладених текстів.

Третім сучасним українським письменником, якого видано французькою мовою, став Любко Дереш. У 2009 році видавництво Stock публікує переклад французькою мовою Оксани Мізерак першого роману молодого автора “Культ”. Згаданий текст на початку прийдешнього тисячоліття набув блискавичного й дуже широкого розголосу, а його автор миттєво став культовим. Можливо, саме тому для перекладу його обрала Оксана Мізерак – директор Українського літературного клубу в Парижі, що має на

меті знайомство французького читача з новими літературними творами українських авторів та популяризацію французької літератури, в якій йдеться про Україну.

Щодо періодичних видань французькою мовою, які ширили знання про Україну у XXI столітті, варто назвати цікаве франкомовне видання газети "Качка" ("Katchka" – "Le canard ukrainien"), яке з'явилось у 2001 році у Франції і концепція якого була в руслі розвитку та зміцнення стосунків України і Франції, а також консолідації молодого крила української діаспори. Проте на даний час видання припинило своє існування.

Як бачимо, певні спроби ознайомити франкомовного читача із новинками книжкового ринку України XXI століття робляться і на полицях французьких книгарень нашу книжку знайти складно, але можна. Прикро, але маємо визнати, що у новітню епоху популяризація здобутків сучасної української літератури дещо збавила оберти. Головним чином це пояснюється відсутністю державної підтримки та заохочення перекладів сучасних українських авторів французькою мовою (як, наприклад, програма "Сковорода" посольства Франції в Україні, спрямована насамперед на переклад французької літератури українською мовою). Адже справа ця не тільки копітка, а й коштовна. Держава не підтримує видавців і перекладачів, а відтак – не сприяє ознайомленню світової спільноти з сучасною українською культурою.

Можливо, саме через брак інформації про нашу країну, через брак доступу до здобутків нашої культури, у французьких джерелах майже неможливо знайти відгуки та критику перекладів французькою сучасних українських творів. Але з кожним днем зростає зацікавлення європейців Україною, її культурою та літературою, а тому при бажанні та доклавши певних зусиль, наша країна зможе гідно репрезентувати себе на міжнародній арені.

1. *Жуковський А. І.* Задумано у Барселоні // Всесвіт. – Київ, 2005. – №1-2. – С. 143-144. 2. *Кравець Я.* Іван Франко у франкомовних перекладах і критиці // Українське літературознавство. – Київ, 2006. – Вип. 68. – С. 194-207. 3. *Чередниченко О. І.* Українїка у франкомовному світі // Всесвіт. – Київ, 2005. – № 5-6. – С. 169-172. 4. *Яцків Н. Я.* Українська мала проза кінця XIX – початку XX століття у французькому літературному контексті // Волинь філологічна: текст і контекст. Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – Вип. 6. – С. 305-315. 5. http://lettresukrainiennes.blogspot.com/

Дядченко Л.С., магістрант,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

МІФОПОЕТИЧНИЙ ПРОСТІР У ЗБІРЦІ «ТРАНСНІСТРІЯ» ТАРАСА ФЕДЮКА

Стаття присвячена розгляду особливостей міфопоетичного простору у збірці Тараса Федюка «Трансністрія». Особлива увага у процесі дослідження приділяється аналізу просторової авторської моделі та символіки.

Ключові слова: *міфопоетика, міфопоетичний простір, символ, архетипний.*

Статья посвящена рассмотрению особенностей мифопоэтики пространства в сборнике Тараса Федюка «Трансністрия». Особое внимание в процессе исследования уделяется анализу авторской модели и символики.

Ключевые слова: *мифопоэтика, мифопоэтическое пространство, символ, архетипный.*

The article considers the features of mythological poetics of chronotope in the book Transnistrija by Taras Fedjuk. The special attention in the process of research is taken for the analysis of chronotopic spatial model and symbolics.

Key words: *mythological poetics, mythological space, symbol, archetypal.*

У поетичному творі, з огляду на величезну кількість уже написаного, важко знайти щось неповторюване, щось оригінальне. Здавалося б, усе можна порівняти. Проте як же бути з міфопоетикою окремого автора? Адже міфопоетичний – це означає власне індивідуальний, такий, що є лише в одного автора. Категорія простору в поетичному творі є простором міфопоетичним, тобто відмінним від звичного географічного простору. З погляду сучасної фізичної науки простір – це дещо абстрактне, відділене від свого наповнення, одна з форм існування матерії, що характеризується об'ємом та протяжністю. Усі його напрями і частини рівнозначні, та навіть самі поняття про будь-який напрям і поділ у такому просторі відносні.

В. Моренець, пишучи про простір збірки Т. Федюка «Трансністрія», зауважив: «Трансністрія – якась невидима, ілюзорна земля, непевний, з погляду європейця, … простір, щось таке, що і є, але як і де? Така цілковита terra incognito, незрозуміла у своїй протяжності кольорова метафора» [Моренець 2010, 176]. Важливим є той факт, що усі попередні збірки простором наближалися до Півдня. І після «Обличчя пустелі», здавалося, південнішим уже нічого не може бути. Однак з'явилася «Трансністрія», у якій чіткіше окреслюється ця фантасмагорична земля:

тут літають наскельні соколи
тут блищать власяниця і мідь
тут нікого ніде і ніколи
і якщо навіть ноги поколеш –
десь далеко позаду болить [Федюк 2007, 13]

Свій простір автор наповнює потрібними йому атрибутами: «*хай би підводи з мішками текли*»; «*хай би під колесом жив чортзна-хто*»; «*хай би була мельничиха собі*».

Проте у сприйнятті міфопоетичному простір є гармонійною рівновагою різних підлеглих частин і має естетичну цінність, а через це доступний відображенню у слові. Простір протилежний не-простору, космос – хаосу як похідне – початковому. У той же час у центрі простору (а міфопоетичний простір має центр) завжди існує неосвоєний космосом хаос – джерело конфліктів. І таким неосвоєним центром у межах Трансністрії є степ, що незайманий і передбачає присутність. Як правильно зауважив В. Моренець, «В степ увіходять» [Моренець 2010, 166]. Але його не можна освоїти, інакше він перестане бути степом: «*степ твій – це просто земля якої багато яка глинобока*»; «*і степ пронизливий наче свист/крила або батога*». Сюди обов'язково повернеться сам ліричний суб'єкт: «*я ще повернусь просто так і все/в свої асканії коли мене самого/як кров ворожу в море понесе*». Другим центром, через який проходить вісь світу, здійснюється зв'язок світу вищого зі світом нижчим.

Федюк дає два плани свого поетичного світу – дальній і ближній. У дальньому, у землях Трансністрії, все існує лише у художньому розумінні, що змушує говорити про невисловиме алюзією, натяком, символом:

а в діжках капуста перець сіль погода
баклажани весь пейзаж і сир овечий
і рушниця на стіні
і ще підвода
що повз нашу хату їде цілий вечір… [Федюк 2007, 18]

Загалом просторову організацію збірки можна окреслити як два центри, які з'єднує шлях, а не дорога. І він стає символом життєвого шляху, а світ ліричного суб'єкта локалізується на небесних світилах: «*дороги не треба йдемо на звізду/ як в воду із мосту*», йдемо туди, де «*присмак пришестя як присмак заліза*». Тут і там. І ліричний суб'єкт цим шляхом подумки сягає до своєї «землі обіцяної». Тобто свідомість ліричного суб'єкта складають два архетипні центри – фізичний та духовний. Обидва міфічні овиди постають у поезії Федюка поза часовими вимірами. Вони не *були,* а *є* у постійно триваючому теперішньому часі. Але автор не пробує об'єднати ці два центри. Цьому опирається сам стиль. Адже одвічне й незаймане, епічне й християнське відтворюються у площині символіки, а звідси простір переходить у моральний вимір: «*…той хто ріже вівцю / той описаний в Біблії буде*».

Натомість ситуативно-житейське, побутове пишеться зі «справжнього» моменту, моменту, що відбувається: *«…в тоскній квартирі у києві на/лівобережній де осінь сумна/й довга як шия жирафа*», «*ти телевізор дивишся/я собі віршик пишу…*». Ще точніше цей мотив виписаний у «Віршах в Трансністрію», де ліричний суб'єкт зізнається: «*я власне колись не назовсім приїхав сюди/якось не насправді…*». І далі: *«…я далеко/простір замерз*» і «*…мене вже не варто /витягувати на собі на південь*».

Там, у конкретній точці часопростору є і великі літери, і розділові знаки: там присутній фізичний та історичний час, є свої початки і свої закономірні фінали, звична логіка подій і конкретика місця.

Чути ангелів пір'я і спів.
Пір'я слів поміж пальці старечі
у квартирі, яку я купив
для ще більшої порожнечі [Федюк 2007]

Міфопоетичний простір невіддільний від предметів, що його наповнюють, і від часу, в якому вони перебувають, оскільки і цінний він їх змістом та взаємозв'язками, що безперервно змінюються. У зв'язку з цим різні і різноцінні напрями у просторі та його частини: Північ – щось холодне, самотнє: «*на півночі взимі де білий день/короткий і шкідливий як цигарка*»; Захід – духовний, культурний, але там і вхід до царства мертвих; Схід – таємничий, авантюрний, той, що закликає до любові. Південь – щось рідне, тепле, своє, це мала батьківщина, у яку весь час подумки вертається ліричний суб'єкт: «*тут сітям байдужа риба а рибі байдужа вода/а хмарам у вольнім небі байдужі і ті і інші/ гарячий погляд гадюки її повзуча хода/ і букви тутешніх поетів окремо від їхніх віршів*». Простору треба бути пізнаним («*нічого не жаль у просторі де вся ботаніка – дріт*»), пройденим, для чого ліричний суб'єкт долає шлях – не мандрівку, а свого роду місію-життя, кожен крок якої символічний (міст, гора, перехрестя, ворота, скеля). Певний сакральний символ повинен бути у центрі простору: «*порубали схід на захід/але кров текла на південь*», щоб утвердити прийняття світу перед Творцем та об'єднання частин простору одним теологічним замислом, визнання жертви Творця, перехід від світу старого до світу Нового, до Трансністрії:

знайти навпомацки тихий рай
притиснути – щоб не утік – ногою
вечір червоним тече через край –
губи розтріскуються під вагою [Федюк 2007, 26].

Навіть якщо у творі немає жодного топоніма, завжди знайдеться щось на зразок таких понять як «дім», «дорога», «кімната», «диван»: «*сніг позняки шабад/стіл виноград маслин*», а якщо спробувати у своїй уяві посунути такий диван, то це викличе «ефект доміно» і поламається вся конструкція.

Ще однією важливою рисою є те, що ліричний суб'єкт, перебуваючи у конкретному просторовому місці, символічно наближається туди, де «*пісок пахне островом/опаловим*», «*де скіфи з румунами/карали Овідія*». Далі настають моменти сумніву: а чи взагалі варто йти і шукати свою загублену Атлантиду?

куди ти дід нечесаний розвідник майбуття
рукописи покреслені і вишите життя [Федюк 2007, 86].

Проте інколи навіть така можливість духовного емігрування стає неможливою і тоді лишається змиритися з тим, що це «*Бог не пустив*», «*ця господня залізна завіса*». Песимізм неможливості дістатися до свого крайнього Півдня посилюється і стає незмінним, бо «*нічого не буде якщо навіть Він/вийде сам на дзвіницю і вдарить у дзвін/і попросить тебе озовися*». Але тут все ж міфопоетичний простір бере гору: він покликаний не руйнувати надії і розчаровувати, а навпаки давати задоволення давнім бажанням – спілкуватися з подібними собі, літати як птах, жити по-іншому. Саме через це, не зважаючи на втому і безнадію, ліричний суб'єкт «*додому жене/цю отару на жодному вітрі/ його костур не з наших дерев/його шлях і печаль – куди хоче*».

Слушно зауважив М. Бланшо: «Поезія – це вигнання, що робить поета блукальцем, вічним блудником, що позбавлений твердої присутності й істинного перебування в цьому світі» [Бланшо 2007, 260]. Міфопоетичний простір покликаний дарувати якщо не спасіння, то втіху і спокій (що не заперечує боротьби). Фінал такого твору завжди приводить в тиху гавань, хоча ніколи – до щастя, до хеппі-енду. Хай навіть це спокій смерті, як у збірці «Хуга»: «*а смерть побуде і мине, тому що все минає*», але цей спокій завжди очікуваний: «*і така благодать /що ж ти скажеш їй, благодаті*».

Але водночас Трансністрія – це бережно виписаний топос без чітких обрисів, у якому «*вітер хмари вечорові жене у вивітрені вапняки випасати*».

Сам ліричний суб'єкт та головні переломні моменти в його житті – поза побутом. Він лише «спостерігає його, інколи втручається в нього, інколи сам одягає побутову маску, але за своєю суттю він до побуту не має відношення і побутом не визначається» [Бахтин 1979, 274]. Ліричний суб'єкт сам переживає виняткові непобутові події, які визначаються рядом: вина – спокута – блаженство. Завжди він проходить через побутову сферу як людина іншого світу. Побут – це нижча сфера буття, з якої суб'єкт намагається вивільнитись, з якою він ніколи не зливається; цим просто здобувається досвід.

Таким чином Трансністрія – це можлива римська провінція, яка римською провінцією ніколи не була; це частина великої Румунії, яка великою Румунією так і не стала. Ця земля – фантом. Вона артикульована, але неоприявлена. Тут все – легенда, дикий степ, казка, неправда, художня література. Так, але поза українськими контекстами ця Трансністрія просто не прочитується, оскільки поштовхом до її існування стала саме українська дійсність. Трансністрія – крайній Південь: «*коли у нас на півдні липень… коли у нас на півдні шоста/і коли вівці сунуть мостом/і коли жити довго й просто/немов розчинене вікно*». Ліричний суб'єкт ще не повертається, але постійно йде на південь, бо найтепліше і найближче до Бога на батьківщині. Це такий «хрестовий похід» у власний Ханаан. Пошук віри і Бога. Якщо таку землю знайдеш – віра підкріпиться. І тоді швидкоплинне існування поєднається з вічним Богом у молитві:

… назад візьми собі Господи Тобою видану душу
і прости мені Боже що повертаю її таку…

1. *Бахтин М. М.* Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Бахтин М. М.Эстетика словесного творчества. – М., 1979. С. 274. 2. *Бланшо М.* Простір літератури. – Л., 2007. 3. *Моренець В.* Оксиморон. Літературознавчі статті, дослідження, есеї // Моренець В. Диптих про Тараса Федюка. – К., 2010. 4. *Федюк Т.* Трансністрія. – К., 2007.

Євтушенко С.О., асп.,
Гуманітарний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка

БОРИС ГРІНЧЕНКО В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОМУ ДИСКУРСІ 1890-1910 РР.

У статті досліджена літературно-критична діяльність Б.Грінченка протягом 1890-1910 рр. Особлива увага приділена визначенню значення спадщини письменника в критичному дискурсі кінця XIX – початку XX століть.

***Ключові слова**: літературно-критичний дискурс, літературна критика, рецензія.*

В статье исследуется литературно-критическая деятельность Б.Гринченка в течение 1890 – 1910 гг. Особенное внимание уделяется определению значения наследия писателя для критического дискурса конца XIX – начала XX века.

***Ключевые слова**: литературно-критический дискурс, литературная критика, рецензия.*

In the article literary and critical activity of B. Grinchenko is analysed during 1890 – 1910. Special attention is paid to the determination of the value of the writer's output in the critical discourse of the end of the XIXth and the beginning of the XXth centuries.

***Key words**: literary and critical discourse, literary criticism, review.*

Літературну критику в сучасному літературознавстві репрезентують як «інструмент соціального контролю», «регулятор взаємозв'язків між мистецтвом та суспільством у площині ціннісних відношень». Є. Фаріно виділяє загальні риси літературної критики: 1) вибірковість; 2) «фільтрування сприйняття»; 3) вплив на реципієнта [Фаріно 2004, 52]. Представники рецептивної естетики зараховують літературну критику до групи посередників між текстом та читачем. За визначенням М. Зубрицької, посередники – «це всі ті, хто, не маючи безпосереднього відношення до процесу творення художнього комунікату, втручаються в процес його циркуляції, знімаючи місце між комунікатом і потенційним реципієнтом із метою полегшення процесу комунікації» [Зубрицька 2007, 172]. Рецептивна теорія зруйнувала претензії критики на безумовну об'єктивність та адекватність тексту і залишила за нею відносне право на посередництво між автором та його адресатом, виконуючи місію провідника, що сприяє формуванню смаку у компетентного читача.

Літературознавці та культурологи XX століття не відміняють значущості критики як форми першої суспільної (за статусом, але не за сутністю) реакції. Вони відводять критиці роль своєрідного коректора у літературній динаміці, яка наводить певний порядок у хаотичний картині літературного сьогодення, розставляє акценти та визначає полярності. На думку Ю. Борева, важливість критики зумовлена кількома чинниками: 1) вона є першим аналітичним «поглядом на літературу»; 2) вона сприяє відкриттю нових явищ [Борев 2002]. Р. Гром'як пропонує наступне визначення: «літературна критика в її розвинутій формі – це відносно самостійна діяльність, спрямована на

осягнення й оцінку художньо-естетичної своєрідності та суспільного значення нових творів мистецтва слова» [Борев 2002, 7].

За спостереженнями сучасних дослідників, «реальна історія власне літературної критики в Україні фіксується відповідними текстами з початку XIX ст. До того часу впродовж багатьох століть складалися передумови її виникнення» [Гром'як 1999, 33]. Наприкінці XIX – початку XX століття побутування «нечисленної, але регулярної періодики», праці О. Потебні, М. Петрова, М. Дашкевича, М. Сумцова, громадські об'єднання (Стара Громада в Києві, Наукове Товариство ім. Т.Шевченка (НТШ) у Львові), «створили якісно нову ситуацію для функціонування літературної критики» [Гром'як 1999, 149]. С. Яковенко відзначив, що критика цього періоду вирізняється «аморфністю, жанровою багатоманітністю, стилістичною множинністю й еклектичністю», що «багато в чому нагадує сучасний «теоретичний дискурс», інтердисциплінарний «текст», есеїстичний стиль якого поєднує елементи філософії, літературознавства, естетики, культурології, антропології, історіософії, літературної критики тощо» [Яковенко 2006, 8]. На нашу думку, подібний стан літературної критики вищезазначеного періоду слід розглядати як природний процес еволюціонування та становлення. Результатом своєрідного онтогенезу української критики межі століть стали «її неперехідні здобутки, які в контексті європейських методологічних пошуків не залишалися на маргінесах естетичної свідомості» [Гром'як 1999, 149]. Провідну роль у формуванні літературної критики кінця XIX – початку XX століття відіграли В. Горленко, Г. Цеглинський, І. Франко, П. Грабовський, М. Коцюбинський, Ольга Кобилянська, Леся Українка, В. Стефаник, О. Маковей, В. Щурат та інші.

Вагомим внеском в історію української літературної критики стала літературно-критична спадщина Б. Грінченка. В «Історії української літературної критики. Дожовтневий період» зазначено, що діяльність Б. Грінченка-критика своїми провідними, визначальними тенденціями сприяла розвиткові українського письменства [Історія 1988, 281]. Р. Гром'як в «Історії української літературної критики (від початків до кінця XIX століття)» зауважив, що активна участь письменника в літературному житті України «відіграла важливу роль у розвитку ідейно-естетичного критицизму» [Гром'як 199, 139].

Мета нашої статті – дослідити літературно-критичну діяльність Б. Грінченка з позицій сучасного літературознавства. Для її досягнення передбачається використання рецензій, відгуків, статей письменника, надрукованих в українських періодичних виданнях протягом 1890 – 1905 рр. («Зоря», «Нова Громада»).

Б. Грінченко вважав, що літературно-критична діяльність – це один із дієвих засобів формування «національної ідентичності» українського народу. В роботі «Народні вчителі і вкраїнська школа» письменник зазначав: «Кожна нова українська книжка, кожен новий номер української газети все далі й далі посуватиме національну свідомість, все більше й більше захоплюватиме людей хвилею національного воскресіння» [Грінченко 1906, 23]. Критик віддавав належне будь-якому українському виданню, яке, на його думку, посприяло еволюціонуванню української літератури. У разі потреби виступав на захист письменників, творчість яких зазнавала деструктивної критики. Наприклад, Б. Грінченко звернувся до читачів журналу «Зоря» із «Заявою»,

в якій відстоював право Марко Вовчок на творчість. Приводом до написання цього звернення стало некоректне висловлювання Олени Пчілки на адресу письменниці. Вона назвала її «нахабною кацапкою» за те, що разом із чоловіком написала відомі українські твори. Б. Грінченко категорично не прийняв подібну позицію з багатьох причин. По-перше, українці мають дякувати Марко Вовчок «за те, що вона, бувши Московкою, віддала сили на працю для нашої літератури». По-друге, назва «нахабна кацапка» є «незаробленою образою» і вияв невдячності до неї, нетолерантність до іншого народу, і, нарешті, просто нетактовність. По-третє, «стоячи до загину за своє національне право, мусимо вкупі з тим дбати не про межинароднє ворогування, а про межинародну згоду» [Чайченко 1892, 220].

Жанровий діапазон літературно-критичних праць письменника досить широкий: рецензії, проблемні статті, полемічні виступи в дискусіях, популярні нариси про окремих письменників, естетичні декларації в збірниках і альманахах, статті в «Большой энциклопедии», літературні матеріали в «Земском сборнике Черниговской губернии» та просвітницьких книжках для народу, відгуки про художні твори в листах до друзів і знайомих тощо. Б. Грінченко мав намір зібрати цю частину свого доробку у випусках під назвою «Книги та письменники». Однак цей задум не було здійснено, а відтак численні виступи критика залишилися розпорошеними в різних періодичних виданнях. З-поміж праць, які митець видав окремими книжками або відбитками, варто згадати «Иван Котляревський. Описание его жизни» (1898), «П.А.Кулиш. Биографический очерк» (1899), «Л.Глебов. Биографический очерк» (спільно з М.Загірною, 1900), «А.Е. Крымский как украинский списатель» (1903), «Петро Кузьменко» (1908), «Перед широким світом» (1907).

І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, П. Куліш, Т. Шевченко, І. Франко викликали незмінну зацікавленість у критика. Визнаючи авторитет кожного з вищеперерахованих письменників, Б. Грінченко в своїх літературно-критичних судженнях та оцінках не приховував полемічні сторони їх діяльності. Наприклад, І. Котляревського і Г. Квітку-Основ'яненка митець зараховував до когорти «письменників першої величини», проте у «Листах з України Наддніпрянської» він гостро їх критикував за твори, написані на прославлення Росії («Ода до князя Куракіна» І.Котляревського»). Б. Грінченко констатував, що вони «виявляли такий московський шовінізм, що й москалі позаздрили б», хоча не було такої потреби, бо «через цензуру не можна було всього казати, але можна було мовчати» [Грінченко 1994, 59]. Пояснення цьому митець знаходив у «сервілізмі», «рабському духові», «що примушував та й досі примушує наших земляків самих себе бити, щоб догодити «начальству» [Грінченко 1994, 59].

Неодноразово Б. Грінченко звертався до спадщини П. Куліша. Сучасники письменника, зокрема А. Кримський, схвально оцінювали його роботи, присвячені життєвому і творчому шляху митця: «Це річ дуже потрібна, щоб руйнувати дуже спопуляризовані, але зовсім несправедливі думки про [П] Куліша. – Окрім того, що в Вас дуже рельєфно обмальовано Кулішів образ у його постепенному розвитку, Ви дуже добре дозволяєте читачеві перенестися в ті обставини, серед яких жив [П] Куліш» [Епістолярна … 2005, 283]. Творчий доробок П. Куліша викликав у Б. Грінченка амбівалентні враження: від щирого захоплення до категоричного неприйняття.

До незаперечних досягнень письменника критик зараховував майстерне володіння мовою, вважаючи його, слідом за А. Кримським, «могутнім майстром української мови і творцем українського правопису» [Кримський 2005, 301]. За спостереженнями Б. Грінченка, «ніхто не міг переважити Куліша щодо багатства його мови. Могучий стиліст єднав артизм вислову з надзвичайною народною його простотою. (…) Як і в гарному народному творові – все просто й зрозуміло, нічого зайвого, економія слова й місця без ніякої шкоди задля думки, задля почування» [Грінченко 1906, 78].

Б. Грінченко прихильно ставився до «Досвітків» П. Куліша, які, на його думку, «не є книгою вогняно-натхненної поезії, але все ж це поетична книга чоловіка з великою і благородною душею. В їй озвалося серце, що палко билося задля добра й щастя рідного краю, над нею думала голова, задля якої все добро життя було в служінні національному відродженню рідного народу, її написали руки, що вміли задля сього невсипуще працювати. І це все й одбилося в їй, і через це вона й заграла свою роль в історії нашого відродження та й досі зостається інтересною, дарма, що має свої хиби, з яких найбільшою є безперечно перевага розуму над натхненням» [Грінченко 1906, 80]. Проте деякі твори зазнають гострої та безапеляційної критики. «Хуторні недогарки» Б. Грінченко оцінював як «недогарки розуму, колись ясного й блискучого, а тепер чадного й озлобленого, недогарки таланту, колись свіжого й дужого, а тепер покаліченого й спотвореного» [Грінченко 1906, 76]. Відмічаючи позитивне в поемі «Маруся Богуславка» («в ній є кілька окремих надзвичайно гарних і сильних поетичних місць») [Грінченко 1906, 77], критик вказував на суттєві недоліки: 1) «татаротуркофільська і магометанофільська тенденція»; 2) «зненависть до козацтва й простолюду»; 3) «невикінченість» («не дає змоги навіть добре орієнтуватися в сюжеті»); 4) «безформенність» («багато епізодичних місць, широких екскурсів набік, безперечно другорядні і навіть третьорядні сцени»; 5) «вимагає від читача добрих відомостей з української історії» [Грінченко 1906, 77].

Б. Грінченко високо оцінював діяльність І. Франка. А. Погрібний виділяє декілька моментів, на яких особливо акцентував увагу письменник: 1) «правильне визначення провідного в діяльності І. Франка»; 2) «гармонійне поєднання у творчості І. Франка національного й інтернаціонального»; 3) «один з найсимпатичніших і найблагородніших представників всієї української літератури» і «як громадський діяч, і як художник; 4) розходження з тенденційними тлумаченнями творчості І. Франка (декадентство, «риторичність», «агітаційність» поезій); 5) «першим в українській критиці вказав не тільки на загальноукраїнське, а й на світове значення І. Франка» [Погрібний 1990, 188].

У статті «Іванові Франкові» Б. Грінченко репрезентує письменника як «найвидатнішого діяча усього вкраїнського народу», «найкращого його проводиря», «найвидатнішу і найоригінальнішу постать українського письменства». Критик стверджував, що без І. Франка «Галичина не була б тим, чим вона тепер є з погляду просвітно-культурного, що вся та літературна й наукова робота, яка тепер там робиться, була б просто неможливою, коли б Франко не попрацював попереду, не працював тепер». Б. Грінченко зараховував І. Франка до тих «лицарів духа, що сяєвом свого розуму й таланту ведуть народи наперед, до визволу від усякої неволі духовної й матеріальної,

до того сподіваного й радісного життя могучих вільних людей на вільній щасливій землі». Три основні напрями діяльності І. Франка визначив критик: поет – автор ліричних й епічних віршів, белетрист («першорядний повістяр»), учений фольклорист та історик літератури. Найголовніша прикмета – це зазначення І. Франком своєї власної лінії – «глибокої та оригінальної». Чисельні томи митця «лягають міцною підвалиною будущої великої будівлі – будівлі дужого українського письменства, будівлі української культури», бо, на думку Б. Грінченка, діяльність І. Франка – це «пролог до величної, пишної поеми нового життя вкраїнського народу» [Грінченко 1906, 138]. Необхідність бути одночасно «і воїном, і робітником» через «тяжкі і характерні умови життя вкраїнського народу» об'єднують обох митців.

У критичному дискурсі Б. Грінченка особливе місце займає оцінка літературної та публіцистичної діяльності Т. Зіньківського. За щирим переконанням письменника, «була се людина з широкою освітою, з добрим знанням рідної мови і з великим патріотизмом», розумна, з письменницьким хистом і надзвичайно працьовита. Він «однією рукою за одним заходом працював задля української літератури, задля власної освіти й задля шматка хліба». Б. Грінченко вважав, що це саме та людина, «яка могла значно посунути наперед нашу мляву справу». Передчасна смерть стає на заваді цьому. Аналізуючи злиденне життя Т. Зіньківського, письменник звинувачував своїх земляків у байдужості, бо «ми – ті, що не пішли на зустріч такій людині, що не пособили їй, що дивили ся з холодною цілковитою байдужістю на те, як молода сила гинула у нерівній борні з важким життям» [Чайченко 1892, 214]. У «Посмертних споминках» критик характеризував Т. Зіньківського як одного «з найкращих, найщиріших синів рідного краю»: «Ми нещасливі… У нас мало діячів. Але й з тих смерть вихоплює найкращих. Вони вмирають, а ті, що зостаються (…) Невже покійний дурно аж до останнього свого часу мучивсь долею рідного краю, невже він дурно віддав йому усі свої сили, - бо і вчився він тільки на те, щоб мати змогу більше зробити для його? Невже? Ми сподіваємося, що ні!» [Чайченко 1891, 297].

Значна частина літературно-критичних відгуків Б. Грінченка побачила світ у журналі «Зоря» в огляді «Новості української літератури». Також письменник друкував свої рецензії у «Буковині» та «Літературно-науковому віснику». Митець вважав, що в українській пресі бракує якісних рецензій. Ситуація виглядала наступним чином: 1) рецензується «нікчемний водевільний мотлох з Києва»; 2) «про справді путящі видання і не згадується»; 3) «путящих видань не багато». Враховуючи вищезазначені обставини, письменник пропонував практичні шляхи їх подолання: 1) «дбати про те, щоб знайомлено наддністрянських Українців, усім тим, що з'являється вкраїнського на Вкраїні наддністрянській, – ще більше – Українців російських з виданнями галицькими, буковинськими»; 2) «треба, щоб обібрались такі люди, що вважали-б се діло за свою повинність і робили-б його систематично»; 3) «завести огляди щомісяцьові першорядних виданнів, а «Учитель» повинен був би пильнувати народньої літератури, не минаючи нічого – це і цікавішим зробило-б те видання» [Вільхівський 1893, 117].

Б. Грінченко намагався систематично висвітлювати новинки тогочасної української літератури. Надрукована в журналі «Зоря» рецензія на ескіз В. Потапенка «Над

Кручею» дає можливість виокремити прикметні особливості грінченківських літературних відгуків, а саме: наявність просвітницьких тенденцій, критичність та різкість формулювань, емоційність артикульованої думки. Критик пише: «Деякі земляки, що почали свою роботу просто на полі літератури російської, тепер повертаються до рідної (…). Хай хто що хоче, те в сьому і бачить, ми ж можемо бачити тільки одно: стихійну, сказав би, силу нашої ідеї і серед найпоганіших обставин усе ж досягає свого». Літературознавчий аналіз тексту дещо редукований: «про сей ескіз мусимо зауважити, що он дуже вже накреслений тоненькими рисочками, а дечого ще й не стає в йому. Автор оповідає нам тольки гарячкову примару, в котрой йому уявилося, що його мила нібито зрадниця і що она зміняла його на «ворожбита». Але ж автор не вияснив стосунків поміж осіб (ворожбит і дівчина), і тим і увесь ескіз вийшов невиразним» [Вільхівський 1889, 32].

Б. Грінченко, слідом за П. Кулішем та Іваном Біликом, був непримиренним борцем із графоманами, епігонами, авторами «літературного сміття», які становили «загрозу для дальшого розвитку та престижу української літератури». За спостереженнями А. Погрібного, «емоційні», «безапеляційні» відгуки письменника поступаються перед Біликовими «щодо широти суспільного осмислення проблеми, але об'єктивно вони сприяли розвиткові літератури» [Погрібний 1990, 94]. Нищівної критики зазнають збірка віршів Т. Онопрієнка-Шолкового, п'єси К. Ванченко-Писанецького, «Майська ніч» Ф. Устенка-Гармаша, водевілі Г. Бораковського. Про «твори» останнього, на думку Б. Грінченка, «не варто було б і згадувати». Претензії автора на збагачення власними творами убогої української драматичної літератури є абсолютно безпідставними: «У всіх (…) водевілях комічне виражається тим, що п. Бораковський примушує давно усякому відомих ще від часів Котляревського молодятників-писарів, дяків і семінаристів, лазити у мішки, під лави, у печі, їсти мокрий папір, умазуватися у сажу, у пір'я, робити йолопські пики і розмовляти не менш йолопські розмови, попадатися у руки до чоловіків тих жінок, до котрих вони залазили (…). До сього додаються просто гидкі іноді епізоди (…), еротичні розмови» [Вільхівський 1886, 290].

Отже, роль Б. Грінченка в українській літературній критиці полягає передусім у тому, що він, аналізуючи поточну сучасну йому літературу, сприяв зміцненню її позицій в культурному русі кінця XIX – початку XX століття.

1.*Борев Ю.Б.*Эстетика: Учебник / Ю.Б.Борев – М.: Высш. шк., 2002. – 511 с. 2.*Вільхівській Б.* Нові книжки українські / Б. Вільхівській // Зоря. – 1886. – № 1(13). – С.290. 3.*Вільхівській Б.* Нові книжки українські / Б. Вільхівській // Зоря. – 1889. – № 15(27). – С.32. 4.*Вільхівський Б.* Іван Вишенський Франка (1892) / Б.Вільхівський // Зоря. – 1893. –№15(27). – С.117 – 118. 5.*Грінченко Б.* Іванові Франкові / Б. Грінченко // Нова громада. – 1906. – №8. – С.138 – 140. 6.*Грінченко Б.* Кулішеві твори і сільські читачі / Б. Грінченко // Нова громада. – 1906. – №6. – С.69-83. 7.*Грінченко Б.,* Драгоманов М. Діалоги про національну справу / Б.Грінченко., М.Драгоманов. – К., 1994 – 284 с. 8.*Грінченко Б.* «Народні вчителі і вкраїнська школа» / Б.Грінченко. – К., 1906. – 50 с. 9.*Гром'як Р.* Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття). Посібник для студентів гуманітарних факультетів вищих навчальних

закладів / Р.Гром'як. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1999. – 224 с. 10.*Епістолярна* спадщина Агатангела Кримського (1890 – 1941). – Том І (1890-1917) / Відповід. ред. О.Д. Василюк. – К., 2005. – 500 с. 11.*Зубрицька М.* Читач як теоретична категорія в культурологічному дискурсі ХХ сторіччя / Зубрицька М. // Вісник Львівського університету (Серія журналістика). – Львів, 2007. – № 31. – С. 172. 12.*Історія* української літературної критики: Дожовтневий період / Відповід. ред. П.М.Федченко. – К.: Наукова думка, 1988. – 452 с. 13.*Погрібний А.Г.* Борис Грінченко в літературному русі кінця ХІХ – початку ХХ ст. Питання ідейно-естетичної еволюції / А.Г.Погрібний. – К.: Либідь, 1990. – 232 с. 14.*Чайченко В.,* Загірна М. Заява / В.Чайченко, М.Загірна // Зоря. – 1892. – № 1(13). – С. 220. 15.*Чайченко В.* Нагадування / В. Чайченко // Зоря. – 1892. –№1(13). – С. 214. 16.*Чайченко В.* Трохим Зіньківський (Посмертні спомини) / В. Чайченко // Зоря. – 1891. – № 1(15). – С. 296 – 297. 17. *Фарино Е.* Введение в литературоведение: Учебное пособие / Е.Фарино. – Спб.: Издательство РГПУ им. А.И.Герцена, 2004. – 639 с. 18.*Яковенко С.* Романтики, естети, ніцшеанці. Українська та польська літературна критика раннього модернізму / С.Яковенко. – К.: Критика, 2006. – 295 с.

Єрмоленко С.С., пров. наук. співробітник, д. філол. н.,
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАНУ

ВІДНОШЕННЯ ЗНАКОВОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЯК ТИПОЛОГІЧНИЙ ПАРАМЕТР МЕХАНІЗМУ КУЛЬТУРИ (зі спостережень над сучасним семіотичним вжитком)

Розглядаючи відношення знакової репрезентації як діагностичні щодо культурної характерології, автор відзначає типову для сучасного вжитку гіперумотивованість культурних знаків, детерміновану свавіллям щодо самого знаку чи його реципієнта.

Ключові слова: *знак, культура, знакова репрезентація, гіперумотивованість, довільність, насильство.*

Рассматривая тип знаковой репрезентации как диагностический для культурной характерологии, автор отмечает в современном узусе гипермотивированность культурных знаков, обусловленную произволом оносительно реципиента или самого знака.

Ключевые слова: *знак, культура, знаковая репрезентация, гипермотивированность, произвольность, насилие.*

Considering sign representation relationships as diagnostic of culture characterology, the author finds, as typical of modern usage, hypermotivation of cultural signs in its turn linked to violence towards signs itself or its recipient.

Key words: *sign, culture, sign representation, hypermotivation, arbitrariness, violence.*

Предметом розвідки є розвиток міркувань про можливість підходу до характеристики історико-культурної формації з точки зору семіотичних властивостей її внутрішнього устрою. На початку дамо визначення вихідних понять. Відношення знакової репрезентації – це відношення логічного порядку, які об'єднують знак та позначуване і унаслідок яких знак не лише позначує щось, а водночас і певним чином представляє (зображає, висвітлює, витлумачує) свій об'єкт. Розглядаючи ці відношення з боку позначуваного, їх можна кваліфікувати як такі, що мотивують вираження й витлумачення знаком свого об'єкта. Як відомо, Ч. С. Пірс виділяв три типи цих відношень: 1) іконічний – відношення подібності між знаком та його об'єктом; 2) індексальний – відношення суміжності між ними; 3) символічний – суто довільні відошення, коли нічого в знаку, узятому самому по собі, не свідчить про його позначуване. Важливою властивістю цих типів є те, що вони допускають подальшу диференціацію; цю їхню властивість можна, принаймні частково, пов'язати з іншою, а саме з тим, що в структурі кожного знака одночасно присутні (хоч у різній пропорції) і взаємодіють відношення усіх трьох типів (про відповідну проблематику див. [Якобсон 1983, 102-117; Єрмоленко 2006, 11-26]).

У зв'язку з конкретним об'єктом наших спостережень видається доцільним виділити у структурі знакової репрезентації ще один аспект, що його ми у першому наближенні окреслюємо, за О.К.Жолковським, як аспект посилення. Згідно з думкою цього автора (див. [Жолковский 1962, 167-171]), художній ефект (існування якого, однак, не обмежується саме художніми текстами чи творами) полягає у такому відношенні цього ефекту до засобів його досягнення, коли мінімальні засоби забезпечують максимальність наслідку. Подібне явище окреслюється ним як посилення у його кібернетичному й фізичному осмисленні. Заслуговують на увагу, особливо у світлі завдання інтерпретації наших спостережень, два окреслення, які Жолковський співвідносить із зазначеним явищем: це «магічний» і «довільний». Справді, художній ефект і, відповідно, знак виникають і сприймаються як щось логічно невмотивоване (звідки шаблонні оцінки мистецьких творів і творців, в яких виступають згадки про магію, чари, чудо тощо), так що естетичність у семіотичних термінах має носити ознаки знакової довільності. Ці міркування лінгвіста варто зіставити з точкою митця, а саме, з деякими міркуваннями Б.Л.Пастернака (звісно, було б помилковим оцінювати їх як тотожні, але так само невиправданим є не вбачати і їх співвіднесеності, підкресленої збігом у внутрішній формі вираження ключового поняття). Так, Пастернак вказував, як на необхідну рису художнього твору, поряд із його змістом, на те, що він називав його силою (див, приміром, [Пастернак 1990, 161]). Цікаво й те, що у цьому ж контексті Пастернак, говорячи про експресивні можливості англійської версифікації, зазначає, що музика слова полягає не в звучності останнього, а в співвідношенні між його значенням і звучанням [тж]; інакше кажучи, він розглядає естетичну виразність як таку, що постає саме у площині знакових відношень. Подібні інтуїції, звісно, не обмежуються названими особами; приміром, тут доречно згадати й паремію англ. *less is more*, яка датується XIX ст. і уперше зафіксована у віршованому творі «Andrea del Sarto» (1855) Роберта Браунінга, де вона теж ужита стосовно художньої творчості.

Ми не даємо визначення того, у чому полягає устрій культури з семіотичного погляду, обмежуючись вказівкою на те, що у розвідці йтиметься про відповідні властивості тих знакових утворень, які належать саме культурі. Ми також не претендуємо на семіотичну типологію суспільно-культурних формацій. Істотним у цьому плані є досвід вивчення О.Ф.Лосєвим, М.М.Бахтіним, Ю.М.Лотманом, М.Фуко та ін. мистецьких стилів як культурно-історичних типів. Зокрема, у М.Фуко (маємо на увазі його працю «Слова та речі») тут привертає на себе увагу висвітлення саме внутрішнього характеру знакової структури в контексті властивої відповідному періодові культурно-історичної парадигми (чи, як висловлюється французький учений, епістемічної конфігурації). У цьому ж річищі перебувають спостереження й узагальнення, зроблені Б.М.Гаспаровим щодо наявності певних кореляцій між структурно-типологічними рисами мов, приналежних до тих чи інших ареалів, з одного боку, й певними культурними типами, з іншого. Йдеться про те, що певні варіанти організації внутрішньомовної системи (які можуть отримати переформулювання в термінах, пов'язаних зі стосунками знакової репрезентації) і співвіднесені з ними типи мовленнєвого мислення є релевантними в культурологічному плані, реалізуючись, приміром, у орієнтації на писемний чи усний різновид культури. Ці іманентно-мовні та мовленнєво-мисленнєві кореляції відображаються також у протиставленні абстрактно-реляційного й конкретно-апеляційного типів зв'язку між актом повідомлення й актом сприйняття; ці останні типи відрізняються за ознакою більшої чи меншої залежності від взаємодії учасників ситуації спілкування [Гаспаров 1978, 58]. Принагідно згадаємо й проблему встановлення зв'язку (і, природно, оцінки його характеру) між історико-культурними типами, такими, скажімо, як давньогрецький і давньоєврейський (юдейський) та мусульманський, різко відмінними щодо ролі й оцінки в них іконічних позамовних знаків, і лінгвосеміотичними характеристиками мов відповідних ареалів.

Ураховуючи згадані думки, можна припустити, що показником розвинених, сказати б, ефективних культур різного типу є економність знака, наявність у функціонуванні знаків і їх систем ознак явища посилення за Жолковським. Протилежністю цієї семіотико-культурної економічності можна вважати граничну і навіть гіпертрофовану вмотивованість. Є підстави вважати, що для нашої пострадянської культури є властивою саме ця культурно-семіотична ситуація не інтенсивного, а екстенсивного типу, коли ефект досягається не якістю, а кількістю знаку. У художньому дискурсі це, приміром, твори українських прозаїків (приміром, О. Забужко), побудовані за принципом, згідно з яким доброго ніколи не буває забагато. Сюди ж можна віднести і те, що М.Доленго (Клоков) ще у 20-х роках назвав панліризмом, тобто панування сліз і суму, з одного боку, і нездатність витворити ефектний сюжет, з іншого. У кіно (передовсім російському) це постійне «перегравання» акторів, що озвучують дубляж. (В іншому аспекті цього ж явища можна згадати і цілковите усунення в дубльованих фільмах звуку оригінального діалогу голосів акторів, а також надання перекладеним реплікам підкреслено сучасного російського колориту, несумісного із тематикою фільму, через уживання відповідно маркованої лексики тощо. Це вже, однак, стосується довільності у витлумаченні репрезентаційної структури культурного знаку; див. нижче).

У позахудожньому дискурсі – це спосіб мовлення, передусім у ситуаціях конфліктних чи просто дискусійних, коли, на порушення грайсіанських засад, аргументом служить не доказовість аргументації і навіть не її експресивна дотепність (те, що російською мовою називається *срезать* свого опонента) – а просто і лише модуляція звучання висловлювання за гучністю (а також тембром та інтонацією): людина перестає говорити і починає рикати. Яскравим прикладом тут можуть служити дискусії у Верховній Раді, спосіб ведення яких можна окреслити будь-яким чином, лише не як парламентський. При цьому так може доводитись і цілком слушна і справедлива точка зору. Так, одного разу Я. Кендзьор ужив у критиці М. Бродського аргументів, які можна оцінити як антисемітські. Справедливо обурений, Бродський, однак, висловив своє ставлення тим, що став плювати на Кендзьора. Варто пригадати, що в аналогічній ситуації видатний британський державний діяч і політик Б. Дізраелі, граф Біконсфілд відреагував на закид свого опонента зразково з точки зору коректності форми репліки й вбивчого сарказму її змісту: *Yes, I am a Jew, and when the ancestors of the right honorable gentleman were brutal savages in an unknown island, mine were priests in the temple of Solomon* (цит. за [Bartlett 1961, 106]).

Дуже «гучним» прикладом гіпермотивованості може служити пропаганда, головно звукова, що її влітку й восени 2011 р. прихильники, а передовсім опоненти Ю.Тимошенко вели біля приміщення Печерського районного суду в м. Києві, чергуючи виступи з музикою. Надмірна гучність цієї пропаганди разом із її безперервним триванням з ранку до вечора, викликаючи негативні емоції щодо себе, ставала на заваді раціональному сприйняттю й оцінці повідомлюваного і, отже, заважала досягненню належного комунікативного ефекту; утім, можливо, організатори акції вважали, що саме в такій, дослівно витлумаченій силі знаку полягав і його месидж.

Але об'єктом насильства і сваволі може ставати й сам знак, мовний чи ні. Ми свого часу вже писали про наші спостереження над мовою тоталітарного суспільства, зокрема про те, що в умовах такого суспільства маніпулювання мовою, видозмінення її структури стає засобом переробки й зміни дійсності [Ермоленко 1995, 7-14]. Об'єктом таких довільних трансформацій може ставати й мотиваційна структура знаку, репрезентативні властивості семіотичних утворень. Так, усім ще добре в пам'яті те значення, яке в Радянському Союзі мав червоний колір; достатньо згадати рядки із «Пісні про Сталіна» Максима Рильського: *Пурпуровими вогнями Нам новий сіяє час. Слово Сталіна між нами, Воля Сталіна між нас* [Рильський 1946, 58]. У дуже цікавій книзі «Рассказы о самоцветах» її автор, завершуючи розділ про червоні коштовні камені, пише: *Мы не можем примириться с тем, чтобы в советской стране не было красного сверкающего самоцвета. В стране, эмблемой которой является красный цвет – цвет бурных исканий, энергии, воли и борьбы, – в этой стране не может не быть красного камня. И мы его найдем*! [Ферсман 1957, 96]. Як бачимо, наведене витлумачення кольорової характеристики об'єктів, що виникли задовго до появи на землі людини, у якості знаку, що скеровує геологічні пошуки, – таке витлумачення зазнає навіть не ідеологічного, а міфологічного впливу: міфологія червоного кольору в радянському суспільному дискурсі, виступаючи як його мотиваційна ознака, важить у вирішенні суто наукового питання про наявність мінералів відповідного забарвлення на території СРСР.

Інший приклад відноситься до наших часів і стосується знаку, який використовується в Росії і деінде в рамках суспільної акції «Георгиевская ленточка» на пошанування Дня Перемоги (див. [Георгиевска ленточка]). Характеризуючи використання цього знаку із суто семіотичного погляду, виділяємо дві риси. З одного боку, очевидною є іконічно виражена похідність самого знаку і його назви від георгієвської стрічки (рос. *«Георгиевская лента»*), котра використовувалась у дореволюційній (а не радянській) Росії як відзнака – частіше як складник відповідного ордену, але часом також і самостійно; натомість подібна відзнака, що існувала в системі радянських нагород, звалася «Гвардійською стрічкою». Кольори обох стрічок і стрічечки є однаковими, а назва останньої є демінутивним утворенням від назви першої у Кодексі «Георгієвської стрічечки» зазначається, що це «символічна; стрічка, репліка традиційного біколору Георгієвської стрічки» [тж], водночас стрічечка за кольорами відповідає орденським планкам тих радянських відзнак (орден Слави всі трьох ступенів і медаль «За перемогу над Німеччиною»), на колодках яких була гвардійська стрічка. Таким чином, тут наявна певна двоїстість і суперечність у назві й мотивації, яка, швидше за все, виникла цілеспрямовано, зумовлюючись прагненням підкреслити історичну єдність традицій і заслуг дореволюційної російської та радянської армій, а також і дати відчуття причетності до цих заслуг шляхом поєднання фактично двох знаків із властивими їм конотаціями. Крім того, тут виникає контроверза, пов'язана зі «вторинним» використанням знаків-нагород, що забороняється чинним російським законодавством [тж], а також було неприпустимим і в царській Росії; пор. описану в повісті В. Катаєва «Хутірець у степу» ситуацію, коли при виїзді за кордон хлопчик зі старою георгієвською стрічкою від безкозирки на своїй шапці привертає увагу прикордонного офіцера: «Потрудитесь снять с … головного убора георгиевскую ленту… Это у нас запрещается, а тем болем неуместно за границей». Однім із наслідків цієї контроверзи є наполягання деяких учасників зазначеної акції на тому, що георгієвська стрічка і стрічечка – це цілком різні речі; у цей спосіб останній надається характер довільного знаку.

Підводячи підсумки, висловимо припущення, що феномен підсилення ефективності знаку через «підсилення» самого знаку, а також довільність і навіть свавільність у витлумаченні і конструюванні структури знакової репрезентації, – ці явища є іншою стороною і наслідком девальвації слова, а з ним і вторинних знакових систем. Це зневіра у слові, у відповідальному і ефективному користуванні ним і, у кінцевому рахунку, зневіра у співрозмовнику, у можливості спілкуватись із ними відповідно до «нормальних» грайсівських засад комунікації. Чи варто казати, наскільки катастрофічними можуть бути суспільні наслідки саме такого спілкування для різних вимірів функціонування суспільства, зокрема в економіці – для ефективності банківської чи інвестиційної сфер, для яких (хоча нам у нашій країні це здається дивним) запорукою успіху є саме довіра.

1. *Гаспаров Б.М.* Система языковых ареалов и ее значение для типологии культуры // Σημειωτική. Труды по знаковым системам. – 1978. – В. 10. – С. 34-64. 2. *Георгиевская* ленточка http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BE%D1%80%.

3. *Ермоленко С. С.* Язык тоталитаризма и тоталитаризм языка // Мова тоталітарного суспільства. – К.: б. в., 1995. – С.7-14. 4. *Єрмоленко С. С.* Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць: Монографія. – К.: Вид. Дім Дм. Бураго, 2006. – 384. 5. *Жолковский А. К.* Об усилении // Структурно-типологические исследования. – М.: Наука, С. 167-172. 6. *Пастернак Б. Л.* Заметки переводчика // Борис Пастернак об искусстве. – М.: Искусство, 1990. – С. 160-162. 7. *Рильський М.* Поезії. Лірика. – К.: Держлітвидав, 1946. – Т. 1. Лірика. – 400 с. 8. *Ферсман А. Е.* Рассказы о самоцветах. – М.: Детгиз, 1957. – 260 с. 9. *Якобсон Р.* В поисках сущности языка // Семиотика. – М.: Радуга. – 1983. – С. 102-117. 10. *The shorter* Bartlett's familiar quotations. A collection of passages, phrases, proverbs traced to their sources in ancient and modern literature by John Bartlett. –New York: Permabooks, 1961. – 500 p.

Жайворонок В.В., д.філол.н., проф.,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України,

ПОГЛЯД НА МОВУ В РУСЛІ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ПРАДИГМ

Стаття розвиває тезу А.О. Білецького про тісний взаємозв'язок мови і культури народу. На численних прикладах української мовної етнасимволики автор статті пробує довести, що через етнакультуру можна пізнати природу багатьох слів і значень – яскравих продуктів міфічної свідомості народів.

Ключові слова: *культура, етнолінгвістика, етносимволіка, асоціація, магія слова.*

Статья развивает тезис А.А. Белецкого о тесной взаимосвязи языка и культуры народа. На многочисленных примерах украинской языковой этносимволики автор работы пытается доказать, что посредством этнокультуры можно познать природу многих слов и значений – ярких продуктов мифологического сознания народа.

Ключевые слова: *культура, этнолингвистика, этносимволика, ассоциация, магия слова.*

The article develops the Professor Biletskii's thesis about a close connection between the language and the culture of some nation. The author examines the Ukrainian language ethnic symbols in attempt to prove that via the ethnic culture the nature of many words and meanings can be obtained as they comprise results of mythological consciousness of the nation.

Key words: *culture, ethnolinguistics, ethnic symbols, association, magic of a word.*

Світ постає для людини таким, яким вона в міру свого розвитку пізнає його та освоює. Потужним каналом пізнання як світу, так і людини в ньому служить мова.

Феномен світу, пізнаного через мову, постає для людини передусім таким, яким постає для неї її мова. Як зауважував А.О. Білецький, «мова сама по собі має свого роду енциклопедію знань» [Білецький 1996, 215]. Оскільки ж іще з давніх часів твердиться, що слово – це знак, а людська культура складається з низки знакових систем, то і мовознавство, на думку А.О. Білецького, виявляється галуззю загальної науки про культуру – культурології [Білецький 1996, 215]. Вивчаючи мову, ми тим самим вивчаємо і культуру народу, що нею розмовляє [Білецький 1996, 215]. Мова, за Е. Сепіром, «є вказівкою на розуміння культури», а «лексика надзвичайно чутливим показником культури народу» [Сэпир 1993, 243]. Мова в цілому так чи інакше відбиває етнокультурні стереотипи, породжені національною специфікою людського світосприймання. Такі мовні явища входять у коло етнолінгвістичних студій, оскільки лінгвістика як наука вивчає передусім співвідношення національної мови і культури через взаємодію власне мовних та етнокультурних чинників із огляду на роль останніх у функціонуванні та еволюції тієї чи тієї мови. Як говорив А.О. Білецький, «мова, будучи універсальним засобом передавання інформації про природу та про всі сторони життя людини й людського суспільства, а також про себе саму, у своєму словниковому складі є відображенням культури суспільства людей, які нею розмовляють» [Білецький 1996, 169]. Так званий етнолінгвістичний аспект наукових студій передбачає вивчення наслідків упливу на мовну систему побуту, звичаїв, обрядів, вірувань, загальної культури й менталітету того чи того етносу [Кочерган 1999, 11] (про реконструкцію слов'янської прабатьківщини через слово, слово-символ, тобто про етнолінгвістику як «живу старовину» див.: [Толстой 1995, 39]). Передусім це стосується процесів номінації, окремих шарів лексики, теорії значення, народної фразеології, пареміології. Очевидним з погляду етнокультурної знаковості виступає передусім лексичний матеріал, зокрема назви ритуалів та обрядів, загальні й власні імена-міфологеми, імена людей, назви тварин, рослин, словотвірний масив пестливої або згрубілої лексики та ін. Той чи той концептуальний етномовний простір упродовж віків підтримується «спільним ритмом» етносу, властивими лише йому пульсуванням енергії, асоціаціями, аналогіями, оцінками [Гумилёв 1990, 31]. Для підтвердження викладених вище думок перейдемо до викладу й коментування конкретного етномовного матеріалу.

Мова значною мірою консервативна, тому в своїй структурі вона зберігає й до сьогодні продукти ще міфічного світогляду пранароду. Скажімо, давні (здебільшого «стерті») персоніфікації в мові нині сприймаємо як її загальномовну норму — *сонце встає, сідає, пригріває, іде на літо, сходить, заходить, ховається; вода біжить, греблю рве, стоїть, береги риє, камінь довбає; вітер дме, гуде, свище, гуляє, здіймає куряву; грім ударив, б'є в дерево, гуркотить, розкочується; мороз кріпне, пішов поза шкірою, аж скрипить, з очима, припікає, тріщить*. Глибинною основою персоніфікації є антропоморфізм (олюднення чи олюднення) та анімізм (одухотворення), що мають глибоку традицію, бо закорінені в народному міфічному світосприйманні. Анімістичний світогляд давніх народних вірувань істотно позначився на ладі нашої мови й став передосновою того, що в українській міфології постають персоніфіковані природні духи, дохристиянські божества — *Мати-Сира Земля, Цариця Води, Великий Грім Гримучий, Сонце, Місяць, Небо, Вітер-Віт-рило*. Досить поширеним у

міфологічній свідомості народу є коло злих (нечистих) духів, що повсякчас шкодять людині — *дідько, русалка, мавка, грець, трясця, хвороба, злидні, лісовик, болотяник, криничник, потороча, біда, нічниці.* Слово ототожнюється з реалією, і віра в реалію породжує віру в магію слова, яким, за народними віруваннями, можна лікувати, причаровувати, відвертати, насилати, накликати, наврочувати, проклинати, здійснювати бажане. Так постають у мові формули замовляння, побажання, ворожіння, зашіптування, насилання, звернення до Бога за допомогою, а також розмаїті ритуальні дискурсивні одиниці. Водночас постає характерне для мови явище табуювання на слова, зокрема на наймення різних злих духів (як відгомін віри в те, що слово може накликати відповідну небажану реалію, а з нею нещастя, лихо, біду). Яскравим прикладом народного табу на слова є численний ряд евфемізмів на позначення табуйованого слова *чорт (біс)* — від старішого *враг по* пізніших *лихий, нечистий, куций, куцак, клятий, кат, лукавий, рогатий, щезник, той.* За повір'ями, заміна прямої назви евфемістичною, а також мовні формули на зразок «не при хаті згадуючи» відводять нечисту силу.

Природу багатьох слів і значень мовних одиниць можна пізнати лише з огляду на етнокультурні контексти. Скажімо, *маланкування* — це старовинний обряд у канун Нового року, що збігається з днем Преподобної Меланії, так званий *Щедрий вечір,* коли гурт парубків (один з них перевдягнений «Маланкою», інші — хто «циганом», хто «дідом», хто «козою») ходить із хати в хату, вітаючи господарів з Новим роком і співаючи обрядових пісень. Учасників обрядодії називають *маланкарями,* а саму дію — *маланкувати* або *ходити з Маланкою.* Дівчата й дітвора у Щедрий вечір, що відзначався так званою *«щедрою вечерею»,* здійснювали традиційний обряд — *щедрування,* виконуючи обрядові пісні під назвою *щедрівки,* характерною особливістю яких є заспів *щедрик-ведрик.* Віра в ***навроки*** *(вроки, уроки),* тобто первісно — в насилання нещастя кому-нибудь злими *речами,* намовами (все гніздо постало, отже, від *ректи),* поступово злилася з віруванням у недобре око (звідки *зочувати, зочити, зочення)* і друге певною мірою заступило першу. Тепер *зурочувати* і *зочувати* функціонують як синоніми, відповідно *навроки (вроки, уроки)* сприймаються як наслідок *зочення* (тобто наслання недобрим поглядом, оком) й асоціативно збагачуються ще двома синонімами — *призір* і *прозір* (з кореневим *зір).*

Старовинний обряд обжинків з приводу закінчення жнив розвинув чітко окреслене лексико-семантичне поле на противагу обряду зажинки з приводу початку жнив (звідси маємо антонімічну пару *обжинки — зажинки).* Назване свято завершення збирання врожаю подекуди називали *іменини* (звідси синоніми *обжинки = іменини).* Здавна вірили, що божество поля живе в останньому снопі (яке відповідно називали *іменинником),* тому його пишно складали, остачу недожатого зв'язували на *«бороду»,* яку звали *Спасовою бородою, бородою Перуна, дідовою бородою, дідухом, дідом.* З останнього синонімічного ряду очевидно, що перша назва (*Спасова борода*) пізнішого (християнського) походження. Решта назв явно дохристиянські, оскільки пов'язані з язичницькими божествами — Перуном і Дідом. На Полтавщині замість снопа в'язали з колосків *обжинковий хрест,* потім господиня або її донька несли його додому, а женці йшли вслід і співали *обжинкові пісні.* У деяких місцевостях

обжинки називалися *вінком* (так називався й останній сніп), тому в обрядовій пісні співали: «Зашуміла діброва, залящала дорога, господареві женці йдуть, золотий вінок несуть». Потім обирали гарну дівчину, клали їй на голову золотий колосистий вінок, а останнього снопа (**іменинника** або *вінка*) урочисто несли господареві. Той приймав його, частував женців, а снопа беріг як ритуальну святість до нового врожаю. Мовні одиниці, що постають з аналізованої обрядодії, набувають яскраво вираженого сакрального забарвлення і вибудовуються у більш-менш стрункий асоціативний ряд: *обжинки = іменини = вінок <-> Спасова борода = борода Перуна = дідова борода — дідух — дід <-> обжинкові пісні.*

Як відомо, все, що людина пізнає й переосмислює в реальному світі, вона називає і часто перейменовує. Реалії з часом можуть утрачати свою актуальність (це стосується і обрядодій), але слова їх переживають і багато з них продовжують бути актуальними внаслідок семантичного переосмислення, входження в нові синонімічні зв'язки, підтримання тих чи інших функціональних характеристик (скажімо, при науковому пізнанні відповідних реалій, адекватному сприйнятті їх у фольклорних контекстах, лексикографічному опрацюванні зазначеної лексики). Особливо ж актуальною стає етносимволіка багатьох реалій, що оточують людину, а також більш-менш вірогідна її реконструкція, яка може вивести на знакові явища етнокультури, що так чи інакше живуть передусім у слові. Як і персоніфікація, один із проявів метафоризації слова, так і етносимволіка будуються на порівнянні — людина/рослина, людина/тварина, людина/природне явище, людина/надприродна істота. При цьому порівняння ґрунтуються на зовнішніх ознаках *(дівчина стрункa, як тополя; дівчина, як тополя; дівчина-тополя; дівчина гарна, як калина; дівчина, як калина; дівчина-калина; хлопець гнучкий, як явір; хлопець, як явір; хлопець-явір; очі чорні, як терночок; очі, як терночок; очі-терночок (терня); щоки червоні, як мак; щоки, як мак; макові щоки),* на внутрішніх ознаках *(баба хитра, як лисиця; баба, як лисиця; баба-лисиця; молодиця стрекоче, як сорока; молодиця, як сорока; молодиця-сорока; молодиця-стрекотуха)*, пор. ще: *Піч регоче, коровая хоче* (як і людина), *Хай мене грім поб'є* (як і людина), *Біда не приходить сама* (як і людина). У результаті маємо різноманітну символіку, що випливає, скажімо, з народних спостережень над поведінкою тварини, зокрема ведмедя — сили («Міцний, як ведмідь», «Сила, як у бурмила», «Здоров, як ведмідь»), незграбності («Ізвивається, як ведмідь у танці», «Швидкий, як ведмідь за перепелицями»), невдоволення («Бурчить, як ведмідь»), відлюдності («Живе, як ведмідь у барлозі»), ненажерливості («У ведмедя десять пісень і все про мед»). Етносимволіка породжує тісні асоціативні зв'язки між словами й поняттями: *вовк — злість, жорстокість* (звідси *вовча паща, вовчі зуби, вовча натура), вовк — ненажерливість* (звідси *вовче горло), вовк — голод (голодний, як вовк)*. Відповідно вимальовується образ людини-ведмедя чи людини-вовка.

Народні пісні багаті на так звані паралелізми, які також будуються на асоціативних зв'язках, пор.: *верба рясна <-> дівка красна* («На городі верба рясна, Там стояла дівка красна»), *вода каламутна <-> дівка смутна* («Тече вода каламутна. Чого, дівко, така смутна?»), *гора долина* («І по горах і по долинах сив голубонько літає, собі пароньки шукає»). Народна уява переосмислює не лише предмети, а й дії, ознаки.

Скажімо, схиляння людини перед вогнем породило й переосмислення самого процесу — *горіння.* В етносимволіці — це любов, тому в народній грі *горюдуба* той, хто горить, промовляє таку формулу: «Горю, палаю, серцем страждаю, кого люблю, того спіймаю». Відповідно *не горіти* означає «не любити», тому співають: «Зеленая ліщинонька не горить, ой курить, молодая дівчинонька не любить, а дурить». У наведених рядках з народної пісні спостерігаємо до того ж подвійний паралелізм: *зеленая ліщинонька* <-> *молодая дівчинонька* і зазначений вище: *не горіти* <-> *не любити.* Ліщина (горішина), про яку йдеться в наведених рядках, здавна є поширеним в Україні різновидом горіха. Народна символіка пов'язана як із самою рослиною (це бачимо з першої асоціативної пари), так і з її плодами. Горіхами обсипали молодих у весільному обряді, ними ж прикрашали весільне гільце, бо вважали, що ці плоди є ознакою доброго врожаю, багатства і плодючості. Не випадково пустий горіх символізує нікчемність, безвартісність: «Я за те й пустого горіха не дам». Етносимволізація ознаки добре простежується на кольороназві *білий,* що в народному світосприйманні набула символу чистоти *(біла сорочка, полотно як біль біле),* краси *(біле личко, біле тіло),* моральної чистоти, святості *(по білому співати* — «співати церковні пісні», *Білий тиждень* на означення Страсного), сонячного світла, земного життя *(білий світ),* пор. фразеологізм у Т. Шевченка: «Не співає, — як сирота *білим світом нудить».*

Серед численних етносимволів, які фіксує як національна культура взагалі, так і через відповідні мовні одиниці національна мова як важливий складник першої, вирізняється величезне коло етнокультурних концептів на позначення констант народної культури. Серед останніх передусім ті, які відтворюють українські реалії, український національний колорит, українську ментальність. Скажімо, концепт *козак* на означення представника Запорозької Січі, вояка-січовика, запорожця (саме про нього народ каже: «Не втекти козаку від Січі») постає як ідеальний образ української душі, носій та оборонець найвищих суспільних і духовних вартостей людини. Запорозький козак у народній творчості наділений найкращими рисами, оспіваний як сміливий захисник рідної землі, України, який завжди вміє знайти несподіваний, сміливий і часто неймовірний вихід із найскрутнішої ситуації. Один з типових асоціативних рядів з аналізованим ключовим концептом може виглядати так: *козак* <- [розлука] -> рідна сторона (рідний дім, батько-мати, кохана) <- [далека дорога] -> чисте поле <- [вірний друг] -> *[ворон] кінь поле битви* (війна, війнонька) <- [загибель, смерть] -> *китайка* -> [поховальний саван] -> вишита хустина коханої <- [зв'язок світів, вічна пам'ять].

Багато етносимволів набули загальнонаціонального характеру. Одні з них стали типовими ознаками українського (переважно сільського) краєвиду *(соняшник, рожа, явір, тополя, калина, верба, сад, біла хата, лелека, соловейко, криниця із журавлем, став, луг, яр),* пор. у Т. Шевченка: «Садок вишневий коло хати» або «Край дороги гне тополю до самого долу» чи то «Село! і серце одпочине. Село на нашій Україні — неначе писанка село». Для українця не байдужими є *вербова кладка* як символ єднання молодих закоханих сердець, *писанка* як джерело життя, першопочаток усього живого, *червоний цвіт маку* як символ дівочої чистоти, молодості, краси, нарешті, *калиновий міст* як народнопоетичний символ незворотного шляху прожитих років. Чимало етносимволів стали знаками національної культури *(барвінок, верба, калина, клечання,*

гільце, світлиця, воля, доля, майдан, Україна, Дніпро, Чигирин, Суботів, Батурин, Січ, Великий Луг, Низ, козак, гетьман, гайдамака). Вони пов'язані як з поворотними моментами в житті окремої людини (наприклад одруження, родинне життя), так і з життям цілого народу в його історичному поступі.

1. *Білецький А.О.* Про мову і мовознавство. – К.: Артек, 1996. – С. 215. 2. *Гумилёв Л.Н.* Биография этноса в исторический период. – Л., 1990. – С. 31. 3. *Кочерган М.П.* Загальне мовознавство. – К., 1999. – С. 11. 4. *Сэпир Э.* Избранные труды по языкознанию и культурологи. – М., 1993. – С. 243. 5. *Толстой Н.И.* Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. – М., 1995. – С. 39.

Жлуктенко Н.Ю., к.філол.н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА К. КАВАФІСА У СУЧАСНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Метою розвідки є визначення змістових констант літературної критики К. Кавафіса 1890-х рр., її ролі у становленні грецької літературно-художньої критики та у зв'язках з європейським літературно-критичним дискурсом порубіжжя століть.

Ключові слова: *літературна критика, есе, переклад, рецепція, порівняльний аналіз.*

В статье предпринята попытка оценить характерные черты литературной критики К. Кавафиса 1890-х гг., определить ее роль в становлении греческой литературно-художественной критики и связи с европейским литературно-критическим дискурсом рубежа веков.

Ключевые слова: *литературная критика, эссе, перевод, рецепция, сравнительный аналіз.*

The article treats main problems of literary essays by C. Cavafy of 1890ies, their role at a formative stage of Modern Greek literary criticism and in the European cultural context at the turn of the centuries.

Key words: *literary criticism, essay, translation, reception, comparative analysis.*

Популярність мистецького доробку видатного грецького поета-модерніста Костянтиноса Кавафіса на межі XX–XXI ст. постійно зростає: з'являються нові переклади його творів різними мовами, літературно-критичні та біографічні дослідження. Так, у 2006-2008 рр. до англомовних перекладів поезій майстра в США додалися версії Алікі Барнстоун та Стратіса Хавіараса [Collected poems 2006; Cavafy 2008], у Великій Британії опубліковані переклади Евангелоса Сахпероглу [Cavafy 2008]. Кожне із цих видань супроводжували ґрунтовні рецензії, у яких постають низки імен тих

видатних поетів чи прозаїків, хто сприймав поезію Кавафіса як джерело власного натхнення – серед них Х.Л. Борхес, Х.В. Оден, І.Кальвіно, Й. Бродський та інші [див.: Leithauser 2006; Simic 2008]. Саме рецептивні аспекти феномену Кавафіса наразі досліджують українські дисертанти: крізь призму його поезій сприймав окремі форми інтертексту філософської прози А. Мердок О. Левченко [Левченко 2010], а Д. Лазаренко, вивчаючи метатекстуальну природу Шекспірового «Гамлета», присвятила окремий фрагмент поемі Кавафіса «Король Клавдій» [Лазаренко 2011]. З'являються щороку нові українські переклади поезій К. Кавафіса, але освоєння Кавафіани в усьому обширі творчого спадку митця вітчизняними зарубіжниками лише почалося, і треба сподіватися на його плідне продовження.

У пост-радянському гуманітарному просторі доробок Кавафіса найактивніше вивчала та популяризувала російська елліністика. Слідом за академічними виданнями поезій Кавафіса вийшов том російських перекладів прози майстра [Кавафис 2003], матеріали якого суттєво розширюють поле дослідницького пошуку. Есеїстика та статті Кавафіса, представлені у згаданому виданні, сприятимуть поглибленому аналізу його власної творчості істориками грецької літератури, теоретиками та віршезнавцями, адже містять численні авторські коментарі до поезій. Ці записи К. Кавафіса, умовно названі їх першим публікатором у 1903 р. М. Перідісом «Поетикою», мають велике значення в інтерпретації задумів поета, у пошуці контекстуальних зіставлень тощо.

Поза тим, есеїстика Кавафіса збагачує також наше уявлення про характер і напрямки розвитку в Греції новітньої літературно-художньої критики. Світове літературознавство саме давньогрецькій філософсько-естетичній думці завдячує своїми основними категоріями та поняттями. Але на межі XIX – XX ст. грецька словесність через тяглу культурну маргіналізацію опинилася поза увагою європейської теорії та історії творчості. Саме в цей час нова генерація митців і мислителів – а серед них і Костянтинос Кавафіс – долучилася до нелегкої праці відродження національної культури, що потребувало і переосмислення національної спадщини, і вибору нових перспектив літературного руху й літературно-критичної думки. Становлення нової школи літературно-художньої критики в Греції відбувалося в умовах, коли зміни культурних тенденцій позначилися не лише у власне мистецьких пошуках, а й у розробці нових критеріїв оцінки творчого процесу. У багатьох європейських країнах тривав у той час інтенсивний пошук урізноманітнення методик літературно-критичної інтерпретації, виникали нові літературно-критичні школи. Спроби грецьких митців слова в цій царині можна порівняти з певними явищами у розвої української літературної критики к.XIX – поч.XX ст. В обох ареалах відродився гострий інтерес до власної літературної історії, наснажений бажанням дослідити й підтримати процеси оновлення жанрів, збагачення мовно-стильових форм. Інший аспект у духовній спадщині порубіжжя XIX–XX ст., що його віднаходимо у художньому й критичному слові І. Франка, Лесі Українки чи К. Кавафіса – це живий інтерес майстрів до набутків світового мистецтва. Притаманні таким етапам літературно-художнього розвитку, як Ренесанс, романтизм, а згодом і модернізм, спроби поєднання Свого й Іншого, ведення культурного діалогу між ними, збагачували національний духовний набуток досві-

дом інокультурних літературних та естетичних практик. У тому контексті І. Франко перекладав Шекспіра й популяризував «Дон Кіхота» Сервантеса, Леся Українка відроджувала духовні боріння раннього християнства римської доби. В художній творчості міжкультурний діалог міг відбуватися спонтанно, як це й притаманно поетичній стратегії самого Кавафіса, відкритій до скарбів англійської чи французької літератури не менше, ніж до античних чи візантійських літературних світів. Але у сфері літературно-критичної думки, що нас цікавить, важить також і те, як відбувається свідомий вибір тих ціннісних явищ, імен, мистецьких феноменів, які набирали особливого значення в момент духовного перелому, що його переживала грецька нація та культура на порубіжжі XIX-XX ст.

Метою даної розвідки є спроба оцінити проблемні константи літературної критики Кавафіса та визначити, яка роль належить їм у становленні грецької літературно-художньої критики. Зупинимося на трьох есе К. Кавафіса – «Шекспір про життя», «Ламія» та «Кінець історії Одіссея». Вони належать до одного етапу творчої діяльності автора – 1890-х рр., у кожному присутні своєрідні маркери та коди власного поетичного пошуку поета, але також відчутні загальнокультурні тенденції доби. Стаття «Кінець історії Одіссея» (1894) залишалася неопублікованою упродовж 80 років, і щодо неї формула прочитання із «сучасної перспективи» набуває особливого сенсу.

Короткий нарис К. Кавафіса «Шекспір про життя» (1891) викликає асоціації з так званою «імпресіоністичною критикою»: утвердження на межі XIX – XX ст. літературного імпресіонізму зумовило і появу такого типу критичного аналізу, в якому суб'єктивна рецепція літературних явищ увиразнювала незаклішовані академізмом ціннісні аспекти творів. Термін «імпресіоністична» критика наразі не вельми популярний через «розмитість» теоретичних критеріїв, однак явище це безумовно заслуговує на увагу, як у культурному контексті доби, коли відбувався відхід від позитивізму до суб'єктивного, індивідуального сприйняття мистецтва слова, так і в сучасній перспективі множинності інтерпретацій. Адже на культурному порубіжжі не лише у формі масштабних письменницьких маніфестів, а й у широкому спектрі особистісних імпрез зазвичай відбувається зміна літературної та літературознавчої методології, що й спостерігаємо в есеїстиці К. Кавафіса.

Назва есе Кавафіса багатозначна й провокативна, адже масштаб проблеми (Шекспір про життя) – заслуговує фундаментальної філософсько-культурної аргументації. Натомість перед читачем постає п'ятисторінковий коментар грецького поета до уривку з п'єси В. Шекспіра «Міра за міру» (III,сц.1), критичний ескіз зі щедрим цитуванням художніх джерел. Сучасне нам шекспірознавство потрактовує пізні драми Шекспіра, серед яких і «Міра за міру», як проблемні п'єси зі складною полістилістикою, зокрема з рисами бароко та маньєризму. У фрагменті, що зацікавив Кавафіса, типова для таких мистецьких систем «межова» ситуація: засуджений на смерть Клавдіо, один з головних персонажів, змушений у тюрмі вислуховувати настанови монаха (насправді ж, переодягненого монахом віденського Герцога) щодо марноти життя. Поетичне чуття Кавафіса безпомилково скерувало його до ключового епізоду Шекспірової драми, в якому закорінена її головна моральна дилема: адже на зміну стоїчному примиренню Клавдіо зі своєю долею у драматичних перипетіях п'єси постане новий

конфлікт – зіткнення його жаги до життя будь-якою ціною та кодексу принципів, які відкидають можливість порятунку брата ціною честі сестри. Інтеграції філософської ситуації вибору у грецький контекст автор есе досягає на двох рівнях: експліцитно – завдяки включенню фрагменту з «Розмов у царстві мертвих» Лукіана, та імпліцитно – на аксіологічному, ціннісному рівні. На відміну від традиційного критичного дискурсу к. XIX ст., Кавафіс не моралізує з приводу амбівалентної ситуації драми. Він спонтанно перериває власну текстуальну проекцію Шекспірової драми й завершує своє есе іншим текстом – діалогом Діогена з тінню старого жебрака в Лукіановому царстві мертвих.

Попри вільну композицію, есе виважене логічно й риторично: *«У великих мужів я більше ціную спостереження, аніж висновки»*, бо *«невпевнений в абсолютній цінності висновків»* [Кавафис, 98], – розпочинав його автор. Свою позицію щодо моральної агонії героя Шекспіра Кавафіс у ході аналізу втілив у промовистому поетичному образі – «*темний дух Клавдіо*». Остаточний же висновок поет залишив за читачем, – якщо той його потребує, – зауваживши: *«Великий драматург представив нам марноту життя й цінність її, й нічого не визначаючи, не вирішуючи, надав нам плідний матеріал для розмислів та висновків»* [Кавафис 2003, 97]. Зберігаючи вірність жанровій природі літературно-філософського есе, яким його створив Монтень, залучивши контекст світової та національної класики, Кавафіс апелює до культурної свідомості своєї доби. Екзистенційні колізії вибору цінностей складають стрижень його власних мистецьких пошуків, їх відлуння знаходимо і в есе «Шекспір та життя», і у такій подвійній перспективі вони відкриваються нашій культурі на іншому духовно-історичному рубежі.

Есе «Ламія», що з'явилося в «Александрійській газеті» 1892 року, – вже не імпресіоністична мініатюра, а ґрунтовна літературно-критична стаття. Імпульсом для її створення між тим так само слугувало враження від читання – поет (вочевидь, не без підстав) сумує з приводу того, що небагатьом з його сучасників відомий твір Філострата «Життя Аполлонія Тіанського». Критичною перспективою, яку обрав Кавафіс, є порівняння одного з розділів цієї поеми із твором великого англійського поета Джона Кітса, що, на його думку, «достойно продовжив традицію Філострата» [Кавафис 2003, 69]. Грецький поет детально знайомить своїх сучасників з твором Кітса, – до речі, залучає для того власний переклад англійського оригіналу, а коли ж повертається до тексту-прецеденту, оперує англійським перекладом твору Філострата.

Стаття Кавафіса «Ламія» зацікавлює найперше як ранній зразок компаративного аналізу у грецькій літературній критиці. Згідно з тогочасними його історичними формами, К. Кавафіс зосереджується на генезі задуму поеми англійського романтика, для чого представляє твори ахронічно, але у лінійній послідовності – Кітса на тлі Філострата. Кавафіса привертають здійснені Дж. Кітсом трансформації – від заміни імен головних персонажів до зміни сутнісних сюжетних деталей. Кавафіс-критик загалом зберігає наголошену нами вище власну відкриту позицію, хоча відчутно, що образними моделями грецького першоджерела він заангажований чи не більше, ніж Кітсовими. Висновок Кавафіса суголосний ідеям ранньої міфологічної критики, зокрема, думці Якоба Грімма з «Німецької міфології» про право поета відхилятися від

давніх образів і переходити до їх вільного тлумачення [див.: Гримм, 69]. *«Кітс вирішив відійти від прийнятої міфологічної традиції. Це безумовно, його право. Поети самі створюють певне коло ідей і надалі формують навколо них усю поетичну будову»* – пише Кавафіс [Кавафис, 81]. Насамкінець Кавафіс переключає ракурс своїх спостережень з міфокритичної у психологічну царину. Прихильників літературознавчого психоаналізу привабить ідея Кавафіса про єдність Еросу та Танатосу в давньогрецькому міфі, де «сама смерть перетворюється на жорстоку радість плоті <> на знак помсти за старе зло». Однак Кавафіс-критик і в цій розвідці залишається поетом, а не моралістом: у його прочитанні романтичного образу жінки-змії Кітса вищою мистецькою ознакою названо *«виразність образу»* незрівняної краси Ламії, *«коли вона була не бездушним привидом, а гордою, ніжною, прекрасною жінкою»*. Для сучасного інтерпретатора ця теза нарису є вельми суттєвою: для Кавафіса-модерніста найвищим художнім критерієм є втілення краси: очевидно, тому моралістичні імплікації в Кітсових образах грізного мага Аполлонія чи корінфського юнака Лікія як безпорадної жертви Ламії не знаходять у Кавафіса розуміння.

У есе «Кінець історії Одіссея» (1894), як і в «Ламії», так само домінує зіставний аналіз. Кавафіс керується різночитанням у греко-римській культурі міфу про Одіссея та його варіантів щодо того, як складеться доля ітакійського царя після повернення на батьківщину. Власне, в самому тексті «Одіссеї» Гомера, у пісні XI, у провіщенні Тиресія йдеться про кінець історії героя. Кавафіс згадує і версію Аполлодора (за нею винуватцем смерті Одіссея є його син від Кірки, Телегон) та зосереджується він на двох пізніших варіантах міфологічного сюжету – образах Одіссея у Данте («Пекло») з «Божественої комедії» та в творі англійського поета пізньоромантичної доби Альфреда Теннісона. Методологія Кавафіса змінюється, замість послідовної характеристики він аналізує поетичні фрагменти синхронно, наближаючись до сучасних нам принципів компаративного аналізу.

Порівняльно-зіставні принципи аналітики Кавафіса визначені природою аналізованого тексту: у його полі зору – збіги й розходження ***образної інтерпретації*** Данте та Теннісоном мотивів, що спонукали Одіссея до подорожі, а в поемі Данте – також моменту його трагічної загибелі. Кожний етап своєрідного герменевтичного кола, за принципом якого грецький поет організовує свої поетикальні спостереження, супроводжує семантичне розширення образного смислу за рахунок контекстних зіставлень. Досліджуючи версію Данте, Кавафіс, крім своєрідного «глибинного читання» фрагменту Пісні XXVI, акцентує нашу увагу на прямій алюзії флорентійця – адже Вергілій у Данте згадує характеристику Одіссея з написаної ним «Енеїди». У тексті Теннісона, що достоту вільно інтерпретує останню подорож Одіссея, Кавафіс-критик розширює художню семантику на власний розсуд.

Грецький поет справедливо відзначає, що перевершити поетичний стиль Данте Теннісону не дано, але художню ідею свого попередника англієць переосмислив як досвідчений митець: Одіссей у Теннісона *«більше людина, у Данте – більше герой»* [Кавафис 2003, 91]. Внутрішній конфлікт ліричного героя Теннісона Кавафіс сприймає з позицій власного, модерністського світовідчуття – зокрема наголошує зневагу, яку відчуває Одіссей англійської версії до життя у безвісти свого маленького остро-

ва, серед людей, яким не дано його зрозуміти. Данте, зустрівши Одіссея в пеклі, за влучним спостереженням Кавафіса, *«змушений розказати про його загибель»*, тоді як Теннісон у монолозі Одіссея перед відплиттям може не згадувати про смерть. У цьому Кавафіс і вбачає рецептивну перевагу англійського поета: *«невизначеність поетичних рядків зачаровує дух»,* читач уявляє Одіссея, що пливе все далі й далі, до невідомих земель.

Підсумовуючи цей екскурс у критичну Кавафіану, зазначимо, що рання літературна есеїстика поета виявляє непересічний інтелектуальний і мистецький дар Костянтиноса Кавафіса. Проаналізовані три зразки його літературно-критичної прози увібрали методику інтерпретації міфологічної та культурно-історичної шкіл літературознавства XIX ст. Вони є змістовним свідченням раннього етапу грецьких порівняльних студій у літературознавстві. Творча індивідуальність Кавафіса-поета збагатила ці критичні спроби текстоцентризмом, визначальним у практиці формальних шкіл початку XX ст., та екзистенційним відчуттям індивідуальної свободи, притаманним як мистецькому пошукові, так і літературознавчим стратегіям XX століття.

1. *Гримм Я.* Немецкая филология / Якоб Гримм / Пер. с нем. А.А. Гугнина // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв.– М.: Изд-во МГУ, 1987 – С.54 – 71. 2. *Кавафис К.* Проза / Константинос Кавафис. – Журнал ИТАКА; журнал КОММЕНТАРИИ – М., 2003. – 352 с. [Отв. редактор серии Д.А. Яламас] 3. *Лазаренко Д. М.* «Гамлет» В.Шекспіра як метатекст пізнього Ренесансу та його літературні проекції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.04 «Література зарубіжних країн»/ Дарія Миколаївна Лазаренко; Інститут літератури НАН України ім. Т.Шевченка. – К., 2011.– 20 с. 4. *Левченко О.В*. Класика та модернізм 1930–1940-х рр. як інтертекст романістики А.Мердок: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.04 «Література зарубіжних країн»/ Олексій Володимирович Левченко; Дніпропетровськ. ун-т ім.О.Гончара. – Дн-ськ, 2010. – 20 с. 5. *Cavafy C.P.* The Canon / translated by Stratis Havilaras. – Harvard, 2008. – 465 pp. 6. *Cavafy C.P.* The Collected Poems /translated by Evangelos Sachperoglou. – Oxford, 2008. – 238 pp. 7. *Leithauser B.* Modern Greek / Brad Leithauser // The New York Times Book Review. – 2006. – March 26 – P.18. 8. *Simic Ch.* Some Sort of a Solution / Charles Simic // London Review of Books – 2008. – March 20 – Pp.32-34. 9. *The Collected Poems* of C.P. Cavafy. A New Translation by Aliki Barnstone. – N.Y.: W.N. Norton & Co., 2006. – 264 pp.

Жуйкова М.В., д.ф.н, проф., ***Євпак А.В.,*** асп.,
Волинський національний університет імені Лесі Українки

МОТИВАЦІЙНІ ПОЛЯ В ЛЕКСИЧНІЙ ПІДСИСТЕМІ МОВИ

У статті розглядається поняття мотиваційного поля як компонента полевої організації лексикона; показано відмінність мотиваційного поля від словотвірного та етимологічного гнізда. Запропоновано поняття комплексного мотиваційного поля (КМП), яке являє собою сукупність мотиваційних полів окремих слів-центрів, що входять до складу базового семантичного поля. Сформульовано критерії виділення ядра та периферії КМП.

Ключові слова: *теорія поля, ядро, периферія, мотиваційне поле, морфологічна деривація, семантична деривація.*

В статье рассмативается понятие мотивационного поля как компонента полевой организации лексикона. Показано отличие мотивационного поля от словообразовательного и этимологического гнезда. Предложено понятие комплексного мотивационного поля (КМП), которое является совокупностью мотивационных полей отдельных слов-центров, входящих в состав базового семантического поля. Сформулированы критерии разграничения ядра и периферии КМП.

Ключевые слова: *теория поля, ядро, периферия, мотивационное поле, морфологическая деривация, семантическая деривация.*

The article examines the notion of the motivational field as a part of the field organization of the lexicon, shows the difference between motivational field, word-formative and etymological nests. There is suggested a term — complex motivational field, meaning a collection of motivational fields of separate nuclei-words, which are members of the basic semantic field. There are defined the criteria, according to which the nucleus and periphery of the motivational fields are singled out.

Key words: *field theory, nucleus, periphery, motivational field, morphological derivation, semantic derivation.*

У лінгвістиці ХХ ст. міцно утвердилось розуміння системного характеру лексикона, в якому можна виділяти угруповання різного якісного та кількісного складу залежно від критеріїв, покладених в основу групування (від антонімічних пар до великих тематичних груп). Особливе місце серед усіх сукупностей лексичних одиниць належить полям. Поняття поля, запозичене у фізиків, уперше з'явилося в працях німецьких лінгвістів Й.Тріра, Л. Вайсгербера, В. Порцига ще в першій третині ХХ ст.; згодом воно виявило свою продуктивність і реальну корисність для інтерпретації зв'язків у лексичній підсистемі мови. Полева організація лексикону передбачає передусім можливість виділення у певній групі одиниць центра (ядра) та периферії. Ядру притаманний максимальний набір ознак поля, периферії — мінімальний, причому міра прояву певної ознаки також може зменшуватися при віддаленні від ядра.

Подальший розвиток лінгвістичних досліджень, скерованих на виявлення системних зв'язків у лексиці, привів науковців до вироблення поняття «мотиваційного поля» (МП). Передумовою його формування стало усвідомлення того, що, крім зв'язків, які заторкують лише план змісту лексем, існує інший тип зв'язків — кореляції між планом вираження (внутрішньою формою) і планом змісту лексичної одиниці. Поняття мотиваційного поля розвинулося на основі поняття «словотвірне гніздо». Зокрема, у 80-х роках XX ст. вийшла низка праць З. В. Беркетової, присвячених дослідженню мотиваційних полів на матеріалі німецької мови. У статті «Мотиваційне поле як один із типів семасіологічних полів» авторка постулювала поняття «мотиваційне поле», під яким вона розуміє «ієрархічно організоване системне утворення, що включає лексему-мотиватор та всі утворені від неї вторинні слова» [Беркетова 1990, 548]. Дослідниця розробила систему понять, які характеризують МП:

1) Центр МП, одночасно ім'я поля, — лексема-мотиватор, яка організує вторинні слова на основі своєї форми і значення.

2) Мотиваційні відношення — зв'язок між центром поля та вторинними словами, який проявляється в тому, що «вторинні слова частково чи повністю зберігають фонетичний, морфемний вигляд центру та його семантику у своєму складі».

3) Елементи МП — це вторинні номінати, що знаходяться з центром у мотиваційних зв'язках.

4) Компоненти елементів МП — це складові частини елементів (в німецькій мові для МП *Dienst* такими компонентами служать корені та продуктивні суфікси *-abteil*, *-reise*, *-lich*).

5) Прямий мотиватор — основне значення лексеми, яка служить центром мотиваційного поля.

6) Переносний мотиватор — метафоричні та метонімічні значення лексеми — центра поля.

7) Мотиватор-актуалізатор — потенційна сема, яка не відбита в тлумаченні центральної лексеми, але виявляє високу релевантність при творенні вторинних номінатів.

8) Мотиватор-інтенсифікатор — лексема, яка позначає вищу міру якості та має значення 'дуже', 'сильно', 'особливо', 'найбільш'.

9) Мотиваційна структура — поняття, що характеризує впорядкованість елементів у МП. Якщо МП організовано одним мотиватором, воно має однорідну мотиваційну структуру, а якщо МП організовано навколо декількох мотиваторів — мотиваційна структура неоднорідна [Беркетова 1990, 548—549].

Обсяг МП, на думку З. В. Беркетової, визначається тим, наскільки частотною є лексема — ім'я поля, а також деривацією активністю цієї лексеми. Для німецької мови встановлено, що більші за обсягом мотиваційні поля утворюють односкладні слова. Так, мотиваційне поле непохідної односкладної лексеми *Blut* ('кров') включає 157 елементів, кожний з яких у першій позиції містить компонент *Blut.*

Постулювання поняття «мотиваційне поле» саме на матеріалі німецької мови зумовлено специфікою цієї мови у деривацію аспекті — утворенням складних лексем з двох чи трьох основ. Проте, як показала З. В. Беркетова у своїх пізніших роботах, це поняття може бути застосовано до матеріалу російської мови, оскільки в ній

також при творенні нових слів активно використовується основоскладання. Зокрема, дослідниця виявила серед складної лексики російської мови 88 мотиваційних полів, які охоплюють загалом близько 5000 елементів (в середньому по 54 слова на кожне поле). Найбільш активними ядерними елементами є одиниці *полу-*, *электро-*, *само-*, *много*, *мало*, *радио-*, *вода*, *высоко*, *авто-* та ін. [Беркетова 2000, 70].

Особливий інтерес становлять неоднорідні мотиваційні поля, до яких належать МП з центрами *ново-*, *остро-*, *перво-*, *бело-*, *красно-* та ін., де перший компонент виявляється семантично неодноплановим. Наприклад, за спостереженнями авторки, у МП *остро-* актуалізовані такі значення базового прикметника: 1) 'такий, що має гострий ріжучий кінець' (*островерхий*, *острозубый*), 2) 'такий, що звужується чи витягається на кінці' (*остроголовый*, *острогубый*), 3) 'такий, що сильно діє на органи чуттів' (*остроинфекционный*, *острогнойный*), 4) 'дуже сильний за своїм виявом або вираженням' (*остроумный*, *острософременный*) [Беркетова 2000, 71].

Важливим є питання співвідношення між мотиваційними полями та словотвірними гніздами. З. В. Беркетова, аналізуючи матеріал російської та німецької мов, відзначає, що за структурою МП частково збігаються зі словотвірними гніздами, однак суттєво відрізняються від них, оскільки для німецької мови задекларована необхідність знаходження центральної лексеми на першому місці вторинного слова, тоді як у словотвірних гніздах нові елементи можуть долучатися до вершинного слова як справа, так і зліва. У МП встановлюються складні зв'язки між центральною лексемою та вторинними номінатами, що зумовлено складною семантичною будовою центрального слова (наявність широкого спектра потенційних сем, які можуть актуалізуватись у семантиці різних похідних).

Таким чином, у розумінні З. В. Беркетової, МП — це угруповання складних слів, об'єднане на основі спільності першого компонента. Стосовно російської та української мови можна дійти висновку, що МП певної лексеми є частиною відповідного словотвірного гнізда.

На нашу думку, поняття мотиваційного поля потребує суттєвого уточнення та розширення. Передусім, ми бачимо штучне обмеження в тому, щоб розглядати це поняття лише на матеріалі складних слів, оскільки мотиваційні зв'язки між двома лексемами виникають також і при творенні нового слова шляхом афіксальної деривації, і в процесах семантичної деривації. Крім того, при побудові мотиваційного поля суттєво взяти до уваги таку вимогу: у денотативному аспекті мотивована одиниця виводиться за межі базової ідеографічної зони. Ми пропонуємо називати мотиваційним полем певної лексеми (або кореня) ту частину лексикону, яка, по-перше, об'єднана мотиваційними зв'язками з вихідною лексемою (або коренем), а по-друге, денотативно віддалена від тої сфери, до якої належить базова лексема. До складу мотиваційних полів, таким чином, потрапляють такі мовні одиниці: морфологічні деривати від базового кореня (компоненти словотвірних та етимологічних гнізд), семантичні деривати базової лексеми, складені номінації термінологічного типу — за умови, що за своїми денотативними властивостями вони не належать до тематичної групи лексики, яка задається вихідною семантикою вершинного слова.

Серед основних засад, на основі яких будується МП, виділяємо такі: 1) приналежність кореня чи основи лексеми до базового семантичного поля; 2) похідний характер номінації, 3) відсутність прямого денотативного зв'язку з одиницями базового семантичного поля.

Проілюструємо наведені положення на прикладах похідних від лексеми із значенням 'голова' в слов'янських та германських мовах.

В українській мові (включно з її діалектами) існують численні одиниці з коренем *голов-*, які покривають різнорідні фрагменти ідеографічного словника. Так, це назви рослин (*головань*, *головатень*), комах (*головач*), риб (*головань*, *головач*, *головатиця*), об'єктів неживої природи (*головиця* 'джерело', *головешка* 'недогоріле обвуглене або тліюче поліно'), артефактів (*голова* 'передня частина якогось рухомого предмета', *головоломка* 'складна загадка або задача'), номінації осіб за фізичними, поведінковими чи соціальними ознаками (*головань* 'людина або тварина з дуже великою головою', *голова* 'керівник', *головоріз* 'відчайдушна людина, шибеник').

У російській мові в мотиваційне поле з тою ж назвою входять не лише похідні з коренем *голов-*, а й одиниці з етимологічно тотожнім коренем *глав-*. Вони утворюють такі мікрогрупи: назви рослин (*головастик*), хвороби злакових рослин (*головня*), назви тварин (*головня* 'змея, гадюка', *головастик* 'личинка земноводных'), назви об'єктів неживої природи (*головище* 'исток реки', *наголовник* 'полевая дорожка, идущая по меже'), номінації артефактів (*головка* 'передняя часть сапога', *головица* 'более крепкая водка, получаемая при первой перегонке', *изголовье* 'передняя часть кровати', *наголовник* 'женский головной убор', *глава* 'раздел текста', *заголовок*, *подзаголовок* 'название текста или его части'), номінації осіб за фізичними, поведінковими чи соціальними ознаками (*голова* 'умный, толковый человек', *головогрыз* 'сварливый человек', *головорез* 'бандит', *уголовник* 'преступник') тощо. Не всі зазначені вторинні номінати є компонентами деривaційного гнізда з вершиною *голова*, оскільки деякі з одиниць втратили мотиваційний зв'язок з лексемою-вершиною гнізда (наприклад, рос. *уголовник*). Отже, до мотиваційних полів входять також елементи етимологічних гнізд, зв'язок яких з мотиватором може бути виявлений у ході етимологічного аналізу.

Мікрогрупи з коренем *head-* ('голова') в англійській мові мають іншу денотативну віднесеність. Серед них виділимо такі: назви ландшафту (*headland* 'край зораного поля', *headland* 'мис'), назви риб (*headfish* 'риба, лат. Mola mola', *headlightfish* 'діаф, лат. Diaphus'), будівельна лексика (*headsill* 'верхній брусок коробки дверей або вікна', *headblock* 'верхній елемент конструкції'), технічні терміни (*headlight* 'фара автомобіля', *headbox* 'напірний бак', *headbay* 'напірний басейн (ГЕС)', *headgasket* 'прокладка голівки циліндра'), медичні терміни (*headgut* 'головна кишка зародка'), назви осіб (*headmaster* 'директор школи'), назви артефактів (*headphone* 'навушники', *headpiece* 'шолом'), поліграфічна лексика (*header* 'верхній колонтитул (у договорі, документі)', *headline* 'заголовок') та ін.

У німецькій мові соматизм *Kopf* також утворює мікрогрупи в межах мотиваційного поля. Це, зокрема, спортивна лексика (*Kopfdurchzug* 'переворот назад із захопленням плечей, важіль'), назви рослин (*Kopfbaum* 'дерево із підстриженою кроною', *Kopfweide* 'безверха верба'), назви тварин (*Kopffüßer* 'головоногі, лат. Cephalopoda),

транспортна термінологія (*Kopf* ‘передня частина літака або човна’, *Kopfbahn* ‘залізнична лінія, що закінчується глухим кутом’, *Kopfbahnhof* ‘головна залізнична станція’), сільськогосподарська лексика (*Kopfdünger* ‘добрива’, *Kopfervorsatz* ‘пристрій у комбайна для зрізання гички’) та ін.

Наведені фрагменти мотиваційних полів лексем ГОЛОВА / *HEAD* / *KOPF* в українській, російській, англійській та німецькій мовах є неоднорідними, оскільки вторинні номінати мотивуються різними семантичними компонентами базової лексеми (зокрема, семами ‘передній’, ‘верхній’, ‘найважливіший’, ‘керувати’, ‘розум’). Як показують приклади, компоненти цього МП є семантично та денотативно різнопланові і належать до різних когнітивних сфер. Навіть побіжний огляд МП тої ж лексеми в двох слов’янських та двох германських мовах виявляє як його спільні, так і унікальні фрагменти.

Аналогічні висновки можна зробити, проаналізувавши похідні з коренем *вух-* / *вуш-* в українській мові та *ух-* / *уш-* — в російській. Ці мотиваційні поля включають одиниці як спільної чи близької семантики, так і специфічні для кожної мови лексеми. Так, при однаковій мотивації назв зайця (укр. *вухань,* рос. *ушкань* ‘заєць’), отвору в голці (*вушко, ушко*), назви ряду безхребетних підкласу максилопод (*вухоногі, ухоногие*), шапки з довгими вухами (*вушанка, ушанка*), пристрою для прослуховування музики (*навушники, наушники*), спостерігаємо власне українські назви *вухань* ‘кажан із довгими й широкими вухами’, *вухналь* ‘спеціальний цвях, яким прибивають підкову до кінського копита, а також підвісок до осі’, *вушко* ‘варенички з яловичиною, що варяться в юшці, бульйоні’ та власне російські номінації *ушат* ‘вид посуду’, *ушатка* ‘сова’, *ушники* ‘сережки’, *наушник* ‘людина, яка таємно передає відомості про інших зі звинуваченнями’.

На нашу думку, недоцільно включати до складу мотиваційних полів центральну лексему в її основному лексико-семантичному варіанті, оскільки елементами МП виступають одиниці, утворені внаслідок процесів семантичної та морфологічної деривації. Тому до мотиваційних полів слід залучати одиниці, що виникли шляхом семантичної деривації основного лексико-семантичного варіанта. Наприклад, укр. лексема *кінь* має увійти до відповідного МП із значеннями ‘шахова фігура’ та ‘спортивний снаряд’; соматизм *коліно* — із значеннями ‘частина стебла злаків’, ‘покоління в родоводі’, ‘мотив у музичному творі’, ‘фігура в танці’, ‘місце згину, з’єднання частин у механізмах’, ‘частина духових музичних інструментів’. Таким чином, мотиваційні поля за своїм складом виявляються ширшими, ніж словотвірні та етимологічні гнізда. Разом з тим у МП не слід включати ті компоненти словотвірних гнізд, які належать до вихідної денотативної сфери. Так, лексема *голівка* може позначати те саме, що й соматизм *голова* (з долученням прагматичного компонента); на цій підставі цей дериват не включаємо у МП ГОЛОВА. Якщо ж слово *голівка*, утворене шляхом метафоризації, називає суцвіття чи плід рослин, воно стає частиною вказаного МП.

До мотиваційного поля мають увійти не лише лексеми, а й складені номінації термінологічного змісту, побудовані за типом підрядного словосполучення; важливо, щоб хоч один компонент такої номінації був пов’язаний з базовою лексемою через внутрішню форму. Пор. складені термінологічні одиниці української та російської

мов з компонентом *кінський* / *конский*: укр. *кінська стопа*, *кінська ступня*, *кінський хвіст*, *синдром кінського хвоста* (медичні терміни), *кінська сила*, *метрична кінська сила* (фізичні терміни); рос. *конский копыточник* (рослина), *балка коньковая*, *коньковый гурт*, *коневая жердь* (архітектурні терміни), *крючок морского конька*, *извилина морского конька*, *борозда морского конька* (медичні терміни). Аналогічно в англійській та німецькій мовах: *Horsehead nebula* (астрономічний термін), *African horse sickness*, *horseshoe kidney* (медичні терміни), *horsehoe magnet*, *brake horsepower*, *indicated horsepower*, *shaft horsepower*, *integral horsepower motor*, *horseshoe-shaped wedge* (фізичні терміни), *horse latitudes* (морський термін), *horseshoe arch*, *horsed joint*, *horseshoe mixer*, *horseshoe stirrer* (будівельні терміни), *horseshoe dune*, *horseshoe flute cast* (геологічні терміни); нім. *elektrische Pferdestärkestunde*, *elektrische Pferdestärke*, *metrische Pferdestärke* (фізичні терміни).

Принципи побудови мотиваційних полів можуть бути розширені таким чином, щоб до них входила лексика, мотивована не одним базовим словом, а одиницями цілої тематичної групи чи семантичного поля. Таку думку висловила відома російська етнолінгвістка С. М. Толстая у роботі 2002 р. під назвою «Мотиваційні семантичні моделі та картина світу». Звертаючись до поняття «мотивація», «мотивований», вона зазначає, що на основі явища мотивації можуть бути побудовані лексичні угруповання різного обсягу, які мотивуються одиницями певного вихідного поля або тематичної групи. Як приклад С. М. Толстая наводить поля, організовані навколо назв тварин та соматизмів. Специфіка таких мотиваційних полів, на думку авторки, полягає в тому, що вони «об'єднують різнорідні в семантичному та денотативному аспектах слова» [Толстая 2008, 193].

Прикладом дослідження мотиваційних потенцій одиниць вихідного поля може служити дисертаційна робота Н. М. Дяченко, яка вивчила деривaційну продуктивність соматизмів в українських діалектах. Шляхом аналізу семантики відсоматичних дериватів авторка виявила найбільш активні лексеми-соматизми. На першому місці опинилися лексеми *голова* та *рука*. Зокрема, виявилося, що номінативне поле соматизма *рука* охоплює 140 діалектних одиниць. Авторка описала ті ідеографічні зони, в яких використовуються номінації від кореня *рук-* / *руч-* (це позначення людини як суспільної істоти, терміни сільського господарства, транспорту, назви ремесел і професій, метроніми; окремі номінації стосуються соціальних організацій, землі, рослинного світу, душі та розуму людини). Крім того, виявлено такі одиниці, які мають нульову деривaційну продуктивність, тобто взагалі не мають похідних [Дяченко 2008, 11–12]. Авторка показала, що характерною особливістю номінативних полів соматизмів є неоднорідна частиномовна приналежність, що і відрізняє ці поля від деривaційних гнізд.

Роботи подібного спрямування наводять нас на думку, що доречно ввести також поняття комплексного мотиваційного поля (КМП). Це поле будується як сукупність мотиваційних полів окремих слів-центрів, що входять до складу базового семантичного поля (чи тематичної групи). Так, МП лексеми *голова* можна розглядати як складову частину ширшого поля, яке об'єднує у своєму складі мотиваційні поля інших іменників-соматизмів (*рука, вухо, нога, язик, спина* тощо).

У межах КМП можна виявити вужчі угруповання лексем, що засновані на денотативній (тематичній) близькості. Ми пропонуємо називати їх мотиваційними групами (МГ). Наприклад, до КМП, утвореного на основі одиниць СП «ЧАСТИНИ ТІЛА» в українській мові, входять мотиваційні групи «назви тварин» (*головань*, *головатиця, вухань, вухоногі*), «назви людей» (*головань*, *головоріз, наушник*), «назви частин механізмів» (*палець*, *коліно*, *колінчатий вал*) тощо. Виділення МГ, що базується на денотативних та семантичних ознаках вторинних номінатів, дозволяє сформувати структуру комплексного мотиваційного поля і виявити найпродуктивніші мотиваційні моделі.

Як і будь-які інші поля в лексичній підсистемі мови, комплексні мотиваційні поля характеризуються протиставленням центра (ядра) та периферії. Ядерні та периферійні ознаки КМП доцільно описувати через два аспекти його складових: через план вираження і план змісту. Враховуючи план вираження, в ядро поля слід помістити найбільш продуктивні корені (чи лексеми), яким властивий найбільший номінативний потенціал; периферію займуть менш продуктивні корені базового поля. Іншими словами, критерієм розмежування ядерних та периферійних елементів поля за цим параметром служить активність того чи того кореня в процесах вторинної номінації: центр КМП утворюють похідні лексеми з коренями, які повторюються в максимальній кількості морфологічних та семантичних дериватів. З іншого боку, поле може бути структуровано з урахуванням семантики вторинних номінатів. У такому випадку ядро і периферія поля виділяються не на рівні окремих коренів чи лексем, а на рівні вторинних мотиваційних груп. Ядерну зону займуть найчисельніші мікрогрупи (це можуть бути назви рослин, комах, будівельні терміни тощо), а на периферію відійдуть нешироκі мікрогрупи та поодинокі номінації.

Докладне вивчення наповнення КМП дасть змогу, по-перше, виявити найбільш та найменш продуктивні одиниці-мотиватори базового СП, що дозволить побудувати його структуру, окресливши його ядро, периферію та перехідну зону; по-друге, виявити й описати ті денотативні сфери, які стають реципієнтами вторинних номінацій, утворених від одиниць базового СП; по-третє, виділити в семантиці лексем базового СП ті семи, які виявляються найбільш релевантними для носіїв мови. Якщо КМП, що засновані на одиницях тих самих базових полів, будуть побудовані на матеріалі різних мов, це дозволить виявити універсальні та національно-специфічні явища в когнітивно-номінативній діяльності людини.

1. *Беркетова З. В.* Мотивационное поле как один из типов семасиологических полей // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. — М. : Наука, 1990. — С. 548—552. 2. *Беркетова З. В.* Мотивационные связи в лексике современного русского языка // Филол. науки. — № 1. — М., 2000. — С. 69—77. 3. *Дяченко Н. М.* Номінативні поля соматизмів та відсоматичних утворень в українських діалектах : автореф. дис. … канд. філ. наук. : спец. 10.02.01 «українська мова» / Н. М. Дяченко. — Ужгород, 2008. — 20 с. 4. *Толстая С.М.* Пространство слова : лексическая семантика в общеславянской перспективе / С.М. Толстая. — М.: Индрик, 2008. — 528 с.

Загнітко А.П., д. філол. н., проф.,
Донецький національний університет

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ГРАМАТИКА СЛУЖБОВОСТІ: ФУНКЦІЙНИЙ ПРОСТІР

Схарактеризовано особливості категорійних класів слів службовості, встановлено основні кваліфікаційні ознаки і параметри лексикографічної граматики службовості з розмежуванням широкого та вузького розуміння; схарактеризовано різновиди одиниць лексикографічної граматики службовості та подано визначальні риси парадигмального простору службових слів; запропоновано словникову статтю з опертям на широке розуміння лексикографічної граматики службовості.

Ключові слова: *лексикографічна граматика, категорійний клас слів, морфосинтагматична парадигма, морфологічна парадигма, контекстна парадигма, словникова стаття.*

В статье характеризуются особенности категориальных классов слов служебности, устанавливаются основные квалификационные признаки и параметры лексикографической грамматики слежебности с размежеванием широкого и узкого понимания; характеризуются разновидности единиц лексикографической грамматики служебности и даются определяющие черты парадигмального пространства служебных слов; предлагается словарная статья с опорой на широкое понимание лексикографической грамматики служебности.

Ключевые слова: *лексикографическая грамматика, категориальный класс слов, морфосинтагматическая парадигма, морфологическая парадигма, контекстная парадигма, словарная статья.*

The features of categorical classes of words of functionality are characterized, the basic qualification characteristics and parameters of lexicographic grammar of functionality are established distinguishing between broad and narrow sense; types of units of lexicographic grammar of functionality are characterized and defining features of paradigmatic space of functional words are submitted; dictionary article based on a broad understanding of lexicographic grammar of functionality is proposed.

Key words: *lexicographic grammar, categorical class of words, morpho-syntagmatical paradigm, morphological paradigm, contextual paradigm, dictionary article.*

1. Основні поняття. Сучасне розуміння граматики в широкому вимірі її проблем і підходів – від усталеної, що останнім часом все більше витлумачується як класична (хрестоматійна), до референційної (референційно-прагматичної), ідеографічної, «природної» – ґрунтується на основних постулатах номінативно-екзистенційної науковолінгвістичної парадигми з її триджерельністю: а) теорією комунікативних актів, б) теорією номінації, в) теорією референції. Кожний з цих складників зумовив, з одного боку, розширення власне-граматичних досліджень (прагматичні типи речень,

референційні аспекти речення тощо), з іншого, на них виформувалися окремі лінгвістичні дослідження, що охоплюють висвітлення не тільки мовних явищ з простеженням закономірностей їхньої сполучуваності, виявом семантико-парадигматичних зв'язків, встановленням ієрархічних особливостей тощо, але й визначення напрямів детермінації їхнього функціонування екстралінгвальними чинниками, "навантаження" національно-культурною пам'яттю, специфіки використання в різних дискурсивних практиках і под. Усе це мотивує необхідність аналізу відповідного мовного явища, певної мовної одиниці через призму дискурсивних практик (у процесному вияві та текстуальному вираженні), асоціативними й образними навантаженнями тощо, що й умотивовує актуальність розгляду службовості в її функційному вимірі зі встановленням закономірностей лексикографічного тлумачення усього обсягу традиційно витлумачуваних класичною граматикою службових елементів.

Метою аналізу виступає визначення одиниць і категорій лексикографічної граматики службовості з послідовною характеристикою обсягів і ємності функційно-семантичної парадигми службових одиниць. Заявлена мета зумовлює необхідність розв'язання таких завдань: 1) дефінувати поняття *службовості*; 2) визначити класифікаційні різновиди службовості; 3) виявити категорійний апарат граматики службовості; 4) встановити основні ознаки лексикографічної граматики службовості; 5) схарактеризувати закономірності лексикографічного тлумачення службових елементів. Комплекс поставлених завдань, що підпорядковані визначеній меті, мотивують новизну дослідження, особливістю якої виступає те, що вперше пропоновано вичерпну характеристику лексикографічної граматики службовості і встановлено оптимальну модель словникового тлумачення службових елементів у характерологічному, функційному, синтагматичному, парадигматичному, еволюційному та інших аспектах. Теоретичне значення полягає у виявленні обсягів лексикографічної граматики службовості та з'ясуванні основних компонентів словникової статті службового елемента.

Практичне спрямування дослідження мотивоване можливістю використання його результатів у практиці викладання частин мови, розкритті основних понять лексикографії та укладанні загальних системно орієнтованих словників.

2. Диференційні ознаки і кваліфікаційні виміри службовості. Сучасні лінгвістичні словники витлумачують службовість / службовий (синсемантичний) як таку / такий, що спеціалізована на суто синтаксичній функції. Остання полягає у зв'язуванні, виділенні, співвіднесенні тощо, виступаючи основною для службових елементів [Ахманова 2007, 433]. Службові слова (інколи їх називають граматичними словами, граматично частковими словами, залежними словами, неповнозначними частинами мови / неповнозначними словами, несамостійними словами, порожніми словами, синкатегорематичними словами, синсемантичними словами, з'єднувальними / сполучувальними словами, формальними словами, частковими словами, частинками речення, частками мови) розглядають як слова, що неспроможні виступати самостійно у функції членів речення, їхнім основним призначенням виступає вираження різнотипних семантико-синтаксичних відношень між повнозначними словами [Ахманова 2007, 433]. Загал підходів, різна термінологія засвідчують актуальність і важливість цих слів у мовній системі. Кожне з термінологічних позна-

чень відбиває особливості осмислення однієї з ознак таких слів як визначальної, пор.: протиставлення ***самостійності ↔ несамостійності*** має за основу внутрішньореченнєвий статус, аналогійно й опозиція ***самостійності ↔ службовості*** ґрунтується на ємності синтаксичної внутрішньореченнєвої позиції та входженні такого елемента як неосновного складника синтаксичної позиції, тобто елемента члена речення, а ***повнозначності ↔ неповнозначності*** – лексичну потужність певного слова, де службові елементи витлумачувано як неповнозначні (не позначають предметів і не виражають характеристик тощо) і под. Критерії частиномовного розмежування, до яких здебільшого зараховують класифікаційно-синтаксичний (самостійність (заповнення внутрішньореченнєвої синтаксичної позиції) / несамостійність (не може вичерпно заповнювати синтаксичну позицію, позицію члена речення) і кваліфікаційний (вираження відповідних смислових відношень: атрибутивних, об'єктних, суб'єктних, обставинних тощо), смисловий (вияв певної семантики: предметної – іменники і т. ін.), словотвірний (наявність власних моделей творення похідних) витримали тривалу перевірку часом. Окремі ж з них започатковані ще в античних підходах до частиномовної кваліфікації. Хрестоматійно відомою є теза: ***частини мови – це відстояні (формалізовані) члени речення***. З опертям на сучасні частиномовні кваліфікаційні ознаки і класифікаційні основи, за усього розмаїття підходів і тлумачень, визначальними диференційними ознаками службовості слід вважати: 1) входження в реченнєвосинтаксичну позицію як окремого елемента спільно з іншим (формально-граматичний / власне-синтаксичний рівень); 2) власне-структурувальне навантаження в реалізації тих чи тих форм синтаксичних зв'язків – підрядного прислівного, підрядного детермінантного, сурядного) (формально-граматичний / власне-синтаксичний рівень); 3) вираження внутрішньореченнєвих семантико-синтаксичних відношень у поєднанні з повнозначними словами (семантико-синтаксичний рівень); 4) вирізнення теми і/або реми в актуальному членуванні речення (функція синкатегорематичності / синкатеготематичності – комунікативний рівень); 5) вияв фокуса / топіка // відомого / невідомого у функційній перспективі речення (комунікативний рівень). Враховуючи сукупність цих ознак та їхній регулярний / нерегулярний вияв, загальнокатегорійну службовість внутрішньо можна диференціювати на функційно-дейктичну (прийменник / післяслівник), функційно-синкатегорематичну / функційно-дискурсивну (частка), функційно-предикатнопредикатну (сполучник). Адекватне висвітлення та вичерпна характеристика усіх ознак (диференційних, кваліфікаційних, класифікаційних та інших) та вимірів / рівнів (формально-граматичного, семантико-синтаксичного, комунікативного і под.), встановлення напрямів поповнення множинності службовості, визначення ємності парадигмального простору службовості тощо складає основу граматики службовості (типологічної, структурної, функційної та інших).

3. Основи лексикографічної граматики службовості. Поняття лексикографічної граматики у своїй основі ґрунтується на загальнограматичних постулатах службовості, кваліфікаційних ознаках службовості та її типологійності, диференціюванні категорійно-класних службових слів, адекватному тлумаченні статусу словоформи в граматичному ладі та її співвідношенні з відповідним середовищем, у межах якого простежуване співвідношення первинного і вторинного функційного навантаження

словоформи. Важливим постає визначення ємності функційного виміру того чи того службового слова та набуття ним все нових і нових смислових відтінків, що особливо є значущим і важливим для з'ясування формування синкретичної семантики. У цьому розрізі діагностування ядра, рівнів периферії та її наближення / віддалення від ядра виступає одним із найсуттєвіших завдань створення цілісної лексикографічної граматики службовості. У традиційній формально-описовій граматиці лексикографія службовості здебільшого мала ознаки абсолютного підпорядкування граматиці повнозначних категорійних класів слів і через їхню призму вона розглядалася. У функційно-описовій та функційно-комунікативній граматиці службовість набуває іншого статусу, а її характеристика і створення цілісної лексикографічної граматики є одним з найактуальніших завдань. У рамах функційно-комунікативної граматики охоплено формальний, семантичний, комунікативний і денотативний рівні мовної системи, а також їхні мовленнєві реалізації, до яких належать: 1) структура функційно-семантичного поля; 2) сукупність структурувальних елементів мови, що виформовують функційно-семантичне поле; 3) використання структурувальних елементів у мовленні з виявом їхньої специфіки в різних дискурсивних практиках. З-поміж структурувальних елементів службові слова постають особливими, тому що своїм використанням і навантаженням вони заглиблені в національно-мовні традиції, національно-мовну пам'ять і відбивають у своєму функціюванні різноманітні новітні тенденції, у тому числі і конкурентно навантажені використання. Не менш навантаженим постає аналіз напрямів та встановлення тенденцій набуття певною словоформою статусу еквівалента службового елемента (пор.: [Загнітко 2007; Канюшкевіч 2008, 7–18]), водночас певна словоформа розширює парадигмальний простір, обсяг якого повинен знайти адекватне висвітлення в лексикографічній граматиці службовості, встановленні її семантичних і парадигматичних відношень, що зумовлює наповнення її вторинними й охоплює два основних тлумачення – широке і вузьке.

3.1. Вузьке розуміння лексикографічної граматики службовості. Останнє ґрунтується на встановленні основних компонентів лексикографічного тлумачення службових елементів та розкритті особливостей їхнього функціонування, висвітленні їхніх структурних типів, характеристиці семантико-парадигматичних зв'язків тощо. Така лексикографічна граматика постає наче дзеркальне відбиття узагальненого внутрішньомовного і зовнішньомовного навантаження службових елементів, їхнього парадигмального простору та ін., пор., наприклад [Зализняк 1977], де в інверсійному словорозташуванні подано сто тисяч слів з побудовою відповідних системно визначуваних парадигм з виявом усіх реальних словоформ; у цьому разі для службових елементів основною постає частиномовна позначка, а за наявності омонімійних частиномовних виявів через відповідний розділовий знак (*;*) подано обидві частини мови на зразок ***аж*** *част.; союз* [Зализняк 1977, 274], (***когда*** *н; союз* [там само, 149], для сполучників, часток та низки інших слів подано також віднесення їх до відповідного функційно-смислового розряду за умови інтонаційного виділення / нівелювання та тим чи тим синтагматичним вираженням, де послідовно реалізована певна семантика (***да*** *(без удар.) союз*; ***да*** *(без удар.) част. (усилительная)*: да где же они?; да ведь я там не был; это что-нибудь да значит и т.п.); *да част (утвердительная, вопросительная*

и др.): да, я там был; ты там был, да?; да, я забыл сказать…; да здравствует; да настанет мир и т.п. [там само, 149]; ***когда*** *н; союз* [там само, 149]). Подібне опрацювання спрямоване на підтвердження особливого функційного статусу елемента, традиційно визначуваного як службовий. Кожний зі службових елементів набуває особливих вимірів у силу їхньої функційної специфіки та внутрішньореченнєвого навантаження, реалізації інтенцій повнозначних слів тощо. Так, наприклад, частка набуває особливих вимірів лексикографічного тлумачення навіть у граматичному словнику, тому що здебільшого зорієнтована на відповідне ситуативно-прагматичне оточення і реалізації настанов мовця, хоча в більшості випадків тільки наголошено категорійно-класну омонімію: хотя *союз; част.* [там само, 877] та ін. Ядерний компонент лексикографічної граматики службовості здебільшого виявний у тлумачних словниках: до, *прийм., з род. в.* Сполучення *з до* виражають: просторові відношення; часові відношення; кількісні відношення; об'єктні відношення тощо (СУМ, II, 315–316), див. також [Загнітко 2007, 67]. Так, за спостереженнями дослідників [Мейзерська 2010, 12], у тлумачних словниках обов'язковими постають шість (орфографічний, категорійний, граматичний, смисловий (вказівка на характер синтаксеми), семантичний, ілюстративний) і десять факультативних (фонетичний, параметр самостійності / факультативності, параметр однозначності / багатозначності, ареальний, фразеологічний, стилістичний, синонімічний, антонімічний, омонімічний, параметр лексичної сполучуваності) [там само, 12]. Водночас наголошено на необхідності послідовного розмежування у вторинних прийменникових одиницях омонімійності, подаючи їх в окремих словникових статтях [там само, 13–14]. Такий підхід витворює ядро лексикографічної граматики. Підтвердженням такого тлумачення легко віднайти в [Городенська 2007], де досліджувано граматичну природу, функційні параметри, особливості використання та інше сполучників. Цей словник своїм тлумаченням зорієнтований на розгляд основних виявів типової / нетипової службовості на прикладі сполучників. Водночас наголошувано на синкретизмі окремих сполучників, наявності в їхньому функційному вияві ядра і периферії тощо [там само, 7]. Так, у сполучників на зразок *а, але, та, проте, однак, одначе* К. Городенська вирізняє, крім ядерної площини – сурядної семантики, також периферійну сферу – реалізацію ними протиставно-допустових відношень: ***А тільки*** *замовчиш / Або куди летиш – / Заниє серденько, неначе на чужині* (Л. Глібов) – підрядний детермінантний зв'язок між головною і підрядною частинами [там само, 11]. За наявності кількох семантико-синтаксичних функцій вершинною постає його регулярно типова функція: *зате*$_1$ – 1. Сполучник сурядності, протиставний, виразник протиставних семантико-синтаксичних відношень з відтінком компенсації, відшкодування: *Довго діти доглядали саджанці,* ***зате*** *вони тепер милують своєю красою* (А. Яна); 2. Сполучник сурядності-підрядності, протиставно-допустовий, виразник протиставно-допустових семантико-синтаксичних відношень: *У липні надворі пусто,* ***зате*** *на полі густо* (Укр. прислів'я); 3. Сполучник сурядності, приєднувальний, виразник приєднувальних семантико-синтаксичних відношень: *Це лиш слова, /* ***Зате*** *вони безсмертні* (Л. Костенко) [там само, 67–68]; дві принципово різні синтаксичні функції і відмінні семантико-синтаксичні відношення подано окремими статтями: *зате*$_2$ – 1. Сполучник підрядності, наслідковий, виразник наслідкових семан-

тико-синтаксичних відношень, синонім до наслідкового сполучника **так що**: *Латин од няньки наживався, / **Зате** ж за няньку і вступався* (І. Котляревський) [там само, 69]. У такому граматичному словнику службових слів окремим рядком простежено походження витлумачуваного елемента (первинний / вторинний), його будову (складний / складений), з'ясовано спосіб уживання (одиничний / повторюваний / парний) з простеженням закономірностей розподілу парного сполучника, схарактеризовано також синонімію: **ледве… як** – сполучник підрядності, часовий, виразник часових семантико-синтаксичних відношень, указує на швидке настання дії або стану в головній частині після завершення дії або стану в підрядній частині, синонім до часового сполучника *тільки… як*, поєднує підрядну часову частину з головною частиною складнопідрядного речення підрядним детермінантним зв'язком: ***Ледве** Тарасові минуло 9 років, **як** умерла мати* (Панас Мирний) … Вторинний, складений. Парний, розподіляється між підрядною часовою частиною (**ледве**) і головною (**як**) [там само, 103]. Для порівняння, словник, структурований за широким тлумаченням лексикографічної граматики службовості загалом, а прийменника зокрема, містить двадцять п'ять позицій, з-поміж яких вісімнадцять постають регулярними [Всеволодова 2005, 3–43]. Таким чином встановлюється функційно-семантичне поле прийменника.

3.2. Широкий підхід до лексикографічної граматики службовості. Широке розуміння лексикографічної граматики службовості вичерпно охоплює закономірності тлумачення службових елементів та увесь спектр їхньої парадигматики: синтагматичної, морфологічної, семантичної, функційної, деривaційної, контекстуальної (контекстної / текстової). Така граматика враховує типологійні особливості службових категорійних класів слів з урахуванням позиційно-лінеарної, структурної, змістової, характерологічної та інших особливостей відповідних елементів. З-поміж структурувальних елементів службовим словам належить особливий статус, опис яких є важливим виступає не стільки у формально-описовому аспекті, скільки у змістовому з виявом їхньої синонімії і варіативності, антонімії й омонімії та ін., особливо в актуальному і прикладному аспектах. Службові слова належать до тих категорійних класів слів, які вимагають визначення особливостей функціонування та встановлення вичерпного переліку правил такого функціонування, що заторкує практично увесь лад мови. Наголошення на тих чи тих моментах вживання службових слів дозволяє кваліфікувати ступінь вияву аналітичності певної мови, пор. кваліфікацію прийменників як аналітичних синтаксичних морфем (І. Вихованець) і под. Водночас категорійні класи службових слів та їх аналіз вимагають звернення до таких питань, як моделювання семантичної уяви висловлення, закономірностей його функційної перспективи, а також діагностування природи аргументних і сирконстантних статусів, розподіл аспектуальної інформації з-поміж елементів тексту тощо на кшталт *У разі проведення в Україні дострокових парламентських виборів, партія Єдиний Центр готова піти на них **у союзі з** партією Наша Україна* (Ю. Писаренко) (***у союзі з*** – посилення аспектуальної соціативності). У цьому розрізі аргументованим виступає диференціювання службовості, що за позиційно-лінеарним виявом членована на позиційно закріплену / позиційно вільну. До першої належать: 1) післяслівники одно- / двоелементного вияву – завжди перебувають у постпозиції за прямого порядку слів

(*наступити* ***на****, відійти* ***від****, підійти* ***до*** / *переїхати* ***з … до****, від повозити* ***від … до***, *опустити* ***з … на*** і под.), в інших мовах їхнє значення може передаватися суто словотвірними елементами, пор., наприклад, у німецькій мові *bringen* ‘принести’ → ***herauf*** + *bringen* = ***herauf****bringen* ‘von dort unten hierher oben bringen’ ‘принести знизу наверх, де перебуває мовець’); 2) прийменники – лінеарно розміщені в контактній / дистантній іменниковій препозиції (*на подвір’ї, над прірвою, для задоволення потреб* / серб. *у дворишту, изнад реке, да задовоље потребе*); 3) сполучники – перебувають в інтерпозиції (за М. Гроховським, вони є двомісними синтагматичними елементами зі сталим упорядкуванням): *стомлений, але задоволений; прийшов, щоб побачити*; на відміну від часток як одномісних синтагматичних елементів зі змінним розташуванням [Grochowski 2005, 89–90]. До позиційно вільних належать частки, що можуть стосуватися окремого члена речення (*Полонені повернулися аж надвечір, а могли* ***й*** *не повернутися* (А. Яна) – стосується присудка) і речення загалом, надаючи йому відповідного відтінку (***І*** *коли нарешті настануть кращі часи?* (В. Земляк)). Частки протиставлені сполучникам, прийменникам як такі, що можуть поставати особливими висловленнями, що повинно знайти вичерпне висвітлення в лексикографічній граматиці службовості (пор. з-поміж загальної кількості українських часток (базу складає «Словник української мови» (в 11-ти т.), де зафіксовано 115 словникових статей, у яких реєстрове слово визначене як частка), було виявлено, що функцію часток-висловлень виконують 35 з них, або 32,9 %).

Позиційно-лінеарний вияв допоміжності дозволяє встановити ємність і наповнюваність їхньої синтагматичної парадигми і схарактеризувати особливості їхньої сполучуваності. Усе це уможливлює визначення парадигмального інвентаря кожної з частин мови.

4. Парадигмальний простір службових елементів. Частиномовна кваліфікація прийменників (власне-прийменники і післяслівники), часток (власне-часток і часток-висловлень) і сполучників (власне-сполучників і сполучникових виразів) ґрунтується на відповідних диференційних ознаках. Визначальними рисами прийменника як морфосинтаксичної категорії є: 1) синтаксемотвірна функція (утворює синтаксему, постаючи її формантом (*на узліссі*, *з причини зацікавлення*)); 2) позиційно-синтаксична маркувально-синтаксемна функція; 3) впроваджувальна функція (введення синтаксеми у висловлення) (за М. Конюшкевич). Кваліфікаційними ознаками сполучника постають: 1) двомісність; 2) вираження форм синтаксичного зв’язку; 3) вияв смислових відношень між компонентами; 4) надпредикатний статус (*прийшов,* ***бо*** *чекали*). Частці властиві такі ознаки: 1) дискурсивно-системотвірна функція; 2) ситуативно-дискурсивна виявність. У силу цього прийменнику, сполучнику, частці властиві власні парадигмальні простори. Так, у сфері прийменника, сполучника, частки утворюються: а) морфологічна (*від рук / від руки* кого; *з наказу / за наказом* кого – прийменник; *за той час поки / за той час що / за той час коли* – сполучник; *ну / ну як / ну і / ну коли* – частка); б) морфосинтагматична – особливості сполучуваності (у сфері прийменника – первинних прийменників з відмінковими формами, вторинних – з первинними й відмінковими словоформами (*на руках* кого / *на руках з* ким / *на руках у* кого / *під руками* кого / *у руках* кого / *у руки* кого/кому / *у руки до* кого / *під рукою* кого / *у руку* кому

/ *для рук* кого тощо), з-поміж сполучників – виявляти регулярність/нерегулярність поєднування в системі координативних / субординативних відношень (*стомлений, **але** задоволений*; *думати, **що / як / мов / немов / коли / хоч*** і под.), а для часток – регулярна спроможність поєднуватися зі словоформою (***хай / нехай** скажу*, ***не** скажу*, ***ні** слова*) або з висловленням загалом (*лиш / лише, лишень* (*Люблю пісні мойого краю, та не спиняюсь на тім **лишень*** (М. Рильський))); в) семантична ↔ функційно-семантична (встановлення усіх функційно-семантичних ємностей прийменника, сполучника, частки (див.: [Mluvnice češtiny 1986, 197–238]); г) деривaційна – охоплює у сфері прийменника / сполучника / частки усі можливі похідні (напр., усі прийменникові похідні, утворювані не тільки іменниковими словоформами, але й спільнокореневими прислівниками тощо (за М. Конюшкевич): *навскіс від* чого / *навскіс повз* що / *навскіс через* що / *навскіс* чого / *навскіс від* чого та ін.). До цих парадигм прилягає текстова / контекстуальна (контекстна), що містить усі ізофункційні словоформи, протиставлені одна одній граматично і водночас об'єднані денотативно (за Ф. Панковим). Така парадигма охоплює вихідне слово – ядро – та його контекстуальні (контекстні) кореляти. Ядро формує ізосемічне слово у складі ізосемічної ізоморфної конструкції, приядерну сферу витворюють контекстуальні кореляти – ізосемічні слова у складі ізосемічних ізоморфних конструкцій. Найближчу периферію складають ізосемічні слова у складі неізосемічних конструкцій, абсолютну периферію – неізосемічні слова. Лексикографічна граматика службовості зорієнтована на висвітлення статусу таких елементів у змістовому просторі мови, що охоплює об'єктивні (диктальні (Ш. Баллі), диктумні (С. Кацнельсон)) і суб'єктивні (модальні (Ш. Баллі), модусні) смисли (сюди ж належать структури цього простору: функційно-семантичні категорії, функційно-семантичні поля, системи значень, типові ситуації), водночас вона враховує сукупність засобів вираження тих чи тих смислів (це дозволяє встановлювати закономірності еквівалентності, встановлювати рівні останньої). Не менш важливим виступає розгляд типології засобів службовості в різних аспектах та характеристика в межах словникової статті їхнього функціонування у мовленні, враховуючи ті чи ті дискурсивні практики. Одним із постулатів лексикографічної граматики постає також простеження мовних механізмів, що визначають адекватні потреби комунікантів функціонування у мовленні мовних засобів, пор.: *йти **до** річки* і *йти **на** річку*; *розташуватися **в** хаті / розташуватися **за** хатою / розташуватися під хатою* та ін.

Функційно-комунікативний підхід у лексикографічній граматиці службовості гарантує вичерпне висвітлення участі службових елементів в актуальному членуванні і диференціювання за їх допомогою різновидів фокусів теми (параметризація атонічної теми) і реми (власне-реми, дистальної реми, модальної реми, атонічної реми) тощо.

5. Структура словникової статті службового елемента. Використання усіх напрацьованих диференційних ознак категорійно-класних слів службовості, їхнього статусу в сучасній граматичній системі, внутрішніх активних взаємозв'язків і взаємодії та застосування функційно-описових і функційно-комунікативних різновидів їхнього аналізу дозволяє змоделювати лексикографічне тлумачення кожного з категорійних типів службових елементів з послідовним виявом особливостей їхніх

типологійно-кваліфікаційних, функційно-класифікаційних виявів, розглядом ємно вичерпних обсягів функційно-семантичних парадигм. Орієнтовно стаття може структуруватися, на прикладі частки, так:

Аж – частка; ***I. Характерологія***: проста; за походженням – злиття сполучника *а* і частки *же* з випадінням кінцевого ненаголошеного;

II. Функційні вияви: амодальна; дискурсивна; емоційна; текстоструктурувальна лінеарна; за семантикою – підсил., може виступати: а) як вияв підсилення дії: *Дівчина* ***аж*** *горить від сорому* (О. Гончар); ознаки: *Листя в променях* ***аж*** *світле* (М. Коцюбинський); б) як вияв кількісної значущості: *Відтоді минуло* ***аж*** *три роки* (М. Івченко); в) як вияв несподіваності / раптовості дії: *Хлопець обернувся –* ***аж*** *перед ним дівчина* (С. Васильченко); г) як вияв граничного простору: *Як чекав на неї в шкільному дворі, щоб разом іти додому, а потім проводжав, несучи плащ-намет,* ***аж*** *за вербочки, де місток дерев'яний через яр, – далі вона ніколи не дозволяла проводжати себе...* (А. Дімаров); виділ.: *Якось опівночі я не витримав, підкрався до віконця,* ***аж*** *він стоїть посеред келії з чорною книгою...* (А. Дімаров); 4) як вияв подиву: ***Аж*** *підстрибнув від здивування Дмитро* (Валер'ян Підмогильний);

III. Комунікативний вияв: а) актуалізаційна: *Покладе на стола сірникову коробку і чеше, чеше нариса,* ***аж*** *друкарка не встигає за ним, та все до ладу, гарно – заслухаєшся* (А. Дімаров); б) рематична: *Дівчина* ***аж*** *похилилася вся* (О. Слісаренко);

IV. Синтагматика: 1) *аж + не* (частка + частка) – емоційна з виявом відтінку подиву: *Дівчина* ***аж не*** *стямилася* (А. Яна); 2) *аж + поки / доки* (частка + прислівник) – у підрядних частинах на позначення досягнення граничної межі дії / стану / процесу: *Ладимир біг слідом (так він біг за підводою, до якої припнули батька, а поліцай шмагав його пугою),* ***аж поки*** *Степан не сховався в огородженому двометровим парканом дворі* (А. Дімаров); 3) *аж + геть* (частка + частка) – далеко: *Бійці швидко віддалялися,* ***аж геть*** *їх видно* (О. Гончар); зовсім, цілком: *Хлопці* ***аж геть*** *потомилися* (В. Сухомлинський); 4) *аж + надто* (частка + частка) – надзвичайно, суттєво, важливо: *Нам* ***аж надто*** *кортіло все побачити й почути* (М. Стельмах); 5) *аж + ніяк + не* (частка + прислівник + частка) – ніякою мірою, в жодному разі: *Все написане* ***аж ніяк не*** *в нашому стилі* (Україна молода. – 2001. – 17 вересня); 6) *аж + до / за / під / на / у(в)…* (частка + прийменник) – вияв граничної просторової / часової / кількісної межі: *На ній інколи скидалася риба і розкручувала кола* ***аж до*** *самої кладки, що одним кінцем трималась на з'їжджженому колесі, а другим – на березі* (М. Стельмах); *Заєць стрибнув* ***аж під*** *самісіньку хату* (О. Іваненко); *Хотілося піднятися вище і вище,* ***аж під*** *оті он хмари, де кружляло кілька спортсменів, але мені поки що не можна, в мого махольота крила не червоного, а білого кольору, а це означає, що мені заборонено одриватися од землі вище, ніж на сто метрів* (А. Дімаров); 7) *аж он / аж ось* (частка + частка) – підсилювально-вказівна з наголошенням близькості / віддаленості: ***Аж он*** *там видніється наше село* (О. Слісаренко) або раптовості, несподіваності дії: ***Аж ось*** *вікно відчинилось і звідти вистрибнув великий кіт* (І. Карпа); те саме значення – *аж гульк / аж глядь / аж от* (частка + частка): ***Аж гульк*** *– з води повиринали русалки і до берега* (А. Яна); ***Аж глядь****! – палати зайнялися* (Т. Шевченко); ***Аж от*** *Катря кинулась у двері* (Марко Вовчок); в ускладненій моделі: *аж ось де / аж от де* (частка

+ частка + прислівник) – конкретизація / актуалізація місця: ***Аж ось де*** *зустрічали весни ми з тобою* (А. Яна); або конкретизація / актуалізація часу *аж ось коли / аж от коли* (частка + частка + прислівник): ***Аж ось коли*** *прийшло до нас це щастя* (О. Слісаренко); 8) *аж + ген* (частка + прислівник) – підсилювально-вказівна з виявом семантики віддалення: *Зустрілися ми з тобою* ***аж ген*** *у тій долині* (М. Івченко); 9) *аж-аж-аж* – посилення дії, бажання: А спати нам *аж-аж-аж* (М. Івченко).

V. Семантико-парадигматичні ознаки: **Омонім** – *аж*, сполучник підрядності (наслідковий: *Віють вітри, віють буйні, /* ***Аж*** *дерева гнуться* (І. Котляревський); часовий: *Носив вовк козу,* ***аж*** *і вовка понесли* (М. Номис)), сурядності (протиставний): *Я думала,* ***що*** *спить батько, / Аж він умирає* (Т. Шевченко); **Синонім** – 0; **Антонім** – 0; **Варіант** – *ажень*, діал., підсил.

VI. Квантитативні характеристики: художньо-белетристичний – 221; публіцистичний – 45; офіційно-діловий стиль – 10 (частота вказана на 10000 знакових одиниць тексту).

VII. Динаміко-еволюційні параметри: **Словарь Б. Грінченка**: *аж* – сполучник (1 – підрядний наслідковий; 8 – підрядний часовий; 9 – сурядний протиставний); як частка – (2-10), з-поміж яких: (2) – значна кількість: ***Аж*** *три пари на радощах кумів назбирали* (Т. Шевченко); (3) місце / час з прийменниками *до / за / на* та ін.: Аж до моря запорожці степ широкий крили (Т. Шевченко); (4) *аж + поки* – до тих пір поки; (5) *аж-агось, аж ось, аж ось де, аж осьдечки, аж от, аж от де* – ось, ось де, як ось; (6) – *аж ось коли / аж от коли* – ось коли; (7) – *аж он / аж ондечки* – ось там; *аж гульк!* – як раптом; (10) – *аж-аж-аж!* – показує посилену дію, бажання; **Омонім** – *аж* (сполуч.); **Варіант** – *ажень* (сполучник) (Словарь Б. Грінченка 1959, 4-5);

Тимченко: *аж* – прислівник (3), де (1) – міра часу, місця, ступеня величини, сили: *Отъ весны…* ***аж*** *до зимы*; (2) – ось, раптом: *такъ дуже злякався,* ***Ажъ*** *бачця Анголик з рогами до мене прибрався*; (3) – тільки, лише: ***Ажъ*** *13 сентября зъ ляхами потреба была; аж* – сполучник (6), де (1) – поки не; (2) – як, як вже; (3) – як раптом; (4) – несподіваність: *Хотѣламъ понести его (перехристъ) у комнату,* ***ажъ*** *двери комнатные мотузкомъ завязаны*; (5) – якщо: *И мы то отложили ему до нашого щастного,* ***ажъ*** *дасть Богъ, приѣханья къ великому князьству Литовскому*; (6) – так що навіть, що навіть: *Ждали часъ немалый врядникъ панеи Петровои,* ***ажъ*** *по него посылали, абы на копу пришолъ* (Тимченко 2002, 27-28);

СУМ: *аж* – частка, підсил. (1-4), де (1) – підсилення ознаки / дії; *аж-аж-аж* – вираження великого бажання, найвищої міри чого-небудь; *аж геть* – дуже далеко; аж надто – дуже, вкрай, надзвичайно; *аж ніяк не* – ніскільки не, трохи не; (2) – перед словами кількості на посилення її повноти, цілісності, значності; (3) – перед словами місця / часу з прийменниками *до / за / на* та ін. на позначення досягнення межі; *аж он* – там далеко; *аж ось (от) де* – так ось, де; *аж ось (от) коли* – так ось коли; (4) – позначення несподіваності дії; *аж гульк (глядь)*; *аж ось (от)*; **Омонім** – *аж* (сполуч.); **Варіант** – *ажень* (частка) (Словник української мови 1970, 22-23);

ВТСУМ – частка, підсил. (1-4); (1) – позначення підсилення ознаки або дії (1). **Омонім** – *аж* (сполуч.) (1-4), де (1) – підрядний наслідковий; (2) – сурядний протиставний; (3) – підрядний часовий; *аж-аж-аж* – вираження великого бажання; *аж*

геть – дуже далеко; *аж надто* – вкрай, дуже, надзвичайно; *аж ніяк не* – ніскільки не, нітрохи не; (2) – перед словами на позначення кількості для наголошення її значності; (3) – перед словами на позначення місця / часу дії, здебільшого з прийменниками *до, за, на* та ін. з наголошенням далекої / крайньої межі; з тим самим значенням – у підрядних часу зі словами *поки, доки*; *аж он* – он там; *аж ось (от) де* – так ось де; *аж ось (от) коли* – так ось коли; (4) – на вираження несподіваності дії; *аж гульк (глядь)* – коли раптом; *аж ось (от)* – коли раптом; *аж раптом* – зовсім несподівано; **Варіант** – *ажень* (частка) (Великий тлумачний словник сучасної української мови 2007, 15).

Створення цілісної лексикографічної граматики службовості можливе за концептуального напрацювання усіх класифікаційних критеріїв – структурних, семантичних, функційно-описових, функційно-комунікативних, семантико-парадигматичних тощо, простеження ємності парадигмального простору (морфологічного, морфо синтагматичного, семантичного (функційно-семантичного), контекстного (текстового)), та аспектів – динаміко-еволюційного і характерологічного, що може бути доповненим квантитативними ознаками службових слів та встановленням особливостей аргументного / сирконстантного закріплення службового компонента в семантико-синтаксичній ієрархії речення. Лексикографічна граматика службовості своєю основою має послідовне дотримання у висвітленні обов'язкових ознак службового слова та врахування в його кваліфікації факультативних ознак.

1. *Ахманова О.С.* Словарь лингвистических терминов. – Изд. 4-е, стереотип. / Ольга Сергеевна Ахманова. – М.: КомКнига, 2007. – 576 с. 2. *Бацевич Ф.* Семантика і прагматика очікуваних і неочікуваних змін: функції та комунікативні смисли частки *і (й)* у сучасному українському мовленні // Українська мова і література в школі. – 2008. – Ч.1. – С. 41–44. 3. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови (ВТСУМ) / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – Київ-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с. 4. *Всеволодова М.В.* Материалы к словарю «Предлоги и средства предложного типа в русском языке. Функциональная грамматика реального употребления» / Майя Владимировна Всеволодова, Екатерина Николаевна Виноградова, Евгений Васильевич Клобуков, Ольга Владимировна Кукушкина, Анатолий Анатольевич Поликарпов, Валерия Львовна Чекалина. – Вып. 1 / Под. ред. М.В. Всеволодовой. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2005 – 686 с. (в печати). 5. *Городенська К.Г.* Граматичний словник української мови: сполучник / Катерина Григорівна Городенська. – Київ–Херсон: Інститут української мови НАН України; Херсонський державний університет, 2007. – 340 с. 6. *Канюшкевіч М.І.* Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка: [У 3 ч.] / Марыя Іосіфаўна Канюшкевіч. – Ч. 1 : Дыяпазон А–Л. – Гродна: ГрДУ, 2008. – 492 с.; Ч. 2: Дыяпазон М–П. – Гродна: ГрДУ, 2010. – 619 с.; Ч. 3: Дыяпазон Р–Я. – Гродна: ГрДУ, 2010. – 535 с. 7. *Загнітко А.П.* Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / Анатолій Панасович Загнітко, Ілля Григорович Данилюк, Ганна Василівна Ситар, Інна Анатоліївна Щукіна. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2007. – 416 с. 8. *Загнитко А.* Функционально-семантическая типологя частиц: внутрипредложенческий и контрактивный аспекты // Příspěvky k aktuálním otázkám jazykovědné rusistiky. – Brno: Ùstav slavistiky Filozofické fakulty

Masarykovy univerzity, 2009. – T. 3. – S. 146-154. 9. *Зализняк А.А.* Грамматический словарь русского языка. Словоизменение/ Андрей Анатольевич. – М.: Русский язик, 1977. – 880 с. 10. *Зубець Н.О.* Українська лексикографія другої половини ХХ – початку ХХІ століття: навчальний посібник / Наталя Олександрівна Зубець. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2008. – 124 с. 11. *Киклевич А.* Притяжение языка. Т. 2: Функциональная лингвистика. – Olsztyn: Instytut Dzienikarstwa i Komunikacji Spolecznej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2008. – 392 s. 12. *Левакіна Т.В.* Семантична диференціація та функціювання прийменників соціативності в українській мові : автореф. канд. філол. наук / Тетяна Василівна Левакіна. – Запоріжжя, 2011. – 17 с. 13. *Мейзерська І.В.* Прийменник в українській тлумачній лексикографії ІІ половини ХХ століття: автореф. канд. філол. наук / Ірина Вікторівна Мейзерська. – К., 2011. – 19 с. 14. *Панков Ф.И.* Опыт функционально-коммуникативного анализа русского наречия: на материале категории адвербиальной темпоральности: монография / Федор Иванович Панков. – М.: МАКС Пресс, 2008. – 448 с. 15. *Словарь* української мови / Упор. з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1996. – 496 с. 16. *Словник* української мови (СУМ) / Ред. П.Й. Горецький, А.А. Бурячок та ін. – К.: Наукова думка, 1970. – Т. 1. – 799 с. 17. *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII століть / Євген Тимченко / Підг. В.В. Німчук, Г.І. Лиса. – Київ-Нью-Йорк: НАН України; УВАН у США, 2002. – 512 с. 18. *Шчэрбін В.К.* Тэарэтычныя праблемы беларускай лексікаграфіі: манаграфія / Вячаслаў Канстанцінавіч Шчэрбін. – Мн.: Беларускі кнігазбор, 1996 – 142 с. 19. *Grochowski M.* Wpływ zmiany pozycji linearnej partykuły na structurę semantyczną wypowiedzenia // Wyraz i zdanie w językach słowianskich (5): Opis, konfrontacja, przeklad / Red. M. Sarnowskiego, W. Wysoczanskiego. – Wrocław: Uniwersytet Wrocławskij, 2005. – S. 89–94. 20. *Grochowski M.* Koncepcja słownika partykuł polskich // Wyraz i zdanie w językach słowianskich (7): Opis, konfrontacja, przeklad / Red. M. Sarnowskiego, W. Wysoczanskiego, Wrocław: Uniwersytet Wrocławskij, 2009. – S. 65–72. 21. *Mluvnice* češtiny: Tvarosloví [2] / Věd. red. J. Petr. – Praha: Academia, 1986. – 536 s. 22. *Gramatyka* wspólczesnego języka polskiego. Skladnia / Red. Zuzanna Topolinska. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1984. – 678 s.

Звонська Л.Л., д.філол.н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

КОНЦЕПТ «МІМЕСИС» У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ТА ФІЛОЛОГІЇ

У статті розглядаються концепції мімесису у філософських системах Платона та Аристотеля та у теорії аттикістів. Коливання визначення цього концепту як наслідування, подібності, референції, репрезентації, ізоморфізму спричинені як двоїстою природою поняття, так і різними поглядами на об'єкт мімесису.

Ключові слова: *мімесис, теорія мімесису, наслідування, референція, репрезентація, ізоморфізм, аттикізм.*

В статье рассматриваются концепции мимесиса в философских системах Платона и Аристотеля и в теории аттикистов. Колебания определения этого концепта как подражания, подобия, референции, репрезентации, изоморфизма вызваны как двойственной природой понятия, так и разными взглядами на объект мимесиса.

Ключевые слова: *мимесис, теория мимесиса, подражание, референция, репрезентация, изоморфизм, аттикизм.*

The article deals with the concept of mimesis in the philosophical systems of Plato and Aristotle and in theory of attykists. Fluctuations in definition of this concept, such as an imitation, similarity, reference, representation, isomorphism, are caused by a dual nature of the concept, as well as different views on the object of mimesis.

Key words: *mimesis, theory of mimesis, imitation, reference, representation, isomorphism, attykism.*

Трансформація поняття мімесису з античних часів, упродовж епохи Відродження і до XVIII століття не призвела до єдиної, цілісної та уніфікованої теорії мімесису. Коливання поміж об'єктом наслідування, - природою чи ідеєю, реальним чи прекрасним, зовнішнім чи внутрішнім, референцією чи ментальною репрезентацією, копією чи імітацією бере витоки від концепцій мімесису Платона і Аристотеля.

Подвійна – філософська та філологічна природа – поняття «мімесис» повязана з двоїстістю концепції мімесису у Платона та Аристотеля. Тлумачення терміну «мімесис» в цілому зводиться до його лексичного розрізнення при перекладі, яке вказує на концептуальну різницю його сприйняття. Це простежується ще з часів латинських перекладів Аристотеля та постійно супроводжує переклади сучасними мовами. Латинськими відповідниками були обрані поняття: imitatio (Лоренцо Валла у 1498 р.), assimilatio (у 1481 р.) representatio (Джироламо Фракастро у 1555 р.) З одного боку, сприйняття мімесису у сенсі наслідування, подібності вводить його у парадигму концепту «образ», з іншого – у значенні репрезентації наближає інтерпретацію поняття до теорії знаку та мовної моделі у рамках теорій філософії мови. Осмислення образу як репрезентації призводить до осмислення його як знаку, що нівелює в ньому власне

візуальний вимір, притаманний поняттю «наслідування». Проблематика репрезентації логіками Пор-Роялю алегорично ілюструвалась прикладом Євхаристії: хліб та вино репрезентують тіло Христове, хоча вони не подібні до нього.

У літературі вперше зустрічається поняття мімесису в гомерівському «Гімнові Аполлону Делійському» (148-149) і одразу ж викликає розбіжності у тлумаченні [Лосев 1975, 86]. У цьому тексті говориться πάντων δ᾽ ἀνθρώπων φωνὰς καὶ κρεμβαλιαστὺν μιμεῖσθ᾽ ἴσασιν (співаки та танцівники) вміють наслідувати пісням і танцям усіх людей.

Етимологія слів – процесу μίμησις, назви діяча μιμητής та назви дії μιμέομαι *наслідувати, уподібнюватися, зображати, відтворювати* зводить ці поняття до слова μῖμος, що первісно позначало пантоміму для вираження внутрішніх переживань через зовнішні прояви.

Переосмислення цього поняття і його використання у сфері пластичних мистецтв і живопису пов'язане з філософськими роздумами Платона, який визначав, що ἡ μίμησις ποίησίς τις ἐστι *наслідування є певним видом творчості* (Pl. Soph. 265 B). Платонова теорія мімесису спирається на визначення ідентичності об'єкта до свого прототипу, тому проблема мімесису логічно вписується в проблему образу [Звонська Концепт 2011, 26].

У «Софісті» (236 A-C) Платон описує два типи живописного мімесису: μίμησις εἰκαστική – відтворення зразка із збереженням усіх пропорцій, кольорової гами, правдоподібного вигляду, що практично копіює оригінал та μίμησις φανταστική – релятивістське відтворення для видимої подібності, на кшталт творів великого розміру, коли масштабність полотна змушує розглядати його здалека, і реальні – пропорції деформують образ, тоді як враховуючи перспективу сприйняття і навмисне відступаючи від точного копіювання, митець творить не точну копію, а лише позірну правдоподібність. Осуджуючи таке ілюзорність, неістинність, яка лишень вдає з себе істину, – а саме це найчастіше переважає у творах живопису, Платон висуває критеріями мімесису правильність, точність референції об'єкта (τὸ μιμηθὲν ὅσον τε καὶ οἷον *кількісно і якісно відтворений оригінал* (Pl. Leg. 668 B), проте не в сенсі подібності, а в сенсі відтворення (τὸ μιμηθησόμενον καὶ τὸ εἴδωλον *те, що має бути відтворено, і (його) копія* (Pl. R. 599 A), вступаючи в дискусію з власне референційною теорією мімесису.

Таким чином у Платона залишається нерозв'язаною проблема концептуальної двозначності мімесису як дублювання оригіналу та як лише його фікції. Яскраво це видно з діалогу «Кратил»: ἆρ᾽ ἂν δύο πράγματα εἴη τοιάδε. οἷον Κρατύλος καὶ Κρατύλου εἴκων, εἴ τις θεῶν μὴ μόνον τὸ σὸν χρῶμα καὶ σχῆμα ἀπεικάσειεν ὥσπερ οἱ ζωγράφοι, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐντὸς πάντα τοιαῦτα ποιήσειεν, οἷάπερ τὰ σά... καὶ κίνησιν καὶ ψυχὴν καὶ φρόνησιν, οἵαπερ ἡ παρὰ σοὶ καὶ ἐνὶ λόγῳ πάντα ἅπερ σὺ ἔχεις... πότερον Κρατύλος ἂν καὶ εἰκὼν Κρατύλου τοτ᾽ εἴη τὸ τοιοῦτον, ἢ δύο Κρατύλοι; чи не була б подвійною така ситуація: сам Кратил і образ Кратила, коли б хтось із богів створив не лишень таку подобу і тілом і лицем, як роблять художники, а й відтворив усе так, неначе воно твоє... і рухи, і душевні якості, і розум, які є в тобі, одним словом, все, що ти маєш, то хто з двох був би (справжнім) Кратилом, чи він сам, чи його образ, чи було б два Кратили? (Pl. Krat. 432 C).

У діалозі «Федр» Платон досліджує ораторське мистецтво з метою встановити зв'язок мовного вираження як з внутрішнім світом, так із зовнішнім, і переносить поняття мімесису у філологічну царину. Але тут варто звернутися до витоків ідеї мімесису у мові, а саме до теорії Демокрита, яка пояснює виникнення мови через встановлення зв'язку звука і сприйняття речі, надаючи звукам міметичності природніх процесів та, в цілому, семантичності. За Демокрітом, сприйняття полягає в тому, що атоми, які рухаються від об'єкта сприйняття, входять в контакт з атомами органа-реципієнта, тому ця референція-мімесис вимагає, щоб із органа, який наслідує (тобто, міметуючого) походив рух атомів, аналогічний сприйнятому [Античные теории 1996, 22]. Цим самим спростовується теорія елеатів (і Горгія зокрема) про неспроможність пізнання через слово. Ідею внутрішнього зв'язку між звуком і значенням в подальшому розвивали, починаючи з Хрисиппа, стоїки в численних етимологіях, заклавши грунт етимологічним і тлумачним лексикографічним працям; виклад стоїчної доктрини міститься у трактаті Августина «Про діалектику».

У тому ж «Кратилі» Платон устами Сократа заперечує агностичні тлумачення т.з. перших назв, і йде цілком у руслі Демокрітової концепції походження мови. Проте сам Платон доводить, наскільки метод етимології асемантичних елементів слова (якщо прийняти думку про семантичність звука) ненадійний і дає простір для амбівалентних тлумачень. Тому речі повинні пізнаватись через дослідження самих речей, а не їх назв, тобто підхід має бути не генетичним, а гносеологічним.

У Аристотеля тлумачення мімесису розглядається у мовній площині і зводиться до поетичного мімесису, який він визначає як відтворення та наслідування дій та характерів. Ἐποποιία δὴ καὶ ἡ τραγῳδίας ποίησις ἔτι δὲ κωμῳδία καὶ ἡ διθυραμβοποιητικη ` καὶ τῆς αὐλητικῆς ἡ πλείστη καὶ κιθαριστικῆς πᾶσαι τυγχάνουσιν οὖσαι μιμήσεις τὸ συ νόλον· διαφέρουσι δὲ ἀλλήλων τρισίν, ἢ γὰρ τῷ ἐν ἑτέροις μιμεῖσθαι ἢ τῷ ἕτερα καὶ μὴ τὸν αὐτὸν τρόπον творення епосу, трагедій, комедій та дифірамбів, як і переважна частина авлетики і кіфаристики – це ніщо інше, як мімесис; різниться він трьома способами: або різними засобами мімесису, або різними його предметами, або нетотожними способами (Arist. Poet. 1448 a). Цієї проблеми Аристотель торкається й у Риториці: τὸ ὅμοιον καὶ ἐν πολὺ διέχουσι θεωρεῖν εὐστόχου *споглядати подібне навіть у* далеких одна від одної речах властиво спостережливому (Arist. Rhet. III, 1412). У «Фізиці» Аристотель так само звертається до поняття мімесису та ідеї мистецтва – τέχνη: ὅλως δὲ ἡ τέχνη τὰ μὲν ἐπιτελεῖ ἃ φύσις ἀδυνατεῖ ἀπεργάσασθαι, τὰ δὲ μιμεῖται у цілому мистецтво або завершує те, що природа не здатна створити, або наслідує її (Arist. Phys. II, 8, 199 A). У «Метеорологіці» Аристотель ще більш категоричний: ἡ δὲ τέχνη τὴν φύσιν μιμεῖται мистецтво наслідує природу (Arist. Meteor. IV 3, 381 b).

Перегук з думками Аристотеля демонструють положення філософів і філологів періоду другої софістики: ἡ τέχνη τέλειος ἡνίκ' ἂν φύσις εἶναι δοκῇ, ἡ δ' αὖ φύσις ἐπ ιτυχὴς ὅταν λανθάνουσαν περιέχῃ τὴν τέχνην мистецтво справді є досконалим, коли видається неначе є природою, а природа є вдалою, коли приховує доповнення мистетвом (Long. De subl. 22, 1). На визначенні категорії мімесису Аристотеля значною мірою грунтуються новітні концепції мистецтва як синтезу мімесису-наслідування дії та мімесису-наслідування природи. Це визначення в подальшому спричинить ди-

хотомію у розумінні наслідування як точного відтворення та як ілюзіоністського перевтілення реальності, не кажучи вже про неоднозначне поняття «природи» як natura naturata і як natura naturans. Природу розуміють то в емпіричному сенсі, то в раціоналістичному, то у нормативному, а здебільшого – в усіх сенсах одночасно [Vocabulaire 2004, 473].

Окрім того, Аристотель наділяє міметичну діяльність когнітивною функцією, яка породжує радість від упізнавання, що є джерелом пізнання. Про радість пізнання через упізнавання він пише у Поетиці: αἴτιον δὲ καὶ τούτου, ὅτι μανθάνειν οὐ μόνον τοῖς φιλοσόφοις ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ὁμοίως, ἀλλ' ἐπὶ βραχὺ κοινωνοῦσιν αὐτοῦ. Διὰ γὰρ τοῦτο χαίρουσι τὰς εἰκόνας ὁρῶντες, ὅτι συμβαίνει θεωροῦντας μανθάνειν καὶ συλλογίζεσθαι τί ἕκαστον, οἷον ὅτι οὗτος ἐκεῖνος ... Κατὰ φύσιν δὲ ὄντος ἡμῖν τοῦ μιμεῖσθαι καὶ τῆς ἁρμονίας καὶ τοῦ ῥυθμοῦ *причиною цього є те, що пізнання – це найприємніша справа не лише для філософів, але й однаковою мірою для усіх інших, але іншим менше притаманно. Тому-то дивлячись на картини, вони радіють, оскільки їм випадає нагода при споглядданні навчатися і розмірковувати, що є що і хто є хто... Наслідування є нашим природнім задатком, як і гармонія чи ритм* (Arist. Poet. 4, 1448 b). Таким чином, специфічна природа мистецького наслідування виражається у специфічній природі насолоди, яку вона приносить

У цілому у філософському розумінні, Аристотель, використовуючи поняття мімесис, вкладає в нього інший смисл, ніж Платон, оскільки об'єкт наслідування в системах Платона і Аристотеля оцінюється по-різному. Окрім того, Аристотель вперше висловлює думку про універсальний характер наслідування, називаючи людину «максимально міметичною істотою» (Arist. Poet. 4, 1448 b) ἡ φωνή πάντων μιμηκώτατον τῶν μορίων ἡμῖν *найбільш міметичними є у нас звуки мови* (Arist. Rhet. III 1, 1404 a).

В елліністичну добу рефлексія ідеї мімесису слова, яке не лише вимовляється, а яке мислиться і розуміється перейшла у практичну площину і втілилася в теорії та практиці аттикізму [Звонська Історія 2011, 171-176]. Пошук зразків для наслідування переслідував цілком практичні цілі у зв'язку з боротьбою аттикістичного і азіанського стилів у красномовстві. У літературній теорії аттикізм спирається на александрійську школу аналогістів. Саме в Александрії склався тип поета-філолога в одній особі, теоретика і практика водночас: Каллімах був поетом і укладачем каталогу александрійської бібліотеки, Філет – ліриком і лексикографом, Зенодот – епіком і коментатором Гомера, Лікофрон – трагіком і видавцем аттичної драми [Мегела 2007, 194]. Александрійські граматисти створювали розлогий критичний апарат до творів авторів класичної доби і зазначали вислови, які, на їх думку, відхилялись від нормативу аттичного діалекту. Визначними постатями літературної критики I ст. був учень Аполлодора Цецилій з Каталакти, який з крайніх ригористичних позицій обстоював аттикізм, уклав словник-довідник аттичних слів як практичний посібник для оратора. Зразком наслідування для нього був Лісій, Платон же різко критикується [Античные теории 1996, 175].

Молодшим сучасником Цецилія і творцем аттикістичної теорії мімесису став видатний оратор і історик Діонісій Галікарнаський (бл. 55-8 рр. до н.е.), автор численних багатих історико-літературними фактами праць (Ῥωμαϊκὴ ἀρχαιολογία, Τέχ

νη ῥητορική, Περὶ τοῦ Θουκιδίδου χαρακτῆρος, Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων). Діонісій Галікарнаський близько 30-го р. н. е. приїхав до Риму. Захоплення Римом, зокрема мовною політикою римлян, відображене в його праці Antiquitates Romanae, стало першим кроком в напрямку створення аттикістичної концепції наслідування [Куманецкий 1990, 273]. Проте приймаючи пуристичність та архаїзаторські тенденції Риму в сфері етики, Діонісій не наслідував ці тенденції римлян в питаннях мови. Він пропагував не архаїзацію мови, а своєрідне "очищення" мови, повернення й відновлення аттичного ідеалу мовної норми.

Ідеалом мови і стилю, взірцем для наслідування для Діонісія є 5 авторів (Демосфен, Фукідід, Лісій, Платон, Ісократ) та сума достоїнств мови кожного з них. Не оригінальність, а наслідування (мімесис) – найвища міра вартісності [Татаркевич 1977, 172]. На початку твору «Про стиль Фукідіда» Діонісій пише: «У своєму трактаті «Про мімесис» я розкрив достоїнства мови та стилю (цих авторів) та їхні недоліки, щоб вони стали добре перевіреними канонами для тих, хто прагне гарно писати і говорити». Діонісій Галікарнаський сформулював теорію мімесису, яку виклав у 3 книгах, з яких збереглися лише невеликі уривки. У них він визначає мімесис як ἐνέργειαν διὰ τῶν θεωρημάτων ἐκματτομένην τὸ παράδειγμα *діяльну силу, очищену через взірець правил наук і мистецтв*. У творі Περί Δεινάρχου Діонісій поділяє мімесис на 2 види: μίμη σιν φυσικήν ἐκ πολλῆς συντροφίας *природний мімесис від постійного спілкування* та ἐ κ τῶν τεχνικῶν παραγγελμάτων *(мімесис) за настановами мистецтва.*

Послідовники Діонісія Галікарнаського й апологети аттикізму, ритори I ст. н.е., прагнули не до архаїзації грецької мови, а до відновлення всіх елементів аттичного діалекту, а також до культурного відродження аттичних традицій, свого роду мовного етикету [Усанова 2010, 105]. Як влучно зауважує Б.Чумаченко, «постклacика стає неокласикою» [Чумаченко 1999, 38]. Аттикізм домінував насамперед у прозових зразках літературної мови, у художній літературі та ораторських творах, тоді як у діловодстві панувало койне [Τρυπάνης 1984, 41]. Згодом аттикізм поширився на усі різновиди писемної мови і почав активно відтворюватися також і в розмовній мові освіченої частини населення. Ідеї аттикістичного мімесису, тяжіння до аттичного діалекту в мові, яка все більше віддалялася навіть від літературної норми койне, з новою силою активізувалися в XIX-XX ст., але це вже було, образно кажучи, копіювання з копії.

Для періоду другої софістики (II – III ст. н. е.) характерна поява численних послідовників аттикістичної теорії, аттикістів-лексикографів та письменників, які практично втілювали цей канон у своїх творах: Діон Хризостом (бл. 40–120 н. е.), Герод Аттик (101–177 н. е.), Елій Аристид (бл. 117–187 н. е.), Філострат (бл. 160–246 н. е.), Лукіан (бл. 120–190 н. е.), Гален (129–179 н.е.), Плутарх (49–після 119 н.е.) та інші. Серед лексикографічних праць, що обстоювали і теоретично обгрунтовували аттикістичний канон, найавторитетнішими були словники Οἱ ἐκλόγες ῥημάτων καὶ ὀνομάτων ᾽Αττικῶν Фрініха (2 пол. II ст. н. е.), ᾽Ονομαστικόν Юнія Поллукса (II ст. н.е.) і Λέξεις ᾽Αττικῶν καὶ ῾Ελλήνων κατὰ στοιχεῖον Мойріда (II ст. н. е.).

Філософ і граматик Діонісій Лонгін (III ст. н.е.) у своєму трактаті Περὶ ὕψος вказує, що дорога, яка веде до висот стилю є ἡ τῶν ἔμπρωσθεν μεγάλων συγγραφέων καὶ πο ιητῶν μίμησίς τε καὶ ζήλωσις *наслідуванням й рвійністю до великих попередників* –

письменників і поетів (Long. De subl. 13.2). З часом аттикістичний мімесис настільки охоплює зміст та тематику, наскільки й форму – мову та засоби – великих аттичних письменників, що перетворюється на їх рабське копіювання. Діонісій Лонгін радить постійно мати у думках узірець великих поетів та письменників та ἀναπλάττεσθαι ταις ψυχαῖς πῶς ἂν εἰ τύχοι ταὐτὸ Ὅμηρος εἶπεν, πῶς δ' ἂν Πλάτων ἢ Δημοσθένης ὕψωσαν ἢ ἐν ἱστορίᾳ Θουκιδίδης ... πῶς ἂν τόδε ὑπ' ἐμοῦ λεγόμενον παρὼν Ὅμηρος ἤκουσεν ἢ Δημοσθένης, ἢ πῶς ἂν ἐπὶ τούτῳ διετέθησαν уявляти у душі, як це сказав би Гомер, а як велично промовили б Платон чи Демосфен чи Фукідід у своїх Історіях... і коли б сказане мною почув Гомер чи Демосфен, то як вони до цього поставилися б (Long. De subl. 14.1).

Поступово домінування аттикізму в усіх сферах функціонування літературної мови зростає настільки, що епохи Македонської династії (867 – 1057), Комнінів (1057 – 1185), Палеологів (1261—1453) можна назвати епохою «другого аттикізму» та «третьої софістики» [Миллер 1975, 151].

Негативні наслідки ідей мімесису-ізоморфізму та мімесису-копіювання з точки зору вузько аттикістичного підходу до цінності античних літературних пам'яток проявилися в нехтуванні текстами, написаними не аттичним діалектом, неперепису-ванні їх на пергамент (а папірусний недовгочасний рукопис прирікав їх на знищення). Яскраво про це пише Б. А. Ван Гронінген: «На пергаменті писалося тільки чітко визначене число віршів і комедій з комедій винятково Арістофана. Усі інші, разом з творами Менандра, стали жертвами духу часу. Лише єгипетським папірусам ми завдячуємо творами Вакхіліда, всіма творами Піндара» [Van Groningen 1980, 42]. А.Тойнбі зауважує, що «вибір аттикізму призвів до плачевної байдужості до всього, що не відповідало самовільним канонам, які нав'язав аттикізм. Це спричинило до зникнення видатних письменників, як-от Ефора, постклассичних філософів, письменників, які писали іншими діалектами» [Toynbee 1992, 61]. Таким чином, антична епоха, розпочавши дослідження концепту «мімесис» з творчого різновекторного підходу Платона і Аристотеля, завершує панівною прагматичною доктриною повного аттикістичного ізоморфізму.

Ідеї мімесису як одного з фундаментальних і універсальних концептів культури, закладені давньогрецькою філософською та філологічною наукою, знайшли своє продовження та втілення у європейській культурі та сягли свого розвитку як у новітніх теоріях естетики, що охоплюють і символічні витвори, так і у сучасних філософських, психологічних та антропологічних теоріях.

1. Античные теории языка и стиля / Общ. ред. О. М.Фрейденберг. – М.-Л.: Алетейя, 1996. – 302 с. 2. Звонська Л. Л. Історія грецької мови / Л. Л. Звонська. – К.: ВЦ «Київський національний університет», 2011. – 386 с. 3. Звонська Л. Л. Концепт «образ» у класичних мовах / Л. Л. Звонська // Studia linguistica. – К., 2011. – Vol. V. – С. 21-29. 4. Куманецкий К. История культуры Древней Греции и Рима / К. Куманецкий. – М.: Высшая школа, 1990. – 352 с. 5. Лосев А. Ф. История античной эстетики / А.Ф. Лосев. – Том IV. – М.: Искусство, 1975. – 582 с. 6. Мегела І. Історія давньогрецької літератури: Курс лекцій / І. П. Мегела. – К.: Видавець Вадим Карпенко, 2007. – 340

с. 7. Миллер Т. А. Михаил Пселл и Дионисий Галикарнасский / Т. А. Миллер // Античность и Византия /Отв. ред. Л.А.Фрейберг. М.-Л.: Наука, 1975. – С. 140-174. 8. Татаркевич В. Античная эстетика / В. Татаркевич. – М.: Искусство, 1977. – 328 с. 9. Усанова О. Г. Речевая культура: проблемы и перспективы / О. Г. Усанова // Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств. – № 3 (23). – 2010. – С. 105-109. 10. Чумаченко Б. Graecia Capta: соціокультурна специфіка еллінізму в епоху римського принципату / Б. М. Чумаченко // Наукові записки НаУКМА. – Том 13. – Теорія та історія культури. – К., 1999. – С. 33-39. 11. Junius Fr. De pictura veterum libri tres / Fr. Junius. – Geneve: Droz, 1999. – XI+176 p. 12. Koller H. Die Mimesis in der Antike. Nachahmung, Darstellung, Ausdruck / H. Koller. – Berne: Francke, 1954. – 235 p. 13. Toynbee A. J. The Greeks and their Heritage / A. J. Toynbee. – Oxford University Press, 1981. – 334 p. Τρυπάνης Κ. Α. Ο Αττικισμός και το γλωσσικό μας ζήτημα / Κ. Α. Τρυπάνυς – Αθήνα: Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, 1984. – 163 σ. Van Groningen B. A. Πραγματεία περί της ιστορίας και της κριτικής των Ελληνικών κειμένων / B. A. Van Groningen. – Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών. – 192 σ. Vocabulaire européen des philosophies / Dir. B. Cassin. – Paris: Éditions duSeuil. – 802 p.

Зимовець Г.В., к.філол.н.,
Інститут мовознавства НАН України

ЕРГОНІМИ ЯК ОСОБЛИВИЙ ТИП ЗНАКІВ

У статті розглядається проблема семіотичного статусу власних назв. Автор обґрунтовує необхідність врахування чинника суб'єкта в теорії мовного знака та застосовує фреймовий підхід до опису семантики ергонімів.

Ключові слова: *мовний знак, власна назва, ергонім, мотивація.*

В статье рассматривается проблема семиотического статуса имен собственных. Автор обосновывает необходимость учета фактора субъекта в теории языкового знака и применяет фреймовый подход к описанию семантики эргонимов.

Ключевые слова: *языковой знак, имя собственное, эргоним, мотивация.*

The article focuses on the semiotic aspect of proper names. The author argues for introduction of subject to the theory of language sing and applies the frame model to description of business names.

Key words: *language sign, proper name, business name, motivation.*

Як відомо, в лінгвістичній теорії наявні різні розуміння лексичного значення взагалі та його специфіки у власних назв зокрема. З позиції панівного в ХХ ст. структуралістського підходу мовний знак має білатеральний характер, становлячи нерозділь-

ну єдність плану значення та плану змісту і належачи до ідеальної мовної системи. При такому підході пропріативи логічно позбавляти значення, насамперед його сигніфікативного компонента, оскільки у свідомості мовця ці одиниці співвідносяться радше безпосередньо з конкретними фізичними денотатами, а не з уявленнями про них. Таким чином, у структуралізмі слова виявляються різнорідними за своїми семіотичними характеристиками, що автоматично висуває питання про статус власних назв як одиниць мови взагалі.

Питання про відмінності в значенні власних і загальних назв розглядалося також у радянській лінгвістиці. Панівною була точка зору, згідно з якою пропріативи не мають сигніфікативного значення на рівні мови. Такої думки, зокрема, дотримувалися Н.Д. Арутюнова, Ю.О. Карпенко, О.О. Реформатський, О.В. Суперанська тощо. Як зазначала О.В. Суперанська «…власна назва пов'язується не з класом, а з індивідуальним предметом (який може складатися з певної множини частин, але всі вони в цілому сприймаються як єдність) або навіть з декількома однойменними об'єктами, з яких кожний сприймається індивідуально» [Суперанская 1973, 113]. Однак, при зверненні до аналізу функціонування власних назв стає очевидним їхній значний потенціал узагальнення та творення нових понять, що підтверджується переходами із класу власних назв до загальних, типу *мадера, реглан* тощо. Саме на здатності власних назв до конотацій заснована концепція енциклопедичного значення власних назв, тобто передачі ними знань, які лежать поза межами мовної системи [Болотов 1972]. Однак, ця інтерпретаційна модель видається нам також не бездоганною з огляду на той факт, що будь-який зміст апелятива конкретної семантики також до певної міри відзначається енциклопедичним характером. Наприклад, іменник *стіл* пов'язується в носія української мови з такими істотними характеристиками відповідного денотата, як типовий очікуваний матеріал, форма, розміри, призначення тощо.

На нашу думку, причини невизначеності статусу пропріативів лежать у традиційному витлумаченні власних назв через їхню функціональну характеристику як позначень індивідуальних, зокрема унікальних об'єктів, що дає підстави позбавляти їх сигніфіката, оскільки відсутнім є узагальнення. Як зазначав А.О. Білецький, «елементи ономастичного матеріалу відрізняються від інших лексичних елементів своєю екстралінгвістичною функцією, тобто своєю співвіднесеністю не з поняттями (лексично або фразеологічно витриманими) даної мови, а з дискретними об'єктами дійсності» [Белецкий 1972, 12]. На думку вченого, саме ця функція індивідуалізації, яку він називав ейдонімічною, є основною для власних назв. Однак, слід наголосити на тому, що учений зазначав, що не існує чітких меж між власними та загальними назвами [Белецкий 1972, 10]. Загалом індивідуалізація як основна функція власної назви суперечок у дослідників не викликає. Спірним залишається питання саме про семіотичний статус власних назв, фактично про характер зв'язку позначення та позначуваного у них. А.О. Білецький вбачав докорінну відмінність між апелятивами та пропріативами за цією ознакою: «Якщо про загальні назви, або апелятивні лексеми, ми можемо говорити, що вони являють собою діалектичну єдність форми та змісту (дана форма не мислиться без даного змісту і навпаки – даний зміст без даної форми), то цього не можна сказати про власні назви» [Белецкий 1972, 34]. Таким чином,

соссюріанська лінгосеміотика виявляється непридатною для опису власних назв, оскільки при послідовному застосуванні її положень власні назви потрібно вивести за межі мовного значення.

У світлі тих суперечностей, які спричиняє застосування структуралістської лінгвосеміотики ми вважаємо за потрібне звернутися до інших підходів в теорії знаків, зокрема до концепції Ч.С. Пірса, а саме повернути суб'єкта (тобто інтерпретанту) до моделі мовного знака, оскільки зв'язок між матеріальною формою та позначуваним здійснюється не автоматично, а через свідомість конкретного мовця. З позиції такої інтерпретаційної моделі знімається семіотичне протиставлення власних і загальних назв, оскільки в кожного індивіда сформоване загальне уявлення про ті денотати, які він позначає власними назвами, наприклад, про людей із його найближчого оточення, вулицю, на якій він живе, домашніх улюбленців тощо. Однак при цьому ми хочемо наголосити важливість прагматичного компонента семіотики, оскільки знакова система (чи то мова, чи то будь-яка інша) існують не як річ у собі і для себе, а як засіб комунікації. Такий підхід передбачає врахування всіх компонентів знакової ситуації, насамперед обох комунікантів, тобто адресанта та адресата, між якими власне і відбувається спілкування з різними інтенціями. Водночас саме комунікація, діалогічність і знімає ту загрозу, яку містить переніс сигніфікативного компонента до свідомості конкретного мовця, оскільки в процесі постійного спілкування якраз і досягається консенсус, відбувається вирівняння змістового наповнення окремих мовних одиниць.

Таким чином, аналіз мовного значення слід проводити не лише з опертям на системні зв'язки в межах мовної системи, що безумовно, є істотним компонентом аналізу, але виходячи з комплексних вербальних і невербальних уявлень мовця про світ. На нашу думку, таке завдання можливо здійснити, виходячи з фреймової моделі організації знань. Спробуємо виділити, спираючись на запропонований теоретичний підхід, мотиваційні моделі такого відносно нового ономастичного класу, як ергоніми, під якими ми за Н.В. Подольською розуміємо назви підприємств і організацій, які працюють в різних галузях. Основними компонентами фрейму виробничої та суспільної діяльності є адресант, тобто діяч, агент, який щось виробляє або надає послуги, адресат, на якого спрямована діяльність адресанта, предмет і, ширше, сфера діяльності, місце здійснення діяльності. Крім того, з огляду на наявність у фреймі адресанта та адресата, тобто суспільних істот, важливим чинником виступає система їхніх цінностей і переконань, яка відображається в процесі називництва. Усі ці компоненти потенційно можуть виступати мотиваторами назв відповідних підприємств і організацій. За нашими даними, зібраними у виданні «Жовтні сторінки України 2006», у більшості випадків ергоніми мотивуються безпосередньо референтною ситуацією, відображеною у вищезазначеному фреймі, тобто має місце онімізація або окремих апелятивів, або словосполучень за такими ознаками: предмет діяльності (*«Вина України», «Кераміка», «Абразив», «Контракти-аудит»*), сфера діяльності (*«Авіа», «Агро»*), адресат діяльності (*«Ласуня», «Романтик», «Стрілець-2000»*), адресант (*«Дантист на Подолі», «Наш доктор»*), місце здійснення діяльності (*«Друкарський двір», «Квіткова садиба»*), організаційна форма діяльності (*«Укрзернохолдинг», «Ксероцентр»*). Метонімія є популярним типом онімізації ергонімів, оскільки утворені в цей спосіб

назви викликають асоціації з усім сценарієм певного виду діяльності загалом. Наприклад, така назва як *«Голографія»* відсилає до предмету діяльності, а опосередковано до можливих її учасників, тобто виробників та одержувачів відповідної продукції. Сильним боком метонімічних назв є значне інформативне наповнення, тобто вони є ідеальними з точки зору принципів і максим комунікації, оскільки задовольняють їхнім критеріям. Насамперед йдеться про принцип кооперації в комунікації та вимогу релевантності і ясності повідомлення. Проте саме з огляду на свій інформативний характер метонімія обмежує можливості впливу на адресата повідомлення через відсутність у подібних назв емоційної та слабкої чи взагалі відсутньої оцінної складової, притаманної іншим ергонімам.

«Аксіологічні» ергоніми натомість фактично нав'язують споживачеві відповідну оцінку підприємства: *«Експерт-оцінка», «Експерт-сервіс», «Майстри карток», «Будлідер», «Лідер-аудит», «Надійний партнер», «Фабрика делікатесних сирів», «Золота гільдія», «Чарівне дійво»*. Персуазивна функція характерна також для ергонімів, які відсилають до певних культурних смислів, ідеологічних цінностей: «*Січ», Закарпатська обласна кредитна спілка «Бескид», Львівський керамічний завод «Говерла», «Роксолана», «Колумб»*, *«Мономах»*. При цьому слід зазначити, що аксіологічна та символічна мотивація інкорпоровані в такий елемент фрейму, як адресант, відображаючи саме його оцінку та систему цінностей.

Як видно із вищенаведених прикладів ергоніми виконують різноманітні функції. Їхньою первинною функцією є номінативна, тобто створення назви для певного суб'єкта діяльності. У цьому аспекті будь-який мовний знак потенційно може бути використаний для утворення комерційної назви. Основною вимогою є те, щоби довільний план вираження відсилав до відповідного референта. Ця функція є основною і притаманна всім ергонімам, на відміну від інших, які мають факультативний характер, тобто можуть виражатися або ні в кожному конкретному випадку. Саме друга супровідна функція служить основою вибору стратегії номінації та, відповідно, характеру мотивації і структурного типу власної назви. Однією із супровідних функцій є інформативна (репрезентативна), яка відображає такі елементи фрейму, як місце та предмет діяльності, об'єктивні характеристики адресата. Крім того, старі, вже усталені комерційні назви набувають вторинної інформативної функції, відсилаючи до сфери енциклопедичних знань, які перебувають поза мовною структурою. Зокрема, трансонімізовані комерційні назви *Adidas* та *Sergio Tachini* позначають відповідно виробника спортивних товарів і виробника взуття та їхню продукцію, не містячи жодної вказівки на конкретний характер господарської діяльності. Однак внаслідок тривалого використання на позначення суб'єкта господарювання ці назви набули власного інформативного наповнення. Отже, розрізняємо первинну та вторинну інформативність комерційних назв. Первинна (етимологічна) мотивованість за нових обставин може вступати в конфлікт із новою стратегією компанії. Це зумовило появу нової тенденції до побудови ергонімів без внутрішньої форми, що проявляється у використанні абревіатур, які втрачають зв'язок із словосполученнями, які лежать в основі ергонімів. За потреби такий зв'язок може актуалізуватися. Наприклад, під час кризи, яка виникли внаслідок розлиття нафти в Мексиканській затоці, президент США Барак

Обама у своїх виступах підкреслено використовував стару назву компанії *«Брітіш Петролеум»* замість нової абревіатури *BP*, що, очевидно, мало на меті дистанціювати уряд США від проблеми.

Поряд із інформативною, ергоніми виконують персуазивну (ілокутивну, рекламну) функцію, оскільки одне із завдань такої назви полягає в тому, щоб привабити, зацікавити адресата – потенційного клієнта. У даній функції виділяємо окремі підфункції. Зокрема, йдеться про емотивну функцію, яка забезпечує передачу назвою позитивних емоцій та асоціацій через аксіологічну лексику. Експресивна функція розгляданих мовних одиниць полягає в доведенні до адресата основного призначення компанії або товару, якоїсь важливої їх характеристики (ресторан швидкого харчування *«Швидко», «Домашня кухня»*). У таких випадках ергонім фактично виконує роль стислого слогана. Стосовно деяких назв констатуємо меморіальну функцію, коли назва містить імена відомих осіб, які виступають як певні культурні символи: *«Леся Українка», «Спартак», «Ярославна», «Мономах», «Роксолана»*. Іноді ергонімам притаманна естетична функція, зокрема в разі їх утворення від культурних концептів, здебільшого фольклорного характеру: *«Любисток», «Ятрань», «Калина», «Зоря»*.

Крім вищезазначених особливостей семантики ергонімів, слід вказати також на їхній подвійний статут у плані віднесення до різних семіотичних систем. З одного боку, вони є мовними знаками в розумінні лінгвосеміотики, вступаючи в сітку взаємовідношень у межах мовної структури, а з іншого боку, ергоніми в деяких випадках заміщаються графічним невербальним знаком – логотипом. Отже, відповідний референт (суб'єкт економічної діяльності) може позначатися як за допомогою вербальних, так і невербальних компонентів, зокрема логотипів.

1. *Белецкий А.А.* Лексикология и теория языкознания (ономастика) / А.А. Белецкий. – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1972. – 209 с. 2. *Болотов В.И.* К вопросу о значении имен собственных / В.И. Болотов // Восточнославянская ономастика. – М.: Наука, 1972. – С. 333-345. 3. *Суперанская А.В*. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с. 4. *Подольская Н.В.* Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 192 с.

Іванченко В.О., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАЦІЇ ВИНА У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

У статті зроблено спробу висвітлити когнітивно-ономасіологічні особливості номінації вина. Розглянуто мотиваційну базу, що служила основою для вторинної номінації вина у французькій лінгвокультурі.

Ключові слова: *ономасіологія, мотивація, номінація, енологічний дискурс, лінгвокультура.*

В статье предпринята попытка высветить когнитивно-ономасиологические особенности номинации вина. Рассмотрена мотивационная база, которая служила основой для вторичной номинации вина во французкой лингвокультуре.

Ключевые слова: *ономасиология, мотивация, номинация, энологический дискурс, лингвокультура.*

The article presents an attempt to lighten cognitive and onomasiological peculiarities in the nomination of wine. Motivational principles that serve as basis for derivative nomination of wine in French linguistic culture are regarded.

Key words: *onomasiology, motivation, nomination, enological discourse, linguistic culture.*

Сучасну лінгвістику зорієнтовано на розгляд та розуміння мови як семіотичного засобу репрезентації когнітивних процесів, операцій свідомості, де мова як «загальний когнітивний механізм, як когнітивний інструмент системи знаків, грає роль в репрезентації та в трансформуванні інформації. У механізмах мови суттєвими є не лише розумові структури самі по собі, але й матеріальні втілення цих структур у вигляді знаків. Номінація пов'язує світ дійсності зі світом мови, встановлює співвідношення між предметом та обраною для нього назвою, і служить точкою перетину світу ектралінгвального та мовного [Телія 1981, 8]. Саме в рамках теорії номінації знак розглядається у взаємодії з такими когнітивними процесами, як концептуалізація та категоризація світу з огляду на внутрішній досвід народу.

Предметом теорії номінації є вивчення та опис загальних закономірностей утворення мовних одиниць у процесі взаємодії мислення, мови та дійсності, а також ролі людського фактору у виборі ознак, що лежать в основі номінації. У рамках даного дослідження виділяють ономасіологічний підхід, де за вихідну точку взято відношення «реалія (денотація) – зміст (сигніфікат) імені [Телія 1990]. Свого часу ще Ш. Баллі наголосив, що «виключно раціональний метод полягає в тому, щоб брати за вихідну точку логічні категорії і відношення, що живуть у свідомості всіх носіїв певної мови, з метою визначення засобів, які мова надає у розпорядження мовцям для вираження кожного з цих понять, категорій, відношень [Баллі 2001, 170]. У роботах у сфері

ономасіології спостерігається тенденція до відображення когнітивних аспектів пізнання у номінативній діяльності; відтак, аналіз виходить за межі лінгвосеміотичних досліджень та фокусує увагу саме на ролі суб'єкта у породженні та сприйнятті найменувань. Когнітивно-ономасіологічний аналіз включає два етапи: «інтерпретацію ономасіологічної структури знань про позначуване, що служило основою для вибору мотивуючої бази, мотиваторів з даної бази та формування номінативної структури» [Селіванова 2011, 69].

У монографії О.О. Селіванової «Когнітивна ономасіологія» запропоновано «диференціацію мотиваційних відношень з огляду на трактування мотивації як наскрізної лінгвопсихоментальної операції формування ономасіологічної структури на підставі вибору мотиватора (-ів) із мотиваційної бази структури знань про позначене у складній системі зв'язків різних пізнавальних функцій етносвідомості» [Селіванова 2008, 5-6]. Активацію таких зв'язків зумовлено або усвідомленням відносно об'єктивних ознак позначуваного, або їхнім асоціативно-образним, оцінним, парадоксальним сприйняттям номінаторами. Дослідниця формує типологію мотиваційних відношень за трьома параметрами: 1) статус проекції мотиватора у структурі знань про позначене; 2) відповідно до раціональності та ірраціональності знаь про позначене; 3) залежно від культурної значущості мотиватора для певної етнічної спільноти. Відповідно до статусу проекції мотиватора у структурі знань про позначене виокремлено такі типи мотивації: пропозиційний, асоціативний, модусний, змішаний, концептуально-інтегральний [Селіванова 2008, 6].

У статті зроблено спробу дослідити мотиваційну базу номінації вина у французькій лінгвокультурі. Як відомо, мови відображають навколишню дійсність в неоднакових пропорціях. В одних мовах певне явище має безліч синонімів, у той час як в іншій його позначення обмежується використанням найзагальніших слів. Сенсорно-рецептивний компонент є одним з найбільш суб'єктивних, де йдеться про певну «національну логіку» під час лексикалізації явищ навколишньої дійсності, що фіксуються рецептивно-сенсорним компонентом свідомості» [Корнілов, 179]. Модусний тип мотивації засновується на оцінному компоненті та базується на різноманітних пізнавальних функціях свідомості: сенсорному сприйнятті, емоційному сприйнятті, мисленнєвій раціональній обробці [Селіванова 2011, 77]. Важливе місце тут займають оцінні стереотипи, притаманні певній нації. Як зазначає О.О. Селіванова, модусний компонент при мотивації є «метонімічним за способом концептуального зв'язку, оскільки мотиватором стає оцінно-емоційне сприйняття і водночас метафоричним за способом представлення змісту» [Селіванова 2004, 56]. У французькому енологічному дискурсі часто важко виділити один тип номінації, оскільки мотивація номінації французьких вин має декілька ономасіологічних ознак різносубстратних компонентів структур знань про позначене. Зокрема, модусний компонент часто поєднується зі складниками асоціативної частини чи елементами пропозиційної мотивації. Оскільки номінація вина здійснюється переважно із залученням попередньої оцінки суб'єкта сприйняття про його якості, ми не виділяли даний тип мотивації окремо і включили його як компонент інших типів мотивації.

Ономасіологічна структура дериватів номінацій вина у французькій мові здебільшого характеризується вторинним типом номінації, де відбувається семантичне перенесення значення з одного культурного коду на інший. Основними фрагментами знань, які лягли в основу мотиваційної бази, служать інформація про місце виготовлення вина, тип сировини, його кількість, якість тощо.

При пропозиційному типі мотивації застосовуються знаки-мотиватори у прямих значеннях, які фіксують в ономасіологічній структурі відносно істинну інформацію про позначене [Селіванова 2011]. Перенесення значення при даному типі мотивації відбувається зазвичай за метонімічним способом найменування, що дозволяє сфокусуватись не на сукупності знань про об'єкт, а на певному аспекті шляхом заміщення одного поняття суміжним у межах однієї ситуації.

Так, номінація вина з огляду на тип винограду, з якого було виготовлено напій, відбувається за допомогою субстантинованих прикметників *le rouge*, *le blanc*, *le rosé*, що позначають колір вина, не несуть додаткової лінгвокультурної чи оцінної інформації, та вживаються для позначення вин будь-якої категорії: *un verre de rouge, boire du rouge; le rosé*, *un rosé riche; blanc de blanc.* Аналогічним способом відбувається номінація вина за сортом: *Malbec, Sirah, Chardonnay, Sauvignon* тощо. Даний тип номінації активно використовується при виборі назви вина для етикетки. У такому випадку необхідно звертати увагу на модусний аспект даної номінації, оскільки сорт винограду на етикетці передбачає його високу оцінку майбутніми споживачами. Тому, у назві вина зазначають благородні сорта винограду, з яких традиційно виготовляють вино без його купажування з іншими сортами винограду: *Pinot Noir, Chardonnay* тощо.

В енологічному дискурсі активним є спосіб номінації вина шляхом метонімічного заміщення «місце виготовлення / продукт»:

- За назвою регіону: *Bourgogne, Bordeaux, Alsace, Champagne, Côte-du-Rhône;*
- За назвою найменування *(appellation)*: *Moulis-en-Médoc, Saint-Estèphe, Margaux;*
- За місцем виробництва та розливу по пляшкам *(domain)*: *Château Chasse-Spleen, Château Siran, Château Haut-Marbuzet.*

У французькому енологічному дискурсі прототипними ознаками наділено позначення вина як *Cru* - вино високої якості, виготовлене на території контрольованих найменувань за походженням. Зазвичай, використовується словосполучення *vin du cru* для позначення приналежності вина до певного регіону: *vin du cru de la haute Bourgogne; crus bourgeois exceptionnels* [Pivot 2006, 75].

Рік збору винограду служить мотиватором для позначення певної категорії вин, виготовлених з винограду, зібраного в один рік. *Millésime* використовують як збірне поняття для номінації вин певного року, зібраного на певній території. Ґрунт, сорт винограду, сонячна активність, температурні коливання, дощі та інше впливають на «розкриття» вина та вносять певні нюанси з року в рік окремо для кожного регіону. Таким чином, *millésime* містить в собі дані не лише про рік збору винограду, але й несе додаткову лінгвокультурну інформацію про регіон та його погодні умови у певний рік. У французькій мовній свідомості завжди присутній елемент «оцінки міллезіму», і такі вислови як «Бордо представив чудові «міллезіми» у 1982, 1990 та 2000 роках» чи подібні до них досить часто зустрічаються у пресі, фахових виданнях,

винних каталогах тощо. Рік збору не обов'язкого має бути представлений, головним у даному випадку є модусний компонент – позитивна оцінка високих органолептичних якостей даних вин: *grand millésime, millésime prestigieux (Ainsi François Audouze, qui a la passion coûteuse des vieux millésimes)* [Pivot 2006, 283]. Також виявлено субстантивований прикметник *millésimé*: *C'est sur les millésimés que s'expriment les opinions les plus tranchées, les plus divergentes (Pivot 2006, 107).*

В енологічному дискурсі активно використовується номінація вин за такими метонімічними принципами:

- ємність/вміст: *bouteille (Le caviste sait bien qu'il finira comme ses bouteilles : sous terre, étiquété, nommé, millésimé)* [Pivot 2006, 98];

- процес виробництва/продукт: *cuvé.* Лінгвосеміотичниа структура *cuvé* включає певний словотвірний формант: ономасіологічна ознака *cuver*, що означає витримувати вино під час його ферментації, ономасіологічний базис іменника чоловічого роду *é* та семантичну функцію – позначення результату процесу ферментації. Далі, шляхом вторинної номінації значення завершеного процесу ферментації переноситься на готовий продукт: *Faut-il toujours préférer les cuvées millésimées aux cuvées traditionnelles?* [Pivot 2006, 106].

Яскравий модусний аспект притаманний семантичній структурі *ginglet* (*guinguet*), що у прямому значенні означає бочки, наповнені вином низької якості для розливу у тавернах, що шляхом метонімічного суміщення створює вторинну номінацію самого вина.

Метонімічне суміщення об'єму пляшки та його вмісту створює такі позначення вина: *litron*, *litre* (літр вина); *chopine* (пляшка вина, що вміщую приблизно 0,5 літра) тощо. У деяких випадках літраж пляшки несе певне смислове навантаження, що має ситуативний характер: *format aviation* (0,150 л) – пляшки, які використовують під час перельотів в літаках; *demi* (0,375 л) – пляшка для «обіду вдвох», яка містить по бокалу вина на кожну персону; *standard* (0,750 л) – стандартна пляшка для вечері тощо.

Асоціативна мотивація загалом є метафоричною. Метафора є одним з найбільш продуктивних засобів формування вторинних найменувань у творенні мовної картини світу. Мотиваційна база енологічної лексики формується здебільшого за рахунок процесу метафоризації. Вибір мотиватора зі сфери позначень інших культурних кодів зумовлено певними відношеннями аналогійних зв'язків з іншими концептуальними сферами свідомості. Існують численні приклади ономасіологічних структур, побудованих за асоціативном принципом мотивації. *Criquet* позначає вино домашнього приготування, з невисоким вмістом алкоголю, отримане в результаті додавання води до вижимки з винограду чи інших фруктів, перед процесом ферментації. Зазвичай це дещо кислувате вино низької якості. У прямому значенні *criquet* перекладається як «сарана», що згодом набуло нового метафоричного змісту для позначення кволого свійського коня, що служило базою для метафоричного порівняння даного напою з домашнім, розведеним водою вином. *Bibine* означає напій низької якості чи несвіжий напій. Базою для метафоричного порівняння стало застаріле значення *bibine* як «шинок третього сорту» для п'яничок. *Piccolo* (італійське слово, що означає «маленький») у прямому значенні - це флейта, що є на октаву вищою за традиційну велику

флету; при номінації вина *piccolo* набуває нового значення як легке червоне чи рожеве вино посередньої якості.

За параметром класифікації мотиваційних відношень також виокремлюють прецедентну / непрецедентну мотивацію. Прецедентна мотивація виділяється за параметром культурної значущості мотиватора для певної етнічної спільноти [Селіванова 2008, 7]. У процесі номінації за основу беруться прецедентні мотиватори, що мають інформацію різного характеру: темпоративні мотиватори для позначення актуальних для певного народу подій, термін річниць, персональні мотивари (видатні особистості, народні герої, вигадані персонажі, міфологічні істоти тощо) та ін. Прецедентні мотиватори часто вносять до нового позначення модусний компонент оцінки, позитивної чи негативної. Даний тип мотивації вважають метафоричним, оскільки відбувається зближення однієї концептосфери з іншою. Серед мотиваторів даного типу до найпоширеніших відносять антропоніми, що позначаються вигадані чи реальні історичні особи і є значущими для певного етносу, топоніми, назви місць, де відбувалися певні історичні події та ін. Яскравим прикладом такої прецедентної мотивації є назви шампанських вин *Veuve Clicquot*, *Moët et Chandon*, *Dom Pérignon* тощо.

Основне смислове навантаження у даному типі мотивації відіграє використання власних назв видатних історичних осіб, які несуть додаткове смислове навантаження. Прецедентні мотиватори на позначення видатних королів, правителів, біблійних персонажів та ін. виконують функцію рекламного засобу та підкреслюють «велич» продукту. У прикладах, зазначених нижче, надзвичайний об'єм самої пляшки шляхом метонімічного сумішення переносить смислове навантаження винятковості продукту і на її вміст. Так, пляшка об'ємом у 3 літра називається *Jéroboam*, мотиватором якого є ім'я «сильного та мужнього» короля Ізраїлю. За аналогічним принципом сформувалися інші номінації: *Mathusalem* (6,0 л) – біблійний персонаж, відомий своїм довголіттям; *Salmanazar* (9,0 л) – ім'я сірійського короля; *Balthazar* (12,0 л) – біблійне ім'я останнього короля Вавілону, який напередодні своєї смерті влаштував неймовірний банкет); *Nabuchodonosor* (15,0 л) – один з найвідоміших королів Вавілону та ін. У даних ономасіологічних структурах позначення надзвичайних розмірів пляшки ім'ям видатних осіб підкреслює винятковість та святковість самого продукту.

Отже, типологія мотиваційних ознак номінацій вин у французькій лінгвокультурі дозволяє виявити зв'язок номінації та когніції, дослідити особливості етнічної свідомості французької нації. Вияв мотиваційних процесів значно розширюють номінативні ресурси енологічного дискурсу французької мови. Когнітивно-ономасіологічний аналіз номінацій вина передбачає інтерпретацію ономасіологічної структури найменування та когнітивне моделювання знань про позначене. Вивчення мотиваційної бази ономасіологічних структур номінації вина допомагає висвітлити історичний, енологічний та культурологічний підтексти даної інформації та дозволяє краще зрозуміти мовну картину світу Франції. З лінгвістичної точки зору, об'єктивні відомості, що існують в енологічному дискурсі французької мови, здатні полегшити розуміння метафоричної лексики у позначенні органолептичних характеристик вина.

1. *Балли Шарль*. Французская стилистика / Ш. Балли ; [пер. с фр. К. А. Долинина]. – 2-е изд., стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2001. – 392 с. 2. *Корнилов О. А.* Языковые картины мира как производные национальных менталитетов: монография / Олег Александрович Корнилов; [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с. 3. *Селиванова Елена*. Номинация и когниция: новая типология мотивации языковых единиц [Электронный ресурс]: Международный электронный сборник научных трудов // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2011. – №3. – С. 64-85. – Режим доступа к журн. http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no3-2011/selivanova-e-a 4. *Селіванова Олена*. Прецедентна мотивація номінативних одиниць (на матеріалі української мови) [Электронний ресурс] : Наукові праці проф. Селіванової О.О. трудов. – Режим доступу до публ. http://selivanova.net/ru/publications/ 5. *Селіванова Олена Олександрівна*. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / Олена Селіванова. – К.–Черкаси : Брама, 2004. – 276 с. 6. *Телия Вероника Николаевна*. Типы языковых значений. Связанное значение в языке / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1981. – 269 с. 7. *Телия В.* Номинация / Вероника Телия // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева, — М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 336-337. – ISBN 5-85270-031-2. 8. *Pivot Bernard*. Dictionnaire amoureux du Vin / B. Pivot de l'académie Goncourt. – Plon, 2006. ISBN 2-259-19733-7.

Іжик М., магістрант,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ТОПОНІМИ МАДАГАСКАРУ ІНДОНЕЗІЙСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

Стаття продовжує дослідження мовно-культурних аналогій між Мадагаскаром та островами Малайського архіпелагу. Аналіз назв населених пунктів, який проведено вперше, доводить гіпотезу заселення острову зі сторони Індонезії, відкриваючи перспективне поле для подальших досліджень.

Ключові слова*: малагасійська мова, індонезійська мова, мова ма'аньян, топонімія Мадагаскару, мовні аналогії.*

Статья продолжает исследование языковых и культурных аналогий между Мадагаскаром и островами Малайского архипелага. Анализ названий населенных пунктов, который был проведен впервые, доказывает гипотезу о заселении острова Мадагаскар со стороны Индонезии, открывая перспективное поле для дальнейших исследований.

Ключевые слова: *малагасийский язык, индонезийский язык, язык ма'аньян, топонимия Мадагаскара, языковые аналогии.*

The article continues the investigation of Malagasy-Austronesian linguistic and cultural correspondences. Performed for the first time, analysis of place names proves the

hypothesis of settlement of Madagascar by Indonesians and creates a prospective field for further investigations.

Keywords: *Malagasy language, Indonesian language, Ma'anyan language, toponymy of Madagascar, linguistic correspondences.*

1. Незважаючи на географічну близькість Мадагаскару до Африки, від якої він відділений Мозамбікською протокою (близько 400 км), мова острову – малагасійська – не пов'язана із сусідніми африканськими. Вона належить до малайсько-полінезійських, тобто до аустронезійської мовної родини. Для порівняння, відстань від крайньої східної точки острову Мадагаскар до Малайського архіпелагу становить понад 5500 кілометрів.

Про спорідненість малагасійської мови з аустронезійськими вперше писав видатний арабський географ XII ст. аль-Ідрісі. Пізніше на цей факт вказували португальські мореплавці XVI-XVII ст.

Серед лінгвістів: голландський мовознавець А. Ріланд у 1708 р., французький дослідник К. Крофюр – у 1790 р., німецький філолог В. Гумбольдт – на початку XIX ст.

Продовжуючи тему малагасійсько-аустронезійських мовно-культурних контактів, науково перспективним виглядало також дослідження топонімії острову Мадагаскар.

Топонімія – наука, що вивчає географічні назви, їхнє походження, розвиток, сучасний стан, написання і вимову. Вона є інтегральною науковою дисципліною, що використовує дані трьох областей знань: географії, історії та лінгвістики [Поспелов 1998].

Топонімія Мадагаскару являє собою перспективне поле для дослідження, оскільки якнайкраще ілюструє провідну роль малайців та даяків (а не африканців) у формуванні історії острову.

Навіть при поверхневому ознайомленні з картою Мадагаскару можна помітити, що значна кількість топонімів має яскраве малайсько-полінезійське забарвлення. В першу чергу це стосується східного узбережжя і центральної частини острову, що в черговий раз підтверджує теорію заселення Мадагаскару саме з боку Малайського архіпелагу.

Більшість топонів утворені на основі слів з мови *ма'аньян* (**ranu, ma'intem, watu**), хоча трапляються і *малайські* слова (**besar, putih**). [Іжик 2010, 28].

2. Мовні дарунки, які відважні предки-мореплавці залишили сучасним малагасійцям, можна класифікувати таким чином.

Найчисленнішу групу становлять топоніми з назвами *предметів природи*. Зокрема, з основою **rano** (*малаг.* 'вода'), що походить від ranu з мови даяків ма'аньян *(табл. 1)*.

Чимало топонімів в своїй основі мають слово 'камінь', (*малаг.* **vato**). Причому, зустрічаються як малайський (**batu**), так і ма'аньянський (**watu**) варіанти *(табл. 2)*.

Слово **bolo**, яке одночасно використовується для позначення декількох споріднених понять (волосся, хутро, пір'я) частіше зустрічається у варіанті ма'аньян (**wulu**) *(табл. 3)*.

Табл. 1.

Малагасійські топоніми від ма'аньянського кореня ***ranu'***

Вихідний корінь	Малагасійський відповідник кореня	Позиція кореня у топонімі	Топоніми Мадагаскару
ranu' (*ма'ан.*)	**rano** 'вода'	*на початку*	**Rano**handatsa, **Rano**piso,**Rano**be, **Rano**mafana, **Rano***mena*, **Rano**lalina, **Rano***mena* avaratra.
		в середині	And**rano***fotsy*, And**rano***mena*, An**drano**vaka.
		в кінці	Anaovand**rano**, Anivo**rano**, Mor**arano**, Tamboho**rano**, Maria**rano**, Ankadi**rano**, Anahid**rano**, Amapan**drano**, Ambaki**rano**, Soa**rano**, Fara**rano**, *Maint*i**rano**, Lampi**rano**, *Loha***rano**,Anosi*be*-trimo*loha***rano**, Mare**rano**, Ambinanind**rano**, Vangaind**rano**, Tsara**rano**.

3. Окремий тип складають топоніми, у яких використовуються назви частин тіла – рука, голова, рот, око тощо.

Цікаве спостереження: вцілому більшість назв частин тіла малагасійською мовою запозичені з індонезійської, проте в топонімії зустрічаються якраз ті нечисленні запозичення з мови ма'аньян. Індонезійські слова в цій групі представлені вкрай скромно *(табл. 4)*.

4. Назви населених пунктів, у яких використовуються кольори – **Rano***mena* ('Червона Вода'), An**bato***fotsy* ('Білий Камінь'), And**rano***fotsy* ('Біла Вода') та ін. Усі топоніми, де вживається слово 'білий' – індонезійського походження. У більшості з них фонетична адаптація **putih**(*інд.*)~**fotsy**(*малаг.*) вже відбулася і морфема відповідає сучасній малагасійській мові. Але можна зустріти і давніший, значно ближчий до індонезійської варіант, який зазнав мінімальних змін Ampasim**potsy** *(табл. 5)* [Іжик 2010, 30-31].

5. Група «нових» **(vao)** населених пунктів. Напр.: *Volo***vao** – 'Нове пір'я/хутро/волосся' *(табл. 6)*.

На перший погляд, суто африканськими є назви міст, що закінчуються на **-be**. Проте, при детальнішому аналізі стає зрозумілим, що **be** (*малаг.* 'великий') походить від індонезійського **besar** *(табл. 7)*.

Табл. 2.

*Малагасійські топоніми від індонезійського кореня **batu** та ма'аньянського кореня **watu***

Вихідний корінь	Малагасійський відповідник кореня	Позиція кореня у топонімі	Топоніми Мадагаскару
batu (*індон.*)	**vato** 'камінь'	*в середині*	Am**bato**borodamba, Am**bato***fotsy*, Am**bato**lahitelo, Andovo**bato***fotsy*, Am**bato**manga, Am**bato**napoaka, Am**bato***be*, Am**bato**nakanga, Am**bato**loaka, Am**bato**lampy, Am**bato**lahitelo, Am**bato***mainty*.
		в кінці	Tsangam**bato**, Foto**bato**, *Maint*i**mbato**, Alakam**bato**, Manam**bato**, Tetezam**bato**, Ankarao**bato**, Antsira**bato**.
watu (*ма'ан.*)		*на початку*	**Vato**handrina, **Vato**mandry.
		в кінці	E**vato**, Mafi**vato**, Ambodi**vato**, Ma**rovato**, Andani**vato**, I**vato**.

Табл. 3.

*Малагасійські топоніми від індонезійського кореня **bulu** та ма'аньянського кореня **watu***

Вихідний корінь	Малагасійський відповідник кореня	Позиція кореня у топонімі	Топоніми Мадагаскару
bulu (*індон.*)	**bolo** 'волосся, хутро, пір'я'	*в кінці*	Manam**bolo**.
wulu (*ма'ан.*)		*на початку*	**Volo***vao*, **Volo**vandana, **Volo**hosy.
		в кінці	Antsena**volo**, Manara**volo**, Foti**volo**, Ambodimanga**volo**.

Табл. 4.

Малагасійські топоніми від індонезійських коренів ***tangan*** *і* ***mata*** *та ма'аньянських коренів* **taŋan, ulu', aru wawa, ta'ulaŋ**

Вихідний корінь	Малагасійський відповідник кореня	Позиція кореня у топонімі	Топоніми Мадагаскару
tangan (*індон.*)/ **taŋan** (*ма'ан.*)	**tanana** 'рука'	*на початку*	**Tananа**va.
		в кінці	Maeva**tanana**, Mana**tanana**, Betanan**tanana**.
ulu' (*ма'ан.*)	**loha** 'голова'	*на початку*	**Loha***rano*.
aru wawa (*ма'ан.*)	**vava** 'рот'		**Vava**lovo.
mata (*індон.*)	**maso** 'око'	*в кінці*	Besa**mata**, Ampa**mata**.
ta'ulaŋ (*ма'ан.*)	**taolana** 'кістка'		Maro**taolana** 2.

Табл. 5.

Малагасійські топоніми від індонезійських коренів ***putih, merah*** *та ма'аньянського кореня* ***ma'intem***.

Вихідний корінь	Малагасійський відповідник кореня	Позиція кореня у топонімі	Топоніми Мадагаскару
putih (*індон.*)	**fotsy** 'білий'	*в кінці*	Amborom**potsy**.
			Kalafotsy, And*rano***fotsy**, Bele-**fotsy**, E**foetsy**, Andovo*bato*-**fotsy**, An*bato***fotsy**, Antani**fotsy**, Ampasim**potsy**, Zaza**fotsy**.
ma'intem (*ма'ан.*)	**mainty** 'чорний'	*на початку*	**Mainti***rano*, **Mainti**nandry, **Mainti**m*bato*.
merah (*індон.*)	**mena** 'червоний'	*в кінці*	*Rano***mena**, And*rano***mena**, *Rano***mena** *avaratra*.

Табл. 6.

Малагасійські топоніми від індонезійського кореня ***baru*** *та ма'аньянського кореня* **ba'u**

Вихідний корінь	Малагасійський відповідник кореня	Позиція кореня у топонімі	Топоніми Мадагаскару
baru (*індон.*)	**vaovao** 'новий'	*в кінці*	Lam**baro**.
ba'u (*ма'ан.*)		*в кінці*	Ambala**vao**, Antanam**bao**, Vinani**vao**, Tanam**bao**, Antari**bao**, Antanam**bao**, *Volo***vao**, Ambala**vao**.

Табл. 7.

Малагасійські топоніми від індонезійського кореня ***be***

Вихідний корінь	Малагасійський відповідник кореня	Позиція кореня у топонімі	Топоніми Мадагаскару
besar (*індон.*)	**be** 'великий'	*в кінці*	Ambilo**be**, Manda**be**, Antsira**be**, Ambovom**be**, Tsiom**be**, Antsaha**be**, Ranta**be**, Amba-la**be**, Antanam**be**, Ankosi**be**, Sakoa**be**, Tonda**be**, Vohi**be**, Ambala**be**, Amboro**be**, Antond-a**be**, Maha**be**, Ampatram**be**.

6. Таким чином, понад сотню назв населених пунктів Мадагаскару наочно доводять провідну роль предків сучасних індонезійців та малазійців у формуванні малагасійського суспільства. Окрім того, після детального аналізу стало помітно, що на східному узбережжі та центральній частині острову топонімічна сітка набагато щільніша, ніж, скажімо, зі сторони Африканського континенту.

1. *Зубов А.* Человек заселяет свою планету. – М., 1963. 2. *Іжик М.* Мадагаскар та Індонезія: мовна стежка між родичами. – К., 2010. 3. *Козлов С.Я.* Малайский мир у берегов Африки, 2008 : http://www.ng.ru/science/2008-07-09/14_madagaskar.html ; 4. *Погадаев В. А.* Индонезийско-русский и русско-индонезийский словарь. – М., 2008. 5. *Поспелов Е.М.* Географические названия мира: Топонимический словарь. – М., 1998. *6. Тищенко К.М.* Основи мовознавства. – К., 2007. 7. *Ярцева В.Н.* Лингвистический єнциклопедический словарь. – М., 1990. 8. *Adelaar, K.A.* The Indonesian migrations to Madagascar: Making sense of the multidisciplinary evidence – Melbourne, 2006. 9. *Blench*

R. Musical instruments as markers of Austronesian prehistory. – Cambridge, 2007. 10. *Dahl, O. Ch.* Malgache et Maanyan. Une comparaison linguistique // Avhandlinger utgitt av Instituttet 3. – Oslo: Egede Instituttet, 1951. 11. *Hudson A., Blust R.* The Austronesian Basic Vocabulary Database. http://130.216.189.34/austronesian/language.php?id=215, (2003-2008). 12. *Michaud D.* Dictionnaire en ligne Malgache-Francais, http://www.freelang.com/enligne/malgache.php 13. *Serva M. Automated languages phylogeny from Levenshtein distance.* Universit`a dell'Aquila, I-67010 L'Aquila, Italy, 2009.

Іліаді О.І., д.філол.н.
Кіровоградський юридичний інститут
Харьківського національного університету внутрішніх справ

ЕЩЕ РАЗ О СЛАВЯНО-ИРАНСКИХ ПАРАЛЛЕЛЯХ

У статті, що продовжує авторський цикл етимологічних досліджень з індоєвропейської лексики, наведено результати етимологічного аналізу ряду слів, які відносяться до давнього хронологічного шару іранського та слов'янського словника. Реконструйовані в процесі етимологічної процедури праслав'янські форми, ізольовані в системі праслав'янського словотворення, є основою також і для відновлення відповідних індоєвропейських прототипів.

Ключові слова: *дериват, праслав'янський, етимологія, словотворення, прототип.*

В статье, продолжающей авторский цикл этимологических исследований по индоевропейской лексике, приведены результаты этимологического анализа ряда слов, относящихся к древнейшему хронологическому пласту иранского и славянского словаря. Реконструированные в процессе этимологической процедуры праславянские формы, изолированные в системе праславянского словообразования, являются основанием также и для восстановления соответствующих индоевропейских прототипов.

Ключевые слова: *дериват, праславянский, этимология, словообразование, прототип.*

The author's cycle of etymological research pertinent to the Indo-european vocabulary is continued, the etymological analysis results of a number of the words relative to the ancient chronological layer of the Iranian and Slavonic vocabulary is given in the paper. Proto-slavonic forms, reconstructed in the process of etymological procedure, isolated within the system of Proto-slavonic word-formation, are also the basis for the reconstruction of appropriate Indo-European prototypes.

Key words: *derivative, Proto-slavonic, etymology, derivation, prototype.*

Традиция изучения славяно-иранских языковых отношений охватывает широкий спектр вопросов сравнительно-исторического языкознания, среди которых выделим как основные: 1) выявление древнейшего слоя и.-е. лексики, свойственной иранскому и славянскому и отсутствующей/отсутствовавшей в остальных языках индоевропейской семьи (подразумевается наследие реликтового, и.-е. словаря, точнее той его части, которая была выработана носителями некоторых праиндоевропейских диалектов, предположительно, предками славян и арийцев при совместном их проживании на компактной территории); 2) описание лексем, возникших в результате ареальных славяно-иранских контактов в эпоху существования отдельных и.-е. языков (лексические изоглоссы, сформированные в период тесного общения праславян и древних иранцев в середине I тыс. до н. э.); 3) изучение иранского ономастического субстрата в славянском; 4) определение культурных заимствований (в т. ч. калек) разного времени; 5) исследование следов языкового взаимодействия древних восточнославянских и восточноиранских племен в начале I тыс. н. э.; 6) выявление типологических аналогий в лексике, семантике и словообразовании, сближающих иранский и славянский среди других и.-е. языков (реализация суммы общих закономерностей, заложенных еще в и.-е. праязыке).

Проблематика, обозначенная в первом пункте, сегодня наименее разработана: несмотря на высокий уровень развития этимологической лексикографии и существенные достижения в сравнительной грамматике и.-е. языков, пока еще мало изучены ирано-славянские этимологические параллели, в которых можно усматривать узкие диалектизмы праиндоевропейской эпохи. Круг остальных вопросов освещен значительно лучше, что подтверждается рядом глубоких исследований, опубликованных за последние шестьдесят лет и ставших классическими для этого направления языкознания, ср., напр., работы А. А. Зализняка, О. Н. Трубачева, В. Н. Топорова, В. Цветко-Орешник, многочисленные разработки В. И. Абаева, затрагивающие различные аспекты славяно-иранских отношений, а в последнее время – публикации Д. И. Эдельман и А. Ф. Журавлева. Многое уже сделано, некоторые устоявшиеся взгляды время от времени пересматриваются, периодически появляется новый материал, способный заполнить пробелы в наших знаниях о соответствиях в иранском и славянском. Нашей же задачей будет пополнение заявленного комплекса проблем несколькими эмпирическими наблюдениями.

1. Псл. *sěnъ/*sěnь ~ авест. saēni-š

В сербских и хорватских говорах р-на Бара, Истра, Врбника и Пуната зафиксирована лексема *sȅn* ‘железный шест, вокруг которого вертится мельничный камень (жернов)’, которой в других частях сербско-хорватской языковой области соответствуют *senj* ‘деталь, составная часть мельницы, проходящая через деревянную основу, на которой стоит «ложе» (*grivna*)’ (Далмация), *sejȅn*, *sȇn* ‘ось в мельнице’ (Малинска), *sȉnj*, gen. *sìnja* ‘четырехугольная железка, протянутая сквозь «веретено» в здании мельницы’ (Оточац, Оток, Славония). Этот интересный диалектизм (сюда же серб. *сȅњ* ‘веретено, мельничный вал’ [Мичатек 1903, 526]), оставленный в словаре П. Скока без толкования [Skok 1973, 220], может быть истолкован как продолжение

псл. *sě̀nъ/*sě̀nь, которые, в свою очередь, восходят к и.-е. *k’ōi-no-/*k’ōi-nḭo – причастию на -n- (pass. perf.) от основы *k’ōi- ‘точить, затачивать’ [об этимоне см.: Walde I, 454]. Семантическая сторона такой этимологии тоже не вызывает сомнений: мотивация оси (вала), вокруг которой оборачиваются мельничные жернова, и веретена как *з а т о ч е н н о г о* или, скорее, *с т о ч е н н о г о* до определенной толщины стержня достаточно вероятна. Генетическим цельнолексемным соответствием псл. *sě̀nъ/*sě̀nь является авест. *saēni-š* ‘острие, верхушка’, также возводимое к *k’ōi- [Walde I, 454]. Подробнее см. [Илиади 2005, 58–59].

2. Псл. **obkъrnati* ~ авест. *abi-kṛntati, api-kṛntati, aipi-kərəntaiti*

Псл. **obkъrnati*, рефлексы которого демонстрируют значения ‘укоротить’, ‘обрезать’, ‘обломать’ и под. (серб./хорв. редк. *okrnati* ‘обломать, попортить; урезать, сократить’, рус. *обкорна́ть*, *окорна́ть* хвост и др.), авторами ЭССЯ квалифицируется как сложение **ob* и **kъrnati* [ЭССЯ 27, 222] ‹ **kъrnъ* – адъективированное причастие *kr̥-no* от глагола с корнем *(*s*)*ker-* ‘резать’, ср. авест. *karəna* ‘глухой’ [ЭССЯ 13, 230, 236]. Вместе с тем, наличие близких авестийских образований *abi-kṛntati ‘перерезает’, api-kṛntati, aipi-kərəntaiti*

‘разрезает’, основа которых состоит из морфем, генетически тождественных составляющим псл. **ob-kъrnati* (авест. *abi, api, aipi* – предлоги, этимологически идентичные слав. предлогам-приставкам **ob, *obi, *obь,* ср. варианты вроде авест. *aibī*, др.-перс. *abiy* ‘сюда’, авест. *aipi* ‘тоже, к, в’ ~ псл. **o, *ob-;* то же касается и псл. **kъrn-,* которое вместе с авест. *kṛn-, kərən-* восходит к и.-е. партиципиумной основе), позволяет предположить в них независимые продолжения в иранском и славянском старой индоевропейской предложно-падежной формы **obhi kr̥-no-*. Эта, позднее лексикализованная, конструкция послужила базой для деривации глаголов. Вполне возможно, что в праславянском произошло переосмысление структуры **obkъrnati,* которое воспринялось как местный префиксальный дериват от **kъrnati,* т. к. внешне хорошо вписывалось в рамки соответствующей префиксальной модели образования глаголов. Подробнее см. [Илиади 2007: с литературой].

3. Псл. **morьcь* ~ иран. **mr̥ź́u-*

Рус. диал. яросл. *морéц* ‘спинной хребет’ [Мельниченко 1961, 113] еще не объяснялось с позиций этимологии. Поиски соответствий в слав. словаре не приводят к сколько-нибудь убедительным результатам: прозрачность словообразовательной структуры, а именно – возможность вычленения здесь суфф. *-ьс-*, в действительности только усложняет реконструкцию первоначальной формы, т. к. остающаяся при отделении суфф. форманта корневая основа *мор-* в славянских названиях частей тела не фиксируется. Поэтому следующим шагом в толковании рус. *морéц* будет обращение к данным неславянских языков.

Обращает на себя внимание иранский лексический материал, демонстрирующий (этимологически) некоторую близость формы и семантики, в частности, отметим авест. *mərəzu-* ‘позвоночник’, перс. *māza*, *māzū*, *māzūn* ‘спинной хребет’, ‘позвоночник’, шам. *marze-ya pošt* ‘позвоночный столб’ и, возможно, курд. *maz-maz-k* ‘спинной

хребет’, ‘позвоночник’ (‹ др.-иран. **mr̥z-*? [Цаболов 2001, 657: статья *mil*]). Думается, что указанные лексемы восходят к архетипу **mr̥źu-* (вероятно, речь идет об и.-е. диал. соматическом термине **mr̥ĝ(h)u-*), представляющему собой расширение на *-ĝ(h)-* (+ показатель u-основы) корневого этимона **mr̥-* (› вахан. *mər* ‘сустав’, ‘фаланга (пальца)’), вариантного к **mar-*, ср. производную др.-инд. форму *már-man-* ‘уязвимое место’, ‘сустав’ [Стеблин-Каменский 1999, 238]. Эта последняя содержит ту же разновидность корня с вокализмом в полной тембровой ступени (и.-е. **mor-*), которую можно видеть и в рус. *морéц*. Иначе говоря, рус. диалектизм воспроизводит псл. **morьcь* – дериват от **mor-*, обозначавшего, насколько можно судить по семантике рефлексов родственных форм, сустав, его часть, подвижное сочленение костей. Т. е. позвоночник, хребет мог восприниматься как гибкая, подвижная спинная «цепочка» таких соединенных костей-фаланг. В этом смысле номинация **morьcь* отчасти близка к номинации рус. *позвоно́чник*, *позвоно́к*, связанных со *звено́* с чередованием *е* : *о* [Фасмер 1987, 303; т. е. как цепь «костяных звеньев»?].

Таким образом, рус. *морéц* входит в древнее, ограниченное индо-иранским и (частично) славянским ареалами, семейство слов с основами **mor-* и **mr̥-ĝ(h)u-* (ср. еще йезди *mol*, св. *mul*, *mol* ‘шея’, курм. *mil* ‘плечо, лопатка, шея’, мук. *mьl* ‘рука, плечо’, талах. *mel* ‘шея’ ‹ **mr̥źu-* [Молчанова 2008, 263]), **mr̥-du-* (ср. двуосновное **mr̥du-banda-* [Стеблин-Каменский 1999, 238]), обозначавших позвоночник и его части (сочленения костей). Подробнее см. [Илиади 2010].

4. Псл. **gъrčmanъ* ~ авест. *garəman-*

Болг. *гърчмак*, *гърчман* ‘гортань, горло’ [БЕР 1971, 304: без этимологии], диал. родоп. *гърчму̀н*’ ‘гортань’ [Стойчев 1970, 166], надо полагать, этимологически примыкает к слав. названию горла, гортани **gъrdlo*, вместе с которым они входят в генетическое гнездо и.-е. основы **g^{u}er-* ‘пожирать, поглощать’. Есть основания считать, что болг. лексемы воспроизводят древнюю основу, в которой выделяется корень **g^{u}r̥-* (вариант к **g^{u}er-*), имеющий *k*-расширение. От **g^{u}r̥-k-* еще в индоевропейскую эпоху было произведено суфф. имя **g^{u}r̥k-mōn*, чей реликтовый характер не вызывает сомнений, т. к. в праславянском производящее **gъrkъ* не засвидетельствовано (касательно деривационной модели ср. **laxmanъ*, для которого также допускается древняя хронология). Таким образом, имеем псл. **gъrčmanъ* с *-č-*, возникшим в результате сближения с **gъrčiti* ‘изгибать’. О реликтовости лексемы и, как следствии этого, затемненности ее морфемного состава в болгарском свидетельствует переосмысление ее структуры, приведшее к выделению здесь суффикса *-ан-* и образованию от новой основы **гърчм-* вторичных вариантов на *-ун*’ и *-ак*.

Протослав. **g^{u}r̥k-mōn* имеет близкую параллель (с некоторыми отличиями в огласовке суффикса и в словообразовательной структуре) в иранском, представленную авест. *garəman-* ‘горло, шея’. Это последнее В. С. Расторгуева и Д. И. Эдельман приводят в статье праиран. **^{2}gar-* ‘есть; глотать’, генезис которого неоднозначен по причине совпадения в нем продолжений двух формально и семантически близких и.-е. этимонов **gel-*/**g^{w}el-* ‘проглатывать; поглощать’ и **g^{w}er-* ‘глотать, глотка’ [ЭСИЯ 3, 156]. Если генетическое отождествление обеих лексем правильно, то перед нами еще

один пример общего, праиндоевропейского, лексического наследия в иранском и славянском. Подробнее см. [Илиади 2010а, 98–100]. К структуре *$g^{u̯}$r̥̄- *k*)-*mōn* ср. еще одно и.-е. диалектное название горла, гортани **reu-men-*, представленное, напр., в лат. *rūmen*, *-inis* ‘горло, глотка, пасть’ [Walde II, 361].

5. Псл. **skormenъ* ~ иран. **čarman-*

Серб. *скра̏ма*, *скра̏мица* ‘наружная кожица; кора, струп’ [Мичатек 1903, 533] принадлежит к числу лексем, образованных в и.-е. этимологическом гнезде с базовой основой *(*s*)*ker-*, имевшей широкий круг значений, в том числе и ‘(с)резать’, ‘сдирать’, ‘изгибать’. Помимо формальных признаков, позволяющих отождествить обе формы с другими производными указанного семейства слов (см. далее), имеются еще и семантические – примеры деривации имен со знач. ‘кожа’, ‘шкура/мех’ и ‘кора’ от глаголов со знач. ‘резать, драть, бить, лупить’, ср., напр., псл. **lupina*, серб./хорв. *лу̀пина* ‘кожица, кожура; кора’ ‹ **lupiti*, макед. *лупи* ‘сдирать (кору)’, серб./хорв. *lúpiti* ‘чистить, обдирать, лупить’ [ЭССЯ 16, 182–183], гр. δέρ-μα ‘кожа, шкура’ ~ δέρω ‘сдирать или снимать кожу, шкуру’, ‘драть, бить’ [Вейсман 1899, 294; Frisk 1960, 368, 370].

Итак, фонетика серб. слов (последовательность звуков типа trat ‹ tort) позволяет предположить, что их прототипом было псл. **skorma*, которое, однако, едва ли стоит рассматривать как обычное расширение носовым корня на плавный сонант. Учитывая, с одной стороны, обозначение кожи, шкуры в гр. как δέρμα, -τος, которое, судя по структуре, из **der-m*n̥, где *-m*n̥ – вариант к *-men-*, а с другой – такие случаи, как **loxma* (: рус. *ло́хма* ‘клок, кусок материи’) и **laxmy* ~ **lox-*, в которых суфф. исход *-m-* продолжает более древний форматив *-men-* (ср. **loxmanъ*; ЭССЯ 14, 17–18; 15, 252–253), в **skorma*, скорее, можно видеть эволюцию более древнего **skor-men-*, ср. вариант с другим вокализмом корня *(*s*)*ker-men-*, отраженный в иран. **čarman-* ‘кожа, шкура’, др.-перс. *čarman-* ‘то же’, бел. зап. *čarm* ‘то же’ и др. [ЭСИЯ 2, 231: соотносятся с псл. **čermъ*]. В совокупности все сказанное выше позволяет говорить о еще одной сепаратной изоглоссе индоевропейского периода, являющейся продуктом совместного развития протославянских и протоарийских диалектов в какой-то части праиндоевропейской диалектной области. Это **skor-men-* : **ker-men-*, суффиксально оформленные аналогично другому, также ограниченному ареально, и.-е. названию кожи, шкуры **der-m*n̥.

Предложенные в настоящем докладе соответствия псл. **sěnъ*/**sěnь* ~ авест. *saēni-š*, псл. **obkъrnati* ~ авест. *abi-kr̥ntati*, *api-kr̥ntati*, *aipi-kərəntaiti*, псл. **morьcь* ~ иран. **mr̥źu-*, псл. **gъrčmanъ* ~ авест. *garəman-*, псл. **skormenъ* ~ иран. **čarman-*, как нам кажется, могут претендовать на статус ирано-славянских эксклюзивных реликтовых параллелей, из собрания которых, также как из собрания кельто-славянских, германо-славянских, италийско-славянских и др., составляется картина членения древней и.-е. языковой области.

1. *БЕР* – Български етимологичен речник / Съст. В. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев и др. – София: БАН, 1971. – Т. 1. – 512 с. 2. *Вейсман – Вейсман А. Д.*

Греческо-русский словарь / А. Д. Вейсман. – СПб., 1899. – 1870 с. 3. Илиади 2005 – *илиади а. и.* рефлексы индоевропейских причастий в праславянском / а. и. илиади // рефлексы индоевропейских причастий в праславянском // компаративістика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: здобутки і проблеми. м-ли iv міжнар. лінгвістичного семінару (10–13 червня 2005 р.). – Донецьк: Донну, 2005. – с. 58–63. 4. Илиади 2007 – *илиади а. и.* о некоторых грамматических архаизмах праславянского / а. и. илиади // компаративістика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: досягнення і проблеми. м-ли vi міжнар. лінгвістичного семінару (6–9 червня 2007 р.). – донецьк: донну, 2007. – с. 38–43. 5. Илиади 2010 – *Илиади А. И.* Несколько иллюстраций понятия «внутренняя форма слова» (этимологические заметки по славянской лексике. 19–23) / А. И. Илиади // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах. – Донецьк: ДонНУ, 2010. – Вип. 22. – С. 134–142. 6. Илиади 2010а – *Илиади А. И.* Славянские этимологии. 33–37 / А. И. Илиади // Славянские этимологии. 33–37 // Studia linguistica et juridica. – Кировоград, 2010. – С. 98–104. 7. Мельниченко – *Мельниченко Г. Г.* Краткий Ярославский областной словарь / Г. Г. Мельниченко. – Ярославль: ЯПИ, 1961. – 230 с. 8. Мичатек – *Мичатек Л. А.* Дифференциальный сербско-русский словарь / Л. А. Мичатек. – СПб., 1903. – 757 с. 9. Молчанова – *Молчанова Е. К.* Йезди (зороастрийский дари) / Е. К. Молчанова // Основы иранского языкознания: среднеиранские и новоиранские языки. – М.: Вост. лит. РАН, 2008. – С. 235–343. 10. Стеблин-Каменский – *Стеблин-Каменский И. М.* Этимологический словарь ваханского языка / И. М. Стеблин-Каменский. – С.-Петербург: Петербургское Востоковедение, 1999. – 480 с. 11. Стойчев – *Стойчев Т.* Родопски речник // Българска диалектология: Проучвания и материали. – София: БАН, 1970. – Кн. V. – С. 152–221. 12. Фасмер – *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / Макс Фасмер; [пер. с нем. и доп. чл.-кор. АН СССР О.Н. Трубачева; под ред. и с предисл. проф. Б. А. Ларина]. – [2-е изд., стереотип.]. – М.: Прогресс, 1987. – Т. III. – 832 с. 13. Цаболов – *Цаболов Р. Л.* Этимологический словарь курдского языка / Р. Л. Цаболов. – М.: Восточная литература, 2001. – Т. I. – 688 с. 14. ЭСИЯ – *Расторгуева В.С.* Этимологический словарь иранских языков / В. С. Расторгуева, Д. И. Эдельман. – М.: Восточная литература, 2000–2007. – Т. 1–3. 15. ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / [под ред. О. Н. Трубачева и А. Ф. Журавлева]. – М.: Наука, 1974–2010. – Вып. 1–36. 16. Frisk – *Frisk H.* Griechisches etymologisches Wörterbuch / Hjalmar Frisk. – Heidelberg: Carl Winter, 1960. – Bd I. – 938 P. 17. Skok – *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. – Zagreb, 1973. – Knj. III. – 703 s. 18. Walde – *Walde A.* Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen / A. Walde. – Berlin; Leipzig: Walter de Gruyter & Co., 1927–1930. – Bd I–II.

Ісаєв Е.Ш., к. філол. н., доц.,
Таврійський національний університет ім. В.І.Вернадського

ПРО ДЕЯКІ РИСИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СТЕРЕОТИПІВ ПРО ГРЕЦІЮ ТА ГРЕКІВ У СЕРЕДОВИЩІ СТУДЕНТІВ НІМЕЧЧИНИ (на матеріалі лінгвокультурного опитування студентів університету Дуйсбург-Ессен)

Статтю присвячено виявленню та опису етнічних гетеростереотипів, що функціонують серед студентів Німеччини стосовно Греції та греків. Проведено аналіз сучасних підходів до вивчення й тлумачення процесів стереотипізації на міжкультурному рівні.

Ключові слова: *комунікація, стереотип, етностереотип.*

Статья посвящена выявлению и описанию этнических гетеростереотипов, фунционирующих в среде студентов Германии относительно Греции и греков. Проводится анализ современных подходов к изучению и трактовке процессов стереотипизации на межкультурном уровне.

Ключевые слова: *коммуникация, стереотип, этностереотип.*

This article is devoted to the identification and description of ethnic heterostereotypes, functioning among students in Germany about Greece and Greeks. The contemporary approaches to the study and interpretation of the processes of heterostereotyping at cross-cultural level are analysed.

Key words: *communication, stereotype, ethnostereotype.*

За **мету** даного етапу роботи було поставлено встановити та описати деякі етнічні гетеростереотипи, що функціонують у соціальному середовищі студентів Німеччини стосовно Греції та греків. Під гетеростереотипами розуміємо сукупність оцінювальних тверджень про інший народ. Вони можуть бути як позитивними, так й негативними, залежно від історичного та сучасного досвіду взаємодії лінгвокультур.

Актуальність дослідження визначається необхідністю встановлення особливостей формування й функціонування етностереотипів різних лінгвокультурних спільнот для досягнення максимального взаєморозуміння учасників комунікації за умов процесів глобалізації, що зростають великими темпами.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити наступні завдання:

- з'ясувати сутність поняття «стереотип»;
- проаналізувати сучасні підходи до вивчення й тлумачення процесів стереотипізації на інтеркультурному рівні;
- визначити методику проведення дослідження;
- провести збір та опрацювання матеріалу;
- описати особливості формування й функціонування етностереотипів про Грецію та греків серед студентів Німеччини.

Методика отримання та оцінювання даних дослідження. Дані для аналізу отримувалися у декілька способів. У цій роботі наведено відомості лише про перший етап, на якому інформанти відповідали письмово на запитання відкритого типу (див. Таблицю 1). У якості методологічної основи дослідження було використано відомі праці сфери інтеркультурної комунікації, в яких також встановлюються й описуються гетеростереотипи, що функціонують у різних лінгвокультурах та соціальних групах стосовно інших народів ([Apeltauer,Polat,Tapan 1998, 3], [Apeltauer 2002,4], [Bolten, Weißflog 2005,5], [Keller 1986,6]).

Е.Ісаєв здійснив спробу вивчення етностереотипів стосовно Німеччини та німців, Греції та греків у середовищі українських студентів (у ролі інформантів виступали студенти факультету іноземної філології Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського) і порівняння отриманих даних із результатами вищезазначених досліджень [Ісаєв 2010,1], [Ісаєв 2010,2].

Далі наводяться результати опитування студентів університету Дуйсбург-Ессен (Федеральна Земля Північний Рейн-Вестфалія, Німеччина), які брали участь у роботі семінару з інтеркультурної комунікації. Фахово інформанти представляють різні напрями та спеціальності (історія, англійська мова, філософія, мистецтвознавство, математика, німецька мова, релігієзнавство, соціологія, спорт, техніка, біологія, хімія, турецька мова).

Важливо також зазначити, що типовою рисою сучасного студентського соціуму Німеччини є його багатонаціональність та мультикультурність. Тому до традиційної анкети було також включено запитання про країну походження інформанта. В опитуванні взяли участь 35 інформантів віком від 21 до 26 років, 22 інформанти народилися в Німеччині, 11 у Туреччині, 1 у Тунісі, 1 у Курдистані. У процесі опрацювання анкет було встановлено, що спеціальність і стать інформантів не чинили суттєвого впливу на вибір тієї чи іншої ознаки. А за маркером «країна походження інформанта» було зафіксовано деякі ознаки, яким надають перевагу у першу чергу студенти, що походять із Туреччини. У таблиці 1 наведено результати одного з етапів опитування, які можна інтерпретувати як стереотипні уявлення, що функціонують на рівні малих груп.

Таблиця 1.

Студенти університету Дуйсбург-Ессен (Німеччина), вік 21-26 років. Відповіді на запитання відкритого типу.

Запитання	Ознака	35 інформантів\%
1	2	3
1. Які асоціації виникають у Вас при згадуванні слів «Греція», «грецький»?	Борги, криза, банкрот	18(11Т)/ 51%

1	2	3
	Гірос	10/29%
	Сонячне світло, сонце	8/23%
	Грецькі Боги	8/23%
	Афіни	7/20%
	Проблема Кіпру (турецька та грецька частини)	7 (5Т)/20%
	Давня історія	6/17%
	Отто Рехагель (футбол)	6/17%
	Море	5/14%
	Дзадзикі	5/14%
	Біло-синій прапор	4/12%
	Смачна їжа	4/12%
	Олімп	4/12%
	Історія, культура, демократія	4/12%
	Курорт	3/9%
	Пляж	3/9%
	Корупція	3/9%
	Узо	3/9%
	Олімпійські ігри	3/9%
	Міфи	3/9%
	Сиртакі	3/9%
	Фета	3/9%
	Їжа така сама, як і в Турції	3Т/9%
	Греція - сусідка Турції	3Т/9%
	Християнство	2/6%
	Острови у Середземному морі	2/6%
	Гостинність, грецька подруга, гарна країна, багато роботи за малу зарплату, бідність, вино, інший шрифт, Геркулес, чорне волосся, спорт, член ЄС, Кріт, оливи, сільське господарство, вівці, фрапе, Родос, Олімпіакос, Панатінаікос, Константинополь/Стамбул, музика, красиві давні пам'ятки культури, колиска демократії та великих філософів	1/3%

1	2	3
2. Що Ви вважаєте «типово грецьким»?	Дзадзикі	12/34%
	Гірос	12/34%
	Узо	11/32%
	Гостинність	6/17%
	Акрополь	6/17%
	Смачна їжа	5/14%
	Філософія-античність-культура	4/12%
	Фета	4/12%
	Сиртакі	3/9%
	Білі дома біля моря	2/6%
	Спокій	2/6%
	Вино	2/6%
	Велика родина	2/6%
	Цибуля	2/6%
	Темперамент, патріотизм, Метакса, Грецькі Боги, фрапе	1/3%
3.Завдяки чому греки відомі у Німеччині?	Гірос	12/34%
	Сувлакі	6/17%
	Гостинність	5/14%
	Їжа	4/12%
	Грецькі ресторани	3/9%
	Фінансова криза	3/9%
	Закусочні	2/6%
	Узо	2/6%
	Дзадзикі	2/6%
	Гордість, відпочинок у Греції, салат	1/3%
4. З яких джерел формується Ваша уява про Грецію та греків?	ЗМІ	13/37%
	Друзі, знайомі	10/29%
	Телебачення	7/20%
	Подорожі	5/14%
	Заняття з історії	3/9%
	Оточення	3/9%
	Особистий досвід	2/6%
	Вивчення давньогрецької мови, грецькі ресторани, закусочні, семестр навчання у Греції	1/3%

Примітка: Т: країна походження - Турція.

Коментарі:

Що стосується загальної характеристики асоціацій про Грецію і греків серед німецьких студентів, то незважаючи на домінування вищезгаданої політичної асоціації «борги, криза, банкрот» слід зазначити, що кількість позитивних ознак культурно-історичного походження безумовно переважає. Можна припустити, що більшу частину даних ознак можливо тлумачити як стереотипні уявлення про Грецію і греків.

2.Що Ви вважаєте «типово грецьким»?

У даному корпусі відповідей все обійшлось без несподіванок, були зафіксовані цілком прогнозовані результати, які підтвердили вихідну гіпотезу про «типово грецькі» ознаки у сучасній європейській культурі: «дзадзикі», «гірос» – 34%, «узо» – 32%, «гостинність», «Акрополь» – 17%, «смачна їжа» – 14%. Досить велика кількість згаданих ознак свідчить про добре знайомство інформантів із предметом розмови.

3.Завдяки чому греки відомі у Німеччині?

Відповіді третього блоку переважно збігаються із відповідями другого. Ознаки, за якими греки у першу чергу стали відомими для сучасних німецьких студентів, є також одночасно й «типово грецькими» явищами для опитуваної групи: «гірос» –34%, «сувлакі» – 17%, «гостинність» – 14%. У переважній більшості мова йде про усілякі гастрономічні приклади грецької кухні, яка є добре відомою у Німеччині.

4. З яких джерел формується Ваша уява про Грецію та греків?

За умов широко розвинутих ЗМІ прогнозованим лідером у формуванні уявлення про Грецію саме й стали засоби масової інформації – 37%. Але не можна сказати, що знання німецьких студентів про Грецію базуються вичерпно на відомостях журналістів. Велика кількість інформантів має друзів, знайомих серед грецької діаспори, деякі студенти подорожували по Греції або ж навчалися у грецьких університетах: «друзі, знайомі» – 29%, «подорожі» – 14%, «оточення» – 9%, «особистий досвід» – 6%.

У подальшому на особливу увагу заслуговує можливість порівняння даних, отриманих у різних етнокультурних контекстах.

Чим глибшими будуть наші знання про інших (über das Fremde), тим менше ми будемо залежати від емоцій, які виникають на тлі стереотипного сприйняття іншої незнайомої культури, й швидше знайдемо спільну мову (як у прямому так і в переносному значенні цього слова) з представниками іншої групи в умовах інтеркультурного діалогу.

1. *Исаев Э.Ш.* К примеру функционирования этностереотипов на уровне межкультурной коммуникации / Исаев Э.Ш. – Культура народов Причерноморья. – №184. – Симферополь, 2010. – С.21-27. 2. *Исаев Э.Ш.* Особенности формирования языковой картины мира и этностереотипов в аспекте межкультурной коммуникации / Исаев Э.Ш. – Греция и Кипр: язык, культура, страны, народы. – М., МГИМО, 2010.– С. 97-105. 3. *Apeltauer E., Polat T., Tapan N.* Selbst- und Fremdbilder türkischer und deutscher Studierender von Deutschen und Türken // Schnittpunkte der Kulturen / Apeltauer E., Polat T., Tapan N. – Schtuttgart, 1998. – S.163-171. 4. *Apeltauer E.* Deutschland und die Deutschen

aus norwegischer Sicht, Stereotype als Voraussetzungen interkultureller Kommunikation // Interkulturelle Kommunikation: Deutschlan-Skandinavien-Grossbritanien / Apeltauer E. – Tübingen, 2002. – S.91-122. 5. *Bolten Jürgen, Weißflog Anita*. Zur Verwendung von Nationalstereotypen in Bezug auf Deutschland. Ergebnisse einer Untersuchung unter Studierenden in 21 Ländern // Digitale Bibliothek des Interkulturellen Portals / Bolten J., Weißflog A. – 2005 [Online: http://www.interkulturelles-portal.de/ [5. November 2005.] 6. *Keller G.* Das Deutschlandbild amerikanischer, britischer und französischer Schüler im kulturkundlichen Unterricht // Neusprachliche Mitteilungen aus Wissenschaft und Praxis №39/ G. Keller. – Berlin, 1986. – S.209-217.

Кагановська О.М., д. філол. н., проф.,
Київський національний лінгвістичний університет

ТЕКСТОВІ КОНЦЕПТИ ФРАНЦУЗЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ СЕРЕДИНИ XX СТОРІЧЧЯ: КОГНІТИВНО-НАРАТОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД

У статті запропоновано новий, комплексний семантико-когнітивний підхід до розгляду текстових концептів, що дозволило вибудувати їх ієрархію і визначити функції у французьких романах середини XX сторіччя. Представлено наративну організацію досліджуваних романів. Визначено тенденцію до негативного спрямування текстових концептів усіх рівнів ієрархії.

Ключові слова: *текстовий концепт, концептуальний складник, когнітивна динаміка, наративний аспект.*

В статье предложен новый, комплексный семантико-когнитивный подход к рассмотрению текстовых концептов, что позволило выстроить их иерархию и определить функции во французских романах середины XX века. Представлена нарративная организация исследуемых романов. Определена тенденция к негативной направленности текстовых концептов всех уровней иерархии.

Ключевые слова: *текстовый концепт, концептуальная составляющая, когнитивная динамика, нарративный аспект.*

The article suggests a new comprehensive semantic and cognitive approach to textual concepts. Such approach to create a hierarchy of textual concepts and define their functions in the mid-20th century novels. The narrative organization of the novels under consideration is explored. The tendency towards negativity of textual concepts at all levels of their hierarchy is determined.

Key words: *textual concept, conceptual constituent, cognitive dynamics, narrative aspect.*

Формування концептів художніх творів певного періоду традиційно пов'язується з їхнім розумінням як цілісних явищ, що визначають обличчя епохи. У такому смислі художній твір, завершений для автора, стає для його сучасників та нащадків началом і вираженням нового творчого етапу, в якому "саме творіння є лише точка, лише момент" [Горнфельд 1922, 14] (Тут і далі переклад наш. – *О.К.*). У художніх метаобразах віддзеркалюються загальні літературні тенденції певної епохи; на відміну від них, концептуальні метаобрази визначаються концептом художнього твору.

Зумовленість концептуального метаобразу принципом метаопису пов'язана з положенням про те, що зображене у творі мистецтва не збігається з тим, що виражається [Степанов 1965, 290]. Принцип художнього метаопису, за Ю.С.Степановим, передбачає існування в образній системі художнього твору *двох систем образів* – системи безпосередньо виражених образів і системи безпосередньо невиражених образів. Безпосередньо невиражений словесний образ виступає як узагальнювальний порівняно із словесно вираженим образом. У такому разі на перший план виходить відповідність більш загального безпосередньо невираженого образу (так званої другої системи) кільком словесним образам (першої системи).

Обопільною властивістю концептуальних і художніх метаобразів є тенденція до виходу на більш високі рівні абстракції (метаобрази ® метаметаобраз $_{1, 2, 3, n...}$ ® мегаобраз), тобто на вершину описаної вище піраміди метаопису Ю.С.Степанова. Спільна якість як концептуальних, так і художніх метаобразів полягає також у тому, що й ті, й інші розгортаються в опосередкованій формі, збагаченій новими смислами. Концептуальний метаобраз, який складає підґрунтя концептуальної системи художнього тексту і виникає завдяки багаторазовому викривленню смислу і зміні контекстів, створює упорядковану ієрархічну систему. У такому плані концептуальний метаобраз пов'язаний з категорією ***мерехтіння*** і визначається у філософії мови як "мерехтіння імені" [Ионесян 1989, 118], а в семантиці художнього тексту – як "мерехтіння тексту" [Баталова 1981, 78].

Якщо розглядати текстові концепти (далі ТК) як утілення метаобразів художнього твору, піраміда художнього метаопису інтерпретується нами таким чином: при вершинному положенні метаобразів ТК мають базовий статус, тобто центральне положення між вербалізованими концептами і метаобразами, або зберігають вершинний статус відносно вербалізованих концептів (див. рис. 1):

Рис. 1. Схема кореляції метаобразів / (текстових / вербалізованих) концептів художнього твору

Між метаобразами і ТК можна провести аналогії, що базуються на співвідношенні двох динамічних структур: когнітивної і комунікативної. У французькій лінгвістиці динамічний аспект ТК зумовлений їхнім знаковим характером, що набуває властивості статусної ознаки: "Подібно до того, як стійкість об'єкта співвідносить його з дією, дія співвіднесена з ідеєю, або відповідно до прийнятої на сьогодні термінології – з концептом, який має бути не "описаним", а "позначеним"" [Genette 1994, 163]. Ж.Женетту належить розуміння ТК як процедури *концептуальної редукції*, тобто ментальної операції, що полягає у редукуванні об'єкта або події, до яких зведена дія у художньому творі [ibid., 170]. Виникає певне протиріччя, пов'язане з *відчуженням* смислу і формуванням нової множинної мови, тобто мови, побудованої таким чином, що будь-яке породжуване нею художнє творення набуває множинності смислів.

У романних метаобразах формується так звана системна єдність, шляхом якої розгортається художній світ творів. Як показує аналітичний огляд, проведений одним із відомих французьких літературних критиків середини XX сторіччя М.Брауншвігом, основною рисою, що найяскравіше характеризує романи цього періоду, є, поряд із відмовою більшості французьких письменників належати до якоїсь певної школи, намір здійснити синтез усіх тенденцій, які намічалися ізольовано у кожній окремій течії [Braunschvig 1950, 146]. Метаобрази, що створювалися письменниками цього періоду, надавали "ковток оригінальності і самобутності, [...] що шокували зневагою до гарного смаку, та багатством і оригінальністю змісту, які приваблювали читача" [ibid., 155]. Іншу причину виняткової гнучкості романів цього періоду слід шукати в ідеологічному конфлікті 30-х років XX століття, результатом розв'язання якого стало виникнення ряду течій, що прискорило створення "нового літературного космополітизму" [ibid.: 159] саме у романних творах, автори яких вбачали свою ціль у пізнанні європейської душі. В середині XX сторіччя нове покоління французьких письменників сформувало образи героїв, життя яких проходить паралельно немов у двох вимірах – у прийнятті дійсності і в абстрагуванні від неї, що стало своєрідним протестом від мовчазної поразки Франції у 1940 році. Завдяки цьому виникли метаобрази, в яких окреслилися подальші тенденції розвитку французької романістики другої половини XX сторіччя.

Проблема звернення до ТК як до підгрунтя формування метаобразів зводиться до скрупульозних пошуків засобів вираження концепту, що концентрує у собі результати авторського опанування дійсності і пропагує їх читачеві. У сучасних романських дослідженнях звернення до ТК виходить, з одного боку, з внутрішньої логіки художнього тексту [Antoine 1981, 154], з другого – з їхнього виняткового положення в експлікації фактів [Jeandillou 1997, 4], оскільки полягає у "поясненні руху, при якому текст немов би розгортає світ перед самим собою" [Рикер 2000, 99]. Різноплановістю відрізняється розуміння ТК як засобів своєрідного програмування, виходячи з положення про те, що метою текстового аналізу має бути не те, що автор *хоче сказати*, а *реально сказане*, незалежне від інтенцій автора [Auroux 1996, 74]; інакше кажучи, об'єктом інтересу стає сам художній текст.

За своєю питально-відповідною сутністю ТК подають "'еліпсис' знання" [Библер 1975, 218]. В цьому полягає ***еліптична функція концепту***, віддзеркалена в його

етимології, оскільки латинське “conceptio” визначається чотирма ознаками: а) сума, система; б) сховище; в) зачаття; г) словесний вираз. Сучасне розуміння ТК увібрало в себе всі вказані ознаки: він зберігає те, що втрачене у безпосередньому тексті, підсумовує можливості для результуючої даності, а, отже, є зачинанням того, що перебуває по інший бік описуваної художньої реальності.

Такі сутнісні характеристики ТК, як багатосмислова напруженість, надкатегоріальність, питальність і еліптичність, віддзеркалюють їх **імпліцитний** характер, зумовлений знаковими властивостями тексту як імені. Набуття знаком свого значення свідчить про проходження ним певного коду, що визначає кодування як творення художнього повідомлення й передачу через його значення, а декодування – вилучення значення з художнього повідомлення, тобто його інтерпретацію. Подібне розуміння сутності кодування характерне й для Ж.Рікарду, який, виділяючи під час читання художнього твору важливість етапу декодування і дешифровки, вбачає мету роботи над текстовим матеріалом у побудові “найбільш когерентного і найбільш багатого ансамблю знаків”, з наданням цьому ансамблю “інтегрального функціонування” [Ricardou 1967, 20]. Йдеться про своєрідну надтекстову організацію значень, що складають уявлення про певну структуру таким чином, що текст, вплітаючись в культурну тканину, стає її “пам’яттю”. Останнє досягається особливим поєднанням знаків, якістю якого є здатність набувати додаткових значень понад тими, що безпосередньо в них містяться.

Теоретичні засади процесу кодування інформації, що проходить у ТК, закладені в античній філософії. Поєднання в арістотелевській термінології праксису та проаірезису надало можливість установити їхню понятєву взаємозалежність, а саме імплікований поведінковий результат, що стосується цілої низки властивих персонажам інтерперсональних стосунків. ТК являє собою знак, своєрідний код, в якому міститься “відлуння чогось, що вже було читано, бачено, зроблено, пережито: код є слідом цього «вже»” [Барт 1994, 39]. У розумінні ТК як смислу макрознаку підкреслюється їх лінгвопсихологічний характер, що підтверджує погляд на них, як на розумові утворення, що виникають у свідомості автора художнього твору при описі об’єкта художньої реальності мовними засобами у формі тексту. Таким чином, до окреслених вище характеристик ТК додається інтенціональність, в якій ураховане психологічне начало ТК. Таким чином, ТЕКСТОВИЙ КОНЦЕПТ становить кодоване мовленнєво-розумове утворення змістового плану, яке зумовлюється багатосмисловою напруженістю художнього тексту, характеризується надкатегоріальністю й імплікує сукупність ознакових рис художнього твору.

Методика семантико-когнітивного аналізу ТК аргументує звернення до цілого твору, в межах якого унаочнена дана аналітична процедура. Базуючись на вихідному положенні лінгвосеміотичної теорії А.О.Білецького [Белецкий 1973] про системність семантичних кореляцій, ТК відповідно до традиційної наукової грецької термінології розглядаються нами у підпорядкуванні до вершинного ТК, а саме **мегаконцепту**, і відповідно до зниження ступеня узагальненості визначаються як **мезоконцепти, макроконцепти** і **каташконцепти**. У розгалуженості ТК представлена їхня ієрархічна структура, тобто мережа текстових мезоконцептів, макроконцептів та каташконцептів

із відповідними *складниками* ТК кожного рівня. Формується своєрідна піраміда за типом піраміди ієрархії метаобразів художнього тексту (рис. 1), верхівку якої займає текстовий мегаконцепт художнього твору (див. рис. 2):

Рис. 2. Ієрархія текстових концептів художнього твору

Текстові мезоконцепти, які у концептуальному плані становлять базові концепти, окреслюють концептуальні лінії твору і стають своєрідним фундаментом для розгортання як мегаконцепту твору, так і текстових макроконцептів, що розгортаються в його межах і характеризуються підпорядкуванням відповідно до концептуальних рівнів макроконцепту (макроконцепт$_{1, 2, 3 \ldots n}$). Вершинний характер макроконцептів першого рівня (макроконцепт$_{1}$) стосовно макроконцептів інших рівнів (макроконцепт$_{2, 3 \ldots n}$) визначається більш вузькими узагальнювальними функціями, що ними виконуються. Вершинний характер текстових мезоконцептів відносно макроконцептів та катаконцептів уможливлює подальшу ієрархію ТК. Структура всіх ТК визначається суміщенням складників ТК, поєднання яких розгортає відповідні концепти.

У розгортанні ТК не лише проходить своєрідне реструктурування логіко-смислових відношень глибинного рівня, а й окреслюється кодований імпліцитний характер, що створює їхню непередбачуваність. Унікальність ТК художнього твору полягає в складному переплетенні надзнакових відношень, глибина яких визначає існування суб'єкта і засуб'єктної реальності, тобто, того, що і як подане, і послідовно того, хто подає цей діалог (інакше кажучи, де саме перебуває його джерело). Саме з позицій різних точок зору віддзеркалюється своєрідна багатомірність ТК, витоки якої містяться у природі творів романного жанру.

1. *Барт Р.* Семиотика. Поэтика: Избранные работы: Пер. с фр. – М.: Прогресс – Универсус, 1994. – 616 с. 2. *Баталова Т.М.* Ассоциативные и коннотативные связи в художественном тексте как средство создания образности // Лингвистические аспекты образности: Сб. науч. тр. – Вып. 174. – М.: Московск. гос. пед. ин-т иностр. языков им. М.Тореза. – 1981. – С. 75-82. 3. *Белецкий А.А.* Семантические корреляции (опыт сум-

марного обзора на материале лексики современного русского языка) // Математическая лингвистика. – К.: Изд-во Киевск. гос. ун-та. – Вып. 1. – 1973. – С. 5-13. 4. *Библер В.С.* Мышление как творчество. (Введение в логику мысленного диалога). – М.: Политиздат, 1975. – 399 с. 5. *Горнфельд А.Г.* Пути творчества. – Пг: Колос, 1922. – 232 с. 6. *Ионесян Е.Р.* Проблемы эпистемического согласования // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М.: Наука. – 1989. – С. 116-123. 7. *Рикер П.* Время и рассказ. – Т. 1: Интрига и исторический рассказ. – М.; СПб.: ЦГНИИ ИНИОН РАН, Культурная инициатива: Университетская книга, 2000. – 313 с. 8. *Степанов Ю.С.* Французская стилистика. – М.: Высшая школа, 1965. – 355 с. 9. *Antoine G.* Pour une méthode d'analyse stylistique des images // Langue et Littérature : Actes du VIII-ième Congrès de la Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes. – P.: PUF. – 1981. – P. 151-162. 10. *Auroux S.* La philosophie du langage. – P.: PUF, 1996. – 442 p. 11. *Braunschvig M.* La littérature francaise contemporaine étudiée dans les textes (de 1850 a nos jours). – 3-iéme éd. revue et augmentée. – P.: Armand Colin, 1950. – 437 p. 12. *Jeandillou J.-F.* L'analyse textuelle. – P.: Armand Colin, 1997. – 192 p. 13. Ricardou J. Problèmes du nouveau roman. – P. : Seuil, 1967. – 207 p.

Канова Г.О., к.філол.н., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

«ВДОМА В ЗООПАРКУ» ЕДВАРДА ОЛБІ У ДЗЕРКАЛІ ЛІТЕРАТУРНОЇ ВІОЛЕНСОЛОГІЇ

У статті презентовано погляд на творчість Е. Олбі крізь призму літературної віоленсології. Тема насильства у п'єсі американського драматурга тісно переплітається з темою здичавілої від самотності людини на тлі домінування «тваринних» відносин у суспільстві.

Ключові слова: *літературна віоленсологія, екзистенціалізм, насильство, театр абсурду.*

В статье представлен взгляд на творчество Э. Олби сквозь призму литературной виоленсологии. Тема насилия в пьесе американского драматурга тесно переплетена с темой одичавшего от одиночества человека на фоне «животных» взаимоотношений в обществе.

Ключевые слова: *литературная виоленсология, экзистенциализм, насилие, театр абсурда.*

This article presents the motifs of violence in the play «At Home at the Zoo» by an outstanding American dramatist Edward F. Albee. The violence theme in Albee's play is closely connected with wildness in modern family and society.

Key words: *literature and violence, existentialism, Absurd Drama.*

Зарубіжна гуманітаристика повсякчас демонструє зацікавленість темою насильства, широко обговорюючи відповідне коло проблем на міжнародних конференціях та симпозіумах [див. Violence and Art, 2007]. Вітчизняне літературознавство, торуючи шлях новітнім методикам, звертається до віоленсології як окремої галузі філології, розширюючи тим самим інструментарій аналізу літературних творів, орієнтуючись на фундаментальні праці Е. Фрома, М. Фуко, Ж. Лакана, Р. Жирара. Зокрема С.Д. Павличко однією з перших досліджує дискурс насильства в українському романтизмі [див. Павличко 2002], згодом С.М. Пригодій презентує яскраву сторінку літературознавчої віоленсології в рамках дослідження «Іммігрантської трилогії» В. Кесер [див. Пригодій 2010].

У рамках студії, присвяченої творчості відомого американського драматурга Едварда Олбі як продовжувача традицій західноєвропейського Театру абсурду, природним є звертання до екзистенціалістського тлумачення феномену мови. Ж.-П. Сартр, цитуючи в свою чергу М. Гайдегера, зазначав: «Я є тим, що кажу» [Сартр 2001, 520]. Саме цією тезою французький філософ-екзистенціаліст у трактаті «Буття і ніщо» ілюструє першу позицію щодо *іншого*, яка включає кохання, мову і мазохізм.

Напрочуд органічним видається також звертання до монографії «Сила і невинність» представника екзистенціальної психології Ролло Мея, де автор звертається до всеосяжного аналізу насильства, вкоріненого у людському соціумі [Rollo May 1972].

Тема насильства корелює з проблематикою найбільш відомих творів Е. Олбі, серед яких «Що трапилось у зоопарку», «Смерть Бессі Сміт», «Хто боїться Вірджинії Вулф?», «Коза, чи Хто така Сильвія?», тощо. Зокрема, остання з названих п'єс, що належить драматургічному спадку останнього десятиліття, актуалізуючи тему сексуальних перверзій, неминуче вводить нас у коло поетики насильства [див. Макаренко 2007]. Тож кредо автора – провокація в усіх можливих формах: «Незвичайне, неймовірне, несподіване», задекларованe Е. Олбі на початку творчого шляху, має місце й у творах, написаних метром у XXI столітті [Висоцька 2010, 350-351]. У центрі уваги даної студії перша з названих п'єс «Що трапилось у зоопарку» (1958), яка зазнала новітньої авторської переробки за півстоліття успішних сценічних постановок. 2004-го року, Едвард Олбі презентує пріквел до одноактної п'єси середини XX століття, трансформуючи останню у двоактний шедевр, презентуючи універсальність, позачасовість проблематики. Відповідно перший акт п'єси отримує назву «Сімейне життя», а другий – «Випадок у зоопарку».

Провокативність цієї п'єси випливає з постановки найболючіших соціальних проблем, центральною з яких є *а*комунікативність соціуму. В одному з численних інтерв'ю, Едвард Олбі зазначає: «Призначення літератора – бути свого роду демонічним критиком. Він повинен показати світ і людей, якими він їх бачить, і запитати: «Вам це подобається? Якщо не подобається, змініть це!» [Венедиктова 2003, 480]. Тож автор лишається вірним своєму амплуа і в останній версії п'єси.

На початку твору Е. Олбі зображує Пітера, успішного нью-йоркського видавця наукової літератури, в домашній обстановці заможної квартири в Іст-Сайді. У пріквелі автор конкретизує вік Пітера, йому 45-ть, акцентуючи увагу на тому, що він розсудливий, обережний, ніби живе втілення життєвої мудрості і поміркованості пересічно-

го представника заможного прошарку соціуму. Чи не єдина деталь, що вирізняє його індивідуальність – це окуляри для читання. Дружина Енн молодша за чоловіка – їй 38-м. Попередня презентація зовнішності дружини Пітера увиразнюється короткою характеристикою: Енн «принципова, така, що не дозволяє перечити собі».

О першій годині недільного уїк-енду бачимо сімейну ідилію: Пітер у вітальні, сидячи на зручній канапі, поринає у читання фахової книги з психології, дружина готує на кухні обід, за сценою чути голоси двох доньок. Наслідуючи власний канон одноактного варіанту п'єси, Е. Олбі наводить розгорнутий діалог між подружжям, що розгортається у вітальні на канапі. Нагадаємо, що в другому акті дія локалізована навколо лави у Централ парку, де за годину зустрінуться Пітер і Джері. Тож бачимо, як схвильована вимога дружини Енн: «Ми маємо поговорити!», переспівана на два голоси, поступово відволікає Пітера від улюбленої справи читання. Власне, Енн ініціює розмову про металічну підставку для дровець у каміні. Господиня переймається тьмяним кольором підставки, яку треба відновити.

Сартрівська концепція феномену мови як варіанту насильства має місце вже у першому «домашньому» діалозі. В рамках драматургічного канону, традиційно поміщаючи сенсове ядро проблематики твору у сімейне коло, автор вдається до абсурдистського моделювання діалогу й специфічної гри слів, що віддзеркалює глибинне непорозуміння у подружніх взаєминах, витворюючи строкату палітру витіснених бажань і мрій на тлі тьмяної картинки буденності. Зрештою, розмова завертає у несподіване русло, виявляючи імпліцитний конфлікт між Енн та Пітером. За Сартром «конфлікт – це первісний сенс буття для іншого», тому «відносини слід розглядати в перспективі конфлікту» [Сартр 2001, 508].

Мимовільна згадка про двох кицьок, якими опікується Енн, наштовхує Пітера на відвертість, адже він давно мріє про собаку, справжнього друга, бо з «милими кицьками» й галасливими папужками він не почувається комфортно. Але дружина буквально вкладає у вуста чоловіка владне коротке заперечення, про те, що насправді він «не хоче» мати собаку. Наступний сенсовий виток розмови зачіпає небуденні прагнення Енн бути почутою власним чоловіком і відверто обговорити теми, що давно нурту-ють її, бо ж вона потерпає від суто чоловічої стриманості Пітера в інтимній сфері. Енн вдається до словесного моделювання власного химерного «прагнення» відрізати груди з метою профілактики раку. Шокований Пітер намагається розібратися у, здавалось би, надуманій проблемі, але Енн невмолима у своїх аргументах: «двадцять відсотків з нас можуть захворіти на рак грудей, і понад п'ятдесят відсотків помирають через нього. Тож чи не кращим шляхом є позбавитися їх (тобто грудей), поки ти ще достатньо молода» [Albee 2008, 9].

Побіжно зазначимо, що вибудовуючи понятійний ряд «кохання, мова, мазохізм», Ж.-П. Сартр, щодо останнього, зазначає: «Мазохізм, як і садизм – це визнання провини. <…> Мазохізм характеризується як різновид запаморочення – запаморочення не над прірвою з каміння і землі, а над безоднею суб'єктивності *іншого*» [Сартр 2001, 527].

Витлумачуючи вищеозначений варіант мазохістського прагнення Енн задекларувати свою «безгрудість», звернімося до ключової в рамках нашої студії монографії

Ролло Мея «Power and Innocence», де автор наводить п'ять рівнів *сили*, які від народження моделюють вчинки особистості і віддзеркалюють тотальне насильство у взаєминах рівня мікро- й макросоціуму на певних етапах розвитку [May 1972].

Лейтмотивом дослідження американського психолога виступає теза про те, що «насильство випливає з безсилля, – це вибух безсилля». Від констатації рівня «сили жити», що владно формує характер немовляти, Ролло Мей переходить до розлогої характеристики наступного рівня: «сили самоствердження», яка реалізується у «прагненні визнання». За умови блокування «жаги визнання», автоматично запускається механізм «відстоювання власного *Я*», що у свою чергу послідовно змінюється «агресією» та «насильством». При цьому автор зазначає, що саме на останньому рівні блокування механізму реалізації особистості, «відчайдушно потребуючі сили», вдаються до фізичного насильства [May 1972, 44].

Тож за Ролло Меєм, перебуваючи на рівні «жаги визнання» власної жіночності, Енн моделює можливий сценарій планового відрізання грудей у клініці. Пітер, який до останнього опирається реалізації безумної фантазії дружини, сумніваючись у тому, чи ж «є будь-де жінка, здатна на таке», отримує від Енн лаконічну відповідь: «є жінки здатні на будь-що». Нарешті Пітер, знесилений залізною логікою дружини, на питання «чи ж *справді* вона думала про таке», отримує блискучу тираду переможця мовної баталії: «Я справді думала над тим, аби подумати над тим, як добре було би подумати над тим, щоб це зробити» [Albee 2008, 9]. У прямому сенсі стаємо свідками того, як за Сартром збігається акт мовного і тілесного насильства, адже «слово *священне*, коли його вживаю я, і *магічне*, коли його чує інший. Таким чином, я знаю свою мову не більше, ніж своє тіло для іншого. <…> Проблема мови – це точна паралель проблеми тіл, тож дескрипції, слушні в одному випадку, слушні і в другому» [Сартр 2001, 522].

Енн продовжує свою словесну гру, вдаючись до цинізму та непристойностей у намаганні розворушити Пітера, демонструючи тим самим відповідні мовні форми насилля за Ролло Меєм. Така стратегія приносить несподівані результати: виявляється, що Пітер, якого власна дружина сприймає як інфантильного хлопчака, адже його до сьогодні переслідує привид обрізаної в трирічному віці крайньої плоті, мав у минулому неприємну історію з мимовільним нанесенням тілесної шкоди своїй першій партнерці. Чи не єдиний раз, надавши волю неприборканому звірячому інстинкту, Пітер назавжди зарікся торкатися будь-якої жінки у неконтрольованому стані статевого шаленства, витіснивши образ закривавленої дівчини з власної свідомості, оповідаючи не стільки про біль насильства, скільки про травмуючий досвід «відчути себе звіром» [Albee 2008, 24].

Але найцікавішою з точки зору віоленсології постає кульмінація й швидка розв'язка першого акту п'єси «Вдома в зоопарку». Тож Енн після усвідомлення глибини старої душевної травми Пітера, на емоційному підйомі просить свого чоловіка привнести у їх взаємини хоч трохи безумства, навіть хаосу. Саме Енн починає фантазувати, що б таке мало статися з ними всіма. Пітер пропонує землетрус; Енн, емоційно розпалюючись, уявляє торнадо, що рухається прямо на будинок, змітаючи стіни їх помешкання. Голоси подружжя зливаються в стихійному шаленстві. Енн вигукує,

що вони бачать вихор «жахливий і прекрасний», Пітер констатує те, що «руйнується клітка з папужками». Подружній дует зливається у священному шалі деструктивного імпульсу, за яким «кицьки з'їдають папужок, доньки поїдають, кицьок», а батьки мають пожерти дітей, дійшовши в своєму шаленстві до останньої межі – взаємного поглинання плоті один одного. Після короткої паузи з вуст Пітера злітає тихе: «Gobble gobble», – презентуючи іронічну гру сенсами слова, що означає і поглинання, й індиче ґелґотання. Тож маємо цілком закономірну стрімку розв'язку першого акту: Енн повертається на кухню доварювати шпинат, а Пітер вирушає дочитувати книгу з психології про «Глибинну концентрацію».

Герой, замкнений у своїй самотності, як звір у клітці зоопарку, – ключовий образ другого акту п'єси Едварда Олбі. Автор влаштовує наступну зустріч знайомого нам Пітера на лаві у Централ парку з непересічним городянином на ім'я Джері. Тож випадково виявляються поруч зовні благополучний, солідний, сім'янин і зневірений, одинокий Джері, який у розмові демонструє нав'язливе бажання зав'язати знайомство з людиною у якої «все добре».

Неодноразово у літературознавчих студіях зазначалося про влучність порівняння життя у мегаполісі із перебуванням у зоопарку, де Пітер має цілком пристойну «клітку»-квартиру у престижному районі міста, на відміну від некомфортного будинку-«зоопарку», в одній з кімнат якого змушений мешкати Джері, разом зі строкатою юрбою невдах й аутсайдерів.

У світлі втрати мовою здатності бути інструментом спілкування, у контексті тотальної алієнації індивіда постіндустріального суспільства, у другому акті п'єси спостерігаємо відчайдушні спроби звернутися до мови тіла, хай і у вкрай радикальний спосіб [Денисова 2009, 122-123]. За концепцією Ролло Мея, на наших очах розгортається пришвидшений варіант проходження останніх трьох рівнів сили, що закономірно завершується фізичною агресією й загибеллю Джері від руки Пітера, адже «поки блокуються інші фази поведінки, насильство залишається по суті єдиним способом, за допомогою якого окремі люди або цілі групи можуть дати вихід нестерпній напрузі й спробувати віднайти почуття власної значимості» [May 1972, 43-44].

На тлі відстороненої ввічливості Пітера, Джері постає агресивним, провокативним, нахабним у своїх спробах проломити стіну байдужності, що відокремлює його від співрозмовника, – той, зі свого боку, чимдуж опікує міцність власного душевного затишку. Не в змозі розбудити в душі співрозмовника бодай прихильність, Джері намагається розбудити хоча б ненависть: він сам вкладає в руки Пітера ніж і сам на цей ніж кидається. Фінал п'єси радикально вирішує поставлені питання, адже Джері за авторською ремаркою, ніби «смертельно поранений звір» доповзає до лави Пітера, щоб там померти, утверджуючи потенційного «звіра» у Пітері. Під акомпанемент останнього напучування Джері: «Поспішай, твої папуги готують обід… кицьки… сідають до столу…», – Пітер тікає з місця події, не те щоб не розуміючи, – відмовляючись розуміти сенс скоєного злочину [Albee 2008, 46].

Мартін Есслін у передмові до книги «Театр абсурду» (1965) близько півстоліття тому визначив параметри двох інтерпретаційних площин п'єси Е. Олбі, зазначивши, що з одного боку у цьому абсурдистському дійстві презентовано клінічний випадок

шизофренії, а з іншого боку, автор очевидно свідомо закладав варіант прочитання п'єси «на символічному рівні, як варіант ритуального самоспалення, що має цікаві паралелі зі спокутуванням Христа»... [Esslin 1965]. В свою чергу, Джон Дітскі у студії «Параболічний Христос у «Випадку в зоопарку» Олбі» пізніше наголошує на очевидній присутності міфу Христа (Christ-myth) у п'єсі, позаяк протагоніст має учня Пітера, окрім того, що сам протагоніст, найменований автором Джері (J=Jesus), очевидно уособлює страждаючого Христа, що особливо підкреслюється атмосферою тотального насильства, яке відчуває на собі протагоніст [Ditsky 1980, 147].

У підсумку дослідження зазначимо очевидний процес сакралізації фінальних сцен насильства. Виразне моделювання Едвардом Олбі канібалістського за образним наповненням ритуалу у фіналі першого акту й символічного жертвоприношення Джері наприкінці другого акту п'єси «Вдома в зоопарку» демонструє ритуалізацію останніх хвилин людської екзистенції, що суголосить тезі Рене Жирара, за якою «ритуал має на меті припинити насильство» [Жирар 2000, 432]. І якщо деструктивний імпульс «Сімейного життя» виявляється у межах «ігрового насильства» [Пригодій 2010, 59] й дозволяє відновити рівновагу у подружніх взаєминах, то ритуалізоване самогубство Джері відображає у дзеркалі літературної віоленсології патологічну форму насильства, а саме «архаїчну жагу крові», адже в такий єдино можливий спосіб Джері має змогу відчути себе живим.

1. *Венедиктова Т.* Литература США после 1945 года //Зарубежная литература XX века. – М., 2003. – С.480. 2.*Висоцька Н.О.* Драматургія США на рубежі століть: відлуння минулого, поклики сучасності // Єдність множинного: Американська література кінця XX – початку XXI століть у контексті культурного плюралізму. – К., 2010. – С.351. 3.*Денисова Т.Н.* Американський модернізм з післяпостмодерністської перспективи – http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Alsvu/2010_5-6/02Denysova.html. 4. *Жирар Р.* Насилие и священное. – М., 2010. – 448 с. 5. *Макаренко Ю.Г.* Проблематика та поетика п'єси Е. Олбі «Коза, чи хто така Сильвія?» – http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gv/2007_11/1/articles/Volume%201/Svitova%20literatura/23_Makarenko.pdf. 6. *Павличко С.Д.* Насильство як метафора (Дискурс насильства в українській літературі) // Теорія літератури. – К., 2002. – С. 589-607. 7. *Пригодій С.М.* Літературна віоленсологія // Фронтирний неоромантизм у літературі США. Різночитання. – К., 2010. – С. 58-63. 8.*Сартр Ж.-П.* Конкретні відносини з іншим // В кн. Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології. – К., 2001. – С. 505-572. 9. *Фромм Э.* Анатомия человеческой деструктивности. – М., 2004. – 635 с. 10. *Albee, Edward.* At Home At the Zoo. – New York, 2008. – 47 p. 11. *Ditsky, John.* «Albee's Parabolic Christ – The Zoo Story» in his The Onstage Christ; Studies in the Persistence of a Theme, – London, 1980. – P. 147-157. 12. *Esslin, Martin.* Introduction to «Absurd Drama». – Penguin Books, 1965. – http://www.samuel-beckett.net/AbsurdEsslin.html. *13.May, Rollo.* Power and Innocence: A Search for the Sources of Violence. – N.Y., 1972. – 283 p. 14. *Violence* and Art / Ed. by K.Kulavkova, Skopje. – 2007. – P. 249-257.

Карпіловська Є.А., д.філол. н., проф.,
Інститут української мови НАН України

СИСТЕМА І НЕСИСТЕМА В ЛІНГВОСЕМІОТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ А.О. БІЛЕЦЬКОГО

У статті розглянуто два трактування понять ***система*** *та* ***несистема*** *у лінгвосеміотичній концепції А.О.Білецького: 1) як опозицію абстрактної схеми і тексту –реалізації такої схеми і 2) як опозицію ладу і безладу з градуйованою проміжною зоною відносного ладу і відносного безладу між ними. На основі засадничих праць А.О.Білецького з лінгвосеміотики, зокрема, статті «Знакова теорія мови» (1964) і циклу статей, опублікованих у щорічнику «Структурна та математична лінгвістика» протягом 1973-1981 рр., проаналізовано системотворчі властивості мовних одиниць як елементів системи знаків: комматеріальність, конструктуральність та конфункційність. Особливу увагу приділено формальним моделям будови мовної системи, які запропонував А.О.Білецький.*

Ключові слова: *лінгвосеміотика, система, несистема, знак, формальна модель*

В статье рассмотрены две трактовки понятий система и несистема в лингвосемиотической концепции А.А.Белецкого: 1) как оппозиции абстрактной схемы и текста – реализации такой схемы и 2) как оппозиции порядка и беспорядка с градуированной промежуточной зоной относительного порядка и относительного беспорядка между ними. На основе фундаментальных работ А.А.Белецкого по лингвосемиотике, в частности, статьи «Знаковая теория языка» (1964) и цикла статей, опубликованных в ежегоднике «Структурная и математическая лингвистика» в течение 1973-1981 гг., проанализированы системообразующие свойства языковых единиц как элементов системы знаков: комматериальность, конструктуральность и конфункциональность. Особое внимание уделено формальным моделям строения языковых систем, предложенным А.А.Белецким.

Ключевые слова: *лингвосемиотика, система, несистема, знак, формальная модель*

In article two interpretations of concepts system and nonsystem in linguosemiotic concept of A.A.Beletsky are considered: 1) as opposition of the abstract scheme and the text – realisation of such scheme and 2) as opposition of an order and the disorder with the graduated intermediate zone of a relative order and the relative disorder between them. On the basis of A.A.Beletsky's fundamental works on linguosemiotics, in particular, articles «Sign theory of language» (1964) and a cycle of articles published in a year-book «Structural and Mathematical Linguistics» within 1973-1981, are analysed system building properties of language units as elements of system of signs: common materiality, common structure and common function. The special attention is given formal models of a structure of the language systems offered by A.A.Beletsky.

Key words: *linguosemiotics, system, nonsystem, sign, formal model*

А.О.Білецький упродовж всієї своєї наукової діяльності наполегливо працював над розвитком оригінальної семіотичної, або знакової концепції мови. Це не було для вченого завданням суто теоретичним. Від першої його монографії 1950 р. «Принципи етимологічних досліджень (на матеріалі грецької мови)» і до однієї з останніх його прижиттєвих статей – «Мова – динамічна знакова система», опублікованій в журналі Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Collegium» 1995 р. – Андрій Олександрович послідовно і невтомно виструнчував засади та шліфував термінологічний і методико-процедурний апарат своєї лінгвосеміотичної теорії. Це переконливо довела й книжка «Про мову та мовознавство» – цикл статей А.О.Білецького із загального мовознавства – видана його учнями 1996 р. Проте чи не найповніше лінгвосеміотичну концепцію А.О.Білецького подає цикл з 8 його статей, оприлюднений протягом 1973-1981 рр. у щорічнику Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка «Структурна та математична лінгвістика», зокрема його стаття під назвою «Система та несистема в природній мові» [Белецкий 1974] щодо проблеми, винесеної у заголовок нашої статті. Уміщені далі таблиці запозичуємо саме з цієї праці Андрія Олександровича, яку разом з раніше виданою статтею «Знакова теорія мови» [Белецкий 1964] можна вважати визначальною для розуміння його концепції мови як системи знаків. Невимовно жаль, що досі ані в Україні, ані в Греції (оскільки Андрій Олександрович встиг іще сам здійснити переклад тексту новогрецькою мовою) не знайшлося можливості видати його підсумкову монографію з цієї проблематики – «Лінгвістична семіотика». Проте величезний опублікований науковий доробок Андрія Олександровича Білецького, приступний нам нині, дає змогу судити про засади і складники його знакової теорії мови.

Осмислення будови мовних знаків, відношень між ними і їх призначення (функцій) становило для Андрія Олександровича закономірний підсумок і надійну основу його дослідницької праці. Більше того, саме матеріал давніх мов, загадки давнього письма, а також матеріал діалектів, приступний переважно або й виключно в усній формі, спонукав його до пошуку методів упорядкування окремих фактів в системі як основі мови. Завдяки систематизації матеріалу різних мов, а їх Андрій Олександрович не втомлювався вивчати впродовж усього життя, сприйняттю мов у широкому культурно-історичному контексті завдяки енциклопедичній загальногуманітарній освіченості А.О.Білецькому вдалося вибудувати модель системи мови, яка чи не вичерпно охопила формальні, змістові й функційні властивості знаків мови як такої, відбити найзагальніші риси її устрою. Щоправда, сам Андрій Олександрович незмінно підкреслював, що ґрунтує свої моделі передусім на матеріалі мов індоєвропейської родини, хоча в його наукових розправах широко представлено факти з арабської, турецької, гебрайської, фінської, угорської, китайської, японської та інших мов світу, матеріал яких він брав не з других рук, а глибоко й невтомно досліджував сам.

Вихідна для його лінгвосеміотичної концепції опозиція *система-несистема* передусім постає як протиставлення абстрактної схеми впорядкування мовних знаків (=елементів системи) і сукупності приступних дослідникові повідомлень (=текстів) як завжди лише часткової, неповної реалізації такої схеми. Для Андрія Олександровича як етимолога і поліглота багато важила відкрита йому внутрішня форма слів. Нага-

даємо, що грецький прототип терміна *система* – іменник *σύστημα* – пов'язаний з дієсловом *συνίστημι* «ставлю разом, розставляю, об'єдную» [ЕСУМ V, 244]. Отже, закономірно, стверджував Андрій Олександрович, що вихідними для побудови системи, зокрема мовної, є *елемент* (мовний знак) і *структура*, або спосіб організації елементів. При цьому поняття *структура* він вважав абстрактнішим за поняття *система*, трактував його як «сукупність зв'язків (відношень) елементів такого цілого (множини) без урахування якості цих елементів» [Белецкий 1974, 27]. Таким чином, *систему* в природній мові для Андрія Олександровича становила будь-яка впорядкована, або організована, структурована множина її елементів – мовних знаків. За складністю, а отже, й за здатністю самостійно виражати певний зміст Андрій Олександрович поділяв мовні знаки на інтеграли (зокрема, слова) і диференціали (зокрема, фонеми і морфеми) [Белецкий 1975]. Саме наявність структури відрізняє систему від несистеми і це міркування Андрія Олександровича задає іншу площину для їх протиставлення, а саме: *системи* як *ладу*, або *порядку,* і *несистеми* як *неладу*, або *відсутності порядку*.

Ознаками належності мовних знаків до певної системи вчений уважав їх спільні 1) форму та/або значення (*комматеріальність*), 2) відношення та зв'язки як специфікацію відношень (*конструктуральність*) та 3) функції (*конфункційність*). Проте визначальним для існування сукупності мовних знаків як системи Андрій Олександрович вважав саме наявність структури. Доводячи це, він порівнював, наприклад, алфавіт з коробкою сірників. «Сірники в коробці, – пояснював А.О.Білецький, – можна розглядати як сукупність однорідних (=комматеріальних) і конфункційних (тобто з тим самим призначенням) елементів. Ці властивості (комматеріальність та конфункційність) об'єднують сірники не лише в цій коробці, а й взагалі всі сірники. Перебування їх у такій кількості і в такому вмістилищі не зумовлено якоюсь їх властивістю. Інша справа – знаки алфавіту. Крім того, що вони комматеріальні (графічні знаки) й конфункційні (їх функція – бути діакритичними знаками), вони ще й конструктуральні, тобто пов'язані між собою і сукупність їхніх зв'язків (взаємозв'язків, відношень, взаємовідношень) створює структуру алфавіту» [Белецкий 1974, 21]. Отже, система існує доти, доки зберігає свою структуру. До втрати структури, на його думку, спричиняються як зміна у формі, значенні та функції знаків усередині самої системи, так і вплив на таку систему інших систем цієї та інших мов, зрештою – через зміни у свідомості носіїв мови – вплив на мовну систему інших соціальних систем.

А.О.Білецький найзагальнішу (розгорнуту) абстрактну схему мови як системи знаків, або, за його визначенням, її figura evoluta, уявляв так (табл.1):

Таблиця 1.

Розгорнута схема (figura evoluta) автосистеми

Ступені абстракції	Назва порядкової величини	Приклад
0	Текст	…
1	Парадигма	Відміна слова *стол*
2	Парасистема = система парадигм	Відміна іменників російської мови

3	Катасистема = система парасистем	Словозміна російської мови
4	Анасистема = система катасистем	Граматика російської мови
5	Автосистема	Російська мова (фонологія, морфологія, синтаксис, лексика, фразеологія)

Між текстом (нульовим ступенем абстракції) і системою національної мови (кінцевим ступенем абстракції), як уважав Андрій Олександрович, пролягає шлях у 5 сходинок: *текст – парадигма – парасистема*, або *система парадигм – катасистема,* або *система парасистем – анасистема,* або *система катасистем – автосистема* як *система окремої мови*. Великого значення Андрій Олександрович надавав уніфікації терміноапарата лінгвосеміотики і впродовж багатьох років невтомно працював над виробленням логічно стрункої, несуперечливої системи термінів, зокрема термінів на позначення одиниць системи мови. У поданій схемі ми й бачимо такі оригінальні позначення, побудовані з використанням терміноелементів грецького походження: **пара-** «поруч, біля», **ката-** і **ана-** зі значеннями «те, що перебуває під чимось» і «те, що перебуває над чимось», а також **авто-** в загальному значенні того, що є самостійною сутністю. Особливої уваги надав учений визначенню вихідної одиниці систематизації мовних знаків – *парадигми*. У його концепції цей термін використано не у вузькому значенні традиційної граматики – «система форм відмінювання» (іменної флексії) чи дієвідмінювання (дієслівної флексії), а в широкому значенні «зразок, модель, правило», вихідному для прототипу цього терміна – грецького іменника *παράδειγμα*. «Термін «парадигма», – зазначав А.О.Білецький, – слід присвоїти найпростішій за кількістю елементів і за їх зв'язками (=відношеннями) системі. З цього погляду парадигмою виявляється, наприклад, привативна опозиція передньоязикових проривних фонем російської мови **[т]** ~ **[д]**, пор. *там ~ дам*» [Белецкий 1974, 25].

Деталізація вищеподаної figura evoluta мовної системи у розгорнутій схемі анасистеми як моделі граматики мови переконує в тому, що Андрію Олександровичу вдалося врахувати чи не вичерпний спектр формальних, семантичних і функційних характеристик елементів (=знаків) мов різних типів (табл.2).

Таблиця 2.

Катасистеми дискретної анасистеми (розгорнута схема)

1. Просистема:	3. Метасистеми:
А. Фоно-парасистема Б. Силабо-парасистема В. Тоно-парасистема 1-2. Морфоно-діасистема (Ф*)	Д. Гіпометасистема (парасистема гіпосинтаксем: конструктивна схема, дистрибутивна схема, атрибутивна схема) Е. Месометасистема (парасистема синтаксем, або предикативних схем) Є. Гіперметасистема (парасистема гіперсинтаксем)

2. Апосистема: (мономо-апосистема)	4. Антисистеми:
Г. Морфо-парасистема (Ф) Ґ. Лекси-парасистема 2-3. Поліномо-діасистема	Ж. Кінето-антисистема З. Графо-антисистема (Ф)

Примітка. Буква **Ф** в дужках позначає факультативний характер системи, або можливу відсутність її у згорнутій схемі; морфоно-діасистема наявна тільки у мовах з альтернацією, морфо-парасистема відокремлюється від лекси-парасистеми тільки у мовах з деривацією, або морфологічним словотворенням, графо-антисистема існує тільки у мовах з писемністю, або лінгвістичною графікою.

У цій моделі А.О.Білецький виділяє 1) *просистему* як структуровану множину парасистем елементів слова, що слугують розрізненню його змісту й оформленню цілісності та відтворюваності слова як мовного знака з функцією номінації (*фоно-парасистема, силабо-парасистема* і *тоно-парасистема*), 2) *апосистему* як структуровану множину парасистем значущих елементів слова (*морфо-парасистема* і *лекси-парасистема*) і 3) *метасистеми* як структуровані множини схем сполучення слів з функцією номінації та предикації (гіпосинтаксем, синтаксем і гіперсинтаксем) (*гіпо-, месо- і гіперметасистеми*). До складу такої моделі Андрій Олександрович увів протиставні системи (*антисистеми*), що містять інші, ніж у живому мовленні, елементи для матеріалізації думки: жести (*кінето-антисистема*) або графічні знаки, знаки письма (*графо-антисистема*). Виділив А.О.Білецький і проміжні системи мовних знаків – *діасистеми.* Для мов з розвиненою деривацією і фузією як її наслідком – факультативну *морфоно-діасистему* і систему стійких фразеосполук – кількаслівних номінацій (*поліномо-діасистему*) на відміну від *мономо-апосистеми* як системи однослівних номінацій.

Утім, дослідження давніх мов, такі цікаві спроби реконструкцій, як віднайдення мови скіфів [Білецький 1953] або з'ясування походження назви Дніпра з давніх *Борі(и)стенес (Βορυσθένης) – Данапрі(и)с (Δάναπρις)* [Білецький 1962], а з другого, багаторічна праця з вивчення румейського (кримсько-грецького) діалекту надазовських греків України [Белецкий 1962; Белецкий 1966] переконали Андрія Олександровича в необхідності врахування у системному аналізі мови її руху в часі і просторі, багатоманіття впливу мовних контактів, а також впливу на мову соціального й природного середовища її побутування в історичній перспективі та тяглості культурної традиції. Результати систематизації мовних фактів, подані в наукових розвідках А.О.Білецького з різних мовознавчих питань, засвідчують його намагання між полярними членами опозиції *система – несистема,* або *лад (порядок) – нелад (відсутність порядку)* бачити строкату перехідну зону *відкритих* і *закритих систем, відносного ладу* й *відносного неладу* [Белецкий 1974, 22].

Іще в першій своїй ґрунтовній праці – монографії «Принципи етимологічних досліджень (на матеріалі грецької мови)» 1950 р. – Андрій Олександрович окреслив важливі площини такого внутрішнього розвитку мовної системи і на підставі розгляду еволюції грецької лексики в широкому контексті індоєвропейських мов (від хет-

ської клинописної і авестійської до сучасних слов'янських, германських, романських та іранських), виділивши можливі типи відношень між елементами форми (ексформи, в термінах його теорії) і змісту (інформи) слів. У своїх реконструкціях мовних систем А.О.Білецький незмінно доводив необхідність урахування в організації знаків їх не лише формальних, а й семантичних властивостей.

Головне, до чого Андрій Олександрович закликав дослідників у всіх своїх наукових працях: не дивитися на мову пласко, враховувати багатомірність мовних систем, складність відношень, в які вступають між собою їх елементи. Він незмінно підкреслював сутність мови як статично-динамічної системи, наголошував на тому, що в кожен окремий момент свого функціонування і в різних аспектах її аналізу мова є одночасно і системою, і несистемою. Тобто, є водночас і абстрактною схемою і її реалізацією, а також повністю або частково структурованою множиною елементів. У статті «Відношення компонентів мови», опублікованій 1977 р. в уже згаданому щорічнику «Структурна та математична лінгвістика», учений означив опозицію стійких і рухливих складників системи мови як протиставлення множин з елементами у відношеннях з міцними зв'язками, або з широкою підставою для їх порівняння, множинам з елементами у відношеннях зі слабкими зв'язками, або з вузькою підставою для порівняння [Белецкий 1977, 4].

А.О.Білецький окреслює в цій праці градацію мовних систем від ладу до неладу за ступенем міцності зв'язків між їх елементами. В основу цієї класифікації покладено якість зв'язків між формою (ексформою) та значенням (інформою) мовних знаків. Так, одне із засадничих, а отже, й максимально міцних відношень елементів у системі мови – конструктуральність – залежно від ступеня збігу ексформи та інформи мовних знаків виявлено в таких зв'язках, як 1) *симморфізм* (=спільність ексформи), властивий граматичним омонімам: рос. *дуг-у* і *бег-у* (тут і далі – приклади А.О.Білецького); 2) *синноїзм* (=спільність інформи), властивий граматичним синонімам: рос. *рук-ой* і *кулак-ом*; 3) *параллагізм* (=часткова зміна ексформи та інформи) у наслідках фонічних альтернацій: рос. *ход-ил* і *хаж-ивал*; 4) *синолізм* у випадках формальної і змістової тотожності слів, зокрема, омоформії: рос. *гол* (іменник) і *гол* (коротка форма прикметника). Натомість відношення *ексклюзії*, або *виключення* дає множини елементів зі слабкими зв'язками, в яких реалізація одних виключає реалізацію інших: рос. *бег-у, беж-ишь, беж-ит*, але не *беж-у, бег-ишь, бег-ит* у мовній нормі. Слабкі зв'язки, на думку Андрія Олександровича, виявляють і елементи, що перебувають у відношеннях *концентризму*, або об'єднання факультативних елементів навколо обов'язкового, центрального для вираження певного змісту. Його він убачав, наприклад, у «біфокальності» предикативної схеми. Пор. такі його приклади, як-от: *хлебосольный* ***хозяин приглашает*** *чужестранца на ужин,* ***dominus*** *liberalis peregrinum ad cenam* ***invitat***. Множини зі слабкими зв'язками між елементами, з їх надлишковістю або конкуруванням засвідчують нестійкість такого об'єднання, його податливість на внутрішньо- чи позасистемні впливи. В історичній перспективі такі множини виявляють тенденцію до розпаду (перетворення на несистему), контамінації з іншими системами або й асиміляції з ними. Наслідком стає зміна складу елементів і структури автосистеми за рахунок занепаду в її складі одних пара- і катасистем

і формування інших. Прикладом може слугувати еволюція систем іменної та дієслівної флексії (словозміни), яку А.О.Білецький змоделював у своїх працях 1950-1960-х років [Белецкий 1956; Белецкий 1963], а в пізніших дослідженнях доповнив такі реконструкції показовим матеріалом сучасних діалектів грецької мови, мало або й зовсім до того не використовуваним у порівняльно-історичному мовознавстві.

Учений підкреслює, що сила зв'язків, спектр підстави для порівняння елементів системи визначають «не стільки кількість, скільки якість диференціалів, або знакорозрізнювальних ознак, співвідносних (таких, що перебувають у певному відношенні один до одного) елементів» [Белецкий 1977, 4]. У вже згаданій монографії «Принципи етимологічних досліджень» він змоделював шляхи можливих переходів між множинами мовних знаків-диференціалів у складі слів як знаків-інтегралів за допомогою методів планіметрії. Якщо уявити собі, зауважував учений, зміни форм і значень слів у вигляді двох кривих ліній, то можна сказати, що «ми бачимо ці лінії у більшості випадків ніде не дотичними (їх дотикання означало б кінець попередньої і початок нової історії відносної єдності форми та змісту», тобто того, що Андрій Олександрович і розумів під словом. «Причому, – продовжує він свою думку, – ми встановлюємо на лінії форми точку **a**, якій відповідає така ж певна точка **b** на лінії значення, і спостерігаємо коливання обох ліній до якихось точок $\mathbf{a}_1$ і $\mathbf{b}_1$» [Белецкий 1950, 55-56]. Змоделювавши в такий спосіб площину для аналізу розвитку слова як мікросистеми (єдності елементів форми та значення), дослідник і дістає можливість, на переконання А.О.Білецького, у лінії форми спостерігати «послідовні (фонетично закономірні) або непослідовні (здійснювані під дією аналогії чи просто аналогічні) зміни, а в лінії значення – зміни в бік розширення або звуження, чи й переміщення з однієї семантичної сфери до іншої (всілякого роду «метафори»)» [Там же]. Отже, рухаючись вздовж накреслених площин, дослідник, зокрема етимолог, дістає можливість відновити переходи від одного стану слова як елемента лекси-парасистеми мови, упорядкованої множини елементів морфо-, силабо-, тоно-, фоно- і морфонопарасистем до іншого, виявити стадії розпаду вихідної системи елементів слова і її переходу в стан іншої системи, з іншою якістю елементів та структурою.

Такий же підхід можна застосувати не лише до слова, а й до інших мовних знаків, що А.О.Білецький довів пізніше в статті «Синтаксема – інваріант синтаксичної системи», опублікованій у журналі «Мовознавство» 1971 р. [Білецький 1971]. Утім, здійснюючи систематизацію мовних фактів з її неуникненним абстрагуванням, відсторонюючись від їх розмаїття й самобутності, використовуючи для моделювання мови апарат точних наук, А.О.Білецький завжди закликав не забувати, що залучення до мовознавчого дослідження методів інших наук потребує належного обґрунтування їх придатності, а отже, й ефективності для аналізу та пояснення мовного матеріалу, зрештою – для успішного розв'язання мовознавчого завдання і одержання нового знання про мову. Наукоподібності, модного орнаментування, за якими немає свіжої думки, нового важливого наукового факту, Андрій Олександрович не терпів і висміював такі недолугі витвори з властивою йому дотепністю.

Ефективність системного підходу до вивчення еволюції мов А.О.Білецький блискуче продемонстрував у низці праць, присвячених лексичній асиміляції [Белецкий

1953] та контамінації [Білецький 1957], зокрема, контамінації систем відмінювання дієслів буття та становлення у новогрецькій мові [Белецкий 1966], вивченню лексики за семантичними полями у складі гомогенних і гетерогенних лексичних схем (фігур) [Белецкий 1970] та ін. Наприклад, аналізуючи морську лексику в сучасній угорській мові, учений наголосив на важливості для зіставних і порівняльно-історичних студій вивчати слова за лексичними темами, або за тими поняттями, які вони позначають. На його переконання, лише такі групи взаємопов'язаних елементів, взаємне розташування яких характерне для однієї мови, можна зіставляти або протиставляти семантично паралельній групі інших мов [Там же, 110]. При цьому Андрій Олександрович радив брати до уваги слова як зі спільною, так і з відмінною ексформою, питомі та запозичені. Інакше довелося б, наприклад, як складники міжмовної лексичної фігури (схеми) для позначення поняття «частина суходолу, яка гострим кутом входить у водний простір» розглядати лише такі слова, як рос. *мыс*, укр. *мис* і чес. *mys*, а назви з іншими ексформами на кшталт польск. *przyłądek, cypel,* серб. *рт*, *гребен,* болг. і рос. діалект. *нос,* румун. *cap, promontoriu,* фінськ. *niemeke, niemi, nokka* залишати поза нею, а отже, вважати несистемою.

Щодо системного вивчення мов в історичній перспективі їх розвитку і в зіставленні, то завдання, які А.О.Білецький поставив у своїх працях 1950-х років і передусім у вже згадуваній монографії «Принципи етимологічних досліджень», ще далекі від остаточного розв'язання.

Наукова спадщина А.О.Білецького як приклад невтомності його дослідницьких пошуків яскраво доводить непорушність у науці зв'язку теорії з практикою. Зокрема, своїми працями з лінгвосеміотики учений закликає сучасних дослідників не забувати, що систематизація мовних фактів – це не єдина мета їх праці, а лише закономірний етап осмислення матеріалу. А.О.Білецький був глибоко переконаний у тому, що без вивчення реальних мовних процесів будь-які теоретичні побудови перетворюються на забавки винахідливого розуму і виявляються малопридатними для розвитку мовознавчої науки і суспільства. Нам не слід цього забувати.

1. *Белецкий А.А.* Восстановление древнейшего состояния именной флексии индоевропейских языков // XIII наукова сесія КДУ. Секція філології. Тези. – К., 1956. – С. 15–19. 2. *Белецкий А.А.* Глаголы существования и становления в новогреческом языке // Slavica. – Debrecen, 1966. – T. VI. – С. 31–34. 3. *Белецкий А.А.* Задачи дальнейшего сравнительно-исторического изучения языков // Вопр. языкознания. – 1955. – № 2. – С. 3–27. 4. *Белецкий А.А.* Знаковая теория языка // Теоретические проблемы современного советского языкознания. – М.: Наука, 1964. – С. 38–46. 5. *Белецкий А.А.* Из наблюдений над морской лексикой венгерского языка // Slavica. – Debrecen, 1970. – T. X. – С. 109–113. 6. *Белецкий А.А.* Интегралы и дифференциалы в языковой системе // Структурная и математическая лингвистика. – К., 1975. – № 3. – С. 17–21. 7. *Белецкий А.А.* Лексическая ассимиляция как один из законов развития языка // X научная сессия. Секция филологии. Тезисы докладов. – К.: Изд–во КГУ, 1953. – С. 3–5. 8. *Белецкий А.А.* Отношения компонентов языка // Структурная и математическая лингвистика. – К., 1977. – № 5. – С. 3–9. 9. *Белецкий А.А.* Принципы

этимологических исследований (на материале греческого языка). – К.: Изд-во Киев. гос. ун-та им.Т.Г.Шевченко, 1950. – 267 с. 10. *Белецкий А.А.* Результаты двуязычия в говорах румейского (крымско-греческого языка на Украине (тюркизмы румейского языка) // Матер. межвуз. конф. «Актуальные вопросы современного языкознания и лингвистическое наследие Е.Д.Поливанова». – Самарканд: Изд-во Самарканд. ун-та, 1964. – С. 120–122. 11. *Белецкий А.А.* Система и несистема в естественном языке // Структурная и математическая лингвистика. – К., 1974. – № 2. – С. 20–31. 12. *Белецкий А.А.* Язык – динамическая знаковая система // Collegium. – 1995. – № 1-2. – С. 15–20. 13. *Білецький А.О.* Борістенес-Данапріс-Дніпро (з гідроніміки України) // Питання топоніміки та ономастики. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 54-61. 14. *Білецький А.О.* Лексична контамінація (на матеріалі новогрецької лексики) // Науковий щорічник за 1956 рік. – К.: Вид-во КДУ, 1957. – С. 239–240. 15. *Білецький А.О.* Проблема мови скіфів // Мовознавство. – 1953. – Т. XI. – С. 71–86. 16. *Білецький А.О.* Синтаксема – інваріант синтаксичної системи // Мовознавство. – 1971. – № 5. – С. 13–20; 17. ***ЕСУМ*** – Етимологічний словник української мови: у 7 тт. – T.V. – К.: Наук. думка, 2006. – 704 с.

Касяненко Д.С., викл.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

СПЕЦИФІКА ЮРИДИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ: ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА СТАТУС ПЕРЕКЛАДУ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ ЄС

У статті досліджено специфіку юридичного перекладу на прикладі перекладу законодавчих актів ЄС різними цільовими мовами з огляду на функціональне призначення та статус перекладу вихідного тексту у цільовій мові.

Ключові слова: *юридичний переклад, функціональне призначення, статус перекладу законодавчих актів ЄС.*

Статья посвящена исследованию специфики юридического перевода на примере перевода законодательных актов ЕС разными целевыми языками через призму функционального предназначения и статуса перевода исходящего текста в целевом языке.

Ключевые слова: *юридический перевод, функция и статус перевода юридического текста в целевом языке.*

This article is aimed to explore the specific of legal translation by example on translation of EU legislative acts to different target languages from the position of their function and status.

Key words*: legal translation, function and status of source text in the target language.*

Правнича гармонізація в ЄС зумовлює появу специфічних проблем перекладознавчого характеру, у зв'язку з чим переклад законодавчих актів ЄС (ЗА ЄС) набуває особливої ваги і вимагає не лише практичних дій, а й теоретичних обґрунтувань та студій крізь призму спеціального перекладу.

У рамках міжмовної фахової комунікації кожному фаховому тексту притаманна власна перекладацька проблематика. Якщо у технічних фахових текстах провідною є проблема добору точної термінології, то у перекладі юридичних текстів першочергове значення приділяється визначенню функцій вихідного / цільового текстів (ВТ/ЦТ), їх статусу та комунікативної ситуації у цільовій мові (ЦМ).

З огляду на *функції юридичних текстів* хорватська дослідниця С. Шарчевич поділяє юридичний переклад на: 1. переклад *первісно* ***прескриптивних*** (prescriptive) текстів: закони, нормативно-правові акти, міжнародні угоди, конвенції, контракти тощо; 2. переклад *первісно* ***дескриптивних*** (descriptive), а також ***прескриптивних*** текстів: правові інструменти, які регулюють судові та адміністративні дії, й рішення суду; 3. переклад *виключно* ***дескриптивних*** текстів: коментарі, наукові статті, навчальна література тощо [Šarčević 1997, 21-43].

Подібну *класифікацію за функціональними ознаками ВТ та ЦТ* пропонують також Д. Мадсен, П. Сандріні, Е. Вісманн, А. Л. К'яр. Вони розрізняють переклад: (1) *перформативних* юридичних текстів та (2) *інформативних / дескриптивних* юридичних текстів [Madsen 1997,_23].

Домінуючою ознакою перекладу *прескриптивних* (перформативних) *юридичних текстів* є відтворення нормативних та регламентуючих функцій оригіналу. ЦТ повинен настільки точно відтворювати зміст правових приписів ВТ, бути настільки юридично надійним та достовірним, щоб і оригінал, і транслят функціонували як автентичні тексти з однаковою юридичною силою. За таких умов часто має місце дослівний переклад. Переклад *інформативних* юридичних текстів здійснюється з інформаційною метою, максимально орієнтований на ЦМ і виконує ознайомчу, пізнавально-інформативну функцію. Переклад таких текстів дещо вільний. Перекладачі за необхідністю надають коментарі, використовують описово-пояснювальний спосіб перекладу безеквівалентних термінів, реалій тощо. Техніка перекладу не обмежуються суворим дотриманням букви закону, проте вимагає від перекладача достовірного й однозначного відтворення юридичного змісту ВТ.

Таким чином, ключовими критеріями перекладу юридичних текстів, які визначають його специфіку юридичного перекладу, вважаємо: комунікативну ситуацію та функціональне призначення (скопос) ВТ та ЦТ; статус оригіналу і трансляту (офіційний чи неофіційний переклад).

Варто звернути увагу на те, що для юридичного перекладу характерне певне відхилення від загальноприйнятих постулатів перекладознавства щодо обов'язкового збереження та відтворення функцій ВТ у ЦТ. Відбувається принципове переосмислення канонізованого підходу до інваріантного відтворення функцій ВТ у ЦМ. Так, на думку Л. К. Латишева, ЦТ повинен бути рівноцінним ВТ не лише за їхніми внутрішніми (іманентними) властивостями, а також і за «зовнішніми», тобто за ставленням до адресатів, за регулятивним впливом на них. Таке співвідношення еквівалент-

ності ВТ та ЦТ дослідник пропонує називати *комунікативно-функціональною еквівалентністю*, маючи на увазі, що ВТ та ЦТ виконують аналогічну функцію – кожний у рамках їхньої комунікації [Латышев 1988, 15]. Проте функції юридичних текстів в оригіналі та перекладі не завжди інваріантні, наприклад, якщо законодавчий текст перекладається з інформаційною метою, транслят не має юридичної сили. Таким чином, для юридичного перекладу характерна *варіативність функцій* ВТ і ЦТ. Це означає, що прескриптивна функція вихідного юридичного тексту трансформується в ЦМ залежно від комунікативної ситуації. Якщо комунікативні функції ВТ збігаються у ВМ та ЦМ, то оригінал і транслят автентичні – мають однакову юридичну силу.

Щодо *комунікативних ситуацій***,** то вони мають вирішальне значення для перекладності / неперекладності юридичного змісту ВТ ЦМ. На практиці у перекладі юридичних текстів розрізняють два варіанти комунікативних ситуацій: *1. передача значення в межах однієї правової систем; 2. передача значення з однієї правової системи в іншу* [Sandrini 2004, 140-151].

Відомо, що в сучасному правознавстві прийнято таку умовну *класифікацію основних правових сімей*: романогерманську, англосаксонську, скандинавську, латиноамериканську, мусульманську, індуську, далекосхідну, звичаєвого права [Юридична енциклопедія 1998, 40].

За таких умов, як про це влучно зазначає Генрі Верней, важливим аспектом перекладу юридичних текстів є *зміна комунікативного суспільства* (Kommunikationsgesellschaft) [Vernay 1984, 26-37]. Він наголошує, що «в юридичному перекладі йдеться не лише про зміну ЦМ, а також про зміну комунікативного суспільства» [там само, 28], оскільки кожне суспільство керується: власною національною системою права, національною правничою мовою і термінологією, відмінними різновидами жанрів юридичних текстів та нормами їхнього укладання, інтерпретації тощо, тому зміна комунікативного суспільства передбачає різні наслідки для юридичного перекладу. Якщо переклад здійснюється в межах однієї правової системи, то ймовірність проблем неперекладності зменшується завдяки тому, що реципієнти ВТ та ЦТ володіють однаковим запасом преінформативних знань [Šarčević 1997, 14]. Перенесення юридичного тексту з однієї правової системи до іншої ускладнює проблему перекладності та розуміння вихідної інформації реципієнтами ЦМ через розбіжності у *преінформативних знаннях реципієнтів* перекладу та тексту-оригіналу. Це означає, що реципієнти ВТ та ЦТ по-різному сприймають вихідну інформацію – правовий зміст, кожний з позиції національної правової системи держави, громадянином якої він є, що спричиняє розбіжності на поняттєвому та концептуальному рівнях. Небезпечним у такому разі є опосередкований переклад через третю мову, наприклад, якщо текст закону континентально-європейської правової сім'ї спочатку перекладається англійською мовою (яка є основою англосаксонської правової сім'ї), а потім українською.

З огляду на переклад законодавчих актів ЄС автентичними мовами держав-членів ЄС має місце комунікативна ситуація, коли вихідний текст виконує в ЦМ таку саму функцію, що й у мові-оригіналі, при цьому застосовується те саме чинне право (наднаціональна система європейського права), змінюється лише мова та реципієнти ЦТ,

які мають різні преінформативні знанням правозастосування, що зумовлено феноменом національної правової системи. У цьому разі складність перекладу виникає через (1) відмінності національних правових систем; (2) багатомовність та соціокультурні розбіжності юридичних мов і терміносистем; (3) невідповідність преінформативних знань реципієнтів перекладу.

Як відомо, сьогодні до складу ЄС входять 27 держав-членів, при цьому переклад здійснюється 23 офіційними мовами, автентичність яких визначено у статті 314 Договору про заснування ЄС. У зв'язку з цим Л. Шіппель підкреслює *лінгвокультурну специфіку євротекстів*, оскільки законодавчі тексти ЄС, укладені офіційними мовами держав-членів ЄС, мають однакову юридичну силу і статус офіційних текстів, де-юре слугують оригіналами та позначаються фахівцями як офіційні ***паралельні текстами*** [Schippel 2006, 49].

Це означає, що стандартне в перекладознавстві позначення *«ВТ / ЦТ»* або *«оригінал / транслят»* не розповсюджується на законодавчі тексти ЄС, укладені офіційними мовами ЄС, адже всі вони – оригінали. В європейських інстанціях для позначення «перекладених» версій ЗА ЄС застосовують поняття «укладені» офіційними мовами ЄС, а терміни *переклад* або *транслят* офіційно для їх номінації не використовуються. Така позиція зумовлена, звичайно, політикою мультилінгвалізму, яка гарантує рівний розвиток та застосування всіх мов держав-членів ЄС. Наслідком такого підходу є радикальна реінтерпретація традиційного розуміння ключових понять теорії перекладу – оригінал / переклад (=транслят) і відмова від них.

Вважаємо, що під час перекладу текстів європейського права в межах ЄС кількість комунікативних ситуацій залежить від кількості офіційних мов ЄС, а також від кількості мовних комбінацій, які використовують у перекладі, адже мова кожної держави-члена ЄС презентує власну національну культуру, історію, національну правову систему, належить до певної правової сім'ї тощо.

У контексті перекладу ЗА ЄС українською мовою має місце комунікативна ситуація, коли переклад здійснюється за умов перенесення юридичного змісту з молодої, сучасної, поки що недостатньо відомої та вивченої, гібридної системи європейського права, яка формуються на засадах національних правових систем держав-членів ЄС, у дещо консервативну систему національного права України. Це, звісно, спричиняє труднощі перекладу українською мовою правових реалій ЄС, безеквівалентної термінології тощо. Вирішальною передумовою вибору стратегії перекладу є ***статус юридичного документа*** *у ЦМ*. Традиційно розрізняють офіційний та неофіційний статуси перекладу юридичного тексту.

Відповідно до ПОСТАНОВИ № 353 (від 17.03.2006) «Про затвердження Порядку здійснення офіційного перекладу багатосторонніх міжнародних договорів України на українську мову» [Постанова], під ***офіційним перекладом*** ми розуміємо автентичний виклад українською мовою тексту багатостороннього міжнародного договору, укладеного іноземною мовою. Іншим важливим уточненням зазначеної постанови є пункт 3, в якому йдеться, по-перше, про те, що офіційному перекладу «підлягає консолідована версія вихідного тексту договору з урахуванням усіх змін, що набрали чинності, а також тексти договорів про внесення змін до нього» [там само]. По-друге,

«переклад здійснюється з мови, на якій укладено договір. У разі укладення договору двома або більше мовами для забезпечення автентичності перекладу також використовуються тексти (текст) договору іншими (іншою) мовою» [там само]. Відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України» (1906-15) офіційний переклад багатосторонніх міжнародних договорів на українську мову здійснює МЗС.

За умов збереження перформативної функції ВТ у ЦМ, головним критерієм перекладу є точне відтворення змісту, композиційної структури оригіналу в ЦМ та збереження правової надійності, прозорості, ідентичності юридичної сили оригіналу і трансляту. У перекладі законодавчого тексту ЄС з інформативною функцією в ЦМ ключовим завданням виступає передача правового змісту, ознайомлення з правовими явищами і правовими поняттями за зміни ЦМ та комунікативного суспільства. Інваріант перекладу законодавчих актів ЄС українською мовою обмежується відтворенням правового змісту юридичних норм, жанру та моделі відповідного типу законодавчого акту. Таким чином, неофіційний переклад не має юридичної сили, здійснюється, як ми зазначали вище, переважно з інформаційною метою і відзначається дещо вільною технікою виконання у порівнянні з офіційним перекладом. Тож, офіційний переклад – це, насамперед, автентичний переклад, ознаками якого слугують дійсність, правильність, надійність відтворення юридичного змісту та однакова юридична сила ВТ та ЦТ. Вважаємо, що автентичний переклад передбачає досягнення максимальної *адекватності* оригіналу та трансляту, а також *еквівалентність* ключових рівнів юридичних текстів ВМ та ЦМ, детальне вивчення яких визначають подальші вектори наукових студій зазначеної проблематики.

1. *Латышев Л. К.* Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания / Л. К. Латышев. – М.: Просвещение, 1988. – 159 с. 2. *Постанова* № 353. Про затвердження Порядку здійснення офіційного перекладу багатосторонніх міжнародних договорів України на українську мову [Електронний ресурс]. – 2006. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=353-2006-%EF 3. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / [Редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін.]. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. – 669 с. 4. *Cao D.* Translating law / D. Cao // Topics in Translation: 33. – Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters Ltd, 2007. – 189 p. 5. *Madsen D.* Towards a Description of Communication in the Legal Universe. Translation of legal Texts and the Skopos Theory / D. Madsen // Fachsprache, 1997. – Bd. 1-2. – S. 17-27. 6. *Sandrini P.* Transnationale interlinguale Rechtskommunikation: Translation als Wissenstransfer / P. Sandrini // Rechtssprache Europas. Reflexion der Praxis von Sprache und Mehrsprachigkeit im supranationalen Recht. – Berlin: Duncker & Humblot, 2004. – S. 139-156. – (Schriften zur Rechtstheorie Heft 224). 7. *Šarčević S.* New Approach to Legal Translation / S. Šarčević. –The Hague: Kluwer Law International, 1997. – 308 p. 8. *Schippel L.* Europäische Textsortennetze – eine translatorische Annäherung / L.Schippel (Hrsg.) // Übersetzungsqualität: Kritik, Kriterien, Bewertungshandeln. – Berlin: Frank & Timme GmbH, 2006. – S. 43–55. – [TransÜD; Bd. 8]; 9. *Vernay H.* Elemente einer Übersetzungswissenschaft / H. Vernay // Übersetzer und Dolmetscher: theoretische Grundlagen, Ausbildung, Berufspraxis. – 2., erw. Aufl. – München: Francke 1984, – S. 26–37. – (Uni-Taschenbücher; 325 : Linguistik).

Кисиліер М.Л., к. філол. н., доц.,
Санкт-Петербурзький державний університет

К КАКИМ ГРЕЧЕСКИМ ДИАЛЕКТАМ ОТНОСИТСЯ РУМЕЙСКИЙ ЯЗЫК?[1]

Традиційно мову надазовських греків вважали або понтійським, або північногрецьким діалектом. М.В.Сергієвський, а услід за ним і А.О.Білецький поставили під сумнів цю точку зору. У статті зроблено спробу зіставити румейські дані з відомими новогрецькими діалектними ізоглоссами.

Ключові слова: *румейська мова, надазовські греки, новогрецькі діалекти, діалектна класифікація, ізоглоса.*

Традиционно язык приазовских греков считается либо понтийским, либо северногреческим диалектом. М. В. Сергиевский, а вслед за ним и А. А. Белецкий поставили под сомнение эту точку зрения. В статье предпринимается попытка сопоставить румейские данные с известными новогреческими диалектными изоглоссами.

Ключевые слова: *румейский язык, приазовские греки, новогреческие диалекты, диалектная классификация, изоглосса.*

Though the Greek dialect of Marioupolis (or Ruméika) is now one of the best described Greek dialects, its place within Modern Greek dialects is still uncertain. Some scholars suppose that Ruméika is one of the Northern Greek dialects as there are some similarities between Ruméika and the Northern Greek dialects in phonetics and morphology. Others are sure about the Pontic origin of Ruméika. I agree with Andrey Beletsky who supported neither of the theories. In this article I compare the data from Ruméika with well-known isoglosses. The analysis definitely shows that Ruméika has more in common with Cappadocian and Cretan than with either Northern Greek or Pontic. I suggest that Ruméika should be treated as a "mixed type" dialect.

Key words: *Ruméika, Azov Greeks, Modern Greek dialects, classification of the dialects, isogloss.*

Последнее время филологическая наука приобретает все более выраженный междисциплинарный характер. Очень перспективными представляются исследования, объединяющие историко-литературное/ культурное и лингвистическое описание [Χόλτον 2000]. К сожалению, иногда близкие дисциплины, которые, казалось бы, должны были быстро и легко объединиться, крайне неохотно идут на сближение. Так, очень непросто устанавливаются связи между неоэллинистикой и классической филологией.[2] Поэтому любой шаг в этом направлении, особенно со стороны фило-

[1] Исследование выполнено при поддержке гранта РГНФ № 11-04-00048а.

[2] Стоит упомянуть, что создание и укрепление этих связей является одной из приоритетных задач Греческого института в Санкт-Петербурге (http://www.hellenicinstitute.ru/).

лога-классика, представляется особенно ценным. Пожалуй, первая наиболее яркая попытка такого рода связана с именем Михаила Деффнера, приехавшего в XIX в. на Пелопоннес искать следы дорийцев. В результате, Деффнер впервые описал фонетику цаконского диалекта [Deffner 1881], собрал фольклорный материал, провел исследование названий местной флоры [Δέφνερ 1922] и даже составил словарь [Δέφνερ 1923].

В СССР не менее яркая попытка была предпринята Андреем Александровичем Белецким, когда он, практически сразу после смерти И. В. Сталина, обратился к языку греков Приазовья (иначе *румеев*).[3] В отличие от Деффнера, А. А. Белецкий не только собрал разнообразный материал по языку и фольклору румеев, но и создал им новый алфавит на основе кириллицы,[4] впервые использованный в [Шапурмас 1986]. Эти стороны деятельности А. А. Белецкого очень хорошо известны и неоднократно упоминались в научной литературе. В настоящей статье я бы хотел вспомнить о другой, менее известной и менее яркой проблеме, связанной с румейским языком, которая, впрочем, имеет огромное научное значение как для румейских штудий, так и для неоэллинистики в целом — это вопрос о том, к какой группе новогреческих (= нгр.) диалектов следует относить язык приазовских греков.

Еще в 1905 г. Пауль Кречмер высказал две гипотезы. В первой он предположил, что румейский является одним из понтийских диалектов, поскольку палатализация в румейском (= румейск.) очень похожа на палатализацию в понтийских диалектах [Kretschmer 1905, 18]. Во-первых, перед /e/ и /i/ имеет место переход /x/ > /š/: румейск. **š**on ‘снег’ vs. нгр. **χ**ιόνι, румейск. **š**nar ‘гусь’ vs. нгр. **χ**ηνάρι, румейск. sintišénu ‘беседовать’ vs. нгр. диалектн. συγτυγ**χ**άνω, румейск. ma**š**ér ‘нож’ vs. нгр. μα**χ**αίρι, румейск. **tš**[i] en ‘нет (букв. не есть)’ vs. нгр. диалектн. [ου]**χ** ε□νι. Во-вторых, /k/ перед /e/ и /i/ становится /č/: румейск. **č**ilí ‘собака’ vs. нгр. σ**κ**υλί.

Во второй гипотезе Кречмер предложил считать румейский одним из северногреческих диалектов (= сев.-гр.). Никос Кондосопулос, развивая идею Кречмера, отмечает три черты, сближающие румейским с северногреческими диалектами [Κοντοσόπουλος 2001, 94]: исчезновение безударного /i/ (румейск. ri**γ**áδ’ ‘источник’ vs. сев.-гр. πι**γ**άδ’ vs. нгр. πη**γ**άδ**ι**),[5] сужение безударного /e/ (румейск. p**i**δíts ‘ребенок’ vs. сев.-гр. π**ι**δί vs. нгр. π**αι**δί) и сужение безударного /o/ (румейск. k**u**rtsíts ‘девочка’ vs. сев.-гр. κ**ου**ρίτσ’ vs. нгр. κ**ο**ρίτσι). Общей изоглоссой румейского (пример 1) и северногреческих диалектов (2) можно считать и употребление аккузатива в качестве падежа косвенного дополнения:

(1) γο íρα **tun** (ACC) ‘Я сказал **ему**’

[3] Первые экспедиции в села Ялта, Урзуф, Чердакли (Кременевка), Хара́хла (Малоянисоль) прошли в 1953–1954 гг. [Анимица, Кисилиер 2009, 50].

[4] Первый алфавит был создан в 20-е гг. XX в. на основе димотики, однако в период массовых репрессий был запрещен.

[5] Е. Ф. Журавлева указывает ряд чередований, где происходит переход /e/ > /i/: m**é**tra ‘считай’ vs. m**i**trú ‘считаю’, f**é**ru ‘несу’ vs. í**fi**ra ‘[я] принес’, in**é**ka ‘женщина’ vs. in**i**kú ‘женское’, st**ó**ma ‘рот’ vs. st**u**mí ‘ротовой’, **ó**nima ‘имя’ vs. **u**nímata ‘имена’ [Журавлева 1982].

(2) i Ána **tin** (ACC) ípi **tin mitéra** (ACC) tis ‘Анна **ей**[6] сказала своей **матери**’[7]

М. В. Сергиевский, описавший в 1934 г. румейский говор с. Сартана, не поддержал ни одну из гипотез Кречмера и даже предложил считать румейский язык особой единицей среди греческих диалектов [Сергиевский 1934, 585]. С предложением М. В. Сергиевского согласился и А. А. Белецкий [Белецкий 1969, 13]. Действительно, даже сам факт сосуществования двух равноправных гипотез позволяет усомниться в справедливости хотя бы одной из них. Кроме того, между румейским и понтийским, с одной стороны, и северногреческими диалектами, с другой стороны, наблюдаются определенные различия, которые сами могут выступать в роли изоглосс.[8] Ни П. Кречмер, ни М. В. Сергиевский, ни даже А. А. Белецкий не имели реальной возможности поместить румейский в систему новогреческих диалектов, поскольку первая приемлемая классификация появилась лишь в 1972 г., а диалектного атласа всей Греции не существует до сих пор. Автор первой классификации Брайан Ньютон выделил девять фонетических изоглосс, на основании которых и разгруппировал греческие диалекты [Newton 1972].[9] Позже Никос Кондосопулос [Κοντοσόπουλος 2001] добавил к фонетическим изоглоссам ряд морфологических, а Анджелла Ралли [Ralli 2006] предложила ввести и ряд синтаксических изоглосс. Интересно сравнить эти пятнадцать изоглосс с румейским материалом:

Изоглосса 1. Утрата гласных высокого подъема /i/ и /u/ и сужение безударных гласных /e/ и /o/ в /i/ и /u/ считается изоглоссой, отличающей северногреческие

[6] Местоименный повтор дополнения.

[7] Пример из материалов А. Б. Борисовой, собранных ей совместно с А. Н. Соболевым в ноябре 2000 г. в с. Эратира.

[8] Например, в понтийском местоименная проклиза вообще невозможна: α□τα□ ει□χα **να**□ ε□λεγα **τον** ‘это [я] должен был сказать ему’ [Οικονομίδης 1958, 236], тогда как в румейском наблюдается тенденция к формированию цепочек клитик [Кисилиер 2009, 388–390], когда появление частицы или другой проклитики при управляющем глаголе обязательно приводит к препозиции местоименного дополнения: **na sas** l’éγu ‘[я] вам скажу’ (как видно из понтийского примера, частица να не меняет порядок слов). Отличия северногреческих диалектов связаны с наличием перфекта, отсутствующего в румейском (справедливости ради, надо указать, что перфект в северногреческих диалектах возник, возможно, под влиянием стандартного новогреческого). Кроме того, стоит отметить, что и подчеркнутое в примерах 1 и 2 сходство носит не вполне типологический характер: хотя в северногреческих диалектах аккузатив употребляется как падеж косвенного дополнения, там есть и родительный падеж: íni **tis paréas** [GEN] mas ‘[он] **из** нашей **компании**’ (пример А. Б. Борисовой). В румейском же родительный падеж отсутствует в принципе, и его следы сохранились лишь в некоторых атрибутивных конструкциях [Викторова 2009, 198 и сл., 205].

[9] Брайан Ньютон выделил следующие диалектные группы: 1) пелопонесско-ионийская (Ионийские острова и большая часть Пелопоннеса = п.-и.); 2) северногреческие диалекты (Эпир, Фракия, Фессалия, северная Аттика, северная Эвбея, острова на севере Эгейского моря); 3) старо-афинский диалект (центральная Эвбея, Мани, Корсика = ст.-аф.); 4) критский диалект (Крит, Киклады, Наксос = критск.); 5) юго-восточные диалекты (Кипр, Хиос, Южные Спорады = ю.-в.). К этим группам, несомненно, надо добавить и цаконский (= цак.). Диалекты вне Греции (в частности, греческие диалекты Южной Италии (напр., грико = ю.-ит.) и румейский) в первой классификации не были учтены.

диалекты: нгр. **πουλί** vs. румейск. pli ‘птица’,[10] нгр. **σπίτι** vs. румейск. sp’it’ ‘дом’. Сужение /e/ и /o/: нгр. **φαίνεται** ‘кажется’ vs. румейск. fé**ni**t; нгр. **πιστεύω** ‘верить’ vs. румейск. pistév**u** ‘верить’.

Изоглосса 2. Палатализация: в критском, старо-афинском и юго-восточных диалектах /k/, /x/ и /γ/ перед гласными переднего ряда палатализуются. Это происходит и в румейском: нгр. **κ**αιρός ‘время’ vs. румейск. **č**irós или **t’**irós; нгр. **χ**έρι ‘рука’ vs. румейск. **š**er.

Изоглосса 3. Утрата геминат характерна для большинства греческих диалектов, кроме ряда диалектов юго-восточной группы. В румейском языке ситуация не вполне однозначна. Единственный общедоступный румейско-русский словарь Г. А. Анимицы[11] предлагает целый ряд лексем с двойным s и с двойным m: *тэ□**сс**ера* ‘четыре’, *гло□**сс**а* ‘язык, морская коса’, *ма□**сс**а* ‘чародейка’, *пи□**сс**а* ‘смола’, *тис**с**а□* ‘бумажник’, *гра□**мм**а* ‘письмо, буква’, *ко**мм**а□т* ‘кусок (ткани)’. Однако, скорее всего, это не свидетельствует о наличии геминат[12] и на современном этапе развития румейский язык относится к тем греческим диалектам, где геминаты исчезли.

Изоглосса 4. Переход безударного /i/ в /j/ перед гласным наблюдается во всех греческих диалектах (в пределах Греции), за исключением старо-афинского. Очевидно, что этот переход не происходит и в румейском: нгр. παιδ**ιά** /peð**já**/ ‘дети’ vs. румейск. piδ**íja**; нгр. φιλ**ιά** /fil**já**/ ‘поцелуи’ vs. румейск. fil**íja**, поскольку здесь имеет место сдвиг ударения на /i/.

Изоглосса 5. Переход древнегреческого /y/ в /u/. Как известно, звук, передававшийся в древнегреческом языке при помощи буквы υ и произносившийся как /y/, в стандартном новогреческом, в большинстве диалектов сузился в /i/. Сужение имеет место и в румейском: нгр. **ξ**ύλο /ks**í**lo/ ‘дерево, деревяшка’ vs. румейск. ks’**í**la ‘лес, дрова’, ks**i**líts/kslits ‘деревяшка’; нгр. **κ**υλιά /k**i**ljá/ ‘живот, брюхо’ vs. румейск. t’**i**líja/θlíja/čilíja.

Изоглосса 6. Выпадение звонких фрикативных /v/, /δ/ и /γ/ в интервокальной позиции регулярно происходит в юго-восточных диалектах греческого языка. В румейском вроде бы оно не наблюдается: нгр. λά**δ**ι ‘масло (растительное)’ vs. румейск. la**δ’**; нгр. μά**γ**ος ‘волшебник’ vs. румейск. má**γ**us. Тем не менее, в румейском удалось найти однокоренные слова, где происходит выпадение /γ/: máisa[13] ‘ведьма’ (ср. нгр. μάγισσα) и maía ‘магия’ (ср. нгр. μαγία).

Изоглосса 7. Сохранение конечного /-n/ происходит в большинстве южных диалектов. В румейском, как и в стандартном новогреческом, конечный /-n/ не сохраняется: tu kaló piδíts ‘хороший ребенок’ (нгр. το καλό παιδί).

---

[10] Правда, возможен и вариант p**u**lija, см. также изоглоссу 4.

[11] Словарь выложен онлайн: http://www.mak-mak.com/gendb/RomRus.asp. Примеры из словарей здесь и далее приводятся в кириллическом алфавите А. А. Белецкого.

[12] Словарь Диамантопуло-Риониса и др. приводит эти же слова без геминат: *те□**с**ера*, *гло□**с**а*, *ма□**г**иса*, *пи□**с**а*, *тис**а**□*, *гра□**м**а*, *ку**м**а□т* [Диамантопуло-Рионис и др. 2006, 60, 61, 153, 188, 335, 462, 463]. Известно, что словарь Г. А. Анимицы в большой степени составлен на материале румейской поэзии XX в., которая изначально ориентировалась на димотику. Возможно, этим и объясняются указанные орфографические особенности.

[13] В [Диамантопуло-Рионис и др. 2006, 462] приводится вариант без выпадения /γ/ — *ма□**г**иса*.

Изоглосса 8. Диссимиляция фрикативного и взрывного характерна, прежде всего, для юго-восточных диалектов. В румейском диссимиляция не наблюдается: нгр. αβγό /avγό/ ‘яйцо’ vs. румейск. avγό.

Изоглосса 9. В критском и юго-восточных диалектах происходит **эпентеза /γ/ в глаголах** на –εύω. В румейском эпентеза не происходит: нгр. δουλεύω ‘работать’ vs. румейск. δ[u?]lévu.

Изоглосса 10. Переход ряда согласных — прежде всего /k, t/ — в /ts/ перед /e, i/, известный как **цитакизм**, характерен для староафинского и для цаконского диалектов. В румейском регулярный цитакизм не наблюдается: нгр. **τί**ποτα ‘ничто’ vs. румейск. **t**ípus; нгр. **τι** ‘что’ vs. румейск. **t**i, однако встречаются лексемы, у которых есть варианты с цитакизмом: tsambu**tí** ‘игра в жмурки’ vs. kam[bu]**ts**í.[14]

Изоглосса 11. Аорист заканчивается на **-sa**: нгр. έγρα**ψα** ‘[я] написал’, ср. с румейск. éγrap**sa** vs. цак. orá**ka**me ‘[мы] увидели’

Изоглосса 12. Вопросительное/относительное местоимение (‘что’) имеет форму **ti** в цаконском (tsi), каппадокийском, греческих диалектах Южной Италии и румейском. В большинстве юго-восточных диалектов, в понтийском и критском используется вариант ínta.

Изоглосса 13. Косвенное дополнение выражается **винительным падежом** во многих северногреческих диалектах (см. пример 2), в каппадокийском, понтийском и в румейском: fer-**mi** ‘принеси мне’ (ср. с примером 1).

Постпозиция местоименного дополнения при личной форме глагола характерна для ряда юго-восточных диалектов [Agouraki 1998]), критского диалекта [Κοντοσόπουλος 2001]), каппадокийского [Janse, unpublished] и понтийского (см. сн. 12). В румейском языке постпозиция местоименного дополнения также является предпочтительной: ékleps’is-**mi** ‘[ты] украл меня’ [Кисилиер 2009, 375, 388].

Модальное слово/частица или подчинительный союз перед VP приводит к препозиции местоименного дополнения в критском диалекте [Κοντοσόπουλος 1997], каппадокийском [Janse, unpublished], кипрском [Agouraki 1998]). В румейском языке модальная частица приводит к препозиции местоименной клитики: **na** tu pá γum ‘его отведем’, **θa** ta fá γu ‘их съем’ [Кисилиер 2009, 388].

К перечисленным пятнадцати изоглоссам стоит добавить еще один параметр, который нельзя назвать полноценной изоглоссой, потому что сейчас нет данных по большинству диалектов. Однако имеет этот параметр релевантен для румейского:

16. В каппадокийском в атрибутивных конструкциях несогласованное определение ставится перед определяемым словом и оформляется как родительный падеж [Janse, unpublished]. Аналогичная модель наблюдается и в румейском: pink**ú** trepí ‘мышиная нора’ (pinkó ‘мышь’), nir**ú** pli ‘водяная птица’ (niró ‘вода’) [Викторова 2009].

Проведенный анализ, несмотря на краткость и схематичность, позволяет сделать предварительные выводы о типологической близости румейского и других диалектов. Меньше всего общих черт оказалось у румейского со староафинским, а больше всего — с каппадокийским. Одинаковое количество (не совпадающих друг с другом)

[14] Фонетическую вариативность в начале слова (**ts**ambutí vs. **k**ambutsí) также можно связывать с действием цитакизма.

параметров — с понтийским и северногреческими диалектами.[15] Интересно, что общих черт с критским диалектом больше. Здесь уместно даже вспомнить наблюдение Т. Н. Чернышовой, согласно которой в приморском селе Ялта фраза «он говорит по-гречески» (т. е. по-румейски) передается как «лє□ї крітика» [Чернышова 1958, 39]. По-видимому, М. В. Сергиевский и А. А. Белецкий были правы, не относя румейский ни к северногреческим диалектам, ни к понтийскому. Скорее всего, его надо считать диалектом смешанного типа, однако для более четкой картины необходимо провести сопоставление локальных вариантов.

1. *Анимица Г. А.*, Кисилиер М. Л. История урумеев. Хронология основных событий (1771–2003) // Кисилиер М. Л. (отв. ред.) Язык и культура мариупольских греков. Т. 1. Лингвистическая и этнокультурная ситуация в селах Приазовья. По материалам экспедиций 2001–2004 годов. – СПб., 2009. С. 25–64. 2. *Белецкий А. А.* Греческие диалекты юго-востока Украины и проблема их языка и письменности // Ученые записки ЛГУ. № 343. Кафедра общего языкознания. Серия «Филологические науки». – Вып. 73. – Балканская филология. 1969. – С. 5–15. 3. *Викторова К. В.* Именная система (Глава 8) // Кисилиер М. Л. (отв. ред.) Язык и культура мариупольских греков. Т. 1. Лингвистическая и этнокультурная ситуация в селах Приазовья. По материалам экспедиций 2001–2004 годов. – СПб., 2009. – С. 193–205. 4. *Диамантопуло-Рионис А. А.,* Демерджи Д. Л., Давыдова-Диамантопуло А. М., Шапурма А. А., Харабадот Р. С., Патрича Д. К. Румейско-русский и русско-румейский словарь пяти диалектов греков Приазовья. – Мариуполь, 2006. 5. *Журавлева Е. Ф.* 1982. Фонетическое описание греческого новокаракубского говора в сравнении с другими тавро-румейскими говорами и северногреческими диалектами. Автореф. канд. дисс. – М. 6. *Кисилиер М. Л.* Порядок слов (Глава 12) // Кисилиер М. Л. (отв. ред.) Язык и культура мариупольских греков. Т. 1. Лингвистическая и этнокультурная ситуация в селах Приазовья. По материалам экспедиций 2001–2004 годов. – СПб., 2009. – С. 374–393. 7. *Сергиевский М. В.* 1934. Мариупольские греческие говоры. Опыт краткой характеристики // Известия АН СССР. – Т. 7. – С. 533–587. 8. *Чернышева Т. Н.* Новогреческий говор сел Приморского (Урзуфа) и Ялты, Первомайского района Сталинской области. Исторический очерк и морфология глагола. – Киев, 1958. 9. *Шапурмас А.* Кардъяко-м ту Приазовье. Стихя, пиимата, парамитъя ки хуратайдъа сты элиники (румэйку) глоса. – Киев, 1986. 10. *Agouraki Y.* The Position of Clitics in Cypriot Greek // Ralli A., Joseph B. D., Janse M. (eds.). Proceedings of the First International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory. Patra, 1998. – P. 1–18. 11. *Deffner M. Zakonische Grammatik.* Vol. I. Lautlehre. – Berlin, 1881. 12. *Janse M.* Cappadocian // Τζιτζιλής Χρ. (εκδ.). Νεοελληνικοί διαλέκτοι. Unpublished. 13. *Kretschmer P.* Der heutige lesbische Dialekt. Wien, 1905. Newton B. The Generative Interpretation of the Dialect. A Study of Modern Greek Phonology. – Cambridge, 1972. 14. *Ralli A.* Syntactic and Morphosyntactic Dialectal Phenomena in Modern Greek: The State of the Art // Journal of Greek Linguistics. – N 7. – 2006. – P. 121–159. 15. *Δέφνερ Μ.* Λεξικόν της Τσακωνικής

[15] Фонетические сходства между румейским и северногреческими диалектами, вероятно, могут объясняться тем, что оба диалекта существовали в славянском окружении.

Διαλέκτου (// Λεξικογραφικόν Αρχείον της Μέσης και Νέας Ελληνικής, Παράρτημα τόμος θ) Αθήνα, 1923. 16. *Δέφνερ Μ.* Χλωρίς της Τσακωνίας (// Γεωπονική βιβλιοθήκη 2). – Αθήνα, 1922. 17. *Κοντοσόπουλος Ν. Γ.* Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής. – Αθήνα, 2001. 18. *Κοντοσόπουλος Ν. Γ.* Θέματα Κρητικής διαλεκτολογίας. – Αθήνα, 1997. 19. *Οικονομίδης Δ. Η.* Γραμματική της Ελληνικής διαλέκτου του Πόντου. – Αθήνα, 1958. Χόλτον Ντ. Μελετές για τον Ερωτόκριτο. – Αθήνα, 2000.

Кислюк Л.П., к.філол.н.,
Інститут української мови НАН України

СИСТЕМНО-КАТЕГОРІЙНИЙ ПІДХІД ДО ПРОГНОЗУВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ НОВОТВОРІВ

У статті застосовано системно-категорійний підхід до прогнозування новотворів. Установлено їхню роль в оновленні словотвірних категорій і вплив на динаміку категорійної структури української мови. Підтверджено залежність категорійної реалізації новотворів від лексичної семантики твірних.

Ключові слова: *словотвірна категорія, словотвірний тип, новотвір.*

В статье применяется системно-категориальный подход к прогнозированию новообразований. Устанавливается их роль в обновлении словообразовательных категорий и влияние на динамику категориальной структуры украинского языка. Подтверждается зависимость категориальной реализации новообразований от лексической семантики производящих.

Ключевые слова: *словообразовательная категория, словообразовательный тип, новообразование.*

A systematic and categorical approach is applied to predict new coinages. They are found to have an impact on the updating the word formation criteria and the dynamics of the categorical structure of the Ukrainian. It is confirmed that the lexical semantic of the motivating words dictates the categorical functioning of the new coinages.

Key words: *word formation category, word formation type, new coinage.*

Вивчення змін у сучасних мовах спонукає дослідників переходити від опису окремих мовних явищ до спроб узагальнити, проаналізувати й змоделювати зміни в системі й структурі мови, й на підставі цього з'ясувати можливості прогнозування нових одиниць [Клименко 1973, 28-32; Карпіловська 2011, 3-18]. Термін „прогнозування" використано у вузькому розумінні як „встановлення… нових майбутніх станів мови, … вивчення властивих сучасній мові динамічних процесів, зокрема явищ варіантності, дублетності одиниць, проявів дії аналогії, конкурування і т. ін." [Карпіловська 2000, 495-496].

А.О. Білецький писав: „Усі мовні знаки зазнають змін у часі й у просторі й навіть у кожному акті мовлення. Змінюються й форми (зовнішні форми – ексформи), змінюються їхні значення (інформи). Їхні зміни відбуваються й у синхронії й у діахронії в процесі мовного розвитку. В цьому – динаміка мовної системи" [Білецький 1995, 19]. Такі зміни ексформ та інформ можна спостерігати у лексиці сучасної української мови на прикладі новотворів, неозапозичень та неосемантизмів.

У системі мови серед граматичних категорій розрізняють морфологічні, словотвірні та синтаксичні. Словотвірні категорії в українській мові не становлять закритого класу [Ковалик 1979, 37]. До словотвірних категорій іменників, які переважають серед новотворів, належать категорії суб'єкта, об'єкта, інструментальності, локативності, одиничності/збірності, зменшеності/збільшеності, пестливості/згрубілості тощо [Вихованець 2004, 29]. У межах іменника виділяють первинні: назв діяча (nomina agentis), дії (nomina acti), якісної абстракції та назв знаряддя (nomina instrumenti) і неживих предметів, та вторинні категорії: результату дії (nomina resultatis), локативності (nomina loci) та збірності (nomina collectiva) [Ковалик 1979, 36]. Скажімо, категорія діяча серед новотворів реалізується у відіменникових, віддієслівних, рідше відприкметникових словотвірних типах назв осіб із суфіксами ***–ник (-ик, -льник, -овик, -івник), -ець (-івець, -овець), -ар, -ер, -ант (-янт), -іст***. Словотвірні категорії як об'єднання словотвірних типів із різними словотворчими формантами в сучасній українській мові виявляють зміни у використанні словотворчих ресурсів, появу нових конотацій у словотвірному значенні, зміну продуктивності деяких словотвірних типів [Кислюк 2009, 143]. Такі оновлення зачіпають і саму категорійну структуру української мови: скажімо, іменникові категорії, серед них – назви осіб, перебувають у зоні найактивнішого оновлення, натомість відходять на периферію субстантивовані дієприкметники, витіснювані іменниками на ***-увальник*** (*мітингуючий – мітингувальник*). Динаміку категорій спричинюють і регулюють як внутрішні, так і позасистемні чинники.

До аналізу залучено матеріали комп'ютерного фонду лексико-словотвірних інновацій у сучасній українській мові, створеного співробітниками відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, за текстами українськомовних друкованих, електронних та Інтернет-видань 2004-2010рр. обсягом понад 20 тис. одиниць.

Серед суфіксальних новотворів категорії nomina agentis можна визначити типи активних основ за частинами мови, походженням, морфонологічні можливості приєднання певних суфіксів до певних основ, словотвірні варіанти та конкуренти, що уможливлює прогнозування усталення одних одиниць, витіснення на периферію інших, потенційну появу нових. Наприклад активність виявляє словотвірний тип відіменникових назв осіб із суфіксом ***–ник***, який можна описати перифразою «той, хто працює на (в) чомусь (із чимось), названому мотиватором (засобом виробництва)» (мотиватор часто є запозиченням): *галерейник, інтернетник, клавішник, комп'ютерник, ландшафтник, маршрутник, мережник, музейник, радійник* (той, хто працює на радіо)*, рекламник, фестивальник;* велика частина новотворів «той, хто працює в…» мотивована абревіатурами – назвами установ чи організацій у транслі-

терованому, транскрибованому чи неадаптованому вигляді: *ДАІшник (даішник, даїшник), КВНник (кавеенник), кагебешник, МНС-ник, ПТУшник, СБУшник, цеерушник.* Суфіксом-конкурентом у таких новотворах часто буває ***-ець (-івець)****: даішник – даівець, еменесник – еменесівець, піарник – піарівець.* Відабревіатурне словотворення – ознака часу та явище розмовної практики, навряд чи такі слова мають перспективи кодифікації.

Функціонує багато віддієслівних новотворів: *виступальник, грачувальник, клонувальник, мітингувальник, наздоганяльник, паркувальник, пікетувальник, подорожувальник,* активних дієприкметників. Є відприкметникові новотвори: *альтернативник* (юнак, який проходить альтернативну службу), *пасажирник* (провідник пасажирського поїзда), *приватник* (приватний перевізник *продукувальник, протестувальник, татуювальник, фільмувальник.* Частина їх постала внаслідок динаміки словотвірної норми і блокування субстантивованих).

Продуктивний словотвірний тип із суфіксом ***-ець (-івець)*** безперешкодно реалізується у відіменникових (часто відабревіатурних) новотворах зі значенням «прихильник, послідовник кого/чого-небудь», «учасник, член чого-небудь», де мотиваторами є власні назви (*майданівець, нетаківець (НеТаківець)),* прізвища відомих політиків (*вітренківець, кінахівець, лазаренківець, литвинівець, морозівець, тимошенківець, ющенківець, януковичівець)*, назви політичних партій чи блоків (*бютівець (БЮТівець), гаківець, громадівець, кунівець (КУНівець), нашоукраїнець, нунсівець (НУНСівець), рухівець, свободівець, соборівець, УНСОвець)*, організацій (*кобрівець, профспілковець, спецназівець, убозівець (УБОЗівець))*, музичних груп (*гадюкінець).* З погляду морфонології практично немає обмежень на приєднання до основи суфікса ***-івець***, але більшість таких активно вживаних новотворів „живуть" рівно стільки, скільки перебуває „на олімпі" той чи інший політик або та чи інша партія. Скажімо, ще не треба пояснювати, хто такий *бютівець, ющенківець* чи *януковичівець.* Але уже треба розшифровувати, хто такий *гаківець* (передвиборче об'єднання „ГАК") *чи громадівець* (партія „Громада"), відійшли у пасив *вітренківець, кінахівець, морозівець, нетаківець* тощо. Це свідчить не лише про скороминущість соціальних мотивів таких новотворів, а й про активність і затребуваність такої моделі у сучасній номінації та мовній практиці. Порівняно з новотворами на ***-івець*** похідні на ***–іст*** з тим самим словотвірним значенням мають набагато меншу продуктивність: *глобаліст – антиглобаліст, лобіст – антилобіст, гебіст, гекачепіст, есбіст, кадебіст, коаліціоніст, кучміст, спецслужбіст, УНПіст.* О.А.Земська зауважує, що вони утворюються від прізвищ на суфікс ***–ін***, який є „інтернаціональнішим", аніж ***–ов***, і передають різні значення, пор. *сталінець – сталініст* [Земская 1996, 99]. В українській мові твірними основами є переважно запозичення, зрідка абревіатури, за винятком *кучміст.* Ці новотвори мають певну негативну конотацію, яку почасти надає суфікс (*спецслужбовець – спецслужбіст),* а почасти значення основи (*гекачепіст* (від ГКЧП)*, кадебіст* (від КДБ)).

Серед похідних назв осіб віддієслівних новотворів менше, аніж відіменникових, а серед останніх зростає кількість запозичень з іншомовними суфіксами: ***-ер*** *(байкер, гастарбайтер, джипер, кілер, контактер, пікапер, промоутер, юзер);* ***-онер*** *(коалі-*

ціонер, корупціонер, легіонер (гравець вищої ліги))*;* ***-ор*** *(комунікатор, креатор, модератор* (той, що головує, веде засідання*)*. Серед новотворів з основою ***–мейкер****,* якій дослідники надають статусу суфіксоїда, є приклади деталізації загального значення за рахунок „нанизування" додаткових семантичних компонентів у першій основі, пор.: *хітмейкер* і *кінохітмейкер*. Група новотворів із цим суфіксоїдом весь час поповнюється одиницями, не зафіксованими словниками: *маркетмейкер, опініон-мейкер, піар-мейкер, плеймейкер, поп-мейкер*, отже суфіксоїд виявляє неабияку активність, щоправда у поєднанні лише з іншомовними основами. Процеси поповнення таких афіксозорієнтованих рядів окремих словотвірних типів новотворами допомагають визначати їхню продуктивність і прогнозувати подальше її збереження.

Аналіз залучення словотворчих ресурсів української мови у сучасні процеси номінації неминуче приводить до порівняння співвідношення питомих та чужомовних елементів у новій лексиці. І тут маємо зразок оригінального підходу А.О.Білецького у статті „Зі спостережень над морською лексикою угорської мови" до порівняння наповнення тих чи інших семантичних полів або лексичних груп елементами лише своїми й мішаними, своїми й запозиченими, і розмірковує про структуру лексичних сфер із гомогенними фігурами (або схемами) (де є тільки питомі елементи) й гетерогенними (з питомих і запозичених елементів) та про шляхи їх утворення в різних мовах. [Білецький 1970, 109-113].

Появу можливих новотворів можна прогнозувати за допомогою моделювання словотвірних гнізд від „ключових" слів або неозапозичень, які виявляють потужний функціональний потенціал. Як реалізується категорійне наповнення, наприклад, відіменникового словотвірного гнізда, мотивованого лексикалізованим іменником (від англійської абревіатури PR) *піар;* чи відбуваються зміни у категорійному наповненні гнізд, мотивованих „ключовими" для українського суспільства словами: *держава* чи *Україна*? Пошук новотворів за заданими словотвірними моделями (аналогом словотвірної структури однотипних утворень) можна організувати через Інтернет. Таким способом, наприклад, з'ясовано активізацію похідного *державник,* не засвідченого СУМом. Семантична структура деривата *державник* зазнала модифікацій, аж до появи неосемантизма *державник* (розмовне) – „студент, який вчиться за державний кошт" [Кислюк 2010, 398-400]. Початково гомогенна структура словотвірного гнізда *держава* сьогодні поповнюється як питомими похідними (*бездержавник, недержавник, військовик-державник, державник-самостійник*), так і гібридами (*антидержавник, президент-державник*), тобто стає гетерогенною на рівні морфемного складу похідної лексеми. У словотвірному гнізді, мотивованому базовим словом *Україна,* категорію особи, крім *українець*, реалізують похідні з різними значеннями та ступенем емоційної маркованості: питомі (*українчик, недоукраїнець, українчук*), гібриди (*антиукраїнець, ньюукраїнець, українієст, україноїд, українофіл, українофоб*), а також одиниці, які формують за термінологією А.О.Білецького, „гетерогенну фігуру": *суржикоїнець, чухраїнець,* і ті, які не входять безпосередньо до гнізда, але формують спільне семантичне поле (*вишиванконосець, німоязичник)* [Карпіловська 2008, 118-123]. У словотвірному гнізді, яке мотивує новозапозичення *піар,* категорію nomina agentis реалізують одразу декілька похідних на позначення назви особи, демонструю-

чи словотвірну варіантність, характерну на етапі засвоєння запозичення українською мовою. Серед цього спектру можна прогнозувати засвоєння варіантів *піарник і піарівець*, утворених за нейтральними продуктивними словотвірними типами; безперечно, залишаться на периферії емоційно конотовані *піарюга, піараст, піарист* та заблоковане сучасною словотвірною нормою *піарщик.* Щодо *піармен* і *піар-мейкер*, то можна прогнозувати, за аналогією до *бізнесмен і бізнесовець* або тимчасове співіснування таких словотвірних варіантів, або за аналогією до *фільммейкер, фільмовиробник, фільмороб, фільмувальник* – розподіл їх за різними сферами функціонування.

Отже, якщо нова лексема виявляє високий функціональний потенціал, то спектр похідних, які вона мотивує, реалізується передусім у межах основних словотвірних категорій і продуктивних словотвірних типів, заданих словотвірною системою. Реалізація категоріальних значень у словотвірному гнізді або у лексико-семантичному полі залежить від лексичної семантики твірних одиниць. [Клименко 1982, 159-169].

1. *Белецкий А.А.* Язык – динамическая знаковая система / А.А. Белецкий // Collegium. – 1995. – № 1 – С.15-20. 2. *Белецкий А.А.* Из наблюдений над морской лексикой венгерского языка / А.А. Белецкий // Slavica. – Debrecen, 1970. – Т X. – С. 109–113. 3. *Вихованець І.Р.* Основні питання морфології / І.Р. Вихованець // Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматика української мови. За ред. чл.-кор. НАНУ І.Вихованця. – К.: „Пульсари", 2004. – с.7-43. 4. *Земская Е.А.* Активные процессы современного словопроизводства / Е.А. Земская // Русский язык конца столетия (1985-1995). – М.: «Языки русской культуры», 1996. – с. 90-141. 5. *Карпіловська Є.А.* Прогнозування лінгвістичне / Євгенія Анатоліївна Карпіловська // Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 2007. – С. 495-496. 6. *Карпіловська Є.А.* Тенденції оновлення сучасного українського лексикону / Євгенія Анатоліївна Карпіловська // Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – С.6-133. 7. *Карпіловська Є.А.* Зміни в структурі сучасної української мови та можливості їх моделювання // Євгенія Анатоліївна Карпіловська // Українська мова, 2011. – С. 3-18. 8. *Кислюк Л.П.* Національномовні ресурси відображення соціодинаміки // Відображення історії та культури народу в словотворенні / Л.П. Кислюк // Відображення історії та культури народу в словотворенні: Доповіді XII Міжнародної наукової конференції зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів (25-28 травня 2010 р., Київ, Україна) / Упорядкування та наукове редагування Н.Ф.Клименко і Є.А.Карпіловської. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 393-408. 9. *Кислюк Л.П.* Оновлення словотвірних категорій у контексті тенденцій мовного розвитку» / Л.П. Кислюк // Мови та культури у новій Європі: контакти і самобутність. Міжнародні наукові читання, присвячені 70-річчю від дня народження члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора Н.Ф.Клименко. Збірник наукових доповідей. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – с. 138-144. 10. *Клименко Н.Ф.* Система афіксального словотворення сучасної української мови / Ніна Федорівна Клименко.

– К.: Наук. думка, 1973. 11. *Клименко Н.Ф.* Формалізовані основи семантичної класифікації лексики / Клименко Н.Ф., Пещак М.М., Савченко І.Ф. – К.: Наук. думка, 1982. 12. *Ковалик І.І.* Вступ. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову / І.І. Ковалик // Словотвір сучасної української мови. – К.: Наук. думка, 1979. – с.5-56.

прот. ***Кожушний О.В.,*** к.філол.н., канд. богослов'я
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ТРЕТІЙ ГІМН СІНЕЗІЯ КИРЕНСЬКОГО: ЗМІСТ, МЕТРИЧНІ І СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ, СИНОНІМІЧНІ ТЕОНІМО-ПОЕТОНІМИ

В статті розглядається третій гімн Сінезія Киренського: проводиться аналіз метричної організації і стилістичних особливостей твору, а також розглядається вживання синонімічних теонімо поетонімів.

Ключові слова: *гімнографічна спадщина, літургічна традиція, синонімічні теонімо-поетоніми, поетична тканина, метрика.*

В статье рассматривается третий гимн Синесия Киренского: проводится анализ метрической организации и стилистических особенностей произведения, а также рассматривается употребление синонимических теонимо-поэтонимов.

Ключевые слова: *литургическая традиция, гимнография, синонимические теонимо-поэтонимы, поэтическая ткань, метрика.*

The article deals with the Third hymn of Synesius of Kyrene. The article analyses the metric organization and the stylistic peculiarities of the poem. At the same time the using of synonymic theonyms-poetonyms is analysed.

Key words: *liturgical tradition, hymnography, poetic language, synonymic theonyms-poetonyms, metre.*

Сінезій Киренський (давньогр. Συνέσειος; роки життя: 370/375 – 413/414) – християнський богослов, сучасник Іоанна Златоуста, якого називав "великим священиком" (ἱερεύς ὁ μεγάς) [Остроумов 1879, 294], і водночас представник Олександрійської школи неоплатонізму, учень знаменитої Гіпатії [Аверінцев 1984, 59], до якої звертався: "благодійниця, вчителька, сестра і матір" [Остроумов 1879, 41]; чистий "дорієць" [Грабарь-Пассек 1968, 104], "пристрасний любитель грецької класики"[Тахо-Годі 1988, 51] і ранньовізантійський поет-гімнограф [Аверінцев 1997, 334], гімни котрого, реставруючи не лише античну метрику, а й лексику дорійського діалекту, являють собою дивну суміш язическьких і християнських образів; "провінційний аристократ"

[Курбатов 1991, 136] і “Philosopher-Bishop”[Bregman 1982, 4], про якого шанобливо згадує “Луг духовний” [Мосх 1915, 238-241]; “прямодушний муж” [Wilamowitz-Mollendorf 1971, 172] і, взагалі, знакова особистість, яка, як справедливо зауважують дослідники, стала б знаменитою за будь-яких часів (“a man of mark in any day”) [Chatfield 1876, 6]. В літературі, що присвячена єпископу міста Птолемаїди Сінезію Киренському, можна знайти десятки інших характеристик цієї подиву гідної людини, однак найбільш вдалу і суцільну із них, на наш погляд, залишив у своїй праці О.Ф. Лосєв: “Пристрасний прихильник і любитель класичної літератури, суспільно-політичний діяч, вождь й учасник битв зі зброєю в руках, любитель коней і собак, захоплений прибічник самотності і споглядальних почуттів, молитовно налаштована людина і поет, Сінезій був посвячений наприкінці, крім того, ще й в єпископи, хоча і не міг залишити своїх численних суто язичницьких поглядів” [Лосев 1992, 24]. Дійсно, два на перший погляд непоєднувані культурно-соціологічні типи все-таки перетнулися на його особистості. За його власними словами, “чорний плащ ченця рівнозначний для нього білому плащу мудреця” [История Византии 1967, 421].

Літературна діяльність Сінезія досить розмаїта: звернення до імператора Аркадія (“Про царську владу”), міфологічний “роман” з актуальним політичним змістом (“Про провидіння”), трактат про сни, промови, проповіді, риторичні вправи (“Похвала лисині”), нарис з виготовлення і використання астролябії і навіть посібник з розведення собак. Однак на особливу увагу дослідника заслуговує його епістолярна спадщина (159 листів), яка ще у X-XIV століттях була “предметом загального захоплення” [История Византии 1967, 421-422] і безперечним зразком для візантійської епістолографії, а також 10 гімнів, які відрізняються досить високим художнім рівнем, а з філософсько-богословської точки зору прекрасно відображають картину теоретичних коливань Сінезія. В запропонованій статті проводиться метричний і стилістичний аналіз одного з гімнів, розглядається вживання синонімічних теонімо-поетонімів, а також подається авторський переклад частини гімну українською мовою.

Вивчаючи візантійську гімнографічну спадщину (а саме в її контексті, подібно до інших дослідників [Wellesh 1998, 148-152; Christ 1871, IX-XII etc.] розглядаються гімни Сінезія, ми вже наголошували на тому, що велика кількість поетико-богословських творінь є малодослідженою або з огляду на їх раннє вилучення з молитовного вжитку внаслідок розвитку літургічної традиції, або просто тому, що вони взагалі до такої традиції не належали [Кожушний 2011, 93]. Такі гімни слід розглядати окремо. Йдеться про поетичні шедеври на зразок “Пісні десяти дів” з діалогу Мефодія Патарського “Бенкет” [Мефодій Патарський 1996, 119-123], гімну Климента Олександрійського, який міститься наприкінці третьої книги його відомого творіння “Педагог” [Климент Олександрійський 1996], а також гімнів Сінезія, які ніколи не були (і не могли бути!) актуальними з точки зору літургіки. Щоправда, як зазначає один із дослідників, вони були розраховані на виконання перед аудиторією у супроводі кіфари. Свою думку він обгрунтовує тим, що Сінезій займався музикою і навіть вихвалявся в одному з гімнів (VII гімн, вірші 1-6), що створив “нову мелодію для похвали Христу”[Wellesh 1998, 151-152]. Однак ми гадаємо, що у зазначеному уривку йдеться про створення нового віршувального розміру, яким Сінезій написав декілька гімнів.

У будь-якому випадку, співалися чи декламувалися гімни Сінезія – до літургічної (богослужбової) традиції вони не належали.

Отже, гімнографічна спадщина Сінезія складається з десяти гімнів, 7 з котрих, якщо зважати на зміст цих творів, написані поетом до посвяти в єпископа, а лише 3 – після. Однак докладна хронологія гімнів залишається невідомою. Як справедливо зазначає один з дослідників, "гімни Сінезія…знайомлять нас з його релігійно-філософськими поглядами, дають можливість прослідкувати на них його поступове наближення до християнства, подекуди відкривають той внутрішній процес переродження поглядів Сінезія, внаслідок котрого у свідомості Сінезія утворювалась така амальгама з неоплатонічних і християнських образів, що важко і навіть неможливо останні відділити від перших і показати, де починаються одні і завершуються інші" [Остроумов 1879, 318]. Одне тільки залишається незаперечним: гімнографічний матеріал Сінезія чи не найкраще з усіх його творів ілюструє процес еволюції філософсько-богословських поглядів автора у напрямку від неоплатонізму до християнства. У будь-якому випадку, якщо гімни I-II стоять ближче за все до неоплатонізму, у гімнах III-IV вплив християнської догматики помітний швидше з психологічної точки зору, ніж з онтологічної, у гімнах V-VI цей вплив явно прогресує, то гімни VII-X не містять жодних розбіжностей з ортодоксальним християнством. Виконавши доволі непросту працю з перекладу гімнів Сінезія українською, ми можемо a posteriori підтвердити слова цитованого автора: складна побудова думки породжує іноді відповідний синтаксис, а якщо до цього додати вживання Сінезієм архаїчної лексики і зазначити, що написані гімни старовинним, подібним до піндаровського [Christ 1871, c. XI; Афиногенов 2004, 267] дорійським діалектом [Fisk 1844, 242-249], то стане зрозумілим, яке складне завдання стоїть перед кожним дослідником і перекладачем гімнографічної спадщини цього філософа-богослова. Щоправда, послідовне використовування Сінезієм особливостей дорійського діалекту є актуальним в першу чергу щодо збереження архаїчної $\bar{\alpha}$, яка в іонійсько-аттічному діалекті перейшла в η [Славятинская 2003, с. 410; Звонська 2007, с. 586].

Третій (перший)* гімн Сінезія – це його найбільше поетичне творіння (734 рядки!). На початку гімну Сінезій висловлює палке бажання звільнитися від "жала" матерії, для того щоб гідно оспівати найвищу істоту. Цікаво, що більша частина гімну описує саме той прикрий стан, в якому перебуває душа на землі, де вона примушена постійно боротися з матерією. Оспівуючи Єдине, автор виводить безпосередньо від Нього два інші вищі начала, наполегливо заначаючи при цьому, що троїчність не суперечить єдності. А це вже суто християнська ідея, хоча її внутрішнє наповнення є ще далеким від ортодоксального розуміння. Пояснюючи походження другого начала від першого, Сінезій говорить у цьому гімні про невимовне і предвічне народження Сина від Отця, хоча залишається невідомим, чи визнає Сінезій у цей період своєї творчості втілення Слова. Досить цікавим моментом у гімні є свідчення автора про те, як він, перебуваючи у Константинополі, молився християнським святим і мученикам.

* Нумерація гімнів подається за виданням *Ж.-Р. Міня* (Patrologiae cursus completus/Series graeca/Ed. J.-P. Migne. T. 66.) і за виданням *В. Хріста і М. Паранікаса* (Anthologia graeca carminum christianorum. – Lipsiae, 1871). В дужках зазначається нумерація за виданням *К.Лакомбрада* (Synesios de Cyrene / Texte etabli et traduit par Chr.Lacombrade. Paris, 1978. T. I. Hymnes).

Основними елементами античного сакрального гімну, в незалежності від його змісту (ὕμνος κλητικός, γενεαλογικός, μυθικός – гімн-призивання, родословний, міфічний тощо) є призивання (invocatio, ἐπίκλησις, епіклеза) і магічна формула-прохання (carmen) [Рубцова 1981, 178, 215]. Чітко виділити ці два елементи в аналізованому нами гімні практично неможливо через абсолютну відсутність логічно продуманої композиції твору. Автор вдається до численних повторів, часто повертається до улюблених тем. Тому складається таке враження, що писався гімн упродовж тривалого часу.

Написано гімн анапестичними монометрами, які досить часто чергуються зі спондеями та дактилями. З огляду на загальну кількість віршів у гімні – 734, а також на те, що в кожному рядку лише 4-6 складів, є дивним, що авторові вдається до кінця зберегти увагу читача. Подібний розмір античні автори використовували наприкінці класичних трагедій, де знаходили своє вираження екстатичні почуття героїв. Як зазначає О.Ф.Лосев, анапестичні монометри зустрічаються також і в гностичних гімнах, й у так званих магічних папірусах [Тахо-Годі 1988, 350].

Ἄγε μοι ψυχὰ ∪∪—/——
ἱεροῖς ὕμνοις ∪∪—/——
ἐπιβαλλομενα ∪∪—/∪∪—
ὑληγενέας ——/∪∪—
εὔνασον οἴζτρους· —∪∪/——

Серед стилістичних особливостей цього гімну слід особливо виділити часто вживаний автором синтаксичний паралелізм – стилістичну фігуру, яка ґрунтується на однотипній синтаксичній побудові двох або більше суміжних мовних одиниць, переважно рядків поетичного тексту, що породжує відчуття їхньої симетрії [Теорія літератури 2001, 230-231]. Найчастіше паралелізм, певна симетрія в синтаксичній побудові суміжних поетичних рядків, супроводжується образним зіставленням виражених у них думок – так званим образно-психологічним паралелізмом: поняття протиставляються, зіставляються або порівнюються [Кожушний 2009, 38]. А допомагають це зробити гомеотелевти – співзвучні римоподібні закінчення, які поєднують однакові за своєю граматичною формою слова і знаходяться наприкінці синтаксичних відтинків [Аверинцев 1997, 235]. У наведених нижче рядках (191-197) маємо цікаву діалектичну єдність протилежностей, створити яку сприяють саме гомеотелевти. Тут варто зауважити, що вживання Сінезієм антитези, це не стільки данина семітській поезії, як вважає Веллеш [Wellesz 1998, 151], скільки характерний прийом середньовічного мистецтва, і навіть ширше – християнського світогляду з його протиставленням землі і неба, творіння і Творця [Каждан 1973, 112].

Σὺ τὸ τίκτον ἔφυς,
Σὺ τὸ τικτόμενον,
Σὺ τὸ φωτίζον,
Σὺ τὸ λαμπόμενον,
Σὺ τὸ φαινόμενον,
Σὺ τὸ κρυπτόμενον,
φῶς κρυπτόμενον…

Що ж до синонімічних теонімо-поетонімів, то тут слід послатися на нашу роботу, де докладно пояснюється й обгрунтовується вживання такого терміну [Кожушний 2010, 456-461]. На жаль, запропонований обсяг статті не дозволяє розлого відповісти на це запитання. Тому обмежимося лише визначенням. Теонімо-поетоніми – це найменування божества (або синонімічні до них за значенням поетичні вислови-словосполучення, описові конструкції, а іноді й цілі речення) в контексті твору будь-якого гімнографічного жанру. Вони є не просто синонімами, які покликані урізноманітнити поетичні пасажі, а досить часто являють собою складні богословські концепти, які відображають особливості богословського мислення тієї чи іншої епохи: христологічні і пневматологічні сперечання тощо. Умовно синонімічні теонімо-поетоніми можна поділити на прості (найменування Бога – власне ім'я або узагальнений синонім до нього з одного слова), складні (синонімічні вислови-словосполучення) та складені (ономастичні перифрази: описові конструкції і речення). Окремо слід розглядати супер- або надпоетоніми – нерозривну єдність, яка містить не один, а два поетоніми на позначення різних осіб. Варто додати, що саме синонімічні теонімо-поетоніми часто є одним з основних чинників творення поетичної тканини в гімнах Сінезія Киренського. Ось як, наприклад, звертається автор до Божества в аналізованому творі. Під "Божеством" у цьому гімні слід розуміти іпостасі Пресвятої Трійці або пантеїстичну троїчність, властиву неоплатонізму [Шевченко 2004, 245]. Крім загальновідомих лапідарних звернень – Отче, творче, царю – він використовує наступні поетичні найменування: цар богів; весвіту творець; блаженний Отче; Отець всіх отців; сам для для себе Отець; праотець безотчий; сам собі Син; Єдине, що раніш від Єдиного; всього сущого сім'я; осереддя всього; розум предвічний; корінь всіх світів первозданних; світло; мудрая істина; мудрості джерело; розум, укритий власним промінням; сам собі око; грому володар; батько віків; вічно живий; вищий богів і за розуми вищий; керманич; розум, що народжує розум; протока для богів; творче духа; душі годувальниче; джерело із джерел; початок початків; коренів корінь; єдностей єдність; чисел число; ти – єдність й водночас – число; ти –розумове і те, що раніше за нього; ти – єдине і все; ти – єдине в усьому; ти – єдине, що перед усім; сім'я всього; корінь і пагін; природа розумна; чоловік ти і жінка; в таїну посвячений розум; світло, що сяє; той, кого осявають; те, що явлене; те, що приховують; у променях власних втаємничене світло; єдине і все; єдине у собі; один через все; Отець невимовний; Син; чиста мудрість; деміург; єдиний; потрійний; єдносте, суща у Трійці; Трійця, в єдності суща; світлодавець розумного світла; невимовне Дитя Отця невимовного; Отче світів, Отче віків; творче богів; вождь світів бездоганних; природа з природ; образ вічної монади; повелитель чистих світів; мудрий Син; сама мудрість; добра повелитель; смутку гонитель; Бог-світотворець; керманич великого світу; предвічний; мудрості чистої джерело; Спаситель; моя чистота; той, що керує життям розумовим.

Отже, близько 80 простих, складних, складених і подвійних синонімічних теонімо-поетонімів у 734 віршованих рядках нагадують нам, здебільшого, про неоплатонічні і гностичні захоплення Сінезія (образи сімені, вічного світла, джерела мудрості, поділеного неподільного тощо), а також демонструють його обізнаність в античній

філософській термінології. Подібну ситуацію спостерігаємо і в інших дохристиянських гімнах Сінезія, до аналізу котрих ми будемо вдаватися у наступних статтях.

Третій гімн Сінезія (вірші 145-213)
145 Отець всіх отців і сам для себе Отець, праотець Ти безотчий і сам собі Син, [Єдине, що раніш від Єдиного], 150 всього сущого сім'я і для всього Ти осереддя, розум предвічний і корінь всіх світів первозданних, 155 всюди видиме світло та мудрая істина, мудрості Ти джерело, розум, укритий власним промінням. 160 Сам собі око і грому володар, батько віків, вічно живий – Ти, вищий богів 165 і за розуми вищий; керманичу[1] інших, розум, що народжує розум, для богів Ти протока, духа Ти творче 170 і душі годувальниче; джерело із джерел, початок початків і коренів корінь; (монада з монад) єдностей єдність 175 і чисел число, [Ти – єдність й водночас – число], розум й розумний[2], Ти – розумове і те, що раніше за нього;
180 Ти – єдине і все, Ти – єдине в усьому, Ти – єдине, що перед усім, сім'я всього, корінь і пагін, 185 природа розумна, чоловік Ти і жінка; (природа, наділена розумом, рід для розумного ти чоловічий й жіночий); в таїну посвячений розум, хороводом обходячи невимовну безодню, 190 одне й те саме говорить: Ти – різдво сотворив, Ти й народженим став, Ти – це світло, що сяє й Той, кого осявають; 195 Ти і явлене, Ти й приховане, Ти –у променях власних втаємничене світло; Ти – єдине і все, 200 Ти – єдине у собі, Ти – один через все; Ти бо, Отець невимовний, віддався (тому), щоб Сина зродити, 205 чистую мудрість – творця-деміурга; (таким чином) з'явившись[3], пробуваєш народжуваним в поділах неподільних. 210 Тебе я співаю, єдиний, Тебе я співаю, потрійний, Єдносте, суща у Трійці і Трійця, в Єдності суща:

[1] "той, який керує іншими" або "той, який піклується про інших"

[2] тут антитеза: "носій" розуму за природою і "власник" за благодаттю; той, хто дає і водночас приймає.

[3] букв. "вилившись" (у цей світ –К.О.)

1. *Аверинцев С.С.* Поэтика ранневизантийской литературы. – М.: CODA, 1997. 2. *Аверинцев С.С.* Эволюция философской мысли // Культура Византии. IV – первая половина VII в. – 1984. – С. 42–77. 3. *Афиногенов Д.Е.* Литература. Ранневизантийский период (IV – сер. VII в.) // Православная энциклопедия. Т. VIII. – М., 2004. – С. 253–267. 4. *Грабарь-Пассек М.Е.* Синесий // Памятники византийской литературы IV – IX веков. – М., 1968. – С. 104 – 106. 5. *История Византии* Т.1. / Под ред. С.Д.Сказкина. – М.: Наука, 1967. 6. *Звонська Л.Л.* Давньогрецька мова. – К.: Видавн.-поліграф. центр "Київський університет", 2007. 7. Каждан А.П. Книга и писатель в Византии. – М., 1973. 8. *Климент Александрийский* Педагог / Пер. Н.Корсунского. – М.: Учебно-информационный центр экуменический центр ап. Павла, 1996; 9. *Кожушний О. В.,* прот. Преподобний Роман Солодкоспівець і візантійська гімнографія III-VIII століть. – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2009. 10. *Кожушний О.В.,* прот. Синонімічні теонімо-поетоніми як важливий чинник художнього мовлення // Мовні і концептуальні картини світу. – Випуск 30. – К.: Видавн.-поліграф. центр "Київський університет", 2010. – С.456-461. 11. *Кожушний О.В.,* прот. Синонімічні теонімо-поетоніми як важливий чинник творення поетичної тканини в "педагогічному" гімні Климента Олександрійського // Studia Linguistica. – Vol.V(II). – К.: Видавн.-поліграф. центр "Київський університет", 2011. 12. *Курбатов Г.Л.* Ранневизантийские портреты. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1991. 13. *Лосев А.Ф.* История античной эстетики. Итоги тысячелетнего развития. – М.: Искусство, 1992, 1994. 14. *Мефодий Патарский*, священномученик Пир десяти дев. – М.: Издательство имени святителя Игнатия Ставропольского, 1996. 15. *Мосх Иоанн* Луг духовный. – Сергиев Посад, 1915. 16. *Остроумов А.* Синесий философ, епископ Птолемаидский. – М., 1879. 17. *Рубцова Н.А.* Форма обращения как конструирующий принцип гимнического жанра // Поэтика древнегреческой литературы. – М.: Наука, 1981. – С.178-223; 18. *Славятинская М.Н.* Учебник древнегреческого языка. – М.: Филоматис, 2003. 19. *Тахо-Годи А.А.* Античная гимнография. Жанр и стиль // Античные гимны. – М.: Издательство Московского университета, 1988. – С. 5-55. 20. *Теорія літератури* / За ред. О.Галича. – К., 2001. 21. *Bregman J.* Synesius of Kyrene, philosofer-bishop. – Leiden, 1982. 22. *Chatfield Allen W.* Synesius, bishop of Ptolemais // Songs and hymns of the Earliest Greek Christian poets, 1876. 23. *Christ.W.* De poetis christianis graecis // Anthologia graeca carminum christianorum. – Lipsiae, 1871. 24. *Fisk B.F.* Grammar of Greek language. – Boston, 1844. 25. *Wellesz E.* A History of Byzantine Music and Hymnography. 2nd edition. Oxford, 1998. 26. *Wilamowitz-Moellendorf U. von.* Kleine Schriften II. Nachdruck der 1. Aufl. – Berlin, 1971.

Козловський В.В., д. філол.наук, проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКОЇ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню питання моделювання у мові, інтерпретації підходів лінгвістів щодо організації моделі, визначенню моделей простого речення в сучасній німецькій мові.

***Ключові слова**: моделювання, модель у мові, просте речення, німецька мова.*

Статья посвящена исследованию вопроса моделирования в языке, интерпретации точек зрения на организацию модели предложения, определению моделей простого предложения в современном немецком языке.

***Ключевые слова**: моделирование, модель в языке, простое предложение, немецкий язык.*

The article is devoted to the issue of modelling in language; it contains an overview of different points of view on the problem of the number of the patterns of a simple sentence in Modern German language.

***Key words**: modelling, model in language, a simple sentence, German language.*

У науці **моделювання** вважається центральним дослідницьким методом, який спрямований на висвітлення властивостей предмета / явища за допомогою побудови його моделі. До загальних властивостей моделі відносять, насамперед, ***умовність***, а критерієм адекватності називають ***експеримент***.

Моделювання у **лінгвістиці** є пріоритетною темою теоретичного і практичного синтаксису, яке спрямовано, насамперед, на опис моделей речення та складання списку таких моделей у мові. Лінгвістична прагматика надало питанню моделювання додаткової актуальності, оскільки одним з предметів її дослідження є ***комунікативні моделі*** (***моделі мовленнєвої поведінки***).

Об'єктом дослідження у статті виступає модель простого речення в сучасній німецькій мові; **предметом** – формальні компоненти, які утворюють мінімальний каркас / схему (модель) такого речення. **Завдання** дослідження полягає в інтерпретації підходів щодо організації моделі простого речення в сучасній німецькій мові, її логіко-граматичних ознак, зокрема, варіативності.

У теорії визначення моделі речення в сучасній німецькій граматиці існують **два** підходи [Москальская 1981, 23 -45].

Структурний підхід до визначення моделі простого речення ґрунтується на правилах *формальної граматики*. За основу береться обов'язкова, мінімальна, структура речення, яка складається із підмета та присудка, наприклад: *Das Auto fährt*. *Das Auto steht*. *Das Auto wird repariert*. Відповідно визначається структурний мінімум (каркас, схема) речення, який іменується моделлю і може бути записаний такими символами:

S (Subjekt) + **V Präd.** (verbales Prädikat). Наявним є ототожнення компонентів моделі із головними членами речення. Така модель німецького простого речення класифікується як **двохкомпонентна** [напр.: K. Boost 1955; B. Delbrück 1920; Ch. Dürscheidt 2005; U. Engel 2009].

Інший підхід до визначення моделі простого речення зумовлений тим фактором, що мовець при побудови речення бажає надати вислову „*завершений*" характер [напр.: H. Glinz 1962; H. Brinkmann 1971; W. Schmidt 1982; B.Techtmeier 1984; L.Weißgerber 1971]. Прихильники цього підходу вважають, що, хоча речення-моделі *Das Auto fährt*. *Das Auto steht*. *Das Auto wird repariert* з точки зору граматики є коректними, в інформаційному аспекті, однак, вони потребують логічного (змістовного / смислового) продовження. Розширення інформаційного поля відбувається за допомогою додавання до граматичного мінімуму необхідного (за наміром мовця) компоненту: *Das Auto fährt langsam* / *schnell*. *Das Auto steht am Hause* / *am Kiosk*. Das *Auto wird seit gestern* / *seit drei Tagen repariert*. Саме таку форму речення слід, на думку представників „розширеного" підходу, вважати моделлю простого речення. Статус такої моделі зумовлений двома чинниками – *граматичним та логіко-комунікативним*. Перший чинник відбиває правильність побудови мінімального каркасу речення, а другий – його змістовну (смислову) завершеність. Синтаксична структура такого мінімуму записується як **S** (Subjekt) + **V Präd.** + **Adv**. (Adverb). Аналогічну інтерпретацію можна запропонувати реченню *Das Mädchen singt*. Уже в такому форматі воно відповідає вимогам двохкомпонентної моделі у мові (мінімальний каркас складається з двох компонентів, а лексичне значення дієслова не „претендує" на обов'язкове продовження, оскільки його „права валентність" є умовною). У той же час, за бажанням мовця речення може бути продовжено – *Das Mädchen singt leise* / *laut* / *das Lied*. „Розширена" структура речення такого структурно-семантичного типу репрезентує **трьохкомпонентну** модель: її схема записується як **S** + **V Präd.** + **O** (Objekt in Akk.).

Трьохкомпонентна модель простого речення спостерігається також у випадку, коли дієслово (за лексико-граматичним значенням) потребує обов'язкового додатку у формі *Dativ* або *Genitiv* [G. Helbig 1982]. Це, наприклад, дієслова: *danken* (*Dat.*) – завдячувати кому.н., *gratulieren* (*Dat.)* – поздоровляти (кого-н.); *abholen* (*Akk.*) – заходити за к.-н., *dringen auf* (*Akk.*) – наполягати на чому, *sich interessieren* (*für Akk.*) – цікавитися чим-н.: *Ich **danke** dir*. *Er **gratuliert** mir*. *Er **holt** mich **ab***. *Er **interessiert sich** für die Kunst*. Якщо проігнорувати цей лексико-граматичний фактор, то речення буде вважатися з граматичної точки зору неправильним, а у логіко-комунікативному аспекті – незавершеним і незрозумілим: ***Ich danke** ... . ***Er gratuliert** ... . ***Er holt** ... **ab**. ***Er interessiert sich** ... . Модель речення з правильно оформленою валентністю може бути записана такою схемою: **S** + **V Präd.** + **O** (Dat.) / **O** (Akk.).

Граматична семантика дієслова у простому реченні німецької мови може бути основою також **чотирьохкомпонентної** моделі, наприклад: *Der Junge **widmete** das Gedicht seiner Geliebten*: **S** + **V Präd.** + **O** (**Akk.)** + **O** (**Dat.).** Сутність мінімальної структури (моделі) такого речення визначають валентні зв'язки дієслівного присудка: дієслово *widmen* передбачає обов'язкове введення об'єктів у формі *Akk*. та у формі *Dat*. „Викреслювання" якого-небудь з об'єктів призводить до порушення логіко-гра-

матичної структури речення: **Der Junge widmete das Gedicht ...* / **Der Junge widmete seiner Geliebten ...* . Аналогічною буде інтерпретація речення *Das Gericht* ***beschuldigte*** *den Mann der Bestechung*: **S + V Präd. + O (Akk.) + O (Gen)**. Дієслово *beschuldigen* (звинувачувати), як і дієслово *widmen* (присвячувати), потребує обов'язкового логіко-граматичного продовження [Duden. Grammatik 2006].

Отже, просте речення сучасної німецької мові може бути представлено:

1. Двохкомпонентною моделлю, основою побудови якої слугує граматичний фактор: **S + V Präd.** – *Das Auto fährt* / *Das Mädchen singt*.

2. Трьохкомпонентною моделлю, яка ілюструє обов'язкову або відносну праву валентність дієслова (діють фактори „логіко-граматичної правильності" та „комунікативної завершеності" речення): **S + V Präd. + O** (Akk.) – *Er* ***gratuliert*** *mir / Er* ***holt*** *mich* ***ab***. *Das Mädchen* ***singt*** *ein Lied.*

3. Чотирьохкомпонентною моделлю, побудова якої ґрунтується на факторі „логіко-граматичній правильності": **S + V Präd. + O (Akk.) + O (Gen.)** – *Das Gericht* ***beschuldigte*** *den Mann der Bestechung*.

Процес моделювання у мові передбачає встановлення **варіантів** моделей. Важливість такого кроку полягає не тільки у визначенні структурних / структурно-семантичних типів речення, а і у виявленні лексико-семантичних і граматико-семантичних особливостей окремої мови.

Варіативність мінімальної структурної схеми речення пов'язана, насамперед, з наявністю у межах цієї схеми факультативних компонентів. Факультативні компоненти є розпізнавальною ознакою (*distinktives Merkmal*) моделі. Чим більше таких компонентів вміщує речення, тим більше регулярних зв'язків фіксується в ньому. Наприклад, трьохкомпонентна модель ***Er gibt den Brief*** може мати такі варіанти (модифікації) розширення: → ***Er gibt*** *mir* ***den Brief*** → ***Er gibt*** *mir* ***den Brief*** *des Vaters* / ***Er gibt*** *mir* ***den*** *vorigen* ***Brief*** *des Vaters*. Попри розширення моделі, дієслово зберігає з собою центральну структурну функцію.

Розширення структури моделі речення спостерігається також у випадку перелічування головних компонентів: ***Die Kinder tanzen → Die Kinder*** und ***die Eltern tanzen → Die Kinder tanzen*** *und* ***singen → Die Kinder*** und ***die Eltern tanzen*** *und* ***singen***. Аналогічний процес відбувається під час перелічування інших членів речення: ***Er spielt → Er spielt*** *Geige* **→ *Er spielt*** *Geige und Klavier* **→ *Er spielt*** *Geige*, *Klavier* und *Flöte*.

Продуктивними є варіанти моделі, які ілюструють ускладнення присудка за рахунок модального дієслова: а) ***Er singt → Er*** *will / kann / muss* ***singen***.

Варіативність у межах структурної схеми (моделі) може бути зумовлена субституцією – можливістю заміщення всіх позицій в структурній схемі (моделі) речення, крім позиції дієслівного присудка (**Präd. V**), словами різних класів. Наприклад, іменник → займенник: *Der Lehrer trat in den Raum ein* → *Er* / *sie trat in den Raum ein*. Разом з тим, правила субституції є різними для різних моделей, а можливість заміни лексичної одиниці іншою лексичною одиницею може слугувати розпізнавальною ознакою моделі. Наприклад, речення *Das Mädchen* ***legt*** *das Heft in die Tasche* і речення *Die Henne* ***legt*** (*das Ei* /*die Eier*) побудовані за різними моделями і відрізняються не тільки кількістю обов'язкових / факультативних компонентів, а і різницею у правилах

субституції. Іменник *das Mädchen* ми можемо замінити на інший іменник (напр., *der Junge / der Schüler*) або займенники er / sie / jemand. У реченні *Die Henne legt* (*das Ei / die Eier*) заміна іменника *die Henne* можлива тільки із ряду назв птахів, а лексичне заповнення додатку залишає тільки іменник *das Ei*. Можливості та обмеження щодо варіативності моделі зумовлено семантикою дієслова *legen*, яке має значення *класти, укладати*; а у поєднанні з іменником *die Henne* йдеться виключно про *нестися / класти яйця*.

Особливість будови німецького речення визначає можливості субституції. Наприклад, модель речення, в якому підмет виражений іменником або особовим займенником має низку варіантів – *Der **Mann** / **Er** / **Jemand** klopft (an die Tür)*, у той час як у підмета в реченні-моделі ***Es** klopft* адекватної заміни немає.

Варіювання у межах тотожності мінімальної структурної схеми речення виникає також у зв'язку із необхідністю введення у склад структурної схеми додаткових формальних елементів, які не впливають на граматичне значення речення. Наприклад, інверсія підмета зумовлює в німецькій мові введення частки ***es*** (формального підмета), а інверсія підмета у формі інфінітива – включення частки ***zu***: ***Ein Mädchen** lebte – **Es** lebte ein Mädchen*. ***Turnen** ist gesund – **Es** ist gesund **zu turnen***.

Висновок. Модель речення інтерпретується як ціле, що складається з постійних елементів – граматичних, лексичних, лексико-граматичних, які індивідуально (автономно) або у взаємозв'язку виражають властивий тільки даному структурному типу речення зміст (*Inhalt*). Модель включає у себе тільки суттєві формальні одиниці мови [Ломтев 1959, 7-8]. Процес побудови моделі ґрунтується на правилах синтактико-семантичної взаємодії одиниць і описується у логічно несуперечливій формі. За допомогою моделювання пояснюється внутрішній зміст об'єкта та його зовнішня функціональна спрямованість.

У сучасній німецькій мові просте нерозповсюджене / розповсюджене речення є окремим класом речень, модель яких виявляє двохкомпонентну, трьохкомпонентну і чотирьохкомпонентну структуру. Розширення моделі – збільшення формальних компонентів – веде до її варіативності.

Перспектива дослідження цього питання пов'язана із визначенням моделей речень інших синтаксичних утворень – складносурядного та складнопідрядного, а також речень з інфінітивними конструкціями. Важливим для розуміння специфіки синтаксису німецької мови можуть стати кроки у напрямку встановлення мовних моделей у межах категорії модальності, а також граматичної категорії пасиву.

1. *Ломтев Т.П.* О некоторых вопросах структуры предложения / Тимофей Петрович Ломтев. // Филологические науки, 1959. – № 4. – С. 34-51. 2. *Москальская О.И.* Проблемы системного описания синтаксиса / О.И. Москальская. – Москва: «Высшая школа», 1981. – 174 с. 3. *Boost K.* Neue Untersuchungen zum Wesen und zur Struktur des deutschen Satzes. Der Satz als Spannungsfeld / Karl Boost. – Berlin, 1955. 4. *Brinkmann H.* Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung / Hennig Brinkmann. – Pädagogischer Verlag Schwann: Düsseldorf, 1971. – 939 S. 5. *Delbrück B.* Grunlagen der neuhochdeutschen Satzlehre: ein Schulbuch [für Lehrer] / Berthold Delbrück. – Leipzig : Ver. wiss. Verl, 1920.

– 91 S. 6. *Duden.* Die Grammatik [in 12 Bänden] / Dudenredaktion. – [7., völlig neu erarbeitete und erweiterte Aufl.] – Dudenverlag : Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich, 2006. – Bd. 4. – Dudenverlag : Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich, 2006. – 1343 S. 7. *Dürscheid Ch.* Syntax: Grundlagen und Theorien (Lehrbuch) / Dürscheid Christa. – [3. unveränderte Aufl.]. – Wiesbaden : VS, Verl. für Sozialwiss, 2005. – 242 S. 8. *Engel U*. Syntax der deutschen Gegenwartssprache / Ulrich Engel. – [4. völlig neubearbeitete Aufl.]. – Berlin: E. Schmidt, 2009. – 309 S. 9. *Glinz H.* Die innere Form des Deutschen / Hans Glinz. – [3. Aufl]. – Bern, München: Francke, 1962. – 505 S. 10. *Helbig G*. Valent – Satzglieder – semantische Kasus – Satzmodelle / Gerhard Helbig. – Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1982. – 106 S. 11. *Schmidt W*. Die Funktionale Satzperspektive (Thema-Rhema Gliederung im Deutsch) / Wilhelm Schmidt // Germanistische Studientexte: "Wort – Satz – Text" [unter Redaktion von Irmhild Barz und Ulla Fix]. – [2 unveränderte Aufl.]. – Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie, 1982. – S. 128 – 134. 12. *Techtmeier B*. Das Gespräch/Funktionen, Normen und Strukturen / Bärbel Techtmeier. – Berlin: Akademieverlag, 1984. – 118 S. 13. *Weisgerber L.* Von der Kräfte der deutschen Sprache. Grundzüge der inhaltsbezogenen Grammatik / Leo Weisgerber. – Düsseldorf: Schwann, 1971.

Козоріз О.П., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ТЕРМІНИ-СКЛАДНОПОХІДНІ СЛОВА ТА ТЕРМІНИ-СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ У ЮРИДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджуються терміни-складнопохідні слова та терміни-словосполучення юридичної термінології сучасної китайської мови на прикладі афіксальної морфеми 人 (людина).

Ключові слова: *термін-складнопохідне слово, термін-словосполучення, людина.*

The compound/ composite-derivative word-terms and phrase-terms of legal terminology of modern Chinese is analyzed, illustrated with an affix morpheme 人 (-man).

Keywords: *composite-derivative word-term, phrase-term, man.*

В статье исследуются сроки-складнопохидни слова и термины-словосочетания юридической терминологии современного китайского языка на примере аффиксной морфемы 人 (человек).

Ключевые слова: *термин-сложнопроизводное слово, термин-словосочетание, человек.*

У зв'язку з розвитком термінології китайської мови великого значення набуває проблема розмежування та номінації складних термінів *(СТ)*.

Об'єктом нашого дослідження є терміни-складнопохідні слова утворені за допомогою афіксальної морфеми 人 (людина) та терміни-словосполучення у юридичній термінології сучасної китайської мови, предметом – їх структурно-семантичні особливості, джерельною базою – став китайсько-російський юридичний словник на 16 тисяч термінів та словосполучень[3]. Афіксальна морфема人 обрана не випадково, оскільки утворює найбільшу кількість термінів (775). Запропоноване дослідження стало наступним логічним кроком після нашої статті: "Афіксальний словотвір у юридичній термінології сучасної китайської мови"[1], де було проаналізовано основні афікси сучасної китайської мови та помічено, що суфіксальна морфема 人 утворює найбільшу кількість термінів.

У китайській мові О.П. Фролова визначає такі типи лексичних одиниць: кореневі морфеми (км), афіксальні морфеми (ам), прості слова (ПС), складні слова (СС), похідні слова (ПхС), складнопохідні слова (С-ПхС), також словосполучення (ССч) та складноскорочені слова (ССС)[6, с.16-18]. Далі у своїй роботі вона виділяє такі складні терміни (СТ): терміни-складні слова (Т-СС), терміни-афіксальні слова (Т-АС), терміни-словосполучення (Т-ССч), терміни-складнопохідні слова (Т-СПхС) та терміни-складноскорочені слова (Т-ССС)[6, с.50-51]. У свою чергу В.М. Солнцев також виділяє похідні та складно-похідні слова, головною рисою яких називає наявність афіксів або напівафіксів[5, с.208], тому ми *розуміємо, що* термін-афіксальне слово **(Т-АС)** – це коренева морфема + афіксальна морфема, терміни-складнопохідні слова **(Т-СПхС)** – це термін-складне слово * n (де n≥1) + афіксальна морфема, терміни-словосполучення **(Т-ССч)** – це термін-складне слово * n (де n≥2). Тобто головний атрибут терміна-складнопохідного слова – наявність афіксальної морфеми, а термін-словосполучення обов'язково має бути утворений лише словоскладанням і не мати афіксів – такі висновки ми зробили на основі схеми №4 зазначеної вище праці Фролової О.П[6, с.51]. Терміни-складноскорочені слова (Т-ССС) окремо не розглядаються, оскільки їх структура збігається з Т-СПхС і Т-ССч – для них важливими будуть лише способи скорочення.

Дослідивши зазначений вище китайсько-російський юридичний словник (16022 терміна), шляхом квантитативного аналізу, ми отримали статистичні данні щодо кількісної характеристики його лексичного фонду. Аналіз проводився з використанням електронних засобів обробки інформації: комп'ютер і програмне забезпечення. Нами було розроблено алгоритм пошуку слів: "початок слова" + "кількість складів x≥1" + "кінець слова", проведено підрахунок.

Для наочності статистичних даних ми побудували діаграми. Як видно із діаграми №1, простих односкладових (одноморфемних) термінів у словнику лише близько одного відсотка, найбільшу ж кількість утворюють чотирьохскладові, двоскладові, трьохскладові та п'ятискладові – 36%, 24%, 14% та 12% відповідно. Максимальна кількість складів у терміні може сягати 17 одиниць, втім це скоріше виняток, оскільки зустрічається лише один раз на 16 тисяч.

Діаграма №1

Кількість морфем юридичного терміна та відповідна продуктивність словотвору (одиниць / відсотків)

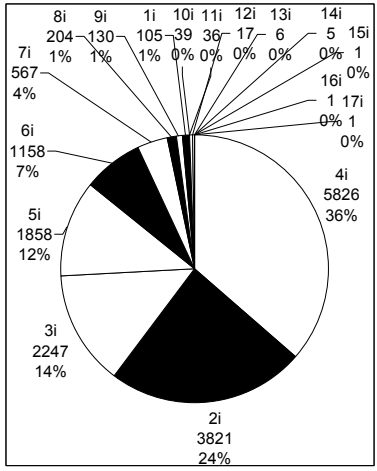

Діаграма №2

Кількість морфем у юридичних термінах утворених за допомогою афіксальної морфеми 人, продуктивність їх словотвору (одиниць / відсотків)

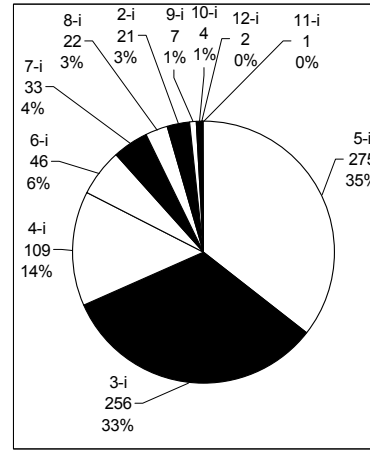

Наступним нашим кроком було створення аналогічної діаграми для термінів утворених за допомогою афіксальної морфеми 人 (найбільш продуктивний афікс – 775 одиниць), діаграма №2. Алгоритм пошуку: “початок слова” + “кількість складів x≥1” + “морфема人” + “кінець слова”. Очевидно, що найбільшу кількість складають: п’яти-, трьох-, чотирьох- та шестискладові з відповідною кількістю відсотків: 35%, 33%, 14% і 6%. Очевидно, що статистична різниця кількісної продуктивності морфем між “простими” термінами і термінами, що утворені за допомогою афіксальної морфеми人, відрізняються на одну одиницю. Це сталося в результаті особливості афіксального словотвору терміна-складнопохідного слова: “термін-складне слово * n (де n≥1) + афіксальна морфема”.

Логічно було б розпочати структурний аналіз із найбільшої групи: п’ятискладових термінів утворених за допомогою афіксальної морфеми人. Втім для кращого розуміння суті явища розпочнемо із найпростішої структури, двоскладових Т-АС. Наприклад: 保人bǎoren поручитель; гарант – двоскладове слово утворене від 保证人 bǎozhèngrén поручитель; гарант, шляхом скорочення другої морфеми дієслова 保证 гарантувати. 成人chéngrén повнолітній(-ня) – утворене від 成年人chéngniánrén повнолітній(-ня), де成年chéngnián повноліття. 军人jūnrén військовий; військовослужбовець, де军jūn – військо, армія; можливо також – це слово скорочення від 军职人员jūnzhíréyuán військовослужбовець. 华人huárén китаєць за походженням, 华huá – Китай; 商人shāngrén підприємець; торговець; 商shāng – торгувати. 犯人fànrén злочинець та його синонім 罪人zuìrén правопорушник; злочинець – утворене шляхом

скорочення від 犯罪人fànzuìrén правопорушник; злочинець, де 犯罪fànzuì – вчинити злочин. 证人zhèngrén свідок, від 证明zhèngmíng свідчити. Таким чином ми бачимо, що двоскладові терміни з афіксальною морфемою 人, як правило, утворилися від трьохскладових слів шляхом скорочення другої морфеми, або від чотирьохскладових термінів – *тому одночасно є як T-AC, так і T-CCC.*

Наступним нашим кроком став аналіз трьохскладових термінів. Наприклад: 上诉人shàngsùrén апелянт – від 上诉shàngsù подавати апеляцію. 继承人jìchéngrén спадкоємець(-иця) – від 继承jìchéng успадковувати. 买卖人mǎi·mairén підприємець; торговець; спекулянт – від 买卖mǎimài торгувати. 交当人jiāodàngrén платник по кредитних зобов'язаннях – тут скорочення по перших ієрогліфах від 交付 jiāofù платити + 当物dàngwù або 典当物diǎndàngwù застава. 典当人diǎndàngrén заставник; особа, що закладає (щось) – від 典当diǎndàng закладати. 义务人yìwùrén особа, що прийняла на себе зобов'язання; боржник по зобов'язанню – від 承担义务chéngdān yìwù брати на себе зобов'язання, скорочено перші дві морфеми. *Тобто трьохскладові терміни утворюються головним чином додаванням суфіксальної морфеми 人 до двоскладового дієслова або складноскороченого слова.*

Чотирьохскладові: 女继承人nǚ jìchéngrén спадкоємиця – утворюється атрибутивним способом до трьохскладового терміна 继承人jìchéngrén спадкоємець додається односкладовий прикметник 女 жінка. 可靠证人kěkào zhèngrén свідок, що заслуговує на довіру – 可靠kěkào сумлінний; чесний; надійний + 证人zhèngrén свідок – так само як і в попередньому випадку наявний атрибутивний словотвір, але тут двоскладовий прикметник додається до двоскладового іменника. 堕落的人duòluò de rén розпусник, збоченець – 堕落 duòluò деградувати; розбещуватися – двоскладове дієслово як означення до морфеми 人. 受特许人shòu-tèxǔrén одержувач франшизи (права на франчайзинг) – тут 受 shòu користуватися + 特许 tèxǔ франшиза, односкладове дієслово + двоскладовий іменник.

Для п'ятискладових термінів цікаву закономірність можна простежити на прикладі трьохскладової основи 继承人jìchéngrén спадкоємець: 共同继承人gòngtóng jìchéngrén співспадкоємець (共同 gòngtóng спільний). 权利继承人quánlì jìchéngrén правонаступник (权利quánlì право; юридичне право). 合法继承人héfǎ jìchéngrén спадкоємець за законом; законний спадкоємець (合法 héfǎ законний; легальний). А також інші слова утворені подібним чином: 法定继承人; 惯例继承人; 假定继承人; 旁系继承人; 期待继承人; 收养继承人; 受益继承人; 习惯继承人; 限定继承人; 血亲继承人; 一般继承人; 遗产继承人; 直系继承人 – загалом 16 п'ятискладових термінів похідних від трьохскладового 继承人, утворених атрибутивним шляхом. Цікаво що у деяких випадках українські відповідники теж перекладаються одним словом: "співспадкоємець", "правонаступник", але у більшості випадків це будуть атрибутивні словосполучення зі словом "спадкоємець". Ще один можливий варіант утворення термінів цієї групи префіксально-дієслівне словосполучення з "的": 被教唆的人bèi jiàosuō de rén підбурюваний – тут 教唆 jiàosuō підбурювати; префікс 被bèi – служить для утворення пасивної форми дієслова. 被怀疑的人bèi huáiyí de rén підозрюваний; підозріла особа (怀疑huáiyí підозрювати). Термін 继承人jìchéngrén спадкоємець утворює аж 16 похідних термінів-словосполучень з атрибутивним зв'язком, які за ознаками можна

було б вважати також Т-ССч, але ми вже домовилися називати всі терміни утворені за допомогою суфіксації з кількістю морфем більше двох Т-СПхС.

Шестискладові: 设定抵押权人shèdìng dǐyāquán rén заставник (设定установлювати; визначати + 抵押权 право застави); 转委托代理人zhuǎn wěituō dàilǐrén субагент (转передавати + 委托 повноваження + 代理人 агент, довірена особа); 非居留外国人fēi jūliú wàiguórén іноземець, що не живе постійно в даній країні (非не + 居留жити +外国人іноземець); 下落不明的人xiàluò bù míng de rén зниклий безвісти (下落місцезнаходження + 不明невідомо); 事实上的法人shìshí shàng de fǎrén юридично не оформлена корпорація (事实上де-факто + 法人юридична особа); 陈述的相对人chénshù de xiāngduìrén особа, у якого інша особа створює певне уявлення про фактичне стан речей (陈述повідомляти + 相对人процесуальний супротивник).

Семискладові: 世袭地产保有人shìxí dìchǎn bǎoyǒurén фригольдер; вільний власник (世袭спадковий + 地产землеволодіння + 保有передаватися у власність); 利害关系当事人lìhài guānxì dāngshìrén зацікавлена особа (利害користь і шкода, інтереси + 关系відносини + 当事人зацікавлена особа); 享有用益权的人xiǎngyǒu yòngyìquán de rén узуфруктарій (享有володіти + 用益 权право користуватися майном); 保存保证金的人bǎocún bǎozhèngjīn de rén посередник; власник застави; депозитарій спірного майна (保存берігати + 保证金гарантійний депозит); 未被披露的本人wèi bèi pīlù de běnrén неназваний принципал 披露pīlù оголошувати (未не + 被бути+披露оголосити + 本人основний учасник); 有抵押的债权人yǒu dǐyā de zhàiquánrén кредитор, що має забезпечення застави (有мати + 抵押застава + 债权人кредитор); 被行使留置权人bèi xíngshǐ liúzhìquán rén особа, майно якого підлягає утриманню до сплати боргу (被бути + 行使здійснювати + 留置权право утримання).

Восьмискладові: 丧失行为能力的人sàngshī xíngwéi nénglì de rén недієздатна особа (丧失втрачати + 行为акт + 能力здатність); 提出权利要求的人tíchū quánlì yāoqiú de rén позивач; сторона, що заявляє вимогу; претендент (提出висувати + 权利права + 要求вимоги); 有专业知识的证人yǒu zhuānyè zhī·shi de zhèngrén свідок-експерт (有мати + 专业професійні + 知识знання); 遗嘱指定的继承人yízhǔ zhǐdìng de jìchéngrén спадкоємець за заповітом (遗嘱заповіт + 指定визначати); 受遗赠的非继承人shòu yízèng de fēi-jìchéngrén бенефіціар (受отримувати + 遗赠заповідальний дарунок + 非не + 继承人спадкоємець); 间歇性的精神病人jiānxiēxìng de jīngshénbìngrén особа, що періодично страждає психічним розладами (间歇性періодичність + 精神病психічні розлади); 土地的实际占有人tǔdì de shíjì zhànyǒurén фактичний власник землі (土地земля + 实际фактичний + 占有володіти).

Дев'ятискладові: 单纯继承土地保有人dānchún jìchéng tǔdì bǎoyǒurén власник на правах загального володіння; співорендар (单纯простий + 继承успадковувати + 土地земля + 保有володіти); 懂得专门知识的证人dǒngdé zhuānmén zhīshi de zhèngrén свідок-експерт (懂得розуміти + 专门спеціальні + 知识знання + 证人свідок); 享有优先权的债权人xiǎngyǒu yōuxiānquán de zhàiquánrén привілейований кредитор (享有володіти + 优先权право пріоритету + 债权人кредитор); 遗嘱上指定的监护人yízhǔ shàng zhǐdìng de jiānhùrén опікун за заповітом (遗嘱заповіт + 上у + 指定визначати); 无偿债能力的债务人wú cháng zhài nénglì de zhàiwùrén банкрут, неплатоспроможний

боржник (无не + 偿компенсувати + 债борг + 能力можливість); 有错误的一方当事人 yǒu cuòwù de yī fāng dāngshìrén винний (有мати + 错误провина + 一方сторона + 当事人учасник); 有限制的遗嘱执行人yǒu xiànzhì de yízhǔ zhíxíngrén виконавець із обмеженим часом і полем діяльності (有мати + 限制обмеження + 遗嘱заповіт + 执行виконувати).

Десятискладові: 证券交易所注册经营人zhèngquàn jiāoyìsuǒ zhùcè jīngyíngrén біржовий брокер, що здійснює операції за власний рахунок (证券цінні папери + 交易所біржа + 注册реєструвати + 经营人менеджер); 法律上无行为能力的人fǎlǜ shàng wú xíngwéi nénglì de rén недієздатна особа (法律закон + 上по + 无без + 行为акт + 能力здатність); 法院指派的遗嘱执行人fǎyuàn zhǐpài de yízhǔ zhíxíngrén попечитель над успадкованим майном; адміністратор спадщини; опікун; виконувач духівниці (法院суд + 指派призначати + 遗嘱заповіт + 执行人виконавець); 附有遗嘱的遗产管理人fùyǒu yízhǔ de yíchǎn guǎnlǐrén адміністратор спадщини із прикладеним заповітом (у якому не зазначений виконувач духівниці або зазначений неналежний виконувач духівниці) (附有мати у додатку + 遗嘱заповіт + 遗产спадщина + 管理人адміністратор).

Одинадцятискладові: 与案件有利害关系的证人yǔ ànjiàn yǒu lìhài guān·xì de zhèngrén зацікавлений, упереджений свідок (与зі + 案件справа + 有мати + 利害інтереси + 关系відносини + 证人свідок).

Дванадцятискладові: 尚未管理财产的遗产管理人shàng wèi guǎnlǐ cáichǎn de yíchǎn guǎnlǐrén адміністратор спадщини за призначенням суду (尚未ще не + 管理управляти + 财产майно + 遗产спадок + 管理人адміністратор);

担保买方支付能力的代理人dānbǎo mǎifāng zhīfù nénglì de dàilǐrén комісіонер, що бере на себе делькредере (担保гарантувати + 买方покупець + 支付плата + 能力спроможність + 代理人представник).

Наступним кроком стало дослідження зв'язків у термінах-складнопохідних словах. Виникла ідея розробити відповідні умовні позначки: "^" – Суфіксальний зв'язок; "¬" – Префіксальний зв'язок; "А" – Атрибутивний зв'язок; "О" – Дієслівно-об'єктний зв'язок; "S" – Суб'єкт-предикативний зв'язок; "的" – Словосполучення з "的", атрибутивний зв'язок; "+" – Прийменникове або післяйменникове слово-сполучення; "(.....)" – першочергова дія; 1 та 2 – кількість морфем. Так отримали таблицю №1.

Видно, що у термінах-складнопохідних словах та термінах-афіксальних словах (двоскладові) наявні вісім типів зв'язку: суфіксальний, префіксальний, атрибутивний, дієслівно-об'єктний, суб'єкт-предикативний, словосполучення з "的", прийменникові та післяйменникові словосполучення. В основному переважає атрибутивний зв'язок, атрибутивний зв'язок із "的" і, звісно, суфіксальний зв'язок. Значно рідше вживається дієслівно-об'єктний, суб'єкт-предикативні та префіксальні типи зв'язку, прийменникові та післяйменникові словосполучення. Можна зробити висновок, що суфіксальний зв'язок – це той самий атрибутивний, який з часом утворив велику групу слів і переріс у суфіксальний. А також припустити, що така тенденція триватиме у терміносистемі й надалі: зі збільшенням обсягу знань триватиме урізноманітнення соціальних відносин та відповідне збільшення суфіксальних морфем. Також можна зазначити, що копулятивний та дієслівно-результативний зв'язок характерний для утворення простих слів та словосполучень – виявлено не було.

Таблиця №1

Схеми утворення термінів-складнопохідних слів із морфемою 人

Кіль-кість скла-дів	Формула утворення	Приклад	Кіль-кість скла-дів	Формула утво-рення	Приклад
2	1^人	保人	8	2O2A2的^人 1O2A2的1^人 2S2的2^人 1O2的1¬2^人 2^1的2A1^人 2的2A2^人	丧失行为能力的人 有专业知识的证人 遗嘱指定的继承人 受遗赠的非继承人 间歇性的精神病人 土地的实际占有人
3	2^人	继承人	9	2A(2O2)A2^人 2O(2A2)的1^人 2O(2^1)的2^人 1O2的2A2^人	单纯继承土地保有人 懂得专门知识的证人 享有优先权的债权人 有限制的遗嘱执行人
4	1¬2^人 2A1^人 2的^人 1O2^人	女继承人 可靠证人 堕落的人 受特许人	10	(2A2^1)A2A2^人 2+1(12A2)的^人 2S2的2A2^人	证券交易所注册经营人 法律上无行为能力的人 法院指派的遗嘱执行人
5	2A2^人 1¬2的^人	共同继承人 被怀疑的人	11	(1+2)1O(2A2)的1^人	与案件有利害关系的证人
6	2O2^1^人 (1O2)A2^人 1¬2A2^人 2S2的^人 2+1的1^人 2的2^人	设定抵押权人 转委托代理人 非居留外国人 下落不明的人 事实上的法人 陈述的相对人	12	2¬(2O2)的2A2^人 2O(2A2A2)的2^人	尚未管理财产的遗产管理人 担保买方支付能力的代理人
7	2A2A2^人 2O2^1的^人 1¬1¬2的1^人 1O2的2^人 1¬2O2^1^人	利害关系当事人 享有用益权的人 未被披露的本人 有抵押的债权人 被行使留置权人			

Посилаючись на роботи Короткова Н.Н., Рождественського Ю.В., Солнцева В.М., Ошаніна І.М., Іванова А.І. та Поливанової Е.Д., Лу Чживея, у біологічній терміносистемі китайської мови Фролова О.П.[6, с.60-69] провела схожі дослідження: структурно-семантичний аналіз терміна із урахуванням приналежності його морфем до відповідних частин мови (іменник, прикметник, дієслово) та зазначенням типів зв'язку між кожною морфемою – що зручно лише для аналізу двоскладових та трьохскладових термінів. Тому при аналізі термінів-словосполучень вона пропонує багаторівневий підхід, що переобтяжує схему і розуміння загальної структури терміна-словосполучення. Схожі дослідження структури простого слова для загальновживаної лексики проводила Семенас А.Л.[4, с.38-47] та ми у своїй статті: "Словосполучення та словотвір у сучасній китайській мові"[2].

Для термінів-словосполучень можна утворити таку таблицю:

Таблиця №2

Схеми утворення термінів-словосполучень

Кількість складів	Формула утворення	Приклад	Переклад
4	2A2 2A2 2O2	出轨行为 不法行为 判处刑罚	неправильне поводження незаконна дія винесення вироку
5	1¬2A2 2A1A2 2^1A2 2+1A2	不正当利益 一级大法官 一般性辩论 三海里界限	неправомірна вигода головний суддя першого рангу загальна дискусія тримильна смуга територіальних вод
6	1A2的2 4A2 2O(2A2)	一开始的答辩 见票即付票据 解除军事管制	позовна заява вексель, терміновий на пред'явника демілітаризувати
7	2O2的2 2^1的2A1 2的2A2	表示允诺的担保 实质性的争论点 对物的侵权行为	гарантійне зобов'язання істотний пункт суперечки майновий делікт
8	2^1的2A2 2-1-2的2	实质性的虚伪陈述 将来应享有的权益	введення в оману щодо істотних обставин суб'єкт поворотного права
9	2^1S(1¬1O2)	尽管陪审团已作裁决	всупереч вердикту присяжних
10	1O1-2A2-2-2	获准诉讼延期以便和解	відкладати слухання справи з метою її мирного врегулювання
11	2O(2O(2S2))的2	要求宣判婚姻无效的诉讼	справа про визнання незначності шлюбу
12	(1¬1A2)S(1¬2A2)的2 2A2A2(1+2+1)S2	已婚妇女可自由处理的财产 罪犯委托律师在法庭上辩护	окреме майно дружини захист незаможного підсудного за призначенням
13	(1¬1O3A3)A2的2	不受债权人请求权约束的协议	угода про непорушення позову
14	2O(2A3S2)的2A2 2^2|3A2|3A2	扣押第三债务人保管的财产令状 马列主义毛泽东思想邓小平理论	наказ суду про накладення арешту на майно боржника у третьої особи марксизм-ленінізм, ідеї Мао Цзедуна, теорія Ден Сяопіна

Окрім умовних позначок запропонованих вище, у таблиці №2 ми додали ще позначку "|" – копулятивний зв'язок, хоча він скоріше виняток для досліджуваних словосполучень, бо зустрічається лише раз.

Запропонований нами аналіз та схеми утворення термінів-складнопохідних слів можна використовувати при створені багатомовних термінологічних словників, адже у переважній більшості випадків значення юридичного терміна-словосполучення можна визначити на основі значення його окремих компонентів. Це також допоможе при розробці алгоритмів для програм машинного перекладу, оскільки словосполучення – це найбільш вдала одиниця для аналізу структури китайського речення[7, с.92].

Таким чином наші здобутки: Алгоритм пошуку слів; діаграмний порівняльний аналіз; схеми утворення термінів-складнопохідних слів; схеми утворення термінів-словосполучень; умовні позначки для схематичного опису; підрахунок продуктивності словотвору термінів-складнопохідних слів із морфемою 人; підрахунок продуктивності словотвору термінів-словосполучень.

1. *Козоріз О.П.* Афіксальний словотвір у юридичній термінології сучасної китайської мови. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2011. – (Східні мови та літератури; Вип. 18). 2. *Козоріз О.П.* Словосполучення та словотвір у сучасній китайській мові. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2011. – С.16-18. – (Східні мови та літератури ; Вип. 17). 3. *Китайско-русский* юридический словарь. Право. Экономика. Финансы. / Под ред. Ахметшина Н..Х., Ли Дэпин, – М., 2005. – 686 с. 4. *Семенас А.Л.* Лексика китайского языка / *А.Л. Семенас*; Ин-т востоковедения РАН. – Изд. 3-е, стереотипное. – Москва: АСТ; Восток-Запад, 2007. – 288 с. 5. *Солнцев В.М.* Введение в теорию изолирующих языков. – М., 1995. – 352 с. 6. *Фролова О.П.* Словообразование в терминологической лексике современного китайского языка. / О.П. Фролова. – Н., 1981. – 133 с. 7. 实用汉语语法，房玉清著。—北京，北京语言学院出版社，1994。

Коккіна Л.Р., к. філол. н., ст. викл.,
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕДАЧИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ (на материале русского и украинского переводов повести “Monsieur Ibrahim et les fleurs du Coran” Э.-Э. Шмитта)

Стаття присвячена дослідженню впливу перекладацьких преференцій на повноту передачі фразеологічних одиниць, як складників образу персонажу, на матеріалі українського та російського перекладів французького тексту.

Ключові слова: *фразеологічні одиниці, аналог, постійний еквівалент, оказіональний переклад, перекладацькі преференції.*

Статья посвящена исследованию влияния переводческих преференций на полноту передачи фразеологических единиц, как составляющих образа персонажа, на материале украинского и русского переводов французского текста.

Ключевые слова: *фразеологические единицы, аналог, постоянный эквивалент, окказиональный перевод, переводческие преференции.*

The article focuses on the study of influence of translators' preferences on the fullness of transference of phraseological units' as components of character's image, on the material of Ukrainian and Russian translations of French texts.

Key words: *phraseological units, analogue, constant equivalent, occasional translation, translator's preferences.*

Изучение фразеологических оборотов, как единиц перевода, не является исследованием новаторского характера, тем не менее, говорить о его **актуальности** можно будет всегда. Цель переводоведения все чаще определяется как исследование взаимоотношений не между некой совокупностью языковых знаков и ее иноязычными инвариантами, а между культурами, содержащими их в себе [Билас 2006, Василюк 2004, Письменна 2008]. Попытка понять, насколько глубоким может быть взаимопроникновение этих культур, ведет, в частности, к необходимости сопоставления фразеологических оборотов, которые отражают характерные особенности картины мира определенного класса индивидов (нация, социальная среда, религиозная принадлежность и т. д.) [Бакай 2000, Наукові записки 2009]. Звуча из уст персонажей художественных произведений, фразеологизмы дают автору возможность тщательно имплицировать явное, оставив читателю право расшифровки задуманного при создании художественного образа кода, раскрытия его граней [Кикоть 2010].

Объектом нашего внимания стали особенности перевода на русский и украинский язык фразеологизмов в речи персонажей повести "Monsieur Ibrahim et les fleurs du Coran", увидевшего свет в 2001 году, и принадлежащего перу современного французского автора Эрика-Эммануэля Шмитта. Перевод данного произведения на русский язык был выполнен Дарьей Мудролюбовой в 2005 году, на украинский – Еленой Борисюк, в 2009 году.

При передаче идиоматических единиц средствами другого языка, переводчик должен в полной мере осознавать ответственность, которую он на себя добровольно возлагает, за сохранность цельного образа персонажа, состоящего, в том числе, и из стилевых особенностей его речи.

В теории переводоведения указывается на то, что основными приемами при передаче фразеологизмов являются, в зависимости от подвида фразеологизмов как единиц перевода (фразеологические единицы, имеющие эквиваленты в языке перевода и безэквивалентные фразеологические единицы) транскрипция, калькирование, описательный перевод.

Также, учитывая специфику перевода фразеологизмов, единственно возможным способом перевода достаточно часто является так называемый обертональный перевод (по терминологии А. В. Кунина) [Кунин 1996] либо контекстуальная замена (по терминологии Я. И. Рецкера) [Рецкер 2007]. «Обертональные» переводы – это своего рода окказиональный эквивалент, используемый для перевода фразеологизма только в данном контексте. Следует учитывать, что окказиональность дан-

ного эквивалента определяется исключительно особенностями контекста и что в другом контексте аналогичный перевод может и не быть «обертональным», а полным или частичным эквивалентом.

Наиболее распространенными переводческими трансформациями при передаче фразеологизмов являются: нулевая трансформация, транспозиция, опущение, добавление, изменение типа предложения, генерализация, конкретизация, антонимический перевод. В связи с этим, Н.М. Малышева логично поднимает вопрос о правомерности использования нефразеологических способов перевода (покомпонентного, дескриптивного, контекстуального) и делает вывод о том, что перевод трансформированных фразеологических единиц фразеологическими эквивалентами и аналогами является наиболее адекватным, поскольку позволяет сохранить образ фразеологизма, несущего не столько информацию о номинируемом объекте, сколько экстралингвистическую информацию и эмоционально-оценочную коннотацию. Отражение трансформации, в свою очередь, повышает эмоциональное и экспрессивное воздействие на читателя перевода [Малышева 2008].

Выбор в пользу повести именно Э.-Э. Шмитта был не случаен. Этот автор известен как модный, блестящий и вместе с тем глубокий писатель, которого волнуют фундаментальные вопросы морали и смысла жизни, темы смерти, религии. В каждой из книг, входящей по его замыслу в «Цикл Незримого» – «Оскар и Розовая Дама», «Мсье Ибрагим и цветы Корана» и «Дети Ноя», – раскрывается тема отношения человека к одной из мировых религий: христианству, мусульманству, иудаизму. Религию он скорее рассматривает как некий универсальный язык человеческого духа. Постижение этого языка процесс длительный, ведь «Никогда нельзя сказать, что ты уже в совершенстве владеешь каким-то языком», — замечает писатель. Безусловно, речь образов, посредством которых читателю предлагается трактовка таких важных вопросов бытия, изобилует фразеологическими оборотами, как доказательством того, что истинна – одна, живет она веками в душе, и знает ее простой народ. Итак, изучим влияние индивидуального авторского стиля переводчика на адекватность передачи ряда устойчивых сочетаний.

Повествование ведется от имени одиннадцатилетнего еврейского мальчика Момо, покинутого в разные периоды своей жизни сначала матерью, а затем – отцом. Также, на протяжение всего произведения, витает дух его вымышленного брата, Пополя, которого отец ставил ему в пример. Вторым ярким персонажем является старый арабский торговец, мсье Ибрагим, исповедующий суфизм. Взаимное притяжение, зародившееся между этими двумя личностями, основывается на полной несочетаемости их возраста и веры, с одной стороны, и общности их, в некой степени, маргинального положения, в социальной системе современной Франции, с другой. Фразеологические обороты, результаты исследования которых изложены в данной статье, звучат, соответственно, из уст либо рано повзрослевшего Момо, либо мудрого Ибрагима. И в том, и в ином случае было бы недопустимым пренебрежение мельчайшими элементами образа.

Анализируя переведенные фразеологические единицы в русском и украинском переводах повести «Мсье Ибрагим и цветы Корана», следует отметить, что были ис-

пользованы все основные приемы их передачи (от калькирования единиц, имеющих постоянный эквивалент, до замены аналогом и описательного перевода). При этом переводчицы прибегли к соответствующим трансформациям (от нулевой до преобразований на прагматическом уровне, таких как конкретизация, генерализация и пр.).

Для русской переводчицы Д. Мудролюбовой характерно употребление окказиональных эквивалентов, несущих в себе гораздо менее экспрессии, чем это было задумано автором:

Elle vacille tellement qu'elle va se mettre à l'abri sur un fauteuil (Schmitt) – Она пошатнулась и опустилась в кресло (Пер. Д. Мудролюбовой, 110). Ср.: Нею хитає так сильно, що вона вирішує сховатися, сівши у крісло (Пер. О.Борисенко, 67).

Ben, on n'est pas dans la merde! (Schmitt) – Похоже, мы вляпались! (Пер. Д. Мудролюбовой, 115). Яркая фразеологическая единица, употребленная подростком, узнавшим о том, что у Ибрагима нет прав, заменена на выражение нейтрального характера, из иного языкового регистра. *Похоже, мы в дерьме!* более точно передает чувства и нравы среды обитания Момо.

Таким образом, русскоязычный читатель рискует «недопрочесть» часть персонажа, созданную стилистическими особенностями его речи, посредством которой выражаются его мысли и чувства.

Елена Борисюк, выполнившая украинский перевод, в сравнении с ее российской коллегой, более тяготеет к использованию экспрессивной лексики, старается найти аналоги, типичные для языка-перевода, с целью компенсации утраченных элементов. Порой это приводит к появлению излишних нюансов, которых не было в оригинале:

L'argent est fait pour être gardé, pas dépensé (Schmitt) – Гроші існують для того, щоб їх зберігати, а не цвиндрити (Пер. О.Борисенко, 7). Эта фраза «четко отвечала жизненному кредо» отца Момо, адвоката по профессии. Думаем, что более удачным является перевод Д. Мудролюбовой, прибегнувшей к глаголу *тратить*. *Dépenser* и *цвиндрити* обозначают совершенно разную интенсивность растраты денег, являясь, тем не менее, контекстуальными синонимами.

Il va falloir se serrer la ceinture (Schmitt) – Треба буде трохи затягнути паски (Пер. О.Борисенко, 44). Введение нового элемента *трохи* кажется нам необоснованным в данном переводе, исходя из контекста, повествующего о потере работы отцом Момо.

Часть переводов иследуемых речевых оборотов, осуществленная Е.Борисюк, с нашей точки зрения, ведет к созданию совершенно иной психологической атмосферы, нежели это было задумано автором, к некому сгущению красок:

Ça m'a donné du fil à retordre (Schmitt) – Це мене ставило перед нерозв'язним завданням (Пер. О.Борисенко, 41). Выражение donner du fil à retordre переводится как *наделать хлопот, задать кому-то трудную задачу*, о полной *невыполнимости* которой речи во французском тексте не идет. Момо просто требовалось некоторое время, чтоб сделать для себя выводы.

В текстах перевода можно наблюдать различное восприятие переводчицами так называемой «трагичности ситуации»:

J'avais des pincements au cœur (Schmitt) – На сердце бывало тяжело (Пер. Д. Мудролюбовой, 105) – Мені трохи щемило серце (Пер. О.Борисенко, 57).

Il a souri, prêt à me foutre une raclée (Schmitt) – Он улыбнулся, готовясь влепить мне затрещину (Пер. Д. Мудролюбовой, 85) – Він посміхнувся, наміряючись дати мені прочухана (Пер. О.Борисенко, 21). В словаре устойчивое выражение *donner une raclée* переводится как *задать взбучку*.

Ряд переведенных фразеологических оборотов являет собой результат передачи иноязычного устойчивого оборота его полным аналогом, калькируя исходное выражение:

Un homme qui courait comme un rat (Schmitt) – Какой-то мужчина, припустивший бегом, как крыса (Пер. Д. Мудролюбовой, 85) – Чоловік, що біг, наче пацюк (Пер. О.Борисенко, 21).

Mon père me lançait toujours à la figure le souvenir de mon frère aîné, Popol (Schmitt) – Отец всегда швырял мне в лицо воспоминание о моем старшем брате Пополе (Пер. Д. Мудролюбовой, 87) – Мій батько кидає мені в обличчя спогад про мого старшого брата (Пер. О.Борисенко, 24).

Momo, pas de réponse, c'est une réponse (Schmitt) – Отсутствие ответа — это и есть ответ (Пер. Д. Мудролюбовой, 103) – Відсутність відповіді вже є відповіддю (Пер. О.Борисенко, 54).

La lenteur, c'est ça, le secret du bonheur (Schmitt) – Неспешность, — вот в чем секрет счастья (Пер. Д. Мудролюбовой, 117) – Повільність – от секрет щастя (Пер. О.Борисенко, 79).

Décidément, ce vendeur commettait gaffe sur gaffe (Schmitt) – Решительно, продавец совершал один ляп за другим (Пер. Д. Мудролюбовой) – Поза сумнівом, цей продавець робив промах за промахом (Пер. О.Борисенко).

При осуществлении следующего перевода была использованна грамматическая трансформация на компонентном подуровне семантического уровня эквивалентности. Нетипичная для русского и украинского языков конструкция аналитического пассива была передана за счет смены субъектно-объектных отношений при сохранении перспективы высказывания:

Qu'il était rongé par le regret (Schmitt) – Его мучают угрызения совести (Пер. Д. Мудролюбовой, 106) – Його гризе сумління (Пер. О.Борисенко, 59).

Рассмотрим далее пример, где перевод Д.Мудролюбовой является контекстуально более удачным, не взирая на то, что он окказионален, в отличие от полного аналога, предложенного О.Борисенко:

Sans perdre une miette (Schmitt) – Стараясь не упустить ни слова (Пер. Д. Мудролюбовой, 115) – Не гублячи ані крихти (Пер. О.Борисенко, 76). В данном случае Момо описывает процесс обучения вождению Ибрагима инструктором, во время котрого мальчик находился на заднем сидении, но, тем не менее, жадно впитывал информацию.

При передаче некоторых фразеологизмов, одной из переводчиц используется сильный, экспрессивный окказиональный эквивалент, присущий языку перевода,

тогда как другая выбирает более нейтральное выражение, передающее суть, прибегая, порой, к описательному переводу:

Là, il avait marqué un sacré but, monsieur Ibrahim (Schmitt) – Тут он меня просто сразил наповал (Пер. Д. Мудролюбовой, 93) – Тут пан Ібрагім влучив у самісіньке яблучко (Пер. О.Борисенко, 35).

Une fois n'est pas coutume (Schmitt) – Один дождь погоды не делает (Пер. Д. Мудролюбовой, 97) – Один раз не рахується (Пер. О.Борисенко, 43).

Pas la peine de me faire l'article (Schmitt) – Не надо мне нахваливать товар (Пер. Д. Мудролюбовой, 113) – Мене не цікавлять ваші лекції (Пер. О.Борисенко, 72). Нам не совсем понятно, по какой причине Д. Мудролюбова решила перевести устойчивое выражение *faire l'article* (*показывать товар лицом, расхваливать*) таким образом. Употребленное Ибрагимом выражение адресовано продавцу в автосалоне, пытающемуся продать им машину, и мы склонны говорить, в данном случае, о большей адекватности украинского перевода.

В иных случаях, переводы выполненные и Д.Мудролюбовой и Е.Борисюк, несут на себе явный отпечаток стиля переводчика, являются весьма далекими друг от друга, но, тем не менее, в равной степени доносят до русско- и украиноязычного читателя идею автора, его посыл:

Ça, c'était un vrai coup de poing, cette question, un coup de vache, je n'étais pas préparé (Schmitt) – Вот это был настоящий удар, вопрос ниже пояса, я не ожидал этого (Пер. Д. Мудролюбовой, 88) – Це був справжній підступний удар під дих, я не був готовий для такого запитання (Пер. О.Борисенко, 26).

Mon œil! (Schmitt) – Да ну! (Пер. Д. Мудролюбовой, 88) – Так я і повірив! (Пер. О.Борисенко, 27).

Décidément, il avait le bras long, monsieur Ibrahim (Schmitt) – У мсье Ибрагима в самом деле огромные связи (Пер. Д. Мудролюбовой, 92) – У пана Ібрагіма явно була волохата лапа (Пер. О.Борисенко, 35).

J'ai pleuré pendant deux heures, trois heures, je n'arrivais pas à reprendre mon souffle (Schmitt) – Я плакал два или три часа, задыхаясь в рыданиях (Пер. Д. Мудролюбовой, 102) – Я плакав дві чи три години, ніяк не міг заспокоїтися (Пер. О.Борисенко, 52).

J'ai senti qu'il allait me faire un truc tordu (Schmitt) – И тут я понял, что он собирается спросить что-нибудь эдакое (Пер. Д. Мудролюбовой, 107) – І тут я відчув, що в нього буде якесь ненормальне прохання (Пер. О.Борисенко, 60).

В некоторых случаях, ни один из выполненных переводов фразеологизма не кажется нам верным:

On ne me traite plus comme un cafard (Schmitt) – Никто больше не воспринимает меня как таракана (Пер. Д. Мудролюбовой, 90) – До мене більш не ставляться, як до таргана (Пер. О.Борисенко, 27). Перемена отношения окружающих к Момо, главному герою, обусловлена тем, что он перестал быть угрюмым подростком и начал всем улыбаться. Таракан – это существо, традиционно вызывающее отвращение, чего не возможно ни имплицитно, ни эксплицитно прочесть в повести. Возможно, *un cafard* можно было бы перевести как *нудотик*, например.

Представленная ниже таблица включает в себя также некоторые фразеологические единицы, которые не были проанализированы в данной статье. Она позволяет нам визуализировать одновременно весь отобранный материал для удобства его сопоставления.

	Э.-Э. Шмитт	Пер. Д. Мудролюбовой	Пер. О.Борисенко
1	L'argent est fait pour être gardé, pas dépensé.	Деньги существуют для того, чтоб их копить, а не тратить. С. 77	Гроші існують для того, щоб їх зберігати, а не цвиндрити. С. 7
2	Un homme qui courait comme un rat	Какой-то мужчина, припустивший бегом, как крыса. С. 85	Чоловік, що біг, наче пацюк. С. 21
3	Il a souri, prêt à me foutre une raclée	Он улыбнулся, готовясь влепить мне затрещину. С. 85	Посміхнувся, наміряючись дати мені прочухана. С.
4	Mon père me lançait toujours à la figure le souvenir de mon frère aîné, Popol	Отец всегда швырял мне в лицо воспоминание о моем старшем брате Пополе. С. 87	Мій батько кидає мені в обличчя спогад про мого старшого брата. С. 24
5	Ça, c'était un vrai coup de poing, cette question, un coup de vache, je n'étais pas préparé.	Вот это был настоящий удар, вопрос ниже пояса, я не ожидал этого. С. 88	Це був справжній підступний удар під дих, я не був готовий для такого запитання. С. 26
6	Sourire, c'est un truc de gens riches	Улыбка — это роскошь богатых. С. 88	Посмішка – це забаганка багатих людей. С. 27
7	– Mon œil!	— Да ну! С. 88	— Так я і повірив! С.
8	On ne me traite plus comme un cafard.	Никто больше не воспринимает меня как таракана. С. 90	До мене більш не ставляться, як до таргана. С. 27
9	C'est fatigant, en fin de journée, mais je tiens le coup.	Под вечер это довольно утомительно, но мне удается. С. 91	Наприкінці дня це не легко, але я тримаюся. С. 31
10	Là, il avait marqué un sacré but, monsieur Ibrahim.	Тут он меня просто сразил наповал. С. 93	Тут пан Ібрагім влучив у самісіньке яблучко. С. 35
11	Décidément, il avait le bras long, monsieur Ibrahim.	У мсье Ибрагима в самом деле огромные связи. С. 92	У пана Ібрагіма явно була волохата лапа. С. 35
12	Je me suis lancé dans un jeu de piste	Тут я пустился по словарному следу. С. 96	Тому я вирішив зіграти у слідопита. С. 40
13	Ça m'a donné du fil à retordre	И это добавило мне хлопот. С. 96	Це мене ставило перед нерозв'язним завданням. С. 41
14	Une fois n'est pas coutume	Один дождь погоды не делает. С. 97	Один раз не рахується. С. 43
15	Il va falloir se serrer la ceinture	Придется затянуть потуже пояс. С. 98	Треба буде трохи затягнути паски. С. 44

16	Je me mis à lui faire la cour avec une ardeur de noyé.	Я принялся за ней ухаживать с отчаянием утопающего. С. 101	Я почав за нею упадати із запалом потопаючого. С. 50
17	J'ai pleuré pendant deux heures, trois heures, je n'arrivais pas à reprendre mon souffle.	Я плакал два или три часа, задыхаясь в рыданиях. С. 102	Я плакав дві чи три години, ніяк не міг заспокоїтися. С. 52
18	Momo, pas de réponse, c'est une réponse.	Отсутствие ответа — это и есть ответ. С. 103	Відсутність відповіді вже є відповіддю. С. 54
19	Se taper sur la gueule	Начали бить друг друга по морде. С. 104	Вони пересварилися С. 55
20	j'avais des pincements au cœur	На сердце бывало тяжело. С. 105	Мені трохи щемило серце. С. 57
21	Qu'il était rongé par le regret.	Его мучают угрызения совести. С. 106	Його гризе сумління. С. 59
22	J'ai senti qu'il allait me faire un truc tordu.	И тут я понял, что он собирается спросить что-нибудь эдакое. С. 107	І тут я відчув, що в нього буде якесь ненормальне прохання. С. 60
23	C'était curieux comme elle avait du mal à prononcer ce nom, comme s'il ne passait pas dans sa gorge.	Странно, ей с трудом удалось выговорить это имя, оно словно застревало в ее горле. С. 109	Було кумедно спостерігати, як важко їй давалося моє ім'я, ніби воно не проходило їй крізь горло. С. 64
24	Je me paie le luxe de me foutre de sa gueule.	Я позволил себе немного поиздеваться над ней. С. 109	Я отримав найвищу насолоду, знущаючись з неї. С. 64
25	Il en avait marre d'être ici.	Ему надоело торчать здесь. С. 110	Йому набридло тут стирчати. С. 65
26	Elle vacille tellement qu'elle va se mettre à l'abri sur un fauteuil.	Она пошатнулась и опустилась в кресло. С. 110	Нею хитає так сильно, що вона вирішує сховатися, сівши у крісло. С. 67
27	Pas la peine de me faire l'article	Не надо мне нахваливать товар. С. 113	Мене не цікавлять ваші лекції. С. 72
28	Décidément, ce vendeur commettait gaffe sur gaffe	Решительно, продавец совершал один ляп за другим. С. 114	Поза сумнівом, цей продавець робив промах за промахом. С. 73
29	Ben, on n'est pas dans la merde!	Похоже, мы вляпались! С. 115	То ми в лайні! С. 75
30	Sans perdre une miette	Стараясь не упустить ни слова. С. 115	Не гублячи ані крихти. С. 76
31	La lenteur, c'est ça, le secret du bonheur	Неспешность, — вот в чем секрет счастья. С. 117	Повільність – от секрет щастя. С. 79

Таким образом, мы можем сделать предварительный вывод о том, что, в целом, передача фразеологических единиц, присутствующих в повести Э.-Э. Шмитта в русском и украинском вариантах перевода может быть охарактеризована как удовлетворительная. В свете сопоставительного изучения двух переводов, является очевид-

ным влияние переводческих преференций на конечный продукт, получаемый иноязычным читателем. Тем не менее, целостность персонажей повести не утрачивается, за счет компенсации одних утерянных при переводе элементов другими, типичными для языка-реципиента.

1. *Білас А.А.* Відтворення арготизмів в українських перекладах французької художньої прози XIX - XX ст. Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.16; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2006. — 20 с. — укр. 2. *Бакай Б.Я.* Формування фразеології в переломні моменти історії народів Європи (на матеріалі української, російської, англійської, німецької, французької мов у періоди Першої та Другої світових воєн): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 [Електронний ресурс]; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2000. — 16 с. — укр. 3. *Кикоть В.М.* Декодування та відтворення підтексту як складника поетичного макрообразу (на матеріалі поезії Роберта Фроста та її перекладів): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16 [Електронний ресурс]; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2010. — 16 с. — укр. 4. *Кунин А.В.* Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – 2-е изд., перераб. – М: Высш. шк., Дубна: Изд. центр «Феникс «, 1996. – 381 с. с илл. 5. *Малышева Н.М.* Специфика перевода трансформированных фразеологических единиц в поэтическом тексте (на материале произведений В. Высоцкого и Л. Филатова и их переводов на английский язык). – Электрон. дан. – Заглавие с экрана. – Режим доступа: http://www.wysotsky.com 6. *Наукові записки*. – Випуск 81 (4). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 4 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – 430 с. 7. *Письменна Ю.О.* Етнічні особливості концептуалізації дійсності мовами європейського культурного ареалу (на матеріалі лексики і фразеології української, російської, англійської та італійської мов): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 [Електронний ресурс]; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Ін-т філології. — К., 2008. — 20 с. — укр. 8. *Рецкер Я.И.* Теория перевода и переводческая практика: Очерки лингвистической теории перевода. – 2-е изд., стер. – М.: Р. Валент, 2007. – 240 с.

Источники илюстративного материала

1.*Schmitt E.-E.* Monsieur Ibrahim et les fleurs du Coran – Электрон. дан. – Заглавие с экрана. – Режим доступа: http://www.indexdownload.com 2. *Шмитт Э.-Э.* Мсье Ибрагим и цветы Корана / Перевод с французского Дарьи Мудролюбовой // Оскар и Розовая Дама. Мсье Ибрагим и цветы Корана. Дети Ноя. – СПб.: Издательская Группа «Азбука классика», 2010. – 272 с. 3. *Шмітт Е.-Е.* Пан Ібрагім та квіти Корану / Переклад з французької Олени Борисюк – Львів: Кальварія, 2009. – 96 с.

Коломієць Л.В., д. філол. н.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

УКРАЇНСЬКИЙ ПОЕТИЧНИЙ ПЕРЕКЛАД 1920-30-х РОКІВ: ОГЛЯД ОКРЕМИХ ВИДАНЬ

Статтю присвячено бібліографічному опису поетичних перекладів 1920-30-х років українською мовою, опублікованих у Великій та Західній Україні окремими книжковими виданнями, широка панорама яких подається вперше.

***Ключові слова**: переклад поезії та поетичної драми, книжкове видання, перекладацька діяльність.*

Статья посвящена библиографическому описанию поэтических переводов 1920-30-х годов на украинский язык, опубликованных в Большой и Западной Украине отдельными книжными изданиями, широкая панорама которых высвечивается впервые.

***Ключевые слова**: перевод поэзии и поэтической драмы, книжное издание, переводческая деятельность.*

The article represents a bibliographical description and pioneers highlighting a broad panorama of individual editions of the Ukrainian poetic translations published in the 1920-30s both in the Bolshevik and Western Ukraine.

***Key words**: poetry and poetic drama translation, book publication, translatorial activity.*

Огляд книжкових видань поетичних перекладів 1920-30-х років подається вперше. Такий огляд є нагальним, актуальним і, по суті, міждисциплінарним завданням сучасної української філології, адже перекладна література є невід'ємною ланкою національного літературного процесу. Метою цього дослідження є панорамно показати широкий розмах перекладацької діяльності українських літераторів у період національного піднесення, чим довести непересічну роль перекладного слова у формуванні літературно-естетичних смаків і знань тогочасного читацького загалу та вагомий внесок українського письменства у культурно-духовне збагачення національної літератури перекладними творами.

Бібліографування українських художніх перекладів 1920-30-х років фактично здійснив, розпочавши їх нарисовий опис, талановитий перекладач, перекладознавець, видатний історик художнього перекладу, один із найкращих знавців української мови М.Н. Москаленко (1948-2005). Справжній подвижник української перекладацької справи, Михайло Никонович планував написати нариси з історії українського художнього перекладу міжвоєнного двадцятиліття, а потім послідовно охопити у своїх нарисах і всю історію художніх перекладів українською мовою аж до найближчого часу, але не встиг здійснити задуманого. У своєму огляді книжкових видань українських поетичних перекладів 1920-30-х років ми спираємося на автограф укладеної

М.Н. Москаленком бібліографії з його власного архіву, що зберігається у Відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури НАН України [Москаленко б/р].

Широка панорама перекладних поетичних видань зі слов'янських, західних та східних мов, здійснених у міжвоєнне двадцятиліття, включаючи поетичну драму, дозволяє говорити про тогочасну ренесансну піднесеність не тільки в оригінальній, а й у перекладацькій творчості українських літераторів, про їхнє ставлення до перекладацької діяльності як до важливого чинника й органічного компонента національного відродження.

За період міжвоєнного двадцятиліття в українських перекладах з'явилися окремими виданнями сотні книжок, включаючи багатотомники і перевидання. Проте частка творів античних авторів у їх сукупності – відносно незначна: заледве понад десяток книжок. 1920 р. київське видавництво «Друкар» випустило добре відому історикам художнього перекладу «Антологію римської поезії» (твори Катулла, Вергілія, Горація, Проперція, Овідія та Марціала) в упорядкуванні та перекладах Миколи Зерова, в поетичній збірці якого за назвою «Камена», опублікованій 1924 р. київським видавництвом «Слово», містився розділ перекладів, що включав твори Ередія, Буніна, Горація, Овідія, Тібулла, Марціала. У книжці поезій Володимира Свідзинського «Вересень», виданій у Харкові 1927 р., також містився перекладний твір: уривок із поеми Гесіода «Роботи і дні». А до збірки «Поезій» того ж автора, опублікованій у Львові 1940 р. видавництвом «Радянський письменник», був уключений фрагмент із поеми «Метаморфози» Публія Овідія Назона за назвою «Сонців палац». Окремою книжкою в перекладі Володимира Свідзинського видавалися лише комедії Арістофана («Хмари», «Оси» та «Жаби») – київським «Держлітвидавом» 1939 р. Комедія Арістофана «Лісістрата» вийшла друком ще 1928 р. в перекладі К. Лубенського, за редакцією Майка Йогансена (Харків: «ДВУ»). 1930 року в перекладі Петра Ніщинського з'явилося третє видання «Антігони» Софокла (Харків-Київ: «ЛіМ»). Книги I-VI «Енеїди» Публія Вергілія Марона в перекладі Михайла Білика вийшли друком у м. Стрий 1931 р. Довгоочікувана хрестоматія «Антична література (Зразки старогрецької та римської художньої літератури)» в упорядкуванні О.І. Білецького побачила світ у харківському видавництві «Радянська школа» 1938 р.

Світські переклади біблійних текстів репрезентовані перекладом (радше переспівом) «Пісні пісень» у виконанні Богдана Кравцева (Львів, 1935).

У радянській Україні з кінця 1920-х років динаміка виходу друком перекладних видань виявляє значне переважання російської та російськомовної літератури. З російських поетів-класиків найчастіше й найбільше перекладали Олександра Пушкіна. 1927 р. в Харківському видавництві «Книгоспілка» вийшов однотомник «Вибраних творів» поета за редакцією Павла Филиповича загальним обсягом 256 с. Тут вперше друкувались переклади Максима Рильського: «Поволі рідшає хмарок рідкий туман…», «Кинджал», «Я пережив свої бажання…», «Прикмети», «Аріон», «Три джерела», «Кавказ», «Елегія», «Рум'яний критику…», «Бенкет у чуму», а також поезія «Труд» у перекладі Миколи Зерова. Друге видання, доповнене і перероблене, «Вибраних творів» Пушкіна за редакцією Павла Филиповича виходить у тому ж видавництві 1930 р. загальним обсягом 376 с. У ньому вперше опубліковані переклади Максима

Рильського «Чи серед вулиць гомінливих…», «Сонет», «Я пам'ятник собі…», «Мідний вершник». У цьому ж виданні знаходимо наступні переклади Миколи Зерова: поезії «До…», «Лист у Сибір», «Що в імені тобі моїм?», «До вельможі», «Я пам'ятник собі…» (у примітках), повість «Постріл»; «Сцена біля фонтану» з віршованої трагедії «Борис Годунов». Того ж 1930 р. окремо видавалися: «Казка про попа і наймита його Балду» в перекладі Миколи Вороного (Харків-Київ: «ДВУ»), «Мідний вершник (Петербурзька повість)» у перекладі Максима Рильського (обидві книжки – в харківському видавництві «Книгоспілка», а «Мідний вершник» був перевиданий 1936 р.). Повторний переклад «Казки про попа і наймита його Балду» вийшов у «Держлітвидаві УРСР» 1936 р. у виконанні Максима Рильського і був перевиданий 1938 р. «Казку про царя Салтана» в середині 1930-х рр. перекладав Павло Тичина, проте цей переклад був уперше опублікований у 12-томнику творів П. Тичини 1986 р. (т. 5, кн. 1). Окреме видання «Казок» Пушкіна в перекладі Максима Рильського («Казка про попа і наймита його балду» та «Казка про золотого півника») і Бориса Петрушевського (псевдонім Миколи Зерова) здійснило видавництво «Дитвидав УРСР» 1934 р., перевидано «Казки» 1936 р. Того ж року окремо вийшли «Казка про золотого півника» в перекладі Максима Рильського («Держлітвидав УРСР») і «Казка про мертву царівну та про сімох богатирів» у перекладі Бориса Петрушевського (обидві книжки – в «Держлітвидаві УРСР»). «Гавриліада» окремим виданням з'явилась у Харкові 1932 р. в перекладі Євгена Дроб'язка. 1937 р. вперше з'являється двотомник «Вибраних творів» Пушкіна («Держлітвидав УРСР»). Том 1 – 413 с. (тут уперше надруковані переклади Павла Тичини: «Зимовий вечір»; «Біси»; «Обвал»; «В мене з вечора Леїла…»; серед перекладів Максима Рильського: «Поволі рідшає хмарок легкий туман…», «Я пережив свої бажання…», «Кинджал», «До Овідія», «Ознаки», «Аріон», «Три джерела», «Спомин»; «Чи серед вулиць гомінливих…», «Сонет («Суворий Дант…»), «Елегія», «Румяний критику…», «Я пам'ятник собі…», «Мідний вершник»; переклади Леоніда Первомайського: «Під небом голубим…», «В Сибір», «Ворон ворону навстріч…», «Знов одвідав я…», а також вісім поетичних перекладів Миколи Чернявського; окрім того, до тому увійшли казки: «Казка про царя Салтана, сина його славного і могутнього богатиря Ґвідона Салтановича та про красну царівну Лебедицю», «Казка про рибака та рибку», «Казка про мертву царівну та про сімох богатирів» у перекладі Бориса Петрушевського, «Казка про попа і наймита його Балду», «Казка про золотого півника» у перекладі Максима Рильського). Том 2 – 679 с. (тут містяться переклади Миколи Зерова (Б. Петрушевського) – трагедії «Борис Годунов», Максима Рильського – роману у віршах «Євгеній Онєгін»). Того ж 1937 року з'явилось найбільше окремих видань творів Пушкіна, зокрема, поема «Брати-розбійники» в перекладі Юрія Карського, роман у віршах «Євгеній Онєгін» у перекладі Максима Рильського, поеми «Кавказький бранець» і «Цигани» в перекладі Володимира Сосюри, драма «Камінний гість» у перекладі Миколи Терещенка, драма «Моцарт і Сальєрі» в перекладі Миколи Бажана, поема «Полтава» в перекладі Сави Голованівського, драма «Русалка» в перекладі Володимира Свідзинського, поема «Руслан і Людмила» в перекладі Миколи Булатовича, «Казка про царя Салтана» (Лібретто до опери М.А. Римського-Корсакова за О.С. Пушкіним) в перекладі Павла Тичини (усі перелічені переклади

вийшли друком у «Держлітвидаві УРСР»). А от 1938 р. з'явилась лише «Казка про рибака та рибку» в перекладі Наталі Забіли (Харків: «Дитвидав УРСР»).

Із творів Михайла Лермонтова окремо було видано «Пісню про царя Івана Васильовича, молодого опричника і відважного купця Калашникова» у перекладі Бориса Петрушевського (Миколи Зерова) в «Держлітвидаві УРСР» 1936 р.

У 1920-1922 рр. Павло Тичина перекладав драматичну поему Олександра Блока «Троянда й хрест». Блоківську баладу революції – поему «Дванадцять» – було видано у Львові 1923 р. в перекладі Василя Бобинського. Того ж року Павло Тичина зробив кілька перекладів з російських поетів 19 ст., зокрема, переклав вірш «Подивився стрімчак дідуган…» Якова Полянського (сучасника Тараса Шевченка, який зустрічався з великим українським поетом на літературних читаннях) та вірш «Море» письменника, поета, перекладача Дмитра Цертелєва.

Антологія російської поезії в українських перекладах (за редакцією Бориса Якубського) з'явилася обсягом 283 с. в харківському «ДВУ» 1925 р. В антології вміщені переклади Павла Тичини з Якова Полянського («Вечір», «Розламану башту, оселю орла…»), Івана Сурикова («Ясний місяць-серпик»), Ліодора Пальміна («Requiem»), Івана Буніна («Тирса»), а також переклади Максима Рильського з Афанасія Фета («В борні житейській згубивши надію»), Олександра Блока («Грішити в п'янім божевіллі…», «Яка жага безумна – жить…»). Того ж року в Києві вийшов збірник поезій Валерія Брюсова, де містилися переклади Миколи Зерова (14 віршів), Максима Рильського (13 віршів), Павла Филиповича (13 віршів).

Казку Петра Єршова «Горбоконик» переклав Максим Рильський. Уперше цей переклад було видано 1938 р. в харківському «Дитвидаві УРСР» і перевидано 1940 р.

Поему Миколи Некрасова «Кому на Русі жити добре» переклала Марія Пригара для київського видавництва «Молодий більшовик», в якому її було опубліковано 1938 р.

З радянських письменників найбільшу популярність мав Максим Горький, пісню якого «Сонце сходить і заходить…» із п'єси «На дні» Павло Тичина переклав у 1921-1922 рр., започаткувавши перекладацьку горькіану.

Звертає на себе увагу масштабність видань радянських класиків. З радянських поетів найбільшу увагу українських читачів привертала до себе творчість Володимира Маяковського, окремі видання перекладів з якого розпочав 1932 р. Мечислав Гаско феєричною комедією «Блощиця» (Харків: «Гарт»), 1936 р. вийшло «Вибране» Маяковського в перекладі Миколи Бажана та ін., обсягом 223 с. (Київ-Одеса: «Молодий більшовик»), 1937 р. була видана невеличка збірка віршів за назвою «Ким бути?» в перекладі Марії Пригари (Харків-Одеса: «Дитвидав УРСР»), 1939 р. – збірочка віршів «Що погано, а що добре» в перекладі Юрія Корецького (Харків: «Дитвидав УРСР»), 1940 р. з'являється друком найповніший том «Вибраного (1914-1930)», обсягом 372 с., перекладачі – М. Бажан, В. Собко, Г. Коваленко, Є.Дроб'язко, М. Терещенко, В. Грунічев, Л. Горіловський, Ю. Яновський, М.Шеремет, П. Усенко, Т. Масенко, О. Новицький, А. Малишко, С.Голованівський, К. Герасименко, Є. Фомін, І. Гончаренко, Л. Дмитренко, М. Шпак, С. Крижанівський, М. Пригара; за редакцією Миколи Бажана (Київ: «Держлітвидав УРСР»), там само і того ж року виходять окремо «Вибрані вірші» поета, обсягом 128 с.

Багато перекладів з відомого поета Миколи Ушакова зробили Марко Вороний і Максим Рильський. 1928 р. київське видавництво «Культура» опублікувало дві невеличкі, однакового обсягу збірки віршів поета за назвами «Влітку» та «У полі на волі» в перекладі Марка Вороного, 1931 р. в його ж перекладі й у тому ж видавництві вийшло друком віршоване оповідання «Швидкий поїзд», 1939 р. київський «Держлітвидав УРСР» підготував «Вибрані поезії» Ушакова, обсягом 152 с., за редакцією Максима Рильського, авторству якого в цьому виданні належать 10 перекладів (серед перекладачів був і Павло Тичина, який переклав вірш «Шота Руставелі»).

Марку Вороному також належать переклади трьох віршів Сергія Шервінського (письменника, перекладача з античної й середньовічної арабської поезії, європейських та східних літератур) – «Квач», «Кури сплять» і «Халабудка», які були видані кожен окремо 1929 р. в зазначеному видавництві «Культура».

Окремі твори Григорія Петнікова (Петникова), якого сучасники називали другим після Велимира Хлєбнікова «Председателем Земного Шара», неодноразово перекладав українською Майк Йогансен. 1934 р. в харківському видавництві «Література і мистецтво» вийшли «Вибрані поезії» Петнікова (серед перекладачів – Володимир Свідзинський, якому тут належать 7 перекладів).

Улюблені дитячі вірші Корнія Чуковського виходили в кількох перекладах. Так, вірш «Мийдодір» перекладали Сергій Пилипенко і Т. Кардиналовська (Харків, 1929), Максим Рильський (Харків-Одеса: «Дитвидав УРСР», 1934; перевидання 1935 р.), збірки віршів «Лімпопо» і «Плутанина» – Наталя Забіла (там само, 1934 і 1935 рр. відповідно), «Муху-цокотуху» – Марія Пригара (там само, 1936; перевидання 1938 р.). Збірку дитячих віршів Самуїла Маршака «Містер Твістер» переклав Максим Рильський (там само, 1935), віршоване оповідання Маршака «Війна з Дніпром» – Павло Тичина (там само, 1937).

Ура-революційна поезія Дем'яна Бідного вийшла за назвою «Колись і тепер» у перекладі Миколи Терещенка (Харків: «Червоний шлях», 1924).

Пам'ятка давньоруської літератури 12 ст. – епічна поема «Слово про Ігорів похід» двічі видавалася у Львові 1936 р.: в перекладі Святослава Гординського («Слово про Ігорів полк») і Миколи Матіїва-Мельника («Слово про Ігорів похід»). У Києві поема була видана 1939 р. в перекладі Максима Рильського.

В Україні 1920-30-х років стрімко розвивається єврейська література національною мовою їдиш. 1923 р. в Києві з'являється перша перекладна антологія єврейської поезії, хоч і незначного обсягу (лише 30 сторінок), укладена Василем Атаманюком: «Нова єврейська поезія». З кінця 1920-х рр. стрімко зростає відсоткова частка перекладів з єврейської літератури, що в цей період активно формувалася мовою їдиш, з якої перекладались як високохудожні твори, так і політичні агітки. Перекладами з їдиш широко представлені класики єврейської літератури, серед них – визначний єврейський поет, уродженець українського міста Коростишів і найкращий перекладач української класики мовою їдиш Давид Гофштейн. Так, видання «Вибраних поезій» Давида Гофштейна 1938 р. містило, зокрема, 5 перекладів М. Рильського і було перевидане 1939 р.

Серед єврейських радянських письменників, відомих українцям з перекладів, зокрема, засновник єврейської радянської поезії, уродженець Житомирщини Ошер Шварцман, який воював добровольцем у Червоній Армії й 1919 р. загинув у сутичці з поляками («Поезії», 1938; у цьому виданні 14 перекладів належать Павлу Тичині).

В Україні народились та мешкали в той період десятки талановитих їдиш-мовних літераторів, твори яких оперативно перекладались українською і друкувались окремими виданнями. Серед них поет і перекладач Матвій Талалаєвський («Весняна присяга». Поезії, 1935), письменниця, казкарка, поетеса Хана Левіна («На сонячній стороні». Вірші, 1935; «Тайна». Вірші. Перекл. Марія Пригара, 1938), визначний поет Лев Квітко, відомий головним чином завдяки своїм дитячим віршам («Скрипонька». Вірш. Перекл. Павло Тичина, 1933; «Коли я виросту». Вірш, 1937; «Колискова». Вірш, 1938. Обидва вірші переклала Наталя Забіла; «Поросятка». Вірш. Перекл. Павло Тичина, 1938), поет і радянський громадський діяч Ицик Фефер («Лірика». Перекл. Марія Пригара, 1934; «Скарб». Вибрані поезії в перекладах українських поетів (М. Бажан, М. Зісман, Л. Первомайський, М. Пригара, М. Рильський, В. Сосюра, П. Тичина), 1937, зокрема, популярний вірш «Дай руку, кохана!» в цьому виданні подається у перекл. М. Рильського; «Джерела». Поезії. Львів, 1940).

Однак більшість із перекладених у 1930-ті роки творів радянських єврейських письменників-уродженців України мають більш історико-соціальну, ніж художню цінність; це можна сказати й про переклади доробку поетів Ханана Вайнермана («До праці». Поезії. Перекл. Панько Педа, 1932), Матвія Гарцмана («Поезії та балади», 1940). Так, типовими творами єврейської радянської літератури є і твори поета, прозаїка Хаїма Гільдіна, просякнуті темами й ідеями будівництва соціалізму, поета Аврама Гонтара, який, зокрема, у зб. «Ясний день» (1938) оспівував героїчну працю людей перших п'ятирічок («Ясний день». Поезії. Авториз. перекл., 1940).

Кінець 1920-поч.1930-х років позначився яскравим спалахом перекладів з білоруської літератури. 1929 р. в Харкові вийшов друком альманах «Нова Білорусь» за редакцією Сергія Пилипенка, куди були включені твори 30 білоруських письменників (перекладачі – П. Тичина, В. Сосюра, С. Пилипенко, І. Кулик, Т. Масенко, А. Панів та ін.). Окремими виданнями з'явилися твори класиків білоруської літератури та білоруських радянських письменників. Так, збірку віршів видатного поета, прозаїка, перекладача, літературного критика і публіциста Максима Богдановича за назвою «Вінок» підготував до друку Михайло Драй-Хмара (Харків: «ДВУ», 1929).

Поет, драматург, публіцист, видатний діяч білоруського Відродження поч. 20 ст., академік АН БРСР (1928) і АН УРСР (1929) Янка Купала (Іван Домінікович Луцевич) став відомий широкому українському читачеві з відносно пізніх окремих видань, здійснених «Держлітвидавом» 1936 р. (це поема «Над рікою Оресою», переклав Терень Масенко) і 1937 р., коли з'явилися «Вибрані твори (1905-1936)» Янки Купали за редакцією Тереня Масенка, загальним обсягом 284 с. (зокрема, тут опубліковані переклади Володимира Свідзинського: віршів «Пісня і сила» та «На смерть Степана Булата»).

1926 р. в київському «Слові» побачила світ трагедія класика польської літератури Юліуша Словацького Мазепа в перекладі Миколи Зерова, 1927 р. там само вийшов

у світ український переклад видатного твору найбільшого польського класика Адама Міцкевича «Пан Тадеуш, або Останній наїзд на Литві» у виконанні Максима Рильського. З кінця 1920-х рр. вагома частка перекладних видань припадає на харківсько-київське «Державне видавництво України», де 1930 р. виходить поема Юліуша Словацького «Батько зачумлених» (переклад – Володимир Гжицький).

Поет, письменник, співтворець польського футуризму Бруно Ясенський (справж. Віктор Зисман), який останні роки життя мешкав у Москві, а під час Єжовщини був заарештований і страчений 1938 р., писав свої твори польською, французькою, а з 1930 р. російською мовами. Його знаменита поема «Слово про Якуба Шелю» (1926) вийшла 1930 року в «ДВУ» в перекладі Івана Кулика (справж. Ізраїль Юделевич; псевдонім – Василь Роленко).

«Вибрані поезії» революційного польського поета Владислава Броневського, в основі творчості якого в 1920-1930-х рр. лежали ідеї революційної боротьби, пролетарського інтернаціоналізму й антифашизму, були опубліковані «Держлітвидавом» 1935 р.

Окремі переклади з болгарської літератури зустрічаються лише в першій пол. 1930-х років. Так, 1932 р. в харківському видавництві «Гарт» була опублікована поема «Атака» болгарського письменника, члена компартії Болгарії з 1918 р. Крума Кюлявкова. 1934 р. в «ЛіМі» вийшла збірка «Поезій» Христо Ботева – найвідомішого в Україні болгарського поета, громадського діяча, публіциста, життя якого було пов'язане з Україною, де він перебував протягом 1863-1866 рр. Переклади до збірки зробив Володимир Сосюра.

Видатний чеський поет і публіцист середини 19 ст. Карел Гавлічек-Боровський – громадський і політичний діяч, один із фундаторів чеської журналістики, сатири та літературної критики, основу художньої спадщини якого становлять сатиричні поеми і близько восьми десятків епіграм, спрямованих проти монархії та церкви, – став відомий українському радянському читачеві з окремого видання його поеми «Хрещення святого Володимира» в перекладі Івана Франка (Харків: «Рух», 1929). За життя Гавлічка його твори поширювались переважно у списках, і названа поема, написана протягом 1848-1854 рр., уперше була повністю опублікована лише 1876 р.

1938 р. в «Держлітвидаві УРСР»у перекладі Леоніда Первомайського вийшла збірка «Поезій» видатного угорського поета словацького походження, публіциста й революційного діяча другої чверті 19 ст. Шандора Петефі (справж. Олександр Пйтрович).

Вірменська література відображена перекладами творів найбільшого вірменського письменника всіх часів Ованеса Туманяна: це збірка віршів «Зелений братик» у перекладі Павла Тичини – видання 1940 р. (Київ: «Держлітвидав»). 1939 року в київському «Держлітвидаві» з'явилося непересічне видання – переклад вірменського народного епосу «Давид Сасунський», в основі якого лежать історичні події від часу заснування Сасуну (історичної області Вірменії) до 9 ст. Переклад був зроблений за редакцією Любомира Дмитерка та Олександра Сороки, загальна редакція Павла Тичини; серед перекладачів: П. Тичина, В. Свідзинський, Є. Фомін, Л. Дмитерко та ін. Відомо, що до середини 20 ст. вже налічувалось 50 варіантів цього національного

епосу, уперше записаного 1873 р. Який саме текст послужив джерелом для перекладу (можливо, що частково і підрядник), – це питання залишається нез'ясованим.

1936 р. у «Держлітвидаві» вийшла друком перекладена Іваном Куликом збірка «Поезії» (увесь спадок автора окремою книжкою) видатного грузинського поета-романтика Ніколоза Бараташвілі, перші українські переклади з якого робили П. Грабовський, Б. Грінченко, С. Палій у 1897-1909 рр.

У перекладі Миколи Бажана окремим виданням була опублікована епічна поема «Витязь у тигровій шкурі» грузинського поета 12 ст., одного з найвидатніших представників літератури середньовіччя Шота Руставелі (Київ-Харків, 1937). Повторне видання національної поеми грузинського народу в тому ж перекладі здійснив «Держлітвидав УРСР» 1940 р. Тоді ж, там само було видані «Поезії» визначного грузинського поета і громадського діяча Симона Чіковані, який перебував у дружніх стосунках з Миколою Бажаном і допомагав йому в роботі над перекладом «Витязя в тигровій шкурі». Серед перекладачів цієї збірки – М. Рильський, якому належать переклади 4 поезій. За редакцією Миколи Бажана того ж 1940 року в «Держлітвидаві УРСР» вийшли «Вибрані твори» Акакія Церетелі – класика грузинської літератури, поета і громадського діяча, який увійшов в історію українсько-грузинських літературних взаємин своїм знайомством з українською літературною громадою, зокрема, з Тарасом Шевченком, якого мав нагоду бачити у Миколи Костомарова). Збірка вибраних творів поета містить вірші в перекладі П. Тичини («Кохання», «Весна»), В.Свідзинського («Коханій») М. Рильського (7 перекладів) та ін. Микола Бажан також виступив редактором антології «Поезія Радянської Грузії», виданої в Києві 1939 р.

Таджицький поет Абулкасем Гасем Лагуті (Абулкасим Лагуті) представлений двома збірками: «Поезії» у перекладі Б. Нікітіна, що вийшли 1932 р. в харківському «Русі», та «Вибрані поезії» в перекладі Тереня Масенка (з перської), які було опубліковано 1934 р. в «ЛіМі», де двома роками раніше у перекладі з адигейської (перекладач – Олекса Кирій), за редакцією М. Рильського вийшла збірка «Черкеські пісні, леґенди, міфи» (Київ-Харків).

1932 року в Харкові вийшла антологія «З літератури маріупольських греків», переклад з меотійсько-грецької зробила Кассандра Костан (Олександра Костянтинівна Гаргала). Це видання містило і поетичні твори, зокрема, пісні Леонтія Балджі, відомого в народі як Леонтій Хонагбей (1853-1918) – народного грецького поета і співця, першою дослідницею творчості якого була саме К. Костан, яка записала близько двадцяти пісень Хонагбея.

Фінська народна епопея «Калевала» (зберігаємо орфографію цієї публікації. – Л.К.) в перекладі Євгена Тимченка (2-ге, виправлене видання) вийшла 1928 р. (Харків-Київ: «ДВУ»).

Вартий згадки і переклад норвезької народної пісні «Я плив додому…», виконаний Максимом Рильським (опосередковано?) і опублікований у книжці: Лобачов Г. «Я плив додому» (Харків, 1928).

Твори американських письменників складають одну з найоб'ємніших сторінок в історії українського художнього перекладу 1920-30-х рр., хоч американська поезія перекладалася зі значно скромнішим розмахом. Безсмертну поему видатного амери-

канського поета Генрі Лонгфелло «Пісня про Гайавату» переклав Олександр Олесь (Катеринослав: «ДВУ», 1923).

Непересічною подією стала поява 1928 р. в Харкові «Антології американської поезії», загальним обсягом 313 с., у перекладі Івана Кулика – письменника, поета, прозаїка, партійного і громадського діяча єврейського походження, розстріляного 1937 р.

Іван Кулик також переклав знамениту поетичну збірку «Дим і криця» (Харків: «ЛіМ», 1931) американського поета, історика, романіста і фольклориста, двічі лауреата Пуліцерівської премії Карла Сендберґа, після виходу якої Сендберґа стали називати співцем Середнього Заходу.

Ще в перекладі Івана Кулика того ж року в харківському вид-ві «Гарт» вийшла збірка вибраних поезій американського письменника єврейського походження, критика і журналіста, основоположника американського пролетарського роману (авторбіографічний роман «Євреї без грошей», 1930 р., який українською мовою не видавався) Майкла Голда (справж. Іцик Гранич) – «120 мільйонів» (це назва оригінальної збірки оповідань і віршів автора, яка вийшла у США 1929 року).

Кількість перекладених п'єс Вільяма Шекспіра – показник рівня європейськості приймаючої літератури – була чималою: 1924 р. в харківському «Русі» виходить «Комедія помилок», пристосована для театру Гнатом Хоткевичем, 1927 р. у Львові – «Сон літньої ночі» в перекладі шекспірознавця-текстолога Ярослава Гординського, тоді ж у харківському «ДВУ» з'являється «Отелло» (переклали Майк Йогансен та В. Щербаненко), наступного року «Рух» знову випускає перероблену і пристосовану для театру комедію – «Сусідочки з Віндзору», а також окремо – комедію «Приборкання норовистої» (перекладач не вказується); тоді ж публікуються і давніші переклади в новій обробці: у «Книгоспілці» за редакцією Андрія Ніковського виходить переклад «Гамлета», зроблений Михайлом Старицьким, а в «Українському робітникові» у переробці Миколи Вороного – переклад «Ромео і Джульєтти», зроблений Паньком Кулішем. 1930 р. в «ДВУ» (Харків-Київ) публікується «Макбет» у перекладі Тодося Осьмачки. Згодом у книжці «Хрестоматія західноєвропейської літератури для середньої школи» за редакцією О.І. Білецького (Київ: «Держлітвидав», 1936) було надруковано переклад «Гамлета», виконаний Освальдом Бургардтом, який був включений і до перевидання цієї хрестоматії 1937 р. Саме тоді з'являється ще один переклад «Ромео і Джульєтти», виконаний Абрамом Гозенпудом і опублікований у київському вид-ві «Мистецтво», де 1940 р. виходить і новий переклад «Макбета», зроблений Юрієм Корецьким.

Твори класика англійського романтизму Джорджа Ґордона Байрона, що вийшли в той період окремими виданнями, перекладали: Євген Тимченко – містерію «Каїн» (Київ: «Слово», 1925), Дмитро Загул – поему «Мазепа» (Харків-Київ: «ДВУ», 1929), Микола Рошківський – драму «Манфред» (Харків-Київ: «ЛіМ», 1931), Юрій Корецький – збірку трагедій «Каїн», «Сарданапал», «Потвора перетворення» (Київ: «Держлітвидав», 1939).

«Пісні та поеми» національного шотландського поета Роберта Бернса вийшли друком 1932 р. в «Літературі і мистецтві» (Харків-Київ) у перекладі Василя Мисика.

З німецької літератури за цей період були донесені до українського читача близько шістдесяти авторів. Найвидатнішою подією на світському відтинку німецько-українських перекладів доцільно вважати вихід 1926 р. в Харківському «ДВУ» першої частини трагедії «Фауст» Йоганна-Вольфґанґа Ґете в перекладі М.Т. Улезка, обсягом 330 с. Декілька віршів Ґете в перекладі Максима Рильського були опубліковані у першому та другому випусках книжки «Бетховен. Збірка пісень», виданій у Києві 1927 р., а саме: у першому випуску – «Хлопчик із бабаком»; у другому випуску – «Міньйона» та «Пісня Клерхен (І)» (із «Еґмонта»). Переклад віршованої казки Ґете «Рейнеке Лис» за редакцією Максима Рильського з'явився 1937 р. у вид-ві «Молодий більшовик» (Київ-Херсон), обсягом 171 с. У названій вище збірці пісень Бетховена публікувались переклади Максима Рильського і з інших німецьких поетів: у першому випуску – вірш Крістіана Геллерта «Про смерть», у другому випуску – вірш П. Гаугвіца «Покора». Зустрічаються переклади Рильського з німецьких поетів також у декількох однопісенних музичних виданнях, опублікованих у Харкові 1928 р.: у книжці «Моцарт В. А. Старенька» – вірш Фрідріха Гагедорна «Старенька», у книжці з твором австрійського композитора Франца Шуберта «Шуберт Ф. Форель» – вірш німецького поета, органіста і композитора, чия творчість належала до напрямку «Бурі і натиску», Крістіана Фрідріха Шубарта «Форель», у книжці «Шуберт Ф. Смерть і дівчина» – вірш Маттіаса Клавдіуса «Смерть і дівчина», у книжці «Шуберт Ф. Двійник» – вірш Гайнріха Гайне «Двійник».

Значним внеском в українську перекладацьку літературу стали переклади з Фрідріха Шіллера: 1926 р. харківська «Книгоспілка» опублікувала переклад трагедії «Вільгельм Телль»; 1927 р. в харківському «ДВУ» вийшли «Балади» Шіллера в перекладі Дмитра Загула; 1928 р. харківський «Український робітник» видав у повному обсязі драму на 5 дій «Вільгельм Телль» у перекладі Бориса Грінченка; 1934 р. в харківсько-одеському «Дитвидаві» вийшла п'єса «Коварство і любов» у перекладі Майка Йогансена, яку було перевидано 1937 р.; в тому ж перекладі 1936 р. в харківсько-київському «Держлітвидаві» було опубліковано п'єсу «Розбійники» (в повному обсязі), а скорочений переклад цієї п'єси вийшов 1936 р. в харківсько-одеському «Дитвидаві»; 1939 р. в Києві вийшла друком трагедія «Орлеанська діва» в перекладі Євгена Дроб'язка.

Важко недооцінити роль Дмитра Загула у введенні німецької романтичної поезії в український контекст. Зокрема, Дмитро Загул упорядкував поетичну антологію, надруковану 1928 р. київським видавництвом «Західна Україна», за назвою «Вибір німецьких балад». Долучився цей видатний поет і до окремих видань творів Гайнріха Гайне. У перекладі Загула 1923 р. «Книгоспілка» опублікувала збірник Гайне за назвою «Сатира та інші політичні поезії». 1930 р. в «ДВУ» (Харків-Київ) вийшли три томи «Вибраних творів» Гайне за редакцією Дмитра Загула. Зміст кожного тому такий: том перший – «Книга пісень» та «Нові поезії»; том другий – «Сучасні поезії» та «Романсеро», переклав Дмитро Загул; том третій – «Єврейські мелодії», «Атта Троль», «Німеччина», переклав Дмитро Загул. 1933 р. в «ЛіМі» (Харків-Київ) був опублікований четвертий том «Вибраних творів» Гайне за редакцією Дмитра Загула, який містив «Картини й подорожі». Поема «Німеччина (Зимова казка)» з'явилась у

новому перекладі Леоніда Первомайського 1937 р. в «Держлітвидаві» (Харків-Київ). Тоді ж, там само була опублікована збірка поезій «Німеччина» тогочасного антифашистського поета Еріха Вайнерта, твори якого також увійшли до виданого того ж року, там само збірника оповідань, сцен і віршів антифашистських німецьких письменників за назвою «Ніч і світанок», який переклали з німецької Є. Касяненко, М. Овруцька, М. Зісман і Т. Масенко.

Освальд Бургардт переклав з німецької уславлені в ту епоху «Залізні сонети» (Харків, 1925), приписувані Йозефу Вінклеру (насправді їх автором був німецький поет Фрідріх Рюккерт, відомий книжкою віршів, просякнутих патріотичним духом, під заголовком «Німецькі вірші» («Deutsche Gedichte», 1814), виданих під псевдонімом Ф. Реймар, куди, окрім інших циклів, увійшов і цикл «Залізні сонети» (Geharnischte Sonette, варіанти перекладу: «Броньовані сонети», «Сонети в латах»).

1930 р. Іван Крушельницький переклав з німецької збірку «Лірики» видатного австрійського письменника, поета, драматурга кінця 19 – першої чверті 20 ст. Гуго фон Гофмансталя.

Вийшли за міжвоєнне двадцятиліття в українських перекладах і твори близько шістдесяти французьких авторів. Серед французьких письменників найбільше тих, чиї твори перекладалися багатотомними виданнями.

1923 р. в Києві вийшли «Пісні» французького поета-демократа першої пол. 19 ст. П'єра Жана Беранже, які переклав Олексій Грабина. Наступне видання творів Беранже – «Вибрані пісні» в перекладі Сергія Буди – з'явилося лише через десять років у харківсько-київському «ЛіМі» солідним обсягом 338 с. Російськомовний переклад пісень Беранже великого обсягу був здійснений ще пізніше: 1936 р. вийшло «Полное собрание песен» поета у двох томах (М.-Л.).

Вагомою подією став переклад Максимом Рильським поеми видатного французького письменника 18 ст. Вольтера «Орлеанська діва», опублікованої 1937 р. «Держлітвидавом УРСР» (Київ-Харків).

Надзвичайно цінним виданням 1928 р. (Київ: «Сяйво») є переклад «Роману про Трістана та Ізольду» у виконанні Максима Рильського, здійснений з переказу сучасною французькою мовою давньофранцузького тексту поеми про Трістана та Ізольду видатним філологом-медієвістом Жозефом Бедьє, який підготував критичне видання цього твору 1900 р.

Рідкісним виданням стала поява у Вінниця 1927 р. знаменитої літературної містифікації французького поета кінця 19 – першої чверті 20 ст. П'єра Луїса (П'єра Луї), тематикою значної частини творів якого були давньогрецькі мотиви, оброблені у преціозному стилі, – збірки «Пісні Білітіс», виданої в українському перекладі під назвою «Пісні Білітіди» (це збірка віршів нібито написаних давньогрецькою поетесою, ученицею Сапфо і виданих спочатку як переклад із давньогрецької; пізніше з'ясувалося, що Білітіс була вигадкою автора, який видав себе за перекладача).

1931 рік залишив свій вагомий слід в історії української перекладацької літератури появою двох солідних хрестоматій: «Французькі класики XVII століття (Буало, Корнель, Мольєр, Расін)» у перекладі Максима Рильського (Харків-Київ) та «Хресто-

матія з історії західноєвропейських літератур» за редакцією О.І. Білецького, том 3 (Харків-Одеса).

Бельгійська література відбита в перекладах творів Еміля Верхарна (Вергарна). Фламандець, який писав французькою мовою, Еміль Верхарн – видатний бельгійський поет-символіст, письменник і драматург кінця 19 – поч. 20 ст., класик бельгійської літератури – був добре відомий тогочасному українському читачеві з доволі частих публікацій у періодиці. Окреме видання поезій Верхарна в перекладі Миколи Терещенка вийшло 1922 р. в Києві, а 1927 р. харківське «ДВУ» теж видало добірку перекладів Миколи Терещенка з Верхарна у книжці оригінальних і перекладних творів Миколи Терещенка під заголовком «Переклад вибраних творів Еміля Верхарна; Поеми».

1928 р. в харківському «Русі» вийшло друком лібрето опери Джоакіно Россіні «Севільський цирульник», яке переклав Олексій Варавва.

Серед книжкових видань 1929 р. впадає в око одна з найзнаменитіших книг раннього італійського Ренесансу, яка подарувала своєму авторові європейську популярність, – «Декамерон» (1352-1354) – зібрання ста новел італійського письменника і поета Джованні Боккаччо. Видано книгу двома частинами в харківському «ДВУ» (частина перша – 408 с., частина друга – 334 с.), переклад Леоніда Пахаревського та Павла Майорського (справж. – Сабалдир), поезії у цьому виданні переклав Марко Вороний.

1931 р. в харківському «ЛіМі» вийшли друком «Вибрані поезії» широкознаної італійської поетеси кін. 19 – першої пол. 20 ст. Ади Негрі, яка у своїй творчості яскраво відобразила соціальні контрасти. Збірка складалася з перекладів Павла Грабовського, Володимира Самійленка та Маріанни (Мар'яни) Хмарки.

Перську поезію перекладав видатний український сходознавець Агатангел Кримський, зокрема, в Києві 1922 р. вийшла друком збірка східної поезії у перекладах Кримського «Пальмове гілля» (Частина 3). Там само 1924 р. була опублікована збірка «Гафіз та його пісні», яка містила 17 перекладів українською мовою і 20 перекладів російською мовою, виконаних А. Кримським з Гафіза (літературний псевдонім Мохаммеда Шамседдіна або Шамс ад-діна Мухаммада) – перського і таджицького поета, народного співця.

Індійська література представлена в українських перекладах, передусім, такими іменами, як Рабіндранат Тагор і Калідаса, гімнами Рігведи – одного з чотирьох канонічних текстів індуїзму та індійської літератури загалом.

1927 р. харківське вид-во «Пролетарій» випустило невеличку добірку творів Рабіндраната Тагора – бенгальського й індійського письменника кінця 19 – перших чотирьох десятиліть 20 ст., поета, драматурга, композитора, лауреата Нобелівської премії з літератури (1913), учасника бенгальського руху опору, автора гімнів Індії та Бангладеш. Книжка містила 8 віршів Тагора і 4 гімни з Рігведи – стародавнього збірника релігійних гімнів, написаних ведичних санскритом. Усі тексти були перекладені з бенгалі та санскриту знавцем індійської літератури Павлом Ріттером.

Калідаса – найвеличніший поет індійського середньовіччя, який використовував санскрит і був автором двох епічних поем. Серед відомих ліричних віршів Калідаси

– «Мегхадута» («Хмара-вістун»). Цю староіндійську елегію Калідаси, опубліковану 1928 р. харківським «Пролетарієм», переклав із санскриту Павло Ріттер (який також здійснив переклад цього твору російською мовою). Драму Калідаси «Шакунтала», видану харківським «ДВУ» 1929 р., переклав український письменник, історик, композитор, мистецтвознавець, етнограф, театральний і громадсько-політичний діяч Гнат Хоткевич, який на тему «Шакунтали» написав 23 інструментальних та 7 вокальних творів.

Японська література була знайома українському читачеві того періоду з хрестоматійної поетичної збірки «Японська лірика феодальної доби», виданої харківським «Рухом» 1931 р. (переклав з японської – Олександр Кремена).

Перекладна література є невід'ємною ланкою національного літературного процесу. Колосальні масштаби перекладацької діяльності українських літераторів міжвоєнного двадцятиліття заслуговують на подальше ґрунтовне осмислення, чимало поетичних перекладів цього періоду ще чекають на своїх дослідників. У панорамно-оглядовому ракурсі поетичні переклади 1920-30-х років формату окремих книжкових видань виглядають багаточисельними й різноджерельними, вони доволі повнокровно відтворюють світову літературу для тогочасного українського читача. Є серед них і справжні перлини перекладацької творчості, які не затерлися часовою відстанню, а, навпаки, увійшли в золотий фонд українського канону зарубіжної класики.

1. Москаленко М.Н. *Автограф бібліографії перекладів 1920-х та 1930-х років з архіву М.Н. Москаленка* // Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури НАН України. – Рукопис. – С. 100-281.

Комар О.В., к. філос. н., доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОНЦЕПТУАЛЬНА СХЕМА І ЕКСТЕРНАЛІСТСЬКІ СЕМАНТИКИ

Стаття розглядає ідею концептуальної схеми в екстерналістській семантиці Д. Девідсона як спосіб обмеження основних форм мовного релятивізму, поширених у філософії мови, методології науки і перекладознавстві.

Ключові слова: *концептуальна схема, мовний релятивізм, несумірність парадигм, екстерналістська семантика, референція, істина.*

Статья рассматривает идею концептуальной схемы в экстерналистской семантике Д. Дэвидсона как эффективный способ ограничения основных форм языкового релятивизма, распространенных в философии языка, методологии науки и переводоведении.

Ключевые слова: *концептуальная схема, языковой релятивизм, несоизмеримость парадигм, экстерналистская семантика, референция, истина.*

This article is about Davidson's idea of conceptual scheme in semantic externalism as a way of restriction for the main forms of language relativism in philosophy of language, methodology of science and theory of translation.

Key words: *conceptual scheme, language relativism, incommensurability of paradigms, semantic externalism, reference, truth.*

Ідея універсальної концептуальної схеми у сучасній логічній семантиці і філософії мови залишається однією з найбільш вдалих спроб протистояти численним формам мовного релятивізму, що став надзвичайно поширеним внаслідок популяризації кількох теорій, які виникли у доволі різних сферах. У першу чергу найпоширенішою стала антропологічна та етнолінгвістична теорія, яка найбільш радикальної форми набула у гіпотезі лінгвістичної відносності або т.з. гіпотезі Сепіра-Уорфа. І хоча інтерес до останньої у другій половині XX ст. тимчасово згас, естафету релятивізму вже на зовсім інших, когнітивних засадах, підхопили лінгвісти, що спирались на міждисциплінарний напрям "втіленого пізнання" чи "втіленого розуму" у межах когнітивної науки (Дж.Лакофф, М.Джонсон, Ж.Фоконьє). Засадами дослідження мови у цій теорії найчастіше виступає психолінгвістика, нейрофізіологія, а часом і еволюційна біологія. Нарешті, з 70-х років у методології науки відбулась революція, що призвела до різкої критики кумулятивізму і універсалізму у науці, натомість висуваючи ідею несумірності наукових парадигм (Т.Кун, І.Лакатос, П.Фейєрабенд). Спиралась історицистська критика на історію науки (звідси і назва "історицизм"), а одним з проявів несумірності почали розглядати концептуальну та мовну несумірність. У розвитку філософії мови і логічної семантики, починаючи з кінця 60-х років XX ст. велику роль також відіграла релятивістська теорія радикального перекладу В.О.Квайна.

Саме Квайнова теорія завдала нищівного удару екстенсіональним екстерналістським семантикам, заснованим на ідеї універсальності референції, що, разом з антропологічними, соціальними та культурними засадами критики ідеї мовного універсалізму, надало логічних засад ідеї відмінності концептуальних схем, яка дублюється у мові (як мовна несумірність і, як наслідок, неможливість адекватного перекладу). Тому концепція концептуальної схеми, яку розробив Дональд Девідсон, є не лише актуальною філософсько-семантичною теорією, а й спробою надати нових засад сучасним екстерналістським семантикам.

Девідсонівська теорія значення є однією з найскладніших для розуміння серед семантичних теорій другої половини XX ст. Складність обумовлена як особливою мовою автора – лаконічною, повністю позбавленою описовості, "професійною", що фокусно відсилає у кожній фразі до множини проблем, так і характером питань, які постали у сфері семантики у революційних для науки в цілому у 60-70-х роках.

Девідсон визнає тільки такий тип семантики, який пов'язує значення з умовами істинності, що відкриває постквайнівські перспективи (Віларду Квайну, за словами самого філософа, він завдячує багато чим як учителю, попри жорстку критику концепції останнього) і водночас спрямовує теорію у напрямку, протилежному до по-

будови чергової референційної теорії, попри стандартну екстерналістську настанову — "референція визначає істинність висловлювання".

Термін "референція" прийшов у лінгвістику з логіки, точніше "логічної семантики" — напряму філософії, який є симбіотичним наслідком захоплення філософами питаннями побудови ідеальної мови, за взірець якої бралась логічно досконала мова, і спробами логіків наблизити формальну модель мови до лінгвістичної практики у контексті питання "Як слова позначують речі?", яке в обох випадках розглядалось як більш осмислене, аніж традиційне "Що означають слова?". Такий спосіб постановки питання є типово екстерналістським. Для екстерналіста головною проблемою мови є з'ясування, чим є референція, себто, "чим є природа "відповідності" між словами і речами" [Патнем 2003, 63]. Проти ототожнення теорії значення та теорії референції, однак, виступив В.Квайн. У статті "Зауваги до теорії референції", яка входить до збірки "З логічної точки зору", він найбільш категорично проводить демаркацію між теорією значення і теорією референції, окремих, на його думку, галузей, які зазвичай хибно об'єднуються під спільною назвою "семантика". За словами Квайна, семантикою має називатись лише теорія значення, компетенцією якої є питання сигніфікації (набуття значення), синонімії, аналітичності тощо, тоді як теорія референції має справу з питаннями номінації, істини, денотації (умов істинності) і екстенсіоналу [Quine 2003, 130].

Розподіл значення на інтенсіонал та екстенсіонал є традиційним для сучасної логічної семантики, так само, як і екстерналістська теза "екстенсіонал визначає інтенсіонал". Позицію екстерналізму у семантиці найкраще виражають слова Г.Патнема: "Екстенсіонали наших імен (*імен загальних* — О.К.) залежать від реальної природи тих речей, які для них виступають у ролі парадигми, а їх реальна природа у повному обсязі мовцям невідома. Традиційна семантична теорія не бере до уваги два фактори, які визначають референцію —суспільство і реальний світ; більш досконала семантична теорія повинна знайти місце як для першого, так і для другого». [Патнэм 1982, 390].

З'ясувавши основні ідеї екстерналізму у семантиці, звернемось до окреслення основних ідейних напрямів мовного релятивізму, проти якого спрямована теорія Девідсона.

Для Е. Сепіра, Б.Л.Уорфа та їх послідовників мова є замкнутою продуктивною системою символів, яка не тільки має відношення до досвіду, набутого значною мірою без допомоги мови, але й у дійсності визначає досвід завдяки своїй формальній структурі, а також і тому, що ми несвідомо переносимо встановлені мовою норми в область досвіду. У цьому сенсі мова нагадує математичну систему, яка також фіксує досвід лише у найбільш вихідних своїх положеннях, але з часом перетворюється на незалежну систему понять, яка заздалегідь враховує будь-який можливий досвід згідно з певними прийнятими формальними правилами. «[Значення] не стільки відкриваються у досвіді, скільки накладаються на нього завдяки тій тиранічній владі, яку має мовна форма над нашою орієнтацією у світі». [Sapir 1931, 578].

За словами Уорфа, мова є системою понять для організації досвіду. Отже, мова і є концептуальною схемою, яка визначає не лише спосіб висловлювання думок чи

окреслення дійсності, але і саме мислення, а як наслідок, і реальність [Уорф 1960, 7]. Звідси можливі два протилежні висновки: висновок про концептуальний і мовний релятивізм аж до ідеї повної несумірності, якщо прийняти ідею множинності концептуальних схем, або, навпаки, можливість мовного універсалізму, якщо існує тільки одна концептуальна мовна схема (замість «ми живемо в одному світі, але описуємо його різними словами, бо розмовляємо різними мовами», «ми живемо в одному світі, бо розмовляємо Мовою, яка використовує різні слова»). Гіпотеза Сепіра-Уорфа відображає радикальний інтерналізм, будь-яка онтологія (характеристики дійсності самої по собі) є наслідком внутрішнього способу сприйняття світу (інтеріоризації досвіду), що набуває реальних форм у мові (експлікація внутрішнього досвіду).

Якщо релятивізм періоду захоплення гіпотезою Сепіра-Уорфа акцентував увагу на тому, як мова визначає свідомість, а мовні значення впливають на способи осмислення світу і орієнтації у ньому (епістемологія і прагматика), то сучасна популярна серед когнітивістів теорія втіленого пізнання, навпаки, звертається до дослідження внутрішнього когнітивного простору людини, включно з нейрофізіологічним рівнем, а також форм поведінки, обумовлених вродженими орієнтаційними здібностями, розглядаючи мову як безпосередній спосіб виявлення форм втіленості пізнання. Замість розглядати мову як універсальну, ідеалізовану знакову систему, абстраговано від індивідуальних, суспільних і культурних рис, сучасний релятивізм зосереджується на фізико-біологічних основах здобуття когнітивних здібностей. Оскільки мова у такому контексті є однією з форм когніції, найвищою і найбільш розвинутою (у найбільш широкому тлумаченні усі прояви діяльності живого, включно з найпримітивнішими, є формами пізнання), то відмінності, які виявляються у мовній діяльності, є наслідком різниці у здобутому досвіді. Ця різниця відображається на двох рівнях, що у старих філософських категоріях позначувалось як різниця між a priori та a posteriori, а у категоріях сучасної біології здобуває нового пояснення: будь-яке знання, вроджене для організму (когнітивні здібності, структури когнітивної організації досвіду), тобто онтогенетичне a priori, пройшло свого часу перевірку і селекцію у межах виду шляхом досвідного відбракування непридатного, або форм поведінки, несприятливих для виживання виду, тобто філогенетичне a posteriori. Концепція втіленого пізнання чи втіленого розуму (embodied mind) є найбільш популярною на сьогодні формою натуралістично орієнтованого інтерналізму.

Наступною серед актуальних сьогодні форм релятивізму є історицистська концепція несумірності парадигм, заснована методологом та істориком науки Томасом Куном у праці “Структура наукових революцій”. І хоча з часу її публікації у 1962 році минуло півстоліття, а сама концепція зазнавала численних критичних нападів, популярність історицизму досі не згасає. Особливо якщо зважити на своєчасність звернення Куна у своїх пізніх працях до мовного аспекту релятивізму, що спершу тлумачився виключно методологічно і застосовувався лише до науки. Натомість пізніше Кун все частіше став пояснювати проблему несумірності як проблему перекладу, звісно, спершу маючи на увазі лише “переклад” історичний: проблему збереження сенсу і значення слів, у першу чергу наукової термінології, у сучасному словнику науки, яка оперує термінами, які зберегли свою мовну форму з часів античності, Но-

вого часу чи XIX ст. Інакше кажучи, якщо мовна форма ідентична, ми вважаємо, що термін перекладу не потребує (Квайн називав таку настанову омофонною або автоматичною аналітичною гіпотезою), однак абсолютно неможливо бути впевненим, що значення збереглося за умови повної і радикальної зміни наукових теорій, у межах яких цей термін використовувався (адже сучасні наукові теорії аж ніяк не можна розглядати як просте розширення теорій минулого, навпаки, переважна більшість з них була повністю відкинута). Більше того, Кун переконаний у зворотному, а саме тому оголошує такий переклад неможливим, оскільки історичні мови неперекладні, натомість пропонує метод "вивчення мови замість перекладу" [Боррадори 1998, 197]. Поширення цих ідей вдало співпало з пожвавленням перекладознавчих студій, не лише з погляду проблем перекладу як такого, але і спроби надати перекладознавству статусу самостійної науки, з усіма наслідками, що звідси витікають: пошуками відповідності загальнонауковим нормам і критеріям, використанням спеціальних методів дослідження, парадигмальною визначеністю тощо.

Особливо поширеним релятивізм щодо перекладу став завдяки принципу невизначеності перекладу, який В.О.Квайн блискуче продемонстрував на основі радикального перекладу [Куайн 2000]. Квайн не стверджує, що переклад неможливий, але доводить, що за будь-якого перекладу залишається референційна невизначеність, яка принципово не може бути подолана перекладачем, навіть за наявності однакових стимульних значень і оперування подібними аналітичними гіпотезами у різних мовах.

Отже, усі окреслені позиції так чи інакше утверджують позицію мовного та концептуального релятивізму, у якій проблема перекладу розглядається як логічний наслідок. Натомість Д.Девідсон стверджує, що «Люди, які розмовляють різними мовами, можуть поділяти одну концептуальну схему за умови наявності способу перекладу однієї мови на іншу, тому вивчення критеріїв перекладу є способом визначення критеріїв ідентичності концептуальних схем» [Дэвидсон 1993, 146]. Концептуальний релятивізм не може бути до кінця послідовним, оскільки відмінність позицій має сенс лише тоді, коли є спільна система координації.

Мову не можна відокремлювати від свідомості, тому Девідсон виступає проти поширеної ідеї, яка стала майже трюїзмом, особливо у галузі перекладознавства, що будь-яка мова спотворює реальність, оскільки не можна уявити собі безсловесну свідомість. Йдеться не стільки про залежність розвитку свідомості від здатності людиною набувати мовних навичок, скільки про неможливість уявити собі форму мислення, так чи інакше не пов'язану з мовою. У цьому твердженні вчувається відголосок Вітгенштайнового «Відтворити мовою щось таке, що «суперечить логіці», так само неможливо, як у геометрії відтворити її координатами фігуру, що суперечить законам простору, або позначити координати пункту, який не існує» [Вітгенштейн 1995, 29]. Перенесення акценту на концептуальний рівень функціонування мови змушує інакше поглянути на проблему перекладу, яка більше не розглядається у контексті комунікативної невдачі чи онтологічної невизначеності завдяки референційній непрозорості.

«Ми можемо ототожнити концептуальні схеми з мовами, а це передбачає (враховуючи, що кілька мов можуть виражати одну й ту ж схему) взаємоперекладність мов»

[Дэвидсон 1993, 146-147]. Остання, звісно, не виключає численних ситуацій невдач перекладу, обумовлених, зокрема, не транзитивністю мов перекладу. Зокрема, за словами Девідсона, можна уявити собі мову, за ступенем віддаленості настільки відмінну від англійської (рідної мови), що переклад на останню буде неможливим. Однак повна тотальна невдача перекладу, яка б виявляла принципову неперекладність мови як такої, є неможливою, з огляду на існування концептуальних схем. Навпаки, саме окремі випадки невдачі перекладу проливають світло на концептуальні відмінності: «Невдача перекладу — це необхідна умова для розрізнення концептуальних схем» [Дэвидсон 1993, 151]. Оскільки концептуальна схема частково ототожнюється з мовою як спосіб організації її змісту, а можливість перекладу — з наявністю концептуальної схеми, то невдача перекладу може бути лише локальною, але не тотальною (за метафорою Девідсона, можна дати лад речам у шафі, але як організувати саму шафу, інакше кажучи, можна існувати в ситуації часткової невідповідності, але як компенсувати нестачу самої концептуальної схеми? Якби ж її не існувало, як мовний дискурс, у тому числі релятивістський, міг би бути осмисленим?). Дуалізм схеми і змісту похідний від початкової ідеї згоди стосовно концептуальної схеми, яка визначає спосіб мовної поведінки, хоча із самої поведінки неможливо вивести, який тип значення приписується мовцем, так само як ми ніколи не знаходимось у ситуації окремого вивчення слів, а потім незалежного вивчення правил і зрештою, об'єднання перших і других. Навпаки, у вивченні мови ми починаємо з цілого, що задає загальну структуру і визначає наступну поведінку (мовний холізм). Проте визнання наявності розбіжностей у способах інтерпретації не означає визнання концептуального релятивізму.

Мета Девідсона — не усунути повністю розбіжності в інтерпретаціях (перекладах), а зробити такі розбіжності осмисленими, оскільки осмисленість передбачає бодай якусь основу для згоди (релятивіст не став би писати статтю, якби сам хоча б на якусь дещицю не сподівався на розуміння з боку інших — конвенція, яка дає право на існування будь-яким висловлюванням, включно з тими, що підривають осмисленість самих цих висловлювань). Основою комунікації виступає принцип доброзичливості/довіри (principal of charity): якщо ми прагнемо зрозуміти інших людей, ми повинні вважати їх правими по суті (довіряти). І хоча неможливо довести існування спільного нейтрального базису (спільного словника, заснованого на нейтральній мові чуттєвих даних, чи, принаймні, спільності переконань), заперечення можливості згоди на підставі так само недоведеної їх відмінності, є, щонайменше, ірраціональним, а отже, суперечить елементарним засадам комунікації. Така позиція не веде до відмови від традиційного поняття істини, на якому ґрунтується екстерналістська семантика: хоча реальність, яка описується мовою, залежить від концептуальної схеми, тобто істинність речень визначається мовою, вона, тим не менше, зберігає максимально можливу ступінь об'єктивності.

Окреслена концепція досить давно здобула визнання у вузько визначеній сфері логічної семантики екстерналістського взірця, однак, як продемонстровано у цій статті, вона однаково успішно може бути використана як основа для критики релятивізму щонайменше у двох цілком інших напрямах, де досі вона не здобула гідного

визнання: дослідження проблеми перекладності у перекладознавсті і несумірності парадигм у методології науки.

1. *Боррадори Дж.* Американский философ: Беседы с Куайном, Дэвидсоном, Патнэмом, Нозиком, Данто, Рорти, Кейвлом, МакИнтайром, Куном. / Перев. с англ. — М.: Дом интеллектуальной книги, Гнозис, 1998. 2. *Вітгенштейн Л.* Tractatus logico-filosoficus. Філософські дослідження. — Київ: Основи, 1995. 3. *Дэвидсон Д.* Об идее концептуальной схемы // Аналитическая философия: Избранные тексты / Сост., вступ. ст. и коммент. А.Ф. Грязнова. — М.: Изд-во МГУ, 1993. 4. *Куайн У.В.О.* Слово и объект. Перевод с англ. — М.: Логос, Праксис, 2000. 5. *Патнем Г.* Розум, істина й історія / пер. з англ. О. Мокровольського. — К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. 6. *Патнэм Х.* Значение и референция // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 13. Логика и лингвистика (проблемы референции). — М.: «Радуга», 1982. 7. *Уорф Б.Л.* Наука и языкознание. О двух ошибочных взглядах на речь и мышление, характеризующих систему естественной логики, и о том, как слова и обычаи влияют на мышление // Новое в лингвистике. Вып. 1: Метод глоттохронологии. Гипотеза Сепира Уорфа. Глоссематика / Под редакцией: Звегинцев В. А. — Москва: Издательство иностранной литературы, 1960. 8. *Sapir E.* Conceptual categories in primitive languages // «Science», vol. 74, 1931. 9. *Q u i n e W. O.* Notes on the theory of reference / From a logical point of view. — Cambridge (Mass.), 2003.

Корзова Л.Ю., к. мист., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ДРАМАТУРГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ А.Б. ВАЛЬЄХО У СТВОРЕННІ ОБРАЗІВ ПЕРСОНАЖІВ (на матеріалі п'єс «Підвальне вікно» та «Сон розуму»)

У статті розглядається драматургічна майстерність А.Б. Вальєхо у створенні образів персонажів, вміння драматурга художньо досліджувати проблеми крізь призму драматичних шляхів героїв.

Ключові слова: *іспанський театр, драматургія, драматичний характер, образ, вистава.*

В статье рассматривается драматургическое мастерство А.Б. Вальехо в изображении образов персонажей, умение драматурга художественно исследовать проблемы сквозь призму драматических судеб героев.

Ключевые слова: *испанский театр, драматургия. драматический характер, образ, спектакль.*

This article considers the skill of A.B. Vallejo to create dramatic characters, playwright's mastery to investigate the problems in the light of dramatic ways of the main characters.

Key words: *Spanish theatre, dramatic composition, dramatic character, performance, image.*

Творчість Антоніо Буеро Вальєхо – одна з найцікавіших сторінок історії європейського театру останніх десятиліть, без неї не можливо уявити загальну картину розвитку світового театру XX століття. П'єси Вальєхо користуються великою популярністю як в Іспанії, так і за її межами. На жаль, в Україні театр А.Б. Вальєхо є на сьогодні явищем зовсім мало відомим. Не зверталося до його творчості й українське літературознавство. В Росії ж в цьому плані справи дещо кращі. Свого часу у МХАТі з успіхом було поставлено одну з найвідоміших п'єс Вальєхо «Сон розуму». Заслуговують на увагу й розвідки російських літературознавців, які більшою чи меншою мірою досліджували різні сторони театру А.Б. Вальєхо. Так, відомий російський літературознавець В. Ю. Силюнас у книзі «Іспанська драма XX століття» дуже побіжно характеризує проблемно-тематичну спрямованість, робить окремі зауваження стосовно драматургічної стилістики п'єс А.Б. Вальєхо. Дуже коротко аналізує деякі драматургічні твори Вальєхо літературознавець З. І. Плавскін у своїй книзі, присвяченій загальним проблемам розвитку сучасної іспанської літератури. Мистецтвознавець Л. Синянська у післямові до збірки п'єс Вальєхо також коротко коментує п'єси раннього періоду творчості Вальєхо. Однак, в цих роботах ідейно-тематична спрямованість та драматургічні принципи Буеро Вальєхо не розглядаються із скільки-небудь достатньою докладністю. Цим і зумовлене наше рішення звернутися до вивчення драматургії А.Б. Вальєхо.

Після встановлення диктаторського режиму Іспанія стала багато у чому периферійною, "відрізаною" від реального світу країною. "Залізна завіса", подібна до тієї, що відділяла протягом кількох років СРСР від решти світу, фактично була характерною і для Іспанії часів франкізму. В країні встановилася затхла морально-психологічна атмосфера. Цьому багато у чому сприяла внутрішня політика франкізму: закривалося багато шкіл та університетів, а в тих, що лишалися, скорочували навчальні програми, усуваючи з них все "шкідливе", тобто небажане режиму. В результаті, світогляд, кругозір, духовний світ багатьох іспанців в ці роки катастрофічно збідніли, звузилися, ніби втратили повноцінність. Проти цього протестує у п'єсі Вальєхо «Підвальне вікно». Робить він це у своєрідній метафоричній формі. Він викриває і відкидає позицію сприйняття світу крізь вікно з підвалу, де живуть герої, Отець і його син Маріо. Адже саме вони у п'єсі виявляються нездатними забути трагічне, але зараз вже непевне та далеке минуле, вони зосереджені на цьому минулому і ні на йоту не змінюються у ставленні до нього. Драматург показує у п'єсі, що для нього ці речі взаємопов'язані: переборювання свого звичного, з карликових позицій, погляду на світ, здатність побачити його з позиції людей, які стоять у повний зріст, і правильна, знов-таки, ніби з позицій людей з дійсним, великим світоглядом, оцінка недавнього

минулого своєї країни. Таким чином, у назву п'єси – "Підвальне вікно" драматург вклав зміст символіко-метафоричний.

Переходячи до аналізу персонажів, ми перш за все хочемо зауважити, що не погоджуємося з іспанським театрознавцем Гарсіа Баррьєнтосом в тому, що "персонажі п'єси "Підвальне вікно" досить схематичні та умовні" [Barrientos 1990, 4]. З нашої точки зору, авторський підхід до їх створення проявляється досить різноманітно: один з них окреслений органічно і переконливо, іншим же притаманна деяка художня невизначеність, протилежність.

До числа перших, безперечно, має бути віднесений образ Батька. Це дуже незвичайний, можна сказати, винятковий персонаж. Батько діє у багатьох сценах п'єси, і завдяки його участі художня тканина цих сцен набуває зовсім специфічного, багато у чому натуралістичного характеру. Річ у тім, що Батько – божевільний. Таким він проявляє себе у кожній сцені. Він, як дитина, зайнятий вирізуванням з журналів та листівок людських фігурок, він не упізнає свою дружину і дітей, називає сам себе дитиною, навіть годувати його доводиться, як дитину, і т.п. А в одній з фінальних сцен п'єси Батько ударом ножиць, якими вирізав фігурки, вбиває свого сина Вісенте. Зрозуміло, що всі ці сцени, як і взагалі будь-які натуралістичні епізоди в художніх творах, справляють малоприємне враження. Але слід визнати, що в даному випадку зверненість до натуралістичних моментів в достатній мірі виправдана. Адже за задумом автора образ цього неохайного, безглуздого, неприємного старика має пов'язуватися у сприйнятті глядачів з тими силами в іспанському суспільстві, які "зациклилися" на подіях Громадянської війни, що давно відійшли в історію, з п'єси стає зрозуміло, що і розум Батька помутився від того, що він не зміг пережити подій, які відбулися в його родині в останні дні війни. І, таким чином, фігура Батька, безглуздого старика, стає у п'єсі ніби знаковою. Глядачам, що відвідали вистави першої постановки п'єси (нагадуємо, що тільки в Мадриді цих вистав було більше п'ятисот), певно, дуже імпонувало, що ті, хто ще й досі не міг відмовитися від тяжкого духовного, морального спадку Громадянської війни, хто ще і зараз був готовий продовжувати зведення рахунків, закарбовані у п'єсі в образі безглуздого, огидного старого.

А розправа Батька з сином Вісенте, якого він вбиває під час нападу безумства, слугувала свого роду наочним нагадуванням про те, наскільки трагічним може стати для суспільства бажання певної його частини продовжити взаємні звинувачення та вимагати один від одного розплати за участь в тих чи інших подіях Громадянської війни.

Ті ж політико-ідеологічні настрої, що і у Батька, втілені драматургом і в образі його молодшого сина Маріо. Він повністю нормальна за станом психіки людина, але, як і Батько, він не може знайти адекватного ставлення до давніх подій Громадянської війни, сам внутрішньо страждає через те, що відбулося тоді, у 1939 році, в їхній родині, і не може цього вибачити своєму старшому брату Вісенте, якого вважає абсолютним винуватцем смерті їхньої сестри, і готовий у будь-яку мить кинути в обличчя Вісенте звинувачення з цього приводу.

Коли знайомишся з п'єсою, стає зрозуміло, що Вальєхо створював образи братів Маріо і Вісенте, намагаючись уникнути прямої залежності їхніх людських властивос-

тей від того, якою є їхня позиція по відношенню до основної соціально-політичної проблеми, яка розглядається у п'єсі. Ретроградно налаштованого в цьому плані Маріо драматург наділяє симпатичними, привабливими моральними рисами. Маріо працює скромним коректором-надомником, отримуючи за це досить помірну плату, але він відмовляється йти працювати на більш відповідальну роботу у видавництві, яку пропонує йому брат, оскільки вважає, що робота у видавництві неминуче пов'язана з моральними компромісами, з недостойними у духовному плані вчинками. Докази – наявні. Історія з відмовою видавництва романа Еухеніо Бельтрана – яскравий приклад того злодійства, яке панує у світі видавничого бізнесу і до якого він, Маріо, не хоче бути причетним.

На жаль, як нам здається, драматург мало піклується про художню цілісність та життєву переконливість образу Маріо. Так, хоча про ставлення, нібито негарне, видавництва, в якому працює Вісенте, до письменника Бельтрана, у п'єсі йдеться ще не один раз, все ж чітко ніде не сказано, у чому саме справа, і читачам та глядачам, які знайомляться з п'єсою, складно зрозуміти, якою мірою виправдана моральна позиція Маріо, який обурюється тим, як видавництво поводиться з Бельтраном.

Але, крім цієї нечіткості образу Маріо, як нам здається, є і інші прорахунки. Наприклад, суперечливість деяких, важливих його суджень. Так, у діалозі з Енкарною у І частині п'єси Маріо визнає, що декому вдається вибитися (тобто зробити кар'єру) і не забруднитися при цьому. У інших же епізодах п'єси він запекло підкреслює, що будь-яка кар'єра, будь-яке підвищення у суспільстві неминуче пов'язані з втоптуванням у землю інших.

Дуже суперечливо і, до речі, дещо непривабливо проявляє себе Маріо і у стосунках з Енкарною. Він то освідчується їй у коханні, пропонує їй руку і серце, то відвертається від неї, причому в той момент, коли Енкарна опиняється у дуже складній ситуації, то знову тягнеться до неї і пропонує їй одруження.

Суперечливість поведінки Маріо проявляється і в його відношенні до Вісенте. Адже він відноситься до Вісенте зі змішаним почуттям призирливості та ненависті, але це не заважає йому користуватися життєво важливими послугами Вісенте: роботу (адже отримати її не так просто) дає йому брат.

Природньо, такі моменти шкодять органічності образу, позбавляють його певності, вони навіть здатні викликати у читача і глядача нерозуміння, навести на думку про те, що даний персонаж – просто невротик з непередбачуваними вчинками.

Два персонажі п'єси – Вісенте і Мати – уособлюють собою ті сили в іспанському суспільстві, які розуміють необхідність поставити крапку у з'ясуванні подій Громадянської війни. Обидва вони закликають зайняти таку позицію і інших членів родини. Але авторський підхід до створення цих образів виявляється дуже різним. Якщо образ Матері відрізняється цільністю та послідовністю, так би мовити, узгодженістю вкладених в нього драматургом рис і фарб, то образ Вісенте, на жаль, не позбавлений художньої суперечності.

Зі спогадів, які час від часу з'являються у діалогах персонажів, ми дізнаємося, що Вісенте тоді, у 1939 році, став мимовільним винуватцем загибелі молодшої сестри. Наскільки дійсно великою була його, тоді підлітка, вина, зараз судити складно. В

цьому плані слід визнати великою вдачею автора те, що він зумів на прикладі Вісенте і членів його родини змоделювати ситуацію, яка в цей час, починаючи приблизно з другої половини 1960-х років, була характерною майже для всієї Іспанії, так чи інакше, але переживалася майже усіма громадянами, хто пам'ятав трагічні дні кінця 30-х років.

Але драматург, очевидно, вирішив, що буде занадто прямолінійним, якщо персонаж, в образі якого, і у настроях якого закарбована найбільш прогресивна тенденція загальної думки того часу, постане у п'єсі, так би мовити, бездоганним, позитивним героєм. І тому він ніби навмисно вносить в цей образ декілька моментів.

Цілий ряд рис Вісенте роблять його фігуру дуже привабливою. Він постає у п'єсі не тільки успішним ділком у сфері видавничої справи, який з ентузіазмом працює у ньому, але й достатньо турботливим сином і братом. Добре заробляючи, він систематично приносить конверти з грошима до родини своїх близьких, обговорює з ними їхні потреби. Однак, може дещо насторожувати той факт, що приходить він сюди систематично, але все-таки рідко – раз на місяць. Але з подій п'єси, обставин, які ми спостерігали, нам стає зрозуміло – чому. У Вісенте дійсно теплі стосунки лише з Матір'ю. Про Батька він пам'ятає і піклується, але бачити часто безглуздого, неприємного старика йому, певно, не хочеться, і це можна зрозуміти. Що ж до брата, то Вісенте і тут проявляє турботу: він забезпечує Маріо надомною роботою у видавництві, пропонує йому зайняти там штатну посаду.

Але зустрічі з Маріо носять характер буквально суцільних суперечок – дискусій, в яких обидва брати постійно опиняються на полярно протилежних позиціях. При цьому читачу і глядачу стає зрозумілою бездоказовість звинувачень, які звучать з вуст Маріо, ясною стає правота Вісенте, чи йдеться про мниму вину Вісенте у подіях 1939 року, чи то йдеться про кар'єру, яка нібито базується на утоптуванні у землю інших. У цих дискусіях Вісенте не тільки показує слабкість позиції Маріо, але і проголошує досить важливу думку про необхідність для брата вирватися з підвалу, звідки світ видно лише крізь вузьке, низьке підвальне вікно, і ці слова звучали зі сцени та сприймалися як заклик до іспанців-сучасників подолати вузькість, відсталість погляду на навколишню соціально-політичну реальність, подолати свою соціально-психологічну, політичну обмеженість, яка так чи інакше склалася у населення країни за десятиліття франкізму.

Дуже слабко „працює" на зниження образу Вісенте і історія з письменником Еухеніо Бельтраном, книжки якого видавалися у видавництві, де працює Вісенте, і з яким там нібито некрасиво повелися. Про цей ніби некрасивий вчинок багато говорять Маріо і Енкарна. Під впливом їхніх докорів Вісенте визнає неправомірність одного зі своїх вчинків щодо Бельтрана і вдається до заходів, які б виправили цей його ніби дуже негарний вчинок. Але, як бачимо, кажучи про цей момент, доводиться часто удаватися до висловів зі словами "нібито" та "начебто". Справа в тому, що з п'єси неможливо зрозуміти, в чому саме полягають складнощі письменника Еухеніо Бельтрана (адже він фігура позасценічна) у видавництві Вісенте, і у чому, власне, полягає нібито некрасива позиція Вісенте в цих справах. Тобто, цей момент, направлений драматургом на зниження образу Вісенте, постає як непевний, розпливчастий, і

при знайомстві з п'єсою виникає навіть деяке відчуття незручності за ту нарочитість, з якою автор намагається розширити його значення для змалювання образу Вісенте.

Як бачимо, аналіз образів персонажів-братів, Маріо і Вісенте, показує, що прагнення психологічної ускладненості представлених у п'єсі людських фігур не завжди приводить Вальєхо до успішних результатів. Суперечливість характеру як такого, безперечно, притаманна багатьом людським натурам в реальності. І вона повністю може фігурувати при змалюванні характерів у мистецтві, породжуючи і комічні, і власне драматичні ефекти, про що свідчить цілий ряд творів світового театру. Але в такому разі суперечливість характеру має бути об'єктом художнього дослідження у творі, повинна слугувати розвитку в ньому певної драматичної теми, вона повинна проявлятися у дії без недомовок, бути художньо переконливою.

На жаль, у п'єсі "Підвальне вікно" ці принципи порушені, знайомство з даним твором переконує, що положення, проголошене більше, ніж дві тисячі років тому Арістотелем у "Поетиці", – про визначеність, певність, зображуваного у драмі, не застаріло, його не вдається заперечити навіть авторам, які створюють п'єси з жанровим визначенням "експеримент".

На відміну від Вісенте, образ Матері позбавлений суперечностей. Це цільний, художньо переконливий образ, хоча роль Матері за обсягом, за "метражністю" невелика. У ремарці, яка супроводжує появу Матері на сцені, Вальєхо вказує: "Це приємна і, по всьому видно, мужня жінка". Саме як така – мужня – людина і постає перед нами Мати у дії п'єси.

Створене у п'єсі різке протиставлення образів – Батько, що збожеволів, втратив (принаймні у психологічному плані) людське обличчя – і мужня Мати, яка зберегла абсолютну тверезість і ясність розуму в оцінці світу, життя, – безперечно, носить у п'єсі знаковий характер. Адже Мати за самою своєю жіночою, материнською природою у більшій мірі прив'язана до дітей, відчуває їх, переживає за них. І ми переконуємося, що Мати у п'єсі Вальєхо виступає як стримуюча сила, яка здатна примирювати. Вона, звичайно, пам'ятає про свою страшну втрату – загибель маленької доньки, але вона почуває себе матір'ю усіх своїх дітей і зараз думає про щастя, про долю живих. Минуле – трагічне, але воно непоправне і його повернути не можна, воно не повинно заважати жити зараз, чорною тінню поставати на життєвому шляху її живих дітей – таким є сенс тієї життєвої логіки, яка проступає у діях, у висловлюваннях Матері.

Образи жінок-матерів, які являють собою приклад мужності, внутрішньої сили, – одна з дуже помітних традицій літератури і театру XX століття. Образ Матері з роману М.Горького "Мати" (відомий у світі і за п'єсою – "переробкою" Б.Брехта), Мати з однойменної п'єси К.Чапека, Тереса Каррар з твору Б.Брехта "Гвинтівки Тереси Каррар" – яскраві приклади цієї традиції. Звичайно, Мати з даної п'єси Вальєхо не може бути перерахована в ряду цих персонажів, які підіймалися самі на героїчний рівень, надихаючи на героїчні вчинки своїх синів.

Ситуація, в якій проявляє свій характер Мати Вальєхо, набагато скромніша. Але вона напряму співвідноситься, являє собою ніби модель соціально-політичної ситуації, яка складалася в країні, ситуації, яка вимагала мужності від учасників її вирішення. Тому поведінка, висловлювання Матері для іспанських глядачів 60-х років

звучали особливо значимо, що називається, проникали до душі, викликали життєві аналогії і асоціації.

Енкарна є службовим персонажем у п'єсі. Сюжетна роль її не така вже і маленька: вона стає причиною розбрату між Вісенте і Маріо, кожний з яких по-своєму претендує на її прихильність. Але з основною, соціально-політичною проблематикою п'єси вона ніяк не пов'язана. У тій частині протистояння братів, яке пов'язане зі ставленням до Бельтрана, Енкарна виступає на боці Маріо, сама вона навряд чи стала б проявляти ентузіазм у боротьбі за справедливе відношення до письменника, твори якого навряд чи читала.

Таким чином, у розглянутій нами вище п'єсі Вальєхо художньо досліджував різні сторони іспанської дійсності в епоху франкістської диктатури, використовуючи для цього метод безпосереднього, або ж метафоричного художнього відображення реальності, добре знайомої йому самому. Інакше виглядають справи з драмою "Сон розуму", яка також продовжує у творчості Вальєхо серію творів, що присвячені викриттю франкістського режиму. Але тут драматург вдається до історичної аналогії. Він відтворює картини дійсності одного з найбільш одіозних періодів в історії Іспанії XIX століття, – тих років післянаполеонівської епохи, коли в Іспанії, як і у всій Західній Європі, запанувала Реставрація.

Драматургічна стилісиска даної п'єси Вальєхо принципіально відрізняє її від п'єси «Підвальне вікно». У п'єсі «Підвальне вікно» драматург обходився без такої естетичної категорії драми, як характер. Долі і риси людей, які живуть в епоху франкізму, він представляв в цих п'єсах, використовуючи для цього їхні досить коротко масштабні, мало розгорнуті драматичні шляхи. Інакше розгортаються справи у драмі «Сон розуму». Тут Вальєхо знадобився драматичний характер. У центрі п'єси знаходиться фігура Гойї, він – висхідний щабель композиції твору. Драматичний характер Гойї проявляється у вчинках і висловлюваннях героя – це ми бачимо у ігрових епізодах, і вимальовується з тих висловлень, які звучать про нього у діалогах інших персонажів.

Домінантою характеру Гойї у п'єсі драматург зробив його непохитність перед диктаторським режимом. У численних епізодах п'єси ми бачимо, як він ніби відмітає від себе розповіді оточуючих про арешти, обшуки, побиття, інші розправи, які відбуваються навкруги з невгодними режиму людьми. Він не дослухається благань своєї вірної подруги Леокадії поїхати негайно до Франції, як це зробило багато людей після поразки революції і повернення режиму абсолютизму.

Зробити це йому нескладно, адже він, Гойя, вже широко відомий художник, людина похилого віку, може потребувати лікування на французьких курортах, до того ж правлячі в Іспанії сили не роблять перепон таким від'їздам – вони раді будь-яким шляхом позбавитися непокірних, небезпечних для них людей.

"Я должен писать здесь! Здесь", – вперто відповідає Гойя, відкидаючи тим самим усі благання та пропозиції про від'їзд [Вальехо 1977, 727].

"Я останусь в моем доме, с моими детьми, с моими картинами, гуляя по этим благословенным холмам! Мы отпразднуем сочельник здесь…"

"Я должен писать здесь! Здесь!"

"…Но ради какого дьявола я должен уезжать? Это мой дом, это моя страна!.." [Вальехо 1977, 727].

Драматург показує, що його герой сам дуже свідомо, гостро відчуває, як стискається навколо нього коло терору. На нього "давить" не тільки стан загального страху, що охопив усю країну і передався його родичам та друзям, але й акції, спрямовані проти нього особисто.

Ось вже на мосту біля його будинку стоїть патруль і не дає безперешкодно пройти, ось вже на дверях його будинку намалювали хрест, у вікна летить каміння, перелякані цим слуги йдуть з дому. Це, здавалося б, може зламати будь-кого, але тільки не Гойю. Він не тільки уперто не бажає миритися з правлячим режимом, але й не хоче з'являтися до двору Фердинанда VII, який знов запанував, не відвідує його, як це вже зробило багато інших, хоча йому, Гойї, натякнули, що такий жест був би сприйнятий із задоволенням.

Ні! Він кидає зухвалий виклик ненависному йому режиму. Знаючи, що тайна поліція завела "зелену папку", в якій опиняються усі листи та інші документи, направлені проти короля і режиму, він відправляє поштою своєму другові Мартіну Сапатеру листа, в якому відверто пише все, що думає і про режим вцілому, і про Фердинанда VII особисто. Він добре розумів, що листа перехоплять, що йому не вибачать написаного – але не згинався, показував, що тотальний страх – не для нього. Він готовий захищати себе, свій дім, своїх близьких будь-якою ціною. Він приготував вже рушницю, яку він сповнений рішучості застосувати, як тільки волонтери спробують увірватися у дім. Тут слід сказати, що в зв'язку з цим елементом драматичного шляху героя цілість створеного Вальєхо характера дещо порушується. За логікою всієї поведінки героя у п'єсі, Гойя, звичайно ж, повинен був пустити в хід приготовлену рушницю, коли відбувся напад. Але драматург враховував, що створює твір про історичну особистість, яка реально існувала, а реальний Гойя не вступав у сувору бійку або хоча б у перестріл з волонтерами. Тому у п'єсі з'являється сцена розправи волонтерів зі старим художником. Ця сцена написана натуралістично: тут і побиття Гойї, знущання з нього, і насильство над Леокадією, і розгром меблів, і т.і. Але і цю сцену, в якій, на наш погляд, розправа показана занадто буквально, автор використовує для того, щоб підкреслити непохитність свого героя. Після уходу волонтерів побитий, вражений їхнім варварством Гойя вимовляє фразу, яка викриває короля, за вказівкою якого (він це добре розуміє) була проведена розправа, ніби аналізуючи все, що відбулося, він каже: "Меня победили. Но победитель сам оказался побежденным". І потім робить гіркий висновок: "На краю могилы страна, разум ее спит" [Вальехо 1977, 812]. Так прояснюється у фіналі п'єси смисл її назви.

Антагоністом Гойї у п'єсі є король Фердинанд VII. Слід зазначити, що введення до п'єси такої історичної фігури було по-своєму зухвалим, дратуючим щодо франкістського режиму актом. Справа в тому, що і в цьому випадку відбувався певний історичний збіг. Доля Фердинанда VII була дуже непростою і по-своєму драматичною. Після захвату військами Наполеона значної території Іспанії Фердинанд VII був змушений відректися від престолу на користь брата Наполеона – Жозефа і знаходився у вигнанні. До Іспанії він повернувся лише у 1814 році. І хоча він знову зайняв пре-

стол, правління було нелегким. Країна вирувала, незабаром розгорнувся революційний рух, який вдалося остаточно приборкати лише у 1823 році, у 1819 році на Фердинанда VII було скоєно замах.

Але не меншими складнощами відрізнялася і доля правлячої королівської династії і у XX столітті. У 1931 році король Альфонс XIII був вимушений емігрувати з країни і незабаром помер у еміграції. Наступним реальним королем Іспанії став його онук Хуан Карлос, який зайняв престол лише у 1975 році. У такій традиціоналістичній країні, як Іспанія, навіть за умов тотального страху, посіяного франкістським режимом, серед населення не могло не виникати запитань про долю короля, всієї королівської династії, і законність правлячої в Іспанії кліки не могла не оцінюватися як двозначна. Тому будь-яке публічне нагадування про короля було дуже небажаним. Як бачимо, Вальєхо не порахувався і з цією обставиною. Про всі події у житті Фердинанда VII або прямо, або скісно йдеться у п'єсі, вони використовуються драматургом як моменти, які здатні допомогти йому донести свою основну думку до читачів та глядачів.

Складна доля людини, з різкими підйомами та падіннями, які дають можливість побачити дійсність, оцінити життя з дуже різних позицій, нерідко роблять людину мудрішою і часто направляють її на більш філософське і гуманне ставлення до життя, до людей. Але не таким є Фердинанд VII, яким він постає у п'єсі Вальєхо.

Роки вигнання озлобили його, зробили більш жорстоким. Втрата трону, влади, а потім вдале, майже випадкове повернення правління країною знов примушують його судорожно триматися за цей трон, за владу. Він не тільки є підозрілим до усіх, хто проявляє ознаки нелояльності, він не заспокоюється, доки не приводить підозрюваного в цьому до загального знаменника, доки не дає відчути йому, що він, король, може зробити з ним все що завгодно, аж до фізичної розправи. Історія з Гойєю, яка розгортається перед нашими очима, яскраво це демонструє.

Лицемір і фарисей, який сидить з вишиванням у руках, він запевняє, що ця справа – вишивання – до якої він звик за роки вигнання, ніби, здатна дуже заспокоювати. Навіть базікає, що "было бы неплохо, если бы все испанцы научились вышивать. Тогда, может быть, и успокоились бы" [Вальехо 1977, 695].

Але через декілька хвилин у цій же сцені ми дізнаємося, якою діяльністю, якими акціями у країні він "спокійно" керує, не відриваючись від вишивання. Його підручний Каломарде догідливо доповідає про стан у країні: "…Массовые казни и ссылки обезглавливали либеральную гидру. Патриоты радуются и считают, что с нею будет покончено, если продолжать держать ее в руках" [Вальехо 1977, 695].

"Рука моя тверда", – відповідає на це вінценосний вишивальник. Автор показує, що саме король тримає у своїх руках основи тієї завіси страху, який обкутує всю країну. Для нього почуття страху, яке навіюється у душі підданих, – важлива і потужна зброя, без якої він не може обійтися [Вальехо 1977, 695].

"Значит, он боялся", – задоволено розмірковує Фердинанд у діалозі з Каломарде про останні години життя Рієги [Вальехо 1977, 697].

"Этот арагонец так просто не испугается", – розчаровано вимовляє він, дізнаючись про перехоплений лист Гойї [Вальехо 1977, 698].

Заради впровадження страху у душах підданих, залякування населення він готовий піти на все, навіть звернутися до середньовічних засобів, здійснення яких в інших європейських країнах цього часу – початку XIX століття – вже було абсолютно немислимим. У зв'язку з цим автор показує у п'єсі навіть певну динаміку його думок. Так, у I картині п'єси, у діалозі з Каломарде, Фердинанд каже про те, що він проти поновлення інквізиції у країні, він, нібито, покладається на твердість своєї власної руки, впевнений, що впорається з непокірними елементами самостійно. Але протягом розвитку дії його думки змінюються. Може виявитися, що у країні багато безстрашних, упертих, подібних до Гойї, громадян, розмірковує він, отже, не можна нехтувати ніякими сильними засобами розправи та залякування. Звідси висновок: потрібна інквізиція, без неї не впоратись. Така динаміка думки – не єдиний драматургічний хід, що використовує драматург при створенні образу Фердинанда VII. Напевне, найбільш суттєвим моментом, який використовує Вальєхо, створюючи цей образ, є принцип парадоксу. Парадоксальність існування Фердинанда, його фігури як володаря, полягає у тому, що він, ніби є головним сіячем страху, але й сам знаходиться у сітях того ж страху. Він боїться не тільки непокірних, таких, як Гойя, він залежить від тих сил реакції, які висунули і підтримують його, але – це усім зрозуміло – готові скинути його, як тільки він не зможе справлятися з ситуацією.

Цю особливість становища короля чітко висловлює проникливий, добре розуміючий обстановку в країні, доктор Арріета (у діалозі з падре Дуасо), який знає, якою страшною силою є фанатизм реакціонерів, що прийшли до влади.

Стійкість, непідвладність нікому, незнання ніякого страху у Гойї – і постійне почуття залежності і страху за своє місце у житті, за свою долю у Фердинанда. Такими є антиподичні позиції Гойї та Фердинанда у структурі п'єси "Сон розуму".

Жіночі персонажі використовуються драматургом головним чином заради того, щоб сильніше донести атмосферу життєвого жаху при диктаторському режимі у країні. Якщо персонажі-чоловіки переживають відображені та описані у п'єсі події стримано, чоловіча природа сприйняття і реакцій ніби приглушує гостроту того, що вони бачать і що переживають, то представниці слабкої статі не стримують відкритих емоцій, гірких подихів і плачу.

Драматург майстерно індивідуалізував представлених у п'єсі жінок, обидві вони, Леокадія та Гумерсинда, запам'ятовуються як дуже різні людські типи.

Леокадія – гаряче віддана Гойї, відверто любляча його подруга. Не дивлячись на двозначність свого становища, яка в Іспанії того часу дуже засуджувалася (адже вона – неофіційна жінка Гойї), Леокадія тримає себе з великою гідністю і навіть з мужністю. Стає зрозуміло, що усі її думки – про Гойю, як врятувати його, допомогти йому в час, коли від нього багато хто відвернувся і покинув. В той же час зрозуміло і те, що вона не припиняє відчувати себе матір'ю дітей, які в неї є від першого, законного чоловіка. Вона пам'ятає про них, охоплена тривогою за їхню долю. Про себе вона пригадує, лише коли у діалогах з Гумерсиндою, яка бажає принизити її як незаконну жінку Гойї, вона відстоює свою гідність, – тут вона стає зухвалою та гострою на язик. Взагалі перед нами жива, дуже чуттєва, дуже відверта і певною мірою нещаслива жінка, яка нерідко вимушена жити ніби "на другому диханні". Тим більший гнів та

біль читача та глядача викликає сцена знущання з неї, яке влаштували волонтери короля.

Драматургічний шлях Гумерсинди набагато коротший. Вона невістка Гойї, жінка його сина. На відміну від Леокадії, вона не дуже відверта і, більш того, вона хитрувата та корислива. Поряд з Леокадією вона явно програє в плані моральної висоти особистісних якостей. Але вона – жінка і мати, і коли ми бачимо, що вона охоплена тривогою про долю чоловіка, дітей, ми не маємо сумнівів, що тут вона – відверта, що обставини життя в Іспанії примушують і таких, як вона, і членів її родини, які жодного разу не виступили проти сил, що перемогли у країні, тремтіли від страху.

Таким чином, обрані нами для дослідження п'єси А.Б.Вальєхо, відрізняються досить значимою соціальною і соціально-політичною проблематикою. Вальєхо гостро відчував драматизм життя країни, іспанського народу в роки франкістської диктатури і яскраво відобразив це у своїх творах для театру. Злидні, які перетворюють життя на жалюгідне існування, збіднiння духовного світу, обмеженість та отупіння людей з бідних прошарків, задавлених щоденними клопотами та думками про те, як заробити на шматок хліба, засудження злоби та непримиренності тих, хто через багато років після закінчення Громадянської війни "все ще" не відмовився від думки про зведення рахунків; звеличення людей, які не скорили голови перед владою навіть у дні найжорстокішого політичного терору; заклик до духовного пробудження та прозріння, до відмови від заколисуючої розум і душу брехні – таким є комплекс головних думок, проблем, яким присвячуються розглянуті нами п'ять п'єс Б.Вальєхо.

Ці думки звучать гостро, чітко і в тих випадках, коли у п'єсах Вальєхо постають картини дійсності, що абсолютно впізнавалися глядачами, які відчували їхню злободенність з досвіду власного життя ("Історія одних сходів", "Сьогодні – свято", "Підвальне вікно"), і в тих випадках, коли драматург ніби реконструював у театрі найгостріші і добре пам'ятні для іспанців епізоди історії ("Сон розуму"), і коли він розгортав дію, яка в метафоричній формі передавала морально-політичну ситуацію в Іспанії часів франкізму ("У палаючій темряві").

Істотним достоїнством театру Б.Вальєхо стало те, що він проявив себе великим майстром "ліпки" людських фігур, персонажів, які представляли найрізноманітніші соціальні прошарки та групи населення Іспанії. Чітко запам'ятовуються, врізаються у пам'ять створені ним у даних п'єсах драматичні характери – Гойя ("Сон розуму"), Карлос, Ігнасіо ("У палаючій темряві"), але і в тих п'єсах, де немає власне драматичних характерів ("Історія одних сходів", "Сьогодні – свято", "Підвальне вікно"), персонажі постають перед нами як переконливі, органічні людські особистості.

Це вміння драматурга "пропустити" художньо досліджувані ним проблеми крізь призму драматичних шляхів героїв, людських переживань і доль персонажів, напевно, і таїть у собі головну принадливість п'єс Б.Вальєхо для його співвітчизників, для театралів інших країн та глядачів наступних десятиліть.

1. *Брехт Б.* Избранное / Б. Брехт. – М.: Искусство, 1976. – 527 с. 2. *Вальехо А. Б.* Пьесы / А.Б. Вальехо. – М.: Искусство, 1977. – 840 с. 3. *Силюнас В.Ю.* Испанская драма XX века / В.Ю. Силюнас. – М.: Искусство, 1980. – 180 с. 4. *Barrientos G.* El

espacio en El Tragaluz. El espacio y su estructura / G. Barrientos. – Madrid.: La revista de literatura, 1990. – p. 487-504.

Корольова Н.О., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

СКЛАДОВІ ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНА МЕНТАЛЬНІСТЬ» (на матеріалі сучасної німецької мови)

У межах дослідження поняття „національна ментальність" встановлено, що зміст цього феномену включає систему способів, стилів, манер мислення людини як представника нації / народу, її світовідчуття, світорозуміння та орієнтацію у соціумі.

Ключові слова: *національна ментальність, мовна ментальність, пареміологічний фонд мови, лакуни.*

В рамках исследования понятия «национальная ментальность» установлено, что содержание этого феномена включает систему способов, стилей, манер мышления человека как представителя нации / народа, его мироощущение, миропонимание и ориентацию в социуме.

Ключевые слова: *национальная ментальность, языковая ментальность, паремиологический фонд языка, лакуны.*

The research of the concept of «national mentality» found that the content of this phenomenon includes a system of methods, styles, manners of thinking of man as a representatives of the nation / folk, his attitude, world view and orientation in society.

Key words: *national mentality, language mentality, paremiological language stock, language gaps.*

Об'єктом дослідження у статті є поняття „національна ментальність"; предметом – складові, що визначають його зміст. Актуальність матеріалу зумовлено його антропоцентричним характером, соціальною значущістю теми, а також інтерпретацією сутності національної ментальності у контексті взаємодії мови, мислення та культури народу.

Сучасна мовознавча парадигма розглядає мову у нерозривному зв'язку із мисленням людини, культурою та духовним життям етносу.

Історія дослідження поняття національної ментальності та її взаємозв'язок із мовою певного етносу може бути диференційована у чотири етапи еволюції поглядів щодо неї [Левинсон 1996, 48]. **Перший** етап розвитку цих поглядів пов'язаний із

ідеєю В. фон Гумбольта про мову як пряме відображення культури, яка була в подальшому розвинена релятивістами (Е. Сепір, Б. Уорф), чим і ознаменувався **другий** етап наукових роздумів на дану тему. **Третій** етап культурно-мовної взаємодії підтвердив гіпотезу про мовну картину світу; була висловлена також ідея про універсальність мови. **Четвертий** етап відзначений прагненням виявити взаємодію мови та культури, зокрема, у вираження ментальності (А. Вежбіцька, В. М. Телія, В. А. Маслова).

Поняття «ментальність» було введено в суспільствознавство прихильниками культурно-антропологічного та історико-психологічного напрямку – представниками французької історичної науки, відомої за назвою школи «Анналів» [Левинсон 1996, 48]. Активному входженню в суспільствознавство 50-60-х роках минулого століття поняттю «ментальність» сприяла велика популярність у цей період методології та ідей психоаналізу, насамперед, концепція колективного несвідомого.

Визначення ментальності має декілька підходів. Перший – це описові дефініції: акцент робиться на перелікові всього того, що входить у ментальність (сукупність уявлень, способів поведінки людини, її реакції, які є несвідомими – наприклад: Г. Теленбах, В.П.Визгин. Другий підхід включає психологічні дефініції. Вони, в свою чергу, поділяються на два типи. Перший тип робить акцент на несвідомому рівні психіки (поняття "*ментальність*" означає певну сукупність неусвідомлених форм світосприйняття, що вже склалися та притаманні певній групі людей, які визначають спільні риси, відносини та поведінку цих людей стосовно феноменів їхнього буття). Другий тип психологічних дефініцій відображає думку, що ментальність – це прояв свідомого рівня психіки (*ментальність* – це узагальнення всіх притаманних розуму характеристик / якість розуму, що характеризує окремого індивіда або клас індивідів – наприклад: Дж. Чаплін. Третій підхід – це нормативні дефініції, що визначають ментальність як норми реакції, характерні для даного соціального чи етнічного утворення (*ментальність* визначає систему звичок свідомості – наприклад: А. Дж. Тойнбі, П.Динцельбахер. Представники четвертого підходу увагу акцентують на структурі ментальних процесів (*ментальність* – наповнення глибинним смислом структури кількісного пояснення дійсності; *ментальність* – структура, склад душі людини, соціуму, етносу, співвідношення її елементів та стан останніх (наприклад: Ю. Канигін, М. Холодна).

Прийняття людини в якості вихідного базису лінгвістичних досліджень сприяло розробці нових категорій, що зачіпають сферу її свідомості, мислення, духовної, практичної та мовленнєвої діяльності. До однієї з таких категорій відноситься й ментальність, яка є актуальною як для вчених, що вивчають репрезентацію антропологічного фактора в мові, так і для тих дослідників, які цікавляться впливом мови на мислення і поведінку людини.

До числа найбільш актуальних питань можна віднести визначення ментальності, встановлення її типів, різновидностей та її складових. З.Д. Попова та І.А. Стернин визначають ментальність як специфічний спосіб сприйняття і розуміння дійсності, яке визначається сукупністю когнітивних стереотипів свідомості, характерних для конкретної особистості або ж соціальної чи етнічної групи людей [Попова, Стернин 2002, 25].

Численні дефініції ментальності враховують дві групи факторів: 1) її співвідношення з індивідуальною і суспільною свідомістю, а також із розумовими стереотипами та емоційними формами свідомості (вірою, почуттями), 2) взаємозв'язок ментальності з мовою, з її категоріями, формами. Відповідно до першої групи чинників, які є екстралінгвістичними, ментальність трактується як «спосіб сприйняття і відображення світу, характерний для певного національного колективу» [Почепцов 1990, 267] або як «спосіб мислення особистості або суспільної групи, притаманна їм духовність, склад розуму, світосприйняття»[Розина 1991, 55]. Друга група чинників також пов'язана зі світоглядної структурою свідомості, але при цьому вказується на її зв'язок з мовою. Ці фактори є власне лінгвістичними. Таке розуміння ментальності послужило однією з підстав для введення в науковий ужиток терміну «мовна ментальність» [Колесов 2007, 125]. Мовна ментальність передбачає зв'язок мови і мислення.

Особливим випадком прояву співвідношення мови та ментальності є проблема взаємозв'язку логічного та граматичного. У сучасній лінгвістиці вона набуває не тільки теоретичного, але й практичного значення. Вчені відзначають, що логічні форми думки не тотожні граматичним, логіка не зливається з граматикою [Степанова, Чернышёва 1962, 346]. Слід вказати на те, що логічні категорії займають провідне становище, встановлюючи загальну структуру пропозиції. Їх граматичне вираження отримує в кожній мові свою інтерпретацію, відповідно до тих норм, які виробляються їх синтаксичними системами. Але і вони в своїй основі продовжують будуватися за діючими нормами мислення.

Ідея антропоцентричності мови є ключовою в сучасній лінгвістиці. У наш час метою лінгвістичного аналізу вже не може вважатися просто виявлення різних характеристик мовної системи. Натомість базисною стає ідея розуміння мови як фізичної проекції ментальної діяльності людини- індивідума та людини-творця та члена соціуму у процесі аналізу та переосмислення нею навколишньої дійсності.

Мова – складне та багатомірне явище, що виникло в людському суспільстві: вона є системою і антисистемою, діяльність і продукт цієї діяльності, дух і матерія, т.д. [Попова, Стернин 2002, 18]. Саме тому мовними засобами вираження національної ментальності є одиниці мови, які отримали символічне, еталонне, образно-метафоричне значення в культурі і які узагальнюють результати власне людської свідомості – архетипові, зафіксовані у міфах, легендах, ритуалах, обрядах, фольклорних та релігійних дискурсах, поетичних і прозових художніх текстах, фразеологізмах і метафорах, символах і пареміях (прислів'ях і приказках) тощо. На тлі даних лінгвокультурних одиниць можна виділити й інші, за допомогою яких може бути виражена національна ментальність того чи іншого народу. Перш за все це такі: 1) предмет лінгвокраїнознавства – безеквівалентна лексика і лакуни, 2) міфологізовані мовні одиниці: архетипи і міфологеми, обряди і повір'я, ритуали та звичаї, закріплені в мові; 3) пареміологічний фонд мови; 4) фразеологічний фонд мови; 5) еталони, стереотипи, символи, 6) метафори і образи мови; 7) стилістичний уклад мов; 8) мовленнєва поведінка; 9) область мовного етикету [Маслова 2001, 8].

Безеквівалентні мовні одиниці позначають специфічні для певної культури явища (Fachwerkhaus – улюблений у Німеччині тип житлового будинку 17ст); Frühschoppen – компанія, що зустрічається в неділю вранці випити пива)), які є продуктом кумулятивної (накопичувальної, закріплюючої досвід носіїв мови) функції мови і можуть розглядатися як вмістилища фонових знань, тобто знань, наявних у свідомості мовців, приналежних до певного етносу, який творить власний, позначений лише йому властивими мовними одиницями, соціум. Саме тому власне наявність даних безеквівалентних мовних одиниць є фізично-спроектованим вказівником на особливості ментальності певного народу. Відмінності між мовами зумовлені відмінностями культур і легше за все вони демонструються на матеріалі лексичних одиниць і фразеологізмів, оскільки номінативні засоби мови найбільш прямо пов'язані з позамовною дійсністю.

Національно-культурна своєрідність номінативних складових може виявлятися не тільки в наявності безеквівалентних одиниць, а й у відсутності в даній мові слів і значень, виражених в інших мовах, тобто лакунах (укр. вечорниці, нім. Ossi-Wessi).

Часто наявність лакуни в одній з мов пояснюється не відсутністю відповідного денотата, а тим, що культурі як би не важливо таке розходження, що є проявом диференціації у менталітетах окремих народів (hammern − забивати молотком; навшпиньки – auf den Zehespitzen).

Одним із засобів вираження національної ментальності є пареміоло-гічний фонд мови, оскільки більшість прислів'їв – це стереотипи народної свідомості, що дають досить широкий простір для вибору. Традиційно прислів'я та приказки вивчалися у фольклористиці як жанрові тексти. Їх вивчення в лінгвістиці тільки починається. Проте вже зараз зрозуміло, що вони є однією із найяскравіших сфер фізичної проекції концептів як складових ментальності того чи іншого етносу. Наприклад, одні з центральних та ключових концептів і складових німецького менталітету – «Geduld» (терпіння), „Ordnung" (порядок), „Fleiß" (старанність), „Sparsamkeit" (економність), „Pünktlichkeit" (пунктуальність) – фігурують у пареомілогічному фонді німецької мови: *Ohne **Fleiß** kein Preis*; *Beharrlichkeit überwindet alles*; ***Geduld** bringt Rosen*; *Übung macht den Meister; Ein Staat ohne Recht ist wie ein Leib ohne Seele; Alles hat sein Maß; Besser eine Stunde zu früh, als eine Minute zu spät; Besser zu früh als zu spät; **Ordnung** ist das halbe Leben; **Ordnung, Ordnung,** liebe sie, sie erspart dir Zeit und Müh'*. Фразеологічний фонд мови є цінним джерелом відомостей про культуру та ментальність народу, в них відбито уявлення народу про міфи, звичаї, обряди, ритуали тощо.

Важливим засобом вираження ментальності деякі дослідники вважають еталони. Вони відображають національне світобачення, оскільки є результатом власне національно-типового порівняння явищ світу. Еталони – це те, в чому образно вимірюється світ. Найчастіше еталони існують в мові у вигляді стійких порівнянь (*mager wie eine Ziege, etw. wie seine Westentasche kennen*). Еталон на соціально-психологічному рівні виступає як прояв нормативних уявлень про явища природи, суспільства, про людину, про їх якості і властивості. Еталонність, орієнтація суб'єкта на певні зразки, стереотипи – це той об'єднувальний початок, той спільний структурний принцип, який синтезує процеси сприйняття, пізнання та мовну картину світу [Арутюнова 1987, 5].

Викладене дозволяє зазначити, що трактування «національної ментальності» включає як визнані положення, так і проблематичні думки. Очевидним є довільна інтерпретація змісту «національної ментальності» та її складових у різних галузях наукового пізнання. Різні дефініції детермінують розуміння даного явища як гетерогенного. Разом з тим, можна констатувати, що формування менталітету відбувається під впливом соціальних, психологічних, історичних, етнічних факторів. Саме тому він являє собою, на нашу думку, сукупність особливостей мислення, сприйняття, світовідчуття, поведінки людини як суб'єкту соціуму та представника того чи іншого етносу.

До способу вираження національної ментальності відносять лінгвокультурні одиниці, безеквівалентну лексику і лакуни, міфологізовані мовні одиниці: архетипи і міфологеми, обряди і повір'я, ритуали та звичаї, закріплені в мові; пареміологічний фонд мови; фразеологічний фонд мови; еталони, стереотипи, символи, метафори і образи мови; стилістичний уклад мов; мовленнєву поведінку; область мовного етикету.

Перспективним для подальшого дослідження цього питання може стати аналіз та деталізація складових поняття національної ментальності, їхня роль як елементів мовної картини світу етносу.

1. *Арутюнова Н.Д.* Аномалии и язык: (К проблеме «языковой» картины мира) / Н.Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С. 3-10. 2. *Динцельбахер П.* История ментальности в Европе. Очерки по основным темам / П. Динцельбахер. // История ментальности. – 1996. – с. 96-98. 3. *Колесов В. В.* Русская ментальность в языке и тексте / В.В. Колесов. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2007. – 624 с. 4. *Левинсон К. А.* Ментальности и средневековье. Концепции и практика / К.А. Левинсон // В кн. «История ментальностей. Историческая антропология.» – М.: РАН РГГУ, 1996. – С. 128-200. 5. *Маслова В.А.* Лингвокультурология. / В.А. Маслова. – М:.«Академия», 2001. – 208с. 6. *Розина Р.И.* Человек и личность в языке. Логический анализ языка: Культурные концепты / Р.И. Розина. – М.: Наука, 1991. – 234 с. 7. *Степанова М.Д., Чернышёва И.И.* Лексикология современного немецкого языка. / М.Д. Степанова, И.И. Чернышёва. – М.: «Высшая школа», 1962. – 310 с. 8. *Попова З.Д., Стернин И.А.* Язык и национальная картина мира. Вопросы теории и методологии / З.Д.Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2002. – 314с. 9. *Флаксман А.А.* Немецкий язык как отражение ментальности его носителей: диссертация ... кандидата филологических наук : 10.02.04 Нижний Новгород, 2005. – 172 с. 10. *Телия В.Н.* Обьект лингвокультурологии между Сциллой лингвокреативной техники языка и Харибдой культуры (к проблеме частной епистемологии лингвокультурологии) / В.Н. Телия // С любовью к языку. – 2002. – №3. – С.76-85.

Коряковцева О.І., д. філол. н., проф.,
Природничо-Гуманітарний університет у Седльце (Польща)

О ПРОБЛЕМАХ ИСТОРИЧЕСКОГО СЛОВООБРАЗОВАНИЯ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ

У статті в загальних рисах розглянуто проблеми вивчення історичного словотвору, що являє собою складну систему, яка формується під впливом різноманітних екстра- та інтралінгвальних еволюційних чинників. Автор дає коротку характеристику праць польських дериватологів-істориків мови, представників Сілезької лінгвістичної школи, які вивчали т.зв. «перспективну еволюцію» словотвірних категорій основних частин мови. У статті в цілому описано методологічну основу та методи діахронного аналізу словотвірних категорій польської мови.

Ключові слова*: слов'янський словотвір, історичний підхід, наукова полеміка, деривати.*

В статье рассматриваются в общих чертах проблемы изучения исторического словообразования, представляющего собой сложную систему, которая формируется под влиянием многообразных экстра- и интралингвистических эволюционных факторов. Автором дана краткая характеристика работ польских дериватологов-историков языка, представителей Силезской лингвистической школы, изучавших т.н. «перспективную эволюцию» словообразовательных категорий основных частей речи. В статье в общих чертах описаны методологическая основа и методы диахронического анализа словообразовательных категорий польского языка.

Ключевые слова: *славянское словообразование, исторический подход, научная полемика, дериваты.*

The purpose of this paper is not primarily theoretical. Rather here we turn the spotlight on historical word-formation of Slavic languages and look at the ways in which these theoretical developments have enriched our knowledge of Slavic word-formation. There were explored some ways in which theoretical debates have been played out on these data, and in which the data have raised issues for various morphological and derivative frameworks.

Key words: *Slavic word-formation, historical approach, theoretical debates, derivatives.*

Развитие славянской дериватологии выдвинуло в число актуальных проблему разграничения синхронии и диахронии, а также комплексного, синхронно-диахронического анализа словообразовательных процессов и словообразовательных отношений (см. [Улуханов 1994]).

Еще в 70-80 гг. XX в. в славистике наметились два подхода к проблеме соотношения синхронии и диахронии в словообразовании. В соответствии с первым, восходящим к антиномии Ф.де Соссюра, положение о разграничении диахронии и синхронии, словообразовательных процессов и отношений мыслится как полный отрыв их

друг от друга. В результате все без исключения словообразовательные явления при синхронном словообразовательном анализе подводятся под систему строгих правил, выведенных путем «чистой» дедукции, без учета тенденций их развития. Синхронное словообразование считается статическим, диахроническое словообразование – динамическим.

С точки зрения оппонентов соссюровской антиномии подобная трактовка синхронии и диахронии глубоко ошибочна; ср. высказывание Р.Якобсона о динамичности «хорошей» синхронии (выделение инноваций и архаизмов, продуктивного и непродуктивного, определение тенденций развития) и статичности «плохой» диахронии (чистая констатация фактов изменения, простая фиксация соответствий между явлениями разных эпох) [Jakobson 1962, 218-219]. «Вооружившись таким пониманием, – подчеркивал О.Н.Трубачев, – мы, думается, благополучнее сможем миновать своих «Сциллу и Харибду», чем если бы мы истово верили в наличие здесь раздирающих оппозиций» [Трубачев 1994, 19].

Понятие деривации не вмещается в статический синхронный план, оно обязательно содержит момент движения, диахронии, поэтому «невозможно в соссюровском смысле разграничить синхронию и диахронию в словообразовании. Это противоречило бы самой сущности словообразования. В словообразовании больше, чем в какой-либо другой дисциплине, описание того, что есть, должно быть описанием того, как это стало, и нельзя абсолютно разграничить синхронию и диахронию» [Grzegorczykowa, Puzynina 1959, 250]. Поскольку всякая синхрония в языке существует только как условно ограниченный момент развития, она должна рассматриваться как синхрония динамическая. Из этого следует, что при синхронном подходе обязательно не только описание статики (анализ структурно-семантических отношений однокоренных слов), но и рассмотрение элементов динамики (учет тенденций образования новых слов, однотипных с членами анализируемой пары). Важен факт действия словообразовательных типов и моделей в анализируемый период: чтобы «установить, что же в данном синхронном срезе реально существует как факт языка, мы должны выйти за пределы этого строго синхронного среза и посмотреть, что же все-таки в языке происходит, а не только, что в нем есть» [Савицкий 1987, 86].

При таком теоретическом подходе неизбежно возникает проблема критериев выделения синхронных срезов. Сложность решения этой непростой проблемы иногда вызывает у исследователей-славистов сомнения в плодотворности сравнения словообразовательного материала синхронных срезов, последовательно сменяющих друг друга. Заметим, однако, что в практике лингвистических исследований агностицизм по отношению к проблеме выделения синхронного среза, как правило, преодолевается. Ср., например: «Мы вынуждены считать (в значительной мере условно) срезом достаточно большой хронологический период (XI – нач. XV в.), так как материалы, которыми мы располагаем, не дают возможности прослеживать языковые изменения в рамках этого периода» [Силина 1975, 229] и «Мы сперва из исторического континуума выбираем вполне объективно такую протяженность, такое состояние, которое характеризуется отсутствием изменений или может быть описано вне изменений, а впоследствии можем уточнить, к какому периоду времени это состояние относится,

т.е. в какие временные рамки оно укладывается (десятилетие, несколько веков или даже целую эпоху)» [Кубрякова 1968,121].

Существует мнение, что при синхронно-диахроническом описании достаточно сравнения словообразовательной системы эпохи древнейших памятников с современной системой языка. Однако описание, в котором сравниваются словообразовательные системы двух достаточно удаленных друг от друга по времени синхронных срезов, не является синхронно-диахроническим, объяснительным, поскольку из такого описания не ясны причины эволюции словообразовательной системы языка. В.К. Журавлев следующим образом характеризует этот тип описания языковой системы: «Суть его заключается в анализе соответствий между двумя или несколькими синхронными состояниями. Предварительно описывается синхронное состояние древнейшего «синхронного среза», например эпохи древнейших памятников письменности, затем на основании сопоставления с современным состоянием точно подсчитывается, что именно изменилось, а что осталось без изменения... Сущность концепции сводится к синхронии, ибо в каждом синхронном срезе время снимается, а между срезами – останавливается» [Журавлев 1992,17–18].

Полагаем, что сопоставление двух синхронных срезов, древнейшего и современного, может быть предварительным этапом создания полного синхронно-диахронического описания словообразовательной системы. Такое сопоставительное описание ведется группой дериватологов под руководством К. Клещевой в Институте польского языка Силезского университета, который с 90-х годов XX века стал ведущим центром в области исследования польского исторического словообразования. Ниже представлен краткий обзор работ польских дериватологов-историков, поскольку эти работы, несомненно, представляют интерес для специалистов по историческому словообразованию других славянских языков.

Важным научным событием стало издание коллективной монографии «Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczewnikowych» [Katowice, 1996], в которой впервые систематически описаны все древнейшие производные существительные, обнаруженные в «Słowniku staropolskim» (редактор – С. Урбанчик) и в его картотеке.

Обзор производных существительных, представленный в монографии, дает представление о высокой продуктивности отношений словообразовательной синонимии в древнепольском языке, о частотности дериватов, принадлежащих к различным словообразовательным типам. Имея в распоряжении материал современного польского языка, детально исследованный в аспекте словообразования, и данные, опубликованные в коллективной монографии «Słowotwórstwo języka doby staropolskiej: Przegląd formacji rzeczownikowych», можно исследовать в сопоставительном аспекте механизмы возникновения целого ряда словообразовательных явлений. Эта книга является своеобразным очерком, который может и должен быть дополнен специальными исследованиями эволюции словообразовательной системы польского языка в период с XVI по XX век.

Диахроническое исследование словообразовательных подсистем самостоятельных частей речи было продолжено К. Клещевой, которая реконструировала под-

систему древнепольских существительных, которую затем сопоставила со словообразовательной системой современных польских существительных. Результаты этого сопоставления изложены в ее книге «Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja: Rzeczowniki» [Katowice, 1998], где рассматриваются транспозиционные, мутационные и модификационные категории польских существительных, описанных в коллективной монографии «Słowotwórstwo języka doby staropolskiej: Przegląd formacji rzeczownikowych».

Сравнение материала древнепольского языка с современным позволило К.Клещевой сделать общие выводы относительно процессов формирования всей системы производных существительных, а также выявить тенденции развития ряд словообразовательных типов и категорий. Проследив эволюцию словообразовательной подсистемы имен существительных, исследовательница выявила тенденцию к увеличению числа мутационных отсубстантивных дериватов, нерегулярных семантически и, как следствие, имеющих нечеткое структурное значение.

Исследуя словообразовательные категории древнепольских существительных, К.Клещева рассмотрела также проблемы общего характера, к которым относятся методика диахронического анализа, словообразовательные изменения исторического и панхронического характера. Были выработаны методы анализа деривационных отношений при наличии многочисленных лексико-семантических лакун в источниках и отсутствии четких словарных дефиниций и широких контекстов употребления слов, а затем предложена интерпретация исторического словообразования польского языка, сосредоточенная прежде всего на наблюдении за изменениями в составе словообразовательных основ и в способе понимания этих основ. По мнению К.Клещевой, выбор формальных показателей является случайным следствием такого рода изменений, в то время как главным двигателем эволюции словообразовательной системы являются структурно-семантические свойства производных и производящих основ, а также связи между однокоренными словами. Внутриязыковые силы создают модели, активность которых гасят или оживляют внеязыковые факторы: деривация – это механизм, подчиненный общим законам развития лексической системы языка.

Среди словообразовательных изменений исторического характера были выделены два основных типа: 1) словообразовательные изменения, вызванные переоценкой какой-либо грамматической категории (например, переоценкой системы праславянских причастий); 2) словообразовательные изменения, вызванные общественно-политическим и общественно-культурным положением народа (так, например, контакты с носителями других языков обогатили префиксальное и суффиксальное словопроизводство польских существительных). К типу исторических изменений отнесены также словообразовательные изменения, обусловленные ономатологическими потребностями в связи с развитием цивилизации. Этот тип изменений иногда способствует исчезновению целых тематических групп, которые включали в себя производные слова определенных словообразовательных типов (пример тому в русском языке – названия лиц, выполняющих феодальные повинности, типа *подчаший, конюший, егерь*).

Продолжая исследование словообразовательных микросистем старопольского языка, в следующей своей книге «Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja» (Katowice 2003) К.Клещева проанализировала в диахроническом аспекте словообразовательные особенности производных прилагательных, обнаруженных в памятниках древнепольской письменности XII-XV вв. Было установлено, что благодаря активизации процессов заимствования из западноевропейских языков существенно расширилась область префиксальной деривации, причем в истории польского языка особенно активно развивались модификационные словообразовательные категории имен прилагательных.

Изучение перспективной эволюции словообразовательных подсистем польского языка было продолжено Магдаленой Пастуховой и Александрой Яновской, которые исследовали и описали тенденции развития производных глаголов в книге «Słowotwórstwo czasowników staropolskich: stan i tendencje rozwojowe» (Janowska, Pastuchowa, 2005). Проанализировав в динамическом аспекте функции глагольных формантов, М.Пастухова и А.Яновска пришли к выводу, что в истории польского языка состав парадигматических суффиксальных формантов практически не изменялся, в то время как семантическая специализация глагольных префиксов постоянно возрастала, значительно изменились также способы выражения темпоральной и количественной семантики.

Таким образом, благодаря работам дериватологов-историков из Силезского университета полонисты получили не только доступ к древнейшим словарным материалам, но и возможность комплексного исследования древнейших словообразовательных процессов и отношений. Специалистам по историческому словообразованию других славянских языков их работы, без сомнения, могут быть интересны как опыт сопоставительно-исторического описания процессов, происходивших в словообразовательных подсистемах существительных, прилагательных и глаголов, которые могут иметь панхронический и общеславянский характер.

Сложность создания исторического, синхронно-диахронического описания словообразовальных систем славянских языков обусловлена прежде всего тем, что сохранившиеся источники языкового материала имеют множество пробелов, которые обычно восполняются с помощью собственной компетенции лингвистов. Основной единицей исторического описания языка является языковое изменение, однако инновации выявляются, а затем интерпретируются лингвистами – носителями языка иного, современного периода. Не имея компетенции носителя языка исследуемого сихронного среза (например, XIV века), лингвисты-историки объективно не способны выявить языковую игру, обнаружить индивидуализацию стиля (например, намеренную архаизацию). Не имея возможности взглянуть на явление с соответствующей перспективы, лингвисты-историки затрудняются определить, имеют ли они дело с устоявшейся нормой или с языковой модой: как известно, сохранившиеся лексикографические материалы не всегда дают представление о степени распространения языковой инновации.

Масштаб неизученных областей, которые должны быть исследованы, недостаточная разработанность методики синхронно-диахронического анализа словообразо-

вательных явлений привели к тому, что дериватологи-историки языка редко занимаются решением проблем общего характера, направляя свои усилия в основном на «восполнение пробелов». Актуальной же задачей исторического словообразования является осмысление движущих сил словообразовательных процессов, исследование механизма развития словообразовательных отношений, возникающих в ходе функционирования славянских языков, выявление словообразовательного потенциала их систем, обнаружение связи эволюции словообразовательных процессов с формированием языковой картины мира.

1. *Журавлев В.К.* Диахроническая морфология. –Москва: Наука, 1991. 2. *Кубрякова Е.С.* (1968), О понятиях синхронии и диахронии, [In:] «Вопросы языкознания», Москва, №3. 3. *Савицкий Н.П.* Словообразовательная структура глагольных неологизмов в русском и чешском языках и некоторые вопросы теории словообразования, [In:] Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. Москва, 1987. 4. *Силина В.Б.* (1975), Глаголы с суффиксом -ова-, образованные от имен существительных со значением действия, в древнерусском языке XI-XIY вв., [In:] Борковский, В.И. (ред.), Древнерусский язык: Лексикология и словообразование, ‘’Наука’’, Москва. 5. *Трубачев О.Н.* Синхрония, диахрония -und kein Ende...(маргиналии по русскому историческому словообразованию), [In:] Улуханов И.С.(ред.), Исследования по историческому словообразованию. Москва, 1994. 6. *Улуханов И.С.* (1994), Состояние и перспективы изучения исторического словообразования русского языка, [In:] Улуханов И.С.(ред.), Исследования по историческому словообразованию. Москва. 7. *Grzegorczykowa R., Puzynina J.* Z zagadnień słowotwórstwa synchronicznego, [In:] Poradnik językowy, 1959, № 6-7. 8. *Jakobson R.O.* Selected writings. Vol.1. The Hague-Mouton, 1962. 9. *Janowska A., Pastuchowa M.* (2005), Słowotwórstwo czasowników staropolskich: stan i tendencje rozwojowe, UNIVERSITAS, Kraków. 10. *Kleszczowa K.* (red.) (1996), Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych, Uniwersytet Śląski, Katowice. 11. *Kleszczowa K.* (1998), Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja: Rzeczowniki, Uniwersytet Śląski, Katowice. 12. *Kleszczowa K.* (2003), Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja, Uniwersytet Śląski, Katowice.

Косіцька О.М., к.філол.н.,
Національний транспортний університет

ПРИЙМЕННИКОВО-ВІДМІНКОВІ КОНСТРУКЦІЇ ПРИ ПРЕФІКСАЛЬНИХ ДІЄСЛОВАХ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ВІДДАЛЕННЯ В ЛАТИНСЬКОМОВНІЙ ДОКУМЕНТАЦІЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ КІНЦЯ XVI-XVII ст.

Стаття присвячена аналізу особливостей прийменниково-відмінкових конструкцій при префіксальних дієсловах із семантикою віддалення в латинськомовній документації Греко-католицької церкви. Для виявлення специфіки таких конструкцій в українському різновиді пізньосередньовічної латини проводиться порівняльний аналіз уживання прийменниково-відмінкових конструкцій у західноєвропейських та українських латинськомовних пам'ятках.

Ключові слова: *пізньосередньовічна латина, латинськомовна документація Греко-католицької церкви кінця XVI–XVII ст., прийменниково-відмінкові конструкції, префіксальні дієслова із семантикою віддалення.*

Статья посвящена анализу особенностей предложно-падежных конструкций при приставочных глаголах с семантикой удаления в латиноязычной документации Греко-католической церкви. Для определения специфики таких конструкций в позднесредневековой латыни в Украине проводится сравнительный анализ употребления предложно-падежных конструкций в западноеропейских и украинских латиноязычных текстах.

Ключевые слова: *позднесредневековая латынь, латиноязычная документация Греко-католической церкви конца XVI–XVII вв., преложно-падежные конструкции, приставочные глаголы с семантикой удаления.*

The article deals with peculiarities of prepositional and case structures with prefix verbs with the meaning of distancing in Latin documents of the Ukrainian Greek Catholic Church in 16th–17th centuries. The comparative analysis of Western European and Ukrainian Latin texts has been done in order to establish specific features of the structures in late Medieval Latin in Ukraine.

Key words: *late Medieval Latin, Latin documents of the Ukrainian Greek Catholic Church at the end of the 16th–17th centuries, prepositional and case structures, prefix verbs with the meaning of distancing.*

У кінці XVI–XVII ст. латинська мова відігравала важливу роль в культурно-політичному житті України, будучи вживаною в різних сферах життя: освіті, науці, літературі, судочинстві, діловодстві, міжнародних відносинах. Функціонуючи в багатомовному середовищі тогочасної України, латина зазнавала впливу інших мов, передусім староукраїнської та польської. У даній статті ми приділимо увагу інтерферен-

ційним явищам на рівні прийменниково-відмінкових конструкцій при префіксальних дієсловах із семантикою віддалення.

Прийменниково-відмінкові конструкції в українському різновиді пізньосередньовічної латини були предметом дослідження деяких вчених. Наукові студії Н. Безбородько, В. Миронової, Н. Бойко та Р. Щербини присвячені вивченню латинськомовних текстів, створених на території України. Зокрема Н. Безбородько вивчала мову філософських трактатів [Безбородько 1972], В. Миронова приділила увагу актовій латині [Миронова 1999], Н. Бойко проаналізувала мову латинськомовних інскрипцій [Бойко 2006], Р. Щербина досліджував латинськомовну історіографію [Щербина 2006]. В усіх згаданих працях є розділи, присвячені аналізу вживання прийменників [Безбородько 1972, 44-46; Бойко 2006, 123-131; Миронова 1999, 6-7; Щербина 2006, 9-10], однак у них немає докладного аналізу використання прийменниково-відмінкових конструкцій при дієсловах із семантикою віддалення, хоча дослідження подібних структур виявляє досить цікаві особливості, притаманні українському різновиду пізньосередньовічної латини. У зарубіжному мовознавстві вивченню прийменниково-відмінкових конструкцій при дієсловах зі значенням віддалення присвячені студії Є.Реферовської [Реферовская 1964], але автор розглядає західноєвропейські латинськомовні пам'ятки, що, як показало наше дослідження, демонструють інші тенденції порівняно з латинськомовною документацією Греко-католицької церкви.

Таким чином, дана стаття присвячена аналізу особливостей прийменниково-відмінкових конструкцій при дієсловах із семантикою віддалення в українському різновиді пізньосередньовічної латини. Для виявленння специфіки таких конструкцій в латинськомовних документах Греко-католицької церкви дається короткий огляд історії розвитку прийменнків у латинській мові та проводиться порівняльний аналіз уживання прийменниково-відмінкових конструкцій у західноєвропейських та українських латинськомовних пам'ятках.

У класичній латині при дієсловах зі значенням віддалення могли вживатися прийменники *de, ab, ex*. Часто семантика віддалення передавалася ще й за допомогою префіксів *de-, ab-, ex-*, які походили від вищеназваних прийменників. Вони всі позначали віддалення у просторі, але мали певні нюанси у значенні. Так, прийменник (і префікс) *ex* позначав віддалення «з середини» чогось, тобто з меж певного замкненого простору; *ab* позначав віддалення «від» чогось, а *de* – «з поверхні» або «зверху вниз». Дієслова, утворені з цими префіксами зберігали певною мірою відмінності у позначенні вихідної точки руху, особливо тоді, коли дієслово не мало багато переносних значень [Реферовская 1964, 40]. Таким чином, коли ці дієслова сполучалися з ablativus separationis, уточнення відправної точки руху давалося за допомогою префікса (наприклад, *trium mensum molita cibaria sibi quemque* ***domo efferre*** *iubent* (Caesar «Commentarii de bello Gallico» I, 5) – «Наказали, щоб кожен виніс з дому борошна, заготовленого на три місяці»), але могла вживатися і прийменникова конструкція, тоді мав місце своєрідний плеоназм, коли прийменник повторював значення префікса (*Lucretius et Attius* ***de muro*** *se* ***deiecerunt*** (Caesar «Commentarii de bello Gallico» I, 18) – «Лукрецій і Аттій кинулися зі стіни»). Ці два види додатків при таких дієсловах існували ще з архаїки, однак з часом все частіше починає використовуватися кон-

струкція з прийменником. Таким чином, у середньовічній латині Західної Європи прийменники *ex, ab* і *de* поступово втрачають своє конкретне просторове значення й набувають більш узагальненого. Якщо розмістити ці прийменники за ступенем зростання узагальненості значень, то *ex* буде найконкретнішим, *ab* – дещо більш загальним і *de* – найабстрактнішим.

Тобто, кожний наступний прийменник може виражати значення попереднього, але при цьому має і своє специфічне значення. Таким чином, *de* має найширший спектр значень, який містить в собі як значення прийменників *ex* і *ab*, так і ряд значень, властивих тільки йому.

Внаслідок цього *de* поступово посідає все більш важливе місце, замінюючи прийменники *ex* і *ab.* Таким чином досягається, по-перше, уникнення зайвих повторів префікса прийменником (що існувало в давній період, коли мало місце плеонастичне вживання префіксів і прийменників, тобто *ab-* мав тенденцію поєднуватися з *ab*, *ex-* – з *ex*, *de-* – з *de*), а по-друге, у дієслів з переносним значенням послаблюється чітка просторова прив'язаність до відправної точки дії. Вже в класичну добу спостерігається вживання різних прийменників при одному й тому самому префіксі. У західноєвропейській середньовічній латині цей процес набуває більшого поширення, причому перевага, як правило, надається прийменнику *de*, оскільки наявна тенденція до вживання прийменника з найбільш узагальненим значенням при дієсловах, що мають префікси з більшим ступенем конкретності, тобто відбувається поступове витіснення прийменником *de* більш конкретних *ex* і *ab* [Реферовская 1964].

Інші закономірності спостерігаються у вживанні прийменників *ex, ab, de* при дієсловах з семантикою віддалення у латинськомовних текстах Греко-католицької церкви. Цікаво, що прийменник *de* майже не використовується для позначення віддалення у просторі, вживаючись переважно для позначення відношень між об'єктами. Це може бути пояснено тим, що за значенням прийменник *ex* відповідає українському прийменнику «з», *ab* – прийменнику «від», *de* – також прийменнику «від», отже, значення двох латинських прийменників передається за допомогою одного українського, а оскільки *ab* має більш конкретну семантику, за ним закріплюється функція позначення віддалення «від» чогось. У проаналізованих текстах у переважній більшості випадків прийменники дублюють дієслівні префікси.

Прийменник *ex* вживається переважно з дієсловом, що має префікс *ex-*: ***ex*** *oppido illo* ***exeunt*** [Monumenta 1971, 349 (№ 286)] – «вийшли з того міста»; ***e*** *minibus* ***eripit*** *et Cosacos* ***egredi ex*** *oppido iubet* [Monumenta 1971, 349 (№ 286)] – «вирвав з рук і наказав козакам вийти з міста»; ***ex*** *aquis* ***eduxerunt*** [Monumenta 1971, 350 (№ 286)] – «вийняли з води»; ***ex*** *ecclesia* ***extrahunt*** [Monumenta 1971, 357 (№ 290)] – «витягують з церкви»; ***ex*** *carcere* ***educunt*** [Monumenta 1971, 357 (№ 290)] – «виводять з в'язниці»; ***ex*** *ecclesia ante diluculum* ***exivit*** [Monumenta 1971, 369 (№ 302)] – «вийшов з церкви ще до світанку»; ***ex*** *navi haeretica* ***extrahendos*** [Monumenta 1971, 614 (№ 504)] – «які мають бути забрані з корабля єретиків»; ***excessit ex*** *hac vita* [Monumenta 1974, 64 (№ 52)] – «пішов з цього життя»; ***extrahi e*** *manibus* [Monumenta 1974, 92 (№ 77)] – «вийняти з рук».

Прийменник *ab (a)* – з дієсловами, які мають префікс *a*: *quod omen* ***a*** *nobis Deus procul* ***avertat*** [Monumenta 1964, 264 (№ 401)] – «нехай Бог відверне це від нас»; ***a*** *sua ecclesia ...* ***abire*** *deberet* [Monumenta 1965, 208 (№ 133)] – «мусив піти зі своєї церкви»; *ne* ***a*** *latere meo iterum* ***amoveatur*** [Monumenta 1965, 290 (№ 204)] – «щоб знову не забрали у мене»; *plusquam* ***a*** *serpentis intuitu* ***abhorreo*** [Monumenta 1965, 310 (№ 224)] – «відвертаюся з більшою відразою, ніж від гадюки»; ***a*** *capite periclinante membra quoque debeant procul* ***abscedere*** [Monumenta 1965, 326 (№ 234)] – «від хворої голови члени потрібно відтинати»; ***a*** *colloquiis quoque cum familia R.mi* ***abstinerent*** [Monumenta 1971, 768 (№ 642)] – «утримувалися від розмов з сім'єю найдостойнішого»; *plures* ***a*** *nobis ecclesiae* ***auferentur*** [Monumenta 1974, 132 (№ 109)] – «у нас забрали більшість церков».

В одному випадку при дієслові з семантикою віддалення, яке має префікс *de-*, вживається прийменник *de*, однак показовим є той факт, що це речення походить з тексту, який виголошувався при переході в католицьку віру, тому таке вживання можна пояснити традицією, яка збереглася з давніших часів: ***descendit de*** *caelis* [Documenta 1970, 212 (№ 143)] – «зійшов з небес».

Нечисленними прикладами представлено вживання прийменників, які не повторюють дієслівний префікс: *qui* ***discedere*** *debebant* ***ex*** *Urbem* [Monumenta 1971, 353 (№ 288)] – «які мусили **піти з** Рима»; ***ex*** *templo* ***ex*** *civitate* ***abire*** *iussit* [Monumenta 1971, 356 (№ 290)] – «наказав їм **піти з** храму і **з** міста»; ***exigere a*** *nobis* [Monumenta 1971, 372 (№ 304)] – «**забирати у** нас»; ***extorserat*** *hoc* ***a*** *rege* [Monumenta 1971, 457 (№ 365)] – «**вимагав** цього **від** царя», ***a*** *qua licet toties* ***deviarent*** [Documenta 1970, 342 (№ 228)] – «хоча **від** неї стільки разів **відходили**», ***deviatumque*** *est* ***ex*** *condicto* [Monumenta 1965, 200 (№ 124)] – «і **зійшов зі** шляху». Таке вживання можна пояснити частково тим, що певні дієслова не вживаються з іншими префіксами, тому загальна ідея віддалення передається через префікс, а прийменник її конкретизує, причому можна помітити таку закономірність: у переважній більшості випадків латинський прийменник відповідає українському прийменнику, який мав би бути використаний у такій конструкції. Тому подібні випадки можна пояснити впливом рідної мови авторів листів.

Отже, в латинській мові, вживаній у середовищі Греко-католицької церкви яскраво продемонстровані нововведення, характерні для середньовічної латини кінця XVI–XVII ст., причому український різновид середньовічної латини виявляє певні особливості порівняно з латиною Західної Європи. Так, характерна для західноєвропейської середньовічної латини тенденція до вживання більш абстрактного прийменника при дієслові з префіксом, що має більший ступінь конкретності, в латинськомовній документації Греко-католицької церкви не простежується. Натомість при дієсловах зі значенням віддалення практично не зустрічається прийменник *de* (найпоширеніший у таких випадках в західноєвропейських латинськомовних пам'ятках), ідея віддалення передається в основному за допомогою прийменників *ab* та *ex*, які дублюють дієслівні префікси і відповідають українським прийменникам «від» та «з». Використовується переважно той латинський прийменник, який відповідає українському прийменнику, вживаному при даному дієслові. Це дає підстави вважати, що вибір прийменників при префіксальних дієсловах зі значенням віддалення в латин-

ськомовній документації Греко-католицької церкви у більшості випадків диктується впливом рідної мови авторів текстів.

1. *Безбородько Н. И.* Язык латинских трактатов украинских философов XVII века / Нина Ивановна Безбородько. – Днепропетровск, 1972. – 137 с. 2. *Бойко Н.В.* Латинськомовна інскрипція в Україні кінця XVI–початку XVIII століть (лексико-граматичний аспект): дис. … канд. філол. наук: 10.02.14 / Бойко Наталія Василівна. – К., 2006. – 218 с. 3. *Миронова В. М.* Граматичні особливості латинської актової мови XV–XVI ст. в Україні (на матеріалі гродських і земських судових актів Галицької, Сяноцької, Перемишльської і Львівської адміністративних округ Галицької Русі): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.14 «Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови» / В. М. Миронова. — К., 1999. — 16 с. 4. *Реферовская Е. А.* Развитие предложных конструкций в латинском языке позднего периода / Елизавета Артуровна Реферовская. – М.-Л. : Наука, 1964. – 116 с. 5. *Щербина Р. А.* Латинськомовна історіографія в Україні середини XVII ст. як мовно-культурне джерело (на матеріалі хронік про Визвольну війну українського народу 1648–1657 років): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.14 «Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови». – К., 2006. – 19 с. 6. *Documenta* Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600) / [collegit P. Athanasius G. Welykyj, OSBM]. – Romae, 1970. – 556 p. 7. *Monumenta Ucrainae Historica*: в 14 т. / [зібр. митрополит Андрей Шептицький; видав митрополит Йосиф]. – Vol. XI (1633–1659). Supplementum. – Romae, 1974. – 648 p. 8. *Monumenta Ucrainae Historica*: в 14 т. / [зібр. митрополит Андрей Шептицький]. – Vol. II (1624–1648). – Romae, 1965. – 358 p. 9. *Monumenta Ucrainae Historica*: в 14 т. / [зібр. митрополит Андрей Шептицький]. – Vol. I (1075–1623). – Romae, 1964. – 350 p. 10. *Monumenta Ucrainae Historica*: в 14 т. / [зібр. митрополит Андрей Шептицький]. – Vol. IX–X (1075–1632). – Romae, 1971. – 942 p.

Коцюба О.П., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АВСТРІЙСЬКОГО ВАРІАНТУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ У ПРОЗІ ЙОЗЕФА РОТА

У статті проаналізовано лексичну специфіку австрійського мовного варіанту у художній прозі Й. Рота.

Ключові слова: *національний варіант, австрійський варіант німецької мови, лексична одиниця, австріацизм, антропонім, запозичення.*

В статье проанализирована лексическая специфика австрийского языкового варианта в художественной прозе Й. Рота.

Ключевые слова: *национальный вариант, австрийский вариант немецкого языка, лексическая единица, австриацизм, антропоним, заимствование.*

In the article the lexical peculiarities of the Austrian variant of German in J. Roth's prose are analysed.

Key words: *national variant, Austrian variant of German, lexical unit, Austriazism, anthroponym, borrowing.*

На сьогоднішній день цілком очевидним є статус австрійського національного варіанту (С.-Ґ. Андерсон, В. Малигін, А. Науменко, О. Остапович, П. Поленц, В. Сулим), який отримала німецька мова в Австрії. На концепції національних варіантів полінаціональних мов фокусує свою дослідницьку увагу чимало лінгвістів (П. Візінгер, А. Домашнєв, Я. Ебнер, Ю. Жлуктенко, А. Швейцер та ін.). Національний варіант (НВ) трактується як явище лінгвістичного і мовно-соціологічного характеру, як «літературно нормована мовна система, що є всеохоплюючим засобом письмового і усного спілкування самостійного «колективу зносин» [Перковская 1972, 7-8]. Як «особливу форму існування (різновид) даної мовної системи» витлумачує НВ Ю. Жлуктенко, підкреслюючи важливість для його носіїв розбіжностей в арсеналі, характеристиці та функціях мовних одиниць, їхню варіативність та наявність письмово зафіксованої національної норми [Варианты полинациональных литературных языков 1981, 19].

Якраз наявність власної письмово закріпленої літературної норми дослідники відносять до важливих рис НВ. Вона «відображає сутність специфіки варіанту мови», «усвідомлюється і підтримується в межах кожної національної спільноти, виявляється, як правило, надійним засобом національної ідентифікації мовця» [Домашнев 1986, 78]. Систематизація й нормативна фіксація національних особливостей австрійського варіанту (АВ) німецької мови здійснена в «Австрійському словнику», останніх виданнях універсального словника німецької мови, які містять лексеми з позначкою «österr», словнику австрійських особливостей Я. Ебнера та у працях А. Домашнєва. На матеріалі перерахованих джерел ми визначаємо австріацизми серед загальнонімецького лексичного фонду у прозі Й. Рота.

Не менш важливою ознакою будь-якого НВ вважається його комплексна внутрішня структурна організація (Г. Гаєвська, А. Домашнєв, Я. Остапович). АВ, як і кожна національна мова, має власну соціально-функціональну структуру: літературна мова, розмовна мова, діалекти. Фундаментом цієї ієрархічної системи форм існування виступають австрійські діалекти, над якими по вертикальній осі розміщуються міські діалекти та напівдіалекти. Серед останніх в ролі «об'єднувальної сили» для місцевих селянських діалектів функціонує своєрідна норма, міський напівдіалект Відня [Домашнев 1983, 61]. Наступний рівень вертикального мовного членування представляє собою австрійська розмовна мова, яка за своєю формою наближається до літературної мови, проте вирізняється віденським забарвленням у вимові, виборі слів і деяких граматичних форм. Найвищий мовний щабель утворює літературна мова, яка зберігає національні мовні риси (österreichisches Deutsch) в якості елемента австрійської норми німецької літературної мови [Домашнев 1983, 62].

Оскільки літературною діяльністю Й. Рот почав займатися на теренах Дунайської монархії, то мова його художніх творів слугує відбитком тогочасного мовного стану в Австро-Угорщині, відтак багата на австріацизми, діалектизми й історизми. Дослідження мовного матеріалу художнього доробку письменника засвідчує його схильність до інтеграції лексичних, граматичних і словотвірних одиниць австрійського узусу в словесно полотно особливо тих творів, які репрезентують своєрідність побутового життя, культури і психології представників австрійського етносу, здебільшого віденців. За результатами інвентаризації й аналізу мовних одиниць австрійської норми констатуємо превалювання лексичних особливостей АВ німецької мови, дослідження яких є метою нашої розвідки.

Лексичні особливості австрійського мовного варіанту у прозових зразках Й. Рота відбивають національний тип мислення й колорит австрійців. Тяжіння автора до національно-забарвленої лексики, на думку М. Джукусова, детермінується тим, що національна форма спільності людей залишає відбиток своєрідності на системі виражальних засобів, серед яких чільне місце відводиться національно маркованим лексемам [Джукусов 1978, 48]. У творах Й. Рота національно-забарвлені лексичні одиниці (ЛО) або власне австріацизми [Домашнєв 1983, 75], оскільки вони функціонують лише в АВ німецької мови, відтворюють низку реалій австрійського етносу. Так, наприклад, яскраве національне забарвлення мають субстантивні композити для позначення поширених в Австрії хлібо-булочних виробів Kaisersemmel в значенні «кругла булочка з надрізом посередині» (відома під назвою «імператорський земель»), Mohnstrizel – «плетеник з маком», Salzstangerln – «солені палички», які письменник нанизує в одному реченні, відображаючи своєрідність австрійської гастрономії й неповторність ранку у Відні: «Die ersten Bäckerjungen trafen ein, … nach reschen **Kaisersemmeln** duftend, nach **Mohnstrizeln** und nach **Salzstangerln**» [Die Kapuzinergruft 2000, 10].

Специфіка австрійського лексичного фонду у творах Й. Рота яскраво виражена в кількісному й якісному планах у двох сферах: 1) австрійській мові кулінарії, сформованої під впливом віденської кухні та культур країн-сусідів; 2) лексиці, яка відтворює реалії Габсбурзької імперії, зокрема австро-угорського періоду, у суспільно-політичній, військовій, економічній і культурній галузях. У корпусі австрійської кулінарної

лексики, яка використовується письменником в уривках-описах трапез австрійців й привносить у твори значний національний колорит, вирізняємо: 1) ЛО на позначення національних страв, переважно віденських, які домінують за кількісним показником (Tafelspitz, Guglhupf); 2) ЛО для номінації напоїв (der Heurige, Vöslauer) та 3) ЛО для денотації інгредієнтів блюд, які можуть вживатися як самостійна страва (Maroni, Erdapfel). Проте не всі гастроніми австрійського узусу позначають типові для австрійської кухні страви. Приміром, для денотації «рогалика зі здобного тіста» вживається лексема австрійського призначення Kipfel, хоча існує німецький відповідник Hörnchen: «…und ich schämte mich inzwischen, den **Kipfel** in den Kaffee zu tauchen» [Die Kapuzinergruft 2000, 11]. У даному контексті при контрастному змалюванні національних особливостей трапезування галичанина і віденця, словенців за національним походженням, вживання австріацизму, на нашу думку, є цілком виправданим.

Більшість ЛО австрійського узусу для номінації реалій Габсбурзької монархії, зафіксованих у художньому доробку Й. Рота, мають зараз статус історизмів (Gulden, Erzherzog, Wachtmeister), проте, звичайно, подибуємо й такі, які сьогодні входять до активного вжитку: «Der **Bezirkshauptmann** setzte sich auf einen Stuhl neben dem Bett …» [Radetzkymarsch 1999, 176].

Аналіз семантичного вмісту лексем-австріацизмів свідчить про те, що лексична своєрідність АВ у творах Й. Рота не обмежується кулінарною тематикою та політичними, військовими й економічними реаліями Австро-Угорщини, а зачіпає й інші сфери повсякденного життя людини: житло (Plafond), одяг й аксесуари (Gewand, Zwicker), посуд (Bierkrügel), прийом їжі (Nachtmahl), транспорт (Fiaker), навчання (Matura), охорону здоров'я (Spital), дозвілля (Heurigenkapelle), юстицію (Advokat) та ін. Остання ЛО, а також інші австрійські вкраплення, наприклад, honett, Trabuko, кодифіковані в «Австрійському словнику» як архаїзми.

Вищенаведений ілюстративний матеріал доводить, що за критерієм граматичної приналежності серед австріацизмів абсолютну більшість складають субстантиви, хоча письменник не залишає поза своєю творчою увагою прикметників (grauslich), займенників (nix) і дієслів (transferieren): «Es war eine fürchterliche Situation, … eine «**unkommode**» [Die Geschichte von der 1002. Nacht 1989, 483].

Наведене вище дієслово-приклад transferieren представляє собою не стільки лексичний австріацизм, скільки семантичний, оскільки розбіжності між АВ і німецькою мовою стосуються і семантичної структури лексем. У німецькому ареалі ЛО transferieren вживається у значенні «переводити (перераховувати) в іноземній валюті», тоді як в австрійському мовному середовищі вона означає «переводити (на інше місце роботи, служби)»: «Sie werden also **transferiert**?» fragte Frau Demant» [Radetzkymarsch 1999, 145]. З метою відтворення австрійської літературно-розмовної мови Й. Рот свідомо вводить у структуру мовлення словенця, окружного начальника Тротти, який повністю піддався впливу австрійської культури і вважав себе істинним австрійцем, лексему ausschauen, що в австрійському узусі вирізняється особливим семантичним наповненням «виглядати, мати вигляд». Зовсім інший семантичний вміст притаманний цій ЛО у німецькій літературній мові – «виглядати, шукати очима»: «Fidel **schaut** er **aus**!» sagte Herr von Trotta zu Herrn Nechwal» [Radetzkymarsch 1999, 286].

У корпусі ЛО австрійського призначення, виявлених у художній прозі Й. Рота, приваблює масив антропонімів на позначення персонажів-австрійців, структурний склад яких включає імена, котрі кодифікуються в «Австрійському словнику»: Franz Ferdinand, Hans, Margarethe та ін. В основі низки антропонімів лежить позитивно-оцінна пестливо-голублива конотація, оскільки вони віддзеркалюють звичку австрійців апелювати до категорії здрібнілості й виражати своє ніжне ставлення до оточуючих, приміром: «Frau **Fanny**!» – rief er» [Die Kapuzinergruft 2000, 113]. Такий тип антропонімів представлений скороченою формою імені з пестливим забарвленням, яка часто не містить семи зменшеності, а подекуди в її структурі наявний ареальний демінутивний формант -erl або -l: « … und wo diese goldenen Kinder sie mit den fröhlichen Stimmen jünger Vögelchen …»**Finerl**» riefen? …» [Die Geschichte von der 1002. Nacht 1989, 398]. У даному реченні антропонім Finerl утворений за допомогою австрійського суфікса демінутивності -erl від лагідної словоформи Fini, яка в свою чергу виступає похідною від жіночого імені Josephine [Österreichisches Wörterbuch 2001, 206].

Характерну рису австрійського лексичного масиву становить пласт іншомовної лексики, яка не вживається у німецькій мові за національними межами Австрії [Домашнев, Копчук 2001]. Проникненню іншомовних запозичень сприяли складні й багатосторонні відносини німецьких династій в різні історичні епохи, постійні контакти Австрії зі своїми сусідами, зокрема слов'янами, і, звичайно, недавнє минуле мультинаціональної Австро-Угорщини. Помітне місце серед іншомовної лексики в АВ німецької мови посідають слов'янізми. До найбільш ранніх слов'янських запозичень дослідники особливостей австрійського узусу зараховують лексему Jause, яка вкоренилася у вжитку зі значенням Vesper – «полуденок». Дана ЛО вважається типовим австріацизмом, оскільки не вживається за межами Австрії, а пересічні австрійці навіть не здогадуються про її слов'янське етимологічне коріння: Jause походить від словенського слова južina (Г. Паулс, П. Кречмер, В. Штайнгаузер), яке в свою чергу бере початок від слов'янського júg < jugu у значенні «південь», «південний вітер» [Домашнев, Копчук 2001, 140-141]. У прозі Й. Рота, де знайшла відображення етнічна пістрявість Австро-Угорщини і відповідно мовна ситуація в цій багатонаціональній державі, лексема Jause бере участь у побудові композита Jausenkaffee. До інших національно маркованих слов'янських запозичень австрійського узусу відносимо ЛО Kren (запозичено з слов'янських мов: від російської лексеми хрен, чеської – krèn) і Kukuruz (походить від сербського слова kukuruz): «… und jetzt blüht der goldene **Kukuruz** dort…» [Heute früh kam ein Brief … 1989, 1037]. Яскравим національним забарвленням вирізняються поширені в австрійському лексичному фонді запозичення з латинської (Matura, Spital), французької (Trafik), італьської (Pallawatsch), іспанської (Trabuko), перської (Kaftan) та інших мов, серед яких кількісну перевагу здобувають ЛО латинського і французького походження: «Der Portier liegt blutend auf seinem **Fauteuil**» [Hotel Savoy 1989, 238].

На основі проаналізованого матеріалу доходимо висновку, що австрійська специфіка німецької мови у прозових зразках Й. Рота яскраво розкривається у вживанні лексичних австріацизмів, які номінують реалії австрійського етносу, зокрема в кулінарній сфері та за часів Габсбурзької імперії. Апеляція письменника до ЛО австрій-

ського узусу, очевидно, зумовлена мовною дійсністю Австро-Угорщини, прагненням автора відтворити її етнічну розмаїтість і правдоподібно експлікувати невід'ємні конституенти побуту, культури та ментальності австрійців.

1. *Варианты* полинациональных литературных языков. – К.: Наукова думка, 1981. – 278 с. 2. *Джукусов М.С.* Национальный язык и национальная культура / М.С. Джукусов. – М.: Наука, 1978. – С. 48. 3. *Домашнев А.И.* Основные черты полинациональных языков / А.И. Домашнев // Литература. Язык. Культура. – М.: Наука, 1986. – С. 74-96. 4. *Домашнев А.И.* Современный немецкий язык в его национальных вариантах / А.И. Домашнев. – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1983. – 231 с. 5. *Домашнев А.И.*, Копчук Л.Б. Типология сходств и различий языковых состояний и языковых ситуаций в странах немецкой речи / А.И. Домашнев, Л.Б. Копчук / РАН; Институт лингвистических исследований. – СПб.: Наука, 2001. – 166с. 6. *Перковская И.Д.* Дифференциальные признаки швейцарского варианта немецкого литературного языка (на материале швейцарской художественной литературы XIX и XX вв. и современной швейцарской прессы): автореф. дисс. … канд. филол. наук: 10.02.04 / И.Д. Перковская. – М., 1972. – 28 с. 7. *Österreichisches Wörterbuch*. – 39. Aufl. – Wien: öbv t hpt, 2001. – 984 S. 8. *Roth J.* Die Geschichte von der 1002. Nacht // Joseph Roth Werke. – 6. Band. – Romane und Erzählungen 1936-1940. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 347-514. 9. *Roth J.* Die Kapuzinergruft. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2000. – 200 S. 10. Roth J. Heute früh kam ein Brief… // Joseph Roth Werke. – 4. Band. – Romane und Erzählungen 1916-1929. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 1037-1043. 11. *Roth J.* Hotel Savoy // Joseph Roth Werke. – 4. Band. – Romane und Erzählungen 1916-1929. – Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1989. – S. 147-242. 12. *Roth J.* Radetzkymarsch. – Amsterdam: Kiepenheuer & Witsch, 1999. – 413 S.

Кощій О.М., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ВІТЧИЗНЯНА І ЗАРУБІЖНА НЕОЛАТИНІСТИКА: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглядається сучасний стан і визначаються завдання та подальші перспективи вітчизняної і зарубіжної неолатиністики, з'ясовуються та аналізуються напрямки і основні досягнення сучасних неолатиністичних досліджень.

Ключові слова: *неолатиністика, латинська мова, новолатинська література.*

В статье рассматривается современное состояние и определяются задания и дальнейшие перспективы отечественной и зарубежной неолатинистики, выясняются и анализируются направления и основные достижения современных неолатинистических исследований.

Ключевые слова: *неолатинистика, латинский язык, новолатинская литература.*

In the article the current status is determinated and tasks and further prospects of domestic and foreign Neo-Latin Studies are defined, investigated and analysed directions and basic achievements of modern Neo-Latin researches.

Key words: *Neo-Latin Studies, Latin language, Neo-Latin literature.*

Латинська мова упродовж середньовіччя та Нового часу була універсальною мовою писемності і культури, повністю відповідаючи поставленим перед нею завданням. Новолатинська освіченість і література здійснили суттєвий вплив на формування європейської культури і стали їх невід'ємною частиною. Латиною, як у писемній формі, так і в усній, користувались у науці, у сфері культури і церкви, в юриспруденції, при укладанні офіційних документів, у діловому та приватному листуванні. Латинська мова посіла центральне місце в системі європейської освіти і тривалий час залишалася єдиною писемною мовою.

Середньовічна і ранньомодерна латина не була сталою єдністю. Вона засвоювалася через вивчення пізньолатинської граматики і шляхом наслідування класичних авторів. Внаслідок відсутності мовної спільноти не існувало безперервності сприйняття і уявлення, в якій органічно розвивається мова, але існувала мовна традиція [Безбородько 1972, 29]; вирішальним ставав високий ступінь індивідуального засвоєння, який полягав у свідомому наслідуванні зразкових античних авторів і базувався на таланті автора і суспільних обставинах. Дослідження тогочасної мовно-культурної ситуації дає можливість уявити латину як віртуальну цілісність, своєрідну «Res publica Litteraria» [Companion 2005, 11], що об'єднувала постійно зростаюче число «крихітних мовних острівців» [Безбородько 1972, 136].

Вище сказане дозволяє, за визначенням відомого польського філолога-класика Є. Аксера, припускати існування певної «неперервної латинізації на відстані» [Axer 1995, 84]. Утворилася нова спільнота освічених людей, відмінна від середньовічної, яка об'єднувала духовних і світських осіб: «це була латинськомовна спільнота еліт від Іспанії до Литви, від Стокгольма і Гельсінкі до Буди і Дубровніка» [Axer 1995, 84]. Звичай творчості латинською мовою був поширений у всій Європі, лінгвістично поділена спільнота могла на терені універсальної і нейтральної системи зміцнювати комунікаційні зв'язки і закріплювати власну структуру. Використання літературної латини спричинило двомовність західного суспільства, в якому латиною користувалися в царині високої культури, а місцевими говірками – в повсякденному житті.

Значення латини для розвитку європейської науки та словесного мистецтва середньовіччя та Нового часу майже до середини XX ст. недооцінювалося. У другій половині XX століття погляд на латинськомовні твори змінився, а активний розвиток неолатиністичних досліджень уможливив створення основної наукової інституції у сфері неолатиністики – «Міжнародної асоціації неолатиністичних досліджень» (International Association for Neo-Latin Studies), яка була заснована у 1973 році. Досьогодні відбулося вже 13 міжнародних конгресів, зініційованих вказаною Асоціацією і наступне видання збірок (Acta Conventus) наукових здобутків асоціантів.

Визначення, обґрунтування, засади неолатиністики та завдання для наступних досліджень вперше були сформульовані у фундаментальних працях Йозефа Ійсевійна «Companion to Neo-Latin Studies» [Ijsewijn 1977] та Вальтера Людвіга «Die neuzeitliche lateinische Literatur seit der Renaissance» [Ludwig 1997]. Неолатиністика визначається як назва субдисципліни, об'єктом дослідження якої є новолатинська література – твори різних жанрів, написані латинською мовою, починаючи з епохи Відродження аж до наших часів [Ijsewijn 1977]. Така дефініція була прийнята на II Міжнародному Конгресі неолатиністики в Амстердамі у 1973 році і зафіксована в Статуті Міжнародної асоціації неолатиністичних досліджень.

Метою сучасних неолатиністичних студій є дослідження функціонування античної спадщини у якості складового елемента національних культур Європейських країн упродовж середньовіччя і Нового часу, а також підтвердження думки про те, що класична філологія не обмежується вивченням дисциплін періоду античності, а є унікальною можливістю досліджувати різні культурні і літературні явища наступних епох.

Тисячолітній розвиток середньовічної та ранньомодерної латини приніс певні зміни в орфографії, морфології та синтаксисі. Слід при цьому пам'ятати, що на різних територіях Європи латина не була однорідною. Саме цим пояснюється поява і розробка так званих національних словників середньовічної латини, серед яких: «Index scriptorum operumque Latino-Belgicorum medii aevi», «Dictionary of Medieval Latin from British sources», «Lexicon mediae Latinitatis Danicae», «Glossarium mediae Latinitatis Cataloniae», «Latinitatis Italicae medii aevi lexicon», «Lexicon Latinitatis Nederlandicae medii aevi», «Mittellateinisches Wörterbuch», «Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae», «Latinitatis medii aevi Lexicon Bohemorum», «Glossarium mediae Latinitatis Sueciae», «Lexicon Latinitatis medii aevi Iugoslaviae», «Glossarium Latinitatis medii aevi Finlandicae», «Słownik Łaciny Średniowiecznej w Polsce» [Roelli 2009, 19-20]. Попри те, що більшість згаданих словників почали укладатися ще у другій половині XX ст. (а деякі й раніше), з різних об'єктивних та суб'єктивних причин (великий обсяг, неоднорідність і постійне поповнення джерельної бази, соціально-політичні зміни тощо) більшість з них залишаються до сьогодні незавершеними.

Чимало нових досліджень, в яких розглядаються різні аспекти латинської мови середньовіччя та Нового часу з'явилось у польському, чеському та німецькому мовознавстві. Серед них варто відзначити такі грунтовні праці як: «Latinitas» w historii i pamięci historycznej Europy Środkowo-Wschodniej. Paradoksy ciągłości i nieciągłości» та «Łacina jako język elit» Є. Аксера [Axer 1995; Łacina 2004], «Studia nad łaciną średniowieczną w Polsce» К. Вейссенгоф-Брожкової [Weyssenhoff-Brożkowa 1998], «Středověká latina» Я. Нехутової [Nechutová 2002], «Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters» П. Штоца [Stotz 1996-2002]. Автори досліджень відзначають зрозумілість і загальновживаність латинської мови в усьому європейському ареалі, великий виражальний потенціал латини, який її вигідно вирізняв на фоні національних мов, що тільки формувалися. Усі ці якості, на думку більшості дослідників, були можливими лише за умови неперервного розвитку латинської мови, її постійного пристосування до змін у житті суспільства.

Проте, в лінгвістичних працях висвітлюються питання функціонування латини не лише на території Західної Європи, – латинській мові XVI–XVIII ст. з України присвячена також чимала кількість різноаспектних досліджень.

Особливості латини середньовіччя і Нового часу на матеріалі латинськомовних джерел українського походження розглядаються у роботах Н. Яковенко [Яковенко 1995, 2002], О. Лефтерової [Лефтерова 1998], С. Гриценко [Гриценко 1999, 2011].

Брак ґрунтовних робіт, присвячених граматичним особливостям латинської мови XV–XVIII ст. з території України, викликав появу низки нових досліджень, серед яких найпомітнішими є такі: «Граматичні особливості латинської актової мови XV–XVI ст. в Україні (на матеріалі гродських і земських судових актів Галицької, Сяноцької, Перемишльської і Львівської адміністративних округ Галицької Русі)» В. Миронової [Миронова 1999]; «Латинськомовна інскрипція в Україні кінця XVI – початку XVIII століть (лексико-граматичний аспект)» Н. Бойко [Бойко 2006]; «Латинськомовна історіографія в Україні середини XVII століття як мовно-культурне джерело (на матеріалі хронік про Визвольну війну українського народу 1648-1657 років)» Р. Щербини [Шербина 2006]; «Латинськомовний текст у церковному житті України кінця XVI–XVII ст.» О. Косіцької [Косіцька 2009]; «Мова новолатинської історичної поеми в Україні кінця XVI ст.» О. Кощій [Кощій 2011].

Зацікавлення дослідників мовними особливостями латини Нового часу цілком виправдане. Практичне значення такого дослідження поєднується із теоретичним, адже мова новолатинської поезії, яка не описана у традиційних граматиках, часто становить труднощі при перекладі.

В останні десятиліття XX та на початку XXI століття у працях В. Маслюка [Маслюк 1983] , В. Литвинова [Литвинов 2000] та В. Шевчука [Шевчук 2004] почалося системне осмислення надбань української новолатинської словесності та її впливу на становлення вітчизняної літератури, з'являються переклади окремих поезій, вводяться в літературний контекст латинськомовні поетики та риторики. Усе більше утверджується думка, що новолатинська література відігравала важливу роль у творенні європейської культури, була істотною складовою національних літератур. Дослідники все частіше намагаються трактувати новолатинську літературу як цілісність, враховуючи певні регіональні особливості.

У кінці XX ст. інтерес до латинськомовної літератури пожвавлюється і в Польщі, де з'являється ціла низка видань латинськомовних авторів, зокрема: «Corpus antiquissimorum poetarum Poloniae Latinorum» (Seria staropolska), «Bibliotheca Latina Medii et Recentioris Aevi» та «Antologia poezji łacińskiej w Polsce» [Antologia 1996].

Значна частина новолатинських творів у перекладах, що належать перу Й. Кобова, В. Литвинова, В. Маслюка, А. Содомори, виходить в цей час і в Україні, зокрема, у збірках: «Українські гуманісти епохи Відродження» (1995), «Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть» (2004), «Слово многоцінне. Кн.1: Література епохи Ренесансу» (2006).

Поява і публікація перекладів новолатинських творів суттєво полегшили сучасне осмислення феномена української новолатинської поетичної спадщини і дозволили

запропонувати нові інтерпретації її місця і ролі в літературному та загальнокультурному процесах XVI–XVIII століть.

Незважаючи на досить велику кількість збірок, представлена в них українська новолатинська література є лише незначною частиною збереженої латинськомовної спадщини XVI–XVIII ст. Багато пам'яток ще не віднайдено, а з віднайдених – ще далеко не всі перекладені українською мовою.

Значне пожвавлення у справі появи і публікації досліджень з новолатинської літератури помітне і в Чехії. Так, у 1994 р. виходить праця «Laborintus: latinská literatura středověkých Čech» Анешки Відманової [Vidmanová 1994], а у 2000р. – «Latinská literatura českého středověku do roku 1400» Яни Нехутової [Nechutová 2000]. А у Польщі з метою опублікування результатів досліджень латинського складника польської історичної пам'яті започатковано наукову серію «Łacina w Polsce».

Теоретичні передумови для комплексної розробки неолатиністичної проблематики створюють праці білоруських та литовських науковців, зокрема: «Латинская поэзия Белоруссии эпохи Просвещения» [Жлутко 1990], «Literatura neołacińska jako świadectwo litewskiej świadomości państwowej i narodowej» [Ulčinajtė 1995], «Латиноязычный героический эпос Беларуси в контексте европейской эпической традиции (XVI – первая половина XVII в.)» [Некрашевич-Короткая 2009].

Вагомим внеском у дослідження української новолатинської літератури стали такі дослідження як «Творчість Павла Русина з Кросна і деякі питання рецепції латинської традиції в українському віршуванні XVI–XVIII ст.» [Савчук 1994], «Етикетна латинськомовна поезія в українській літературі XVI–XVIII ст.» [Шевченко-Савчинська 2005] та «Поетика української світської новолатинської поезії доби пізнього середньовіччя та бароко» [Ситько 2007].

Сучасні неолатиністичні дослідження здійснюються за такими основними напрямками: видання та переклад текстів, укладання антологій, які містять переклади новолатинських творів або їх фрагментів, вивчення особливостей латинської мови новолатинських пам'яток, дослідження рецепції античних літературних зразків і моделей в новолатинських пам'ятках, дослідження жанрових різновидів національних літератур, які створювались латинською мовою, дослідження явища новолатинської літератури на прикладі творчості окремих авторів.

За такими напрямками, наприклад, проводяться дослідження у «Осередку досліджень античної традиції в Польщі і Центральносхідній Європі" (Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej), створеному у Варшавському університеті.

У 1995 р. львівськими неолатиністами Мирославом та Олександрою Трофимуками було засновано Інститут неолатиністики, як науково-видавничий підрозділ Українського католицького університету, завданням якого став розвиток неолатиністичних студій в Україні, а саме, всебічне дослідження латинськомовних пам'яток, визначення впливу латинськомовної традиції на розвиток української культури і вироблення сучасної концепції розвитку української культури як синтетичного і полімовного процесу.

Завдяки функціонуванню цієї інституції та наполегливій праці її засновників стало можливим видання латинсько-українського словника [Трофимук 2001], у якому

«поряд із сучасними відповідниками до латинських слів, наведені поняття, питомі для української ментальності епохи Гетьманщини, та поняття з початку XX століття» [Трофимук 2001, 5].

З метою «об'єднати науковий доробок різних авторів, оригінальні латиномовні тексти та переклади на одному ресурсі, щоб (…) полегшити шлях дослідників української літератури, історії літератури, історії України» у 2009 році був створений інтернет-ресурс «Медієвіст: українська латиномовна література» – medievist.org.ua.

Основними перешкодами на шляху українських неолатиністичних досліджень є брак текстів, необхідних для порівняльного аналізу, їх важкодоступність, відсутність відповідної фахової літератури, брак кваліфікованих спеціалістів, які б поєднували знання латини (класичної та пізніших її модифікацій) і декількох інших європейських мов з комплексними знаннями літератури, історії та культури.

Незважаючи на те, що чимало пам'яток новолатинської літератури вже опубліковано, існує ціла низка суттєвих і не вирішених досі питань. До сьогодні ще відсутні дослідження про окремих новолатинських письменників, бракує також загальної історії новолатинської літератури. Слід вказати і на недостатність підготовчих праць з новолатинської літературної проблематики, які сприяли б поглибленню і уточненню деяких положень, прийнятих в літературознавстві. Звідси виникає потреба у зверненні до диференційованих студій, що матимуть на меті дослідження окремих новолатинських творів, на прикладі яких було б показано розвиток новолатинської літератури.

До сьогодні залишається невирішеним питання лексичного складу середньовічної латини та латини Нового часу, зокрема недослідженими в українській мовознавчій науці є такі питання з царини «української» латини України, як інтерференція в латинську мову українського мовного субстрату, яка проявляється передусім у численних запозиченнях та лексичних кальках (словотвірних чи семантичних), способи створення неологізмів у латинській мові середньовіччя та Нового часу, їх граматичні особливості, способи латинізації українських власних назв.

Тому серед основних завдань, які постають перед українськими неолатиністами, є визначення місця і значення новолатинської літератури в культурі українського народу, роль традицій і новаторства в творчості новолатинських авторів, визначення спільних критеріїв оцінки латинськомовних творів, аналіз особливостей латинської мови як окремих новолатинських творів так і створення комплексного ґрунтовного наукового дослідження, яке б подавало загальну картину мовних змін. Це дозволить визначити характер взаємодії античної, середньовічної та ранньомодерної латинськомовних традицій та виробити сучасну концепцію розвитку латинської мови як синтетичного явища.

1. *Безбородько Н. И.* Язык латинских трактатов украинских философов XVII века. – Днепропетровск, 1972. – 137 с. 2. *Бойко Н. В.* Латинськомовна інскрипція в Україні кінця XVI – початку XVIII століть (лексико-граматичний аспект) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.14. – К., 2006. – 218 с. 3. *Гриценко С. П.* Лексичний вплив як чинник динаміки структури мови-реципієнта (на матеріалі латинських запозичень українських

пам'яток кінця XVI–XVII ст.): дис. … канд. філол. наук : 10.02.15. – К., 1999. – 290 с. 4. *Гриценко С. П.* Лексичні латинізми в українськомовних текстах кінця XVI – XVII століття. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2011. – 367 с. 5. *Жлутко А. А.* Латинская поэзия Белоруссии эпохи Просвещения: автореф. дис. … канд. филол. наук: спец. 10.01.03. – Минск, 1990. – 22 с. 6. *Косіцька О. М.* Латинськомовний текст у церковному житті України кінця XVI–XVII ст. (на матеріалі документації Греко-католицької церкви): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.14. – К., 2009. – 262 с. 7. *Кощій О. М.* Мова новолатинської історичної поеми в Україні кінця XVI ст.: автореф. ... канд. філол. наук: 10.02.14. – К., 2011. – 20 с. 8. *Лефтерова О. М.* Фонова інформація та її роль в індивідуальному мовленні (на матеріалі латиномовних творів С. Оріховського): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. – К., 1998. – 177 с. 9. *Литвинов В.* Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII століття. – К.: Основи, 2000. – 472 с. 10. *Маслюк В. П.* Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. – К. : Наукова думка, 1983. – 236 с. 11. *Миронова В. М.* Граматичні особливості латинської актової мови XV–XVI ст. в Україні (на матеріалі гродських і земських судових актів Галицької, Сяноцької, Перемишльської і Львівської адміністративних округ Галицької Русі): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.14. – К., 1999. – 140 с. 12. *Некрашевич-Короткая Ж. В.* Латиноязычный героический эпос Беларуси в контексте европейской эпической традиции (XVI – первая половина XVII в.) // Известия НАН Беларуси. – Минск: Беларуская навука, 2009. – № 3. – С. 95–104. 13. *Савчук О. М.* Творчість Павла Русина з Кросна і деякі питання рецепції латинської традиції в українському віршуванні XVI-XVIII ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.02. – К., 1994. – 209 с. 14. *Ситько О. М.* Поетика української світської новолатинської поезії доби пізнього середньовіччя та бароко : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. – Кіровоград, 2007. – 20 с. 15. *Трофимук М.* Латинсько-український словник. – Львів: Видавництво ЛБА, 2001. – 693 с. 16. *Шевченко-Савчинська Л. Г.* Етикетна латиномовна поезія в українській літературі XVI–XVIII ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. – К., 2005. – 16 с. 17. *Шевчук В. О.* Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть: у 2 кн. – Кн. 1. – К.: Либідь, 2004. – 398 с. 18. *Щербина Р. А.* Латинськомовна історіографія в Україні середини XVII ст. як мовно-культурне джерело (на матеріалі хронік про Визвольну війну українського народу 1648-1657 років): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.14. – К., 2006. – 186 с. 19. *Яковенко Н.* Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XIV–XVII ст. – Київ: Критика, 2002. – 416 с. 20. *Яковенко Н. М.* Соціальна термінологія латинського документа українського походження XIV–XVI ст. // Іноземна філологія : Міжвідомчий науковий збірник. – Львів, 1995. – № 80. – С. 85–89. 21. *Antologia* poezji łacińskiej w Polsce : Renesans. – Poznań : Wyd-wo Naukowe UAM, 1996. – 315 s. 22. *Axer J.* «Latinitas» w historii i pamięci historycznej Europy Środkowo-Wschodniej // Między Slavia Latina i Slavia Orthodoxa. – Warszawa: OBTA, 1995. – S. 81–89. – (Łacina w Polsce). 23. *Companion* to the History of the Neo-Latin Studies in Hungary. – Budapest : UPH, 2005. – 138 p. 24. *Ijsewijn J.* Companion to Neo-Latin Studies. – Amsterdam, New York, Oxford : North-Holland Pub. Co, 1977. – 370 p. 25. *Łacina* jako język elit. – Warszawa : OBTA i DiG, 2004. – 516

s. 26. *Ludwig W.* Die neuzeitliche lateinische Literatur seit der Renaissance // Einleitung in die Lateinische Philologie. – Stuttgart-Leipzig, 1997. – S. 323–356. 27. *Nechutová J.* Latinská literatura českého středověku do roku 1400. – Praha: Vyšehrad, 2000. – 365 s. 28. *Nechutová J.* Středověká latina. – Praha: Koniasch Latin Press, 2002. – 162 s. 29. *Roelli Ph.* Einführung ins Studium der Lateinischen Sprache und Literatur des Mittelalters: Bibliographien und kurze Einführungen. – Zürich, 2009. – 53 p. 30. *Stotz P.* Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters. – 5 Bde. – München, 1996-2002. 31. *Ulčinajtė E.* Literatura neołacińska jako świadectwo litewskiej świadomości państwowej i narodowej // Między Slavia Latina i Slavia Orthodoxa. – Warszawa : OBTA, 1995. – S. 27–43. – (Łacina w Polsce). 32. *Vidmanová A.* Laborintus: latinská literatura středověkých Čech. – Praha: KLP-Koniasch Latin Press, 1994. – 222 s. 33. *Weyssenhoff-Brożkowa K.* Studia nad łaciną średniowieczną w Polsce. – Warszawa: OBTA, 1998. – 224 s. – (Łacina w Polsce).

Кретов О.А., проф. д.філол.н.,
Воронезький державний університет

ДОМИНАНТЫ НОВОГРЕЧЕСКОГО СЛОВАРЯ

Стаття представляє результати параметричного дослідження лексичного складу новогрецької мови на основі вибірки з двохмовного словника загальновживаної та ділової лексики. Здійснено функціональну, синтагматичну, парадигматичну та епідигматичну стратифікацію новогрецького лексикона. Спираючись виключно на дані словника-джерела, зроблено попередні висновки про носіїв грецької мови, їхню культуру, місце проживання, спосіб життя, національний характер та систему цінностей (аксіологеми).

Ключові слова: *квантитативна лексикологія, довжина слів, синтагматична активність слів.*

Статья представляет результаты параметрического исследования лексического состава новогреческого языка, основанной на выборке из двуязычного словаря общеупотребительной и деловой лексики. Осуществлена функциональная, синтагматическая, парадигматическая и эпидигматическая стратификация новогреческого лексикона. Исходя исключительно из данных словаря-источника, сделаны предварительные выводы о носителях греческого языка, их культуре, среде обитания, образе жизни, национальном характере и системе ценностей (аксиологемах).

Ключевые слова: *квантитативная лексикология, длина слов, синтагматическая активность слов.*

This paper offers the results of the parametrical research of lexicon of the Modern Greek language, based on the sample from the bilingual dictionary of commonly used words

and business terminology. For this purpose the functional, syntagmatic, paradigmatic and epidigmatic stratification of the lexicon has been implemented. Using only the data, taken from the source dictionary, some preliminary conclusions about the native speakers of Modern Greek, their culture, environment, way of life, national character and value system (axiologemes) were drawn.

Key words: *quantitative lexicology, length of words, syntagmatic activity of words.*

Цель данного исследования – применить метод параметрической стратификации лексики, предложенный и реализованный на материале романско-русских словарей В.Т.Титовым [Титов 2002; 2004], к новогреческому языку. Объект исследования – новогреческо-русская часть малого (около 10.000 слов) двуязычного словаря [Бондаренко 2002]. Предмет исследования – доминанты, т.е. максимальные проявления квантативных характеристик лексико-семантической системы (ЛСС) новогреческого языка.

Стратификация новогреческой лексики осуществляется по четырём параметрам: *функциональному*, косвенно оцениваемому по длине слова, *синтагматическому*, косвенно оцениваемому по количеству фразеологизмов (или иллюстративных речений) в словарной статье с данным словом, *парадигматическому*, косвенно оцениваемому по количеству синонимов у данного слова в одном из его значений и *эпидигматическому*, косвенно оцениваемому по количеству значений у слова в словаре.

Для исследования новогреческо-русская часть словаря-источника была переведена в электронную форму и превращена в базу данных. При этом по техническим причинам потребовалось транслитерировать греческие слова латиницей. Все необходимые для параметрического анализа данные были извлечены из электронной базы данных. Создание электронной версии словаря, транслитерация греческой лексики и заполнение электронной базы данных осуществлено ассистентом кафедры греческого языка и перевода Мариупольского гуманитарного института Донецкого Национального университета, соискателем кафедры теоретической и прикладной лингвистики ВГУ Антониной Валерьевной Кассиной.

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ СТРАТИФИКАЦИЯ НОВОГРЕЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ

Оценка функциональной активности слов по их длине основана на известной зависимости длины слов от их частотности: самые употребительные слова языка всегда и самые короткие, слова максимальной длины встречаются крайне редко. Кроме того, непроизводные слова всегда короче и, как правило, частотнее производных. Таким образом, отбирая самые короткие слова в новогреческом языке, мы тем самым выявляем самое ядро его лексики. Функциональная стратификация новогреческой лексики представлена в Таблице 1.

Как видим, типичная длина новогреческого слова равна 8. Это важная типологическая характеристика, сближающая новогреческий язык со славянскими [Кретов, Меркулов 2008], а отчасти – с романскими [Титов 2002] и германскими [Воевудская 2010] языками. В этом этот параметр характеризует новогреческий как один из индоевропейских языков.

Ф-вес в таблице 1, как и все последующие частнопараметрические веса, определяется по формуле:

$$\mathrm{Pr}_i = \frac{\Sigma r - R_{1-i}}{\Sigma r} \qquad (1)$$

где $\mathbf{\Sigma r}$ - сумма единиц всех рангов, $\mathbf{R_{1\text{-}i}}$ - сумма единиц от первого до данного, а $\mathbf{Pr}_i$ - вес единиц ***i***-го ранга.

Таблица 1.

Функциональная стратификация новогреческой лексики

Длина	**Слов**	**Накопл.**	**Ф-вес**
1	3	3	0.9997
2	**27**	**30**	**0.9970**
3	**86**	**116**	**0.9885**
4	**449**	**565**	**0.9439**
5	**899**	**1464**	**0.8547**
6	1247	2711	0.7310
7	1521	4232	0.5801
8	1639	5871	0.4175
9	1430	7301	0.2756
10	1094	8395	0.1671
11	737	9132	0.0940
12	444	9576	0.0499
13	259	9835	0.0242
14	130	9965	0.0113
15	60	10025	0.0054
16	29	10054	0.0025
17	9	10063	0.0016
18	5	10068	0.0011
19	5	10073	0.0006
20	4	10077	0.0002
21	1	10078	0.0001
22	1	10079	0.0000

Формула (1) позволяет определить вес каждой из единиц на всём корпусе словаря. Более того – вес лексико-семантической единицы по каждому из параметров зависит от количества в данном словаре единиц с такой же или лучшей параметрической

характеристикой, что делает параметрический анализ системным в полном смысле этого слова, поскольку вес каждой единицы зависит от количества и качества всех остальных единиц словаря.

Максимальным Ф-весом обладают слова длиной в 5 и менее букв. В этот интервал укладывается длина большей части корневых слов.

Поскольку для выделения параметрического ядра достаточно 1000 слов с максимальным параметрическим весом, то к функциональному ядру (Ф-ядру) новогреческой лексики относятся слова длиной 5 и менее букв. Таких слов в словаре-источнике 1464.

Поскольку нас интересует ЛСС и лексическая семантика, концентрирующаяся в существительных, прилагательных и глаголах, мы исключаем из Ф-ядра слова иных частей речи, что сокращает Ф-ядро до 1154 слов.

Функциональными доминантами новогреческой лексики являются слова: *γη η* земля ж, земной шар; *ζω* жить, существовать; *ίον το* фиалка ж. За ними на правах вице-доминант следуют: *βία η* сила ж; насилие с, принуждение с; *βοή η* шум м, гул м; *δρω* действовать; *δύω* закатываться, заходить (о светилах); *έλα* иди; *έχω* в разн зн. иметь; *ζωή η* жизнь ж; *ζώο το* животное с; *ηχώ I* звучать; издавать звук; *ηχώ II η* эхо; *θεά η* богиня ж; *θέα η* вид м; пейзаж м; *ιός ο* вирус м; *λέω* говорить; рассказывать; высказывать; *ματ* матовый; *ματ (το)* шахм. мат м; *νέο το* новость ж; *όξυ το* кислота ж; *όψη η* взгляд м; *πύο το* гной м; *ρέω* течь, вытекать; протекать (о реке и т п); *ροή η* течение с; поток м; *σκι το* лыжи мн; *σόι το* род м происхождение с; *συν* мат. плюс; *ύλη η* материал м, вещество с; *φις το* штепсельная вилка; *φως το* свет м освещение с; *χολ το* холл м, зал м; *ωθώ* толкать; *ώρα η* час м.

СИНТАГМАТИЧЕСКАЯ СТРАТИФИКАЦИЯ НОВОГРЕЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ

Бедность синтагматической информации в словаре-источнике вынуждает нас использовать для определения синтагматического веса слов не только фразеосочетания, но и иллюстративные примеры. При этом мы исходим из допущения, что количество того и другого в словаре пропорционально реальному богатству синтагматики слова.

Таблица 2.

Синтагматическая стратификация новогреческой лексики

ФС	**Слов**	**Накопл**	**С-вес**
7	**1**	**2**	**0.9998**
6	**2**	**4**	**0.9996**
5	**3**	**7**	**0.9993**
4	**3**	**10**	**0.9990**
3	**7**	**17**	**0.9983**
2	**24**	**41**	**0.9959**
1	**152**	**193**	**0.9809**
0	9886	10079	0.0000

Количество слов, имеющих синтагматическую информацию в словаре, невелико: 192 слова, а исключение из списка слов, не являющихся существительными, прилагательными или глаголами, делает его ещё меньше. Рис. 3 наглядно показывает, насколько мало (менее 2%) количество слов, имеющих синтагматическую информацию в словаре-источнике. В дальнейшем синтагматическую стратификацию новогреческой лексики желательно углубить за счёт словарей большего объёма [Иоанидис 1961; Хориков, Малев 1980]. Синтагматическое ядро новогреческой лексики по данным словаря-источника выглядит следующим образом.

Статус	***Слово***	**Значение**	**ФС/Илл**
Доминанты	*kanw*	делать, совершать	6
	pairnw	брать, взять; получать	
Вице-доминанты	*bazw*	класть, ставить; помещать	5
	bgazw	снимать (одежду, обувь)	
	pianw	брать, хватать	
Малое ядро	*eimai*	быть, существовать	4
	ginomai	становиться, делаться	
	logos	слово	
	agapw	любить	3
	bgainw	выходить; уходить; выбывать	
	dinw	давать, подавать	
	eleyQeros	свободный, независимый	
	geia	здоровье с	
	gnwsh	понимание с, осознание с	
	podi	нога ж.; лапа ж. (животного)	

ПАРАДИГМАТИЧЕСКАЯ СТРАТИФИКАЦИЯ НОВОГРЕЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ

Парадигматический вес (П-вес), определяемый не для слов, а для значений, зависит от количества синонимов, объединяемых ими. Согласно теории систем, жизненно важные подсистемы дублируются. Синонимия представляет собой дублирование наиболее важных лексических значений означающими. Это гарантирует реализацию функции (лексического значения) в случае утраты одного из означающих. Чем важнее функция, том надёжнее она дублируется. Это обстоятельство позволяет видеть в размерности синонимических рядов меру важности значений для носителей данного (в нашем случае – новогреческого) языка. При этом не следует забывать, что словарь источник является лишь отражением языка, по необходимости – неполным и приблизительным. Это обстоятельство заставляет к показаниям словаря-источника относиться со здоровым скептицизмом, проверяя и перепроверяя показания одного словаря показаниями других.

При параметрической стратификации лексики мы вынуждены сделать ещё несколько допущений. Одно из них состоит в том, что у многозначного слова каждое из значений имеет П-вес, мы же выбираем лишь один из этих весов: вес первого значения, максимального близкого к нему либо максимальный П-вес из имеющихся у слова. Второе допущение состоит в том, что вес значения приписывается всем членам синонимического ряда, хотя, строго говоря, его следовало бы приписывать лишь доминанте синонимического ряда. Поскольку выделение доминанты синонимического ряда по данным двуязычного словаря трудно формализовать, мы делаем это допущение, не боясь ошибиться, поскольку на следующем этапе – при выделении параметрического ядра лексики доминанта будет поддержана другими параметрами, а периферия синонимического ряда такой поддержки не получит и будет отсеяна.

Таблица 3.

Парадигматическая стратификация новогреческой лексики

Синонимов	**Рядов**	**Накопл.**	**П-параметр**
5	**2**	**2**	**0.9998**
4	**16**	**18**	**0.9980**
3	**104**	**122**	**0.9862**
2	**975**	**1097**	**0.8759**
1	7743	8840	0.0000

В парадигматическое ядро (П-ядро) лексики мы включаем все синонимические ряды, представленные в словаре. Синонимами признаются все слова, в дефинициях которых совпадают два первых метаслова (в новогреческо-русском словаре русский язык выступает в качестве метаязыка, поэтому метасловами являются русские слова дефиниций).

Приведем значения, объединяющие наиболее многочисленные синонимические ряды. Парадигматическими доминантами являются значения, объединяющие 5 синонимов: искать, разыскивать: *gyreyw; zhtw; anazhtw; psaxnw; ereynw;* урожай: *eisodhma to; esodeia h; paragwgh h; sodeia h; sygkomidh h.* Парадигматическими вице-доминантами являются значения, объединяющие 4 синонима: беседа, разговор: *koybenta h; synomilia h; dialogos o; syndialeXh h;* виновник: *aitios o; enoxos o; ypaitios o; ypeyQynos n;* высокомерие: *akatadeXia h; alazoneia h; perhfania h; toype to;* думать, полагать: *lew; pisteyw; krinw; nomizw;* морской берег: *akth h; akrogialia h; gialos o; paralia h;* назначать, определять: *diorizw; egkaQistw; kaQorizw; prosdiorizw;* образец: *montelo to; paradeigma to; protypo to; typos o;* раздевать: *gdynw; Xegymnwnw; Xentynw; gymnwnw;* следующий: *akoloyQos adj; allos; epomenos; eXhs;* ссориться: *diamaxomai; malwnw amet.; trwgomai; tsakwnomai;* стыковка: *epafh h; sygkollhsh h; syndesh h; synenwsh h;* терпеть, выносить: *paQainw; trabw met.; ypoferw met.; anexomai;* тихий, спокойный: *siganos; akymantos прям., пер; eirhnikos; hsyxos;* тратить, расходовать: *dapanw; Xodeyw; Xodeyw; xalnw met.;* убивать: *dolofonw; foneyw; Qanatwnw; skotwnw.*

Полученные данные о синонимии дают нам возможность сделать (предварительные и очень осторожные) выводы о носителях греческого языка, их культуре, среде обитания, образе жизни, национальном характере и системе ценностей (аксиологемах), опираясь при этом исключительно на показания словаря-источника. В этом смысле словарь выступает как, быть может, и неполное, несовершенное, небезукоризненное, но всё же зеркало, по-своему отражающее народ-носитель данного языка. Идея В.Гумбольдта о тождественности духа народа и его языка в максимальной степени справедлива применительно к словарю.

Таблица 4.

Парадигматическая информация словаря-источника
о *среде обитания* носителей новогреческого языка

значение	**вес**	**ви д**	**род**	**категория**
‘морской берег’	4	специфика местности	среда обитания	
‘болото’	3	специфика местности	среда обитания	
‘место’	3	место	среда обитания	
‘площадь’	3	место	среда обитания	
‘широкий, просторный’	3	простор	среда обитания	аксиологема
‘ровный, гладкий’	3	равнина	среда обитания	аксиологема

По данным словаря-источника, носители греческого языка живут на ‘берегу моря’ и в то же время в местности, богатой ‘болотами’ (Западная Греция). Носители языка ценят ‘место’, из чего следует, что его мало, они также ценят ‘простор’ и ‘равнины’, из чего следует, что этого также не хватает, следовательно, народ обитает в гористой местности. Отмеченным значением является ‘площадь’, поскольку одна соединяет в себе сразу две аксиологемы: она ‘широка, просторная’, ‘ровная и гладкая’.

Данные о важнейших занятиях носителей греческого языка представлены в таблице 5.

Важнейшие занятия греков – торговля, строительство, сельское хозяйство. Особого комментария заслуживают значения ‘капитан’ и ‘сапожник’.

Значение ‘капитан’ подтверждает вывод о греческой культуре как приморской, торговой и сельскохозяйственной: в качестве предмета торговли естественно предположить продукты сельского хозяйства. «Строительство» характеризует греческий народ как народ-созидатель. А отмеченность профессии сапожника перебрасывает мостик к такому качеству носителей новогреческого языка как ‘мобильность’, речь о котором впереди. Если трехчленными синонимическими рядами отмечены такие значения как ‘ходьба’, ‘пешеход’, ‘прогулка’, то логична отмеченность и сапожника, производящего обувь для ходьбы и прогулок пешеходов.

Таблица 5.

Парадигматическая информация словаря-источника о *занятиях* носителей новогреческого языка

значение	**вес**	**ви д**	**род**
‘вес’	18	торговля	занятие
‘акт, документ’		торговля	занятие
‘записывать, регистрировать’		торговля	занятие
‘измерение’		торговля	занятие
‘налог’		торговля	занятие
‘процент’		торговля	занятие
‘воздвигать, сооружать’	12	строительство	занятие
‘штукатурка’		строительство	занятие
‘раствор’		строительство	занятие
‘потолок’		строительство	занятие
‘урожай’	11	сельское хозяйство	занятие
‘обильный’		сельское хозяйство	занятие
‘сок		сельское хозяйство	занятие
‘капитан’	3	мореплавание / торговля	занятие
‘сапожник’	3	наземная мобильность	занятие

В таблице 6 представлена характеристика важнейших качеств носителей новогреческого языка, насколько о них можно судить по данным словаря-источника.

Таблица 6.

Парадигматическая информация словаря-источника о *качествах* носителей новогреческого языка

Значение	**весЗ**	**Вид**	**весВ**	**род**
‘искать, разыскивать’	5	предприимчивость	25	качество
‘назначать, определять’	4	предприимчивость	25	качество
‘тратить, расходовать’	4	предприимчивость	25	качество
‘беспокойство, хлопоты’	3	предприимчивость	25	качество
‘выбор, отбор’	3	предприимчивость	25	качество
‘выяснять, уточнять’	3	предприимчивость	25	качество
‘следить, наблюдать’	3	предприимчивость	25	качество

‘бросаться, кидаться’	3	мобильность	21	качество
‘двигаться, шевелиться’	3	мобильность	21	качество
‘пешеход’	3	мобильность	21	качество
‘прогулка’	3	мобильность	21	качество
‘прыжок, скачок’	3	мобильность	21	качество
‘тренировка’	3	мобильность	21	качество
‘ходьба’	3	мобильность	21	качество
‘бороться, сражаться’	3	независимость	15	качество
‘вмешательство’	3	независимость	15	качество
‘вмешиваться’	3	независимость	15	качество
‘добровольный’	3	независимость	15	качество
‘акварель’	3	чувство прекрасного	15	качество
‘красота’	3	чувство прекрасного	15	качество
‘портрет’	3	чувство прекрасного	15	качество
‘страшный, ужасный’	3	чувство прекрасного	15	качество
‘украшение’	3	чувство прекрасного	15	качество
‘думать, полагать’	4	интеллектуальная самостоятельность	13	качество
‘думать, размышлять’	3	интеллектуальная самостоятельность	13	качество
‘спорить’	3	интеллектуальная самостоятельность	13	качество
‘сравнение, сопоставление’	3	интеллектуальная самостоятельность	13	качество
‘терпеть, выносить’	4	стойкость	10	качество
‘непобедимый’	3	стойкость	10	качество
‘непреклонный’	3	стойкость	10	качество
‘аккомпанемент’	3	музыкальность	9	качество
‘мотив, мелодия’	3	музыкальность	9	качество
‘нота’	3	музыкальность	9	качество
‘возвращаться’	3	постоянство	9	качество
‘возобновлять’	3	постоянство, упорство	9	качество

‘тянуть, тащить’	3	постоянство, упорство	9	качество
‘класть, ставить’	3	самостоятельность	9	качество
‘личность’	3	самостоятельность	9	качество
‘прекращать’	3	самостоятельность	9	качество
‘следующий’	4	преемственность	4	качество
‘высокомерие’	4	чувство собственного достоинства	4	качество

По данным словаря-источника, отмеченными качествами носителей греческого языка являются *предприимчивость*, неразрывная с торговлей: ‘искать разыскивать’, ‘назначать определять’, ‘тратить расходовать’, ‘беспокойство хлопоты’, ‘выбор отбор’, ‘выяснять уточнять’, ‘следить наблюдать’; *мобильность*: ‘бросаться кидаться’, ‘двигаться шевелиться’, ‘пешеход’, ‘прогулка’, ‘прыжок скачок’, ‘тренировка’, ‘ходьба’; *независимость*: ‘бороться, сражаться’, ‘вмешательство’, ‘вмешиваться’, ‘добровольный’; *чувство прекрасного*: ‘акварель’, ‘красота’, ‘портрет’, ‘страшный, ужасный’, ‘украшение’; *интеллектуальная самостоятельность*: ‘думать, полагать’, ‘думать, размышлять’, ‘спорить’, ‘сравнение, сопоставление’; *стойкость*: ‘терпеть, выносить’, ‘непобедимый’, ‘непреклонный’; *музыкальность*: ‘аккомпанемент’, ‘мотив, мелодия’, ‘нота’; *постоянство, упорство*: возвращаться’, ‘возобновлять’, ‘тянуть, тащить’; *самостоятельность*: ‘класть, ставить’, ‘личность’, ‘прекращать’; *преемственность*: ‘следующий’ и *чувство собственного достоинства*, маркирующее ‘высокомерие’ как аномалию. Как отметила Т.М.Николаева, в культуре и языке прежде всего маркируются аномалии. Этот принцип мы активно используем при интерпретации нашего материала.

Следует отметить, что предложенная нами интерпретация содержит резерв обобщения. Так, *предприимчивость* естественным образом объединяется с *мобильностью, чувство прекрасного* – с *музыкальностью* (эти два вида значений можно объединить родовым термином *артистизм*). *Независимость, интеллектуальная самостоятельность, стойкость, постоянство, упорство, самостоятельность, преемственность* и *чувство собственного достоинства* также имеют общий знаменатель, однако мы затрудняемся предложить для них единый родовой термин.

Духовные ценности носителей греческого языка (аксиологемы) представлены в таблице 7.

Важнейшая аксиологема греков носит общечеловеческий характер, это – *жизнь* во всём многообразии её проявлений: *жизнь, еда (*как условие) *жизни, здоровье* и *зрение* (как условия полноценной *жизни)*. ‘Убивать’ – лишать *жизни*, ‘жить’ – вести *жизнь*. Значения ‘кормить’, ‘обед’, ‘кипение’, ‘брожение’ сводятся к *еде*: ‘кормить’ – давать *еду*, ‘обед’ – дневной приём *еды,* ‘кипение’ и ‘брожение’ связаны с технологией приготовления еды, причём ‘брожение’ – с технологией производства вина и сыра.

Таблица 7.

Парадигматическая информация словаря-источника
об *аксиологемах* носителей новогреческого языка

Значение	**ВесЗ**	**Вид**	**ВесВ/Р**	**Род**	**категория**
‘кипение’	3	еда	37	жизнь	аксиологема
‘кормить’	3	еда	37	жизнь	аксиологема
‘обед’	3	еда	37	жизнь	аксиологема
‘брожение’	3	еда (вино, сыр)	37	жизнь	аксиологема
‘убивать’	4	жизнь	37	жизнь	аксиологема
‘жить, проживать’	3	жизнь	37	жизнь	аксиологема
‘заразный, инфекционный’	3	здоровье	37	жизнь	аксиологема
‘зубная боль’	3	здоровье	37	жизнь	аксиологема
‘изжога’	3	здоровье	37	жизнь	аксиологема
‘перелом кости’	3	здоровье	37	жизнь	аксиологема
‘зрение’	3	зрение	37	жизнь	аксиологема
‘ослеплять’	3	зрение	37	жизнь	аксиологема
‘ссориться’	4	соборность	36		аксиологема
‘стыковка’	4	соборность	36		аксиологема
‘беседа, разговор’	4	соборность	36		аксиологема
‘большинство’	3	соборность	36		аксиологема
‘договор, соглашение’	3	соборность	36		аксиологема
‘защита’	3	соборность	36		аксиологема
‘извещать, уведомлять’	3	соборность	36		аксиологема
‘помогать, выручать’	3	соборность	36		аксиологема
‘связь’	3	соборность	36		аксиологема
‘соглашаться’	3	соборность	36		аксиологема
‘совещание, конференция’	3	соборность	36		аксиологема
‘тихий, спокойный’	4	покой	16		аксиологема

‘крик’	3	покой	16		аксиологема
‘успокаивать’	3	покой	16		аксиологема
‘шум, гул’	3	покой	16		аксиологема
‘стонать’	3	покой	16		аксиологема
‘виновник’	4	справедли-вость	7		аксиологема
‘унижать’	3	справедли-вость	7		аксиологема
‘время’	3	время	6		аксиологема
‘сутки’	3	время	6		аксиологема
‘подвиг’	3	героизм	6		аксиологема
‘рисковать’	3	героизм	6		аксиологема
‘починка, ремонт’	3	порядок	6		аксиологема
‘приводить в поря-док, убирать’	3	порядок	6		аксиологема
‘глупый’	3	разум	6		аксиологема
‘ум, разум’	3	разум	6		аксиологема
‘рассвет’	3	свет	6		аксиологема
‘светиться’	3	свет	6		аксиологема
‘письмо’	3	общение	3		аксиологема
‘гореть, пылать’	3	огонь	3	сти-хия	аксиологема
‘напоминать’	3	память	3		аксиологема
‘воспитание’	3	семья	3		аксиологема
‘тщеславный’	3	скромность	3		аксиологема
‘последователь-ный’	3	стабильность	3		аксиологема

Значения ‘заразный, инфекционный’, ‘зубная боль’, ‘изжога’, ‘перелом кости’связаны (от противного) со здоровьем как условием полноценной жизни: ‘заразный, инфекционный’ – больной, не здоровый, ‘зубная боль’ как препятствие нормальной жизни в комментариях не нуждается, равно, как ‘изжога’и ‘перелом костей’. Зрение – одно из важнейших внешних чувств человека, ‘ослеплять’ – лишать *зрения*.

Второй важнейшей аксиологемой греческой ментальности является *соборность*, неразрывно связанная с православной церковью. Эта аксиологема представлена зна-

чениями: ‘ссориться’, ‘стыковка’, ‘большинство’, ‘договор, соглашение’, ‘защита’, ‘извещать, уведомлять’, ‘помогать, выручать’, ‘связь’, ‘соглашаться’, ‘совещание, конференция’. Значение ‘ссориться’ маркирует *соборность* от противного: как недопустимое нарушение *мира, лада, согласия*. Поскольку *ссора* возникает как результат взаимодействия самостоятельных и независимых личностей, мы можем сформулировать основное противоречие греческой ментальности: самостоятельная независимость как качество отдельной личности и культурная аксиологема соборности как единства во многообразии. Оппозиция «*независимость* (=*автономность*) vs. *соборность*» разрешается через добровольное принятие *личностью* идеала *соборности*, когда осуществление соборности становится волей и стремлением независимой самостоятельной личности. Таким образом, разрешением основного противоречия греческой ментальности является соборная личность.

К *соборности* примыкают и другие ценности православия: *покой, порядок, стабильность, справедливость, героизм, разум, память, свет, огонь, общение, семья, скромность.*

ЭПИДИГМАТИЧЕСКАЯ СТРАТИФИКАЦИЯ НОВОГРЕЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ

Эпидигматика вслед за акад. Д.Н.Шмелевым понимается как деривационные отношения в широком смысле. За показатель эпидигматического веса слов в словаре источнике принимается количество значений у новогреческого слова в словаре-источнике.

Стратификация новогреческой лексики по числу значений представлена в таблице 8.

Таблица 8.

Эпидигматическая стратификация новогреческой лексики

значений	слов	накопл.	Э-вес
7	**4**	**4**	**0.9996**
6	**4**	**8**	**0.9992**
5	**18**	**26**	**0.9974**
4	**86**	**112**	**0.9889**
3	**376**	**488**	**0.9516**
2	**1947**	**2435**	**0.7584**
1	7644	10079	0.0000

Как видим, информативная глубина словаря не велика: количество слов с 3 и более значениями менее 500. Это заставляет нас включить в эпидигмалическое ядро лексики все 2435 неоднозначных слова. После исключения из ядра всех слов, не являющихся существительными, прилагательными и глаголами, а также онимов Э-ядро, естественно, несколько уменьшится.

Эпилигматичскими доминантами являются слова с 7 значениями: *dialysh h* разложение с. (на составные части), распад м.; *eimai* быть, существовать; *ferw* приносить, привозить; *kobw* резать, отрезать. Эпидигматическими вице-доминантами выступают слова с 6 значениями: *baros to* вес м.; *bash h* основа ж., база ж.; *praXh h* действие с., поступок м.; дело с.; *yphresia h* служба ж.

К малому эпидигматическому ядру относятся слова с 5 значеними: *bhma to* шаг м.; *eisagw* вводить; *ginomai* становиться, делаться; *lew* говорить; рассказывать; высказывать; *liwnw amet.* таять, плавиться; *logos o* слово с.; *lynw* развязывать, отвязывать; *mpainw* входить; *peftw* падать, валиться; *pernw met.* переправлять; передавать, перекидывать (мяч и т. п.); *Qalamos o* комната ж.; *seira h* ряд м.; шеренга ж.; *shma to* знак м.; *stash h* поза ж., положение тела; *syllogh h* сбор м., собирание с.; *syntaXh h* редактирование с., редакция ж.; *typos o* тип м.; вид м.; *xalnw met.* портить.

ПАРАМЕТРИЧЕСКОЕ ЯДРО НОВОГРЕЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ

Параметрическое ядро получается сложением частнопараметрических весов каждого из слов, вошедших в Ф-, С-, П- или Э-ядро. Поскольку каждый из весов колеблется в интервале между 0 и 1, суммарный (параметрический) вес слова будет располагаться в интервале между 0 и 4.

В результате слияния частнопараметрических ядер (ЧПЯ) мы получили 4 множества слов. Сведения о соотношении этих четырех множеств даны в таблице 9.

Таблица 9.

Параметрическая стратификация новгреческой лексики

Ядер	Слов	В %	Накопл.	Статус
4	23	0.53%	23	Малое ядро
3	199	4.57%	222	Большое ядро
2	1038	23.81%	1260	Большая периферия
1	3099	71.09%	4359	«Отходы производства»

Слово с максимальным параметрическим весом (ПВ) является параметрической *доминантой* лексико-семантической системы языка, второе по ПВ слово – параметрической *вице-доминантой*. Доминантой лексико-семантической системы новогреческого языка, по данным словаря-источника, является глагол λέ(γ)ω ‘говорить; рассказывать’. Теперь у нас есть, пусть и предварительный (по данным одного словаря с бедной многозначностью и синонимией и очень бедной синтагматикой), но всё же аргументированный ответ на вопрос: «Какое слово в новогреческом языке самое главное»? Это глагол λέ(γ)ω.

Вице-доминантой новогреческого языка является глагол κάνω ‘делать, совершать’. По этому параметру новогреческий язык сближается с итальянским, доминантой которого является глагол *fare* ‘делать’ [Титов 2004:159].

Занимающее 6-ой ранг по ПВ глагол δίνω ‘давать, подавать’, является семантическим аналогом лексико-семантической доминанты не только русского языка (*дать)* [Кретов, Меркулова 2008:62; Кретов, Меркулова, Титов 2011:61], но и латинского (*do* ‘даю’), испанского (*dar* ‘давать, дать’), португальского (*dar* ‘давать’) и румынского (*da* ‘давать; дать’) языков [Титов 2004:159]. Занимающее 14-ый ранг существительное μέρος ‘часть, доля’ сближает новогреческий с финским языком, у которого выявлена доминанта *osa* ‘часть; доля’ с тем же значением [Кретов 2007]. По нашему мнению, слова со значением ‘доля’ относятся не к константам, а к переменным лексико-семантической системы, к мереологической части своего рода «порождающей грамматики лексики» [Кретов 2010].

Слова, входящие в малое параметрическое ядро новогреческой лексики, представлены в Таблице 10.

Таблица 10.

Малое параметрическое ядро новогреческой лексики

Слово	Значение	Э-вес	П-вес	С-вес	Ф-вес	Σ
1. *lew*	говорить; рассказывать	0.99740	0.99800	0.99600	0.98850	**3.97990**
2. *kanw met.*	делать, совершать	0.98890	0.98620	0.99980	0.94390	**3.91880**
3. *Qesh h*	место	0.98890	0.98620	0.99600	0.94390	**3.91500**
4. *bazw*	класть, ставить; помещать	0.95160	0.98620	0.99940	0.94390	**3.88110**
5. *baros to*	вес	0.99920	0.98620	0.98100	0.85470	**3.82110**
6. *dinw*	давать, подавать	0.98890	0.87590	0.99840	0.94390	**3.80710**
7. *bhma to*	шаг	0.99740	0.87590	0.98100	0.94390	**3.79820**
8. *kako to*	зло	0.95160	0.87590	0.98100	0.94390	**3.75240**
9. *swma to*	тело, туловище, корпус (машины)	0.95160	0.87590	0.98100	0.94390	**3.75240**
10. *eimai*	быть, существовать	0.99960	0.87590	0.99910	0.85470	**3.72930**
11. *peftw*	падать, валиться	0.99740	0.87590	0.98100	0.85470	**3.70900**
12. *sthlh h*	столб; колонна	0.98890	0.87590	0.98100	0.85470	**3.70050**
13. *blepw*	видеть	0.95160	0.87590	0.99600	0.85470	**3.67820**
14. *meros to*	часть, доля	0.95160	0.87590	0.98100	0.85470	**3.66320**
15. *xrwma to*	цвет	0.95160	0.87590	0.98100	0.85470	**3.66320**
16. *akrh ~ia h*	край, конец	0.75840	0.87590	0.98100	0.94390	**3.55920**
17. *menw*	жить, пребывать	0.75840	0.87590	0.98100	0.94390	**3.55920**
18. *olos*	все, целое	0.75840	0.87590	0.98100	0.94390	**3.55920**
19. *kakos*	плохой, дурной	0.75840	0.87590	0.99600	0.85470	**3.48500**
20. *aeras o*	воздух	0.75840	0.87590	0.98100	0.85470	**3.47000**

21. *istos o*	мачта	0.75840	0.87590	0.98100	0.85470	**3.47000**
22. *neyro to*	нерв	0.75840	0.87590	0.98100	0.85470	**3.47000**
23. *trexw*	бежать, бегать	0.75840	0.87590	0.98100	0.85470	**3.47000**

Полученные данные о параметрической стратификации новогреческой лексики могут оказаться полезны в преподавании новогреческого языка и дальнейшем исследовании его лексико-семантической системы.

1. *Бондаренко А.В.* Новогреческо-русский и русско-новогреческий словарь общеупотребительной и деловой лексики. – М.: АСТ, Астрель 2002 г. – 256 стр. 2. *Воевудская О.М.* Функциональная стратификация лексики германских языков./ О.М.Воевудская //Вестник ВГУ. Серия лингвистика и межкультурная коммуникация. Воронеж, 2010, № 2, С.56-63. 3. *Кретов А.А.* Параметрический анализ малого финско-русского словаря /А.А.Кретов // Конференция по уральским языкам, посвященная 100-летию К.Е.Майтинской. Москва, 12-16 ноября 2007 г. Тезисы. – М.: ИЯ РАН, 2007, С.113-119. 4. *Кретов А.А.* Константы и переменные лексико-семантической системы /А.А.Кретов // Язык – когниция – коммуникация: тезисы Междунар. науч. конф., 3-6 ноября 2010 г. / редкол.: З.А. Харитончик (отв. ред.) – Минск: МГЛУ, 2010, с.46-47. 5. *Кретов А.А.,* Меркулова И.А. Динамика и устойчивость в лексической системе славянских языков /А.А.Кретов, И.А.Меркулова/ Динаміка та стабільність лексичних і словотвірних систем слов'янськьких мов. Тематичний блок. XIV Міжнародний з'їзд славістів. 10.09. – 16.09.2008, Охрид, Республіка Македонія. – Київ, 2008, – С. 39-65. 6. *Кретов А.А.,* Меркулова И.А., Титов В.Т. Проблемы квантитативной лексикологии славянских языков /А.А.Кретов, И.А.Меркулова, В.Т.Титов // Вопросы языкознания (М.: РАН), 2011, № 1, С.52-65. 7. Титов В.Т. Общая квантитативная лексикология романских языков (Монография) /В.Т. Титов. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2002. – 240 с. 8. *Титов В.Т.* Частная квантитативная лексикология романских языков (Монография) / В.Т. Титов – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. – 552. 9. *Иоанидис А.А.* Новогреческо-русский словарь (40 000 слов) / А.А. Иоанидис //под ред. А.А.Белецкого. – М.: ГИИНС, 1961. – 849 стр. 9. *Хориков И.П.*, Малев М.Г. Новогреческо-русский словарь (67 000 слов) / И.П. Хориков, М.Г. Малев. – М.: Русский язык, 1980. – 853 стр.

Критська В.І., к. філол. н.,
Інститут української мови НАН України

ГРАМАТИЧНА МОДЕЛЬ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ, НАСЛІДКИ

Визначені основні характеристики словозмінної парадигми української мови. Представлена модель словозмінної парадигми. Дана інтерпретація моделі. Показані наслідки, що випливають з представленої моделі.

Ключові слова: *словозмінна парадигма, модель, інтерпретація, наслідки.*

Определены основные характеристики словоизменительной парадигмы украинского языка. Представлена модель словоизменительной парадигмы и дана ее интерпретация. Показаны следствия, выплывающие из модели.

Ключевые слова: *словоизменительная парадигма, модель, интерпретация, следствия.*

The basic characteristics of the inflectional paradigm of the Ukrainian are determined. An inflectional paradigm model is represented. Interpretations of the model are given. Some corollaries arising from the presented model are shown.

Key words: *inflectional paradigm, model, interpretation, corollaries.*

Лінгвістичне моделювання, що було введено у мовознавство як метод дослідження структурною лінгвістикою [Апресян 1966; Жолковский, Мельчук 1969; Ревзин 1962; Ревзин 1967; Хомский 1962; Структурна граматика 1972; Шаумян 1965], стало загальнолінгвістичним методом дослідження і засобом представлення результатів мовних та текстових досліджень, зокрема й в українському мовознавстві [наприклад, Гриценко 1984; Карпіловська, Кочерга, Мейнарович 2006; Клименко 1998; Котович 2000; Орлова 1988; Ситар 2007]. У цій роботі буде розглянуто модель словозмінної парадигми української мови, що була розроблена для опису парадигм у «Граматичному словнику української літературної мови: Словозміна», укладеному у відділі структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАНУ (до 2011 року – Інституту мовознавства НАНУ). Реєстр Словника – майже 140 тис. лексем, поданих у зворотному алфавітному порядку (з них відмінюваних та дієвідмінюваних більше 130 тис. лексем, тобто вибірка є достатньо представницькою щодо повноти результатів отриманої різноманітності словозмінних парадигм). Друга частина Словника – Додаток, у який включено таблиці формалізованих характеристик словозмінних парадигм, зразки всіх парадигм, спостережених у Словнику (їх 1070), та їхні абсолютні частоти.

Об’єктом моделювання було обрано єдність трьох основних характеристик словозмінної парадигми – флексійного набору (ФН), схеми наголошування (СН) та множини морфонологічних змін в основі лексеми (Зам).

Цей вибір спирається на визначену наявність відповідної тріади характеристик у словозмінних парадигмах усіх частин мови – як іменних, так і дієслів, тобто ця тріада

характеризує парадигму поза будь-яких умов. Розглянемо характеристики в таблицях детальніше.

Основною настановою щодо представлення характеристик словозмінних парадигм було обрання таких способів, щоб ці характеристики були прив'язані не до словоформ лексем, а до певних елементів формальної (буквеної та позиційної) структури словоформ, тобто формалізувати це представлення, що дасть змогу застосувати його при описі парадигм лексем з однаковим типом формотворення.

ФН та СН розташовані в таблицях у форматі традиційних граматичних схем відмінювання частин мови. Більш формалізовано представлено флексії ФН, загалом традиційні, у випадках з нуль-флексією; вона позначається не тільки як -0, але й як **-ь**, **-й** для дотримання однаковості виділяння основи в словоформах: *тест-ь/тест-я*, *чита-ю/чита-й*.

СН зорієнтовані на відносне переміщення наголосу при словозміні (якщо воно відбувається) з урахуванням позиції наголошених голосних в основі (позиція голосних рахується з кінця основи) чи у флексії. Наприклад, у парадигмі лексеми *цИган* наголос переміщується в межах основи з другого голосного в однині на перший голосний у множині, що в таблиці буде показано відповідно як О2 та О1. Ту саму СН мають лексеми *Озеро*, *рОзкіш*. Якщо наголос при словозміні постійний, його позиція не фіксується.

Інший формат розроблено для таблиць морфонологічних чергувань в основах. Чергування всіх типів розглядаються як операції буквеної заміни на зразок А/Б, тобто А замінюється на Б (відносно вихідної основи лексеми). Наприклад, **г/з** – *друг/друз-і*, **о/і** – *дорог-а/доріг*, **0/ер** – *мат-и/матер-і*, **е/0** – *умер-ти/умр-у*. У рядку з операцією заміни вказується інформація щодо позицій в основі та в граматичній схемі словозміни (відмінок, число, спосіб, час).

Отже, ми проілюстрували формалізоване представлення основних характеристик словозмінних парадигм, які є необхідними і достатніми для опису як типової, так і конкретної парадигми. Вони отримали однозначні позначки зі спеціально розробленої метамови, що вказані в таблицях цих характеристик. Виходячи з викладеного, модель словозміни української лексеми як конструкт представляємо у вигляді \ F, N, Z \, де F – аналог флексійного набору, N – аналог схеми наголошування, Z – аналог сукупності морфонологічних чергувань – змін в основі (яка може дорівнювати 0 в разі відсутності змін). На різних рівнях представлення парадигми в основі лежить описана модель, яка репрезентується: як узагальнений тип словозмінної парадигми з трьома типами складників – на рівні граматичної будови мови; як трипозиційний код, що є міткою типу парадигми з додатковою інформацією щодо граматичного підкласу у метамові; як сукупність конкретних характеристик – парадигм у межах підкласу; як послідовність словоформ (додаткова інформація – конкретна лексема та її флексія) – розгорнута словозмінна парадигма з комплексом відповідних характеристик.

Формат і склад інформації словникової статті також зумовлені моделлю словозмінної парадигми, у ній є всі дані для однозначного визначення типу формотворення.

Округ ч -0 8м ОФ Г2
писАти нед -а- 1 ОФ4 W2E

чужИй п -ий 1 Ф

На першому місці словникової статті стоїть лексема у вихідній формі з наголосом. Друга позиція – частина мови (**п** – прикметник), підклас (**ч** – іменник чоловічого роду, **нед** – дієслово недоконаного виду). Далі в іменних частинах мови – флексія (**-0**, **-ий**), кінцевий суфікс основи – у дієслів (**-а-**). Четверте місце – код типу парадигми (частини мови чи підкласу; дієслова доконаного і недоконаного видів мають одні й ті самі коди). У коді число – це ФН, комбінація великих літер О (від *основа*) та Ф (від *флексія*) – СН, іншими великими літерами позначено операції буквених замін (за необхідності всі основні позначки уточнюються додатковими символами – маленькими літерами та числами).

Розглянемо складники кодів. Код іменника **8м ОФ Г2**. ФН для основ твердої групи, род. одн. **-у**. У місц. одн. три варіанти форм: **в** *Окруз-і*, *Округ-ові*, **по** *Округ-у*. Наголос у множині переходить на флексію. У місц. одн. у словоформі з флексією **-і** відбулася заміна **г/з** (**Г2**) першої літери основи.

Код дієслова **1 ОФ4 W2Е**. ФН1 – флексії першої відміни. СН **ОФ4**: наголос пересувається з кінцевого голосного на флексію в 1 ос. одн. теп. та нак. способі; на другий голосний – у 2, 3 ос. одн. та мн. теп. часу. Відбуваються заміни **с/ш** у другій позиції основи (**W2**) у формах теп. часу і нак. способу, у тих самих формах **а/0** у першій позиції основи (**Е**): *пиш-У*, …, *писА-в*, …, *пиш-И*… .

Код прикметника **1 Ф**. ФН – флексії прикметників твердої групи. Наголос постійний на флексії.

У таблицях словозмінних парадигм код виступає як мітка зразка типової парадигми.

З викладеного вище виводимо низку наслідків представленої моделі словозміни української мови. Одним із наслідків є можливість використання коду типу парадигми як алгоритмічного опису побудови парадигми конкретної лексеми, що підтримується інформацією з таблиць. Кількість алгоритмів можна обчислити. Зокрема, якщо код лексеми вказує на постійність позиції наголосу в основах усіх словоформ та відсутність операцій замін в основі, то алгоритм матиме наступний загальний вигляд (наприклад, для лексем на зразок *пАрта*, *чОрний*, *читАти*):

Правило 1. Виокремити основу вихідної форми лексеми.

Правило 2. Заповнити позиції у таблиці схеми відмінювання повторенням вихідної основи.

Правило 3. Дописати відповідно до схеми відмінювання флексії ФН до основ.

Такий алгоритм породження парадигм лексем буде найчастотнішим, адже більшість конкретних парадигм є простими (в середньому 70 відсотків лексем). Сукупність всіх алгоритмів породження парадигм (з відповідними кількісними даними їх використання) є формальним параметром складності формотворення системи словозміни української мови і може бути використаний в типологічних дослідженнях. Розгорнувши всі парадигми лексем за програмою на основі цих алгоритмів, можна укласти граматичний словник словоформ або з лемою (тобто з указанням вихідної форми), або без леми. За таким словником розв'язується багато комп'ютерних лінгвістичних задач. Зокрема, можна укласти словник омонімів, розробити програму

морфологічного аналізу тексту – основу цілої низки інших програм: синтаксичного та семантичного аналізу, автоматичного перекладу, лематизації (основу укладання словників за текстами), розмічування текстів корпусу української мови.

Розроблена метамова для опису парадигм Словника може бути предметом окремого дослідження як семіотична система, в якій коди як знаки вищого рівня характеризуються зовнішньою та внутрішньою формою, кожна позиція коду має своє «значення».

Таблична інформація дасть змогу показати у формалізованому вигляді низку системних закономірностей словозміни української мови. Так, можна визначити основні та похідні 1/ флексійні набори, 2/ схеми наголошування, а також типи відхилень від основних наборів та схем. З таблиць операцій буквених замін в основах можна вилучити інформацію щодо поширення тих чи тих операцій; типових і нетипових позицій у граматичних формах; комплексів операцій замін у парадигмі або граматичній формі; рядів операцій замін та їх комплексів в однакових позиціях і граматичних формах.

Використовуючи дані таблиць Словника, можливо розв'язати задачу отримання коду типу парадигми для слів, яких немає в реєстрі, зокрема нових.

Завдяки прийнятому реєстровому формату подання слів у Словнику – за алфавітом в інверсійному порядку – лексеми з однаковими фінальними частинами розташовані групами поруч. Це полегшує вибір матеріалу для досліджень з морфеміки і словотвору [Романюк 2011].

За табличними даними абсолютних частот кодів парадигм у Словнику та реєстром визначається низка кількісних характеристик словозмінної підсистеми, зокрема групи найпоширеніших і периферійних типів словозміни в різних підкласах та їх репрезентанти, відносна частота типів словозміни та ін.

Формалізовані табличні дані Словника, що були визначені на представницькій вибірці лексем, можна використати в нових граматиках і новому правописі української мови, в шкільних і вузівських програмах вивчення української мови, в типологічних дослідженнях.

1. *Апресян Ю.Д.* Идеи и методы современной структурной лингвистики. – М.: Просвещение, 1966. – 302 с. 2. *Гриценко П.Ю.* Моделювання системи діалектної лексики. – К.: Наук. думка, 1984. – 226 с. 3. *Жолковский А.К., Мельчук И.А.* К построению действующей модели «СМЫСЛ – ТЕКСТ»: Машинный перевод и прикладная лингвистика. – 1969. – вып. 11. – С. 5 – 35. 4. *Карпіловська Є., Кочерга О., Мейнарович Є.* Семантична дивергенція українських термінотворчих моделей у природничих науках. // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2006. – № 559: Проблеми української термінології. – С. 3 – 6. 5. *Клименко Н.Ф.* Основи морфеміки сучасної української мови. – К., 1998. – 182 с. 6. *Котович В.* Походження назв населених пунктів Опілля. – Дрогобич, 2000. – 156 с. 7. *Орлова Л.В.* Структура сверхфразового единства в научных текстах. – К.: Наук. думка, 1988. – 154 с. 8. *Ревзин И.И.* Модели языка. – М., 1962. – 192 с. 9. *Ревзин И.И.* Метод моделирования и типология славянских языков. – М., Наука, 1967. – 300 с. 10. *Романюк Ю.* Типологія і характерологія сучас-

ного українського дієслівного словотворення. – Седльце: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, 2011. – (у друці); 11. *Ситар Г.В.* Моделі речень із предикатами відношення частини й цілого в українській мові: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2007. – 238 с. 12. *Структурна* граматика сучасної української мови. Проспект. – К: Наук. думка, 1972. – 99 с. 13. *Українська* мова. Енциклопедія: Парадигма. – К.: Укр. енциклопедія ім. М.Бажана, 2007. – С. 477. 14. *Хомский Н.* Синтаксические структуры // Новое в лингвистике.– Вып. 2. – М., 1962. – С. 412 – 527. 15. *Шаумян С.К.* Структурная лингвистика. – М.: Наука, 1965. – 396 с.

Лазер-Паньків О.В., к. філол. н., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ НЕМОЖЛИВЕ У ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ ПРИКАЗКАХ

У статті представлені результати дослідження особливостей вербалізації концепту НЕМОЖЛИВЕ у давньогрецьких приказках. Особлива увага приділяється аналізу понятійної складової досліджуваного концепту. Групи приказок, утворених на основі метафоричного переносу, класифікуються за типом транспозиції значення.

Ключові слова: *давньогрецькі приказки, концепт НЕМОЖЛИВЕ, абсолютна неможливість, відносна неможливість, структурні складники концепту, засоби вербалізації, метафора, типи метафоричного переносу.*

В статье представлены результаты исследования особенностей вербализации концепта НЕВОЗМОЖНОЕ в древнегреческих поговорках. Особое внимание уделяется анализу понятийной составляющей исследуемого концепта. Группы поговорок, образованных на основе метафорического переноса, классифицируются по типу транспозиции значения.

Ключевые слова: *древнегреческие поговорки, концепт НЕВОЗМОЖНОЕ, абсолютная невозможность, относительная невозможность, структурные составляющие концепта, средства вербализации, метафора, типы метафорического переноса.*

The article focuses on the specificity of the concept impossible verbalization in Greek proverbs. Particular attention is paid to conceptual component analysis. Groups of proverbs formed on the basis of metaphor are categorized by the type of meaning transposition.

Key words: *ancient Greek proverbs, concept impossible, absolute impossibility, relative impossibility, structural constituents of the concept, means of verbalization, metaphor, metaphorical transfer types.*

Увага, яка приділяється у сучасній лінгвістиці відображенню в мові когнітивної діяльності людини, привела вчених до дослідження паремій. Фразеологічні одиниці,

відображаючи в своїй семантиці тривалий процес розвитку культури народу, фіксують та передають з покоління в покоління культурні стереотипи, еталони та архетипи. Паремійний рівень мови є особливо репрезентативним для вивчення особливостей вербалізації культурно значущих концептів. Як зазначає І.О.Голубовська, "пареміологічний корпус будь-якої мови відображає не тільки універсалії загальнолюдського життєвого досвіду, а й представляє неповторні зразки національної логіки та світооцінки, що сприяє виявленню ментальних особливостей етносів" [Голубовська 2010, 18]. Вивчаючи особливості давніх мов (зокрема, давньогрецької), можна зробити чимало цікавих висновків про мислення та світогляд їх носіїв.

Актуальність дослідження особливостей вербалізації концепту НЕМОЖЛИВЕ на матеріалі давньогрецьких приказок зумовлена зростаючим інтересом лінгвістів, психологів, культурологів до дослідження когнітивних структур свідомості та увагою до проблем відображення національно-культурної специфіки у мові. Крім того, репрезентація концепту НЕМОЖЛИВЕ фразеологічними засобами мови недостатньо вивчена з позицій когнітивної лінгвістики. Матеріалом дослідження стали дані вибірки давньогрецьких приказок (95 одиниць) з двотомного збірника давньогрецьких паремій Corpus paroemiographorum graecorum, з "Древнегреческо-русского словаря" Й.Х.Дворецького, "Большого толково-фразеологического словаря" М.І.Міхельсона та інтернет-джерел.

Поняття "можливості / неможливості" виникли ще в античній філософії. Перша всебічна їх розробка була дана Аристотелем, який у "Метафізиці" вперше ввів термін δύναμις та обґрунтував його відмінність від ἐνέργεια. Вони розроблялися також Платоном, Дж.Бруно, матеріалістами 17-18 ст. (І.Кантом, Г.Гегелем), а їх тлумачення змінювалося протягом століть. Залежно від характеру закономірностей, які лежать в основі того чи іншого типу можливості, на сучасному етапі розвитку філософської думки розрізняють такі її типи:

1) Формальна (абстрактна) можливість не має в дійсності безпосередніх передумов для реалізації; умови її реалізації виступають в якості можливих. Зі зміною умов абстрактна можливість може перетворитися на реальну. Формально можливе все те, що не є неможливим.

2) Реальна (конкретна) можливість. Така можливість "породжена конкретними історичними умовами, має необхідні безпосередні корені, передумови в самій дійсності на даному етапі її розвитку і на цьому ж етапі за наявності певних умов може бути реалізована" [Минасян].

У контексті взаємодії можливості та дійсності конституюється категорія неможливості як того, що не може бути артикульовано в якості дійсності ні за яких обставин та не може бути помислено без порушення логічного закону судження. Виокремлюють абсолютну неможливість (абсолютну нездійсненність за формою та за змістом, нездійсненність ніколи і ні за яких обставин) та відносну неможливість (її слід розуміти у смислі абстрактної можливості: дещо неможливе в даних умовах, але в інших, змінених, може стати можливим). Неможливість та недійсність існують лише ідеально, у свідомості мовця, у вигляді понять, з якими реально нічого не співвідноситься або за якими (у випадку недійсності) приховується щось інше. Тим не менше,

ці поняття, за Л.Є.Балашовим, мають певну цінність, оскільки вони позначають та пояснюють низку внутрішніх явищ свідомості [Балашов].

У лінгвістичних та культурологічних студіях питання про вираження неможливого неодноразово привертало увагу вчених. Так, відомий фольклорист П.Г.Богатирьов, досліджуючи особливості російської фразеології, виокремив цілу низку фразеологічних одиниць зі значенням *ніколи*, в основу яких покладено внутрішнє протиріччя, алогічність та парадоксальність. Для фразеологізмів, побудованих на основі такого архаїчного, успадкованого з міфологічного фольклору прийому, він вводить термін "формула неможливого", влучно визначивши її як "оксиморон в дії" [Богатырев 1971]. Термін "формула неможливого" використовується також у працях В.М.Мокієнко [Мокиенко 1986, 209] та Б.Ясюнайте [Jasiūnaitė 2005, 16], яка досліджує особливості вираження "формули неможливого" на матеріалі литовської фразеології.

Я.Е.Голосовкер щодо приказок на кшталт "носити воду решетом", внутрішнє протиріччя яких полягає у алогічності, невмотивованості висловлюваного, які часто будуються на інверсії реальних, характерних для повсякденного життя, відношень, застосовує термін "прийом "неможливих функцій", тобто "функцій, які протирічать можливостям чи смислу даного предмета чи явища" [Голосовкер].

Для дослідження понятійної складової концепту НЕМОЖЛИВЕ слід звернутися до аналізу синоніміко-антонімічних і деривативних зв'язків, а також до етимології лексем, які його вербалізують. В давньогрецькій мові, за матеріалами давньогрецьких перекладних, етимологічних словників та словників синонімів, концепт НЕМОЖЛИВЕ вербалізується в іменниках τὸ ἀδύνατον та τὰ ἀμήχανα.

Етимологічно лексема τὸ ἀδύνατον *неможливе* співвідноситься з дієсловом δύναμαι *могти, бути спроможним; мати силу* та іменником ἡ δύναμις *сила, могутність; можливість*, а також становить антонімічну пару з іменником τὸ δυνατόν *можливість; сила, міць*. Деривативними зв'язками пов'язані з нею прикметники ἀδύνατος 2 *безсилий, слабкий; неспроможний; неможливий, нездійсненний*, іменники ἡ ἀδυναμία, ἡ ἀδυνασία *неможливість; нездатність, невміння; бідність* та дієслово ἀδυνατέω *втрачати силу; бути неможливим*. Основною семантичною ознакою усіх цих лексем є "сила" (у первинних значеннях – лише фізична, а у вторинних – і моральна).

Інший іменник, вживаний на позначення неможливого, – τὰ ἀμήχανα, вторинне значення якого – *щось жахливе, що неможливо уявити*. Етимологічно цей іменник пов'язаний з прикметником ἀμήχανος 2 *безсилий; непереборний; невиправний; невиліковний; неможливий*, що в свою чергу пов'язаний деривативними зв'язками з іменником ἡ μηχανή *знаряддя; театральна машина; засіб, можливість* та дієсловом μηχανάω *виготовляти; влаштовувати; вигадувати; здобувати.*

У давньогрецькій мові є низка прикметників, які можуть мати значення *неможливий*, а тому можуть субстантивовано вживатися на позначення неможливого. Прикметник ἄμαχος 2 має первинне значення *непереборний; неприступний*, адже етимологічно він пов'язаний з дієсловом μάχομαι *боротися; сперечатися; суперечити; прагнути*, і лише одне з останніх значень цього прикметника – *який не може бути виконаний, неможливий.*

Прикметник ἀναύδητος 2 походить від дієслова αὐδάω *говорити; наказувати; називати*, відтак, зважаючи на етимологію, первинне його значення – *невисловлюваний, невимовний*, і лише вторинне – *нечуваний, неможливий, який не може існувати в дійсності*.

Прикметник ἀνένδεκτος 2 походить від дієслова ἐνδέχομαι *сприймати; вислуховувати; погоджуватись*. Семантика цього прикметника свідчить про усвідомлення неможливого як такого, що не може бути сприйняте, з чим не можна погодитись.

Отже, проаналізувавши семантичні ознаки лексичних засобів вербалізації концепту НЕМОЖЛИВЕ, можна зробити наступні висновки. Неможливе пов'язувалося носіями давньогрецької мови з неспроможністю, неможливістю реалізації певної дії (це те, що неможливо виконати, здійснити), ментального осмислення (це те, що неможливо зрозуміти, усвідомити чи навіть уявити) та фізичного відчуття (це те, що неможливо сприйняти органами відчуття – побачити чи почути).

Семантичний аналіз давньогрецьких приказок, у яких вербалізується концепт НЕМОЖЛИВЕ, дає підстави виокремити основні риси понятійної складової досліджуваного концепту.

1) **Неможливе – це нездійсненна, а отже марна, безглузда робота** (80 од.).

Левова частка приказок цієї групи (60 од.) зображує формально можливу, однак парадоксальну, позбавлену сенсу та логіки дію, яка не дає ніяких результатів (відносна неможливість): ἀσκὸν βαπτίζειν πνεύματος πλήρη *топити мішок, наповнений повітрям*; θάλασσαν ἀντλεῖν *черпати море*; εἰς τὸν τετρημένον πίθον ἀντλεῖν *лити у діряву діжку*; κωφῷ ὁμιλεῖν *спілкуватися з глухим*.

Значну частину становлять також приказки, в яких концепт НЕМОЖЛИВЕ вербалізується як дія, яка ані формально, ані реально не є можливою (абсолютна неможливість) (20 од.): τὸν καρκίνον ὀρθὰ βαδίζειν διδάσκειν *навчати рака ходити прямо*; κύνα δέρειν δεδαρμένην *обдирати обдертого собаку*; ἡλίῳ φῶς δανείζειν *позичати світла сонцю*; Αἰθίοπα σμήχειν / λευκαίνειν *мити / відбілювати ефіопа*.

2) **Неможливе – це щось нереальне, дивовижне, пов'язане з чудесами, що за законами логіки не може існувати в дійсності, що зрозуміти чи навіть уявити складно** (13 од.): αἱ λαχάνων προσθῆκαι *допомога овочів*; κόραξ λευκός *білий ворон*; Ἀλκήστιδος ἀναβίωσις *воскресіння Алкестиди*; ἀστραπὴ ἐκ πυελίου *блискавка з корита***.**

3) **Неможливе – це щось цілком реальне, але недосяжне й дуже бажане** (2 од.): ἀετὸς ἐν νεφέλαις *орел у хмарах*.

У процесі ідентифікації, ототожнення внутрішнього світу людини зовнішньому, фізичному світу основну роль відіграє метафора, яка є одним з найбільш продуктивних засобів вербалізація дійсності. За теорією, запропонованою американськими вченими Дж. Лакоффом та М. Джонсоном, люди шукають метафори для того, щоб більш точно реалізувати у своїй свідомості абстрактний концепт – як уже існуючий, так і неіснуючий [Лакофф, Джонсон 1990, 389]. Аналіз типів метафоричного переносу, покладеного в основу приказок, що вербалізують концепт НЕМОЖЛИВЕ, дозволяє зробити певні висновки про образну складову досліджуваного концепту, а відтак і розкрити ментальні особливості грекомовної спільноти.

За В.П.Анікіним, першим і основним джерелом народних прислів'їв та приказок є "безпосередній соціально-історичний досвід" [Аникин, 1957, 34]. Тому не дивним виявляється той факт, що найбільшу групу давньогрецьких приказок, в яких вербалізується концепт НЕМОЖЛИВЕ, становлять одиниці, в яких основою метафоричного переносу стали певні особливості побуту та повсякденного життя (30 од.). Серед них можна виокремити приказки, внутрішнє протиріччя яких базується на неспівмірності, невідповідності характеристик об'єкта дії з місцем, часом чи знаряддям цієї дії: εἰς ὕδωρ σπείρειν *сіяти / лити на воду*, ἐλαίῳ πῦρ σβεννύναι *гасити вогонь олією*, ψάλλειν ἄνευ λύρας *грати без ліри,* σπόγγῳ πάτταλον κρούειν *забивати цвях губкою*.

Менш численну групу становлять приказки, в основу яких покладено неспівмірність дії з певними характеристиками явищ природи (22 од.): ἄμμον μετρεῖν *вимірювати пісок*, ἀστέρας ἀριθμεῖν *рахувати зорі* або κύματα μετρεῖν *рахувати хвилі*, λίθῳ διαλέγεσθαι *розмовляти з каменем*.

Значна частина приказок (21 од.), в яких вербалізується концепт НЕМОЖЛИВЕ, базується на зображенні нехарактерних для тварин дій, поведінки, анатомічних особливостей. Так, неможливо зробити з мухи слона (ἐλέφαντα ἐκ μυίας ποιεῖν), а також зустріти зайця, який би захотів м'яса (δασύπους κρεῶν ἐπιθυμῶν), вовка в пір'ї (λύκου πτερά ζητεῖν) чи осла з руном (ὄνου πόκους ζητεῖν). Неможливо також змінити природні здібності чи характеристики тварин, що знайшло відображення у приказках ποιεῖν λεῖον τὸν τραχὺν ἐχῖνον *робити гладким колючого їжака*, δελφῖνα πρὸς οὐραῖον δεῖν *прив'язувати дельфіна за хвіст*, τράγον ἀμέλγειν *доїти козла*.

Окрему групу становлять приказки, у яких концепт НЕМОЖЛИВЕ вербалізується шляхом зображення певних характеристик (як правило, фізичних вад) людини, які суперечать виконуваній дії (15 од.) (Αἰθίοπα σμήχειν / λευκαίνειν *мити / відбілювати ефіопа*). Частина з них зображує безглуздість ситуації, коли особі дарується чи надається річ, якою вона ні за яких обставин не зможе скористатися за призначенням: τυφλῷ κάτοπτρον χαρίζεσθαι *дзеркало сліпому дарувати*, φαλακρῷ κτένας δανείζειν *позичати лисому гребінець*. В інших приказках замальовується дія, яка приписується особі як виконувана нею, але насправді не може бути виконана в реальному житті в силу об'єктивних обставин, або формально може бути виконана, але при цьому порушуються усі закони логіки, а сама дія є абсолютно безглуздою та безрезультатною (τυφλῷ διανεύειν *подавати знаки сліпому*, ἄνευ πτερῶν ἵπτασθαι *літати без крил*).

Незначна кількість приказок базується на відомих міфологічних сюжетах (6 од.). Так, всім відомо, що марно наповнювати піфос Данаїд, відтинати голови гідри чи намагатися розв'язати Гордіїв вузол – це неможливо зробити (якщо Ви, звичайно, не Геракл або не Александр Македонський). Саме ці образи стали основою таких висловів як Δαναΐδων πίθος *піфос Данаїд*, ὕδρας κεφαλὰς τέμνειν *відсікати голови гідри*, ἄμμα λύειν *розв'язувати вузол*. Неможливе у значенні *щось нереальне, чого не може бути* зображено у приказках Ἀλκήστιδος ἀναβίωσις *воскресіння Алкестиди* (Алкестида погодилася померти замість свого чоловіка Адмета, щоб врятувати його

від передчасної смерті; Геракл же відбив її у Танатоса та повернув чоловікові) та ὀρνίθων γάλα ζητεῖν *шукати пташине молоко* (міфологічні райські птахи вигодовували своїх пташенят молоком; за легендою, людину, яка скуштувала це молоко, не могли вразити ані зброя, ані найстрашніші хвороби).

Серед усіх приказок, у яких вербалізується концепт НЕМОЖЛИВЕ, лише одна містить згадку про реальну історичну подію, яка, очевидно, настільки вразила греків, що назавжди увійшла у приказку ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα πηδᾶν *стрибати за рів*. Майстер п'ятибор'я Фаїл (за іншою версією – Пентакл), мешканець Кротона, під час змагань на 50 футів перестрибнув рів (τὰ ἐσκαμμένα), який слугував межею для стрибків. Відтак, приказка застосовується щодо тих, хто береться за неможливе, щось нереальне, що важко здійснити.

В античній філософії поняття "можливість / неможливість" безпосередньо пов'язується з розумінням правильності, доцільності та корисності. Так, Аристотель зазначає, що свідомий вибір не може бути пов'язаний з неможливим: ніхто при здоровому глузді не може сказати, що він обрав неможливе: прагнення неможливого трактується як глупота [Свавілля ...; Душина 2001, 173]. Відтак, відображення саме такої риси етнічної ментальності бачимо і в ціннісній складовій концепту НЕМОЖЛИВЕ, вербалізованого у приказках: всі вони мають іронічно-поблажливий та жартівливий характер. Цікавим є той факт, що "формула неможливого", основою якої теж є внутрішнє протиріччя, є, за В.М.Мокієнко, "іронічно-жартівливою приказкою… Жартівливість витікає з абсурдності ситуації, яка нею [“формулою неможливого”] позначається" [Мокиенко 1986, 209, 212].

Важливо відзначити, що серед досліджуваного матеріалу лише 34% одиниць зображують ситуації та дії, які можна тлумачити як абсолютну неможливість. Можливо, це є свідченням поширеності серед греків ментальної установки, сконцентрованої у формулі Θεοῦ θέλοντος κἂν ἐπὶ ῥιπὸς πλέοις *Якщо Бог захоче, то й на циновці зможеш плисти.*

1. *Аникин* В.П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. – М.: Учпедгиз, 1957. – 240 с. 34. 2. *Балашов* Л. Е. Философия. // http://bookucheba.com/page/philosophi/ist/ist-7--idz-ax239.html). 3. *Богатырев* П.Г. Вопросы теории народного искусства. – М.: Искусство, 1971. – 544 с. 4. *Голосовкер* Я. Э. Логика мифа // http://www.gumer.info/ bibliotek_Buks/Literat/Golos/06.php. 5. *Голубовська І.* Антропологічна лінгвістика і класичні мови: можливості дослідження // Іноземна філологія: Український науковий збірник. – Львів, 2010. – Вип. 122. – С. 14-20. 6. *Душина С.А.* Аристотелевский принцип умеренности и христианская этика невозможного // Религия и нравственность в секулярном мире. – СПб., 2001. – С.171-174. 7. *Лакофф Дж.* Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры: Сборник / Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журинской. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с. 8.*Минасян А.М.* Диалектика как логика // http://www.i-u.ru/biblio/archive/minasjan_dialektika. 9. *Мокиенко В.М.* Образы русской речи: Историко-этимологические очерки фразеологии – Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. – 280 с. 10. *Свавілля* як проблема сучасної філософії // http://books.

br.com.ua/34150. 11. *Jasiūnaitė* В. “Формула невозможного” в литовской фразеологии // Мова і культура. – К., 2005. – Т. 5. – Вип. 8. – С. 16-21.

Джерела ілюстративного матеріалу:

12. *Дворецкий* И. Х. Древнегреческо-русский словарь: В 2 т. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1958. – 1904 с. 13.*Corpus* paroemiographorum graecorum / ed. E.L. a Leutsch, F.G.Schneidewin. – T. I. – Gottingae, 1839. – 541 p. 14. *Corpus* paroemiographorum graecorum / ed. E.L. a Leutsch. – T. II. – Gottingae, 1851. – 866 p. 15. *Δημητράκου* Μέγα Λεξικόν Όλης της Ελληνικής Γλώσσης – http://www.projethomere. 16.*Hofmann* J. B. Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής. – Αθήναι: Α.Δ.Παπανικολάου, 1974. – 568 σ. 17. *Pillon* M.A. Handbook of Greek synonymes. – London, Francis & John Rivington, 1850. – 378 p.

Лебідь Є.М., к.філол.н., мол.наук.сп.,
Інститут літератури НАН України

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧА ТЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ ЗБІРНИКА «ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ»

У статті аналізуються роботи студентів і науковців, присвячені творчій спадщині Т. Шевченка й опубліковані у збірнику „Літературознавчі студії” (у 2001-2011 рр.). Пропонується тематичний поділ означеного матеріалу залежно від напрямку та методики дослідження.

Ключові слова: *реципієнт, діалог, автор, текст.*

В статье анализируются работы студентов и учёных, посвященные творческому наследию Т. Шевченко и опубликованные в сборнике „Литературоведческие студии” (в 2001-2011 гг.). Предлагается тематическое разделение собранного материала в зависимости от направления и методики исследования.

Ключевые слова: *реципиент, диалог, автор, текст.*

The article deals with the students’ and scientists’ works, devoted to T.Shevchenko’s legacy and published in „Study of literature” (2001-2011). The thematic division of the collected material is offered depending on direction and research method.

Key words: *recipient, dialog, author, text.*

Творчість Т. Шевченка в українській літературі є тим „естетичним твором” [Росінська 2006, 321], який завжди зберігає „ядро багатозначності”, що з одного боку — відкриває для читача/науковця можливість різноманітних рецепцій, а з іншого — є гарантією його власної „історичної живучості” [Росінська 2006, 321]. Діалог між текстами поета та сучасними дослідниками є відкритим і невичерпним. Ця теза

стверджується у статтях збірника „Літературознавчі студії" якісно новими методами і підходами до прочитання його текстів, відкриттям нових площин для порівняння впродовж останніх десяти років. Однак, свобода реципієнтів все ж певною мірою обмежена: „її обмежує — згідно з тезами поетики — структура тексту як цілості означників, якій можна підпорядкувати лише обмежену кількість знаків" [Мітосек 2006, 212].

Найбільш чисельними є компаративістичні дослідження, у яких поезії Шевченка співвідносяться з текстами інших українських та зарубіжних авторів. Спектр порівнюваних текстів доволі широкий — від митців-попередників до авторів XX ст. Як писав Е. Касперський, „порівняльний метод не мусить дотримуватись ані часової послідовності явищ, ані їхньої просторової дотичності, ані причинно-наслідкових зв'язків. Контекст, який він пропонує для піддослідного явища, постає виключно з волі компаративіста. Це він обирає члени порівняння, його площину (tertium comparationis), порівнювані характеристики" [Касперський 2006, 525]. У цих студіях відбувається „дослідження бінарних стосунків виключно між двома елементами" [Касперський 2006, 520–521] — наприклад, співвіднесеність творчості Шевченка з доробком іншого письменника на ідейно-стильовому рівні (А. Шкрабалюк „Концепція історичних відрухів: Максимович, Шевченко (гайдамацтво)" (2004. Вип.11); С. Заболоцька „Традиції національної української ідеї у творчості М. Куліша і Т. Шевченка" (2007. Вип. 19. Ч. 1). У статтях С. Задорожної „Т. Шевченко і М. Гоголь (до проблеми генези романтичного світовідчуття)" (2005. Вип. 12); „Виміри романтичної ідеї народності у творчості М. Максимовича і Т. Шевченка" (2005. Вип. 13) й „Т. Шевченко і О. Довженко: романтична природа таланту" (2005. Вип. 13), дослідниця, розглядаючи романтизм як тип мислення і художній стиль, наголошує на стильовій цілісності, генетичній та типологічній спорідненості творчості Шевченка й означених митців.

Окрема увага приділяється рецепції Шевченком фольклорних текстів та набутків митців попередників (О. Боронь „Місце фольклорної традиції у творенні простору в поезії Шевченка" (2004. Вип. 10) та „Шевченкова рецепція художнього досвіду Квітки-Основ'яненка у поемі „Катерина" (2005. Вип. 14); Є. Лебідь „Творчість українських письменників полемістів і метатекст поезії Т.Г. Шевченка" (2007. Вип. 19. Ч. 1). У цьому контексті не можемо оминути увагою й статті, в яких аналізується трансформація традицій творчості поета в українському літературному процесі. Це дослідження Є. Лебідь „Концепція образу Б. Хмельницького у творчості М.О. Максимовича і Т.Г. Шевченка" (2004. Вип.11) та Л. Нечаюк Аспекти інтерпретації «Слова о полку Ігоревім» («Плач Ярославни» Т. Шевченка та романи В. Малика «Черлені щити», «Князь Ігор. Слово о полку Ігоревім») (2007. Вип. 19. Ч. 1.).

Стаття І. Бондаренко „Шевченко і японська поезія" (2004. Вип. 11) присвячена питанню перекладів текстів поета в Японії у XX ст. та публікації їх у трьох окремих виданнях. Важливо, що дослідниця вдається до „зіставлення явищ так чи інакше віддалених просторово" [Касперський 2006, 533] і робить спробу розглядати постать і творчість Шевченка в контексті японської літератури, проводячи паралелі із відомими поетами — Мацуо Басьо, Сугавари Мітідзане, Ісікави Такубоку. Дослідниця „зіставляє явища відмінні й різноморфні" [Касперський 2006, 522], і хоча й „воля

порівняння не знає обмежень" [Касперський 2006, 522], проте доволі сумнівним видається твердження авторки про „персоніфіковані аналогії" Шевченка в японській поезії, оскільки різниця ідейно-філософських концепцій, тем та поетичних засобів поезій українського та японських поетів є доволі суттєвою.

Аналіз окремих образів поезії Т. Шевченка здійснено у статтях К. Забудько „Образ пророка у творчості Т.Г. Шевченка" (2003. Вип. 5); Є. Лебідь „Концепція образу скорботної матері в українській літературі та поезії Т. Шевченка" (2009. Вип. 23. Ч. 1) та „Еволюція метафізичного комплексу душі в українській літературі та поетичній творчості Т. Шевченка" (2011. Вип. 31). Проблемі героя та антигероя у прозових та поетичних текстах Шевченка присвячені статті А. Ращенко „Специфіка творення моделей-образів у творах Т.Г. Шевченка «Гайдамаки» й «Варнак»" (2009. Вип. 23. Ч. 1); М. Антоновська „Концепція антигероя в повісті Т. Шевченка «Несчастный»" (2009. Вип. 23. Ч. 1) та О. Сергеєвої „Герой у ліро-епічних поемах Тараса Шевченка: антропологічний аспект" (2011. Вип. 31). Остання— спрямована на обґрунтування антропологічного підходу в аналізі героя ліро-епічних текстів Т. Шевченка (на матеріалі поем „Катерина" та „Наймичка").

Стаття Н. Костенко „Рима в поемі Т.Г. Шевченка «Марія»" (2007. Вип. 19. Ч. 1) має на меті на дослідження ритміко-евфонічної організації тексту поеми, як „знакового твору останніх років його життя, за якими визначають особливості його пізнього стилю" [Костенко; 203]. У роботі наголошується на тому, що у віршостилістиці „Марії" не лише „успадковані плідні традиції попереднього римового досвіду", але й здійснені модифікації окремих версифікаційних тенденцій у процесі формування нових стильових чинників [Костенко; 207—208].

Окрему групу становлять статті, присвячені дослідженню важливих дискурсів світоглядного комплексу поета з позицій різних літературознавчих та філософських теорій. Ці роботи характеризуються „вдивлянням у сутність" [Уліцька 2006, 130] Шевченкового тексту і спрямовані на їх „довизначення й актуалізування" [Уліцька 2006, 125] з точки зору східної філософії — Л. Задорожна „Особистість у Тараса Шевченка в аспекті естетики Сходу" (2003. Вип. 5); психоаналітичних студій — К. Бусел „Поетичні мініатюри Т.Г. Шевченка останніх років і контекст Фроммівської концепції людини"(2003. Вип. 5); А. Шестак „Індивідуація та самість у поезії Шевченка" (2003. Вип. 5); морально-етичної проблематики Євангелія — В. Наливана „Проекція Біблійних заповідей на твори Шевченка" (2003. Вип. 5), І. Волосюк. „Моральноетична парадигма поезії „Молитва" Тараса Шевченка" (2004. Вип. 7). Однак, іноді, зіставлення, проведене у тексті статті є доволі лінійним, а висновки — поверховими; це зумовлюється неглибоким аналізом та прагненням „втиснути" в матрицю філософської (релігійної) концепції творчість Т. Шевченка (наприклад, зазначена вище студія В. Наливаної).

Творчість Шевченка як метатекст репрезентовано у роботах Т. Даренської „До проблеми дослідження специфіки поетичного світобачення Тараса Шевченка" (2004. Вип. 7), Є. Лебідь „Реалізація метатекстової моделі у поетичному доробку Шевченка" (2007. Вип. 19. Ч. 1), А. Гудима „Метатекстові відношення в поемах Тараса Шевченка" (2009. Вип. 23. Ч. 1). У дослідженні Т. Даренської поняття "метатекст" вперше за-

стосовується щодо поетичного спадку Т. Шевченка, проте спостерігаємо неточність у розумінні дослідницею цього терміну, та нерозрізнення таких понять як "метатекст" і "метаоповідь". Так, вона пише, що поетична творчість Т. Шевченка — це "своєрідна "Євангелія українців" — тобто "метатекст", у якому засобами художньої символіки опредметнено основні смисли, цінності, цілі й завдання українського народу в його минулому, сучасному й майбутньому" [Даренська 2004, 3]. Вважаємо, що використання поняття "метатекст" у цьому випадку недоречне, оскільки на позначення такого явища у літературі та культурі доцільніше використовувати поняття "метаоповідь" або "метадискурс".

На дослідження мотиву свободи як однієї з основоположних засад світогляду Шевченка, аксіологічний та онтологічний його аспекти, реалізація у ліро-епічній творчості поета, спрямовані дослідження А. Шкрабалюк „Проблема свободи у Щоденнику Тараса Шевченка" (2007. Вип. 19. Ч. 1) та „Свобода як провідне поняття світогляду генія (на прикладі постаті Шевченка)" (2009. Вип. 23. Ч. 1). М. Антоновська у дослідженні „Еволюція поглядів Т. Шевченка на протистояння «людина-суспільство» («Варнак» (поема та повість) «Москалева криниця»)" (2011. Вип. 31), розглядаючи образи головних героїв поеми та повісті „Варнак", „Москалевої криниці" (1857), авторка наголошує на еволюції творчого мислення Шевченка від нагнітання аж до зняття у текстах соціального увиразнення конфлікту, надання йому морально-етичного контексту.

Серед означеного матеріалу вирізняється група статей, написаних в руслі структуралістської та інтертекстуальної теорій та спираються на роботи М. Бахтіна й Ю. Лотмана — (О. Боронь „Інфернальний простір Петербурга в поезії Т. Шевченка" (2004. Вип.11); І. Хворостяний. „Хроноструктура людської долі: історія та метаісторія в посланні Т.Г. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженним...»" (2007. Вип. 19. Ч. 1) та „Темпоральна структура поеми «Кавказ» Тараса Шевченка" (2009. Вип. 23. Ч. 1). Привертає дослідницьку увагу студія О. Бороня „Творчість О. Бестужева-Марлінського в системі інтертекстуальних зв'язків повісті Т. Шевченка «Музыкант»" (2011. Вип. 31), де за допомогою сучасного методологічного інструментарію з'ясовується значення прози російського митця як передтексту для повісті Шевченка, особливості пародіювання ним стильової манери Марлінського.

У збірнику є й дослідження метаінтерпретаційного характеру. До цієї групи досліджень відносимо статті, що несуть у собі критичну оцінку чужої рецепції тексту Шевченка із залученням власних роздумів, що, за висловом М. Бахтіна, характерно для гуманітаристики загалом, яка «народжується як думка про чужі думки» [Бахтин 1986, 281]. До цієї рубрики відносимо відгуки, рецензії, аналіз матеріалів шевченківських експедицій. Наприклад, І. Братусь „Роздуми Олеся Гончара про Тараса Шевченка" (2003. Вип. 6) та А. Шестак „Рецепція постатей Тараса Шевченка й Івана Франка у публіцистиці Олеся Гончара" (2003. Вип. 6), Н. Костенко „Про книгу Івана Дзюби «Тарас Шевченко. Життя і творчість»" (2009. Вип. 23. Ч. 1). У студії А. Шестак ґрунтовно досліджуються три публіцистичні статті О. Гончара, які присвячені Шевченкові — „Шевченко і сучасність", „Жити йому в віках" та „Вічне слово" (всі опубліковані у збірнику праць — О. Гончар „Про наше письменство" К., 1972). Та-

кож дослідницею здійснюється об'єктивна оцінка поглядів митця та його рецепції творчості поета. Дослідження І. Братусь хоча й дещо схематично, лише штрихами, розкриває основні тези міркувань О. Гончара, однак теж доволі сутнісно характеризує суть інтерпретації письменником постаті Шевченка та його творчості, їх значення для українського народу та літератури. У статті О. Солохи „Поетична шевченкіана" (2003. Вип. 5) розглядаються матеріали ІІ шевченківської експедиції, здійсненої у липні-серпні 1961 (участь взяли І. Драч, Ф. Кислий), що ставила за мету зібрати матеріали про життя і творчість Шевченка в різних областях України.

Відтак, статті шевченкознавчої тематики, опубліковані в „Літературознавчих студіях" у 2001—2011 рр. можна структурувати за конкретними напрямами дослідження творчого доробку Шевченка на кілька груп:

1 – компаративістичні роботи (порівняння творчості Шевченка із текстами фольклору, доробком українських та зарубіжних митців давньої й нової доби; відкриття типологічних та генетичних зв'язків, стильової спорідненості);

2 – дослідження образно-тематичної палітри творів Шевченка, їх ритміко-евфонічної організації;

3 – аналітичні студії ідейного комплексу творчості поета (з позицій – різних літературознавчих концепцій – структуралістської, інтертекстуальності, психоаналітичної теорії, східної та європейської філософії, морально-етичного вчення Святого Письма);

4 – мета інтерпретації (відгуки, рецензії, аналіз публіцистики та матеріалів експедицій, присвячених Шевченкові).

1. *Бахтин* М.М. Эстетика словесного творчества; [сост. С.Г. Бочаров; текст подгот. Г.С. Бернштейн и Л.В. Дерюгина; примеч. С.С. Аверинцева и С.Г. Бочарова]. — [2-е изд.] — М.: Искусство, 1986. — 445 с. 2. *Бондаренко* І. Шевченко і японська поезія. — Літературознавчі студії: збірник наукових праць.— К., 2004. — Вип. 11. 3. *Даренська* Т. До проблеми дослідження специфіки поетичного світобачення Тараса Шевченка. — Літературознавчі студії: збірник наукових праць.— К., 2004. — Вип. 7. 4. *Касперський* Е. Про теорію компаративістики// Література. Теорія. Методологія.: Пер. з польськ. С. Яковенка/ Упор. і наук. ред. Д. Уліцької. — К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006 — С. 518—540. 5. *Костенко* Н.В. Рима в поемі Т.Г. Шевченка «Марія». — К., 2007 — Вип. 19. Ч. 1. 6. *Мітосек* З. Структуралістські орієнтації в літературознавчих дослідженнях// Література. Теорія. Методологія.: Пер. з польськ. С. Яковенка/ Упор. і наук. ред. Д. Уліцької. — К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006 — С. 198—215. 7. *Росінська* З. Самототожність реципієнта. Психоаналітичні точки зору// Література. Теорія. Методологія.: Пер. з польськ. С. Яковенка/ Упор. і наук. ред. Д. Уліцької. — К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006 — С. 312—329. 8. *Уліцька* Д. Етичний поворот у літературознавчих дослідженнях// Література. Теорія. Методологія.: Пер. з польськ. С. Яковенка/ Упор. і наук. ред. Д. Уліцької. — К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006 — С. 389—413.

Левітас С.Ф., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

КОНЦЕПЦІЯ ПІЗНЬОВІКТОРІАНСЬКОЇ «НОВОЇ ЖІНКИ» У МІФОДИСКУРСІ ГОТИЧНОЇ НОВЕЛИ «З МАРМУРУ, У НАТУРАЛЬНУ ВЕЛИЧИНУ» Е. НЕСБІТ

Стаття присвячена особливостям міфологічного простору в готичній новелі "З мармуру, у натуральну величину» Е. Несбіт. Із залученням методу міфокритики та теорії готичного жанру здійснюється аналіз жіночих персонажів новели – Лаури та Місіс Дорман, доля яких є авторською рецепцією проблеми «нової жінки» у пізньовікторіанську епоху.

***Ключові слова**: готична новела «З мармуру, у натуральну величину», Е. Несбіт, образ нової жінки, статуї, що оживають, День всіх святих.*

Статья посвящена особенностям мифологического пространства в готической новелле «Из мрамора, в натуральную величину» Э. Несбит. С помощью метода мифокритики и теории готического жанра производится анализ женских персонажей новеллы – Лауры и Миссис Дорман, судьба которых является авторской рецепцией на проблему «новой женщины» в поздневикторианский период.

***Ключевые слова:** готическая новелла «Из мрамора, в натуральную величину», Э. Несбит, образ новой женщины, оживающие статуи, День всех святых.*

The article is dedicated to the peculiarities of mythological space in Gothic short-story "Man-Size in Marble" by Edith Nesbit. The fates of female characters Laura and Mrs. Dorman, that impersonate the author's attitude to the late Victorian concept of "New Woman", are analyzed with the use of methods of mythocritique and Gothic genre theory.

***Key words:** Gothic short-story "Man-Size in Marble", Edith Nesbit, New Woman, walking statues, All Saints' Eve.*

Е. Несбіт посідає доволі неоднозначне місце в пізньовікторіанській готичній літературі. На думку Дж. Бріггс, авторки біографічної праці «A Woman of Passion: The Life of E. Nesbit, 1858 – 1924» (1987), ця письменниця була справжнім дисидентським голосом пізньовікторіанського суспільства. Однак ставлення до готичної новелістики Е. Несбіт з боку серйозної критики доволі амбівалентне, оскільки саме в готичних новелах вона не тільки окреслює свій підхід до так званого «жіночого питання» та образу нової жінки у пізньовікторіанській Англії, але й відверто привносить у текст багато елементів власного приватного життя. Наприклад, готична новела «З мармуру, у натуральну величину» графічно відбиває особистий досвід Е. Несбіт, коли протягом 1880-х вона одночасно займалася письменством та образотворчим мистецтвом. Д.Стюарт Дейвіс зазначає, що цю готичну новелу Е. Несбіт варто розглядати, як «вигнання її власних демонів шляхом оприлюднення нещастя письменниці в її шлюбі» [The Power of Darkness 2006, 10]. Р. Хаджі вважає, що в найкращих готичних новелах

письменниці надприродне використовується як каталізатор стрімкої емоційної кризи, що безжально підточила вікторіанські цінності [Hadji 1986, 299]. Н. Фріман у розвідці «E. Nesbit's New Woman Gothic» (2008) стверджує, що наврядче «З мармуру, у натуральну величину» може вважатись «історією з привидами» у класичному жанровому розумінні, оскільки під готичною маскою вона доволі політизована та приховує продуману соціальну платформу. У новелі «З мармуру, у натуральну величину» Е. Несбіт змальовує два типи жінок – стару, мудру селянку патріархального виховання та емансиповану юну городянку призахідної частини вікторіанської епохи

Драматичні події новели від початку переповідаються Джеком, нещодавно одруженим художником. Разом із дружиною, письменницею Лаурою, після весілля вони переїжджають до маленького містечка у південній Англії, аби присвятити себе ідеальному коханню та творчим шуканням. Молодята купують невеличкий старовинний котедж з ознаками минулої величі. «Це була довга, низька споруда, дві кімнати, що стикувалися у неочікуваних місцях. Вона стояла сама по собі, на відстані двох миль від містечка. Трохи кам'яної кладки, вкритої плющем та мохом, лише дві старі кімнати – ось і все, що залишилося від великого будинку, що колись стояв тут – і виріс будинок саме навколо цієї кам'яної кладки. Якби не троянди та жасмин, котедж виглядав би жахливо» [The Wordsworth Book ... 2004, 1001]. Незважаючи на більш ніж скромні статки, на початку Джек та Лаура напрочуд щасливі у своєму новому домі: вони купують меблі, гуляють у садку та насолоджуються краєвидами.

Лаура є підкреслено емансипованою молодою жінкою. Хоча вона кохає Джека, однак риси уславленого вікторіанського «янгола дому» їй не властиві, напроти, молода жінка категорично відмовляється від домашніх справ. Проте Джекові це зовсім не заважає, він дуже кохає Лауру і всіляко возвеличує та ідеалізує її. До слова, тут очевидна авторська ремінісценція Е. Несбіт на біографічний міф Франческо Петрарки, в якому він возвеличував місця, де народилося його ідеальне кохання, де продовжував перебувати дух прекрасної Лаури після смерті свого земного втілення.

Згодом Джек та Лаура наймають служницю з місцевих, «високу, стару селянську жінку […] з гарним обличчям та статурою» [The Wordsworth Book ... 2004, 1002], Місіс Дорман. Місіс Дорман готує, слідкує за садом та час від часу розповідає молодятам місцеві легенди, які Лаура потім використовує для своєї літературної творчості. Місіс Дорман, всезнаюча місцева Касандра, є доволі поширеним образом у готичній новелістиці. Стара та мудра, прив'язана до землі, із глибоким знанням місцевих легенд та забобонів, вона синкретично сприймає міф та реальність, відмовляючись проводити кордон між ними. Вона – та, кого К.П. Естес називає «[…] la voz mitologica. Вона – голос міфу, який знає минуле та нашу древню історію та зберігає її літопис у казках» [Эстес 2008, 43]. Аби розважити свою молоду пані, Місіс Дорман переповідає чимало жахаючих легенд про «контрабандистів та розбійників», про дивних, неймовірних «створінь, що блукають» [The Wordsworth Book ... 2004, 1002] вночі, під місячним сяйвом. Згідно з дослідженнями готичних текстів В. Вацуро, мотив забобонного поголосу може бути розроблений у багатьох модусах. Балакучий прислужник, введений в англійську готичну літературу самим засновник жанру Г. Уолполом, може на контрасті збільшити жахіття наступних сцен, а може й перетворитись

у відносно автономну фігуру. [Вацуро 2002, 293] Але в готичному жанрі цілком автономним цей персонаж не буває ніколи: наївні, забобонні перекази за суттю своєю є містифікованою вказівкою на реальну драму.

Поруч з котеджем Джека та Лаури знаходиться старовинна католицька церква із великим мармуровим барельєфом, що зображає двох чоловіків у натуральну величину, у лицарському військовому обладунку. Моторошна місцева легенда пов'язує статуї у церкві та котедж, в якому мешкає подружжя: «Їхні імена були забуті, але серед селян ходить чутка, що вони були хижими та свавільними чоловіками, розбійниками на землі й на морі, чумою свого часу, і робили речі такі страшні, що дім, в якому вони жили – великий дім, між іншим, який стояв на місці вашого котеджу – вдарила блискавка, і то було покарання небесне. Але, незважаючи на все це, золото спадкоємців купило цим двом місце у церкві» [The Wordsworth Book ... 2004, 1003]. Як уточнює Місіс Дорман, лише один раз на рік, 31 жовтня, у День Всіх Святих, жахливі мармурові статуї оживають та виходять із церкви. Вони можуть повернутись до того місця, де колись стояв їхній будинок. Очевидно, йдеться про відвідини статуями, що оживають, того самого занедбаного котеджу, у якому мешкають Джек та Лаура.

Відчуття страху у готичному жанрі нерозривно пов'язане з уявленнями про велич та могутність. Замок, абатство, церква як образ завжди мають ауру своєрідної монументальної, містичної екзотики: це відчувається і в ландшафті, що їх оточує, і в самому описі будівель. Однак ця екзотичність реалізується насамперед не в зовнішньому, а в імлікованому вигляді – як легенда або забобонний переказ, пов'язаний із середньовічним замком, маєтком або будинком. Замок або старий будинок у готичному тексті – це locus terribilis, але, щоб зберегти цю характеристику, він мусить бути обжитим та опанованим мешканцями лише якоюсь мірою, частково, не до кінця, загалом же саме за рахунок нерозкритих таємниць цей топос для персонажів залишається містичним та приховує загрозу [Вацуро 2002, 426]. Саме таким стає котедж в очах Джека, коли він чує сповідь страхів Місіс Дорман. Місіс Дорман каже Джеку: «Щоб ви не робили, сер, замкніть двері у День всіх святих та зробіть хрестне знамення перед порогом та на вікнах» [The Wordsworth Book ... 2004, 1004]. Однак Джек просить місіс Дорман нічого цього не казати Лаурі, або не порушити її спокою.

З тексту видно, що, аби передати досвід жаху, Е. Несбіт використовує мотив «статуї, що оживає». Для західноєвропейської культури цей мотив є знаковим, оскільки існує на перетині двох різних міфів.

Мотив «статуї, та оживає» пов'язаний з героїчними легендами про безсмертне воїнство короля Артура, яке насправді не померло, а просто закам'яніло та спить, чекаючи, коли Британії знову потрібна буде їхня допомога. Подібні легенди існують по всій Європі – їх пов'язують з Карлом Великим, Аттілою тощо. Головним принципом, який об'єднує ці легенди в єдиний блок, є напівлегендарна фігура великого ватажка та ідея, що поклик народу, наче своєрідний магічний каталізатор, має пробудити статуї з каменю, вдихнути в них життя. Однак варто зазначити, що авторська, індивідуальна міфологізація, як у випадку Е. Несбіт, передбачає створення «негероїчних» варіантів традиційних сюжетів, еволюція яких обумовлена логікою та психологією реальності, що модулюється письменницею у готичній новелі. Тому в авторській но-

велі «З мармуру, у натуральну величину» цілком логічним виглядає жахаюче минуле «статуй, що оживають» як прояв «антигероїчності» розповсюдженого сюжету.

З іншого боку, мотив «статуї, та оживає» тісно пов'язаний з одним з вічних образів західноєвропейської літератури – Дон Жуаном. Безліч обробок цього міфу об'єднує наступний концепт: Дон Жуан зневажає смерть у подобі кам'яної статуї командора, і тоді статуя оживає, щоб покарати його за блюзнірство. Подібні тексти народжувалися в Малій Азії в епоху боротьби ранніх християн з язичницьким ідолопоклонством. У II ст. виник так званий Книдський міф – легенда про статую Афродіти (Венери) авторства давньогрецького скульптора Праксителя (IV ст. до н.е.) у храмі богині на півострові Книд. Наче б то ця статуя ожила та помстилася осквернителю, якого наздогнало безумство та загибель. Наступною ланкою генези міфу про Дон Жуана був популярний у середньовічному фольклорі європейських народів сюжет про жартівника, який жбурнув череп, що лежав на дорозі, та, шуткуючи, запросив його на вечерю, і в зазначений час череп з'явився, аби помститися жартівнику. З XIV ст. розповсюджується іберійський варіант сюжету, в якому жартівник ображав кам'яний надгробок у церкві, смикаючи його за бороду – варіант, який в авторському «Дон Жуані» використовував Т. де Моліна. Таким чином, за гіпотезою Р. Шульца, історія Дон Жуана є ренесансним відгуком традиції зображення «воскреслих» статуй. Статуя, що ожила, приходить з минулого та мститься тим, хто не поважає пам'ять померлих. Ця схема у трансформованому вигляді спрацьовує в готичній новелі Е. Несбіт. Лаура, зусиллями Джека не знаючи про страшну історії свого будинку, мимоволі порушує заборону, чинить, як не слід, і залишається вдома у День Всіх Святих, у тому місці і в той час, коли мали прийти гості з потойбіччя.

В новелі задіяно також специфічний, насичений численними міфологічними алюзіями хронос – ніч з 31 жовтня на 1 листопада, День всіх святих – у минулому кельтський новий рік Самайн, коли руйнуються кордони між світами. Це єдина ніч у календарному році, коли відкриваються переходи між вимірами, герої можуть легко потрапити у світ чарів, а душі померлих вільно ходять по землі та повертаються до свої домівок. Під час Самайну перестають діяти раціональні закони фізики та логіки, натомість поступаючись місцем містиці, магії та старовинним легендам. Самайн – це день поза часом як таким, день, який не належать ні минулому, ні майбутньому, оскільки його основною функцією є межа, кордон, який за умови збереження певних ритуалів запобігає силам інфернальної темряви втручатися в життя людей. Згідно з дослідженнями С. Хайнц, Самайн походить від древнього кельтського ритуалу, коли представнику іншого виміру, так званому «Ідолу короля» приносили криваву жертву. У метафоричному сенсі старий готичний будинок можна уявити як своєрідний вівтар, а Лауру – як жертву, по яку у ніч Самайну прийшли статуї, що ожили – два створіння темряви, яких боялися древні.

Д. Стюарт Девіс написав до новели «З мармуру, у натуральну величину» наступний коментар: «Неослабно дика проза […] гостра та необмежена претензійною багатослівністю […] кінцівка жорстока та нещаслива» [The Power of Darkness 2006, 10]. Лаурі не вдається уникнути страшного удару долі та врятуватись, як жіночим персонажам ранньовікторіанської готики. Певну еротичну чорноту додає символічне

зґвалтування Лаури, оскільки вона лежить на підлозі у дивній позі з розкошланим волоссям і тримає в руках мармуровий палець – відверто фалічний символ. Однак, якщо Е. Несбіт вважається представницею «феміністичної готики», постає питання, чому ж її персонаж Лаура повинна прийняти смерть?

У фіналі готичної новели «З мармуру, у натуральну величину» Е. Несбіт досліджує наслідки стереотипних пізньовікторіанських уявлень про раціональних чоловіків та чутливих, пасивних, залежних жінок. На думку Н. Фрімана, новела «З мармуру, в натуральну величину» демонструє лиховісні наслідки, коли чоловіки не слухають жінок і не сприймають їх серйозно, інфантилізують їх, називаючи «моя крихітка, моє кохання», замість того, щоб поважати та вчитись від них» [Freeman 2008, 464]. Джек дає підстави для такого висновку двічі – коли не прислухається до попередження Місіс Дорман та ігнорує нервовий стан Лаури, її інтуїтивний переляк. Аби захистити молоденьку Лауру, Місіс Дорман, літня жінка, вихована на класичних вікторіанських цінностях, звертається не до самої Лаури напряму, а до Джека – представника патріархальної ієрархії. Однак Джек ігнорує попередження, і ці знання не доходять до Лаури. Молода жінка залишається безпорадною, оскільки чоловік не попіклувався про неї.

Окрім того, церква, у якій знаходяться зловісні статуї, є католицькою, і належить релігії, від якої відмовився англійський король Генріх VIII, відкинувши релігійне верховенство Риму. Самайн, який у католицизмі переродився у День всіх Святих, було викреслено з церковного календаря Англії у 1559 році. Однак, як видно з тексту, він не втратив свого містико-релігійного значення. Агресивно патріархальний католицизм не може дозволити Лаурі існувати, адже вона відкидає жіночі обов'язки берегині домашнього вогнища і матері, натомість присвячуючи себе чоловічому стилю життя – «кар'єрі» письменниці. Почувши, що Місіс Дорман залишає їх, Лаура перебуває в розпачі, адже «Мені доведеться готувати обіди і мити відразливі, брудні тарілки […] і в нас не буде часу для роботи» [The Wordsworth Book ... 2004, 1002]. Статуї лихих лицарів, що оживають, не індивідуалізовані, вони навіть не мають імен, однак символізують хтонічну, маскулінно-титанічну чоловічу силу, яка підкорює і знищує все на своєму шляху, аби відновити старий порядок. Художнику Джеку, представнику модерністської богеми, не до снаги рівнятися з цією силою і тим більше – боротися з нею. Номінально будучи носієм патріархальної пізньовікторіанської культури, Джек не реалізує свою функцію захисника, і безпорадна Лаура, замкнена в домі, у в діях і знаннях, гине.

Досліджуючи функціональну активність традиційних сюжетів, А. Нямцу звернув увагу на семантичну рухливість морально-психологічних мотивувань та їхню потенційну схильність до переосмислення [Нямцу 2007, 13]. У готичній новелі «З мармур, в натуральну величину» Е. Несбіт зсув соціальної проблематики у царину містичного висвітлює актуальне «жіноче питання» та образ нової жінки у пізньовікторіанську добу.

1. *Вацуро В.* Готический роман в России/ Вадим Вацуро – М.: Новое литературное обозрение, 2002 – 544 с. 2. *Нямцу А.* Миф. Легенда. Литература (теоретические

аспекты функционирования): Монография/ Анатолий Нямцу – Черновцы: РУТА, 2007 – 520 с. 3. *Хайнц С.* Символы кельтов / Сабина Хайнц; [пер. с нем.] – СПб.: ДИЛЯ, 2006 – 304 с. 4. *Эстес К.П.* Бегущая с волками. Женский архетип в мифах и сказаниях / Кларисса Пинкола Эстес; [пер. с англ. Т. Науменко] – М.: София, 2008 – 496 с. 5. *R. Schulz*. Puschkin und die Knidos-Sage. Пушкин и Книдский миф / Munchen: Wilhelm Fink, 1985 – 134 p. 6. *Freeman N.* E. Nesbit's New Woman Gothic / Nick Freeman // Women's Writing, Vol. 15, No 3 – December, 2008 – pp. 454-469. 7. *Hadji R*. Nesbit E[dith] (1854-1924) / Robert Hadji // The Penguin Encyclopedia of Horror and Supernatural / [ed. Jack Sullivan] – London: Penguin, 1986 – pp. 299-300. 8. *The Power* of Darkness: Tales of Terror by Edith Nesbit [ed. David Stuart Davis] – Ware: Wordsworth Editions Ltd, 2006 – 256 p. 9. *The Wordsworth Book* of Horror Stories [ed. David Stuart Davis] – Hertfordshire: Wordsworth Editions Ltd, 2004 – 1149 p.

Левко О.В., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ТЕРМІНИ h` ui`oqesi,a ТА h` qe,wsij У ГРЕКОМОВНІЙ ПАТРИСТИЦІ I-IV СТ.

У статті досліджується вживання термінів h` ui`oqesi,a «усиновлення» та h` qe,wsij «обоження» у грекомовній патристиці I-IV ст. Автор звертає увагу на лінгвокультурний діалог між неоплатонізмом та християнством у сфері термінології теозису.

Ключові слова: *давньогрецька мова, термінологія обоження, лінгвокультурний діалог, Новий Завіт, патристика, неоплатонізм, Григорій Богослов, Афанасій Александрійський, Іриней Ліонський.*

В статье исследуется употребление терминов h` ui`oqesi,a «усыновление» и h` qe,wsij «обожение» в греческой патристике I-IV вв. Автор обращает внимание на лингвокультурный диалог между неоплатонизмом и христианством в сфере терминологии теозиса.

Ключевые слова: *древнегреческий язык, терминология обожения, лингвокультурный диалог, Новый Завет, патристика, неоплатонизм, Григорий Богослов, Афанасий Александрийский, Ириней Лионский.*

In the article the author investigates the usage of terms h` ui`oqesi,a «adoption as a son» and h` qe,wsij «Divinization» in Greek Patristic of the I-IV c. In the article the great attention is paid to the dialogue of the Neo-Platonism and Christianity in the area of terminology of Divinization.

Key words: *Ancient Greek, terminology of Divinization, dialogue of languages and cultures, New Testament, patristic studies, Neo-Platonism, Gregory the Theologian, Athanasius of Alexandria, Irenaeus of Lyons.*

У творах грекомовної патристики IV ст. уявлення про містичне поєднання людини з Богом репрезентуються не властивим для Святого Письма терміном *h` qe,wsij* «обоження», «становлення богом» [Liddell 1996, 797; Lampe 1961, 649-650], який на століття раніше набуває широкого вживання у дискурсі неоплатоніків, зокрема, часто зустрічається у творах Плотіна і Прокла [Хоружий 1995,129]. Зміст терміну *h` qe,wsij* у неоплатонічному дискурсі сягає своїми витоками філософського дискурсу Платона [Moore 2005]. У діалозі *«Theaetetus»* Платон говорить про мету людського життя як ***o`moi,wsij*** *Qew|/ kata. to. dunato,n* [Pl. Theaet. 176a-176b] «**уподібнення** Богу по можливості». Тіло у дискурсі Платона розглядається як «в'язниця для розумної частини душі» [Moore 2005], тому не може брати участі в уподібненні. Як зазначає дослідник, у творах Платона мета земного життя концептуалізується «у термінах інтелектуального звільнення від тілесних кайданів» [Moore 2005]. Для неоплатоніків, зокрема, для Плотіна матерія теж завжди залишається злою і ворожою усьому божественному [Deck 1967, 79; Лосев 1980, 389; Алфеев 2000, 318]. Ідея неможливості трансформації тілесної природи під час *o`moi,wsij qew|/* «уподібнення людини Богу» згідно Платона або *h` qe,wsij* «обоження» чи *h` e[nwsij* «поєднання з Єдиним» згідно неоплатоніків суттєво суперечить розумінню *h` qe,wsij* «обоження» у християнському дискурсі. Афанасій Александрійський зазначає, що результатом обоження людської природи буде зміна фізичних властивостей людського тіла, внаслідок чого душа і тіло людини зможе піднятися на небо [Попов 2005, 92-93]. На думку Г. Гесса, обоження у дискурсі Афанасія Александрійського слід розуміти як «участь у божественному житті внаслідок благодаті згідно з можливостями та здібностями людської природи вмістити це у собі» [Hess 1993, 373]. Григорій Богослов, говорить про можливість обоження усієї людини, оскільки *proelqw.n de. Qeo.j meta. th/j proslh,yewj(e[n evk du,o tw/n evnanti,wn(sarko.j kai. pneu,matoj(w-n* ***to. me.n evqe,wse(to. dV evqew,qh*** [Or. 38, 13 SC 358, 132-134] «Бог став людиною, Єдиний з двох протилежностей, духу і тіла, з яких **один обожує, інше обожується**».

Цікаво, що Старий Завіт містить висловлювання, яке стало для християнських письменників IV та подальших століть прецедентним текстом у називанні людей богами: *VEgw. ei;pa* ***qeoi, evste kai. ui`oi. ~Uyi,stou*** *pa,ntej* [Ps. 81, 6] «Я сказав: **ви – боги і сини Всевишнього** усі ви». Як зазначає М. Ніспел, цей вірш цитується дуже часто пізнішими грецькими Отцями для підтвердження ідеї обоження як кінцевої мети спасіння, хоча у II-III ст. він у більшості випадків наводиться лише як аргумент божественності Христа [Nispel 1999, 292, 304]. Для Нового Завіту та для Отців грекомовної патристики II-III століття більше властиві терміни *h` ui`oqesi,a* «усиновлення», ніж *h` qe,wsij* «обоження», *ui`oi. Qeou/* «сини Бога», ніж *qeoi,* «боги». Як засвідчує словник Дж. Лампе, слово *h` ui`oqesi,a* широко вживається у ранньохристиянському дискурсі зі значенням «усиновлення» у розумінні стосунків людини з Богом у наступних контекстах: а) *h` ui`oqesi,a* «як відновлення попереднього стану людини внаслі-

док інкарнації Логосу»; b) *h` ui`oqesi,a* «як новий стан людини, успадкований через Христа» [Lampe 1961, 1425-1426]. У Новому Завіті *h` ui`oqesi,a* репрезентує уявлення про усиновлення людини Богом через Христа: *evxape,steilen o` Qeo.j to.n Ui`o.n auvtou/(geno,menon evk gunaiko,j(geno,menon u`po. no,mon( i[na tou.j u`po. no,mon evxagora,sh|(i[na* ***ui``oqesi,an avpola,bwmen*** [Gal. 4, 4-5] «Послав Бог Сина свого, який народився від жінки, підкорився закону, щоб звільнити тих, хто знаходиться під владою закону, щоб **ми отримали усиновлення**». У Посланнях ап. Павла засвідчене вживання *ui`oi. Qeou/* «сини Бога» на позначення людей, виведених Христом з гріховного рабства: *o[soi ga.r pneu,mati Qeou/ a;gontai( ou-toi* ***ui`oi. Qeou/ eivsin****) Ouv ga.r evla,bête pneu/ma doulei,aj(pa,lin eivj fo,bon(avlla.* ***evla,bête pneu/ma ui`oqesi,aj****( evn w|- kra,zomen( Abba o` path,r) Auvto. to. pneu/ma summarturei/ tw|/ pneu,mati h`mw/n o[ti* ***evsme.n te,kna Qeou/*** [Rom. 8, 14-16] «Хто знаходиться під керівництвом Духа Божого, ті – **сини Бога**. Бо не прийняли ви дух рабства, щоб знову жити у страху, але прийняли **Дух усиновлення**, у якому ми благаємо: Авва Отче! Цей Дух свідчить нашому духу, що **ми – діти Бога**». У творах християнського автора II ст. Іринея Ліонського термін *h` ui`oqesi,a* вживається на позначення мети приходу Христа у світ, в результаті якого стало можливим прославлення людської природи: *eivj tou/to ga.r o` Lo,goj a;nqrwpoj kai. Ui`o.j avnqrw,pou o` Ui`o.j tou/ Qeou/(i[na* ***o` a;nqrwpoj cwrh,saj to.n Lo,gon kai. th.n ui`oqesi,an labw,n ge,nhtai ui`o.j tou/ Qeou/*** [Iren. Advers. Haeres. III, 19, 1. fr. gr. 28 SC 211, 374-375] «Для того Логос став людиною і Син Божий Сином Людським, щоб **людина, поєднавшись з Логосом і отримавши усиновлення, стала сином Божим**». Натомість автор IV ст. Афанасій Александрійський тяжіє до вживання форм від *qeopoie,w* «робити богом» у схожих висловлюваннях, наприклад: *Ge,gone ga.r a;nqrwpoj(* ***i[nV h`ma/j evn e`autw|/ qeopoih,sh|*** [Athan. Alex. Ep. ad Adelph. PG 26, 1077; cf. Athan.Alex. De Inc. 54, 3 SC 199, 458] «Бог став людиною, **щоб нас у собі обожити**».

З IV ст. у творах грекомовної патристики починають співіснувати терміни *h` ui`oqesi,a* «усиновлення» та *h` qe,wsij* «обоження», що вживаються для позначення кінцевої мети земного життя та стану прославленої людської природи внаслідок Воплощення Сина Божого, при чому деякі автори, зокрема, Афанасій Александрійський, Григорій Богослов, Григорій Нисський, Псевдо-Діонісій Ареопагіт та інші віддають перевагу неоплатонічному за своїм походженням терміну *h` qe,wsij* «обоження». Там, де автор II ст. Іриней Ліонський вживає лише *gene,sqai ui`o.n tou/ Qeou/* «стати сином Божим», автор IV ст. Григорій Богослов йде далі у своїх богословських роздумах, говорячи про можливість ***ui`o.n gene,sqai Qeou/( qeo.n auvto,n*** [Or. 7, 23 SC 405, 238-240] «**стати сином Божим, навіть самим богом**», ***qeo.n gene,sqai*** *tou/ paqei/n u`yilo,teron* [Or. 25, 2 SC 284, 160] «**стати богом**, непідвладним стражданню».

Хоча й спостерігається певна подібність мовної репрезентації ідеї обоження у неоплатоніків та християн, однак її внутрішній зміст суттєво відрізняється. Містичне сходження у дискурсі християнських письменників не слід розуміти як ототожнення людини з Богом у повноті Його властивостей чи як пантеїстичне розчинення всього у Божественному єстві. «Стати богом» мовою Отців грецької патристики, як зазначає І.Попов, «не означає вирости до величі Абсолюту і піднестися до Його необмеже-

ної досконалості, оскільки у розумінні бога у даному випадку розуміється безсмертя, блаженство і надлюдська повнота та інтенсивність життя» [Попов 2005, 18]. Зовсім по-іншому інтерпретується «стати богом» у дискурсі неоплатоніків. Як зазначає С. Хоружий, «у неоплатоніків шлях сходження до Єдиного передбачає 3 ступені: очищення (*h` ka,qarsij*), спрощення (*h` a[plwsij*) та поєднання (*h` e[nwsij*), де центральна ступінь *h` a[plwsij* полягає у послідовному оголенні розуму – звільненні його від усіх поглядів та образів» [Хоружий 1995, 122], тобто людина під час сходження до Єдиного повністю втрачає свою особистість. За Плотіном, як зазначає І. Мозговий, «проникнення в таємницю божественного життя здійснюється через надрозумний екстаз (*h` e;kstasij*) – зречення свого «я», своєї індивідуальності, розчинення споглядаючого у тому, що споглядається» [Мозговий 2009, 217]. І навпаки у східному християнстві «персоналізм, тобто, приналежність концепції обоження містиці особистості чітко відрізняє цю концепцію від усіх нехристиянських традицій» [Хоружий 1995, 129].

За концепцією автора IV ст. Григорія Богослова, щоб досягнути *h` qe,wsij* обоження та стати *qeoeidh,j* «богоподібною» людина повинна пройти через *h` ka,qarsij* «очищення» та досягти *h` qewri,a* «споглядання», які розуміються автором у контексті східнохристиянської аскетичної містики та Трінітарного богослов'я. Автор стверджує у промові «*In Sancta Lumina*», що людина повинна стати *qeoeidh,j* «богоподібною» через своє очищення і вдосконалення за допомогою Логосу: *Te,wj de.* ***kaqairw,meqa kai. protelw,meqa tw|/ Lo,gw|(*** *i[nV o[ti ma,lista auvtou.j h`ma/j euvergetw/ men(* ***qeoeidei/j evrgazo,menoi(*** *kai. h[konta to.n Lo,gon u`podeco,menoi* [Or. 39, 10 SC 358, 168-170] «Отож **очистімося та вдосконалюймося Логосом**, щоб якнайбільше принести собі користі, **стаючи богоподібними** та приймаючи Логос, який прийшов до нас». Містичний шлях обоження людини стає можливим завдяки *h` th/j yuch/j* ***ka,qarsij*** [Or. 18, 13 PG 35, 1001] «**катарсису** душі», *h`* ***ka,qarsij*** *kai. telei,wsij* [Or. 8, 20 SC 405, 290] «**очищенню** та вдосконаленню», *da,kruon r`u,pou* ***kaqa,rsion*** *evn kardi,a|* [Or. 8, 13 SC 405, 274] «слізному **очищенню** серця від бруду», ***to. avnakaqai,rein*** *to.n th/j dianoi,aj ovfqalmo,n th/j lh,mhj* [Or. 18, 5 PG 35, 992] «**очищенню** очей розуму від нечистоти». Рушієм сходження людини до Бога є ***kaqaro.j*** *po,qoj* [Or. 8, 6 SC 405, 256] «**чисте** бажання», яке дає можливість людині стати *tw/n a;nw* ***musth,j*** [Or. 8, 6 SC 405, 256] «**споглядачем** Божих таїн». У контексті містичного ***to.*** *pro.j Qeo.n* ***avna,gesqai*** [Or. 21, 1 SC 270, 110] «**сходження** до Бога» Григорій Богослов вживає платонівський та неоплатонічний термін *h` qewri,a* «споглядання». Платонівське ***h`*** *tou/ kalou/* ***qewri,a*** [Or. 7, 17 SC 405, 222; Or. 7, 21 SC 405, 234] «**споглядання** блага» міцно входить у лексикон автора і, переосмислюючись, зумовлює появу у дискурсі Григорія Богослова синтагми *telei,a h` Tria,j h` evn Patri. kai. Ui`w|/ kai. a`gi,w| Pneu,mati* ***qewroume,nh*** [Or. 21, 37 SC 270, 192] «досконала Трійця, в Отці і Сині і Святому Дусі **споглядувана**». Людина на шляху обоження *ploutei/* ***qewri,an*** [Or. 21, 6 SC 270, 120] «багатіє **спогляданням**», при чому *avna,pausij pa,shj* ***qewri,aj*** [Or. 21, 1 SC 270, 112] «довершеним кінцем усіх її **споглядань**» стає Бог. Таким чином, за Григорієм Богословом, результатом обоження людини є її метафізична зміна у Христі, зустріч з Троїчним Богом, досягнення *th/j Tria,doj o[lhj o[lw| noi?.* ***qewroume,nhj*** [Or. 8, 23 SC 405, 296] «**споглядання** усієї Трійці усім розумом».

Отже, наведені вище факти свідчать про лінгвокультурний діалог між античністю та християнством у сфері термінології обоження. Незважаючи на певні паралелі мовної репрезентації та понятійного наповнення ідеї містичного сходження людини до Бога у неоплатонічному та християнському дискурсах, ідея обоження у патристичних творах залишається суто християнською за своїм внутрішнім змістом. Термін *h` qe,wsij* «обоження», який вживався неоплатониками поряд із термінами *h` e;kstasij* «вихід з себе» на шляху розчинення у Божественному Розумі та *e[nwsij* «поєднання» з Єдиним, стає номеном ключового концепту усієї візантійської богословської культури. У ранньохристиянських творах ідея містичного сходження та наближення до Бога репрезентується як *h` ui`oqesi,a* «усиновлення», лише з IV ст. термін *h` qe,wsij* «обоження» міцно входить до патристичного лексикону.

1. *Алфеев Иларион, игум*. Жизнь и учение свт. Григория Богослова / игум. Иларион Алфеев. – М., 2000. – 507 с. 2. *Лосев А.Ф.* История античной эстетики: Поздний эллинизм / Алексей Федорович Лосев. – М.: Искусство, 1980. – 766 с. 3. *Мозговий І.П.* Неоплатонізм і патристика, або Світло в присмерках великої цивілізації: монографія / І.П. Мозговий – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 471 с. 4. *Попов И.В.* Религиозный идеал святого Афанасия Александрийского // Попов. И.В. Труды по патрологии / Иван Васильевич Попов. – Сергиев Посад, 2005. – Т. 1. – С. 49-116. 5. *Хоружий С.С.* Аналитический словарь исихастской антропологии // Синергия. Проблемы аскетики и мистики Православия: Научный сборник / под. общ. ред. С.С. Хоружего. – М.: Издательство Ди-Дик, 1995. – С. 42-150. 6. *Athanase d'Alexandrie*. Sur l'Incarnation du Verbe / Introduction, Texte Critique, Traduction, Notes et Index par Charles Kannengiesser // Sources Chretiennes. – № 199. – Paris, 1973. 7. *Gregoire de Nazianze*. Discours 6-12 // Sources Chretiennes / Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par Marie-Ange Calvet-Sebasti. – Paris, 1995. – Vol. 405. 8. *Gregoire de Nazianze.* Discours 38-41 // Sources Chretiennes / Introduction, Texte Critique et Notes par Claudio Moreschini, Traduction par Paul Gallay. – Paris, 1990. – Vol. 358. 9. *Deck J. N.* Nature, Contemplation and the One. A Study in the Philosophy of Plotinus / J. N. Deck. – Toronto, 1967. 10. *Hess. H.* The Place of Divinization in Athanasian Soteriology // Studia Patrictica / Papers presented at the Eleventh International Conference on Patristic Studies held in Oxford 1991 / Edited by Elizabeth A. Livingstone –Leuven: Peeters Press, 1993 – Vol. XXVI. – P. 369-374. 11. *Irenee de Lyon*. Contre les Heresies. Livre III / Texte Critique et Traduction par Adelin Rousseau et Louis Doutreleau // Sources Chretiennes. – № 211. – Paris, 1974. 12. *Lampe G.W.H.* A Greek Patristic Lexicon / G.W.H. Lampe. – Oxford, 1961. – 1632 p. 13. *Liddell H.G., Scott R.* Greek-English Lexicon / Compiled by Henry George Liddell, Robert Scott, revised by Sir Henry Stuart Jones. – Oxford: Clarendon Press, 1996. – 2042 p. 14. *Moore E.* «Likeness to God as Far as Possible»: Deification Doctrine in Iamblichus and Three Eastern Christian Fathers [Electronic resource] // Theandros: An Online Journal of Orthodox Christian Philosophy and Theology. – 2005. – Vol. 3. – № 1. – Режим доступу до журн.: http://www.theandros.com/iamblichus.html. 15. *Nispel M.* Christian Deification and the Early Testimonia // Vigiliae Christianae. – 1999. – Vol. 53. – P. 289-304. 16. *Novum Testamentum* Craece et Latine / ed. Eb. Nestle, Er. Nestle, B. Alland, K. Alland,

J. Karavidopoulos, C. Martini, B. Metzger; [27th. revised Edition]. – Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2002. – 812 p. 17. *Patrologiae Cursus Completus.* Series Graecae (PG) / Ed. J.P. Migne. – Paris, 1850-1887. – Vol. 26.

Лефтерова О.М., к. філол.н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ІМПЛІКАТИВНІСТЬ В ТЕКСТАХ МАНЬЄРИСТИЧНОГО ТИПУ

У статті розглядається роль та характер контекстно–вільної імплікативності у визначенні параметричних ознак маньєристичного текста.
***Ключові слова**: імплікативність, маньєризм, equilibrium prodistinata.*

В статье рассматривается роль и характер контекстно- свободной импликативности в определении параметрических признаков маньеристического текста.
***Ключевые слова:** импликативность, маньеризм, equilibrium prodistinata.*

This article determines the role of implycativity for the thexts of mannierisme.
***Key words:** implycativity, mannierisme, equilibrium prodistinata.*

Маньєризм належить до тих напрямків у мистецтві та естетичній теорії, яким притаманні ознаки змін, що відбувалися й у культурі античності, й у культурі Ренессансу.

В естетиці художніх напрямків сутність маньєризму визначається співвідношенням суб'єкта, що творить, і об'єкта, який ним твориться. Незалежно від сфери реалізації в будь-якому виді мистецтва (живопис, скульптура або література) розв'язання поставленої проблеми в рамках певного напрямку здійснюється в дусі неоплатонізму, коли людина мислить і творить на підставі чуттєвих даних, конструюючи та перевіряючи їх за допомогою отриманих від бога й тому вроджених внутрішніх форм [Див.: Лосев: www.psylib.org.ua/ books].

Хоча в працях теоретиків маньєризму, Джованні Паоло Ломаццо та Федеріко Цуккарі, людська особистість й далі трактується як така, що цілковито визначається божеством, але сприйняті нею божественні форми вже розуміються як суб'єктивно-апріорні. Цуккарі запроваджує в обіг поняття «внутрішнього малюнка», за допомогою якого, на думку автора, митець може збагнути власні чуттєві сприйняття, а також створити художній твір. У такий спосіб, згідно з Цуккарі, чуттєвість не відкидається, вона неминуче обробляється й оформлюється в людській свідомості. Художник повинен наслідувати природу, але не рабськи, а творчо. Засадничим критерієм маньєризму в такому контексті стає складність: власного ego, складність об'єкта та

складність суб'єкта. Складна дійсність вимагає складних мистецьких засобів її відображення. Маньєризм схильний до алегоризму та символізму, а улюбленою фігурою маньєриста стає «лабіринт або яка-небудь вельми складна крива» [Див.: Лосев: www.psylib.org.ua/ books].

Одним із важливих моментів параметризації маньєристичного тексту є окреслення характеру та способу реалізації маркерів, які визначають авторську картину світу /equilibrium prodistinata (базову реальність) / на різних рівнях її реалізації. Такими маркерами, що відтворюють фрагменти дійсності в авторському тексті й мають пізнавальне та емоційне навантаження, є експліцитні й імпліцитні прецедентні тексти. У текстах маньєристичного типу такі фрагменти мовної дійсності виступають особливими аксіологічними індексами, що діють в семіотичному континуумі культури. Вони актуалізують семантико-аксіологічне поле equilibrium prodistinata, внаслідок чого стає можливим простежити зв'язок автора з реальністю його буття та засобами, якими автор виявляє варіативність світу.

Сприйняттю таких текстів властивий активне впорядкування інформації – імпліцитної та експліцитної, – а також виокремлення елементів літературної традиції. Цей процес відбувається насамперед через актуалізацію та реконструкцію мовних одиниць тих "смислових ліній", що описують відтворену в авторському тексті художню реальність і складають його equilibrium prodistinata.

Реконструкція структури основи equilibrium prodistinata митця виявляє діалектику вербального й невербального в текстовій семантиці, де вербальні елементи опосередковують прирощення вербально не вираженого змісту, що екстрагується з їхнього експліцитного значення й спричиняє інваріантивність «прочитання». Тому аналіз складових «базової реальності» є важливим засобом дослідження мистецького твору з огляду на ідіостиль письменника та його культурний тезаурус загалом.

Належність до тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти, інтелектуальні та соціально-психологічні характеристики, а також індивідуальна та творча практика автора зумовлюють безмежність семантичних потенцій і різноманітність способів опису світобуття в рамках авторської моделі поясненності світу. Спираючись на власні концепти, митець намагається збагнути причинно-наслідкові зв'язки наявної моделі буття, аналітично розсікаючи її задля розуміння її складових.

У маньєристичному тексті цілком оригінально відбивається вся система образів і мотивів автора, тому сам текст може розглядатися "як поле з розсіяною в ньому концептуально організованою за допомогою текстотворчих категорій по вісях парадигматики інформацією" [Слухай 1995, 376]

Переосмислення характеру літератури пізньоренессансної доби призвело до того, що в ній вирізнили декілька стильових ліній, що протиставляє маньєризм класичному стилю.

Характеризуючи маньєризм у контексті класики, Курціус зазначає, що під класичними авторами він розуміє всіх авторів й усі епохи, які пишуть ясно й зрозуміло, а зародки маньєризму ховаються вже в самій риториці [Курціус 2007, 301]. Маньєризм може виявлятися в мовній формі або в ідейному змістові, а іноді – й у тому, й у тому [Курціус 2007, 311].

Інформативна глибина й багатоплановість художнього маньєристичного тексту на відміну від класичного багато в чому визначається наявністю кількох рівнів реалізації імплікативності в авторському тексті. Імплікативність в маньєристичному тексті може бути представлена як опозиція контекстно-вільних та контекстно-зв'язних [Чернов 1988, 535] фрагментів мовної дійсності, що демонструє рівень відхилення від equilibrium prodistinata (базової реальності). Діапазон такого відхилення може бути досить істотний. Зазначмо тут, що, характеризуючи маньєристичну літературу, дослідники вирізняють дві стильові лінії: література, в якій можна простежити тенденції до елітарності, так звана література для «обраних», і література демократична, література низького жанру, що їй притаманна певна брутальність і часте обігрування низьких сюжетів чи мотивів.

У ширшому значенні контекстно-вільні та контекстно-зв'язні фрагменти мовної дійсності можуть розглядатися як аксіологічні індекси, що діють у семіотичному континуумі культури, а в текст – для актуалізації семантико-аксіологічного поля деяких надтекстів – вводяться за допомогою мовних знаків (імплікатур) [Молотаева 1991, 83]. Вони корелюються та трансформуються згідно з авторськими інтенціями.

Для характеристики маньєристичного тексту важливе значення має аналіз контексто-вільної імплікативності, оскільки саме її реалізація в авторському тексті дає змогу простежити межі відхилення від базової реальності. Контестно-вільна імплікативність не залежить від попереднього контексту й може бути представлена і на рівні горизонтального сприйняття тексту, і на рівні вертикального контексту.

Контекстно-вільна імплікатура являє собою лінгвістичне вираження того чи іншого понятійного комплексу, умови або особливості його вживання в прямому значенні. На рівні горизонтального контексту вона може бути представлена антропонімами та топонімами, які відображають реальні події та реальні постаті. Тому всередині контекстно-вільних імплікатур розглядають опозицію інтракультурних та інтеркультурних інваріантів. Інтракультурні інваріанти представляють понятійний комплекс, який має універсальне культурне значення й не потребує широких коментарів, а інтеркультурні інваріанти є елементами оказіональних (локальних) культурологічних рис, адекватне сприйняття яких через специфіку індивідуально-авторської манери митця можливе лише завдяки додатковим поясненням. Для прикладу наведемо два короткі уривки.

Annum pande novum consul vetus, ac sine fastu
Scibere bis fastis; quamquam diademate crinem
Fatigatus eas…
[Apollinaris Sidonius Carmina II,3]

...mortuique sunt omnes maiores tui, qui si una voce loquerentur, hoc dicerent: Nos Sigismunde regnavimus quondam in hac terra, in qua tu nunc, quam cum armis nostris conservatam tibi tradidissemus, non metuimus, ne quid huic regno noceret Turcica vis, cuius nos reliquias conficiendas ubi trasmitteremus, neque enim Amuratho infestior [Stanislai Orichovii Basiliae. 1551/ 1554, 13].

На рівні вертикального контексту контекстно-вільна імплікатара може трактуватися як елемент метамови, який кодує культуру як ціле й відіграє значну роль у

процесі семіотизації авторського досвіду. Тож їх варто розглядати на рівні семіотичних характеристик. При цьому форма реалізації контекстно-вільних імплікатур як своєрідного самоопису культури може мати різний ступінь експліцитності: від явно виражених до прихованих. Тому на семіотичному рівні їх можна розглядати з погляду експліцитності/імпліцитності.

Найвище вираження за критерієм імпліцитності/експліцитності мають контекстно-вільні імплікатури, які цілковито й до того ж однозначно відновлюють прототекст чи об'єкт позамовної дійсності. Найчастіше цей вид представлений топонімами й антропонімами:

More suuo Seneca mores ratione moneat,

Optimus exculptor mourum…

[Alan SP, II, books.google.com.ua/books]

…se stati non fossero acqua d'Elsa

Li pensier tuoi intorno alla tua mente,

E'l piacer loro un Piarmo a la gelsa [Dante books.google.com.ua/books]

Cum enim in excelsa sede summae dignitatis sedeas, omnium gentium propemodum deixos oculos in te habes, ut nullum paulo illustrius abs te factum possit latere, sed statim omnibus innotescat: si quid dissimile represaentaveris aut Lycurgo illi Lacedemonium aut Cyro Persae aut Sigismundo Polono et si quis alter praeterea prudentia et moribus in hominum vita exceluit, sic illustrabitur nomen tuum in Polonia facile et cito, te cum tua laude summa in ore omnium versabitur, etiam si nunquam Hierosolunam naviges [Orichoviana 1891, 1008].

Другу групу становлять контекстно-вільні імплікатури, які однозначно вказують на об'єкт позамовної дійсності, до якого вони апелюють, але лише частково експлікують його зміст. Ця група може бути подана частковим, неповним відтворенням міфологічних і біблійних сюжетів без посилання на джерело або літературними творами без зазначення авторства. Це можуть бути повні й усічені цитати без зазначення першоджерела або деформовані цитати.

El ave, que liberal

Vestir matices presume,

Veloz citara de pluma…[Pedro Calderón de la Barca: www.books.google.com.ua/books]

...nihil enim in libidine mente agitamus, nisi illud, quod cupimus, illud audimus ac videmus, in eo etiam mente ac cogitatione defixi identidem tir allud iteramus maesti: «sic oculos, sic illa manus, sic ora ferebant. Hostes etiam tui, cum audierint te hac ista continentiae atquae militiae laude florere, abstinebunt a tuo atque item nostro, tuumque nomen plus, quam arma metuent, ut ita gloriosus rex in Polonia regnes «fama» que «super aethera notus fias» [Orichoviana. 1891, 99].

Третю групу становлять імплікатури, які відбивають суб'єктивізацію індивідуального досвіду автора та його сучасників і подані в текстах автора деформованими цитатами та псевдоцитатами.

Por manos de Vulcanos artificosas [Курціус 2007, 302].

Si alter ergo Tribonianus aut alius quis ex illa servitute Romana Ulpianus tibi blandiens te summum in tuo regno esse dixerit, negato: legem in tua patria regnare dicito, non hominem [Sigismundi Jagellonis poloniae regis, Stanislai Orichovii Rhuteni. In Academia Veneta M.D. LIX].

На семантичному рівні контекстно-вільні імплікатури можуть бути представлені опозицією конфронтативних/контрастивних; внутрішніх/зовнішніх. Конфронтативним імплікатурам властива одночасність відновлюваного компонента. Прикладом можуть бути повні й усічені цитати. Як контрастивні імплікатури можуть розглядатися алюзії та ремінісценції на міфологічні й фольклорні сюжети, а також посилання на твори класичних авторів. Контекстно-вільним імплікатурам цього типу може бути притаманна певна неоднозначність і гіпотетичність.

...quos Smyrna dedit, quos Mantua libros

Percurrens…[Klavdian: www. books.google.com.ua]

Tables voces erunt in ore nobis et aliae multae istis consimilis, quas nunc «animus meminisse horret» [St. Orzechowskiego , 1908, 13].

Внутрішні імплікатури безпосередньо впливають на розкриття задуму митця та виступають доконечною умовою реалізації авторських інтенцій. Неправильне трактування внутрішніх імплікатур веде до несприйняття та нерозуміння концепту всього твору.

Itaque Lithvinam, sine Deo gentem ac impiam ante hac, ad ouile Christi primus adduxit, in Ecclesiamque dicavit deinde, cum literas ipse nullas sciret, tamen hic omne literarum genus ac musas ipsas tam latinas, quam graecas in Poloniam introduxit [Sigismundi Jagellonis poloniae regis, Stanislai Orichovii Rhuteni , 75].

Такі імплікатури завжди глибокі, потужні, вони впливають на концепт не тільки окремого твору, а й на всю творчість письменника. Найчастіше вони представлені інтеркультурними компонентами. У деяких випадках внутрішні імплікатури можуть розглядатися як спосіб реалізації горизонтального контексту.

Зовнішні імплікатури не пов'язані однозначно з концептом твору й лише побічно впливають на семантику художнього тексту. Вони слабко орієнтовані на розкриття концепту твору, неглибокі, й можуть бути представлені інтракультурними компонентами. У своїй сукупності вони створюють тло, на якому джерело формування манери письменника виявляються з найбільшою очевидністю.

Nam sicut ydropicus, qui simper arescit

Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit [Valter de Chatillion: www books. google.com.ua/books]

Cui quidem Regi Aaronem quendam sanctissimum, atque fortissimum virum Ioanem Capistranum de familia Francisci, Eugenius quartus in societatem Turcici belli miserat [Sigismundi Jagellonis poloniae regis, Stanislai Orichovii Rhuteni. Veneta M.D. LIX].

(Згадування імені Аарона при характеристиці Яна Капістрана аж ніяк не пов'язане з головним задумом промови С. Оріховського «In funere...», провідним лейтмотивом якого є прославляння діянь останнього з династії Ягеллонів короля Сигізмунда-Августа).

Отже, імплікативність в маньєристичному творі описує творчу реальність автора і співвідноситься з equilibrium prodistinata. Оскільки природа імплікативності безпосередньо пов'язана з питанням про понятійно-змістові основи лінгвістичної номінації, суб'єкт виокремлює в об'єкті одну або низку ознак, що покладені в основу найменування, визначаючи співвідношенням суб'єкта, що творить, та об'єкта, який ним твориться. Контекстно-вільна імплікативність вказує на сукупність фактичних даних, які необхідно відновити в рамках визначеного контексту для його адекватного сприйняття, і розглядається як умова, в межах яких відхилення від базової реальності не спричиняє руйнування «внутрішнього малюнку» твору.

1. *Курціус Е.Р.* Європейська література і латинське середньовіччя. – Львів, 2007. – С.748. 2. *Молотаева Н.В.* Категория пресуппозиции и ее реализация в русском художественном тексте // Рус. языкознание. – Вып. 23. – К., 1991. – С. 82–87. 3. *Лосев А.Ф.* : www.psylib.org.ua/ books 4. *Слухай Н.В*. Художественный образ в зеркале мира этноса // М. Ю. Лермонтов, Т. Г. Шевченко. – Киев, 1995. – С. 376. 5. *Чернов Г.В.* Контекстно-свободная и контекстно-связанная импликативность и проблема переводимости // Текст и перевод. – М. : Наука, 1988. – С. 53. 7. *Apollinaris Sidonius*: www. books.google.com.ua/books. 8. Alan SP II: www books.google.com.ua/books 9. *Pedro Calderón* de la Barca: www.books.google.com.ua/books. 10. *Orichoviana*. Opera inedita et epistulae Stanislai Orzechowski. 1543–1566 . – Cracoviae, 1891. – P. 100. 11. *St. Orzechowskiego* "Fidelis subditus" w redakcyi 2-ej z r.1548 / Wydali Grzegorz Saenger i Teodor Wierzbowski. – Warszawa, 1908. 12. *Orzechowskiego* "Fidelis subditus" 14 // Sigismundi Jagellonis poloniae regis, Stanislai Orichovii Rhuteni. – P. 75 15. Stanislai Orichovii Rutheni. De lege Coelibatus contra Syricium. 13. *Sigismundi* Jagellonis poloniae regis, Stanislai Orichovii Rhuteni. Orationes clarorum hominun vel honoris officioque causa ad principes vel in funere de virtutibus eorum habital. – In Academia Veneta M.D.LIX. 14. *St. Orzechowskiego* "Fidelis subditus" w redakcyi 2-ej z r.1548. Wydali Ggrzegorz Saenger i Teodor Wierbowski. – Warszawa, 1908. 15. *Stanislai* Orichovii Rutheni. De lege Coelibatus cjntra Syricium in conci lio habita oratio einsdem Stanislai ad Julium Tertium Pont Max Supplicatio de approbando matrimonio a se inito imem, De bello adversus Turcas suscipiendo ad Equites Polonos Turcia prima. Ad Sigismundum Poloniae Regem. – Turcica secunda. Basiliae. 1551/ 1554. – P. 13.

Лінькова Д.В., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тарасс Шевченка

ПЕРЕКЛАДНЕ І НЕ ПЕРЕКЛАДНЕ У ЗАСОБАХ ПОРТРЕТИЗАЦІЇ ПЕРСОНАЖІВ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті розглянуті слова на позначення зросту та статури, які можуть важливим компонентом творення образу літературного героя. Досліджені перекладацькі тактики, які застосовані для їх відтворення у перекладі.

Ключові слова: *образ, відтворення, перекладацька тактика, літературний персонаж, зовнішність.*

В статье рассмотрены слова для обозначения роста и телосложения, которые могут быть важным компонентом создания образа литературного героя. Исследованы переводческие тактики, которые используются для их воссоздания в переводе.

Ключевые слова: *образ, воссоздание, переводческие тактики, литературный персонаж, внешность.*

The article focuses upon the words that describe height and stature that can be essential component in creation the character's image. Translation tactics that are used for their reproduction in translation are analyzed.

Key words: *image, reproduction, translation tactics, literary character, appearance.*

Сучасна теорія художнього перекладу дедалі досліджує проблему перекладності, яка постала одночасно із появою самого перекладу. Безліч дискусій точилося навколо перекладності. На території Радянського Союзу, зокрема, вони почалися ще в 30-і роки ХХ століття, але варто зазначити, що про принцип перекладності писали ще раніше критики перекладу, такі як: В.Белінський, М.Гоголь, О.Пушкін, І.Тургенєв, К. Чуковський. Розглядаючи недосконалості окремих перекладів, усі вони наголошували на можливості адекватного відтворення оригіналу в цільовій мові.

Зарубіжні автори, зокрема Ґете, радить перекладачам «добратися до неперекладного». Перекладознавці відносять до «неперекладного» реалії, національно самобутню фразеологію, діалекти, сленґ, варваризми, просторіччя, авторські неологізми, каламбури і т.п. Відштовхуючись від своєї перекладацької практики, про неперекладність писали: С.Влахов і С.Флорін «Неперекладне в перекладі» (Непереводимое в переводе. 2-е изд., М: 1986), У. Еко «Сказати майже те саме: етюди про переклад» (Сказать почти тоже самое опыты о переводе) та ін.. Досить мало висвітлюється перекладність та, відповідно, неперекладність у засобах портретизації художніх персонажів, що й обумовлює **актуальність** даного дослідження.

Мета статті – проаналізувати особливості відтворення засобів портретизації художніх персонажів, а саме відтворення лексем на позначення зросту та статури.

Й.Трір розглядає мову окремого періоду як сталу систему, в якій слова мають певний зміст, і цей зміст не ізольований, він залежать від інших слів, що поєднуються

з ними. Він розрізняє «понятійне» та «словесне» поля. Під понятійним полем він розуміє структуру окремої понятійної сфери чи низки понять, які наявні у мовній свідомості, що не має у мові своєї, окремої, відповідної їй зовнішньої форми виявлення. Слово виявляє значення тільки всередині цілого поля і завдяки цьому цілому [Уфимцева 1986, 29-44]. Словесне поле утворене зі слова та понятійно споріднених з ним слів, підпорядковується різною мірою замкненому понятійному комплексу, внутрішній поділ якого представлений у поділеній структурі словесного поля.

В.Порціг, в свою чергу, висуває на перший план слова як самостійні мовні одиниці та основні, найхарактерніші зв'язки їх значень, що виявляються у словосполученнях і походженні слів. В.Порціг прагне виявити зв'язки, які закладені в самих значеннях слів[Кузнецова 1963, 40]. В кожній мові ці значення та відповідно зв'язки різні. Наприклад, полісемантичне слово **tall** (словниковий український відповідник **високий**) в англійській мові має спектр значень, який не повністю співпадає з українським.

Tall використовується у словосполученні **tall in stature**, що перекладається з уточненням – **високий на зріст.** *« **Formed in the best proportions of her sex**, Rowena was **tall in stature**, yet not so much so as to attract observation on account of superior height* [Ivanhoe 1941, 34].

В перекладі І. Давиденко бачимо: *«Ровена була **ставна й висока на зріст,** але не настільки висока, щоб це впадало в око* [Давиденко 2010, 33].

Цікавим рішенням перекладача в даному прикладі є заміна **formed in the best proportions of her sex** на **ставна.** Така тактика цілком виправдана для творення образу Ровени, адже **ставний** – це який має високу стрункість постать, міцну будову тіла; поставний. || Гарно й пропорційно складений (про фігуру). || Який відзначається правильним, пропорційним співвідношенням частин, витонченістю ліній [Тлумачний словник 2001, 634]. Це досить чітко характеризує героїню, не змінюючи задуманого автором образу.

Лексема **tall** має багато українських відповідників, але не всі вони семантично нейтральні. *«It came from a **tall**, supercilious-looking Rocket, who was tied to the end of a long stick* [Tales 1932, 112]».

Т. Некряч пропонує український відповідник **довготелесий** *«Кашель йшов від **довготелесого** зухвалого Фонтана-ракети, який був прив'язаний до верхівки іще довшої палі* [Некряч 2011, 82]». **Довготелесий** має значення – високий, худий, незграбний [Тлумачний словник, 367]. Вибір такого варіанту дозволяє краще візуалізувати Фонтана-ракету не додаючи додаткових пояснень, адже він не просто високий чи довгий, а ще й прямий.

Слово **довготелесий** використовується перекладачами і у перекладі інших прикметників на позначення зросту. «*He had long forgotten how he had hovered, **lanky** and pale, in side whiskers of chestnut hue, round Emily, in the days of his own courtship* [Saga 1996, 127]». Прямий відповідник **lanky** – довгов'язий, довготелесий. *«Джеймс уже давно забув, як у свій час він, **довготелесий** блідий молодик з рудуватими баками, упадав за Емілі* [Терех 1982, 127]». Використовуючи саме цю лексему О. Терех зберігає образ худого, незграбного молодика, яким він є і в оригіналі.

Повторення слова в одному реченні посилює емоційну виразність тексту. Повторення може підкреслювати ключове значення того чи іншого слова для характеристики людини, її стану чи відношення до будь-чого, емоційно виділяючи та підкреслюючи його. Дж. Селінджер обирає саме такий прийом для характеризації одного із своїх персонажів: *«He was one of these **very, very tall, round-shouldered** guys – he was about six four –with lousy teeth»*[Catcher 1994, 17].

Проте, О. Логвиненко у своєму перекладі обирає іншу тактику і замінює слова-підсилювачі **very, very** українським **жахливо**, що є емоційно рівнозначним відповідником*: «Еклі був **жахливо високий** – десь шість футів і чотири дюйми, але **горбив плечі**, а зуби мав гнилі»*[Логвиненко 2010, 31].

Характеристики зросту та статури героїв вельми важливі, адже вони допомагають миттєво створити в уяві читача візуальний образ героя. Деякі автори не вдаються до детальних описів зовнішності, створюючи синкретичний образ з окремих рис. Подеколи прикметники на позначення зовнішності, будучи значущими в створенні образу героя, зовсім випускаються при перекладі: *«The **portly** client puffed out his chest with an appearance of some little pride and pulled a dirty and wrinkled newspaper from the inside pocket of his greatcoat* [Holmes 2008, 163]». В українському перекладі бачимо: *«Рудий клієнт гордовито випнув груди й видобув з кишені брудну, пожмакану газету* [Дмитренко 1990, 41]». Така тактика шкодить читацькому сприйняттю героя, тому що образотворча домінанта у перекладі відсутня.

Слово **gaunt** використовується як на позначення зросту, так і на позначення статури: 1) худий, 2) довгий; видовжений; довготелесий. *«Sherlock Holmes was pacing up and down the platform, his **tall, gaunt figure** made even **gaunter and taller** by his long grey travelling-cloak and close-fitting cloth cap* [Holmes 2008, 74]». В даному випадку прикметник **gaunt** використовується з прикметником **tall**, що виключає необхідність вживання його у другому значенні. М. Дмитренко обирає перше значення худий, але не просто **худий**, а **худорлявий**: *«Шерлок Холмс походжував по платформі, сірий дорожній плащ і суконна кепка робили його **високу худорляву** фігуру ще **вищою і худорлявішою*** [Дмитренко 1990, 63]». **Худорлявий** має дещо інше значення ніж **худий**, і означає – сухорлявий за природою; з позбавленими жиру м'язами.

В описі маленької Фібі, сестри головного героя повісті «The Catcher in the Rye» Дж.Д. Селінджер неодноразово використовує слово **skinny** (укр. худа), але наголошує на тому, що худорлявість її була помірною, а статура якраз підходила для катання на ковзанах: *«She's quite **skinny**, like me, but **nice skinny**. **Roller-skate skinny**»* [Catcher 1994, 55]. В англійській мові поширене використання складених прикметників, що не завжди легко відтворити в українській мові, адже прямих відповідників не існує. Тому О.Логвиненко використовує дескриптивну тактику, роз'яснюючи, що мав на увазі автор застосовуючи для опису **roller-skate skinny:** *«**Худа**, як я, але **не худюща**, а саме така, **як треба для роликових ковзанів**»* [Логвиненко 2010, 104]. Окрім того, цікавий вибір перекладача на уточнення автора про фігуру **skinny,** like me**, but nice skinny,** О. Логвиненко перекладає: **худа**, як я, але **не худюща**. Вибір саме такого відповідника, а не дослівного перекладу дозволяє краще уявити образ даного художнього персонажу.

Варто зазначити, що О. Логвиненко використовує ряд українських синонімів для перекладу англійського **skinny.** Так в оригіналі: *«**Skinny** guy with hairy legs»* [Catcher 1994, 27]. А в перекладі **худющий з**амість семантично нейтрального **худий:** *«Сам **худющий,** а ноги волохаті-волохаті»* [Логвиненко, 50].

Англійський прикметник **damn** (укр. клятий, чортів, триклятий) використовується для підсилення чогось, наголошення або вираження ставлення мовця до будь-чого *«That's why I'm so **damn skinny**»*[Catcher, 86]. В даному прикладі герой роману Голден Колфільд веде розповідь від першої особи, тобто сам дає собі оцінку. Перекладач вирішив відтворити підсилення **damn** порівнянням: *«Тож-бо й **худющий такий – як тріска**»* [Логвиненко 2010, 165]. В українській мові це порівняння дуже поширене і сприймається українськими читачами лише як сигніфікат худорлявості. Тому, українські читачі не малюють в своїй уяві тріску, а легко уявляють худу людину.

Одне із багатьох значень слова **rake** серед інших – дуже худа людина, кістяк. В англійській мові зустрічається словосполучення **as lean as a rake**, що традиційно перекладають як – **худий як тріска.** Як в англійській, та і в українській мовах мовні знаки словосполучень стерті , вони сприймаються читачами, як поняття, що описують худу людину. *«He was **a real rake** and all, but he knocked women out»*[Catcher 1994, 74]. Тому О.Логвиненко обирає варіант порівняння:*«Сам був **худющий, як тріска,** але жінки за ним просто вмирали»* [Логвиненко 2010, 142]. Проте перекладач використовує те саме словосполучення для відтворення **damn skinny** та **a real rake**, хоча мова йде про різних героїв, яким автор дає різну оцінку.

В оригіналі при описі маленького хлопчика автор зазначає, що він лише **weaklooking** (укр. кволий на вигляд): *«He was a **skinny little weaklooking guy**, with wrists about as big as pencils»*[Catcher 1994, 132].

Перекладач використовує яскравий художній образ **од вітру хилиться**, що зустрічається в українській літературі, тому дозволяє краще візуалізувати цього хлопчика. *«…**мале, худе, од вітру хилиться**, а руки – мов олівці»* [Логвиненко 2010, 255]. В українській мові формою середнього роду можуть позначатися не тільки неживі об'єкти (що властиво більшості мов із розвиненою категорією роду), а й істоти малого віку (як у багатьох слов'янських мовах [Виноградов 1962, 37]). Тому вживання прикметників **малий** та **худий** у середньому роді викликає у читачів перекладу асоціації з людиною невеликого віку, тобто граматична транспозиція, обрана перекладачем, відтворює характеристики даного персонажу, надані автором . Проте перекладачем не було враховано те, що характеристику даному персонажу дає оповідач, підліток Голден Колфільд, мова якого побудована на жаргонізмах та навмисному «заниженні» стилю. Тому такий переклад хоч і влучно передає образ маленького хлопчика, дещо викривляє образ оповідача, роблячи його надміру сентиментальним.

В іншому описі Дж. Селінджера худенька дівчика: *«She sort of shrugged her shoulders. She was **pretty skinny**»*[Catcher 1994, 76].

В даному випадку перекладач використовує деталізацію, наголошуючи на тому, що не сама дівчинка була худа, як вказано в оригіналі, а її плечі : *«Вона стенула плечима. Плечі такі **худенькі-худенькі**»* [Логвиненко 2010, 146]. О.Логвиненко обирає

прикметник із зменшувально-пестливим суфіксом, що вказує на те, що мова йде про маленьку дівчинку, а його повтор ще посилює це значення.

За словниковим визначенням слово **giant –** гігант, велет, велетень. У романі В. Скотта ця лексема зустрічається неодноразово, характеризуючи різних персонажів: *«By St Anthony!» answered the black-brow'd **giant».*** [Ivanhoe 1941, 127].

І. Давиденко враховує те, що роман історичний і перекладає **giant** як **богатир**, що є певним одомашненням, тому що викликає конотації пов'язанні з часами Київської Русі та легендами про богатирів. Проте ці конотації також історичні, тому образ, що вимальовується в уяві читачів перекладу яскравіший. Його можна краще візуалізувати, асоціюючи з уже відомими персонажами. *«Клянуся святим Антонієм, відповів чорнобривий **богатир»*** [Давиденко 2010, 136].

Назва казки Оскара Вайлда «The Selfish **Giant**» відтворена у перекладі Тетяни Некряч як «Себелюбний **велетень**». Одомашнення тут абсолютно недоречне, оскільки змінювало б етнокультурний вектор.

Слово **fat** має прямий український відповідник **гладкий**, але семантичні поля цих слів не повністю збігаються. У словосполученні **the fat and the lean** воно має інший відтінок. Адже, це алюзія на відомий дитячий англійський вірш про Джека Спрета (Spat в перекладі означає шпрот). Вважається, що вірш був присвячений королю Карлу I (1625-1649) та його королеві Генрієті Марії (1609-1669). Коли король Карл (Джек Спрет) оголосив війну Іспанії, парламент відмовився його фінансувати, залишив його без гроша (англ. leaving him **lean**) його дружина ввела незаконний податок, щоб нажитися (to get some **fat**):

Jack Sprat could eat no **fat**
His wife could eat no **lean**
And so betwixt the two of them
They licked the platter clean
Jack ate all the **lean,**
Joan ate all the **fat.**
The bone they picked it clean,
Then gave it to the cat

Дж. Голсуорсі використовує словосполучення **the fat and the lean** при описі братів близнюків Свізіна та Джемса Форсайтів не лише для того, щоб наголосити на їх несхожості, а й тому що у читачів оригіналу це викликає певні конотації, адже ця алюзія цілком впізнавана у культурі мови оригіналу.

*«Close to the window, where he could get more than his fair share of fresh air, the other twin, James—**the fat and the lean** of it, old Jolyon called these brothers—like the **bulky** Swithin, over six feet in height, but very **lean**, as though destined from his birth to strike a balance and maintain an average…* [Saga 1996, 15]».

В перекладі цю алюзію відтворити дуже не просто, тому що вірш про Джека Спрета не перекладено українською, тому вона буде невпізнаваною. О. Терех обрав тактику дослівного перекладу*: «Біля вікна, де можна було вхопити зайвий ковток свіжого повітря, стояв його брат-близнюк Джеймс – «**гладкий і худий**» називав їх старий Джоліон, – як і Свізін, він був більше шести футів на зріст, але дуже **худий**,*

наче йому від народження судилося правити за противагу братові, щоб не порушилася гармонія природи [Терех 1982, 10]».

В російській мові тактика О. Тереха – дослівний переклад міг би асоціюватися з оповіданням А. Чехова «Толстый и тонкий». Проте Н. Волжина замінила **тонкий** на **тощий**, що одразу відкидає можливість ототожнень з російським письменником, хоча зводить нанівець алюзивність.

*«У окна, где можно было захватить побольше свежего воздуха, стоял близнец Суизина, Джемс, – «**толстый и тощий**», прозвал их старый Джолион. Как и Суизин, Джемс был более шести футов роста, но очень **худой**, словно ему с самого рождения суждено было искупать своей **худобой** чрезмерную дородность брата»* [Волжина 1958, 12].

Слово **fat** має декілька варіантів семантично нейтрального перекладу *«For some reason or other, the house was crowded that night, and the **fat** Jew manager who met them at the door was beaming from ear to ear with an oily tremulous smile*. [Gray 2008, 59]». В даному прикладі **fat** відтворене дослівно, що загалом створює ідентичний оригіналу образ. *«Не знати чому, але публіки в театрі того вечора було повно, і **гладкий** єврей-директор, що зустрів Доріана та його друзів, розпливався аж до вух у солодкавовлесній посмішці* [Доценко 2006, 98]».

У подальшому описі автор використовую теж слово **fat**, підкреслюючи тим самим міцну статуру директора. *«He escorted them to their box with a sort of pompous humility, waving his **fat** jewelled hands and talking at the top of his voice. Dorian Gray loathed him more than ever* [Gray 2008, 59]*».*

В українській традиції **гладкий** рідко використовується при описі частин тіла, тому його заміна на **пухкий** є цілком доречною. Окрім того, повтори в даному випадку не характеризують ідеостиль автора. *«З виглядом урочистим і водночас послужливим він провів гостей до ложі, розмахуючи **пухкими** руками в перснях і просторікуючи на повний голос* [Доценко 2006, 98]».

В описі одного із своїх персонажі Дж. Селінджер використовує прикметники **big fat**, що в перекладі передаються полісемантичним словом **здоровенний.** *«Ernie's a **big fat** colored guy that plays the piano*»[Catcher 1994, 65]. О. Логвиненко обирає тактику генералізації і замінює **big fat** на **здоровенний**, що повністю відображає задуманий автором образ, адже здоровенний в українській означає: міцної будови; сильний, дужий (про людину). || Високий на зріст|| Не пропорційно великий (про частини тіла людини або тварини). || Який займає великий простір [Тлумачний словник 2001, 378]. *«Сам Ерні – **здоровенний** негр піаніст»* [Логвиненко 2010, 123]. В іншому варіанті О. Логвиненко перекладає **big fat** дослівно *«He had a **big fat** hairy stomach»* [Catcher 1994, 80]. В перекладі бачимо:*«Черево він мав **гладке, жирне**, волохате*»[Логвиненко 2010, 156].

Як вже зазначалось раніше, українське **здоровенний** полісемантичне слово, англійське **big** теж має значення як високий, так і огрядний. *«Her father was one of those **big silent bastards**, and he wasn't too crazy about me anyhow»* [Catcher 1994, 107].Отже обране перекладачем слово на позначення як зросту, так і статури, створює в перекла-

ді образ тотожний оригіналу. *«Батько в неї був такий **здоровенний, мовчазний тип,** він узагалі мене недолюблював, паскуда»* [Логвиненко 2010, 202].

Аналогічна тактика застосована і в іншому прикладі: *«You couldn't see his fingers while he played – just his **big old face**»* [Catcher 1994, 67]. В перекладі **big old** замінена на **широченна**,що передає розмір обличчя, але не вік, які було вказано в оригіналі. Отже, при такому виборі перекладача втрачається суттєва для портретизації деталь. *«А пальців не було видно – сама тільки **широченна фізіономія***» [Логвиненко 2010, 128].

Непростою для перекладу є лексема **bulk** *«George Forsyte's **lofty bulk** had halted before them* [Saga 1996, 728]». Відповідники слову **bulk** є великий, об'ємистий; громіздкий; важкий. Але О. Терех обирає варіант **опасистий:** *«Перед ними спинилася **висока опасиста** фігура Джоржа Форсайта* [Терех 1982, 786]». **Опасистий** українською мовою означає: товстий, огрядний [Тлумачний словник 2001, 672]. Такий вибір відтворює оригінал адекватно.

Деякі полісемантичні слова важко відтворити у перекладі, наприклад **graceful**: *«Dorian Gray frowned and turned his head away. He could not help liking the **tall, graceful** young man who was standing by him* [Gray 2008, 58]».

У перекладі **graceful**, що має ряд відповідників, зокрема – граційний, витончений; приємний; елегантний. Слово відтворено як прикметник на позначення зовнішності **стрункий**, але в уяві формується образ стосовно фізичних характеристик, в той час, як в оригіналі полісемантичне слово **graceful** може означати і манеру поведінки, і руху*«Доріан Грей спохмурнів і одвернув голову, він не міг не вподобати цього **високого стрункого** молодика, що стояв поруч* [Доценко 2006, 43]».

Проаналізувавши різні засоби для відтворення засобів портретизації художніх персонажів, приходимо до висновку, що не існує готових рішень щодо перекладу лексем на позначення зовнішності та статури. Кожен текст вимагає індивідуального підходу до аналізу та відтворенню у перекладі усіх лексичних одиниць, що характеризують персонажів. Перекладач може виконувати свою справу настільки майстерно, що образ, який виникає в уяві читачів оригіналу буде співпадати з образом, який виникає у читачів перекладу. Перекладацькі тактики «неперекладних» лексичних одиниць визначаються в кожному випадку окремо, залежно від контексту, ситуації, типу та жанру художнього твору.

1. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови/ колектив авторів – К.; Ірпінь: ВТФ Перун. 2001 – 1720с. 2.*Виноградов В.В.* О теории поэтической речи / В.В.Виноградов // Вопр. языкознания. – 1962. – №2. – С.3-17 3.*Кузнецова А.И.* Понятие семантической системы и методы ее исследования. – М. 1963 – 57с. 4. *Левицький В.В.,* Огуй О.Д., Кійко Ю.С., Кійко С.В.Апроксимативні методи вивчення лексичного складу. – Чернівці: Рута. 2000. – 136с. 5.*Уфимцева А.А.* Лексическое значение: принцип семаоселогического описания лексики. – М.: Наука, 1986 – 240с.

Ілюстративні джерела

1. *Дойль А.* Конан Оповідання про Шерлока Холмса/Пер. з англ. М.А. Дмитренка. – К.: Веселка, 1990. – 348 С. [Дмитренко] 2. *Голсуорсі Дж.* Сага про Форсайтів,

переклад з англійської Терех О. К.: Вища школа, 1982. – 879 с.[Терех] 2. *Голсуорси Дж.* Сага о Форсайтах/ Перевод Н. Волжиной. – М.: Известия, 1958, 1504 с. [Волжина] 3. *Вайлд О.* Зоряний хлопчик/ Пер. з англ. Тетяни Некряч. – К.: Країна мрій, 2011. – 288 с. [Некряч] 4. *Вайлд, Оскар.* Портрет Доріана Грея: Роман, п'єси / Переклад Ростислава Доценка. — Харків: Фоліо, 2006. — 398 с. [Доценко] 5. *Селінджер Дж.Д.* Ловець у житі/ Пер.з англ. О. П. Логвиненко. – Харків: Фоліо, 2010. – 317 с. [Логвиненко] 6. *Скотт В.* Айвенго/Пер. з англ.. І Давиденко. – К.: Країна мрій, 2010. – 400 с. [Давиденко] 7. *Arthur Conan Doyle* The Adventures of Sherlock Holmes – СПб.: КАРО, 2008. – 480 с. [Holmes] 8. *John Galsworthy* The Forsyte Saga, New York, Charles Scribner's sons MCMXXII. 1996. – 916 p. [Saga] 9. *Selinger J.D.* The Catcher in the Rye – L. PENGUIN GROUP, 1994 – 350 p. [Catcher] 10. *Oscar Wild.* The picture of Dorian Gray. – Oxford: Oxford University Press, 2008 – 276p. [Gray] 11. *Oscar Wild*. The poems and fairy tales. – New York, B.A. Cerf, D.S. Klopfer, 1932 – 257 p. [Wild] 12. *Walter Scott* Ivanhoe . – New York : Dodd, Mead & Co.,1941 – 386 p. [Ivanhoe]

Лучканин С.М., к.філол.н., доц., докторант,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ РОМАНІЗАЦІЇ ДАКІЇ ТА МЕЗІЇ В РУМУНСЬКІЙ ЛІНГВОІСТОРІОГРАФІЇ

У статті висвітлено історико-лінгвістичну дискусію навколо проблеми походження румунського народу та його мови, безперервного романського проживання (континуітету) в карпато-дунайських землях протягом тисячолітнього великого переселення народів, ролі субстратно-суперстратних чинників у формуванні румунської мови як розмовної (вульгарної) латинської на південь і на північ від Дунаю.

***Ключові слова**: румунська мова, дунайська латина, континуітет, субстрат, суперстрат.*

В статье показано историко-лингвистическую дискуссию вокруг проблемы происхождения румынского народа и его языка, непрерывности романского проживания (континуитета) в карпато-дунайских землях на протяжении тысячелетия великого переселения народов, роли субстратно-суперстратных факторов в формировании румынского языка как разговорной (вульгарной) латыни к югу и к северу от Дуная.

***Ключевые слова**: румынский язик, дунайская латынь, континуитет, субстрат, суперстрат.*

In the article is reflected a diachronic an historico-linguistic debate as regards the problem of the origin of the Romanian people, their continuous dwelling in the Carpathian and Danube territories during a millennial large migration of people, as well as the role

of substrato-superstratum factors in the forming of the Romanian language as colloquial Latin southward and north of Danube.

***Key words**: Romanian language, Latin Danube, continuity, substratum, superstratum.*

Проблема романізації Дакії та Мезії викликає гострі суперечки в європейській, передусім у румунській та в угорській історіографії та в історії лінгвістики, оскільки її гострота зумовлюється політичним чинником – суперечками за Трансильванію. **Актуальність** статті – в умовах сучасних контактів між Україною та ЄС, членом якого віднедавна є Румунія, показати україномовному читачеві давність проблеми романізації Дакії як однієї з дискусійних в історіографії античності та в історії класичної філології і мовознавства, погляд на неї румунських мовознавців та істориків, що сприятиме (**мета** статті) кращому розумінню вітчизняною лінгвістикою однієї з базових проблем румунської історіографії та лінгвоісторіографії. Мета роботи зумовила реалізацію **завдання**: з'ясувати причини появи проблеми континуітету (безперервності), особливості її розв'язання в умовах румунсько-угорської суперечки за Трансильванію, висвітлення поглядів на романізацію Дакії та Мезії в українській та в російській лінгвоісторіографії. Проблематика статті вписується в контекст широких філологічних зацікавлень проф. А.О.Білецького. **Наукова новизна** – уперше в історії української класичної філології та загального мовознавства подано комплексний аналіз дискусійної проблеми румунського етно- і глотогенезу.

На території сучасної Румунії в дороманські часи проживали могутні племена гетів (так їх називали давні греки) або даків (у давньоримській традиції). „Батько історії" Геродот, твір якого українською мовою блискуче переклав А.О.Білецький, описуючи похід перського царя Дарія на Скіфію в 514 до н.е., зазначає, що лише гети, які проживали на території сучасної Добруджі, наважилися затримати рух перського війська, бо саме гети були „найхоробрішими і найсправедливішими серед фракійців" [Геродот 1993, 201] У примітці А.О.Білецький слушно відзначив, що „можливо, у Геродота тут перша згадка про гетів, тобто північне фракійське плем'я, сусіднє зі скіфами, яких від них відокремлював Дністер (Тірас). За римських часів виникла нова їхня назва – даки, що спершу існувала рівнобіжно з попередньою" [Геродот 1993, 478]. За давньогрецькими міфами, сином річкового бога – фракійського царя Еагра та музи Калліопи – був уславлений співець і поет Орфей, міф про якого надихав багатьох драматургів (Есхіл, Еврипід), живописців і скульпторів (Рубенс, Кардуччі, Роден, Доменікіно, Канова та ін.), композиторів (Гайдн, Глюк, Ліст, Оффенбах, Стравинський та ін.). Орфей, який, за міфом, винайшов віршування і музику, яка зачаровувала навіть диких звірів і заспокоювала розбурхане море, ніби „благословив" майбутню румунську землю для створення поетичних шедеврів.

Процес романізації дунайських провінцій розпочався на зламі I ст. до н.е. – I ст. н.е.: 27 до н.е. римляни захопили Добруджу й вийшли до Дунаю, де протягом I ст. н.е. створили провінції Верхня і Нижня Мезія (остаточно – 86 р.); саме на Західне узбережжя Чорного моря до міста Томи, нині румунське місто Констанца, було вислано з Риму Овідія, який на засланні, забутий учорашніми друзями й шанувальниками, написав „Послання з Понту" та „Скорботні елегії" (блискуче перекладені українською

мовою Андрієм Содоморою) з відомими рядками *Donec eris felix, multos numerabis amicos. Tempora si fuerint nubila, solus eris „Доки ти будеш щасливим – у тебе буде багато друзів, а як надійдуть хмарні часи – ти залишишся самотнім”*), а завершився підкоренням Дакії римським імператором Марком Ульпієм Траяном (98-117), який унаслідок двох воєн, що отримали назву Дакських (101-102; 105-106), розгромив війська дакських племен, на чолі яких стояв вождь Децебал (87-106). Траян оголосив Дакією римською провінцією. Колонізаторами Дакії були вихідці з різних закутків Римської імперії (Піренейського, Балканського й Малоазійського півостровів, Сирії та ін.), які розмовляли повсякденною латиною – *sermo vulgaris*, *sermo cotidianus*, *sermo castrensis* або *sermo rusticus*, що являли собою стилістичні варіанти латини бідних і середніх верст міст і сіл. Дакія перебувала під римським пануванням майже п’ять поколінь (106-271), тобто, як гадають, протягом достатнього часу для асиміляції місцевого населення й для становлення румунського народу та його мови.

Дискусійним в історіографії та класичній філології є питання про те, чи залишилося в Дакії після Даккських воєн місцеве населення і чи залишилося місцеве романізоване населення в Дакії після того, як імператор Авреліан (270-275) під натиском вестготів вивів римську адміністрацію та легіони з Дакії на південь від Дунаю, де створив нову невеличку провінцію, яку він теж назвав Дакією (так звана Авреліанова Дакія) [Алисова, Репина, Таривердиева 1982, 55].

Понад два століття історіографічна дискусія навколо проблеми походження румунського народу та його проживання в карпато-дунайських землях протягом тисячолітнього великого переселення народів є однією з найгостріших в усій європейській медієвістиці. „Історія” пізньовізантійського вченого Лаоніка Халкоконділа (бл. 1423 – після 1487) містить здивоване питання – звідкіля з’явилися на території сучасної Румунії люди з римською мовою й римськими звичаями? У XVII-XVIII ст. на сторінках румунських хронік Григоре Уреке та Мірона Костіна, авторами яких виступали не літописці в традиційному розумінні, а історіографи, оригінальні мислителі, публіцисти, формується уявлення про романське походження румунської мови. Особливо вирізняються історичні й філологічні ідеї молдовського господаря Димітріє Кантеміра (1673-1723), викладені в латиномовній праці „Descriptio Moldaviae” („Опис Молдови”, 1716). У розділі, присвяченому мові молдован, широко обговорюються погляди щодо походження румунської мови, відзначається, що румунська й італійська мови мають спільне джерело, і при цьому румунська мова консервативніша за італійську, бо в румунській мові „знаходимо зараз чимало латинських слів, які цілком невідомі італійській”; тут же наведено й зразки, як-от: *albus (>alb)*, іт. *bianco „білий”*, прикметник, що потрапив до італійської мови з готів, вандалів і лонгобардів. Димітріє Кантемир відзначає, що в румунській мові наявні певні слова, невідомі латинській, і припускає, що це – залишки даккської мови: *stejar „quercus” „дуб”, pădure „silva” „ліс”, grăiesc „loquor” „говорю”, privesc „aspicio” „дивлюся”* та ін. Хоча окремі етимології Кантемира помилкові (друге слово – латинського походження, третє і четверте – слов’янського), його безсумнівна заслуга – перша постановка в історії румунської мови проблеми автохтонних елементів у структурі мови-переможниці, носії якої нашарувалися на носіїв першої мови, що в сучасному загальному мовоз-

навстві позначається терміном „субстрат". Мова даків, як відомо, стала субстратом румунської мови, а „дакська теорія" (тобто зведення етногенезу румунського народу передусім до дакського субстрату, рум. *direcţia traco-romană*) набуде особливого поширення в Богдана Петрічейку Хашдеу (його однокурсником по Харківському університету був О.О.Потебня) та в румунській лінгвістиці 1970-1980-х рр.

Із середини XVIII ст. культурні процеси в Придунайських князівствах і Трансильванії стали розвиватися під впливом загальноєвропейських ідей Просвітництва, що безпосередньо випливали з Ренесансу в поєднанні з сильною класицистичною течією, внаслідок чого естетико-філологічна доктрина епохи базувалася на двох основних положеннях – поверненні до очищеної від класицистичних нашарувань, але універсальної „автентичної античності" й водночас утвердженням народно-національної ідеї, яка в румунському варіанті Просвітництва стала домінантною і знайшла цілковите втілення в діяльності вчених „Трансільванської школи" (рум. *Şcoala Ardeleană*, остання чверть XVIII-перша третина XIX ст.) – Самуїла Міку, Георге Шінкая, Петру Майора, Йона Будай-Деляну (більшу частину життя провів у Львові, де написав основні праці) та ін. Філософська концепція книжників-„трансільванців" мала яскраво виражений національно-патріотичний характер з акцентуацією на старожитності румунського етносу, який із початку нашої ери безперервно проживав на підкореній римським імператором Траяном у 101-106 рр. території сучасної Трансильванії („*румуни – нащадки римлян у провінції Дакія*") та на латинському характері їхньої мови („*румунська мова – попсована латина*"), яку необхідно всіляко культивувати, „реромaнізувати", звертаючись до класичної латинської („*материнської*") мови, символізуючої єдність румунів зі своїми „братами" – західними романцями й сприяючої національному визволенню румунського народу – хоча найчисельнішого й найдревнішого на теренах Дакії, та позбавленого у XVIII ст. на своїй рідній землі соціально-політичних прав після входження Трансильванії до складу Австрійської імперії в 1699 р. У передмові до першої друкованої граматики румунської мови Самуїла Міку та Георге Шінкая – латиномовної „*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*" („*Основи дако-романської або валаської мови*", Відень, 1780)" уперше викладено концепцію Трансильванської школи щодо походження румунського народу та його мови. „Почалося сімнадцяте століття з того часу, – зазначає Г.Шінкай, автор передмови, – як Траян, перемігши Децебала, колонізував спустошену Дакію" [Micu, Şincai 1980, 2], але „дако-романці" зберегли мову своїх предків, що стверджується в першій частині граматики „*De orthografia*" („Про орфографію") виявленням основних закономірностей фонетичної еволюції латинських слів у румунські. Петру Майор (Petru Maior, 1760/61-1821), найрадикальніший латиніст Трансільванської школи в культурному житті Румунії кінця XVIII-початку XIX ст., фундатор власне латинської течії в XIX ст., автор опублікованої в Буді (де пізніше, 1830 р. з'явиться і „Граматика" Михайла Лучкая) 1812 р. славнозвісної „*Історії щодо початку румунів у Дакії*" („*Istoria pentru începutul românilor în Dachia"*), що має яскраві типологічні паралелі з вітчизняною „Історією русів", ствердив, що оскільки румуни – безпосередні і єдині спадкоємці римлян, найдавніше населення Трансільванії, то й вони мають право на національно-культурну автономію.

Коли в боротьбі за своє національне й соціальне визволення румуни Трансильванії наприкінці XVIII ст. перетворили ідею їхнього романського походження й безперервності проживання в карпатській провінції у знаряддя здійснення своїх національних та соціальних устремлінь, було відразу ж висловлено іншу думку протилежного напрямку – румуни не є автохтонним населенням Дакії, а прийшли вони сюди за доби середньовіччя з півдня, де вони сформувалися в окрему народність. Ця думка належала німецьким ученим кінця XVIII ст. Зульцеру та Енгелю. Як реакція на такий погляд наприкінці XVIII – на початку XIX ст. і виходить кілька робіт румунських авторів вищезгадуваної трансильванської школи, у яких доводилося незаперечне право румунів на їхню територію (Трансильванія до 1918 року, як і Галичина, увіходила до складу Австро-Угорщини), безпосередній зв'язок румунів з римськими колоністами Траяна.

Приблизно через сторіччя після виходу книжок Зульцера й Енгеля 1871 р. німецький історик Роберт Реслер знову висуває теорію південного походження румунів [див. Семчинський 1958, 16 і далі]. Праця Реслера „Дослідження румунів" (Rumänische Studien, Leipzig, 1871) викликала цілу бурю в літературі про походження румунів, оскільки побачила світ в умовах піднесення румунського національно-визвольного руху в Трансільванії за рівність у правах. Реслер прагнув обґрунтувати ідею про „балканське" походження румунів, які ніби лише в XIII ст. з'явилися на північ від Дунаю, у той час, коли на землях Трансильванії вже проживали угорці, „сакси" (саксонці, тобто німці, вихідці із Саксонії) та „секуї". Реслер висунув наступні аргументи: даків було знищено у війнах із Римом (однак остання сцена на колоні Траяна символізує „умиротворення" нової провінції – пастушок-дак поганяє волів і корів, отже, певна частина даків збереглася); даки не могли бути романізовані за такий короткий термін у 165 років римського володарювання (однак на острові Гаїті, скажімо, французька окупація тривала трохи більше століття, французька мова стала єдиною державною); уся провінція Дакія була повністю залишена мешканцями до 275 р. під час римської евакуації (насправді її залишили адміністрація та військо); румунська мова не містить слів давньогерманського походження, хоча на території Дакії проживало германське плем'я готів; існує велика кількість лексичних збігів у румунській й албанській мовах, що доводить їхнє спільне проживання на південь від Дунаю; не існує джерел, які б достовірно вказували на присутність румунів на північ від Дунаю раніше за XIII ст.; дако-румунський діалект територій на північ від Дунаю схожий на македоно-румунський (арумунський) діалект земель на південь від нього; наявність південнослов'янського впливу на Румунську православну церкву; румуни були кочовими пастухами.

До висновків Реслера про порівняно пізнє переселення румунів з-за Дунаю на північ приєдналися Міклошич, Нідерле, М.Грушевський та інші. Теорію безперервності натомість підтримав Т.Моммзен (найзнаменитіший історик Риму XIX ст.), але найупертішими ворогами теорії Реслера були, звичайно, самі румуни. З критикою виступили насамперед історики другої половини XIX-першої половини XX ст. Ксенополь, Ончул, а також Б.П.Хашдеу. Захисником теорії „безперервності" виявився й найвідоміший румунський історик Ніколає Йорга (1869-1940). На подібних засадах

стояв і румунський славіст Йон Богдан (1864-1919), учень П.Ф.Фортунатова. У Росії прибічником теорії „безперервності" був відомий історик-славіст Олексій Іванович Яцимирський (1873-1925). Аргументи прибічників теорії „безперервності" (континуітету) зводяться до наступного: присутність гето-даків, їхньої „неперервності" після римського завоювання фіксується численними доказами контактуванням „вільних даків" (залишилися на території сучасної Мараморощини після завоювання Траяна) з романізованими одноплемінниками; романізація даків відбувалася не лише за 165-річного періоду римського панування на північ від Дунаю: у цей час вона була лише інтенсивнішою, але розгорнулася значно раніше за римське завоювання й тривала і після виведення з Дакії імперської адміністрації; безперервність дако-романців доведено численними археологічними знахідками, лінгвістичними даними, епіграфічними свідченнями; подібні слова в румунській й албанській мовах – наслідок як фракійсько-іллірійського субстрату, так і пізнішої набутої спорідненості в межах Балканського мовного союзу; численні писемні джерела – візантійські (хроніки Кекавмена X-XI ст., Іоанна Кіннама другої половини XII ст.), давньоруська „Повість временних літ", вірменські та перські джерела – засвідчують присутність румунів на північ від Дунаю в період до XIII ст.; жодне із середньовічних джерел не говорить про масове переселення румунів з південного берегу Дунаю на північний, і, навпаки, відзначається постійне пересування трансільванських румунів на південь і на схід від Карпат, у тому числі через Дунай; обидва діалекти (дакорумунський і македонорумунський) складають частини єдиної румунської (чи „проторумунської", давньорумунської) мови, що сформувалася на всьому Карпато-Дунайсько-Балканському просторі; сезонне чабанування, а зовсім не кочове, було одним із занять румунів, що проживають у гірській зоні; однак румунам було відоме й хліборобство в поєднанні зі скотарством на осілих землях; південнослов'янський вплив на Румунську православну церкву не лише не заперечує, але й підтверджує присутність румунів на північ від Дунаю, тому що без них тут не поширилося б православ'я.

Усі вищенаведені фактори і в лінгвістичному плані свідчать (**висновок** статті): формування нової лінгвістичної системи як наслідок поширення розмовної латини в дунайських провінціях у взаємодії з місцевим дакським субстратом і до початку слов'янського впливу (I-поч. VII ст. н.е.) відбувалося як на північ, так і на південь від Дунаю, а, говорячи про особливості дунайської латини (термін Я.Фішера [Fischer 1985]; також дако-латинської, пізньої східної латини), помилково було б стверджувати про якусь окремішню нелатинську мову.

1. *Алисова Т.Б., Репина Т.А., Таривердиева М.А.* Введение в романскую филологию. – М.: Высш. шк., 1982. – 343 с. 2. *Геродот*. Історії в дев'яти книгах /Переклад, передмова та примітки А.О.Білецького. – К.: Наук. думка, 1993. – 576 с. 3. *Семчинський С.В.* Лексичні запозичення з російської та української мов у румунській мові. – К.: Вид-во КДУ ім. Т.Г.Шевченка, 1958. – 120 с. 4. *Fischer I.* Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române. – Bucureşti: Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1985. – 228 p. 5. *Micu Samuil, Şincai Gheorghe.* Elementa linguae daco-romanae sive valachicae /Studiu introductiv, traducerea textelor şi note de Mircea Zdrenghea.- Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1980. – 246 p.

Лукашанец О.Г., д.філол. н., проф.,
Мінський державний лінгвістичний университет

ЛИНГВИСТИКА НА СЛУЖБЕ ПОЛИТИКИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДВУХ МИФОВ

У статті піднято проблему існування т.зв. фолк-лінгвістики як метамовної діяльності нелінгвістів. Порівняно міфологічні засади двох теорій — марризму та сучасної лінгвістичної псевдонауки. Зроблено висновки про вплив політики на мовознавство у згаданих двох випадках.

Ключові слова: *метамовна діяльність, фолк-лінгвістика, етимологія, марризм.*

В статье поднимается проблема существования т.н. фолк-лингвистики как метаязыковой деятельности нелингвистов. Производится сравнение мифологических основ двух теорий – марризма и современной лингвистической лженауки. Делается вывод о влиянии политики на языковедение в этих двух случаях.

Ключевые слова: *метаязыковая деятельность, фолк-лингвистика, этимология, марризм.*

The article raises the issue of the so called folk-linguistics as non-linguists' metalanguage activity. It compares the grounds on which two mythological theories – marrism and contemporary linguistic pseudo-science – are based on. It is concluded in the article that both cases are examples of the influence politics has on linguistics.

Key words: *metalanguage activity, folk-linguistics, etymology, marrism.*

Современная лингвистика в определенном смысле переживает небывалый бум развития. Однако речь идет не о том, что лингвисты, пытаясь проникнуть в тайны человеческого языка, обращаются к данным психологии, нейрофизиологии; что при исследовании языковых явлений они все активнее оперируют абстрактными моделями; что в поле зрения ученых попадают новые, не существующие ранее факты (язык Интернет-общения) и т.п. Речь идет о другой лингвистике – лингвистике, творимой руками непрофессионалов. В частности, в последнее время можно отметить усиление внимания таких «исследователей» к проблемам этимологии, происхождения языка вообще и русского языка в частности. При этом есть попытки связать воедино и физиологические стороны человека (его физическое здоровье, в частности), и данный язык, и историю народа.

Приведем выдержку из подобной работы: «человек здоров, когда живет в гармонии с собой и с окружающим миром. И наши предки об этом знали. Они жили в гармонии с Природой. Они понимали, что нельзя нарушать вселенские, божественные законы природы ни в коем случае. … Они жили по Ра, то есть по Солнцу. А что это такое – «жить по Ра»? Например, мама подходит к ребенку и говорит: «Вставай, пора». Значит Солнце уже встало» (В. Синельников; ЛГ, №3–4, 2008).

У другого автора мы читаем: «Английское слово «мэйл» произошло от русского «малява»». «Возьмите слово «Рим». Тогда писали справа налево, и это – «Мир». Русское слово. ... А слово «Рома» – более позднее латинское» (В. Чудинов; ЛГ, №12–13, 2008).

Подобного рода метаязыковая деятельность нелингвистов уже стала предметом изучения в языкознании последних лет. Так, Д.Ю. Полиниченко [Полиниченко 2010] пишет о видах т.н. фолк-лингвистики, которую он определяет как «культурный феномен непрофессиональных лингвистических штудий, базирующихся на донаучной или квазинаучной по своей сути методологии». Работы В.Н. Базылева [Базылев 2009, 2010] посвящены связи криптолингвистики (части народной лингвистики, рассматривающей язык как средоточие тайных сверхъестественных сил) с менталитетом народа.

В этих и некоторых других работах справедливо поднимается вопрос об отражении в творениях российских «фолк-лингвистов» определенных идеологических и политических устремлений некоторой части современного российского общества. Так, отмечаются задачи псевдолингвистических исследований: «создать альтернативную историю происхождения и расселения народов, заявить об истинной функции и миссии России в этом мире, спасти русский язык, использовать русский язык как инструмент познания реальности» [Базылев 2009, 21–23], основная причина их появления – «своеобразно понимаемый патриотизм» [Базылев 2010]. Проиллюстрируем справедливость данных положений следующим.

1. «русский язык, как и санскрит – это древнейший и священный язык. ... Почему русских победить невозможно в принципе? Потому что они обладают таким мощным средством» (В. Синельников; ЛГ, №3–4, 2008).

2. «я узрел свою творческую задачу – вернуть связь Великой Скифии и Руси. Взглянуть на Русь «варварскую», глубинную, уже владеющую самым богатым, совершенным и могучим праславянским языком, который позже назовут русским. ... У говорящих на русском языке более развито женское, правое полушарие. Запад не может принять наше эмоциональное отношение к миру. А мы их рациональное – можем вполне. Я полагаю, человек разумный мог появиться только на Севере... Мы – носители природных знаний. Мы – корни дерева» (С. Алексеев; ЛГ, №47–48, 2007).

3. «В Европе использовался русский язык как язык международного общения. Выяснилось, до середины XIX века... этот язык был международным еще до латинского... в основу китайских иероглифов легла наша руница. ... Наши предки знали, что они выходцы из Африки. ... примерно 50, а может быть, и 100 тысяч лет назад наши предки перешли в Азию из Америки....» (В. Чудинов; ЛГ, №12–13, 2008).

4. «[письменность на Руси датируется] двумя сотнями тысяч лет...До германцев в Британии действительно жили кельты... Но до них были иберы, а до иберов, как ни странно, там обитали русские...» (В. Чудинов; ЛГ, №9, 2008).

Как верно отмечается в работах Д.Ю. Полиниченко и В.Н. Базылева, в подобных текстах реализуется стремление русских к созданию политической мифологии, на активность которой в современных славянских культурах указывают и другие авторы [Клочко 2006, 127].

Между тем подобное явление уже существовало в языкознании, и не далее чем лет 70–80 тому назад. Сравните:

1. «Этимология берет только начальный и конечный этапы развития слова, а все между ними она выпускает. ... Любой шаг тут не проверен, всюду можно ошибиться. Шаг – что это такое? Гласный звук изменился. Другой шаг – согласный, третий – ударение переставили... А если проследить все шаги, то картина начального слова будет иной, чем в современных словарях...» (В. Чудинов. – ЛГ, №12–13, 2008).

2. «лат. *canis* дает далее рус. *конь*, затем – укр. *кінь*, которое, в свою очередь, дает *kig* ‘мясо’ и, с другой огласовкой, *pig* и *bitch*» (Марр)

Если первый отрывок увидел свет только недавно, в 2008 году, то последний – 7–8 десятилетий тому назад и принадлежит перу академика Н.Я. Марра, основоположника печально известного советской науке марризма. Первоначально теория Марра тоже выглядела просто как оригинальные взгляды чудака-ученого – до тех пор, пока после 1917 года Марр не объявил себя создателем «нового учения о языке» и пока советская власть не стала считать марризм единственно правильной, истинно марксистской теорией языка (окончательно это утвердилось после речи Сталина на XVI съезде ВКП(б) в 1930 г.). Напомним, что для советской лингвистики это закончилось печально (советское языкознание с начала 30-х гг. на несколько десятилетий было отброшено назад, что в особенности сказалось на развитии социолингвистики, исследования по которой были полностью прекращены – вплоть до сер. 60-х – начала 70-х гг.), а для некоторых советских лингвистов – даже трагично (вспомним судьбу Е.Д. Поливанова, Н.Ф. Яковлева и др.). Поэтому представляется вполне закономерным желание современных лингвистов вернуться к теме марризма [Алпатов 1990, 2006; Леушин 2001] и даже прочертить линии сопоставления двух мифов: марризма и современной фолк-лингвистики [Базылев 2009, Полиниченко 2010]. Перечислим кратко точки соприкосновения двух мифов, попутно обозначая также их отличия, неизбежно возникающие при значительных различиях существовавшей в 20–40-е гг. в СССР и имеющейся в современной России политической обстановки.

1. Языковым материалом в обоих случаев по большей части были слова, а основным методом (псевдометодом!) – «этимологический анализ». Таким образом, оба мифа искали подтверждения своих положений в истории народа.

2. Целью данной деятельности было не желание приобщиться к науке о языке, поупражняться в искусстве «игры со словами», а стремление, как было выше сказано, обосновать с помощью лингвистики определенные политические взгляды: марксизм – в трудах Марра и избранность русского народа – у современных фолк-лингвистов.

3. Истинные ученые-лингвисты объявлялись при этом врагами, так как, естественно, отвергали научность подобных штудий [Алпатов 1990]. Правда, в случае с марризмом образ врага расширялся до «мировой буржуазии», в то время как у современных лжеученых он «варьируется от «инородцев» до вселенского, метафизического зла» [Полиниченко 2010].

4. Для существования мифа очень важна поддержка «народа», что и имеет своим следствием обращаться к мнению неспециалистов и – что даже лучше – простых обывателей: вспомним, с одной стороны, как хвалился Н.Я. Марр тем, что «в отличие

от дипломированных ученых чуваш-учитель сразу понял его идеи и через несколько дней написал по-чувашски статью о „новом учении"» [Алпатов 1990], и с другой – как активно стремятся современные фолк-лингвисты пропагандировать свое учение через средства СМИ.

5. Оба мифа возникли в кризисные моменты истории России и, соответственно, вполне отвечали духу своего времени – оптимистическому порыву времени великих свершений 20-30-х гг. [Алпатов 1990] и пессимистическим настроениям нашего времени, именно которые фолк-лингвисты и пытаются преодолеть, предлагая альтернативную историю, возвеличивающую русских.

6. В двадцатые годы XX в. наблюдался кризис в языкознании, связанный с переходом от сравнительно-исторического языкознания к парадигме структурализма, и этот кризис отчасти вызвал появление марризма [Алпатов 1990]. В наше время также говорят о кризисе как лингвистики, ее малом престиже в глазах общества [Мечковская 2006], так и гуманитарной науки в целом (ср. методологические дискуссии, инициированные известной работой Пола Фейерабенда «Против метода» [Базылев 2009]), а в современной России – еще о и дискредитации идей марксизма-ленинизма, которая привела к массовому недоверию к научному знанию, особенно гуманитарному [Алпатов 2006].

Кроме этих общих причин появления лжеученых, позволим себе обозначить еще некоторые, более частного порядка. Они касаются системы образования вообще и филологического, в частности. Так, в 20–30-е гг. в филологию приходили, с одной стороны, блестяще образованные, истинно интеллигентные люди, владеющие многими языками, в том числе и древними, – такие, как Д.С. Лихачев, Е.Д. Поливанов, А.А. Реформатский, А.А. Белецкий [Звездные имена], с другой – т.н. выдвиженцы, люди, не получившие добротного, классического гуманитарного образования и склонные, в связи с этим, принимать на веру идеи, высказываемые прекрасным оратором, страстным пропагандистом своей теории Н.Я. Марром. В наше время ситуация иная: излишний техницизм образования – школьного, вузовского – становится препятствием к овладению молодым человеком гуманитарным знанием в полном объеме, более того – порождает некоторое пренебрежение к такому роду знания как к слишком легкому и якобы ненаучному. Это, в свою очередь, ведет к поверхностному представлению о целях и задах науки вообще, к некритическому отношению к высказываемым идеям. Что же касается вузовского филологического образования, то оно также нередко лишается своей основы: проникновения в историю языка, позволяющего адекватно оценить современные языковые явления (характерно, что во многих лингвистических университетах сокращены или сокращаются предметы именно исторического цикла: старославянский язык, индоевропеистика, даже – латинский язык).

Подведем итоги сказанному.

Как известно, определенные круги России озабочены в настоящее время поисками т.н. национальной идеи. В качестве одного из возможных вариантов в этой области выдвигается идея о древнем происхождении русских, о том, что русским принадлежал весь мир, что вполне согласуется с некоторыми другими имперскими посылами, характерными в том числе и для российских верхов, и даже, к сожалению,

для определенной части российской интеллигенции. Подобные случаи уже были в истории нашей науки, но, к сожалению, их горькие уроки напрочь забыты.

1. *Алпатов, В.М.* Актуально ли учение Марра? / В.М. Алпатов // Русский филологический портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://philology.ru/linguistics1/alpatov-06a.htm. – Дата доступа: 28.12.2010. 2. *Алпатов, В.М.* История одного мифа: Марр и марризм / В.М. Алпатов // Архивы форума «Говорим по-русски»: Знание — сила, ноябрь — декабрь 1990 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.speakrus.ru/ articles/marr.htm. – Дата доступа: 29.01.09. 3. *Базылев, В.Н.* Политика и лингвистика: «В начале было слово…» / В.Н. Базылев // Русский филологический портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://philology.ru/linguistics2/bazylev-10.htm. – Дата доступа: 28.12.2010. 4. *Базылев, В.Н.* Политика и лингвистика: «Великий и могучий…» / В.Н. Базылев // Политическая лингвистика. – 2009. – Вып. 3 (29). – С. 9–38. 5. *Звездные* имена украинской науки: Информ-блок, посвященный 100-летию со дня рождения А.А. Белецкого (1911-1995), филолога, литературоведа, виднейшего представителя украинской эллинистики / Библиотека украинской литературы: Электронное издание БУЛ. – Режим доступа: http://www.ukrros.info/analitika/detail.php?ID=3248. – Дата доступа: 01.09.2011. 6. *Клочко, Н.Н.* Этноцентрические мифологемы в современном славянском коллективном сознании / Н.Н. Клочко // Политическая лингвистика. – 2006. – Вып.20. – С. 126–135. 7. *Леушин, М.* Сталин и Марр: три архивных документа / М. Леушин // Русский филологический портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.philology.ru/ linguistics1/leushin-01.htm. – Дата доступа: 18.06.08. 8. *Мечковская, Н.Б.* Игровое начало в современной лингвистике: избыток сил или неопределенность целей? / Н.Б. Мечковская // Русский филологический портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://philology.ru/linguistics1/mechkovskaya-06.htm. – Дата доступа: 04.03.09. 9. *Полиниченко, Д.Ю.* Политические мифологемы фолк-лингвистики / Д.Ю. Полиниченко // Русский филологический портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.philology.ru/linguistics2/polinichenko-10.htm. – Дата доступа: 23.01.11.

Лукашанець О.О., д. філол. н., проф.,
Інститут мови і літератури імені Якуба Коласа і Янки Купали
НАН Білорусі

ПАЛІТЫКА І АРФАГРАФІЯ: БЕЛАРУСКІ ВОПЫТ XX ст.

У статті розглядаються основні етапи вирішення проблем сучасного білоруського правопису, вплив політичних, ідеологічних, соціальних і лінгвістичних чинників на вироблення та оцінку білоруських правописних норм у різні періоди XX ст.

Ключові слова: *мовна політика, орфографія, принципи орфографії, орфографічні реформи, міжмовне відштовхування.*

В статье рассматриваются основные этапы решения проблем современного белорусского правописания, влияние политических, идеологических, социальных и лингвистических факторов на выработку и оценку белорусских правописных норм в разные периоды XX века.

Ключевые слова: *языковая политика, орфография, принципы орфографии, орфографические реформы, межъязыковое отталкивание.*

The article considers the main stages of solving problems of the contemporary Belarussian orthography, the influence of political, social and linguistic factors on the working of Belarussian orthography norms and their evaluation in various periods of the XXth century.

Key words: *language policy, orthography, principles of orthography, orthography reforms, inter-language repelling.*

Правапіс як сістэма правіл, што забяспечваюць аднастайнасць перадачы вуснай мовы на пісьме, фарміруецца гістарычна, абапіраецца на пісьмовую традыцыю і, як правіла, не залежыць ад сацыялінгвістычных, палітычных і ідэалагічных фактараў. Аднак для многіх моў з непрацяглай ці перарванай пісьмовай традыцыяй у залежнасці ад канкрэтных умоў фарміравання нацыянальных правапісных сістэм менавіта сацыялінгвістычныя, палітычныя і ідэалагічныя фактары могуць аказвацца дастаткова істотнымі і значна ўплываць на падыходы да вырашэння чыста лінгвістычных і практычных праблем адзінства пісьмовай мовы. Гісторыя вырашэння арфаграфічных праблем сучаснай беларускай мовы ў XX ст. яскрава паказвае гэта.

1. У гісторыі беларускай мовы XX ст. выдзяляецца некалькі этапаў вырашэння арфаграфічных праблем, кожны з якіх характарызуецца асаблівасцямі як навуковых падыходаў, так і палітычных і ідэалагічных уплываў.

Фарміраванне сістэмы арфаграфічных норм сучаснай беларускай літаратурнай мовы ў пачатку XX ст. у цэлым было падпарадкавана агульным тэндэнцыям развіцця яе сістэмы наогул, якія былі абумоўлены канкрэтнымі сацыялінгвістычнымі фактарамі. Асноўнымі сярод іх, на наш погляд, з'яўляюцца наступныя.

1.1. *Перапынак пісьмовай традыцыі*. Новая беларуская літаратурная мова не магла абапірацца непасрэдна на пісьмовыя традыцыі старабеларускай мовы.

1.2. *Народна-гутарковая аснова сучаснай беларускай літаратурнай мовы*. У сферы правапісу названая акалічнасць абумоўлівала імкненне да адлюстравання на пісьме асаблівасцей жывога беларускага вымаўлення.

1.3. *Асаблівасці моўнай сітуацыі ў Беларусі на пачатку XX ст*. Сітуацыя блізкароднаснеага двухмоўя і нават шматмоўя прадвызначыла ўстойлівую тэндэнцыю да блізкароднаснага адштурхоўвання і маніфестацыі нацыянальнай адметнасці беларускай мовы на ўсіх узроўнях яе сістэмы. У сферы беларускага правапісу гэта выяўлялася перш за ўсё ў адлюстраванні на пісьме асаблівасцей беларускага вымаўлення, а таксама ў спецыфіцы графікі.

1.4. *Паралельнае выкарыстанне ў пісьмовай практыцы ў першай чвэрці XX ст. дзвюх графічных сістэм – кірылічнай і лацінскай*. Гэтая акалічнасць уплывала на характар адлюстравання на пісьме асаблівасцей беларускага вымаўлення, а таксама на спецыфіку графічнага асваення іншамоўных запазычанняў.

2. З'яўленне "Беларускай граматыкі для школ" Браніслава Тарашкевіча [ТАРАШКЕВІЧ 1918], па сутнасці, стала першай удалай спробай унармавання беларускага правапісу на пачатку XX ст. Правапіс Б. Тарашкевіча, які "з'яўляецца сынтэзам папярэдняе працы паасобных беларускіх выдавецтваў, абгрунтаваным данымі навукі і прыведеным у пэўную сыстэму" [БЕЛАРУСКІ ПРАВАПІС 1930, 3-4], быў прыняты ў БССР для навучання арфаграфіі ў школах.

Лінгвістычныя сутнасць правапісу Б. Тарашкевіча можа быць зведзена коратка да наступнага: а) спалучэнне марфалагічнага і фанетычнага прынцыпаў правапісу; б) арыентацыя на адлюстраванне на пісьме асаблівасцей беларускага вымаўлення; в) пераважна этымалагічнае напісанне слоў іншамоўнага паходжання (*геомэтрыя*, *універсытэт*, *эволюцыя*); г) асаблівасці вымаўлення і правапісу зычных у словах іншамоўнага паходжання (*клясычны*, *плянэта*); д) фрагментарнасць (недастатковая распрацаванасць асобных праблем правапісу).

Агульная ацэнка вынікаў працы Б. Тарашкевіча заключаецца ў: а) адпаведнасці агульным тэндэнцыям фарміравання новай беларускай літаратурна-пісьмовай мовы; б) абгульненні вопыту папярэдняй пісьмовай практыкі; в) навуковым падыходзе да вырашэння практычных пытанняў правапісу; г) адсутнасці ідэалагічных і палітычных уплываў на вырашэнне канкрэтных правапісных праблем; д) рэалізацыі аўтарскай версіі правапісу; е) шырокім грамадскім прызнанні.

3. "Беларускі правапіс" (праект 1930 г.)

Наступным важным крокам на шляху ўдасканалення правапісу беларускай мовы стала Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі (1926). Яе правядзенне было абумоўлена надзённымі праблемамі пісьмовай практыкі і неабходнасцю ўпарадкаваць нявырашаныя ў "Беларускай граматыцы для школ" Б. Тарашкевіча правапісныя праблемы.

Праект "Беларускага правапісу" [БЕЛАРУСКІ ПРАВАПІС 1930] стаў вынікам працы Камісіі літаратурнай мовы, якая была створана пасля Акадэмічнай канферэнцыі

і павінна была падрыхтаваць новы беларускі правапіс, абапіраючыся на вынікі і рэкамендацыі згаданай Акадэмічнай канферэнцыі.

Сутнасць падрыхтаванага камісіяй праекта "Беларускага правапісу" заключаецца ў наступным: а) гэта вынік калектыўнай працы спецыялістаў; б) праект накіраваны на падтрыманне папярэдняй пісьмовай традыцыі (захаванне агульных прынцыпаў беларускага правапісу, сфармуляваных у "Беларускай граматыцы для школ" Б. Тарашкевіча); в) дэталёвае і прафесійнае абмеркаванне найбольш складаных і спрэчных пытанняў правапісу; г) адсутнасць ідэалагічных і палітычных установак пры вырашэнні канкрэтных правапісных праблем.

Аднак на дадзеным этапе на першы план выступаюць якраз палітычныя і ідэалагічныя фактары, якія прадвызначылі ацэнку вынікаў працы камісіі і лёс самога праекта (многія з членаў Камісіі сталі ахвярамі палітычных рэпрэсій, а правапіс не быў уведзены ў дзеянне).

4. Рэформа беларускага правапісу 1933 г.

Пастанова Савета народных камісараў БССР "Аб зменах і спрашчэнні беларускага праваліса" (26 жніўня 1933 г.) і "Правапіс беларускай мовы" (Зацверджаны Прэзідыумам Беларускай акадэміі навук і Калегіяй народнага камісарыята асветы БССР. Мінск, 1934) фактычна азначалі рэформу беларускага правапісу, таму што ўносілі істотныя змены ў папярэднюю беларускую пісьмовую практыку. Асновай гэтай рэформы сталі напрацоўкі правапіснай камісіі, якая падрыхтавала праект 1930 года. Аднак ідэалагічныя ўстаноўкі і палітычныя фактары грамадскага жыцця ў пачатку 30-х гадоў абумовілі ўнясенне дастаткова істотных карэктыў у праект 1930 года. Менавіта гэтыя карэктывы сталі падставай для пазнейшых крытычных ацэнак праведенай рэформы.

Найбольш істотныя змены закраналі абазначэнне на пісьме асіміляцыйнай мяккасці зычных, адлюстраванне на пісьме "акання" і "якання" ў спрадвечна беларускіх словах і словах іншамоўнага паходжання, вымаўленне і правапіс зычных у словах іншамоўнага паходжання, правапіс "не" і "без" і інш.

Параўн.:

"Беларуская граматыка для школ" Б. Тарашкевіча	**Беларускі правапіс (праект 1930)**	**Правапіс беларускай мовы (1934)**
сьнег, *зьвер*, *дзьверы*, *насеньне*, *калосьсе*, *багацьце*, *вясельле*	*снег*, *звер*, *дзверы*, *насенне*, *калоссе*, *багацце*, *вяселле*	*снег*, *звер*, *дзверы*, *насенне*, *калоссе*, *багацце*, *вяселле*
клясычны, *плянэта*, *фызыка*, *філёлёгія*, *пазыцыя*	*клясычны*, *плянэта*, *фызыка*, *філёлёгія*, *пазыцыя*	*класічны*, *планета*, *фізіка*, *філалогія*, *пазіцыя*
бальшавік, *савецкі*, *сацыялізм*, *савет*	*бальшавік*, *савецкі*, *сацыялізм*, *савет*	*большавік*, *совецкі*, *соцыялізм*, *совет*

Навуковая (лінгвістычная) сутнасць рэформы зводзіцца да наступнага:

а) захаванне вядучых прынцыпаў беларускага правапісу, сфармуляваных у “Беларускай граматыцы для школ” Б. Тарашкевіча; б) размежаванне правапісу ўласна беларускіх слоў і слоў іншамоўнага паходжання; в) сістэмнасць і паслядоўнасць; г) вынік калектыўнай (ананімнай) творчасці.

Разам з тым, праведзеная рэформа беларускага правапісу была абумоўлена і выразным палітычным і ідэалагічным фонам, што паўплывала як на вырашэнне асобных правапісных пытанняў, так і на агульную ацэнку самой рэформы. Гэта, напрыклад, праявілася ў наступным: а) празмернай ідэалагізацыі самой рэформы; б) ідэалагічных уплывах на вырашэнне некаторых канкрэтных правапісных праблем (напрыклад, вымаўленне і правапіс зычных у словах іншамоўнага паходжання, правапіс некаторых груп слоў і інш.); в) заканадаўчым ўвядзенні ў дзеянне; г) ацэнцы правапісу (тагачаснай і пазнейшай); д) расколе беларускамоўнага асяроддзя паводле адносін да правапісу і паралельным функцыянаванні дзвюх правапісных сістэм (Новыя правілы правапісу былі ўведзены ў дзеянне і сталі адзінымі на тэрыторыі Савецкай Беларусі, У Заходняй Беларусі і беларускамоўным замежжы ў пісьмовай практыцы працягвалі карыстацца правапісам Б. Тарашкевіча).

5. Удакладненне і частковыя змены беларускага правапісу 1957 – 1959 гг.

Пастанова Савета Міністраў Беларускай ССР “Аб удакладненні і частковых зменах існуючага беларускага правапісу” (11 мая 1957 г.); Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (Зацверджаны Акадэміяй навук БССР і Міністэрствам асветы БССР, Мінск, 1959).

Увядзенню гэтых змен папярэднічала шырокая дыскусія і навуковае абмеркаванне існуючых праблем беларускага правапісу.

Навуковая і грамадска-палітычная сутнасць ажыццёўленых змен у правапісе можа быць зведзена да наступнага: а) распрацаваны і прыняты ў перыяд адносна стабільнага развіцця грамадства; б) вырашэнне правапісных праблем не абумоўлена палітычнымі і ідэалагічнымі ўстаноўкамі; в) накіраваны на частковыя ўдакладненні пры захаванні традыцый пісьмовай мовы; г) імкненне да сістэмнасці і паўнаты: накіраваны на ўніфікацыю правіл, змяншэнне колькасці выключэнняў, ліквідацыю ідэалагічных уплываў (падпарадкаванне напісання слоў *сацыялізм*, *камунізм*, *бальшавік* і інш. агульным правілам адлюстравання на пісьме “акання”); д) арыентацыя ў асобных выпадках на правапісныя нормы рускай мовы асабліва ў правапісе слоў іншамоўнага паходжання); е) вынік калектыўнай (персаніфікаванай) творчасці; ж) прыняты заканадаўчым урадавым рашэннем.

6. Закон Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (2008). Уведзены ў дзеянне з 1 верасня 2010 года і з’яўляецца новай рэдакцыяй “Правіл беларускай арфаграфіі і пунктуацыі” (1959).

Пастаноўка пытання аб зменах у сістэме беларускага правапісу ў канцы XX ст. абумоўлена зменамі ў грамадска-палітычным жыцці краіны і мела выразны палітычны падтэкст (рэзкая крытыка правапіснай рэформы 1933 года і ідэя вяртання да дарэформеннага правапісу).

Распрацоўка новай рэдакцыі правіл беларускага правапісу характарызуецца наступным: а) захаванне асноўных прынцыпаў правапісу і пераемнасці пісьмовай традыцыі; б) удакладненні і частковыя змены накіраваны на ўніфікацыю правіл, змяншэнне колькасці выключэнняў, адпаведнасць сучаснай моўнай практыцы, арфаграфічнае ўпарадкаванне новых запазычанняў; в) змены і ўдакладненні ў правапісных нормах пазбаўлены палітычных і ідэалагічных уплываў.

Новая рэдакцыя з'яўляецца вынікам персаніфікаванай калектыўнай творчасці, прынята заканадаўчым рашэннем, што зноў жа ўплывае на яе грамадскую ацэнку, і з'яўляецца абавязковай для выкарыстання беларускай пісьмовай мовы ў афіцыйных сферах ужытку.

7. Заключэнне.

Такім чынам, навуковае вырашэнне правапісных праблем беларускай мовы ў XX ст. у значнай ступені было ўскладнена сацыялінгвістычнымі фактарамі развіцця і функцыянавання беларускай літаратурнай мовы, а таксама палітычнымі і ідэалагічнымі ўплывамі.

Навуковы аспект праблемы заключаецца ў выпрацоўцы асноўных прынцыпаў беларускага правапісу, апоры на вусную моўную практыку, адлюстраванне на пісьме асаблівасцей беларускага вымаўлення, сістэмным падыходзе да рэгламентацыі правапісу асобных слоў і груп слоў.

Сацыялінгвістычныя фактары аказалі ўплыў на суадносіны асноўных прынцыпаў беларускага правапісу, вырашэнне асобных правапісных праблем, звязаных захаваннем адметнасці пісьмовай беларускай мовы, а таксама на пэўную арыентацыю на правапіс рускай мовы.

Палітычныя і ідэалагічныя фактары ўплывалі на:

а) пастаноўку пытання аб унясенні змен у правапіс;

б) вырашэнне асобных правапісных праблем;

в) грамадскую ацэнку змен у сістэме беларускага правапісу.

На ідэалагізацыю і палітызацыю ацэнкі грамадствам навукова і практычна абгрунтаваных змен у правапісе беларускай мовы ў пэўнай ступені ўплывае практыка заканадаўчага замацавання гэтых змен.

1. *Тарашкевіч Б.* Беларуская граматыка для школ. – Вільня, 1918. 2. *Беларускі* правапіс (праект). – Менск: Друкарня БАН, 1930. 3. *Правапіс* беларускай мовы. – Менск: Выд-ва Беларускай акадэміі навук, 1934. 4. *Правілы* беларусай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск: Выд-ва Акадэміі навук БССР, 1959. 6. *Правілы* беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск: Нац. цэнтр прававой інф. Рэсп. Беларусь, 2008.

Любченко Т.В., к.філол.наук, доц.,
КНЛУ

КАУЗАТИВИ У НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню лінгвістичної реалізації каузації у новогрецькій мові. У роботі запропоновано класичні та сучасні теорії трактування каузативних відношень у проекції на лінгвістичні проблеми дослідження каузації.

Ключові слова: *каузація, новогрецька мова, каузативні відношення.*

Статья посвящена исследованию лингвистической реализации каузации в новогреческом языке. В работе представлены классические и современные теории трактовки каузальных отношений в проекции на лингвистические проблемы исследования каузации.

Ключевые слова: *каузация, новогреческий язык, каузальные отношения.*

The article is devoted to the study of linguistic realization of causation in Modern Greek. The paper presents classical and modern theories of the interpretation of the causal relations with the projection to the linguistic problems of research.

Key words: *causation, Modern Greek, the causal relations.*

Високий відсоток експліцитно перехідних дієслів новогрецької мови (82%) є каузативами і позначають причину виникнення дії або стану іншого суб'єкта або предмета. У сучасній лінгвістиці каузативи визначають як дієслова з категоріальною семою каузативності. Це дієслова активної дії, яка є причиною виникнення стану, якості або ознаки іншої особи або предмета [Кильдибекова 1984, 9]. Складниками «каузативної ситуації» вважають дві мікроситуації, пов'язані між собою відношенням каузації [Типология 1969, 5]. Класифікації каузативів побудовані на різноманітних параметрах, зокрема: морфологічних (морфологічні каузативи, лексичні або суплетивні каузативи, аналітичні каузативи), семантичних (фактитивна каузація/пермісивна каузація, дистантна каузація/контактна каузація), синтаксичних (каузативи від неперехідних дієслів, каузативи від перехідних дієслів) [Уфимцева 1986, 5-19, 28-29]. За семантичними ознаками виокремлюють: власне-каузативні дієслова (фактитивні власне-каузативні дієслова – агенс-каузатор вимагає від пацієнса беззастережного виконання його волі з безумовно підпорядкованим каузованим об'єктом з метою реалізації умов каузатора або із безумовно підпорядкованим каузованим об'єктом для реалізації певної дії; пермісивні власне-каузативні дієслова, які означають каузацію до добровільного виконання волі агенса: в інтересах каузатора-агенса або в інтересах самого пацієнса) та латентні каузативи – дієслівні лексеми, які означають каузацію фізичної зміни чого-небудь [Мозгунов 1997, 144]. За компонентним складом виокремлюють дієслова з каузативністю як єдиною семантичною ознакою; дієслова з додатковим значенням способу каузації; дієслова з характеристикою каузованої дії [Чудинов 1981, 58-59; Чудинов 1982, 63]. Якщо погодитися з думкою про те, що за граматичними характе-

ристиками дієслова поділяються на дієслова дії та дієслова стану, постає питання про причини виникнення характеристик, властивих дієсловам стану, а саме: перебування у певному стані, позначення відношень, ознак. Вважають, що у більшості випадків ці ознаки є результатом певної дії, ініціатором якої є активно діючий суб'єкт. Сему, що виражає мотивацію появи ознак субстанцій, у лінгвістиці трактують як каузативність. Таким чином, каузативним дієсловам властива складна семантична структура: поєднання семи дії і семи стану [Кильдибекова 1984, 9]. Ю.Апресян вважає, що каузативне дієслово має на одну валентність більше від некаузативного. Каузативні дієслова здебільшого транзитивні, однак на відміну від некаузативних дієслів, семантично зв'язаних з суб'єктом та об'єктом дії, на глибинному рівні приймають актанти у функціях суб'єкта каузації та суб'єкта каузованого стану [Апресян 1974, 46]. З.Голомб, слідом за Є.Куриловичем, проаналізував опозицію каузатив/некаузатив і визначив каузатив як перехідне дієслово, утворене за допомогою аблаута, суфіксації та ін. від неперехідного з таким самим лексичним коренем і спільним абстрактним значенням. Основною функцією «каузативізації» дослідник вважає регулярну транзитивізацію неперехідних дієслів [Криницкайте 1978, 30]. Б.Норман також вказує на те, що граматична природа каузації представлена опозицією перехідне/неперехідне дієслово. Каузативне дієслово завжди приєднує прямий об'єкт на відміну від відкаузативного дієслова [Норман 1972, 120-121]. Існує думка, згідно з якою каузативне дієслово є похідним від некаузативного і зв'язане з ним відношеннями змістової деривації [Холодович 1979, 91].

М.Сетатос у новогрецькій мові виділяє фактитивні каузативні дієслова (μεταβιβαστικά), що позначають спрямованість дієслівної дії на зміну об'єкта: ποτίζω та власне-каузативні дієслова, що позначають причину виникнення стану: βρομίζω. Тестом для визначення є трансформація: κάνω να – для фактитивних дієслів та γίνομαι αίτιος να – для власне-каузативних [Σετάτος 1997, 205].

Результати проведеного аналізу засвідчують, що в сучасній новогрецькій мові каузативне і некаузативне дієслово можуть бути представлені:

1. Дієсловами однієї лексеми («синтагматична опозиція» [Типология 1969, 21], «синтаксичний каузатив» [Чудинов 1984, 21], «симетричний тип опозиції» [Кильдибекова 1984, 17]): *Γυαλίζω τα έπιπλα / Γυαλίζει το πάτωμα . Με πονοστομάχιασε αυτό το φαγητό / Έφαγα τόσο γρήγορα το φαϊ που πονοστομάχιασα. Σκληραίνει τη στάση της η αντιπολίτευση στη Βουλή / Με τις κακουχίες η ψυχή τους σκλήρυνε* .

2. Дієсловами різних лексем («корелятивно-коренева опозиція» [Типология 1969, 21]): *Ποτίζει κάθε μέρα τις γλάστρες / Πίνω γάλα. Δεν τάισα ακόμη το μωρό / Τρώμε κρέας δυο φορές την εβδομάδα.*

3. Дієсловами, утвореними за допомогою словотворчих засобів («корелятивно-афіксна опозиція» [Типология 1969, 21]):

– суфікс -άζω: *Ανεβάζω κάποιον στο δέντρο / Ανεβαίνω στο βουνό. Κατεβάζω κάποιον από το δέντρο / Κατεβαίνω τα σκαλιά. Με κούρασε αυτή η πορεία / Κουράζομαι στα ταξίδια*;

– суфікс -ίζω: *Μου θύμισε τα γεγονότα / Θυμάμαι τη φυσιογνωμία του. Με κάθισε στο πλάι του / Κάθομαι στην καρέκλα. Κοιμίζω το μωρό / Κοιμάμαι βαθυά. Ο πρύτανης όρκισε τους πτυχιούχους / Ορκίστηκε στο Ευαγγέλιο. Με φοβίζει η εκτεταμένη χρήση της πυρινικής*

ενεργείας / *Μη φοβάσαι! Εγώ είμαι εδώ*. Особливістю сучасної новогрецької мови є те, що семантико-словотвірна співвідносність властива і відкладним дієсловам, що не вживаються без афікса -μαι (так звані reflexiva tantum).

Прості моделі, утворені каузативними дієсловами, мають співвідносні ускладнені моделі, в яких синтаксичні засоби розкривають значення каузації: *ακονίζω το μαχαίρι – κάνω το μαχαίρι κοφτερό*. Певна група каузативних дієслів має співвідносне дієслово пасивного стану («зворотньо-постфіксальний тип») [Кильдибекова 1984, 16]. За семантичними ознаками ці дієслова можуть бути схарактеризовані в такий спосіб: каузативне дієслово активного стану має значення: «наділяти будь-кого або будь-що станом, ознакою»: Αποκουφαίνω (κάνω κάποιον εντελώς κουφό): *Πάψε πια. Μας αποκούφανες με τις αγριοφωνάρες σου*. Γενικεύω (κάνω κάτι από μερικό κοινό): *Γενικεύω έναν κανόνα*. Εδραιώνω (κάνω κάτι εδραίο, σταθερό): *Εδραιώνω τη θέση μου*. Ζαλίζω (προκαλώ σε κάποιον ζάλη): *Τον ζάλισαν οι αναθυμιάσεις της βενζίνης*. Ξαφνιάζω (τρομάζω κάποιον): *Με ξαφνίασες έτσι που με φώναξες* , співвідносне дієслово пасивного стану має значення: «бути носієм ознаки, перебувати в будь-якому стані»: Αποκουφαίνομαι (χάνω την ακοή μου): *Ήταν λίγο κουφός από πρίν, αλλά τώρα αποκουφάνηκε*. Γενικεύομαι (γίνομαι κοινός): *Γενικεύτηκε η χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών*. Εδραιώνομαι (γίνομαι σταθερός): *Εδραιώθηκε η πεποίθηση του*. Ζαλίζομαι (νιώθω ζάλη): *Θα βγώ λίγο έξω γιατί ζαλίζομαι*. Ξαφνιάζομαι (τρομάζω): *Ξαφνιάστηκα που σε είδα στη γιορτή*.

Особливої уваги потребують каузативні та некаузативні дієслова, представлені однією лексемою, які ми визначаємо як дієслова з варіативною валентністю (ДВВ). Трансформація каузативне – некаузативне дієслово дієслів з варіативною валентністю відбувається без морфологічних, станових змін, як, наприклад, у лексико-семантичній групі дієслів, що позначають зміну фізичних характеристик об'єкта:

– дієслова з інтегральною семою (ІС) «зміна характеристик»:

– дієслова з ІС «покращувати»: καλυτερεύω: *Καλυτερεύω την ποιότητα* / *την εμφάνιση* / *Καλυτερεύει ο καιρός*/*η υγεία του καλυτέρεψε* ;

– дієслова з ІС «погіршувати»: χειροτερεύω: *Μη χειροτερεύεις τα πράγματα με τις φωνές σου* / *Στο αναμορφωτήριο η συμπεριφορά του χειροτέρεψε*;

– дієслова з ІС «зміна розміру»:

– дієслова з ІС «збільшувати»: αυξάνω, μακραίνω, μεγαλώνω, πλαταίνω, χοντραίνω, ψηλώνω: *Αύξησε τις επιδόσεις του* / *Με την άνοδο του βιοτικού επιπέδου αυξάνει η κατανάλωση φρούτων και αναψυκτικών*. *Μακραίνω το φόρεμα* / *Τα μαλλιά σου μάκρυναν πολύ*. *Θα μεγαλώσω το υπόστεγο, για να χωρέσουν όλα τα αυτοκίνητα* (стосовно віку – *αυτό το χτένισμα σε μεγαλώνει*) / *Τα μαλλιά μου μεγαλώνουν γρήγορα*. *Θα κάνουν κι άλλη λωρίδα, για να πλατύνουν τον δρόμο* / *Στο σημείο αυτό πλαταίνει ο ποταμός*. *Το άσπρο χρώμα με χοντραίνει* / *Χόντρυνα και δεν χωράω στα ρούχα μου*. *Ψήλωσα το σπίτι μου*. *Η φούστα αυτή σε ψηλώνει* / *Πόσο ψήλωσε αυτό το παιδί*;

– дієслова з ІС «зменшувати об'єкт»: κονταίνω, λεπτύνω, λιγοστεύω, μικραίνω, παραμακρύνω, χαμηλώνω: *Κονταίνω το φουστάνι/ το παντελόνι* / *Έπλυνα τη μπλούζα και κόντυνε*. *Λεπτύνω τη μύτη του μολυβιού* / *Λέπτυνες στις διακοπές*. *Λιγοστεύω το φαγητό/ τις ώρες εργασίας* / *Τους ανησυχεί που λιγόστεψαν οι βροχοπτώσεις*. *Μικραίνω απόσταση/ένα κείμενο* / *Οι μέρες το φθινόπωρο μικραίνουν*. *Παραμάκρυνα το φόρεμα* / *Παραμάκρυναν*

τα μαλλιά σου. *Χαμηλώνω τον τοίχο/την πόρτα*. Дієслово χαμηλώνω варіативно приймає синтаксему на позначення адресата дії: *Έδωσα τα παπούτσια μου στον τσαγκάρη να μου χαμηλώσει τα τακούνια* / *Την περίοδο του καλοκαιριού το ποτάμι χαμηλώνει*;

– дієслова з ІС «змінювати форму»: στρογγυλεύω: *Στρογγυλεύω ένα ποσό* / *Πάχυνε και στρογγύλεψε το πρόσωπό του*;

– дієслова з ІС «зміна об'єму»: γεμίζω: *Γεμίζω το ποτήρι ως τα χείλη* / *τις τσέπες* / *το στρώμα* / *Βάλε νερό στη στάμνα, μέχρι να γεμίσει*;

– дієслова зі спільною семою «зміна стану вологості»: μουσκεύω: *Η βροχή μας μούσκεψε ώς το κόκαλο* / *Μούσκεψα από τη βροχή*;

– дієслова з ІС «зміна ваги»:

– дієслова з ІС «збільшувати вагу, вантажити»: βαραίνω: *Θα βαρύνεις το στομάχι σου με τόσο φαγητό* / *Από το πολύ φαγητό έχω βαρύνει τον τελευταίο καιρό*;

– дієслова з ІС «зменшувати вагу»: ελαφρώνω: *Ελαφρώνω το φορτίο* / *Η βαλίτσα ελάφρωσε* ;

– дієслова з ІС «зміна міцності»:

– дієслова з ІС «зміцнювати»: δυναμώνω: *Κάνει ασκήσεις για να δυναμώσει τα πόδια του* / *Έκανε βάρη για να δυναμώσει* ;

– дієслова з ІС «пом'якшувати»: μαλακώνω: *Μαλακώνω τον πηλό*. *Να χρησιμοποιείς απορρυπαντικά που μαλακώνουν τα ρούχα* / *Βάλε το παξιμάδι στο νερό να μαλακώσει* ;

– дієслова з ІС «послаблювати»: χαλαρώνω: *Χαλαρώνω το σκοινί* / *Αν χαλαρώσουν οι βίδες, η κατασκευή θα σπάσει*;

– дієслова з ІС «змінювати зовнішній вигляд»:

– дієслова з ІС «покращувати зовнішній вигляд»: ομορφαίνω: *Σου πάει αυτό το φόρεμα, σε ομορφαίνει* / *Βάψαμε το σπίτι και ομόρφυνε* ; дієслова: εξωραΐζω, καλλωπίζω – «покращувати зовні»: *Ο σύλλογός μας έχει κύριο σκοπό να εξωραϊσει το χωριό μας, φροντίζοντας για το φυσικό περιβάλλον και τα παραδοσιακά κτίσματα* / *Οι πολιτικοί συχνά εξωραϊζουν την πραγματικότητα, για να γίνονται αρεστοί στον κόσμο*. *Καλλωπίζω ένα σπίτι* / *Όταν πηγαίνει σε κοινωνικές εκδηλώσεις, καλλωπίζεται προσεκτικά και ντύνεται με ακριβά φορέματα*;

– дієслова з інтегральною семою «очищати, фільтрувати»: λαγαρίζω, λαμπικάρω, σουρώνω, στραγγίζω: *Λαγαρίζω λάδι* / *χρυσό* / *Λαγάρισε το νερό*. *Λαμπικάρω το σπίτι* / *Πολλά λάδια λαμπικάρουν μόνα τους, ενώ άλλα διατηρούνται για πολύ καιρό ελαφρώς θολερά*.

– дієслова з ІС «змінювати цілісність»:

– конституенти, що об'єдналися на основі спільної семи «розбивати»: σπάζω, τσακίζω: *Στο πλύσιμο έσπασε δυο πιάτα* / *Έσπασε το ποτήρι*. *Τσάκισα το γυαλί*, метаф.: *τσακίζω τα καρδιά* / *Η παγωνιά/ η θύελλα τσάκισε*;

– конституенти, що об'єдналися на основі спільної семи «розривати»: σχίζω: *Έσχισα το φύλλο του χαρτιού* / *το ύφασμα* / *Η παράσταση τους στο θέατρο σχίζει* ;

– конституенти, що об'єдналися на основі спільної семи «наступати, натискати»: πατώ: *Πάτησε την ουρά του σκύλου* / *Δεν πάτησε καλά στο κατέβασμα και στραμπούληξε το πόδι του*;

– конституенти, що об'єдналися на основі спільної семи «стискати»: σφίγγω: *Σφίγγω το λαιμό κάποιου* / *Σφίγγουν τα μέτρα*;

– дієслова, що об'єдналися на основі спільної семи «кусати»: μασώ: *Μάσα καλά την τροφή σου, πριν την καταπιείς* / *Έβγαλα το δόντι μου και δεν μπορώ να μασήσω καλά*;

– конституенти, що об'єдналися на основі спільної семи «згинати»: κυρτώνω, λυγίζω: *Κυρτώνω ένα έλασμα*. / *Οι ώμοι του κύρτωσαν από τα χρόνια. Δεν μπορεί να λυγίσει το γόνατο*. / *Δε λυγίζει η μέση του*;

– конституенти, що об'єдналися на основі спільної семи «псувати»: χαλώ: *Μόλις αγόρασε καινούρια τσάντα και τη χάλασε*. / *Ο δρόμος χάλασε* ;

– дієслова, що позначають зміни, що відбуваються з поверхнею об'єкта:

– дієслова з ІС «покривати»: μαρμαρώνω: *Η κακή μάγισσα μαρμάρωσε το βασιλόπουλο* / *Άκουσα την είδηση, και μαρμάρωσα* ;

Сутність декаузативної трансформації полягає в тому, що руйнуються суб'єктно-об'єктні зв'язки активного дієслова, і утворюється новий різновид ситуації з суб'єктом – носієм ознаки [Кильдибекова 1984, 11]. Як зазначає А.Загнітко: «Втрачаючи компоненти дії, дієслова набувають семантики стану, в цьому виявляється діалектична єдність дії та стану. Зменшення ступеня дії (акціональності) зумовлює пропорційне збільшення ступеня стану [Загнітко 1990, 19]».

1. *Апресян Ю. Д.* Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян ; АН СССР, Науч. совет по комплексной проблеме «Кибернетика». – М. : Наука, 1974. – 367 с. 2. *Загнітко А. П.* Структура та ієрархія валентних значень дієслова / А. П. Загнітко. – К. : НМК ВО, 1990. – 64 с. 3. *Кильдибекова Т. А*. Функционально-семантическая категория каузативности в русском языке / Т. А. Кильдибекова // Исследования по семантике. – Уфа, 1984. – Вып. 10. – С. 8–19. 4. *Криницкайте С. А.* Проблема переходности в исследованиях по индоевропейским языкам / С. А. Криницкайте // Проблемы внутренней и внешней лингвистики. – М.: Наука, 1978. – С. 11–34. 5. *Мозгунов В. В.* Перехідність як тип валентності дієслова (на матеріалі української мови): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова»/ В. В. Мозгунов. – Донецьк, 1997. – 223 с. 6. *Норман Б. Ю.* Переходность, залог, возвратность / Б. Ю. Норман. – Минск : Изд-во Белорус. ун-та, 1972. – 132 с. 7. *Типология каузативных конструкций.* Морфологичсеский каузатив. – Л. : Наука, 1969. – 311 с. 8. *Уфимцева А. А.* Лексическое значение: принцип семасиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 240 с. 9. *Холодович А. А.* Проблемы грамматической теории / А. А. Холодович. – Л. : Наука, 1979. – 304 с. 10. *Чудинов А. П.* О деривации глаголов с каузативным значением / А. П. Чудинов // Исследования по семантике. – Уфа, 1984. – № 10. – С. 20–25. 11. *Чудинов А. П.* О семантике каузативных глаголов / А. П. Чудинов // Исследования по семантике. – Уфа, 1981. – № 7. – С. 58–60. 12. *Чудинов А. П.* О некоторых закономерностях совмещения каузативного и некаузативного значений в пределах одной лексемы / А. П. Чудинов // Исследования по семантике. – Уфа, 1982. – № 8. – С. 64–66. 13. *Σετάτος Μ.* Οι διαθέσεις στην κοινή νεοελληνική / Μ. Σετάτος // Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 17ης ετήσιας συνάντησης του τομέα γλωσσολογίας της φιλοσοφικής σχολής

του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 22–24 Απριλίου 1996. – Θεσσαλονίκη : Εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, 1997. – Σ. 202–215.

Любчук Н.В., к. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЗАПОЗИЧЕННЯ У СУЧАСНИХ НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ І КУЛЬТУРА МОВИ

У статті йдеться про типи запозичень у сучасних німецькій і українській мовах; проаналізовано їхні граматичні та орфографічні особливості, рівень адаптації та роль у мовах-реципієнтах.

Ключові слова: *неозапозичення, калька, неосемантизм, уявне запозичення, транскрипція, транслітерація, денгліш (Denglisch), укрлиш.*

В статье рассмотрены типы заимствований в современном немецком и украинском языках; проанализированы их грамматические и орфографические особенности, уровень адаптации и роль в языках-реципиентах.

Ключевые слова: *неозаимствование, калька, неосемантизм, мнимое заимствование, транскрипция, транслитерация, денглиш (Denglisch), укрлиш.*

The article deals with types of loan-words in modern German and Ukrainian; their grammatical and orthographical peculiarities are analysed. The degree of their adaptation and their role in the recipient languages are considered.

Key words: *new loan-word, translation loan-word, new meanings of words, imaginary loan-word, transcription, transliteration, Denglisch, Ukrlish (укрлиш).*

Якщо поглянути на історію розвитку мов світу, можна помітити, що всі вони постійно перебувають у взаємоконтакті, зазнають взаємовпливу. Процес запозичення іншомовних одиниць не припиняється, а навпаки, зростає. Серед причин запозичень можна назвати появу нових речей, випередження одних країн і відставання інших у розвитку певних галузей науки, техніки, мистецтва, заповнення прогалин у семантичній системі мов-реципієнтів, прагнення до уникнення надмірної полісемії чи омонімії, потреби в евфемістичній лексиці та експресивних синонімах. Особлива ситуація склалася наприкінці XX – на початку XXI століття, коли рівень міжнародної співпраці й розвиток Інтернету створили небачені досі можливості для комунікації між представниками різних народів. Отже, не дивно, що кількість запозичень у цей період стрімко зросла. Німецькі лінгвісти підрахували, що з понад 3000 неологізмів, які з'явилися за останні 20 років, більше 40% становлять запозичення [Steffens 2007, 155]. Дослідники українського лексикону кінця XX століття також підкреслюють, що

запозичення з інших мов є “одним з найважливіших джерел збагачення словникового складу української мови в досліджуваний період” [Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008, 228]. Така ситуація не могла не викликати інтересу й пильної уваги як з боку лінгвістів, так і з боку широких верств громадськості. Серед науковців, які досліджують проблему неозапозичень (термін Н.Ф. Клименко і Л.П. Кислюк) слід згадати Б.М. Ажнюка, Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловську, Л.П. Кислюк, О.А. Стишова, О.О. Тараненка (Україна), Н. Франк, Б. Кеттемана, Р. Мура, Ю. Шпітцмюллера, Д. Штеффенс, Т. Штробеля (Німеччина, Австрія) та ін.

Ставлення до запозичень загалом і до неозапозичень, зокрема, в усіх згаданих країнах неоднозначне. Власне, говорячи про неозапозичення, мають на увазі передусім англіцизми, які чинять суттєвий вплив на всі сучасні мови. Саме навколо них точаться жваві дискусії. З одного боку, використання англіцизмів пояснюють бажанням продемонструвати свою освіченість, сучасність [Steffens 2007, 154; Тараненко 2008, 184], а в українській мові - ще й прагненням до обмеження наслідків впливу російської мови [Тараненко 2008, 161], «тенденцією до розподібнення з російською мовою та пошуком альтернативи цій мові як джерелу інновацій» [Ажнюк 2008, 190]. З іншого боку, їх засилля піддають нищівній критиці. Мову порівнюють з організмом, а англіцизми – з хворобою, що йому загрожує [Spitzmüller 2006, 45]. Все частіше можна почути про занепад мови (Sprachverfall) [Тараненко 2008, 185; Strobel 2010, 11], спотворення мови (Sprachverhunzung), яке розростається як ракова пухлина [Spitzmüller 2006, 46]; все частіше лунають «заклики до боротьби з навалою новітніх англоамериканізмів» [Тараненко 2008, 160]. Для характеристики сучасного стану відповідних мов навіть з’явилися нові позначення Denglisch, Engleutsch, укрлиш. Однією з причин такого різкого ставлення до запозичень називають ускладнення комунікації, особливо для людей старшого віку. У відповідь на цю тезу професор П. Бразельман звертає увагу на те, що будь-яка зміна мови означає «занепад мови», перехід від «правильного» до «зіпсованого» стану [цит. за Strobel 2010, 11-12]. Професор Б. Кеттеман пропонує на прикладах історичних текстів переконатися, що і давню мову неможливо зрозуміти без допоміжних матеріалів і робить висновок, що мова постійно змінюється незалежно від того, як ми до цього ставимося [Kettemann 2004, 63-64].

Спокійний, позбавлений емоцій аналіз матеріалу дає підстави науковцям розділити причини запозичень на мовні, викликані потребою в нових номінаціях, і позамовні, не завжди виправдані, коли йдеться «про престижність чи «моду» на вживання певної мови та певних слів» [Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008, 229].

Зіставний аналіз неозапозичень у різних мовах, зокрема німецькій і українській, дає змогу виявити як спільні, так і відмінні тенденції, допомагає встановити відповідники нових слів (які надзвичайно повільно потрапляють до словників), які, в свою чергу, можуть стати в пригоді перекладачам.

Базою для дослідження стали матеріали німецько- і україномовних ЗМІ та їх електронних версій, словники, що вийшли у період з 1990 по 2008 рік, наукові розвідки вітчизняних і західних лінгвістів, розмовне мовлення.

В обох мовах неозапозичення з’являються для позначення 1) нових понять, 2) чужих реалій, 3) для відмежування нових гіпонімічних найменувань від наявних гіперо-

німічних і навпаки, 4) для утворення евфемістичних найменувань. Перші дві позиції заперечень не викликають. Саме до них належать запозичення не лише з англійської, а й з інших мов (наприклад, **Blog / блог** (від англ. *blog*), **MP3-Player - MP3-плеєр** (від англ. *mp3-player*), **Latte macchiato** (нім.) / **Latte Macchiato** (укр.) (від італ. *latte macchiato* – багатошаровий гарячий кавовий напій з молока, кави еспресо і молочної пінки), **Sudoku / судоку** (вид японського кросворда), **Otkat** (від рос. *откат*), **Silowiki** (від рос. *силовики*) та ін.). Проте не завжди при позначенні подібних понять в обох мовах простежується паралельне вживання запозичень. Можливе також калькування або утворення власних найменувань (наприклад, **Infoline f** (від англ. *infoline*) / **інформаційна лінія** (телефонна довідкова служба); **Prepaidkarte f** (від англ. *prepaidcard*) – **картка поповнення рахунку** (мобільного телефона). Можливість утворення кальок, з одного боку, полегшує сприйняття одиниці, а з іншого, одночасне функціонування кількох одиниць на позначення одного поняття створює пастку, особливо для іноземців. Така тенденція особливо характерна для німецької мови, де для позначення окремих понять наявні цілі синонімічні ряди. Крім кальок і запозичень в іншомовній формі до таких рядів можуть належати слова-гібриди, які «утворюються поєднанням питомих і запозичених основ» [Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008, 236] (наприклад, **Pay TV / Payfernsehen / Zahlfernsehen / Bezahl-TV / Bezahlfernsehen / Gebьhrenfernsehen** - приватне телебачення, для прийому якого необхідні абонемент і декодер; **Reality-TV / Realitdtsfernsehen / Realityfernsehen / Ereignisfernsehen** – телебачення, яке показує переважно розраховані на зовнішній ефект реальні, сенсаційні події; **Leitseite / Homepage / Startseite** – **домашня сторінка / гоумпейдж**). Можливі також синонімічні ряди, які включають лише запозичення (наприклад, **Skate / Inline / Inlineskate / Blade / Rollerblade – скейт**). Калькування можливе не лише при освоєнні композит. Цікавий факт, пов'язаний з мережею Twitter, наведено у журналі «Der Sprachdienst» 1/10: людину, яка часто читає повідомлення одного користувача, називають **Follower**, проте нерідко трапляється його переклад **Verfolger**, який зазвичай викликає негативні асоціації. Але при використанні у зв'язку з Twitter така конотація не актуалізується. Саме слово **Twitter** (від англ. *twitter* – 1) щебет, щебетання, цвірінчання; 2) балачки, балаканина) перекладають як **Gezwitscher** (цвірінчання) [Frank 2010, 6]. В українських ЗМІ також трапляються поодинокі випадки перекладу **Twitter** як **цвірінчання**. Позначення окремого повідомлення у мережі Twitter запозичене в німецьку з англійської – **Tweet**. В українській знаходимо його транскрибовану форму «**твіт**», а також кальку «**цвірінь**»: «Папський «**цвірінь**». Відтепер і у Ватикану є свій мікроблог у «Твіттері». Перший «**твіт**» (що означає «*цвірінь*») за адресою News.va зробив Папа Римський Бенедикт XVI» («Україна молода», 1-2 липня 2011).

Виправданим також є утворення гіпонімічних найменувань до наявних гіперонімічних і навпаки, адже завдяки таким позначенням можна уникнути розлогих пояснень, про що саме йдеться (наприклад, **Afterparty / афтепаті** – це не будь-яка вечірка, а вечірка після якогось заходу (наприклад, концерту), **Look-alike** – це не будь-який двійник, а лише той, хто схожий на відому особу (і професійно дублює її), **Killer** (професійний убивця) / **кілер** (найманий убивця); **Rave** [re:f] (тривала танцювальна вечірка у вибраному приміщенні або просто неба, переважно під техномузику) /

рейв (різновид сучасної молодіжної музики, для якої характерні електронне звучання, стандартний набір використовуваних моделей синтезаторів, електронних ударних установок і семплерів [ВТС СУМ 2004, 1022]). Останній приклад показує, що деякі з неозапозичень, незважаючи на подібну форму і спільне походження, мають різні значення. Це так звані «фальшиві друзі перекладача». Крім згаданого, можна навести й інші приклади. Так, у німецькій мові **Chat** означає комунікацію в Інтернеті, а **чат** в українській – віртуальне місце зустрічі в Інтернеті. У німецькій мові у цьому значенні вживаються **Chatbox, Chatline, Chatroom, Chatraum**.

Особливістю німецької мови є так звані **Scheinentlehnungen** (уявні запозичення, квазізапозичення), які ще називають **Pseudoanglizismen** (псевдоангліцизми) – слова, які мають англійську структуру або утворюються з анлійських складових, але в англійській мові або відсутні, або мають інше значення (наприклад, **Dressman** (від англ. *dress* – одяг, одягати, *man* – чоловік) – *манекен чоловіка* (в англійській мові слово відсутнє); **City** (від англ. *city* – (велике) місто) – *центр міста, та його частина, де зосереджена велика кількість магазинів*; **Kids** (від англ. *kid* – дитина) має додаткове значення «*підлітки*» (раніше в цьому значенні вживалося *Teenager*, яке сьогодні досить широко вживається в українській мові, а в німецькій уже вважається застарілим, хоча інколи й використовується, коли йдеться саме про вікову групу [Kettemann 2004, 66].

Принцип економії, що реалізується в обох мовах, зумовлює утворення дієслів на позначення різних форм передачі інформації (наприклад, **faxen, simsen, chatten, mailen, twittern; імельнути, чатитися** [Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008, 236, 250], **відфаксувати** [Ажнюк 2008, 204], **есемеснути** (з розмовного мовлення)). Відмінність між німецькою й українською мовою полягає в тому, що всі німецькі дієслова є нормативними, а українські мають чітко виражений розмовний характер.

Однією з форм запозичення, характерних для обох мов, є семантичне калькування - набуття наявними словами нових значень під впливом іншої мови. До неосемантизмів можна віднести такі слова, як **Tiger** – «маленька, передусім південноазіатська країна, промисловість якої швидко розвинулася або розвивається»; **sexi** – «чудовий, привабливий, ефектний» (первинне значення: сексуально привабливий), **Virus / вірус** (комп'ютерний), **Format / формат** (певна структура, в якій зберігаються наявні у файлі дані), **Surfing / серфінг** (пошук інформації в Інтернеті шляхом перегляду різноманітних сайтів). Як видно з прикладів, одні неосемантизми наявні лише в одній мові, інші – в обох, причому є серед них як уже усталені, так і нові (як от **серфінг** в українській мові), що свідчить про постійну адаптацію мовців до нових потреб. У німецькій мові наявні навіть цілі гнізда з семантичних кальок (напр., **Surfing**, **surfen** (шукати інформацію в Інтернеті, переглядаючи велику кількість сайтів), **Surfer** (людина, яка шукає інформацію в Інтернеті, переглядаючи різноманітні сайти). Аналізований матеріал показує, що лише дієслова отримують німецьке закінчення, позначення ж явищ і осіб, як правило, зберігають англійську структуру (тут не беруться до уваги ті випадки, коли під впливом англійської мови нових значень набувають питомі німецькі слова). В українській мові деривати від семантичних кальок утворюються за допомогою українських флексій (напр., **PR – піар – піарник – піарити**, **клон** (від англ. *clone*) – **клонувати – клонований**).

Усі наведені вище слова виконують певну функцію. Проте трапляються випадки, коли запозичення закріплюються там, де для позначення певних понять уже є відповідники мови-реципієнта. Приклади таких запозичень наводить О. Тараненко *(**масмедіа, медіа** (засоби масової інформації)*, «**екзекутивний** (*виконавчий*) директор», «цей фільм – **копродукція** (*спільне виробництво*) кількох країн», **пресингувати** (*тиснути*)) [Тараненко 2008, 166]. Незрозуміло, для чого запозичувати позначення професії **клінер**, адже воно виконує лише евфемістичну функцію і ніяких додаткових значень порівняно з *прибиральник* не має.

Подив з приводу деяких понять, які з'явилися у німецькій мові, висловлює Р. Мур (наприклад, **Sunshine** (від англ. *sun* – сонце, *shine* – світити) – *денний час / денний тариф*; **moonshine** (від англ. *moon* – місяць, *shine* – світити) – *нічний час / нічний тариф*; **City-Call** (від англ. *city* – місто, *call* – телефонний виклик, дзвінок, розмова) – місцева телефонна розмова; **Call-by-Call –** вибір певного оператора шляхом набору відповідного коду) [Muhr 2004, 17].

Такі слова можуть ввести в оману не лише іноземця, а й носія мови. Німецькі лінгвісти навіть висловлювали протести проти них. Проте їх продовжують вживати, деякі з них уже потрапили у словники.

Не можна не звернути увагу на вимову, правопис і граматичні форми запозичень. Німецькі науковці не мають єдиної позиції щодо поводження з неозапозиченнями. Одні вважають, що вони мають зберігати вимову мови-джерела, утворення похідних від них неможливе. Інші ж вважають, що вони мають підлягати нормам німецької мови [Spitzmüller 2006, 50-51]. Українські лінгвісти розробляють правила відтворення іншомовних звуків, проте не доводять їх до широкого загалу. В результаті, відтворюючи іншомовні слова, кожен чинить на свій розсуд.

Зіставлення німецького й українського матеріалу дає цікаві результати. У німецькій мові неозапозичення, як правило, зберігають вимову мови-джерела. Українська мова віддає перевагу опорі на графіку при відтворенні слів з редукованим голосним (наприклад, **опініенмейкер**), дифтонги часто спрощуються до монофтонгів (наприклад, **ламер, хостинг**) [Ажнюк 2008, 194]. Але один і той самий дифтонг у різних словах може відтворюватися за допомогою різних українських звуків. Порівняймо: ***ла*мер** (від англ. *lamer*), ***ле*ді** (від англ. *lady*). Інколи дифтонг зберігається (напр., **г*ей*-мер** (від англ. *gamer*). У німецькій мові іменники утворюють множину за допомогою характерного для англійської мови закінчення **-s**, хоча інколи використовуються німецькі закінчення (наприклад, **Cybernaut m (-en, -en)** - активний користувач Інтернету). В українській мові множина іменників утворюється за допомогою власних флексій (наприклад, **провайдери, чізбургери**). Дієслова можуть мати подвійну форму Präteritum і Partizip II, префікси можуть бути замінені на німецькі (наприклад, **abspacen** (від англ. *to space out*) – виділятися, відмежовуватися, відриватися від реальності – (Prät.) **spacete ab**, (Part. II) **abgespaced**, **abgespacet**; **piercen** (від англ. *to pierce*) – робити пірсинг – (Prät.) **piercte**, **piercete**; (Part. II) **gepiercet**, **gepierced**). Характерний для німецького Partizip II префікс **-ge** присутній завжди, а суфікс може бути німецький **-t** або англійський **-d**. У німецькій мові зберігається правопис мови-джерела, проте композити можуть мати декілька способів написання: разом, окремо,

через дефіс, всі частини з великої букви; всі частини з маленької букви, перша частина з великої букви, решта – з маленької (наприклад, **Look-alike – Lookalike – Look-Alike – Look-a-like – Look-a-Like – lookalike – look-alike m/n**). Іменники можуть мати подвійний рід. В українській мові у зв'язку з переходом з латинки на кирилицю необхідно вдаватися до транскрипції або транслітерації. Через це також виникають варіанти написання одного слова (наприклад, **хакер – гакер**, **уотергейт – вотергейт**, **меседж – месидж – месідж – месага** [Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008, 235]), можливе також написання окремо, разом, через дефіс; транскодовані варіанти можуть існувати поруч з вкрапленнями в іншомовній формі (наприклад, **online – онлайн – онлайн – он лайн**).

Таку ситуацію важко вважати нормальною. Вочевидь, правопис в обох мовах потребує унормування.

У підсумку хотілось би сказати, що запозичення є невід'ємною частиною будь-якої мови, джерелом її збагачення. Проте для того, щоб вони полегшували комунікацію, а не ускладнювали її, потрібні чіткі правила відтворення іншомовних елементів, а також певні фільтри для відсіювання справді необхідного від зайвого.

1. *Ажнюк Б.М.* Англізми в сучасній українській, російській і чеській мовах // Мовознавство. – К., 2008. – Вип. 2-3. – С. 190-207. 2. *ВТС СУМ* – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с. 3. *Клименко Н.Ф.*, Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с. 4. *Тараненко О.О.* Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (на загальнослов'янському тлі) // Мовознавство. – К., 2008. – Вип. 2-3. – С. 159-189. 5. *Frank N.* Wörter des Jahres 2009 // Der Sprachdienst. – 2010. – № 1. – Jg 54. – S. 1-9. 6. *Kettemann B.* Anglizismen allgemein und konkret: Zahlen und Fakten // Eurospeak. Der Einfluss des Englischen auf europäische Sprachen zur Jahrtausendwende. – Frankfurt am Main: Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2004. – S. 55-86. 7. *Muhr R.* Anglizismen als Problem der Linguistik und Sprachpflege in Österreich und Deustchland zu Beginn des 21. *Jahrhunderts* // Eurospeak. Der Einfluss des Englischen auf europäische Sprachen zur Jahrtausendwende. – Frankfurt am Main: Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2004. – S. 9-54. 8. *Spitzmüller Jü*. Eine Frage der Einstellung? Bewertungen des Sprachwandels in Linguistik und Öffentlichkeit // Der Sprachdienst. – 2006. – № 2-3. – Jg 50. – S. 41-54. 9. *Steffens D.* Von "Aquajogging" bis "Zickenalarm". Neuer Wortschatz im Deutschen seit den 90-er Jahren im Spiegel des ersten größeren Neologismenwörterbuches // Der Sprachdienst. – 2007. – № 4. – Jg 51. – S. 146-159. 10. *Strobel T.* Sprachpflege, Sprachkultur, Sprachpolitik in deutschsprachigen Regionen auβerhalb Deutschlands // Der Sprachdienst. – 2010. – № 1. – Jg 54. – S. 10-16.

Скибицька Н.В., к.філол.н., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ПЕРЕНОСНІ ЗНАЧЕННЯ СЛІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИНИКНЕННЯ НОВОЇ КОМП'ЮТЕРНОЇ ЛЕКСИКИ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено дослідженню комп'ютерної лексики в сучасній англійській мові, розкриттю ролі метафори як одного із основних засобів творення лексичних одиниць, особливо вторинних номінацій.

Ключові слова: *метафора, номінація, терміносистеми.*

Статья посвящена изучению компьютерной лексики современного английского языка, рассмотрению роли метафоры как одного из основных средств образования лексических единиц, в особенности вторичных номинаций.

Ключевые слова: *метафора, номинация, терминосистемы.*

The paper focuses on the investigation of computer vocabulary in Modern English. The research is aimed at defining the role of metaphor, which is viewed as one of the major means of lexical units formation, being of especial importance in creating secondary nominations.

Key words: *metaphor, nomination, terminological systems.*

Доба глобалізації вносить швидкі та суттєві зміни до лексикону мови. Сучасний процес термінологізації різноманітних галузей знання стає дедалі відчутнішим та привертає увагу багатьох учених. Цій мовознавчій проблемі присвячено праці О.О.Реформатського, О.В.Суперанської, В.А.Татаринова, Т.Л.Канделакі, В.М.Лейчика, Р.Г.Піотровського, І.Р.Гальперіна, А.Е.Левицького, В.І.Карабана, В.І.Сироти та багатьох інших дослідників.

У сучасних мовах поряд із терміносистемами (юридична, філософська, філологічна, медична), які склалися давно, ґрунтуються значною мірою на стародавніх мовах – латині та давньогрецькій і продовжують поповнюватися новотворами, бурхливо розвиваються інші терміносистеми, наприклад комп'ютерна, що базується на англійській мові.

На сучасному етапі посилюються процеси міграції лексики між різними функціональними стилями однієї мови, а також детермінізація лексики. Саме тому дослідники, звертаючи увагу на основні способи поповнення лексикону мов завдяки афіксації, композиції, юкстапозиції, абревіації, телескопії, визначають питому вагу неологізмів, утворених іншими способами, скажімо, калькуванням, через запозичення, а також семантичним словотворенням. Велика роль у цьому останньому метафори та метонімії.

Метафору як термінотворчий феномен досліджували в межах спеціалізованих дискурсів: у політичному Н.Ф.Крюков, науковому (медичному) О.С.Зубкова, С.Л.Мішланова, М.В.Озінгін, екологічному М.М.Захарова.

В.В.Виноградов описав тенденції в науковому стилі XX століття як «прагнення до формування власної системи мовних засобів, відокремленої та замкненої, до чіткого викладу думок, віддалення від художнього стилю, до усунення всього емоційного та образного» [Виноградов 1980, 136]. Однак, на той час існувала й протилежна думка. Так, М.Н.Кожина відзначає, що зображальні засоби в науковому стилі набувають однозначності, вузькоконтекстуального значення, основною їхньою функцією є прояснення [Кожина 1968, 167]. У XXI столітті змінюються погляди щодо сутності наукового дискурсу. Метафора розглядається як засіб наукового пізнання, іншими словами, метафоризація є невід'ємним складником наукової думки та наукового дискурсу. Метафору визнають універсальним механізмом спеціальної комунікації [Алексєєва 1998, 1999; Лакофф, Джонсон 1990].

Раніше несумісні поняття «термін» та «метафора» набувають переосмислення. Метафора, художній засіб, троп, розглядається як ефективний засіб номінації, як вербалізований спосіб мислення та спосіб творення мовної картини світу [Арутюнова 1990, 1998].

Дж.Лакофф зауважив, що поява метафори – терміна є неминучістю, оскільки використання метафор покращує сприйняття абстрактних понять та складних ситуацій [Лакофф 1990].

У лінгвістиці XXI ст. чільне місце займає людина, мовна особистість. Увесь навколишній світ, природні явища стають базою для характеристики людини, «фрагментом мозаїки метафоричного портрету людини» [Троянова 2003, 3]. Потреба в номінації нових понять спонукає до створення термінів за подібністю, аналогією, інтуїтивним розумінням явищ та предметів довкілля, намагання зрозуміти нове через призму того, що вже існує.

Об'єктом нашого вивчення є метафоричні номінації в англомовній комп'ютерній термінології. Предметом дослідження постають принципи метафоризації, що лежать в основі формування комп'ютерних термінів.

Нашою метою є визначення ролі метафори у формуванні, структуруванні та функціонуванні англійської комп'ютерної термінології останніх двох десятиліть. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: окреслити склад термінів-метафор в англомовній комп'ютерній термінології; визначити основні джерела та моделі метафоризації. Матеріалом дослідження слугували словники *Silicon Valley Jargon* (Branwyn 1997, 1998, www.jargonwatch.com), *The Microsoft Lexicon* (Barnes 1998).

Серед джерел метафоризації в комп'ютерній термінології (*сфери високих технологій*) найактивніше функціонують біоморфна (антропоніми, зооніми) та соціальна сфери.

Біоморфні метафори представлено такими словосполученнями: *black widow* дослівно, чорна вдова, що є наслідком вторинного уподібнення. Первісним було порівняння поведінки жінки з поведінкою всім відомого павука-самки. У комп'ютерній лексиці цей термін позначає прикладну міні-програму Ява, після виконання якої руйнується інше програмне забезпечення на комп'ютері. Тут простежується явище так званої ретермінологізації – переходу терміна з однієї галузі в іншу: зі значення загаль-

новживаного слова → виникає значення, що має суто біологічне спрямування → далі виникає значення комп'ютерного терміна.

Наступний приклад ілюструє, як із загальних, загальновживаних значень слів виникає спеціалізоване через метафоричне переосмислення суті лексичної одиниці: *dog food* собачий корм. Термін *dog food* позначає системну програму, яка не підходить для громадського користування, але достатньо непогана для внутрішнього використання, хоч вона не зовсім дороблена та досконала. Подібні явища маємо у таких випадках: *idea hamsters* хом'яки, що продукують ідеї (люди, які постійно створюють ідеї), *stress puppy* депресивне цуценя (людина, яка вдає, ніби процвітає, але є знервованою).

Трапляються також зооморфізми *dog bones* (голографічні стикери у формі кістки, якими пломбують коробки компакт-дисків); *designosaurs* (група дизайнерів, які відмовляються використовувати в роботі комп'ютер. Метафора дозволяє підкреслити, що цей різновид спеціалістів наближається до зникнення, за аналогією до динозаврів. Якщо у людини був *salmon day,* це означає, що вона весь день пливла проти течії, докладаючи титанічних зусиль, лише для того, щоб під кінець ускочити в клопіт (пошитися в дурні). Метафора побудована за аналогією з рухом лосося в період нересту, коли риба пливе проти течії та гине, виконавши своє призначення.

Менеджер-чайка *seagull manager* уособлює керівника, який вривається до колег, чинить багато галасу, смітить довкола та зникає. Цей приклад є цікавим тим, що в ньому термін, який а ргіогі має бути емоційно нейтральним, отримує додаткове негативне оцінне забарвлення. Ми спостерігаємо, як відбувається перехід загальновживаного або фразеологічного словосполучення до розряду термінів серед так званих професійних висловлювань.

Ласка, ласиця, англ. *weasel* набуло в англійській мові значення «слизького типа, пролази» та зустрілося у двох сполученнях: *weasel text* (пояснення на сайті Майкрософт, чому колишню улюблену опцію було усунено), *weasel user* синонімічний вираз до *computer nerd* – комп'ютерник-фанат.

Комп'ютерну програму, яка займає непропорційно велике місце на жорсткому дискові, порівнюють із космічною свинею, *space hog*. Трапляється також синонімічне вживання *bloatware.* Тут маємо компонент –ware (hardware, software) та дієслово *bloat* пухнути, роздувати.

Популярна метафора *bug* позначає помилку, неточність, комп'ютерний "глюк". Порів. українське *програма містить блохи* – неточності, недоліки. *Docubug* вживається на позначення помилки в комп'ютерній документації (Bug in a Document).

Серед комп'ютерної лексики рідше трапляються ботанізми. Таким є термін *nut cluster* (гроно горіхів), який, можливо, є наслідком вторинної метафоризації. Коли описують університетське містечко, де група одержимих геймерів займає цілу групу комп'ютерів, залучають це словосполучення.

На позначення найпростішої, найлегшої проблеми чи питання вживається *low-hanging fruit* фрукт, який низько висить – отже, дістати який легко, не проблема.

Dead tree edition, метафора, що містить ботанізм *tree* та означає паперовий варіант публікації, що доступна як у паперовому, так і в електронному варіанті.

Компонент *dead / death*, трапляється ще *death match* (довгий відлік до дати відправки чогось). До позначення цього класу залучають ще *bleeding edge*, вираз синонімічний з *cutting edge*, що підкреслює вразливість піонера, першопрохідця в чомусь, того, хто перебуває на передовій (напр., *We are on the bleeding edge with this product. Hope it sells through.*)

Серед комп'ютерної лексики представлено численні соматизми, що виникли на основі метафор з компонентом-назвою частини людського тіла. Поширеним є компонент *brain*: *braindump* (вивантаження змісту пам'яті), *brainfart* (розлад мислення, який змушує припуститися помилки, що примушує ніяковіти). Термін *eyeballs* використовується у ЗМІ та вживається на позначення глядачів.

Основу *face* реалізовано в компонентах *facemail* (технологічні застарілі засоби спілкування порівняно з voicemail, голосовою поштою, та е-мейлом (він буквально означає спілкування обличчям-до-обличчя) та *facetime* (проведення часу особисто з кимось, відомим завдяки Інтернету).

Метафори *hive mind* (та *swarm behaviour*) стали популярними у світі цифрових технологій. Динамічний та розповсюджений Інтернет може уособлювати колективний розум, він асоціюється з вуликом, мурашником, роєм, зграєю.

У іншому випадку, *thumb candy,* сполука з двох іменників: великий палець та цукерка, називає жваву, багату на дію відеогру, яка потребує частого натискання на клавіші комп'ютера. Використовується як синонім до *Twitch Game* (*twitch* – різке сіпання).

Люди, залучені до бізнесу, можуть характеризуватися як *marketing slime* (*slime* – багно, каламуть, слиз) та *salescritters* продавці комп'ютерів (де *critter* – тварина, тварюка). Натомість безпомічних людей, які телефонують, безкінечно запитуючи про технічні проблеми, відповіді на які є зазвичай очевидними, називають *dead end users* (буквально користувачі, які зайшли в глухий кут).

Бажання користувачів олюднити комп'ютер простежуємо в тому, що свого найкращого друга користувачі згадують як *square-headed girlfriend / boyfriend*, тобто, як свого друга чи подругу.

Слід зауважити, що поряд із явищем термінологізації, відбувається й протилежний, зворотній, процес детермінологізації, коли спеціальне слово-термін втрачає закріплене за ним спеціалізоване значення, починає вживатися як просте слово. Таким став медичний термін вірус, англ. *virus,* сьогодні мало кого здивуєш, сказавши, що в комп'ютері багато вірусів (див. Ю.А.Зацний). Або ж англ. *terminal* (кінцевий пункт, кінець, кінцева стадія) трансформувалося в комп'ютерний термін «термінал».

Сфери комп'ютерної термінології поповнили слова з медицини, що засвідчили вищенаведені приклади, а також авіації. Англ. *navigator,* штурман зараз є однойменною назвою багатьом відомої програми.

Такі слова загального вжитку, як *wallpaper*, шпалера, та *wizard*, чарівник, теж набули вторинної номінації і вживаються на позначення заставки на робочому столі комп'ютера та експерт-програми, модуля оперативної допомоги.

Аналіз засвідчує, що метафора є продуктивним способом утворення термінів, належить до числа універсалій природних мов. Вона поширена в термінології, яка,

незважаючи на принципову тенденцію до впорядкованості та однозначності окремих елементів терміносистеми, залишається продуктом розвитку природної мови.

Метафора як термінотворчий засіб має певні особливості: наочність, можливість викликати асоціації, тим самим забезпечуючи глибоке засвоєння інформації, здатність дублювати іншомовні еквіваленти, полегшуючи сприйняття. Комп'ютерна лексика засвідчує вживання вторинних номінацій, що виникають як метафори термінів інших галузей знання.

1. *Алексеева Л.М.* Метафорическое терминопорождение и функции терминов в тексте: Автореф. дис. .... д-ра филол. наук. – М.: РУДН, 1999. – 33 с. 2. *Алексеева Л.М.* Термин и метафора: семантическое обоснование метафоризации. – Пермь: ПГУ, 1998. – 250 с. 3. *Арутюнова Н. Д.* Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 5-51. 4. *Арутюнова Н. Д.* Язык и мир человека. – М.: «Языки русской культуры», 1998. 5. *Виноградов В.В.* Избранные труды. О языке художественной прозы.– М.: Наука, 1980. – 362 с. 6. *Кожина М.Н.* К основаниям функциональной стилистики. – Пермь, 1968. – 224 с. 7. *Лакофф Дж.,* Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387-415. 8. *Троянова Т.* Антропоцентрическая метафора в русском и эстонском языках (на материале имен существительных). – Тарту, 2003. – 21 с.

ЗМІСТ

Клименко Н.Ф.
НЕВТОМНИЙ МАНДРІВНИК У СВІТІ МОВ 3
Нікітіна Ф.О.
СЛОВО ПРО ВЧИТЕЛЯ 8
Александрова О. М.
СЮРРЕАЛИСТИЧЕСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ
В ТВОРЧЕСТВЕ ОДИССЕАСА ЭЛИТИСА 11
Банах Л.С.
КОМПОЗИЦИОННЫЙ ПРИЕМ «ТЕКСТ В ТЕКСТЕ»
В РОМАНАХ МАРО ДУКА 16
Баранівська О.С.
ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ СИНТАКСИЧНІ КОНТРАСТИ
В ПЕРЕКЛАДІ 21
Басюк Л. М.
ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ МІЖОСОБИСТІСНОГО
СПІЛКУВАННЯ ЯК ЗАПОРУКА ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ 27
Бегма (Фролова) Ю.О.
ВИДИ ТА ПІДВИДИ КОМПЛЕКСНИХ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ
ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ 32
Безпаленко А.М.
ПОНЯТТЯ ГНОСТИЧНОЇ ВІДСТАНІ МІЖ ФІГУРАМИ
ҐЕШТАЛЬТУ СЛОВА 37
Берегова О.А.
КОДУВАННЯ“СВЯЩЕННОГО ЖІНОЧОГО”
В ЕНІГМАТИЧНИХ ТЕКСТАХ 42
Бітківська Г.В.
МІСЬКІ ТЕКСТИ В ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ ВИДАННЯХ
ГЕОГРАФІЧНОЇ ЛОКАЛІЗАЦІЇ: КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ 47
Блик О. І.
ОРЕСТ СОМОВ І «УКРАЇНСЬКА ШКОЛА»
В РОСІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХІХ СТОЛІТТЯ 53
Бовсунівська Т.В.
РОМАН-ЕКФРАСИС «КОРАБЕЛЬ ДУРНІВ»
ГРЕГОРІ НОРМІНТОНА 59

Боднар О. М.
СИСТЕМНА ОРГАНІЗАЦІЯ НІМЕЦЬКОЇ
ЕКОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ 68
Бойніцька О.С.
ОСОБИСТА ТА СУСПІЛЬНА ІСТОРІЯ В РОМАНІ
КАЗУО ІШІҐУРО «ЗАЛИШОК ДНЯ» 74
Борисенко Н.Д.
ҐЕНДЕРНА МАРКОВАНІСТЬ ПЕРСОНАЖНОГО
ДИСКУРСУ СУЧАСНОЇ БРИТАНСЬКОЇ ДРАМИ:
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ 79
Боронь О.В.
ЖОРЖ-САНДІВСЬКА РЕМІНІСЦЕНЦІЯ
У ПОВІСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «ПРОГУЛКА
С УДОВОЛЬСТВИЕМ И НЕ БЕЗ МОРАЛИ» 84
Бурбело В.Б.
СУЧАСНА ЛІНГВОПОЕТИКА: ТРАДИЦІЇ ТА НОВІ ОРІЄНТИРИ 88
Вахонєєв В.В.
ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЧИНИ ПОЯВИ ПЕРШИХ ГРЕЦЬКИХ
ПОСЕЛЕНЬ В РАЙОНІ БОСПОРУ КІММЕРІЙСЬКОГО 96
Весоловська Е.
ANTYK W POLSKIEJ WSPÓŁCZESNEJ KULTURZE
POPULARNEJ – ZYSKI I STRATY 101
Віндерських С.О.
МІФ ПРО ГЕРУ І ЗЕВСА ТА ЙОГО ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
У РОМАНІ ДЖОЗЕФА ХЕЛЛЕРА «ПОРТРЕТ МИТЦЯ
В СТАРОСТІ» 106
Володарська М.В.
ТЕМА СКАЛІЧЕНОГО ДИТИНСТВА У РОМАНІ Г. БІЧЕР-СТОУ
«ХАТИНА ДЯДЬКА ТОМА» ТА ОПОВІДАННІ МАРКО ВОВЧОК
«ІГРУШЕЧКА» 111
Волосенко І.В.
СУЧАСНА МОЛОДІЖНА МОВА ЯК МЕДІЙНИЙ ФЕНОМЕН
(НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКИХ СТУДЕНТСЬКИХ
ІНТЕРНЕТ-ФОРУМІВ ДЛЯ ЮРИСТІВ) 123
Вронська О.
РАЙ ТА ПЕКЛО У КАРТИНІ СВІТУ МАРІО ВАРҐАСА ЛЬЙОСИ 128
Вишницька Ю.В.
МИФОЛОГИЧЕСКИЕ СЦЕНАРИИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ:
ПРОБЛЕМА ПРОЧТЕНИЯ 135

Глущенко Л. М., Зубченко С. В.
РЕЧОВИННІ ІМЕННИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ТВЕРДИХ МІНЕРАЛІВ У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ ТА НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВАХ (ЕТИМОЛОГІЧНИЙ, ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНИЙ ТА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ) 141
Гнідан Ю.В.
ТЕМА МИСТЕЦТВА ТА ОБРАЗ ХУДОЖНИКА В НОВЕЛІ АКУТАГАВА РЮНОСКЕ 146
Голубовська І.О.
ЛІНГВІСТИЧНІ ІДЕЇ А. БІЛЕЦЬКОГО У КОНТЕКСТІ АНТРОПОЛОГІЗМУ ТА СИНЕРГЕТИЗМУ В МОВОЗНАВСТВІ 149
Гомон Н.В.
ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ІСПАНСЬКИХ БУТТЄВИХ РЕЧЕНЬ ІЗ ПЕРСОНІФІКАЦІЄЮ 159
Горенко О.
АНТРОПОНІМІЧНА ПАЛІТРА РОМАНУ «АЛХІМІК» П. КОЕЛЬО ЯК ГЕШТАЛЬТ 166
Грекова М.А.
ПТАХ У КУЛЬТУРІ АНТИЧНОЇ ГРЕЦІЇ 172
Григорчук Ю.А.
МЕНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР РОМАНУ МЮРІЕЛЬ БАРБЕРІ «ЛАСОЩІ» 178
Гриценко М.В.
ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ РІЗНОВІКОВОЇ АУДИТОРІЇ (КРОСОВЕР-ЛІТЕРАТУРИ) 184
Дель Ґаудіо С.
АСПЕКТУАЛЬНІСТЬ В ІТАЛІЙСКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ 189
Дубенко О.Ю.
ФАКТОР МОВНОЇ МАТРИЦІ В ПОЕТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ 194
Дурманенко А.М.
ФРАНКОМОВНІ ПЕРЕКЛАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ 198
Дядченко Л.С.
МІФОПОЕТИЧНИЙ ПРОСТІР У ЗБІРЦІ «ТРАНСНІСТРІЯ» ТАРАСА ФЕДЮКА 206
Євтушенко С.О.
БОРИС ГРІНЧЕНКО В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОМУ ДИСКУРСІ 1890-1910 РР. 210

Єрмоленко С.С.
ВІДНОШЕННЯ ЗНАКОВОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЯК ТИПОЛОГІЧНИЙ ПАРАМЕТР МЕХАНІЗМУ КУЛЬТУРИ (ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД СУЧАСНИМ СЕМІОТИЧНИМ ВЖИТКОМ) 216
Жайворонок В.В.
ПОГЛЯД НА МОВУ В РУСЛІ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ПРАДИГМ 221
Жлуктенко Н.Ю.
ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА К. КАВАФІСА У СУЧАСНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ 226
Жуйкова М.В., Євпак А.В.
МОТИВАЦІЙНІ ПОЛЯ В ЛЕКСИЧНІЙ ПІДСИСТЕМІ МОВИ 232
Загнітко А.П.
ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ГРАМАТИКА СЛУЖБОВОСТІ: ФУНКЦІЙНИЙ ПРОСТІР 239
Звонська Л.Л.
КОНЦЕПТ «МІМЕСИС» У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ТА ФІЛОЛОГІЇ 251
Зимовець Г.В.
ЕРГОНІМИ ЯК ОСОБЛИВИЙ ТИП ЗНАКІВ 257
Іванченко В.О.
ОСОБЛИВОСТІ НОМІНАЦІЇ ВИНА У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ 262
Іжик М.
ТОПОНІМИ МАДАГАСКАРУ ІНДОНЕЗІЙСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ 267
Іліаді О.І.
ЕЩЕ РАЗ О СЛАВЯНО-ИРАНСКИХ ПАРАЛЛЕЛЯХ 273
Ісаєв Е.Ш.
ПРО ДЕЯКІ РИСИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СТЕРЕОТИПІВ ПРО ГРЕЦІЮ ТА ГРЕКІВ У СЕРЕДОВИЩІ СТУДЕНТІВ НІМЕЧЧИНИ 279
Кагановська О.М.
ТЕКСТОВІ КОНЦЕПТИ ФРАНЦУЗЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ СЕРЕДИНИ ХХ СТОРІЧЧЯ: КОГНІТИВНО-НАРАТОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД 284
Канова Г.О.
«ВДОМА В ЗООПАРКУ» ЕДВАРДА ОЛБІ У ДЗЕРКАЛІ ЛІТЕРАТУРНОЇ ВІОЛЕНСОЛОГІЇ 289

Карпіловська Є.А.
СИСТЕМА І НЕСИСТЕМА В ЛІНГВОСЕМІОТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ А.О. БІЛЕЦЬКОГО 295
Касяненко Д.С.
СПЕЦИФІКА ЮРИДИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ: ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА СТАТУС ПЕРЕКЛАДУ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ ЄС 303
Кисилієр М.Л.
К КАКИМ ГРЕЧЕСКИМ ДИАЛЕКТАМ ОТНОСИТСЯ РУМЕЙСКИЙ ЯЗЫК? 308
Кислюк Л.П.
СИСТЕМНО-КАТЕГОРІЙНИЙ ПІДХІД ДО ПРОГНОЗУВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ НОВОТВОРІВ 314
Кожушний О.В.
ТРЕТІЙ ГІМН СІНЕЗІЯ КИРЕНСЬКОГО: ЗМІСТ, МЕТРИЧНІ І СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ, СИНОНІМІЧНІ ТЕОНІМО-ПОЕТОНІМИ 319
Козловський В.В.
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКОЇ МОВІ 326
Козоріз О.П.
ТЕРМІНИ-СКЛАДНОПОХІДНІ СЛОВА ТА ТЕРМІНИ-СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ У ЮРИДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ 330
Коккіна Л.Р.
ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕДАЧИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ПЕРЕВОДОВ ПОВЕСТИ “MONSIEUR IBRAHIM ET LES FLEURS DU CORAN” Э.-Э. ШМИТТА) 338
Коломієць Л.В.
УКРАЇНСЬКИЙ ПОЕТИЧНИЙ ПЕРЕКЛАД 1920-30-Х РОКІВ: ОГЛЯД ОКРЕМИХ ВИДАНЬ 347
Комар О.В.
КОНЦЕПТУАЛЬНА СХЕМА І ЕКСТЕРНАЛІСТСЬКІ СЕМАНТИКИ 359
Корзова Л.Ю.
ДРАМАТУРГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ А.Б. ВАЛЬЄХО У СТВОРЕННІ ОБРАЗІВ ПЕРСОНАЖІВ (НА МАТЕРІАЛІ П’ЄС «ПІДВАЛЬНЕ ВІКНО» ТА «СОН РОЗУМУ») 365

Корольова Н.О., Коряковцева О.І.
О ПРОБЛЕМАХ ИСТОРИЧЕСКОГО СЛОВООБРАЗОВАНИЯ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ 381
Косіцька О.М.
ПРИЙМЕННИКОВО-ВІДМІНКОВІ КОНСТРУКЦІЇ ПРИ ПРЕФІКСАЛЬНИХ ДІЄСЛОВАХ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ВІДДАЛЕННЯ В ЛАТИНСЬКОМОВНІЙ ДОКУМЕНТАЦІЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ КІНЦЯ XVI-XVII СТ. 387
Коцюба О.П.
ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АВСТРІЙСЬКОГО ВАРІАНТУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ У ПРОЗІ ЙОЗЕФА РОТА 392
Кощій О.М., Кретов О.А.
ДОМИНАНТЫ НОВОГРЕЧЕСКОГО СЛОВАРЯ 403
Критська В.І.
ГРАМАТИЧНА МОДЕЛЬ: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ, НАСЛІДКИ 419
Лазер-Паньків О.В.
ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ НЕМОЖЛИВЕ У ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ ПРИКАЗКАХ 423
Лебідь Є.М.
ШЕВЧЕНКОЗНАВЧА ТЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ ЗБІРНИКА «ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ» 429
Левітас С.Ф.
КОНЦЕПЦІЯ ПІЗНЬОВІКТОРІАНСЬКОЇ «НОВОЇ ЖІНКИ» У МІФОДИСКУРСІ ГОТИЧНОЇ НОВЕЛИ «З МАРМУРУ, У НАТУРАЛЬНУ ВЕЛИЧИНУ» Е. НЕСБІТ 434
Левко О.В.
ТЕРМІНИ H` UI`OQESI,A ТА H` QE,WSIJ У ГРЕКОМОВНІЙ ПАТРИСТИЦІ I-IV СТ. 439
Лефтерова О.М.
ІМПЛІКАТИВНІСТЬ В ТЕКСТАХ МАНЬЄРИСТИЧНОГО ТИПУ 444
Лінькова Д.В.
ПЕРЕКЛАДНЕ І НЕ ПЕРЕКЛАДНЕ У ЗАСОБАХ ПОРТРЕТИЗАЦІЇ ПЕРСОНАЖІВ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ 450
Лучканин С.М.
ОСОБЛИВОСТІ РОМАНІЗАЦІЇ ДАКІЇ ТА МЕЗІЇ В РУМУНСЬКІЙ ЛІНГВОІСТОРІОГРАФІЇ 457
Лукашанец О.Г.
ЛИНГВИСТИКА НА СЛУЖБЕ ПОЛИТИКИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДВУХ МИФОВ 463

Лукашанець О.О.
ПАЛІТЫКА І АРФАГРАФІЯ: БЕЛАРУСКІ ВОПЫТ ХХ СТ. 468
Любченко Т.В.
КАУЗАТИВИ У НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВІ 473
Любчук Н.В.
ЗАПОЗИЧЕННЯ У СУЧАСНИХ НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ І КУЛЬТУРА МОВИ 478
Скибицька Н.В.
ПЕРЕНОСНІ ЗНАЧЕННЯ СЛІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИНИКНЕННЯ НОВОЇ КОМП'ЮТЕРНОЇ ЛЕКСИКИ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ..... 484

Наукове видання

Мовні і концептуальні картини світу

Випуск 38

Макет і комп'ютерне верстування: *Є. Нестеренко*

Підписано до друку 21.11.2011 р.
Формат 60 х 84 $^{1}/_{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 36,06. Ум.-друк. арк. 28,83. Наклад 300 прим. Зам. № 1151.
Видавничий дім Дмитра Бураго
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
04080, Україна, м. Київ-80, а/с 41
Тел./факс: (044) 227-38-48, 227-38-28; e-mail: conf@graffiti.kiev.ua
www.burago.com.ua